

Muistitietotutkimuksen paikka

Teoriat, käytännöt ja muutos

Toimittaneet

ULLA SAVOLAINEN JA RIIKKA TAAVETTI

Muistitietotutkimuksen paikka

Muistitieto- tutkimuksen paikka

Teoriat, käytännöt ja muutos

Toimittaneet

ULLA SAVOLAINEN JA RIIKKA TAAVETTI

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURAN TOIMITUKSIA 1478

Teos on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran nimeämien asiantuntijoiden tarkastama *:llä merkittyä lukua lukuun ottamatta.

© 2022 Ulla Savolainen, Riikka Taavetti ja SKS

Lisenssi CC BY-NC-ND 4.0 International, ellei toisin mainita.

Kannen suunnittelu: Timo Numminen

Taitto: Maija Räisänen

EPUB: Tero Salmén

ISBN 978-951-858-438-7 (nid.)

ISBN 978-951-858-439-4 (EPUB)

ISBN 978-951-858-440-0 (PDF)

ISSN 0355-1768 (nid.)

ISSN 2670-2401 (verkkójulkaisut)

DOI <https://doi.org/10.21435/skst.1478>

Teos on lisensoitu Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0 International -lisenssillä. Tutustu lisenssiin osoitteessa <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>.

Teos on avoimesti saatavissa osoitteessa <https://doi.org/10.21435/skst.1478> tai lukemalla tämä QR-koodi mobiililaitteella.

Hansaprint Oy, Turenki 2022

Sisällys

ESIPUHE 8

MUISTITIETOTUTKIMUS

Paikantumisia, eettisiä kysymyksiä ja tulevia suuntia 10

Ulla Savolainen & Riikka Taavetti

I Haastattelut ja keruut muistitiedon tuottamisen paikkoina

KONFLIKIT JA VAIKEAT TUNTEET MUISTITIETOHAASTATTELUISSA 47

Heidi Kurvinen & Hannah Yoken

ARJESSA ELETTY USKONTO

Suomen juutalaisten muistitietoa keräämässä 73

Riikka Tuori, Simo Muir & Ruth Illman

MUISTITIEDON KERUUT, KERÄÄJÄT JA OSALLISUUS 88

Katri Kivilaakso, Pete Pesonen & Riikka Taavetti

SKS:N AKTIIVIVASTAAJIEN KIRJOITUSMOTIIVIEN JÄLJILLÄ 115

Anna Salonen

II Metodologisia näkökulmia muistitietoon

MYTTISET AINEKSET JA RAKENTEET MUISTITIETOKERRONNASSA JA HISTORIAN TUOTTAMISESSA 137

Kirsti Salmi-Niklander

TRAUMA, MUISTITIETO JA KERTOMUKSEN TUTKIMINEN 160

Kirsi Laurén & Tiiu Jaago

MUISTIN IDEOLOGIAT, VÄLINEET JA PUITTEET

Inkerinsuomalaiset menneisyydet ja muistitieto museonäyttelyssä 186

Ulla Savolainen

SAAMELAISTEN ELETTY, KOETTU JA KERROTTU PAIKKATIETO
Vuomaselän siidabiografia 218
Päivi Magga

MUISTITIETOTUTKIMUS JA DIGITAALISET IHMISTIEETEET 243
Riikka Taavetti & Anne Heimo

VUODEN 1918 YLISUKUPOLVINEN MUISTAMINEN 270
Ilkka Jokipii & Virva Liski

III Muistitietotutkimus tieteiden kentällä

MUISTITIETOTUTKIMUS, FOLKLORISTIIKKA JA ETNOLOGIA 289
Ulla Savolainen, Eerika Koskinen-Koivisto & Kirsi-Maria Hytönen

PERINNE JA MUISTITIETO SEURANTATUTKIMUKSEN AINEKSINA
Paikallisuuden fragmentteja menneiltä vuosikymmeniltä 309
Seppo Knuuttila & Sinikka Vakimo

PAIKKA, MUISTI JA ELÄMÄ
Muistitiedon käyttö historiantutkimuksessa 327
Antti Häkkinen

AIKALAISTEKSTIAINEISTON JA MUISTITIEDON RISTIINLUKEMISESTA
Naisjournalismikeskustelu 1980-luvun lopun Suomessa 355
Heidi Kurvinen

LAPSUUDEN JA NUORUUDEN HISTORIAN NÄKÖKULMIA
MUISTITIETOTUTKIMUKSEEN 366
Kaisa Vehkalahti & Essi Jouhki

QUEERNÄKÖKULMIA MUISTITIETOTUTKIMUKSEEN 392
Tuula Juvonen & Riikka Taavetti

IV Muistitietotutkimus yhteiskunnassa

TIEDON YHTEISTUOTTAMISEN KÄYTÄNNÖT

Muistoihin perustuva kokemustieto päätöksenteon tukena 415

Anna-Kaisa Kuusisto & Kristiina Korjonen-Kuusipuro

KALTOINKOHTELUN MUISTOT LAPSUUDESTA

Muistitietotutkimus vaikuttamassa yhteiskuntaan 438

Kirsi-Maria Hytönen & Antti Malinen

YHTEISÖLÄHTÖISET MUISTITIETOHANKKEET OSANA YLIOPISTO-OPETUSTA 459

Outi Fingerroos & Riina Haanpää

”SIITÄ ON LÄHDETTÄVÄ, ETTÄ TÄHÄN ON TULTU”

Veteraanikansanedustajien muistitiedon erityispiirteistä 481

Joni Krekola

EPILOGI*

Muistitietotutkimuksen muuttuvat kontekstit ja paradigmat 496

Ulla-Majja Peltonen, Outi Fingerroos, Riina Haanpää & Anne Heimo

Kirjoittajat 517

Abstract 525

Esipuhe

Vuonna 2006 ilmestyi kokoomateos *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä* (Fingerroos & Haanpää & Heimo & Peltonen 2006). Kirja esitteli ja paikansi suomalaista tutkimuskenttää suhteessa historian tutkimukseen, folkloristiikkaan ja etnologiaan ja sekä toi esiin monipuolisia metodologisia näkökulmia. Teos on ollut erittäin käytetty niin tutkijoiden kuin opiskelijoiden parissa, ja sen artikkelit ja näkökulmat ovat edelleen kuudentoista vuoden jälkeen relevantteja. Tämä teos on monella tapaa jatkoa sille. Teoksen tavoitteena on jatkaa tuolloin alkanutta keskustelua ja hahmottaa muistitietotutkimuksen kehittymistä ja laajentumista yhä uudensuuntiin.

Niin vuoden 2006 *Muistitietotutkimus*-kirjan kuin tämänkin teoksen synnylle keskeinen yhteisö on ollut Muistitietotutkijoiden verkosto FOHN (lyhenne tulee verkoston englanninkielisestä nimestä Finnish Oral History Network). FOHN on järjestänyt 2000-luvun alkupuolelta alkaen seminaareja, jotka ovat vakiintuneet kahden vuoden välein Helsingissä järjestetyiksi kansainvälisiksi symposiumeiksi. Näiden tapahtumien kautta suomalainen muistitietotutkimus on kasvattanut verkostoja muiden maiden muistitietotutkijoiden yhteisöihin. Vuonna 2018 Jyväskylässä järjestetty International Oral History Associationin (IOHA) konferenssi ”Memory and Narration” paransi kansainvälisiä yhteyksiä entisestään keräämällä Suomeen yli 300 muistitietotutkijaa eri puolilta maailmaa. Samanaikaisesti kansainvälisten konferenssien vakiintumisen kanssa suomalaista muistitietotutkimusta on julkaistu

yhä enemmän kansainvälisissä tieteellisissä aikakausjulkaisuissa ja kokoomateoksissa.

Monet tämän kirjan kirjoittajat ovatkin olleet mukana FOHN:in toiminnassa. Haluamme kiittää FOHN:in piirissä toimivia tutkijoita avusta ja innostuksesta toimitustyön aikana. Kiitämme kaikkia kirjaan kirjoittaneita osallistumisesta keskusteluun muistitietotutkimuksen kehityksestä. Kiitämme heitä myös erinomaisesta täsmällisyydestä, jonka merkitystä ei voi liikaa korostaa näin laajan kirjahankkeen kohdalla. Lopuksi haluamme kiittää kirjan kustantajaa, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraa. Se, että kirja julkaistaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia -sarjassa osoittaa, että muistitietotutkimuksella on keskeinen asema suomalaisten kulttuuri-, historia- ja perinnetieteiden kentällä. Kiitämme erityisesti SKS:n valitsemaa anonyymeja vertaisarvioijia asiantuntevasta ja paneutuneesta käsikirjoituksen kommentoinnista sekä kustannustoimittaja Kati Hitruhinia kirjan viimeistelystä.

Helsingissä 21.6.2022

Ulla Savolainen ja Riikka Taavetti

Muistitietotutkimus

Paikantumisia, eettisiä kysymyksiä ja tulevia suuntia

Ulla Savolainen

 <https://orcid.org/0000-0002-7995-416X>

Riikka Taavetti

 <https://orcid.org/0000-0001-9601-2206>

Historiantutkija Jorma Kalela esitteli *muistitietotutkimus*-termin käännöksenä englannin termille *oral history* vuonna 1984 (Kalela 1984a). Tuolloin Kalela perusteli, että englanninkielisen termin suora käännös, *suullinen historia*, ei tavoita sitä, mikä on tutkimussuuntauksessa oleellisinta, eli kiinnostusta muistiin perustuvaan tietoon. Kalelan mukaan muistitietotutkimuksen ”uutuus” pyrittiin kieltämään löytämällä sille mitä moninaisempia edeltäjiä. *Muistitieto*-termillä onkin suomen kielessä pitkä historia: sana esiintyy esimerkiksi jo vuonna 1960 perustetun, Työväen Arkiston yhteydessä toimivan Työväen muistitietotoimikunnan nimessä (ks. tarkemmin Kivilaakson, Pesosen ja Taavetin luku tässä kirjassa). Vaikka Kalela sijoitti artikkelissaan muistitietotutkimuksen erityisesti historiatieteen kriittiseksi suuntaukseksi, yhtäältä osaksi akateemista historiantutkimusta ja toisaalta yliopistojen ulkopuolista historialiikettä, hän kuvasi muistitietotutkimusta myös historiantutkimuksen ja perinnetieteiden ”kohtauspaikkana” (Kalela 1984b, 182).

Suomalaisella muistitietotutkimuksella on ollut jo alkujaan tieteidenvälinen asema. Historiatieteiden lisäksi muistitietotutkimuksella on van-

kat siteet yhtä lailla folkloristiikkaan ja etnologiaan. Nykyisin muistitietotutkimusta hyödyntävien tieteenalojen kirjo on entisestään laajentunut (Kalelan omasta reflektiosta muistitietotutkimuksen kehityksestä ks. Kalela 2006; ks. myös Peltonen 2006; Korkiakangas 2006). Tässä kirjassa hahmotellaan muistitietotutkimuksen paikkaa suhteessa niin tieteenaloihin, tutkimussuuntiin kuin yhteiskunnallisiin konteksteihin, joihin muistitieto ja sen tutkimus kytkeytyvät. Lisäksi kirjassa esitellään käsitteitä, teorioita, menetelmiä ja aineistotyyppejä, joiden avulla muistitietoa tutkitaan, välitetään ja tuotetaan. Tässä johdannossa¹ tarkastelemme suomalaisen muistitietotutkimuksen kehitystä, pohdimme muistelijan ja tutkijan paikantumista sekä tutkimuskentän moniulotteisuutta. Johdantomme lopuksi luomme katseen muistitietotutkimuksen keskeisiin eettisiin kysymyksiin ja mahdollisiin tulevaisuuden suuntiin sekä esittelemme käsillä olevan kirjan rakenteen.

Muistitietotutkimuksen tarinat ja paikat

Kuten jo edellä kuvatussa Kalelan pohdinnasta käy ilmi, muistitietotutkimuksen tausta on kansainvälisessä *oral history* -tutkimussuuntauksessa ja -liikkeessä. Käsitteenä *oral history* on lähtökohtaisesti monitulkintainen. Alessandro Portelli (1998) mukaan *oral history* ei viittaa yksinomaan tutkimussuuntaukseen, vaan myös muistelupuheeseen sekä tutkimustuotokseen, esimerkiksi kirjaan tai artikkeliin, jossa on käytetty muistelupuhetta tai sen nauhoitettuja tallennuksia aineistona. Suullisuuteen viittaavan nimensä mukaisesti *oral history* -tutkimuksessa huomio kohdistuu tyypillisesti haastattelutilanteessa tuotettuun puheeseen, sen nauhoittamiseen ja analysointiin. Muistitietoa ja muistelukerrontaa on näin ollen tarkasteltu haastattelupuheen äänitteiden ja niiden pohjalta tehtyjen transkriptioiden kautta sekä suhteuttamalla näitä reflek-

1 Ulla Savolaisen kirjoitus- ja toimitustyö tätä kirjaa varten on tehty osana Suomen Akatemian tutkijatohtoriprojektia "Memory Unchained" (projektinumero 308661) sekä Helsingin yliopiston 3-vuotista tutkimushanketta "Transnational Memory Cultures of Ingrian Finns". Riikka Taavetin kirjoitus- ja toimitustyö on tehty osana Koneen Säätiön rahoittamaa tutkimushanketta "Sexuality and democracy: Exploring the links and re-thinking the concepts for feminist politics" (SEXDEM).

siivisesti haastattelutilanteen analyysiin sekä muihin lähteisiin kunkin tutkijan intressien mukaisesti. Kansainvälisesti katsottuna *oral history* -tutkimuksella on yhteys historiantutkimusta demokratisoimaan pyrkineisiin *history from below* -liikkeisiin (esim. Thomson 2007), joihin Kalelan 1980-luvun puolivälissä kuvaama historialiikekin kiinnittyi. Toisaalta suullista historiaa ei ole kerätty ainoastaan aiemmin historiantutkimuksen marginaaleihin jääneiltä, vaan mittavia muistitietohankkeita on toteutettu esimerkiksi Yhdysvaltojen senaattorien (ks. esim. Ritchie 2011) ja Suomessa veteraanikansanedustajien parissa (ks. Teräs & Koivunen 2017; Krekolan luku tässä kirjassa). Tällöinkin tavoitteena on ollut toisenlainen näkökulma menneisyyteen kuin se, jonka asiakirjalähteet voivat tarjota.

Suomalaisessa, kuten myös laajemmin pohjoismaisessa ja baltialaisessa muistitietotutkimuksessa haastattelupuheen ja äänitysten asema ei ole kuitenkaan ollut niin ensiarvoinen kuin kansainvälisesti (esim. Fingerroos & Haanpää 2012; Heimo 2016). Tästä viestii osaltaan tutkimussuuntauksen suomalainen nimitys *muistitietotutkimus*, jossa suullisuuden aspekti ei nouse esiin. Suomalainen tutkimusala, muistitietotutkimus, on siis erilainen kuin englannin *oral history* -termillä kuvattu kansainvälinen kenttä. Suomalainen muistitietotutkimus käyttää moninaisia aineistoja, se on monitieteinen enemmän kuin historiantutkimukseen kiinnittynyt ja sen suhde akateemiseen tutkimukseen on tiiviimpi kuin monissa muissa maissa. Vaikka termillä *suullinen historia* on mahdollista viitata haastatteluja hyödyntävään muistitietotutkimukseen, erityisesti kansainväliseen tutkimuskeskusteluun suhteutettaessa on usein tarpeellista selkeyden vuoksi käyttää termiä *oral history*. Tästä syystä tässäkin teoksessa termit kulkevat rinnakkain ja kukin kirjoittaja selvittää, millaiseen keskusteluun hän käyttämillään käsitteillä kiinnittyy.

Suomalaisen muistitietotutkimuksen ensimmäiset väitöskirjat tulivat folkloristiikan ja kansatieteen oppialoilta. Yhtenä merkittävimmistä varhaisista tutkimuksista voidaan pitää Ulla-Maija Peltosen folkloristiikan väitöskirjaa *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen* (1996). Sen lisäksi, että Peltosen väitöskirjassa vuoden 1918 sodan kokeneiden omakohtaiset muistot pääsivät analyysin fokukseen, Peltosen tutkimuksen voidaan katsoa tuo-

neen muistitietotutkimuksen folkloristiikan keskiöön ja tunnetummaksi myös laajemman yleisön piirissä (muistitietotutkimuksen ja folkloristiikan suhteista ks. tässä kirjassa Knuuttilan ja Vakimon tapaustutkimus). Toisena esimerkkinä Jyrki Pöysän folkloristiikan väitöskirja *Jätkän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä* (1997) hyödynsi kirjoitettuja muisteluaineistoja sekä kehitti suomalaisen muistitietotutkimuksen kannalta keskeistä keruuaineistojen tutkimuksen metodologiaa. Kolmas muistitietotutkimuksen kehitykseen ja suuntaan huomattavasti vaikuttanut tutkimus oli Taina Ukkosen folkloristiikan alan väitöskirja *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina* (2000). Ukkonen tutki prosesseja, joilla metallityöntekijänaiset tuottivat omaa historiaansa. Ukkosen väitöskirja on ollut monella tapaa urauurtava pohtiessaan refleksiivisesti tutkijan asemaa, muistelussa tuotettavaa tietoa sekä sen kerronnallisuutta.

Myös kansatieteen oppialan – jota on sittemmin alettu yleisemmin kutsua etnologiaksi – piirissä kehitettiin jo varhaisessa vaiheessa muistitietotutkimuksen metodologiaa ja pohdittiin muistitiedon ominaisuuksia. Pirjo Korkiakankaan väitöskirja *Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa* (1996) tarkasteli lapsuuden muistelua soveltaen uudella tavalla Maurice Halbwachsin (ks. Halbwachs 1992) 1900-luvun alkupuolella kehittämiä teorioita kollektiivisesta muistista. Nämä teoriat nousivat myös kansainvälisissä kulttuurista muistia koskevissa keskustelussa voimakkaasti esiin 1980-luvulta alkaen (esim. Erl 2011). Hanna Snellmanin väitöskirjan *Tukkilaisen tulo ja lähtö. Kansatieteellinen tutkimus Kemijoen metsä- ja uittotyöstä* (1996) yhtenä aineistona oli muistitieto, jota oli kerätty niin kirjoituksista kuin haastatteluista ja kenttätöistä. Pia Olssonin väitöskirjassa *Eteen vapahan valkean Suomen. Kansatieteellinen tutkimus lottatoiminnasta paikallisella tasolla vuoteen 1939* (1999) sekä Hilikka Helstin väitöskirjassa *Kotisynnytyksen aikaan. Etnologinen tutkimus äitiyden ja äitiysvalituksen konflikteista* (2000) esiin nousivat muun muassa sukupuoleen liittyvät kysymykset sekä institutionaalisten, paikallisten ja omakohtaisten ulottuvuuksien väliset neuvottelut niin muistitiedon kuin muunlaistenkin tutkimusaineistojen kautta.

Jo näissä varhaisissa väitöskirjoissa pohdittiin muistitiedon ominaisuuksia tietona, ilmaisuna ja toimintana sekä reflektointiin tutkijan paikkaa suhteessa muistelijoihin ja muisteluprosesseissa tuotettuun tietoon. Näitä tutkimuksia olivat kuitenkin edeltäneet jo useiden tutkijoiden kirjoitukset muistitiedosta ja kansanomaisesta historiasta (esim. Lehtipuro 1982; Peltonen 1984; Knuutila 1984). Etenkin Jorma Kalelan 1980-luvun kirjoitusten (Kalela 1984a; 1984b) merkitys suomalaisen muistitietotutkimuksen itseymmärrykselle on ollut merkittävä – siitäkin huolimatta, että Anne Heimo (2014) kuvaa, miten Kalela on ”oman ilmoituksensa mukaan pikemminkin harjoittanut osallistuvaa havainnointia kuin haastatellut ihmisiä”. Sittemmin muistitietotutkimukseen linkittyviä väitöskirjoja ja tutkimuksia on tullut niin kansatieteen kuin folkloristiikan alalla runsaasti lisää, mikä on lisännyt tutkimuksen aiheiden kirjoa ja kehittänyt uudenlaisia metodologisia lähestymistapoja muistitiedon ympärillä (tarkemmin muistitietotutkimuksesta etnologian ja folkloristiikan konteksteissa ks. Savolainen & Koskinen-Koivisto & Hytönen tässä kirjassa; Peltonen 2006; Korkiakangas 2006).

Suomalaisen historiantutkimuksen piirissä muistitietotutkimukselliset näkökulmat ovat vakiintuneet 2000-luvun ensimmäisten vuosikymmenten aikana (esim. Jouhki 2020, 60–64). Marianne Junila käytti väitöskirjassaan *Kotirintaman aseveljeyttä. Suomalaisen siviiliväestön ja saksalaisen sotaväen rinnakkainelo Pohjois-Suomessa 1941–1944* (2000) mittavaa ja monipuolista muistitietoaineistoa, joka koostui sekä kirjoitetuista että haastatteleamalla kootuista lähteistä. Saara Tuomaala puolestaan nosti väitöskirjassaan *Työtätekevästä käsistä puhtaiksi ja kirjoitaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939* (2004) muistitiedon tutkimuksensa keskeisimmäksi lähteaineistoksi. Näissä tutkimuksissa, kuten historiantutkimukseen paikatuvissa muistitietotutkimuksissa usein, korostuu muistitiedon käyttäminen rinnakkain muiden lähteiden, kuten asiakirjojen, kanssa (esim. Rossi 2012; aikalaisaineiston ja muistitiedon käytöstä rinnakkain ks. myös Kurvisen luku tässä kirjassa). Tuomaala (2004, 40) painottaakin tarvetta ”irrottaa suullinen haastatteluaineisto alistaisuudestaan kirjalliselle aineistolle” ja kuvaa, miten sekä suullisiin että kirjallisiin lähteisiin sisältyy aina tulkintaa. Tuomaala (2004, 36) tosin määrittelee oman tut-

kimuksensa kokemuskerronnan tutkimukseksi ja kuvaa muistitietoa kokemuskerronnasta osittain eroavaksi, myös yhteisöllistä ainesta sisältäväksi tietomuodoksi. Vastaavasti nimityksiä edelleen kehittäen historiantutkijat ovat omaksuneet käyttöönsä muistitietohistorian käsitteen, joka korostaa sitä, että tutkimuksen fokus on menneisyyden ja historian tulkinnassa muistelemalla (Jouhki 2020, 61; Teräs & Koivunen 2017; ks. myös Tuomaala 2006, 272). Historiakuvista, historiatietoisuudesta ja yleisemmin menneisyyttä koskevista nykikäsitteistä kiinnostuneille tutkijoille muistitietotutkimus avaa mielenkiintoisia näkökulmia siihen, mitä menneestä välittyy nykypäivään ja miten mennyttä tulkitaan (esim. Miettunen 2014).

Koska muistitietotutkimuksen metodologiasta on kirjoitettu Suomessa ennen kaikkea folkloristiikan ja etnologian piirissä, muistitietoa käyttävät historiantutkijat ovat hyödyntäneet laajasti näitä analyyseja (ks. kuitenkin Teräs & Koivunen 2017 sekä historiantutkimuksen ja muistitietotutkimuksen suhteesta Miettunen 2014). Lisäksi 2010-luvun loppupuolella muistitietohistoria on kytkeytynyt kokemushistoriaan liittyviin uusiin tutkimussuuntiin. Kuten Ville Kivimäki (2019, 23–25) toteaa, muistamisen ja kokemisen käsitteiden välinen raja on tutkimuksessa vähintäänkin häilyvä. Kivimäen mukaan näiden suuntausten välisiä eroja voisi hahmottaa siten, että kokemushistorian fokus on tyypillisesti muistitietotutkimukseen verrattuna kiinteämmin siinä, mitä menneisyydessä tapahtui. Painotuseroista huolimatta menneisyyden kokemuksia teoretoivat tutkimukset hyötyvät muistitietotutkimuksen metodologisista havainnoista ja päinvastoin. Kokonaisuudessaan muistitiedon asema historiantutkimuksessa on moninaistunut, kun tutkimuksessa on yhtäältä paneuduttu lähihistorian tapahtumiin, joita muistavia voidaan tutkimuksessa kuulla ja toisaalta, kun tutkijat ovat kiinnostuneet arjen, tunteiden ja elämysten historiasta. Esimerkiksi Pia Koivusen (2020) tutkimuksessa muistitiedon avulla tavoitetaan kylmän sodan ajasta kokeemuksellinen ja tulkinnallinen taso, jota ei muiden lähteiden avulla ole välttämättä mahdollista tutkia.

Ulla-Maija Peltosen tutkimukset ovat muodostaneet pohjan yhdelle suomalaisen muistitietotutkimuksen pitkälle jatkumolle: sisällissodan muistitiedon ja kulttuurisen muistamisen tutkimukselle (tästä tutki-

muskokonaisuudesta esim. McKeough 2017, 17–34). Sisällissotaan liittyvät kysymykset eivät ole menettäneet ajankohtaisuuttaan, vaan niihin kietoutuu yhä uusia teoreettisia ja metodologisia näkökulmia. Tässä kirjassa aihepiiriä käsitellään esimerkiksi Ilkka Jokipiin ja Virva Liskin tapaustutkimuksessa, jossa kirjoittajat hyödyntävät sekä muistin ylisukupolviseen välittymiseen liittyvää teoreettista keskustelua että uusia tietokoneavusteisia tutkimusmenetelmiä. Muistitiedolla on keskeinen asema myös toisen maailmansodan tutkimuksessa erityisesti uuden sotahistorian piirissä, josta jo aiemmin mainittu Marianne Junilan väitöskirja on varhainen esimerkki. Muistitiedon analyysin avulla voidaan sekä vahvistaa että haastaa vallitsevia kertomuksia. Esimerkiksi Marjo Laitala ja Outi Autti (2018) tutkivat venäläisten sotavankien kohtelua Suomessa sodan aikana tarkastelemalla muistitietohaastatteluja kulttuuristen mallitarinoiden näkökulmasta. (Toisen maailmansodan muistitiedosta ks. myös tässä kirjassa Laurénin ja Jaagon luku.) Muistitietotutkimuksen muutosta onkin syytä kuvata ennen kaikkea laajentumisena. Rinnakkain ja limittäin uudenlaisten teoreettisten kysymysten ja menetelmällisten kokeilujen kanssa esiintyvät monet tutkimussuuntaukselle jo vanhastaan leimalliset periaatteet, kuten muistitietotutkimuksen tekeminen yhdessä erilaisten yhteisöjen kanssa ja muistitiedon hyödyntäminen tutkittaessa sellaisia kokemuksia, joista ei ole välttämättä lainkaan muita lähteitä.

Viime vuosina muistitietotutkimuksessa *oral history* -lähtökohtien rinnalle ovat yhä enenevässä määrin nousseet 1980-luvulta lähtien kehittyneen kulttuurisen muistitutkimuksen (engl. *cultural memory studies* tai *memory studies*) näkökulmat (esim. Heimo 2010; Savolainen 2017; Taavetti 2018). Tätä on ilmentänyt esimerkiksi muistin teoretisoiminen laajasti kulttuurisena, sosiaalisena ja poliittisena ilmiönä. Tällöin huomio on kiinnittynyt esimerkiksi muistin välittyneisyyteen sekä kulttuurituotteiden välittämien menneisyysrepresentaatioiden ja yksilön omakohtaisen muistamisen suhteeseen. Yhteys kulttuuriseen muistitutkimukseen on entisestään monipuolistanut suomalaisen muistitietotutkimuksen kenttää sekä tutkimuskohteiden kirjoa, käsitystä muistin välineistä, joista nauhoitettu puhe on vain yksi. Suomalaiset muistitietotutkijat ovat tosin hyödyntäneet jo pitkään näkökulmia, jotka ovat keskeisiä kulttuu-

risessa muistitutkimuksessa (esim. Korkiakangas 1996; Peltonen 1996). Sitemmin kulttuurisen muistitutkimuksen ja *oral history* -suuntausten suhteita on alettu reflektoida eksplisiittisesti (esim. Heimo 2010). Tutkimussuuntien yhteyttä suomalaisessa muistitietotutkimuksessa voidaan pitää jossain määrin erityisenä, sillä kansainvälisesti nämä kaksi suuntausta ovat esiintyneet pitkään verrattain erillisinä ja niiden suhde on ollut jopa jännitteinen (ks. Hamilton & Shopes 2008).

Terminologia on varmasti yksi syy sille, että kulttuurisen muistitutkimuksen näkökulmien hyödyntäminen on ollut luontevaa muistitietotutkijoille. Muistitietotutkimuksessa muistamiseen liittyvä käsitteistö on ollut keskiössä suullisuuteen liittyvän terminologian rinnalla ja joskus myös sen sijasta. Toiseksi, suomalaisen muistitietotutkimuksen huomio on keskittynyt muistelun asiasisällön lisäksi muistelun muotoon ja puitteisiin. Tämä johtuu moninaisista (alussa ennen kaikkea sekä suullisista että kirjoitetuista) aineistoista sekä muistitietotutkimuksen lähtökohtaisesta monitieteisyydestä ei ainoastaan historian tutkimuksen vaan myös kulttuurien tutkimuksen tieteenaloihin paikantuvana tutkimuskenttänä. Näkökulmien ja tieteenalojen moninaisuus on epäilemättä madaltanut kynnystä hyödyntää muistitietotutkimuksessa myös muita tieteidenväliisiä ja monitieteisiä tutkimussuuntauksia. Suomen lisäksi myös Virossa muistelun ja muistamisen tutkimuksessa kulttuurisen muistitutkimuksen näkökulmat ovat kulkeneet rinnakkain *oral history* -näkökulmien sekä elämäntarinoiden (viroksi *elulood*, englanniksi *life stories*) analyysiin keskittyvien lähtökohtien kanssa (esim. Jaago & Kõresaar & Rahi-Tamm 2006; Kõresaar & Jõesalu 2016; Kõresaar 2018). Todennäköisesti Suomen ja Viron muistitietotutkijoiden välinen vilkas dialogi ja yhteistyö on osaltaan tukenut moninaisten näkökulmien hyödyntämistä rinnakkain muistitietotutkimuksessa.

Jo pitkään suomalaisen muistitietotutkimuksen näkökulmien moninaisuutta ovat ilmentäneet muistitietotutkimuksen, työväen historian tutkimuksen, sukupuolentutkimuksen ja etnologian näkökulmia yhdistävät tutkimukset (esim. Koskinen-Koivisto 2013; Hytönen 2014; Turunen 2016; Vanha-Similä 2017.) Viime vuosien aikana muistitietotutkimukseen on kytkeytynyt yhä uusia monitieteisiä tutkimusaloja, kuten nuorisotutkimus, queertutkimus ja digitaaliset ihmistieteet. Lapsuuden

ja nuoruuden historian tutkimus on yksi esimerkki tutkimuksesta, jossa muistitietoa tarvitaan siksikin, ettei muita lähteitä ole välttämättä saatavilla tai ne ovat hallinnollisesti painottuneita, eivätkä välttämättä tarjoa paljon kokemuksen tai arjen tasosta kiinnostuneelle tutkijalle (ks. esim. Kortelainen 2008; Laurén & Malinen 2021; tässä kirjassa Vehkalahden ja Jouhkin luku).

Muistitieto on siis edelleen tutkimukselle merkittävä lähde ja tästä syystä muistitietotutkimuksella on, sen piirissä käytävien teoreettisten keskustelujen lisäksi, paikka myös kohdettaan hahmottamaan pyrkivänä ja menneisyyden tapahtumista kiinnostuneena lähestymistapana. Tällainen kuvailevuus ei tee tutkimuksesta yksinkertaista tai helposti toteutettavaa. Kysymykset dialogisuudesta sekä tutkijan ja kertojan asemoitumisesta ovat siinä yhtä lailla läsnä ja siksi muistitietotutkimus on aina teoreettisesti vaativaa ja sen toteuttaminen edellyttää kriittisyyttä ja eettistä hienovaraisuutta. Muistitietotutkimuksen monipuolistuminen yhä uusiin suuntiin yhtäältä mahdollistaa moninaisempien menneisyyksien huomioimisen ja analyysin yhä uudenvälisistä näkökulmista. Toisaalta ilman reflektiota kenttien monipuolistuminen voi hajanaistaa jo entisestään monitieteistä tutkimussuuntausta, mikä voi johtaa keskustelun pirstaloitumiseen, käsitteiden hämärtymiseen ja keskinäisen ymmärryksen estymiseen. Muistitietotutkimuksen alueen ja siinä tapahtuneiden viimeaikaisten muutosten jäsentämiselle onkin ilmeinen tarve, jota käsillä oleva kirja pyrkii täyttämään.

Muistelijan ja tutkijan paikat suhteessa muistitietoon

Eräs luonteva tapa hahmottaa muistitietotutkimuksen moninaisuutta on tarkastella muistelijan ja tutkijan paikkoja suhteessa muistitietoon ja sen tuottamiseen. Tutkijan rooli on kenties voimakkain haastattelutilanteessa, jossa hän haastattelijana osallistuu konkreettisesti muistitiedon tuottamisprosessiin (muistitietoahaastattelun tekemisestä, ks. Heimo & Juvonen & Kurvinen 2021). Vaikka tutkijan määrittelemät aiheet ja kysymykset määrittävät haastattelussa syntyvää muistitietoa, tilannetta ei tule ymmärtää yksinomaan tutkijan intressien ja kysymysten ohjaamana.

Haastattelussa syntyvä aineisto onkin aina vuorovaikutuksen muovamaa. Lynn Abramsin (2010, 54) mukaan haastateltava rakentaa muistelupuhettaan yhtäältä suhteessa käsitykseen itsestään, toisaalta suhteessa haastattelijaan ja kolmanneksi suhteessa tarjolla oleviin kulttuurisiin tulkinnan ja kerronnan resursseihin sekä arvoihin. Abrams korostaa, ettei suullinen historia ole yksinomaan subjektiivista eli se ei heijasta ai-noastaan muistelijan omakohtaisia jäsennyksiä ja käsityksiä menneestä. Suullinen historia on myös intersubjektiivista, millä Abrams viittaa haastattelijan ja haastateltavan vuorovaikutukseen, henkilöiden väliseen dynamiikkaan ja jaetun kertomuksen luomiseen haastattelutilanteessa. Muistitietoahaastattelut ovatkin aina pohjimmiltaan yhteistyötä haastatte-lijan ja haastateltavan välillä, mikä pätee haastatteluihin yleisemminkin (historiallisen muistitietoahaastattelun osalta ks. Teräs & Koivunen 2017).

Haastattelijan ja haastateltavan välinen suhde sekä asemoituminen suhteessa tutkittavaan aihepiiriin tai yhteisöön vaikuttaakin siihen, minkälaiseksi haastattelu muodostuu. Tilanteissa, joissa haastattelijaa edustaa samaa yhteisöä ja viiteryhmää kuin haastateltava, kokemukset ryhmän tai kulttuurin jäsenyydestä muovaavat haastattelutilannetta ja syntyvää haastattelua. Myös kokemus siitä, että haastattelijaa on ulkopuo-linen voi vaikuttaa monella tapaa siihen, mistä ja miten haastateltava kertoo. Tässä kirjassa Riikka Tuori, Simo Muir ja Ruth Illman pohtivat tapaustutkimuksessaan vähemmistöjen muistitiedon tutkimuksen eri-tyiskysymyksiä ja tutkijan paikantumista sisä- tai ulkopuolisena suh-teessa tutkimaansa ryhmään, tässä tapauksessa suomenjuutalaisten yhteisöön. Asemoitumisen kysymykset ovat esillä myös Tuula Juvosen ja Riikka Taavetin luvussa, jossa pohditaan, miten muistitietoahaastatte-lussa syntyvään tietoon vaikuttaa se, että tutkija on haastateltavan tun-tema (tästä aiheesta ks. myös Juvonen 2017; yllirajaisesta haastattelusta ks. esim. Silvan 2018).

Vaikka haastattelijan rooli muistitietoahaastattelussa on keskeinen, myös haastateltava määrittelee, mitä hän haluaa kertoa ja minkä hän katsoo olennaiseksi. Haastattelijaa sen sijaan arvioi, miten hän tarttuu haastateltavan puheeseen niin itse haastattelutilanteessa kuin analyysissa. Haastattelutilanne sisältää siksi aina neuvottelun aspektin. Joskus eriävät käsitykset haastattelutilanteesta ja sen luonteesta voivat aiheut-

taa suoranaisia jännitteitä haastattelijan ja haastateltavan välillä. Tämän teoksen avaavassa luvussa Heidi Kurvinen ja Hannah Yoken käsittelevät muistitietohaastatteluissa syntyneitä jännitteitä, törmäyksiä ja niiden emotionaalisia seurauksia haastattelijan näkökulmasta. Kirjoittajat tuovat esiin, että vaikka konfliktien ja vaikeiden tunteiden vaikutuksia tutkijaan ei ole käsitelty tutkimuksessa vielä kovinkaan kattavasti, liittyvät ne olennaisesti haastatteluun tiedonkeruun muotona. (Ks. myös Sheffel & Zembrzycki 2016.) Haastattelutilanteeseen liittyvien konfliktien lisäksi myös muistitiedon tulkintaan voi liittyä jännitteitä ja erimielisyyksiä tutkijan ja muistelijan välillä (Borland 2015).

Ei ole selkeää kriteeriä sille, mikä tekee haastattelusta juuri muistitietohaastattelun. Tästä syystä muistitietotutkimuksessa hyödynnetään laajasti haastattelututkimukseen ja haastattelun vuorovaikutteisuuteen liittyviä metodologisia pohdintoja. Lisäksi nykyhetkeen tai lähimenneisyyteen kohdistuvat haastattelut saattavat muodostua myöhemmin menneisyyttä koskevan tutkimuksen aineistoiksi, jolloin kolmen ajan – muisteltavan ajan, muistelemisen ajan ja tutkimuksen ajankohdan – huomiointi aineiston tulkinnessa on oleellista (ks. esim. Taavetti 2018; Nevala 2019; Pöysä 2011). Haastattelujen arviointi suhteessa niiden tuottamisen tilanteeseen onkin haastattelujen tutkimuksen perustavanlaatuisia lähdekritiikkiä. Se on sitä myös silloin, kun tutkija itse on ollut haastattelijana. Muistitietohaastattelujen tutkimukseen pätee myös se yleinen haastattelututkimusta koskeva seikka, että haastattelukysymykset eivät ole samoja kuin tutkimuskysymykset, eikä tutkija löydä tutkimuksensa tuloksia suoraan haastateltavien vastauksista. Johanna Ruusuvoori, Pirjo Nikander ja Matti Hyvärinen (2010, 9–10) ovatkin todenneet, että haastateltavalle esittämiensä kysymysten lisäksi tutkijan täytyy esittää kysymyksiä haastatteluaineistolle, jotta tutkimuskysymyksiin olisi lopulta mahdollista vastata. Muistitietotutkimuksen kohdalla nämä haastatteluaineistolle esitetyt kysymykset voivat liittyä esimerkiksi haastattelijan ja haastateltavan positioihin ja vuorovaikutukseen tai muisteltavan menneisyyden sekä muistelun ja tutkimuksen hetkien välisiin suhteisiin.

Muistitiedon moniulotteisuus

Muistitietotutkimuksen piirissä kirjoitetun ja suullisen muistitiedon eroja ja yhtäläisyyksiä on käsitelty paljon. Silti kirjoitettujen aineistojen käyttö saattaa edelleen herättää keskustelua suullisten aineistojen tarkasteluun painottuvissa kansainvälisissä *oral history* -yhteisöissä. Siinä missä haastattelun intersubjektiivisuus ja muistitiedon rakentuminen haastattelutilanteessa kertojan ja haastattelijan yhteistyössä on nykytutkimukselle ilmeistä, muistitietokirjoittamista luonnehtii yksityisyys ja kirjoittajan itsenäisyys (esim. Pöysä 2006). Tästä huolimatta kirjoittamalla muisteleminen on myös luonteeltaan dialogista. Kirjoitettujen muistitietoaineistojen dialogisuutta voidaan hahmottaa ensinnäkin kielen ja ilmaisun lähtökohtaisena dialogisuutena ja moniäänisyytenä, mikä merkitsee sitä, että kaikki lausumat aina tavalla tai toisella ovat olemassa suhteessa aiemmin sanottuun. (Ilmaisun dialogisuudesta ja moniäänisyydestä, ks. Bakhtin 1986; muistitietotutkimuksen kohdalla ks. Savolainen 2015, 83–92; 2016.)

Dialogisuuden toinen taso liittyy kirjoittajien ja muistitietokirjoitusten kerääjien väliin suhteisiin. Kirjoitettuja muisteluaineistoja tuotetaan ja kootaan muun muassa erilaisissa arkistojen järjestämissä keruissa ja kirjoituskilpailuissa, minkä vuoksi yhteistyö arkistojen kanssa on ollut keskeistä suomalaiselle muistitietotutkimukselle. Keruissa koottujen muisteluaineistojen kohdalla tutkijan ja muistelijan roolit määrittyvät eri tavoin kuin suullisissa haastatteluissa. Silti keruissakin kootut aineistot ovat luonteeltaan vuorovaikutteisia ja tutkija voi olla vuorovaikutuksessa muistelijoiden kanssa esimerkiksi teemakeruun aiheen muotoilun kautta (esim. Olsson 2016). Lisäksi keruuvastauksiin vaikuttaa muistelijan käsitys kerääjätahosta, lukijoista sekä eksplisiittinen tai implisiittinen kommunikaatio heidän kanssaan (esim. Peltonen 1996, 285–287). Ulla-Maija Peltosen (1996, 132–133; ks. myös Latvala 2005, 67) mukaan vastaajat voivat puhutella kirjoituksissaan oletettua lukijaa sen perusteella, kuinka asiantuntevaksi, samanmieliseksi tai muulla tavoin läheiseksi he arvioivat tämän esimerkiksi kerääjätahon perusteella. Myös keruukutsun muotoilu vaikuttaa kirjoitettuun muistitietoon ja keruiden puitteissa tuotettuihin tutkimusaineistoihin (keruukutsujen analyysistä

ks. Suominen 2011; kutsun vaikutuksesta yksittäisen kertojan muistelussa ks. Hynninen 2017, 51–54; Taavetti 2014; myös Pöysä 1997, 42).

Outi Fingerroos ja Riina Haanpää (2006, 28–29) ovat täydentäneet Taina Ukkosen (2000, 15) esittämää muistitietotutkimuksen jakoa muistitietoa lähteenä ja kohteena käyttävään tutkimukseen sillä, että muistitietotutkimuksen näkökulmat voivat olla tutkimuksessa lisäksi aineistonkeruun metodin asemassa. Vaikka muistitietoa lähteenä käsittelevissä tutkimuksissa painottuu tieto, jota muistoista voidaan saada, ja kohteena käsittelevissä taas muistelukerronnan keinot ja luonne toimintana, nämä molemmat näkökulmat ovat läsnä kaikessa muistitietotutkimuksessa. Muistitietoa tuotetaan, analysoidaan ja dokumentoidaan tietenkin myös ilman tutkijoiden tai muistitietoa keräävien ja tallentavien instituutioiden osallisuutta tai panosta. Muistitietohaastatteluja tuotetaan, tutkitaan, julkaistaan ja tallennetaan esimerkiksi hankkeissa, joiden lähtökohtana on yhteisöjen oma tarve tallentaa ja analysoida menneisyyttään koskevaa tietoa (ks. Fingerroos & Haanpää tässä kirjassa). Muistitieto ja historiantuottaminen ovatkin osa inhimillistä toimintaa ja kommunikaatiota. Voidaan puhua omaehtoisesta² muistamisesta ja historiantuottamisesta (Heimo 2014), jossa muistelijat itse omasta aloitteestaan ja valitsemassaan tilanteessa tulkitsevat ja tallentavat menneisyyttään itse valitsemallaan tavalla (Savolainen & Lukin & Heimo 2020, 61). Omaehtoinen muistaminen ja historiantuottaminen ei kuitenkaan ole irrallista muista, esimerkiksi akateemisista, institutionaalisista tai populaaristi hallitsevista historiantulkintoista, vaan vuorovaikutuksessa niiden kanssa niitä kiistäen, tukien ja hyödyntäen (Heimo 2010, 16–19; Kalela 2000).

Tässä kirjassa Anne Heimon esittelemä tapaustutkimus tarkastelee omaehtoista, ilman tutkijan suoraa panosta tapahtuvaa muistamista Facebookin ”Suomen sisällissota 1918” -ryhmässä (Taavetti & Heimo tässä kirjassa). Kirjoittajat kysyvät aiheellisesti tarvitaanko internetin levittyä yhä useampien yhteisöjen saataville enää tutkijaa tallentamaan ja

2 Vaikka suomen kielessä omaehtoinen -termiä on käytetty yhtenä englannin *vernacular*-termin suomenkoksena (vernakulaarin käsitteestä ks. Fingerroos & Hämäläinen & Savolainen 2020), on sen merkityskenttä jossain määrin erilainen. Omaehtoinen ei niin suoraan kytkä ilmaisua tai toimintaa sosiaaliseen kategoriaan kuin kansanomaisen merkityksessään käytetty vernakulaari.

julkistamaan yhteisöjen muistoja vai haluavatko yhteisöt mieluummin vastata muistelutyöstään itse. Ilman tutkijan vaikutusta ja osuutta tapahtuvaa muistamista, historiantuottamista sekä muistojen tallentamista ja julkaisua tapahtuu ja on tapahtunut tietenkin jo ennen internetiä ja nykyisinkin sen ulkopuolella esimerkiksi julkaistujen ja julkaisemattomien muistelmien ja omaelämäkertojen muodossa. Muistelmia ja omaelämäkertoja onkin tarkasteltu myös kulttuurisen muistin ja muistitiedon tutkimuksen näkökulmista (esim. Savolainen 2018; Taavetti 2021; historiantutkimuksen ja muistelmien suhteesta ks. Teräs 2011). On kuitenkin selvää, että digitaalisen kulttuurin moninaistuvat muodot muokkaavat menneisyyden muisteluun ja tulkitsemiseen liittyvää vallankäyttöä ja portinvartijuutta. Uudet muistelun muodot ja kanavat herättävät myös tutkimuksen piirissä kysymyksiä siitä, kuka voi päättää jonkin yhteisön menneisyyden esittämisestä tai tutkimuksesta (esim. Pulma 2017).

Muistitietotutkimuksen eettisiä kysymyksiä

Muistitietotutkimukseen liittyy sen aineistonkeruun dialogisuuden sekä usein henkilökohtaiseen tai kipeään menneisyyteen liittyvien aiheiden vuoksi erityisiä tutkimuseettisiä kysymyksiä. Erilaisten esimerkiksi tietosuojaa ja henkirekisterejä koskevien säädösten ohella muistitietotutkimusta ohjaavat tutkimuksenteon yleiset eettiset periaatteet, jotka painottavat, ettei tutkimukseen osallistumisesta saa koitua tutkittaville haittaa. Tutkijan on lisäksi kunnioitettava tutkittavien autonomiaa ja tutkimuksen käsittelemien ryhmien kulttuurisia oikeuksia. Eettiset ohjeet eivät kuitenkaan ole yksiselitteisiä, vaan niitä on sovellettava kunkin tieteenalan omien traditioiden mukaisesti. Esimerkiksi kysymys tutkittavien henkilöiden henkilöllisyyden suojaamisesta tutkimuksessa (ks. esim. Kuula 2006) voi näyttäytyä monimutkaisena muistitietotutkimuksen lähtökohdista tarkasteltuna. Tutkittavien nimien käyttäminen tai nimettömyys tutkimusjulkaisuissa voidaan ratkaista eri tavoin riippuen siitä, painotetaanko muistelijoiden oikeutta yksityisyyteen vai heidän asemaansa teosten tekijöinä tai historiallisina henkilöinä, joilla on oikeus tulla tutkimuksessa näkyviksi (eri tieteenalojen käytännöistä

esim. Rossi 2012, 71; kirjoitetun muistitiedon osalta tässä kirjassa ks. Kivilaakso & Pesonen & Taavetti). Toisin sanoen kyse on sekä henkilöllisyyden suojaan että näkyvyyden ja toimijuuden oikeuteen kytkeytyvistä tutkimuseettisistä valinnoista, joiden ratkaisuun ei ole mahdollista antaa yksiselitteistä kaikkiin tilanteisiin sopivaa vastausta (historiantutkimuksen ja muistitiedon osalta ks. Teräs & Koivunen 2017).

Muistitietotutkimuksen monitieteisellä kentällä eettisen toimintatavan hahmottaminen vaatii huolellista moninaisten sekä tutkittavan että tutkijan näkökulmiin paikantuvien aspektien puntarointia ja tapauskohtaista perusteltua pohdintaa. Tämä ei ole ainoastaan tiedollisesti ja eettisesti vaan myös emotionaalisesti haastava tehtävä muistitietotutkijalle (ks. myös Kurvinen & Yoken tässä kirjassa). Anna Sheftel ja Stacey Zembrzycki (2016) ovat hahmottaneet oppihistoriallisessa artikkelissaan *oral history* -tutkimuksen etiikkaan liittyviä kysymyksiä pelon näkökulmasta. Pelko voi olla ensinnäkin ammatillista pelkoa epäonnistumisesta tutkijan työssä. Toisekseen pelko voi olla poliittista. Tällä kirjoittajat tarkoittavat pelkoa, joka liittyy epäonnistumiseen tutkittavien toiveiden huomioinnissa sekä yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden edistämisessä.

Sheftel ja Zembrzycki (2016) hahmottelevat pelon aspektien ilmenemistä kolmen tutkimussuunnan historiaan kytkeytyvän vaiheen näkökulmasta (*oral history* -tutkimuksen paradigmoista ja vaiheista yleisesti Thomson 2007; Shopes 2014). Ensimmäinen vaiheista on *oral history* -tutkimuksen varhainen sotienjälkeinen positivistinen aika, jolle oli leimallista objektiivisuuden tavoittelu ja aiemmin sivuutettujen menneisyyksien ja muistojen dokumentointiin ja tallentamiseen pyrkivä ote. Tällöin eettisiä kysymyksiä sekä haastattelijan ja haastateltavan välistä suhdetta käsiteltiin ennen kaikkea *oral history* -menetelmien ja lähteiden tieteellisen ja tiedollisen oikeuttamisen tavoitteesta käsin. Pelko liittyi tuolloin ennen kaikkea *oral history* -tutkimuksen uskottavuuden sekä muistinvaraisten lähteiden luotettavuuden kyseenalaistumiseen. (Sheftel & Zembrzycki 2016, 340–345.)

Toinen vaiheista liittyy laajempaan positivismin kritiikkiin ihmistieteissä ja kasvaneeseen kiinnostukseen *oral history* -tutkimuksen intersubjektivisia аспекteja sekä historian tuottamista demokratisoivaa

potentiaalia kohtaan. Tutkimusetiikan fokus siirtyi tutkijan ja haastatteluvien välisen suhteen ja oikeudenmukaisuuden kysymyksiin. Tällöin pelko kohdistui ennen kaikkea epäonnistumiseen tutkimusprosessin sekä sen osanottajien yhdenvertaistamisessa ja demokratisoinnissa. (Sheftel & Zembrzycki 2016, 345–351.)

Kolmas vaiheista alkoi Sheftelin ja Zembrzyckin mukaan 1990-luvulla ja on edelleen käynnissä. Sitä värittää tasapainottelu yhtäältä aiemmin sivuutettujen näkökulmien esiin tuomisen sekä toisaalta haastattelujen intersubjektivisuuteen ja konstruktivisuuteen liittyvien eettisten kysymysten ja pelkojen välillä. (Sheftel & Zembrzycki 2016, 351–353.) Toisin sanoen, kaksi ensimmäistä vaihetta kietoutuvat kolmannessa yhteen ja synnyttävät uusia eettisiä kysymyksiä. Näille vaiheille tyypilliset kysymykset – miellettiinpä ne sitten ensisijaisesti peloiksi tai haasteiksi – liittyvät edelleen monin tavoin muistitietotutkimuksen tutkimusetiikkaan.

Muistitietotutkimuksen kohdalla tutkimusetiikka ei rajoitu aineiston keruun, tallentamisen ja intersubjektivisuuden kysymyksiin, vaan se ulottuu laajemmin representaatioon sekä tutkimuksen tiedollisiin ja ideologisiin lähtökohtiin liittyviin pulmiin. Muistitietotutkimukseen on sen alkuaajoista lähtien kuulunut eetos pyrkiä monipuolistamaan historiaksi tai tutkimuksen kohteiksi hyväksytyjen näkökulmien ja menneisyyksien valikoimaa. Tällöin esiin on nostettu esimerkiksi erilaisten vähemmistöjen näkökulmia ja menneisyyksiä, jotka ovat liittyneet väkivaltaisiin ja traumaattisiin tapahtumiin ja kokemuksiin. Samalla kun tämänkaltaisiin hankkeisiin kuuluu pyrkimys historian ja sen toimijoiden joukon moninaistamiseen, liittyy niihin vaikeita eettisiä kysymyksiä niin tutkittavien yksilöiden ja yhteisöjen kuin tutkimuksen taustalla vaikuttavien ideologioiden näkökulmasta. Esimerkiksi vaikeita tai traumaattisiksi miellettyjä muistoja koskevien haastattelututkimusten kohdalla on tärkeää punnita muistojen käsittelyn moninaisia seurauksia haastateltavalle. Haastattelu voi yhtäältä palauttaa tutkimukseen osallistuville vaikeita tunteita, mutta toisaalta se saattaa auttaa käsittelemään menneisyyden kokemuksia. Samalla on muistettava, ettei muistitietotutkija (tavallisesti) ole terapeutti ja haastattelu toteutetaan tutkijan positiosta. Tutkija ei voi luvata tutkimukseen osallistujille hoidon kaltaista hyötyä. Eettistä olisi kuitenkin pohtia, että onko tutkijan pyrkimys olla aiheut-

tamatta vahinkoa riittävää sekään (ks. Sheftel & Zembrzycki 2016, 353–357). Tässä teoksessa traumaattisten ja vaikeiden muistojen tutkimuksen moninaisia kysymyksiä pohditaan erityisesti Kirsi Laurénin ja Tiiu Jaagon sekä Kirsi-Maria Hytösen ja Antti Malisen luvuissa.

Niin sanotun kriittisen *oral history* -tutkimuksen (ks. esim. Williams 2019) tapaan pyrkimys moninaisten menneisyyden tulkintojen ja äänien huomioimiseen, esiin tuomiseen ja menneisyyttä koskevan tiedon tuottamisen demokratisoimiseen on ollut merkittävässä asemassa muistitietotutkimuksessa. Tärkeää on kuitenkin muistaa, että tutkijalla on erityinen valta päättää siitä, mitkä äänet tutkimuksessa tuodaan esiin ja millä tavoin (historiantutkimuksesta ja etnisten vähemmistöjen menneisyyksistä ks. esim. Pulma 2017). Siksi tiedontuottamisen demokratisoimispyrkimyksistä huolimatta esimerkiksi yhteistyöhankkeet voivat tuottaa monenlaisia sosiaalisia jännitteitä ja johtaa epätasaisten valtasuhteiden vahvistamiseen muistitietohankkeen osallisten välillä, kuten Charmaine C. Williams (2019) on todennut. Demokratian ihannetta, osallistavuutta tai emansipatorisia pyrkimyksiä ei tulisikaan pitää vapautuksina tutkimuksen eettisten aspektien ja mahdollisten ongelmien arvioinnista, vaan jopa näiden merkitystä korostavina. Tutkimuksen lähtökohdat tulisi aina nähdä itsessään arvoja välittävinä asetelmina, joiden sisältämiä oletuksia ja mahdollisia vaikutuksia tulisi arvioida erityisellä (itse)kriittisyydellä.

Viime aikoina kulttuurin- ja taiteentutkimuksen piirissä yhä enenevässä määrin esiin nousseet niin sanotut kertomuskriittiset näkökulmat (esim. Mäkelä ja muut 2020; Virtanen & Hiidenmaa & Nummi 2020) antavat aiheen kiinnittää kriittistä huomiota muistitietotutkimukseen sisältyviin kerronnallisuuden, tarinallisuuden ja kokemuksellisuuden ulottuvuuksiin. Muistitietotutkimus, kuten monet muutkin yksilöiden kokemuksia tutkivat ja hyödyntävät tutkimussuuntaukset, käyttävät kertomusmuotoa sekä tuottavat ja välittävät tarinoita, joilla voi olla arvaamattomiakin seurauksia. Reflektoimattomana esimerkiksi pyrkimys nostaa esiin vaiettuja ääniä ja näkökulmia voi tahattomasti käännyä toimijoiden uhriuttamiseksi tai perusteettomaksi idealisoinniksi. Osittain sosiaalisen median myötä yksilön omakohtaisen kokemuskertomuksen kulttuurinen arvo sekä valideiteetti laajemman asiointilan osoituksena

on kasvanut. Tämä on johtanut niin tiedollisesti kuin eettisesti kestävämmien, usein kertomusmuotoon nojaavien päätelmien ilmaantumiseen aiempaa laajemmin esimerkiksi journalismiin. (Esim. Mäkelä & Karttunen 2020.) Kertomusmuotoon sisältyviä retorisia ja tiedollisia ulottuvuuksia avaamalla kertomuskriittiset näkökulmat voivatkin tarjota inspiroivia huomioita myös muistitietotutkimukselle, joka operoi omakohtaisten ja yhteisöllisten muistojen ja niiden kertomisen parissa. Subjektiiivisuuden ymmärtäminen muistitiedon lähtökohtaisena ominaisuutena (Portelli 2006) ei luonnollisesti merkitse sitä, että yksilöiden muistoista ja kokemuksista voisi yksiselitteisesti vetää johtopäätöksiä yleisestä tai että ne olisivat aina tiedollisesti tosiakaan.

Muistitietotutkimuksen kiinnostuksen kohteet ja lähtökohdat eivät ole irrallisia kulttuurissamme laajemmin vallitsevista muistamista ja menneisyyden ja nykyisyyden välistä suhdetta koskevista käsityksistä. Tulisi pohtia kriittisesti, minkälaisia menneisyyksiä, tapahtumia ja näkökulmia pidämme muistamisen arvoisina ja minkä vuoksi, samoin kuin millainen on muistitiedon asema menneisyyden hyvittämiseen tai sovitteluun pyrkivissä hankkeissa (tässä kirjassa erityisesti Hytösen ja Malisen luku; menneisyyden hyvittämiseen liittyvistä keskusteluista ks. esim. Löfström 2012). Kulttuurisen muistitutkimuksen piirissä onkin alettu arvioida kriittisesti suuntausta leimaavaa kiinnostusta traumaattisiin ja väkivaltaisiin menneisyyksiin, joka on jossain määrin johtanut tutkimuksissa muistamisen ja trauman käsittelyn sekä identiteetin ja kärsimyksen samastamiseen (Rigney 2018, 269; Sindbæk Andersen & Ortner 2019). Laajemmin tarkasteltunakaan muistin olemusta ja siihen kytkettyjä arvoja ei tulisi pitää annettuina tai universaaleina vaan pikemminkin kulttuurisesti määrittäytyneinä. Tässä kirjassa Ulla Savolainen pohtii luvussaan, minkälaisia käsityksiä, uskomuksia ja arvoja muistitiedon, muistin ja muistamisen rooliin ja seurauksiin liitetään kulttuurissamme sekä mitä ongelmia näihin käsityksiin voi liittyä. Kaiken kaikkiaan sillä, minkälaisia näkökulmia, menneisyyksiä ja sosiaalisia asetelmia – ja minkälaisessa muodossa – tutkimus esittää, on konkreettisia sosiaalisia vaikutuksia maailmassa tutkimuksen ulkopuolellakin. Tämän vuoksi itsekriittinen ja refleksiivinen tutkimuksen aihepiirien, muodon sekä sen taustalla olevien kulttuuristen käsitysten arviointi tulisi olla osa tutkimusetiikkaa.

Muistitietotutkimus tulevaisuudessa

Kun muistitietotutkimuksen tai minkä tahansa muun tutkimussuunnan tulevia linjoja pohditaan, on kyse aina informoidusta spekuloinnista. Todennäköistä kuitenkin on, että muistitietotutkimuksen tulevat linjat ja kehityssuunnat noudattelevat yleisempiä humanististen ja yhteiskuntatieteiden trendejä. Vaikka muistitietotutkimus on aina ollut monitieteistä ja tieteidenvälistä, nämä aspektit vahvistuvat todennäköisesti entisestään tulevaisuudessa tutkimuksen kentän moninaistuessa tai pirstaloituessa vakiintuneiksi tieteenaloiksi jakautuvasta kokonaisuudesta yhä monitieteisempien ja keskenään limittäisten tutkimussuuntausten verkostoksi. Samalla laajat ja monitieteisten tutkimusryhmien toteuttamat hankkeet saattavat lisääntyä, osaltaan siksi, että tutkimusrahoitusta ohjataan kohti hankemuotoista tutkimusta ja pois yksittäisten tutkijoiden työn tukemisesta. Odotettavaa on myös, että muistitietotutkimusta tullaan soveltamaan yhä useammin erilaisissa yliopistojen ja akateemisen tutkimuksen kehityksen ulkopuolisissa, joko kaupallisissa, yhteiskunnallisissa tai koulutuksellisissa projekteissa.

Ihmisten kerrotut muistot ovat aina olleet muistitietotutkimuksen keskiössä. Muistitiedon kerronnallisen olemuksen analysointiin liittyvät eräät keskeisimmät muistitietotutkimuksen ja *oral history* -tutkimuksen saavutukset, joiden kautta suuntaus on monipuolistunut muistojen keräämiseen, tallentamiseen ja välittämiseen keskittyneestä alasta laajempaa tutkimuksen kenttää hyödyttäväksi metodologiseksi lähestymistavaksi. Alessandro Portellin työ on ollut tässä kehityksessä keskeisessä roolissa, ja tässä kirjassa sitä käsittelee etenkin Kirsti Salmi-Niklander. Ihmistieteiden parissa on kuitenkin alettu parin viime vuosikymmenen aikana kiinnittää enenevässä määrin kriittistä huomiota tutkimuksen ja laajemminkin kulttuurimme kieli-, kertomus-, representaatio- ja ihmis-keskeisyyteen. Tämä on alkanut näkyä myös muistitietotutkimuksessa ja siitä tullaan tulevaisuudessa todennäköisesti keskustelemaan lisää. Kehityksen voidaan nähdä kytkeytyvän globaaliin moniulotteiseen ympäristökriisiin, joka ei ainoastaan ole tuonut esiin ihmisen toimien peruuttamatonta haitallisuutta, vaan myös sen, kuinka riippuvainen ihminen on ympäristöstään. Samoin teknologian kehitys ja lisääntynyt ymmärrys

muiden lajien toimijuuksista on murtanut ihmisenapaisen ajattelun tiedollista ja eettistä oikeutusta. Tutkimuksen piirissä tämä on ilmennyt muun muassa moninaisten filosofisten, usein löyhästi posthumanismin otsikon alle asetettujen suuntausten kehittymiseen. Olennaista niille on ihmiskeskeisyyden kritiikki, ei-inhimillisten toimijoiden huomioiminen sekä nojaaminen materialistiseen ontologiaan. (Ks. esim. Lummaa & Rojola 2014; Lehtonen 2008; Lehtonen 2014; uusmaterialismista muistitietotutkimuksen kontekstissa, Savolainen & Lukin & Heimo 2020.)

Muistitietotutkimuksessa nämä suuntaukset näkyvät kasvaneena kiinnostuksena yleisemminkin muistamisen moninaisiin, esimerkiksi kehollisiin, affektiivisiin ja materiaalsiin, ulottuvuuksiin kielellisten ja kerronnallisten rinnalla tai niiden sijaan (esim. Kuusisto-Arponen & Savolainen 2016; Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto-Arponen 2017; Koskinen-Koivisto & Thomas 2018). Samoin taustalla on nähtävissä kulttuurisen muistitutkimuksen ja kulttuuriperintötutkimuksen monitieteisten alueiden vaikutus. Kun puhutaan näiden näkökulmien uutuudesta, on kuitenkin tärkeää muistaa, että esimerkiksi esineiden ja paikkojen rooli muistitiedon kannalta on ollut jo kauan esillä muistitietotutkimuksessa. Esimerkiksi tutkimuksessaan *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta* (2003) Ulla-Maija Peltonen analysoi moniulotteisesti paikkojen, muistoesineiden ja -merkkien sekä moninaisten lähdeaineistojen avulla sisällissodan muistitietoa sekä unohtamista (paikan merkityksestä muistitietotutkimuksessa ks. myös tässä kirjassa Antti Häkkisen sekä Päivi Maggan luvut).

Kuten yleisemminkin humanistisissa ja yhteiskuntatieteissä, myös muistitietotutkimuksessa vaikuttavat digitaalisten ihmistieteiden tai digihumanismin nimellä kulkevat suuntaukset (ks. esim. Haverinen & Suominen 2015). Koska digitaalisuus ja verkkovälitteisyys ovat läsnä kaikessa ihmisten arjessa, ne vaikuttavat siihen, miten ja missä muistellaan. Esimerkiksi kirjoitetun muistitiedon keruita tehdään nykyisin verkkolomakkeiden avulla, ja verkkoyhteisöt ovat merkittävä omaehtoisen muistelun kanava. Toistaiseksi tietokoneavusteiset menetelmät eivät ole vaikuttaneet kansainvälisessä *oral history* -keskustelussa niinkään aineistojen analyysiin kuin tutkimusaineistojen keruuseen, arkistointiin ja tutkimustulosten esittämiseen (*oral historyn* ja digitaalisten ihmistieteiden

yhdistämisestä ks. esim. Boyd & Larson 2014). Suomalaisen muistitietotutkimuksen erityispiirteet, kuten kirjoitettujen aineistojen käyttäminen, tiivis yhteys arkistoihin sekä akateemisen tutkimuksen painottuminen yhteisölähtöisten oman historian hankkeiden sijaan vaikuttavat kaikki siihen, millaisiksi digitaalisten ihmistieteiden ja muistitietotutkimuksen väliset suhteet muotoutuvat. Suullisen runon tietokoneavusteista tutkimusta käsittelevässä artikkelissaan Kati Kallio ja Eetu Mäkelä (2019) toteavat, että tietokoneavusteisten menetelmien käytön tekee sekä mahdolliseksi että mielekkääksi olemassa oleva tutkimusperinne, johon uudet löydökset voidaan suhteuttaa. Sama koskee muistitietotutkimusta: digitaalisten ihmistieteiden tarjoamat näkökulmat voivat parhaimmillaan rikastaa ja laajentaa muistitietotutkimuksen perinnettä.

Sekä folkloristiikalla ja etnologialla että historian tutkimuksella on ollut keskeinen asema kansallisvaltion ja kansakunnan rakentamisessa, mikä on näkynyt tutkimuksessa kansallisvaltiota luonnollistaneena metodologisena nationalismina, jota on tutkimuksessa viime vuosikymmeninä purettu (folkloristiikan osalta ks. esim. Anttonen 2005; historian tutkimuksen osalta esim. Kettunen 2008). Muistitietotutkimuksen piirissä tähän teemaan ei olla vielä erityisesti paneuduttu, mutta tutkimuksessa ovat olleet esillä kysymykset siitä, keitä esimerkiksi ”kaikille suomalaisille” suunnatut keruut tavoittavat ja miksi ylipäänsä jonkin kysymyksen käsittely juuri kansallisvaltion tasolla on mielekäästä. Suomessa, kuten kansainvälisestikin, yllirajaisen muistamisen (ymmärrettyinä laajasti sekä medioiden että maantieteellisten ja sosiaalisten kategorioiden rajojen ylittämisen merkityksessä) teemat ovat nousseet keskeisiksi (esim. De Cesari & Rigney 2014; Leinonen 2020; Davydova-Minguet 2021; Saramo 2022). Suomalaisessa muistitietotutkimuksessa niin kutsuttuun luovutettuun Karjalaan liittyvän muuttoliikkeen muistojen käsittelyllä on ollut keskeinen asema (esim. Raninen-Siiskonen 1999; Fingerroos 2010; Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto-Arponen 2012; 2017; Savolainen 2015). Muihin historiallisiin muuttoliikkeisiin tai alueisiin liittyviä muistoja tai esimerkiksi karjalankielisten ja ortodoksisten evakojen kokemuksia kielellisestä ja uskonnollisesta syrjinnästä on sen sijaan tutkittu suhteessa vähemmän, vaikka viime aikoina tutkimuksia on alkanut ilmestyä enenevässä määrin (esim. Jerman 2007; Kananen

2010; Salonsaari 2018; Reuter 2020; Harjumaa 2021; Jalagin 2021; Kähäri 2021). Tämä painotus on esimerkki siitä, miten kansallinen kulttuurinen muisti ja siihen kytkeytyvät hegemoniset sekä auttamatta yksinkertaistavat tulkinnat – joihin myös kansallisessa muistikulttuurissa merkittävään asemaan noussut kertomus Karjalan luovutuksesta ja evakuoinneista voidaan lukea – ovat vaikuttaneet myös muistitietotutkimuksen näkökulmiin.

Jatkossa metodologisen nationalismin kritiikin ohella tutkimuksessa nousevat luultavasti esille erilaiset post- ja dekolonialistiset näkökulmat myös silloin, kun tarkastellaan Suomen historiaa. Suomalaisten suhde kolonialismiin on jo tullut historian tutkimuksessa aiempaa keskeisemmäksi kysymykseksi. Janne Lahti ja Rinna Kullaa (2020) kuvaavat *Historiallisen Aikakauskirjan* kolonialismiteemanumeron johdannossa, miten aiemmin vallinnut tapa ymmärtää kolonialismi vain mertentakaisten alueiden valloituksena ja siten Suomesta etäisenä on nyttemmin kyseenalaistettu. Myös Suomen historia on monin tavoin sidoksissa globaaleihin kolonialistisiin rakenteisiin, niin nykyisten valtiorajojen sisällä kuin kaukana niiden ulkopuolellakin. Muistitietotutkimuksen ja esimerkiksi globaalin kehitystutkimuksen risteyskohdat käsittelevät jo nyt vastaavanlaisia kysymyksiä (esim. Jauhola 2020) ja tulevaisuudessa keskustelu todennäköisesti laajenee. Samoin saamentutkimuksen ja yleisemminkin alkuperäiskansatutkimuksen yhtymäkohdat ja yhteistyömahdollisuudet muistitietotutkimuksen kanssa ovat ilmeiset, sillä saamelaisten oman menneisyyden kuvaukset ovat kulkeneet myös suullisena perinteenä historiankirjoituksen rinnalla. Kuten Sami Lakomäki, Sirpa Aalto ja Ritva Kylli (2020) toteavat artikkelissaan saamelaisten historian arkistolähteistä, arkistot eivät vain kuvaa kolonialismia vaan ovat osa sitä. Myös muistitiedon ja suullisen perinteen keruun ja tallentamisen käytännöt ovat kietoutuneet yhteen kolonialististen tiedon tuotannon käytäntöjen kanssa. Tässä kirjassa Päivi Magga pohtiikin, miten muistitietotutkimuksen menetelmillä voidaan käsitellä menneisyyttä saamelaisten näkökulmista sekä tallentaa ja analysoida jo kadotettuihin paikkoihin liittyviä muistoja.

Kirjan rakenne

Käsillä oleva kirja koostuu laajemmista metodologisista tutkimusartikkeleista sekä tapausartikkeleista, jotka pureutuvat tietyn hankkeen tarkastelun avulla tutkimuksen teoreettisiin ja käytännöllisiin kysymyksiin. Kirja on jaettu neljään osaan, joista ensimmäisessä käsitellään muistitiedon tuottamisen tapoja, eli haastatteluja ja kirjoituskeruita. Osan avaavat Heidi Kurvinen ja Hannah Yoken paneutumalla *oral history* -tutkimuksen perinteiseen ydinalueeseen, muistitietohaastatteluun ja sen dialogisuuteen. He ottavat aiheeseen uuden näkökulman keskittymällä erityisesti haastattelijan tunteisiin ja mutkikkaisiin kokemuksiin, joita saattaa syntyä silloinkin, kun tutkimuksen aihe ei ole erityisen äärimmäinen ja kun haastattelijan ja haastateltavan välillä vallitsee jopa ystävyyttä lähesyttävä yhteisymmärrys. Kirjoittajat painottavat, että vaikka haastateltavan tunteisiin keskittyminen on ollut perusteltua muistitietotutkimuksen etiikan näkökulmasta, myös haastattelijan kokemuksella on tiedontuottannollisesti keskeinen rooli tutkimuksessa, minkä vuoksi sekin ansaitsee analyttistä huomiota. Haastatteluaineistoa käyttävät myös Riikka Tuori, Simo Muir ja Ruth Illman, jotka erittelevät tapaustutkimuksessaan suomenjuutalaisten muistitietohanketta tarkastelemalla, millaista tietoa muistitietohaastatteluilla voidaan saada yhteisön menneisyydestä ja nykypäivästä. Samalla artikkelissa pohditaan tutkijoiden paikantumista suhteessa tutkimaansa yhteisöön.

Ensimmäisen osan kaksi seuraavaa lukua keskittyvät kirjoitetun muistitiedon keräämiseen liittyviin kysymyksiin. Katri Kivilaakso, Pete Pesonen ja Riikka Taavetti pohtivat kirjoitetun muistitiedon keräämisen käytäntöjä ja niiden kokoelmien syntyyn liittyviä kysymyksiä, joita näitä keruuaineistoja tutkivien on käsiteltävä. He tarkastelevat asiaa muistitietoa keräävien tahojen, ensisijaisesti Työväen Arkiston piirissä toimivan Työväen muistitietotoimikunnan sekä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston, näkökulmasta. Lisäksi kirjoittajat asemoivat suomalaisia keruukäytäntöjä kansainväliselle tutkimuksen kentälle. Anna Salonen taas käsittelee tapaustutkimuksessaan useisiin muistitietokeruisiin osallistuneiden aktiivivastaaajien motivaatioita tarkastellen, mikä houkuttelee kirjoittajia osallistumaan keruusiin ja miten osallistujat itse kuvaavat

syitä kirjoittamiselle. Molempia lukuja yhdistävät kysymykset osallisuudesta sekä siitä, mitä varsin tuottoisalle kirjoitetun muistitiedon keruutoiminnalle tapahtuu tulevaisuudessa.

Kirjan toinen osa kääntää katseen aineistojen keruusta niiden analyysiin. Osan aloittavassa luvussa Kirsti Salmi-Niklander lähestyy muistitietoa folkloristiikan työkaluilla pureutuen kerronnan elementtien ja myyttisten aineiden tarkasteluun. Salmi-Niklander tutkii sisällissodan paikallisen historian avaintapahtumaa ja hyödyntää Alessandro Portellin klassikkoasemaan nousseita tutkimuksia tapahtuman eri kertomusversioiden analyysissä. Kirsi Laurén ja Tiiu Jaago puolestaan yhdistävät kirjoittamalla ja haastatteleamalla tuotetun muistitiedon tutkimusta. Kirjoittajat paneutuvat erityisesti muistitietotutkimuksessa ja kulttuurisen muistin tutkimuksessa keskeisen trauman käsitteen pulmiin ja käyttömahdollisuuksiin muisteluaineistojen tulkinnassa toisen maailmansodan muistamiseen liittyvien tapausesimerkkien avulla.

Toisen osan seuraavissa luvuissa pohditaan muistitietotutkimuksen uusia suuntia ja sovelluksia. Ulla Savolainen paneutuu kipeän menneisyyden muistamiseen nykypäivässä analysoimalla inkerinsuomalaisten muistitietoa hyödyntävää museonäyttelyä. Savolainen pohtii muistitiedon ja kulttuurisen muistin leikkauspisteitä sekä soveltaa kulttuurisen muistitutkimuksen teorioita ja kehittää mallia, jonka avulla muistin (ja muistamattomuuden) eri tasoja ja muotoja on mahdollista hahmottaa analyttisesti. Päivi Magga puolestaan käsittelee elokuvaa saamelaisten muistitiedon tallentamisen keinona sekä reflektoi, miten elokuvanteossa tehdyt valinnat ovat vaikuttaneet siinä syntyneeseen muistitietoon ja sen välittymiseen. Osan kaksi viimeistä artikkelia taas tarjoavat esimerkkejä digitaalisten ihmistieteiden menetelmien mahdollisuuksista muistitietotutkimuksessa. Ilkka Jokipii ja Virva Liski käsittelevät tapaustutkimuksessaan sisällissodan muistojen välittymistä seuraaville sukupolville ja esittelevät uusien aineistojen ja menetelmien näkökulmia suomalaisessa muistitietotutkimuksessa paljon tutkittuun aiheeseen. Kirjoittajat tarkastelevat myös jälkimuistin (*postmemory*) käsitteen avulla sisällissotaa koskevien muistojen ylisukupolvista välittymistä. Riikka Taavetti ja Anne Heimo havainnollistavat korpusanalyysin käyttömahdollisuuksia muistitietotutkimuksessa ja pohtivat verkossa tapahtuvan muiste-

lun asemaa muistamisen tutkimuksen kentällä. Kirjoittajat asemoivat muistitietotutkimusta suhteessa digitaalisiin ihmistieteisiin ja arvioivat, miten digitaalisuus muuttaa muistitietotutkimusta tutkimusprosessin eri vaiheissa.

Kirjan kolmannen osan teemana on muistitietotutkimuksen paikka tieteiden kentällä. Sen ensimmäisissä luvuissa pohditaan muistitietotutkimuksen suhdetta folkloristiikkaan ja etnologiaan. Ulla Savolainen, Eerika Koskinen-Koivisto ja Kirsi-Maria Hytönen arvioivat, miten kiinnostus ”kansan” ja ”kansanomaisen” tutkimukseen yhdistää näitä tutkimussuuntia. Kirjoittajat lähestyvät aihettaan tietehistoriallisesti ja analysoimalla muistitietotutkimuksen paikkaa tieteenalojen piirissä sekä suhteessa etnografiseen tutkimusotteeseen. Kuten kirjoittajat muistuttavat, tieteidenvälinen muistitietotutkimus tarvitsee tuekseen reflektiota eri tieteenalojen lähestymistapojen eroista ja siitä, miten nämä erot vaikuttavat tutkimuksessa. Seppo Knuutilan ja Sinikka Vakimon tapaustutkimuksessa taas tarkastellaan pitkän kylätutkimuksen jatkumon kautta tutkimuksessa tapahtuneita muutoksia ja syntyneitä uutta ymmärrystä siitä, millaista tietoa muistitietotutkimus pyrkii tavoittamaan. Kirjoittajat pohtivat kylätutkimushanketta, omaa rooliaan siinä sekä muistitietotutkimuksen ja folkloristiikan suhdetta retrospektiivisesti avaten kiinnostavia näkökulmia laajemminkin humanistisen ja yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen lähihistoriaan.

Kolmannen osan seuraavat luvut paikantavat muistitietotutkimusta historiatieteiden piirissä. Antti Häkkinen painottaa muistitiedon merkitystä paikallishistorian tuottamisessa. Häkkinen muistuttaa, että muistitieto on keskeinen lähdeaineisto erityisesti tutkijoille, joita kiinnostaa sellaisen arkisen elämän historia, joka ei välttämättä jätä erityisiä asiakirjajälkiä. Häkkinen tarjoaa muistitietotutkimuksen ja elämänkulkuanalyysin yhdistämisen yhtenä menetelmällisenä mahdollisuutena yksilöllisen muistitiedon ja yleistettävyyteen pyrkivän sosiaalishistoriallisen lähestymistavan välisten erojen ylittämiseen. Heidi Kurvisen tapaustutkimus paneutuu samoin aikalaislähteiden, tällä kertaa lehdistölähteiden, ja muistitiedon käyttämiseen yhdessä. Kurvinen pohtii hiljaisuuteen liittyviä näkökulmia ja kysyy, millaisia tulkintoja tutkija voi tehdä, jos muistitieto vaikenee teemasta, joka on aikaislähteiden valossa keskeinen.

Osan viimeisillä luvuilla on samoin yhteys historiantutkimukseen, mutta ne lähestyvät tätä kenttää monitieteisistä näkökulmista ja pohtivat tilanteita, joissa välttämättä muita kuin muistitietolähteitä ei ole edes käytettävissä. Kaisa Vehkalahden ja Essi Jouhkin luku paikantuu nuorisotutkimuksen ja nuoruuden historian tieteidenväliselle kentälle. Kirjoittajat käsittelevät lapsuus- ja nuoruusmuistojen tutkimuksen erityisiä kysymyksiä sekä muistitietotutkimuksen asemaa lapsuuden ja nuoruuden historian tutkimuksessa. Vehkalahti ja Jouhki analysoivat lapsuuden asemaa identiteetin perustana ja elämäkerrallisen kerronnan itsestään selvänä alkupisteenä sekä pohtivat lapsuus- ja nuoruusmuistojen monikerroksellisuutta: vaikka nämä kysymykset nousevat erityisesti esiin lapsuuden ja nuoruuden tutkimuksessa, ne ovat keskeisiä hyvin monenlaisissa muistitietotutkimushankkeissa. Osan viimeisessä luvussa Tuula Juvonen ja Riikka Taavetti tarkastelevat queerutkimuksen ja erityisesti queerhistorian suhdetta muistitietotutkimukseen ja arvioivat, miten queerutkimukselle keskeiset identiteettien häilyvyyden ja nimeämisen monimutkaisuuden kysymykset resonoivat muistitietotutkimuksen käytäntöjen kanssa.

Kirjan neljännessä ja viimeisessä osassa pohditaan yhteisöjen kanssa tehtävää muistitietotutkimusta ja tutkimuksen yhteiskuntasuhdetta. Vaikka suomalaisessa muistitietotutkimuksessa on painottunut yliopistoissa toteutettava tutkimus, tämä osa kirjaa osoittaa, että muistitietotutkimusta tehdään myös yliopistojen ulkopuolella ja että akateemisella tutkimuksella on tiiviit yhteydet monenlaisiin muistiyhteisöihin. Anna-Kaisa Kuusisto ja Kristiina Korjonen-Kuusipuro analysoivat, miten muistitieto voi käännyä osaksi poliittista päätöksentekoa tiedon yhteistuottamisen ja tiedon kääntämisen käytäntöjen avulla. Kirjoittajat tarkastelevat erityisesti, millaisia kysymyksiä nousee esiin monin tavoin marginalisoitujen yksin Suomeen tulleiden turvapaikanhakijanuorten kanssa tehtävässä tutkimusyhteistyössä. Kirsi-Maria Hytönen ja Antti Malinen käsittelevät tapaustutkimuksessaan myös kokemuksia marginalisaatiosta sekä muistitietotutkimuksen mahdollisuuksia, asemaa ja keinoja vaikuttaa yhtäältä päätöksentekoon ja toisaalta ihmisten hyvinvointiin. Kirjoittajat pureutuvat vuosina 2014–2016 toteutettuun selvityshankkeeseen ”Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten

kaltoinkohtelu 1937–1983”, jonka taustatutkimus nojasi muistitietotutkimuksen näkökulmiin. Tutkimus liittyy myös laajemmin ajankohtaisiin keskusteluihin menneisyyden vääryyksien hyvittämisestä, ja kirjoittajat pohtivat muistitietotutkimuksen asemaa ja etiikkaa näissä debateissa.

Neljännän osan kolmas luku palaa kysymyksiin yhteisöjen oman muistitiedon suhteesta tutkijoiden tietoon ja toimintaan. Outi Fingerroos ja Riina Haanpää arvioivat kahden tapausesimerkin kautta muistitietoa hyödyntävien tutkimushankkeiden mahdollisuuksia yliopistollisen opetuksen osana ja paikantavat tätä keskustelua erityisesti asiantuntijuuden käsitteen kautta. Lisäksi kirjoittajat pohtivat, kenen näkökulmasta ja toimesta muistitietoa tuotetaan ja välitetään. Osan päättävä Joni Krekolan tapaustutkimus nostaa esiin toisenlaisen yhteisön, entiset kansanedustajat. Krekola valottaa kansainvälisestäkin verrattuna poikkeuksellisen Eduskunnan muistitietoarkiston keräämän haastatteluaineiston historiaa sekä pohtii, millaista tietoa saadaan, kun haastateltavina eivät olekaan tavalliset ihmiset saati marginalisoidut vähemmistöt, vaan puhumaan rutinoituneet poliittiseen eliittiin nousseet ihmiset, joita haastatellaan nimenomaan heidän julkisessa roolissaan. Kirjan päättävässä epilogissa vuoden 2006 *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä* -kirjan toimittajat Ulla-Maija Peltonen, Outi Fingerroos, Riina Haanpää ja Anne Heimo hahmottelevat suomalaisen muistitietotutkimuksen kehityskulkuja. Kirjoittajat tunnistavat, miten muutoksista ja moninaisuudesta huolimatta toisen tiedon tavoittaminen on pysynyt muistitietotutkimuksen eetokselle keskeisenä.

KIRJALLISUUS

- Abrams, Lynn 2010: *Oral History Theory*. Routledge, Abingdon.
<https://doi.org/10.4324/9780203849033>
- Anttonen, Pertti 2005: *Tradition through Modernity. Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. <https://doi.org/10.21435/sff.15>
- Bakhtin, M. M. 1986: *Speech Genres and Other Late Essays*. Toim. Emerson, Caryl & Holquist, Michael. Austin: University of Texas Press.
- Borland, Katherine 2015: "That's not What I Said". *Interpretive Conflict in Oral History*

- Narrative. Teoksessa: Perks, Robert & Thomson, Alistair (toim.) *The Oral History Reader*. Routledge, Abingdon, 412–423. <https://doi.org/10.4324/9781315671833>
- Boyd, Douglas A. & Larson, Mary A. (toim.) 2014: *Oral History and Digital Humanities. Voice, Access, and Engagement*. Palgrave Macmillan, New York. <https://doi.org/10.1057/9781137322029>
- Davydova-Minguet, Olga 2021: Performing Memory in Conflicting Settings. Russian Immigrants and the Remembrance of World War II in Finland. *East European Politics and Societies and Cultures* 36:1, 225–247. <https://doi.org/10.1177/0888325420956697>
- De Cesari, Chiara & Rigney, Ann (toim.) 2014: *Transnational Memory. Circulation, Articulation, Scales*. De Gruyter, Berlin. <https://doi.org/10.1515/9783110359107>
- Erll, Astrid 2011: *Memory in Culture*. Palgrave Macmillan, New York. <https://doi.org/10.1057/9780230321670>
- Fingerroos, Outi 2010: *Kajjala utopiana*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina 2006: Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 25–48.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina 2012: Fundamental Issues in Finnish Oral History Studies. *Oral History* 40:2, 81–92.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) 2006: *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Fingerroos, Outi & Hämäläinen, Niina & Savolainen, Ulla 2020: Mikä vernakulaari? *Elore* 27:1, 4–14. <https://doi.org/10.30666/elore.95523>
- Halbwachs, Maurice 1992: *On Collective Memory*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Hamilton, Paula & Shopes, Linda 2008: Introduction. Building Partnerships between Oral History and Memory Studies. Teoksessa: Hamilton, Paula & Shopes, Linda (toim.) *Oral History and Public Memories*. Temple University Press, Philadelphia, vii–xvii.
- Harjumaa, Tiina 2021: *Menetetty ja läsnäoleva Petsamo. Menneisyyden tulkitseminen ja historian rakentaminen Petsamolaisessa muistiyhteisössä*. Lapin yliopisto, Rovaniemi.
- Haverinen, Anna & Suominen, Jaakko 2015: Koodaamisen ja kirjoittamisen vuoropuhelu? Mitä on digitaalinen humanistinen tutkimus. *Ennen ja nyt – Historian tietosanomat* 15:2. Saatavissa: <https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/108634>
- Heimo, Anne 2010: *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Heimo, Anne 2014: Omaehtoista historianuottamista. Pohdintoja folkloristiikan suhteesta historiaan: Yhteyksiä, katkoksia ja jatkumoit. *Elore* 21:2. <https://doi.org/10.30666/elore.79158>
- Heimo, Anne 2016: Nordic-Baltic Oral History on the Move. *Oral History* 44:2, 37–58.
- Heimo, Anne & Juvonen, Tuula & Kurvinen, Heidi 2021: *Opas muistitietohaastattelun tekemiseen*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki.
- Helsti, Hilikka 2000: *Kotisyntyneiden aikaan. Etnologinen tutkimus äitiyden ja äitiysvalistuksen konflikteista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Hynninen, Anna 2017. *Minä, lotta, vaimo, äiti. Kerronnan variaatio ja toimijuus aktiivikertojan muistelukerronnassa*. Turun yliopisto, Turku.

- Hytönen, Kirsi-Maria 2014: "Ei elämäni lomia mahtunut". *Naisten muistelukerrontaa palkk työstä talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana*. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu.
- Jaago, Tiiu & Kõresaar, Ene & Rahi-Tamm, Aigi 2006: Oral history and Life Stories as a Research Area in Estonian History, Folkloristics and Ethnology. *Elore* 13:1, 1–15. <https://doi.org/10.30666/elore.78557>
- Jalagin, Seija 2021: Venäjänkarjalaisesta ruotsinsuomalaiseksi. Toimijuus, hallinta ja pakolaisuuden muistot. Teoksessa: Tervonen, Miika & Leinonen, Johanna (toim.) *Vähemmistöt muuttajina. Näkökulmia suomalaisen muuttoliikehistorian moninaisuuteen*. Siirtolaisuus-instituutti, Turku, 149–174.
- Jauhola, Marjaana 2020: *Scraps of Hope in Banda Aceh. Gendered Urban Politics in the Aceh Peace Process*. Helsinki University Press, Helsinki. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1c9hpsr>
- Jerman, Helena 2006: Memory Crossing Borders. A Transition in Space and Time among Second and Third Generation Russians in Finland. *Anthropological Yearbook of European Cultures* 15, 117–141.
- Jouhki, Essi 2020: *Teinikuntatoiminnan sukupolvet. Muistitietohistoria oppikoulujen koululaisliikkeestä 1950–1970-luvuilla*. Oulun yliopisto, Oulu.
- Junila, Marianne 2000: *Kotirintaman aseveljeyttä. Suomalaisen siviiliväestön ja saksalaisen sotaväen rinnakkainelo Pohjois-Suomessa 1941–1944*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Juvonen, Tuula 2017: Sisäpiirihaastattelu. Teoksessa: Hyvärinen, Matti & Nikander, Pirjo & Ruusuvoori, Johanna (toim.) *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Vastapaino, Tampere, 396–408.
- Kalela, Jorma 1984a: Muistitietotutkimus ja historialiike. *Kotiseutu* 75:1, 4–5.
- Kalela, Jorma 1984b: Mitä on kansanomainen historia? *Kotiseutu* 75:4, 179–182.
- Kalela, Jorma 2000: *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus, Helsinki.
- Kalela, Jorma 2006: Muistitiedon näkökulma historiaan. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 67–92.
- Kallio, Kati & Mäkelä, Eetu 2019: Suullisen runon sähköisestä lukemisesta. *Elore* 26:2, 26–41. <https://doi.org/10.30666/elore.84570>
- Kananen, Heli-Kaarina 2010: *Kontrolloitu sopeutuminen. Ortodoksinen siirtoväki sotien jälkeisessä Ylä-Savossa (1946–1959)*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Kettunen, Pauli 2008: *Globalisaatio ja kansallinen me. Kansallisen katseen historiallinen kritiikki*. Vastapaino, Tampere.
- Kivimäki, Ville 2019: Reittejä kokemushistoriaan. Menneisyyden kokemus yksilön ja yhteisön vuorovaikutuksessa. Teoksessa: Annola, Johanna & Kivimäki, Ville & Malinen, Antti (toim.) *Eletty historia. Kokemus näkökulmana menneisyyteen*. Vastapaino, Tampere, 9–38.
- Knuutti, Seppo 1984: Mitä sivakkalaiset itsestään kertovat. Kansanomaisen historian tutkimuskoe. Teoksessa: Rannikko, Pertti & Oksa, Jukka & Kuikka, Matti & Knuutti, Seppo & Heikkinen, Kaija & Eskelinen, Heikki (toim.) *Yhteiskunta kylässä. Tutkimuksia Sivakasta ja Rasimäestä*. Joensuun yliopisto, Joensuu, 131–155.
- Koivunen, Pia 2020: *Rauhanuskovaiset. Suomalaiset maailman nuorisofestivaaleilla 1940–1950-luvuilla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- Korjonen-Kuusipuro, Kristiina & Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa 2012: Emotional Silences the Rituals of Remembering the Finnish Karelia. Teoksessa: Törnquist-Plewa, Barbara & Bernsand, Niklas (toim.) *Painful Pasts and Useful Memories. Remembering and Forgetting in Europe*. The Centre for European Studies, Lund University, Lund, 109–126.
- Korjonen-Kuusipuro, Kristiina & Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa 2017: Muistelun monet muodot. Kertomus, kehollisuus ja hiljaisuus paikan tietämisen tapoina. *Elore* 24:1, 1–17. <https://doi.org/10.30666/elore.79278>
- Korkiakangas, Pirjo 1996: *Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa*. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Korkiakangas, Pirjo 2006: Etnologia näkökulmia muistiin ja muisteluun. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 120–144.
- Kortelainen, Kaisu 2008: *Penttilän sahayhteisö ja työläisyys. Muistitietotutkimus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Koskinen-Koivisto, Eerika 2013: *A Greasy-Skinned Worker. Gender, Class and Work in the 20th-Century Life Story of a Female Labourer*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Koskinen-Koivisto, Eerika & Thomas, Suzie 2018: Remembering and Forgetting, Discovering and Cherishing. Engagements with Material Culture of War in Finnish Lapland. *Ethnologia Fennica* 45, 28–54. <https://doi.org/10.23991/ef.v45i0.60647>
- Kuula, Arja 2006: Yksityisyyden suoja tutkimuksessa. Teoksessa: Aaltonen, Katriina & Hallamaa, Jaana & Launis, Vieikko & Lötjönen, Salla & Sorvali, Irma (toim.) *Etiikkaa ihmistieteille*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 124–140.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa 2009: The Mobilities of Forced Displacement. Commemorating Karelian Evacuation in Finland. *Social & Cultural Geography* 10:5, 545–563. <https://doi.org/10.1080/14649360902974464>
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa & Savolainen, Ulla 2016: The Interplay of Memory and Matter. Narratives of Former Finnish Karelian Child Evacuees. *Oral History* 44:2, 59–68.
- Kähäri, Outi 2021: ”Kyllä mäkin muistan, kun ne Valpon miehet kävivät”. Ruotsiin paenneiden inkeriläisten arjen turvattomuus jatkosodan aikaisessa ja jälkeisessä Suomessa. Teoksessa: Tervonen, Miika & Leinonen, Johanna (toim.) *Vähemmistöt muuttajina. Näkökulmia suomalaisen muuttoliikehistorian moninaisuuteen*. Siirtolaisuusinstituutti, Turku, 175–199.
- Köresaar, Ene & Jõesalu, Kirsti 2016: Post-Soviet Memories and ‘Memory Shifts’ in Estonia. *Oral History* 44:2, 47–58.
- Köresaar, Ene 2018: Life Story as Cultural Memory. Making and Mediating Baltic Socialism Since 1989. Teoksessa: Köresaar, Ene (toim.) *Baltic Socialism Remembered. Memory and Life Story Since 1989*. Routledge, Abingdon, 1–19. <https://doi.org/10.4324/9780203712108-1>
- Lahti, Janne & Kullaa, Rinna 2020: Kolonialismin monikasvoisuus ja sen ymmärtäminen Suomen kontekstissa. *Historiallinen Aikakauskirja* 118:4, 420–426.
- Laitala, Marjo & Autti, Outi 2018: Jatkosodan neuvostoliittolaiset sotavangit siviilien muistelemina. *Historiallinen Aikakauskirja* 116:4, 439–455.
- Lakomäki, Sami & Aalto, Sirpa & Kylli, Ritva 2020: Näkymättömissä ja kuulumattomissa? Saamelaiset ja koloniaaliset arkistot. *Historiallinen Aikakauskirja* 118:4, 438–450.

- Latvala, Pauliina 2005: *Katse menneisyyteen. Folkloristinen tutkimus suvun muistitiedosta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Latvala, Pauliina 2016: The Use of Narrative Genres within Oral History Texts. Past Representations of the Finnish Civil War (1918). Teoksessa: Frog & Koski, Kaarina & Savolainen, Ulla (toim.) *Genre – Text – Interpretation. Multidisciplinary Perspectives on Folklore and Beyond*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 403–425.
- Laurén, Kirsi & Malinen, Antti 2021: Shame and Silences. Children’s Emotional Experiences of Insecurity and Violence in Postwar Finnish Families. *Social History* 46:2, 193–220. <https://doi.org/10.1080/03071022.2021.1892314>
- Lehtipuro, Outi 1982: Historialliset tarinat. Teoksessa: Järvinen, Irma-Riitta & Knuuttila, Seppo (toim.) *Kertomuserinnee. Kirjoituksia proosaperinteen lajeista ja tutkimuksesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 44–55.
- Lehtonen, Mikko 2014: *Maa-ilma. Materiaalisen kulttuuriteorian lähtökohtia*. Vastapaino, Tampere.
- Lehtonen, Turo-Kimmo 2008: *Aineellinen yhteisö*. Tutkijaliitto, Helsinki.
- Leinonen, Johanna 2020: ”The Journey Made Us”. Exploring Journey Memories of Karelian Evacuees and Iraqi Refugees. Teoksessa: Heikkilä, Elli (toim.) *Mihin suuntaan Suomi kehittyi? Liikkuvuuden ja muuttoliikkeen dynamiikka. In Which Direction is Finland Evolving? The Dynamics of Mobility and Migration*. Siirtolaisuusinstituutti, Turku, 61–76.
- Lummaa, Karoliina & Rojola, Lea 2014: *Posthumanismi*. Eetos, Turku.
- Löfström, Jan (toim.) 2012: *Voiko historiaa hyvittää? Historiallisten vääryyksien korjaaminen ja anteeksiantaminen*. Gaudeamus, Helsinki.
- McKeough, Andreas 2017: *Kirjoittaen kerrottu sota. Tutkimus vuoden 1918 sodan kerronnallisesta käsittelystä omaelämäkerrallisissa teksteissä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki.
- Miettunen, Katja-Maria 2014: Muistelu historiantutkimuksen haasteena ja mahdollisuutena. Teoksessa: Hakkarainen, Jani & Hartimo, Mirja & Virta, Jaana (toim.) *Muisti*. Tampere University Press, Tampere, 167–177.
- Mäkelä, Maria & Björninen, Samuli & Hämäläinen, Ville & Karttunen, Laura & Nurminen, Matias & Raipola, Juha & Rantanen, Tytti (toim.) 2020: *Kertomuksen vaarat. Kriittisiä ääniä tarinataloudessa*. Vastapaino, Tampere.
- Mäkelä, Maria & Karttunen, Laura 2020: Kokemuksellisuus, mallitarinat ja eksemplaarisuus tarinallisen yksilöjournalismin valtakaudella. Teoksessa: Virtanen, Mikko T. & Hiidenmaa, Pirjo & Nummi, Jyrki (toim.) *Kertomuksen keinoin. Tarinallisuus mediassa ja tietokirjallisuudessa*. Gaudeamus, Helsinki, 273–306.
- Nevala, Seija-Leena 2019: Pikkulotat ja Sotilaspojat kokemusyhteisöinä toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen. Teoksessa: Annola, Johanna & Kivimäki, Ville & Malinen, Antti (toim.) *Eletty historia. Kokemus näkökulmana menneisyyteen*. Vastapaino, Tampere, 397–428.
- Olsson, Pia 1999: *Eteen vapahan valkean Suomen. Kansatieteellinen tutkimus lottatoiminnasta paikallisella tasolla vuoteen 1939*. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Olsson, Pia 2016: Kyselyaineistojen dialogisuus. Teoksessa: Korkiakangas, Pirjo & Olsson, Pia & Ruotsala, Helena & Åström, Anna-Maria (toim.) *Kirjoittamalla kerrotut. Kansa-*

- tieteelliset kyselyt tiedon lähteenä*. Suomen kansatieteilijöiden yhdistys Ethnos ry, Helsinki, 155–184.
- Peltonen, Ulla-Maija 1984: Muistitiedon ongelma. *Kotiseutu* 75:1, 38–39.
- Peltonen, Ulla-Maija 1996: *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Peltonen, Ulla-Maija 2003: *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Peltonen, Ulla-Maija 2006: Muistitieto folkloristiikassa. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 93–119.
- Portelli, Alessandro 1998: Oral History as Genre. Teoksessa: Chamberlain, Mary & Thompson, Paul (toim.) *Narrative and Genre*. Routledge, Abingdon, 23–45. <https://doi.org/10.4324/9781315125008-2>
- Pulma, Panu 2017: "Entä jos he eivät halua, että heidän historiaansa tutkitaan?" Etnisen vähemmistön historian tutkimisen etiikka. Teoksessa: Lidman, Satu & Koskivirta, Anu & Eilola, Jari (toim.) *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus, Helsinki, 184–195.
- Pöysä, Jyrki 1997: *Jätkän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja Itä-Suomalaisessa metsätyöperinteessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Pöysä, Jyrki 2006: Kilpakirjoitukset muistitietotutkimuksessa. Teoksessa: Outi Fingerroos & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 145–171.
- Pöysä, Jyrki 2011: Tekstin ajat. Tulkintoja muistelukirjoitusten temporaalisuudesta. Teoksessa: Lakomäki, Sami & Latvala, Pauliina & Laurén, Kirsi (toim.) *Tekstien rajoilla. Monitieteisiä näkökulmia kirjoitettuihin aineistoihin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 316–348.
- Raninen-Siiskonen, Tarja 1999: *Vieraana omalla maalla. Tutkimus karjalaisen siirtoväen muistelukerronnasta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Reuter, Anni 2020: Vastakertomuksia karkotuksista. Inkerinsuomalaisten muistitieto pakko-siirroista Siperiaan toisen maailmansodan aikana. *Ennen ja nyt. Historian tietosanomat* 3, 43–63. <https://doi.org/10.37449/ennenjanyt.90761>
- Rigney, Ann 2018: Remembering Hope. Transnational Activism beyond the Traumatic. *Memory Studies* 11:3, 368–380. <https://doi.org/10.1177/1750698018771869>
- Ritchie, Donald A. 2011: Introduction. The Evolution of Oral History. Teoksessa Ritchie, Donald A. (toim.) *The Oxford Handbook of Oral History*. Oxford University Press, Oxford, 3–19. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195339550.013.0001>
- Rossi, Leena 2012: Muisti, muistot ja muistitietohistoria. Teoksessa: Asko Nivala & Mähkä, Rami (toim.) *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. k&h, Turku, 49–81.
- Ruusuvuori, Johanna & Nikander, Pirjo & Hyvärinen, Matti 2010: Haastattelun analyysin vaiheet. Teoksessa: Ruusuvuori, Johanna & Nikander, Pirjo & Hyvärinen, Matti (toim.) *Haastattelun analyysi*. Vastapaino, Tampere, 8–29.
- Salonsaari, Minna-Liisa 2018: *Inkerinsuomalaisten paluumuutto kerrottuna paluumuuttona ja kulttuuriperintöprosessina*. Turun yliopisto, Turku.

- Saramo, Samira 2022: *Building that Bright Future. Soviet Karelia in the Letters and Memoirs of Finnish North Americans*. University of Toronto Press, Toronto.
- Savolainen, Ulla 2015: *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka. Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta*. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu.
- Savolainen, Ulla 2016: The Genre of Reminiscence Writing. Applying the Bakhtin Circle's Genre Theories. Teoksessa: Frog & Koski, Kaarina & Savolainen, Ulla (toim.) *Genre – Text – Interpretation. Multidisciplinary Perspectives on Folklore and Beyond*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 203–231.
- Savolainen, Ulla 2017: Tellability, Frame and Silence. The Emergence of Internment Memory. *Narrative Inquiry* 27:1, 24–46. <https://doi.org/10.1075/ni.27.1.02sav>
- Savolainen, Ulla 2018: Lapsuuden loppu ja Inkerinmaa Juhani Konkan muistelmateoksissa. Kasvu, yllirajaisuus ja kahden nykyisyyden muisti. *Elore* 25:2, 53–72. <https://doi.org/10.30666/elore.76787>
- Savolainen, Ulla & Lukin, Karina & Heimo, Anne 2020: Omaehtoisen muistamisen materiaalisuus ja monimediaisuus. Muistitietotutkimus ja uusmaterialismi. *Elore* 27:1, 60–84. <https://doi.org/10.30666/elore.89039>
- Sheftel, Anna & Zembrzycki, Stacey 2016: Who's Afraid of Oral History? Fifty Years of Debates and Anxiety about Ethics. *Oral History Review* 43:2, 338–366. <https://doi.org/10.1093/ohr/ohw071>
- Shopes, Linda 2014: "Insights and Oversights". Reflections on the Documentary Tradition and the Theoretical Turn in Oral History. *Oral History Review* 41:2, 257–268. <https://doi.org/10.1093/ohr/ohu035>
- Snellman, Hanna 1996: *Tukkilaisen tulo ja lähtö. Kansatieteellinen tutkimus Kemijoen metsä- ja uittotyöstä*. Pohjoinen, Oulu.
- Sindbæk Andersen, Tea & Jessica Ortner 2019: Introduction. Memories of Joy. *Memory Studies* 12:1, 5–10. <https://doi.org/10.1177/1750698018811976>
- Suominen, Jaakko 2011: Mediasta kysymässä. Radiota, televisiota, puhelinta ja tietokonetta käsittelevät keruukutsut aineistona. Teoksessa: Lakomäki, Sami & Latvala, Pauliina & Laurén, Kirsi (toim.) *Tekstien rajoilla. Monitieteisiä näkökulmia kirjoitettuihin aineistoihin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 233–258.
- Silvan, Kristiina 2018: Haastatteluja aika- ja kulttuurirajojen yli Valko-Venäjän kommunistisen järjestönuoruuden muistelukontekstissa. *Elore* 25:2, 73–87. <https://doi.org/10.30666/elore.77132>
- Taavetti, Riikka 2014: Siiri ja minä. Lesboelämän kirjoittaminen ja lukeminen muistitiedossa. *SQS – Suomen Queer-tutkimuksen Seuran lehti* 8:1–2, 1–19.
- Taavetti, Riikka 2018: *Queer Politics of Memory. Undisciplined Sexualities as Glimpses and Fragments in Finnish and Estonian Pasts*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Taavetti, Riikka 2021: Writing on the Limits of the Estonian Diaspora. Belonging, Gender, and Sexuality in Heljo Liitoja's Autobiographies. *Journal of Baltic Studies* 52:1, 1–16. <https://doi.org/10.1080/01629778.2020.1850487>
- Teräs, Kari 2011: Epäilystä vuoropuheluun. Muistelmateokset historian tutkimuksen aineistona. Teoksessa: Lakomäki, Sami & Latvala, Pauliina & Laurén, Kirsi (toim.) *Tekstien rajoilla. Monitieteisiä näkökulmia kirjoitettuihin aineistoihin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 181–201.

- Teräs, Kari & Koivunen, Pia 2017: Historiallinen muistitietohaastattelu. Teoksessa: Hyvärinen, Matti & Nikander, Pirjo & Ruusuvuori, Johanna (toim.) *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Vastapaino, Tampere, 163–180.
- Thomson, Alistair 2007: Four Paradigm Transformations in Oral History. *Oral History Review* 34:1, 49–71. <https://doi.org/10.1525/ohr.2007.34.1.49>
- Tuomaala, Saara 2004: *Työtätekevästä käsistä puhtaiksi ja kirjoitettaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Tuomaala, Saara 2006: Sukupuolen kokemuksista muistitietohistoriaan. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 271–291.
- Turunen, Arja 2016: "I Am A Skirt Person". Resistance to Women's Trouser Fashion in Oral History Narratives. *Ethnologia Scandinavica* 46, 56–69.
- Ukkonen, Taina 2000: *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Vanha-Similä, Maria 2017: *Yhtiöön, Yhtiöön! Lapsiperheiden arki Forssan tehdasyhteisössä 1950–1970-luvuilla*. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Virtanen, Mikko T. & Hiidenmaa, Pirjo & Nummi, Jyrki (toim.) 2020: *Kertomuksen keinoin. Tarinallisuus mediassa ja tietokirjallisuudessa*. Gaudeamus, Helsinki.
- Williams, Charmaine C. 2019: Critical Oral History. Reflections on Method and Medium. *Qualitative Social Work* 18:5, 787–799. <https://doi.org/10.1177/1473325018777902>

I

Haastattelut ja keruut muistitiedon tuottamisen paikkoina

Konfliktit ja vaikeat tunteet muistitietohaastatteluissa

Heidi Kurvinen

 <https://orcid.org/0000-0002-1056-0701>

Hannah Yoken

 <https://orcid.org/0000-0003-2331-6887>

”There are emotional consequences for those who tell the stories and for those who listen to them.” (Norkunas 2013, 93.)

Martha Norkunasin sanat tiivistävät osuvasti emotionaalisen kudoksen, joka syntyy muistitietohaastattelujen vuorovaikutteisuudesta. Muistitietotutkimuksen akateemisessa keskustelussa onkin 2000-luvulla kiinnitetty erityistä huomiota juuri tiedonkeruumuodon intersubjektii-visuuteen, johon vaikuttavat sekä kaikkien haastattelun osapuolten tunnelataukset että heidän keskinäinen dynamiikkansa.¹ Haastattelija ja haastateltava tuottavat toisin sanoen yhteisen narratiivin, joka muo-

¹ Kurvinen on kirjoittanut artikkelia osana Suomen Akatemian tutkijatohtoriprojektia ”The Travelling Image of Bra-Burners. Negotiating Meanings of Feminism in the Finnish Mainstream Media from the 1960s to 2007” (päättönumero 316287). Yoken on kirjoittanut artikkelia osana väitöskirjaprojektia ”Nordic transnational feminist activism: the new women’s movements in Finland, Sweden and Denmark, 1960s-1990s”, jota rahoitti Arts and Humanities Research Council, Scottish Graduate School for Arts and Humanities ja Svenska litteratursällskapet i Finland.

toutuu kummankin subjektiivisten kokemusten kohdatessa haastattelu-prosessissa (Abrams 2016, 54). Haastattelun molemmilla osapuolilla on myös omat motiivinsa, jotka vaikuttavat niin haastateltavan kerrontaan kuin haastattelijan esittämiin kysymyksiin (Gammerl 2015). Paikoin pyrkimys vaikuttaa vuorovaikutuksen kulkuun on tutkimuksissa esitetty jopa strategisena toimintana (Yow 1995).

Tässä luvussa emme ajattele haastattelua strategisen toiminnan kenttänä vaan vuorovaikutustilanteena,² jossa molemmilla osapuolilla on omat osin tiedostamattomat toiveensa kohtaamisen kulusta ja siinä saavutettavista asioista. Tämä tarkoittaa sitä, että vuorovaikutuksen näennäinen yksimielisyys saattaa kyseenalaistua, jos jommankumman tai molempien toiveet jäävät toteutumatta tai toiveisiin tulee särö. Tällöin haastateltavalla tai haastattelijalla voi syntyä tunnereaktioita, joiden voimakkuus vaihtelee haastattelun kuluessa. Näemme tunteet Sara Ahmedin (2014) tavoin eri toimijoiden välisessä vuorovaikutuksessa muodostuvana liikkeenä, joka vie osallistujia lähemmäs tai kauemmas toisistaan. Tunteet liikkuvat – ja liikuttavat – paitsi tutkijan ja haastateltavan kohdatessa myös tutkimuksenteon analyysivaiheessa, jolloin tunteet saattavat tiedostamattomastikin ohjata tulkintaa (ks. myös Lahti 2018). Maggie MacLuren (2013) kirjoittaa tutkijan emotionaalisesti tiheistä kuumista pisteistä, joihin tiivistyy jokin vuorovaikutuksessa koettu vahva tunne, kuten ärtymys tai hämmennys. Niiden tiedostaminen auttaa tutkijaa näkemään, miksi hän esimerkiksi nostaa haastateltavan kerronnasta esiin joitakin teemoja ja häivyttää toisia. (Muistitietotutkijan tunteista ks. myös Suopajärvi ja muut 2019, 44–45; Gammerl 2015.)

Haastateltavan kokemat tunnereaktiot ovat olleet tutkijoiden pohdinnoissa keskeisellä sijalla enenevässä määrin 1990-luvulta lähtien (esim. Yow 1997; Abrams 2016; Hajek & Serenelli 2018, 232–233). Sen sijaan tutkijan tunteita on pohdittu harvemmin. Vuorovaikutteisen muistitietohistorian pioneeri Valerie Yow (1997, 55)³ tosin huomautti jo 1990-luvun

2 Keskitymme tapauksiin, joissa tutkija on myös haastattelun tekijä. Tiedostamme, että aina nämä roolit eivät ole yksi ja sama, mutta rajaamme käsittelyn tällä tavoin, koska meitä kiinnostaa nimenomaan haastattelun vuorovaikutuksellisuuden vaikutus tutkijan kokemiin tunteisiin.

3 Yowin argumentti mukailee antropologi Paul Rabinown käsitteistöä (1986, 253).

lopussa, että alan kirjallisuudessa vaiettiin haastattelujen tunnepohjaisista vaikutuksista haastattelijaan. Yow'n mukaan haastattelijan tunteet miellettiin epäolennaisiksi ja sivurooliin jääviksi kuriositeeteiksi, joista puhuttiin lähinnä käytäväkeskusteluissa. Kyse oli siis kollegoiden välisestä kevyestä jutustelusta ennen kuin keskustelu siirtyi tutkimuksen merkittäväksi ja tärkeäksi miellettyyn antiin. Vuonna 2013 Anna Sheftel ja Stacey Zembrzycki (2013, 3–5) kritisoivat tutkijoita puolestaan siitä, että kohdatuista haasteista ja vaikeista tunteista keskustellaan melko avoimesti, mutta niistä kirjoittamista vältellään. Vaikeita tunteita ei toisin sanoen käsitellä osana muistitietotutkimuksen tiedontuotantoa, vaan niitä sivutaan ainoastaan julkaisujen johdanto-osioissa ja hyödynnetään vivahteikkaina sivumainintoina.

Viime vuosina tutkijat ovat olleet yhä kiinnostuneempia siitä, miten tutkijan henkilökohtainen tausta vaikuttaa haastateltavan kohtaamiseen ja siitä tehtyihin tulkintoihin (Gammerl 2015; Curby 2014; Suopajarvi ja muut 2019). Tutkijan tunteet on alettu nähdä olennaisena osana tiedon tuottamisen prosessia ja niiden reflektointi edellytyksenä eettisesti kestävälle muistitietotutkimukselle. Haastattelijan ja haastateltavan välille syntyvän dynamiikan onkin osoitettu vaikuttavan vääjäämättä haastattelun kulkuun, sen aikana kerättyyn muistitietoon ja siihen, kuinka tutkijoina prosessoimme tätä tietoa. (Abrams 2016, 54–55; Suopajarvi ja muut 2019, 46.) Tutkimuksissa on toisin sanoen alettu painottaa niin kutsuttua humanistista muistitietonäkemyistä, joka sisältää ajatuksen haastattelun molempien osapuolten inhimillisyydestä ja sen näkymisestä vuorovaikutuksessa. (Hajek & Serenelli 2018, 233–234.) Sitoudumme tähän perinteeseen, mutta samanaikaisesti pyrimme laajentamaan käsitystä oikeanlaisesta (muistitieto)tutkijuudesta. Tutkijat ovat tottuneet osoittamaan tieteellisyytensä häivyttämällä haavoittuvuuttaan ja ammatillisen vajavaisuuden kokemuksiaan (Erdmans 2007, 8; High 2013, xviii), mutta juuri näiden vaikeiden tunteiden sekä tutkijan henkisen jaksamisen pohtiminen auttaa näkemyksemme mukaan ymmärtämään tiedontuotannon prosessia aiempaa moninaisemmin (ks. myös Suopajarvi ja muut 2019).

Lisäksi lähtökohtanamme on ymmärrys haastattelun prosessinomaisuudesta: haastateltavan ja haastattelijan välinen suhde muotoutuu pait-

si haastattelutilanteessa myös heidän keskinäisissä kohtaamisissaan ennen ja jälkeen haastattelun (Hajek & Serenelli 2018, 234). Toisin sanoen ymmärrämme muistitietohaastattelun kokonaisuutena, joka vuotaa haastattelijan ja haastateltavan fyysisen tapaamisen rajojen ulkopuolelle eli vuorovaikutukseen ennen ja jälkeen haastattelun. Ajattelemme, että sähköpostitse tai puhelimitse tapahtuva vuorovaikutus haastattelutilanteen ulkopuolella vaikuttaa omalta osaltaan fyysiseen kohtaamiseen, mutta osin myös elää omaa elämäänsä irrallaan haastattelussa tapahtuvasta vuorovaikutuksesta. Toisinaan haastattelu saattaa jopa jäädä toteutumatta, koska tavoittelemamme henkilö ei reagoi yhteydenottoopyyntöihimme tai haastattelua edeltänyt vuorovaikutus päättyi konfliktiin.

Keskitymme tässä luvussa tutkijan valmiuksiin kohdata tunnepohjaisia konfliktitilanteita tekemällä itsereflektiivistä analyysia tutkimushaastatteluissa kohtaamistamme tunteista. Kysymme, miten tiedon tuottamisen prosessinomaisuus vaikuttaa tutkijan tunteisiin. Mikä merkitys tutkijan ja haastateltavan välisellä intersubjektiivisella suhteella ja molempien vuorovaikutukseen mukanaan tuomilla toiveilla on tunnekonflikteissa? Miten (muistitieto)tutkijuuteen liittyvät odotukset ja konventiot vaikuttavat tunnekonfliktien tunnistamiseen ja niiden ratkaisemiseen?

Määrittelemme tunnekonfliktin tutkimusprosessiin liittyvänä konfliktina, joka nousee haastattelijan, haastateltavan tai molempien henkilökohtaisista tunteista. Tunnekonflikti voi syntyä esimerkiksi haastattelun osapuolten välille heidän eriävien arvomaailmojensa seurauksena, mutta sellainen voi myös syntyä tutkijan käydessä vuoropuhelua aineistonsa kanssa. Tavoitteenamme ei ole esittää yhtä totuutta tai ratkaisumallia tutkijan kokemuksiin vaikeisiin tunteisiin vaan avata keskustelua oma-kohtaisilla kokemuksilla Suomessa ja Ruotsissa tekemistämme haastatteluista. Samalla rajaamme tarkastelun ulkopuolelle haastateltavan traumaattisiin kokemuksiin liittyvät tunnekonfliktit sekä geopolittisilla konfliktialueilla tapahtuvat haastattelut ja niihin liittyvät erityiskysymykset. Valinnalla haluamme korostaa sitä, että vaikeat tunteet ja konfliktitilanteet liittyvät tiedonkeruumuodon ominaispiirteeseen ihmisten välisenä kohtamisena eivätkä ne näin ollen edellytä erityisen haastavaa tutkimusaihetta (esim. Jessee 2017). Kahden tai useamman ihmisen

välisenä kommunikaationa muistitietohaastatteluun liittyy siis aina väärinymmärryksen tai risteävien toiveiden mahdollisuus. Tutkijan tavoittellessa hyvää haastattelua hän saattaa kuitenkin jättää omat vaikeat tunteensa huomioimatta. Usein koettu konflikti jää haastateltavan kanssa myös purkamatta, koska tutkijalla ei välttämättä ole tähän välineitä.

Lukumme rakenne noudattaa osin haastattelun kaarta. Aluksi tarkastelemme haastattelun ja tutkimusprosessin etenemiseen liittyviä kysymyksiä, jotka voivat synnyttää konfliktin tutkijan mielessä. Tämän jälkeen siirrymme haastattelun vuorovaikutteisuteen ja sen osapuolten osin toisistaan poikkeaviin käsityksiin haastattelulta toivottavista tuloksista. Pohdimme myös vaikeiden tunteiden hetkellisyyttä ja osin pake-nevaa luonnetta. Lopuksi tarkastelemme vielä haastattelutilanteen yllä-tyksellisyyttä ja tutkijalta odotettavaa kykyä sietää epävarmuutta. Koska kumpikaan meistä ei ole kirjoittanut varsinaista kenttäpäiväkirjaa tutki-mushaastatteluja tehdessämme,⁴ esimerkit ovat jälkikäteen rekonstruoituja tunnekokemuksia, joiden pohjalta olemme rakentaneet narratiivisen esityksen. Ne perustuvat meidän keskinäisiin, pääosin etäyhteydellä tapahtuneisiin ”käytäväkeskusteluihimme”, jotka haluamme tämän kirjan kautta tuoda osaksi akateemista metodologista keskustelua. Tar-kemmin sanottuna tutkimme keskinäisessä vuorovaikutuksessa raken-tunutta muistitietoa haastatteluissa kokemistamme hankalista tunteista.

Yhteinen muisteluprosessimme alkoi vapaamuotoisissa kohtaamisissa, joiden jälkeen aloimme käydä systemaattisemmin menetelmällistä keskustelua niin sähköpostitse kuin videopuheluin. Keskinäisellä dialogillamme oli näin ollen tärkeä merkitys itsereflektiiviselle muistelulle, sillä yhdessä luomamme turvallinen tila mahdollisti vaikeidenkin tunteiden sanallistamisen. Hankalien, epämiellyttävien tai jopa turvattomuus-

4 Hannah Yokenin kokemukset perustuvat haastatteluihin, joita hän keräsi osana pro gradu- sekä väitöskirjatutkimustaan kesän 2016 ja syksyn 2018 aikana. Yoken tarkasteli pro gradu -työssään suomalaista 1970-luvun Jeesus-liikettä ylikansallisesta näkökulmasta ja tutki väitöskirjassaan pohjoismaisen feminismin kehitystä 1960-luvulta 1990-luvulle niin ikään ylijarjaisena ilmiönä. Heidi Kurvisen kokemukset pohjaavat hänen toimittajan ammattia ja sukupuolta 1960- ja 1970-luvun Suomessa käsitelleeseen väitöstutkimukseensa sekä suomalaisten ja ruotsalaisten toimittajanaisten tasa-arvokokemuksia 1960-luvulta 2010-luvulle kartoittaneeseen post doc -hankkeeseen. Haastattelut on toteutettu vuosien 2008 ja 2016 välisenä aikana. Yoken on tehnyt tutkimuksiinsa yhteensä 38 ja Kurvinen 169 haastattelua.

den tunteita herättäneiden haastattelukokemusten muistelu ja niiden läpikäyminen avoimesti ja rehellisesti toisen tutkijan kanssa oli emotionaalisesti raskasta, mutta myös huojentava kokemus. Huomasimme keskustelujen aikana, että olimme kokeneet monia samanlaisia tunteita muistitietohaastatteluja tehdessämme, mutta myös erilaisia emotionaalisia haasteita. Lopuksi kirjoitimme yhteisten keskustelujemme pohjalta omat muistomme auki tätä kirjaa varten.

Muistitietohaastattelun prosessinomaisuus ja tutkijan tunteet

Olin tehnyt jo useamman haastattelun ruotsiksi, mutta joka kerta tilanne oli yhtä stressaava. Entä jos en pysty ilmaisemaan itseäni. Aiheuttaakohan paikoin takelteleva kielitaitoni haastateltavassa hankaluutta? Vaikka kielitaitoni kehittyi haastattelu toisensa jälkeen ja myös ymmärrykseni tutkimastani aiheesta moninaistui, epävarmuus haastatteluosuudesta säilyi viimeiseen haastatteluun asti. Tunne siitä, että haastattelutilanteessa oli ikään kuin kyllästyneen reunalla, milloin tahansa tilanne saattoi tipahtaa käsistä, ei toki liittynyt yksinomaan kieleen vaan se häivähti hetkellisesti mielessä myös silloin, kun haastateltavan kerronta vei uusille urille. Epävarmuuteni kiteytyi kuitenkin siihen, että käytin haastattelijana kieltä, joka ei ollut äidinkieleni.

Heidin ruotsalaisten toimittajanaisten haastatteluja reflektoivan kerronnan keskiössä on haastattelijan kokema epävarmuus, joka sai hänet kantamaan huolta siitä, miten haastateltavat kokivat kohtaamisen. Vastaavanlainen pohdinta on varmasti tuttua useimmille muistitietohaastatteluja tehneille. Etenkin aineistonkeruun alkuvaiheessa toisen ihmisen kohtaaminen ja luonteva vuorovaikutus tämän kanssa voi tuntua haasteelliselta. Useimmiten näitä tunteita ja niiden vaikutusta haastateltavan kohtaamiseen ei kuitenkaan kirjoiteta auki valmiiseen tutkimukseen, vaikka etenkin 1990-luvulla esitetty feministinen kritiikki on saanut muistitietotutkijat tiedostamaan tunteiden merkityksen haastattelijan

ja haastateltavan välisessä kohtaamisessa (esim. Berger Gluck & Patai 1991; Geiger 1990). Tunteet kirjoittautuvat haastatteluprosessiin itse asiassa jo ennen haastateltavan tapaamista, ja osin kyse on erilaisista taivoistamme hahmottaa tutkimusprosessia. Siinä missä yksi suunnittelee haastateltavien joukon ja haastattelujen toteuttamisajankohdan tarkasti etukäteen, toisella haastattelut toteutuvat pitkällä aikavälillä lumipalloehtin tuodessa uusia haastateltavia tutkijan tietoisuuteen vähitellen. Tutkijoina saatamme peilata itseämme samanaikaisesti ihannehaastattelijan prototyyppiin, jossa yhdistyy piirteitä molemmista ääripäistä. Yhtäältä ihannehaastattelija on huolellisesti valmistautunut ja suunnitelmallinen, toisaalta pystyy heittäytymään haastattelutilanteeseen ja luomaan luottamuksellisen suhteen haastateltavaan. Ei siis ihme, että saatamme tuntea riittämättömyyttä.

Feministitutkijat ovat pohtineet laajasti myös tiedon prosessinomaisuutta (esim. Naskali 2014, 47–48), joka muistitietotutkijalla konkretisoituu jokaisen haastattelun myötä moninaistuvana ymmärryksenä tutkittavasta aihepiiristä. Haastatteluprosessin eri vaiheissa tieto onkin muodoltaan erilaista, mikä aiheuttaa monenlaisia tunteita turhautumisesta häpeään ja ilosta voitonriemuun. Jos haastattelun toteuttaa liian varhain, tutkija ei välttämättä koe olevansa valmis kohtaamaan haastateltavaa ja keskustelemaan tämän kanssa asiantuntevasti tutkimuksen aihealueesta. Toisaalta liiallinen kirjallisuuden lukeminen voi rajata ja johdatella haastattelijan omia näkökulmia, jolloin hän ei anna tarpeeksi tilaa haastattelun aikana muotoutuville sivupoluille.

Kirjallisuudessa ei ole selkeää ohjetta siihen (esim. Mould 2009), missä vaiheessa tutkimusta haastattelu kannattaisi tehdä eikä kaiken kattava ohjeistus olisi edes mahdollinen, koska jokainen kohtaaminen on ainutlaatuinen (Erdmans 2007, 16). Alan tutkimuksiin onkin tallentunut kuvauksia, joissa haastattelun ajoitusta ja siihen liittyneitä tunteita sivutaan ohimennen. Esimerkiksi Jodie Boyd (2015, 62–69) kuvaa tapaamistaan 80-vuotiaan Ericin kanssa ja kokemaansa epävarmuutta suhteessa omaan asiantuntemukseensa. Kokemattomana haastattelijana Boyd pelkäsi näyttävänsä haastateltavan silmissä tietämättömältä ja asiantuntijan roolissaan epäonnistuneelta. Yvonne McKennan (2003, 65–72) kuvaa puolestaan haastattelutilannetta, jossa hänen luottamuk-

sensa omaan asiantuntemukseen karisi, kun hän koki, ettei nuorena naisena ollut haastateltavien silmissä vakuuttava tutkija. Iän ja kokemuksen karttuminen lisäävätkin tutkijan varmuutta, mutta kokeneelakin haastattelijalla kyse on viime kädessä kyvystä sietää vuorovaikutustilanteeseen liittyvää ennakoimattomuutta ja sen mahdollisesti aiheuttamaa epävarmuutta. Osin tästä johtuen tutkijat pitävät usein parhaina niitä haastatteluja, joissa kohtaaminen sujuu jouhevasti ja he onnistuvat myös täyttämään haastattelijan rooliin liittämänsä odotukset. Hannah'n seuraava reflektointi väitöskirjatyötä varten kerätyistä muistitietohaastatteluista kuvastaa tätä prosessia:

Itseluottamukseni haastattelijana karttui väitöskirjaprojektini aikana ja ymmärrykseni tutkimusaiheestani kehittyi paljon kokonaisvaltaisemmaksi. Projektin loppupuolella tekemäni haastattelu meni mielestäni todella sujuvasti – voisi jopa sanoa, että mallikkaasti. En tuntenut oloani vaikeaksi kertaakaan ja myös haastateltavani vaikutti tyytyväiseltä. Haastateltavani tuntui olevan mielissään siitä, miten paljon tiesin tutkimusaiheesta ja kuinka pystyin käymään dialogia hänelle tärkeistä elämäkokemuksista tutustumieni arkistolähteiden perusteella. Toiveemme kohtasivat! Tätä haastattelua oli ilo litteroida ja analysoida, sillä se todellakin vastasi tutkimusprojektin aikana muotoutuneita tutkimuskysymyksiä.

Hannah'n pohdinta osoittaa, kuinka tutkimusaiheeseen perehtyminen, valmistautuminen haastateltavan kohtaamiseen sekä haastattelukokemuksen kerryttäminen käytännössä helpottavat vuorovaikutustilanteisiin liittyvää sattumanvaraisuutta. Tästä johtuen tutkijan ymmärrys haastattelun teemana olevasta aiheesta on tutkimusprossin eri vaiheisiin sijoituvissa haastatteluissa aina vääjäämättä erilainen. Esimerkiksi muihin aineistoihin ja jo tehtyihin haastatteluihin syventyminen tarkentavat useimmiten tutkimuskysymyksiä tutkimusprosessin kuluessa. Tällöin haastattelija voi myös tuntea saavuttaneensa kokonaisvaltaisen ymmärryksen tutkimusaiheestaan (Bosi & Reiter 2014, 132; Leavy 2011, 48), jolloin hän osaa sijoittaa haastateltavan kokemukset ja mielipiteet laajempaan historialliseen kehukseen. Sen sijaan alkuvaiheen haastattelut eivät

välttämättä enää suoraan vastaa prosessin aikana täsmentyneisiin tutkimuskysymyksiin. Tutkija saattaa jopa tuntea olonsa epäonnistuneeksi tai turhautuneeksi huomattessaan sivuuttaneensa tai vältelleensä niissä tutkimuksen myöhemmässä vaiheessa olennaiseksi osoittautuneita aiheita. Samoin turhautumisen tunteita voi esiintyä litterointivaiheessa, jos huomaa haastateltavan aloittaneen tutkimukselle oleellisen tematiikan avaamisen, mutta itse ei ole haastattelijana rohkaissut haastateltavaa tarpeeksi selventämään näkemyksiään tai malttanut kysyä lisäkysymyksiä. Tutkijan tavatessa haastateltavansa useaan otteeseen menetetyt tilaisuudet on mahdollista paikata, mutta uudessa vuorovaikutustilanteessa kerronta ei välttämättä enää etene toivottuun suuntaan kysymyksistä huolimatta.

Tutkimusprojektin viitekehyksen ja teoreettisten lähtökohtien täsmentyessä voi nousta esiin myös kysymys kerätyn muistitiedon hyödyntämisestä alkuperäisestä kysymyksenasettelusta poiketen. Kyse on haastattelijan kokemasta sisäisestä konfliktista, joka ei välttämättä edes näy haastateltaville. Abramsin (2016, 165) mukaan harva tutkija välttyy nimittäin epämukavuuden tunteelta siirtyessään tulkitsemaan haastateltaviensa sanoja. Tutkijan ja haastateltavan välille voi kuitenkin syntyä myös avoin tulkinnallinen erimielisyys tai konflikti, jos haastateltava kokee tutkijan esimerkiksi tulkinneen hänen sanojaan väärin tai asettaneen kerrotut kokemukset harhaanjohtavaan analyttiseen viitekehykseen (Borland 1991, 71–73). Omissa projekteissamme olemme kokeneet sisäistä hankaluutta esimerkiksi silloin, kun haastattelut ovat tuottaneet tutkimuksen tematiikkaa sivuavaa tietoa, joka ei ole alun perin ollut huomiomme keskipisteessä. Esimerkiksi ruotsinsuomalaisten naisten kerronta feministisestä toiminnasta on saattanut avata myös heidän kokemuksiaan suomalaisuudesta Ruotsissa. Myös tutkijan oman ajattelun kehitys voi edellyttää näkökulman muuttamista, kuten Heidin pohdinta Suomessa ja Ruotsissa toteutetusta vertailevasta tutkimuksesta osoittaa:

Aloittaessani haastattelujen teon etsin haastateltavia toimittajanaisten tasa-arvokokemuksia käsittelevään tutkimukseen. Tutkimusta tehdessäni kiinnostukseni feminismiin historiaan alkoi

kuitenkin nivoutua myös tasa-arvokysymysten käsittelyyn. Huomaan, että feminististä toimintaa löytyy työpaikoilta ja niissä käytyä tasa-arvokeskustelua on mahdollista tulkita tästä näkökulmasta. Haastateltavani eivät kuitenkaan sitoutuneet tämänkaltaiseen tutkimukseen. Aineistoa analysoidessani tunsin hienoisesti huijanneeni haastateltaviani, vaikka kyse oli tulkinnoista, joihin päädyin tutkimusprosessin myötä.

Tulkintakehikon täsmentyminen tutkimusprosessin kuluessa on tuttua varmasti jokaiselle tutkijalle, sillä tutkijan tehtävä on esittää aineistolle uusia kysymyksiä ja kytkeä kerrontaa laajempaan historialliseen kontekstiin. Tämä on kuitenkin välillä eettisesti haastavaa, koska muistitietotutkijan keräämä aineisto on hyvin henkilökohtaista ja sidoksissa elossa oleviin ihmisiin. Esimerkiksi kuvaamamme tunnekokemukset ovat peräisin eri tutkimusprojektien haastatteluista, mutta tässä olemme sijoittaneet ne muistitietoa ja tunteita analysoivaan tutkimusmenetelmälliseen viitekehykseen. Tämä näkökulma ei kuulunut alun perin tutkimusprojekteihimme ja näin ollen emme voineet kertoa siitä haastateltaville. Näistä monimutkaisista dynamiikoista huolimatta omien haastattelujen uudelleenkäytöstä ja siihen liittyvästä tutkimusetiikasta saati haastattelujen uudelleentulkittamisen aiheuttamista tunteista ei ole juurikaan kirjoitettu (Gammerl 2015; Lahti 2018). Arkistoitujen muistitietokokojen kohdalla keskustelua on toki käyty ja näistä teksteistä löytyy myös apua omien aineistojensa uudelleentulkinnan kanssa tuskailevalle tutkijalle. Esimerkiksi Abigail Knight, Julia Brannen ja Rebecca O'Connell (2015, 71) korostavat, että muistitieto-haastattelulle ominainen avoin lähestymistapa tuottaa monipuolista elämäkerrallista kerrontaa. Siten haastattelut voivat nostaa esiin varsinaisen tutkimusaiheen ulkopuolisia teemoja, jotka lisäävät ymmärrystämme menneisyyden ihmisten tärkeinä pitämistä aiheista. Hieman samoilla linjoilla on April Gallwey (2013, 39, 48), jonka mukaan historian tutkimukseen sisäänkirjoitettu kontekstualisointi ja historiallistava lähestymistapa auttavat muistitietokerronnan avaamisen teemojen uudelleen käytössä.

On myös hyvä muistaa, että haastateltavan kerronta omasta menneisyydestään on yhtä lailla prosessinomaista. Se on jatkuvassa muutoksen

tilassa ja siihen vaikuttaa se oletettu yleisö, jolle kerronta on kohdistettu (Yow 1997, 77). Haastateltavien kerronta muissa yhteyksissä, kuten lehtihaastatteluissa, voikin osin poiketa siitä, mitä haastateltava on kertonut tutkijalle haastattelutilanteessa. Tutkija voi käyttää toisia kertomuksia oman aineistonsa peilinä, mikä tuo analyysiin uusia ulottuvuuksia, mutta muistelukerronnan prosessinomaisuuden tunnustaminen edellyttää häneltä myös kykyä sietää aineiston jatkuvassa muutoksen tilassa olemista. Siinä missä tutkijan täydentyvä tietämys muuttaa tulkintoja, myös haastateltavan ajallinen etäisyys kerronnan kohteesta sekä vaihtuvat kuvitellut yleisöt tuottavat koko ajan karttuvaa muistitietoarkistoa (Gallwey 2013, 48). Ideaalitapauksessa tämä eri lähteistä muodostuva muistitietoaineisto tallentuu arkistoon kokonaisuutena, joka sisältää paitsi tutkijan tekemien haastattelujen litteraatit myös kaiken muun kerronnallisen aineiston, jota hän on käyttänyt analyysin tukena.

Tunteet ja toiveet haastattelun kulusta

Olin ollut huonovointinen koko päivän, mistä johtuen minun oli vaikea keskittyä täysipainoisesti vuorovaikutukseen haastateltavan kanssa. Haastattelu sujui kuitenkin yllättävän hyvin. Haastateltavan kerronta oli rikasta ja olin oikein tyytyväinen lopputulokseen. Tuntui, että haastattelu oli yksi projektin antoisimmista. Yllätyksekseni sain seuraavana päivänä haastateltavalta viestin, jossa hän ilmaisi pettymyksensä. Hän olisi toivonut minun osallistuvan keskusteluun aktiivisemmin. Toimittajana hän oli ammattihaastattelija itsekin ja hänen toiveissaan oli ollut kohtaaminen, jossa minä olisin aktiivisesti tuonut mielipiteeni esiin. Itselleni riitti kyseisenä päivänä haastattelu, joka vei tutkimustani eteenpäin tuomalla esiin uudenlaisia näkökulmia aikaisemmissa haastatteluissa esiin nousseisiin teemoihin.

Haastattelijan ja haastateltavan kohtaamiseen liittyy erilaisia toiveita siitä, mitä he kohtaamiseltaan haluavat, kuten Heidin pohdinnasta yllä käy ilmi. Koska kumpikaan haastattelun osapuolista ei yleensä kerro toiveis-

taan suoraan, vuorovaikutus tapahtuu usein ääneen lausumattomien toiveiden ristiaallokossa (esim. Mould 2009). Tästä johtuen myös tutkijan kyky täyttää haastateltavan toiveita vaihtelee. Siinä missä vastavuoroisen dialogin varaan rakentuva haastattelu edellyttää tutkijalta varsin syvällistä perehtymistä teemaan, omaa versiotaan painottava haastateltava ei välttämättä edes kaipaa haastattelijan näkökulmia. Jollekin haastateltavalle riittää, että haastattelija laittaa nauhurin päälle, jolloin hän saattaa aloittaa kerrontansa. Jokaiseen kohtaamiseen sisältyy kuitenkin mahdollisuus ristiriitaisista toiveista, mikä tutkijana on hyvä tiedostaa. Vaikka haastateltava ei välttämättä tuo pettymystään yhtä selkeästi esiin kuin edellä kuvatussa esimerkissä, tutkija saattaa itse aistia odotusten murskaantumisen.

Omien kokemustemme mukaan erityisesti haastattelun teon ammattilaisten, kuten toimittajien tai tutkijoiden, kohtaaminen saattaa olla haasteellista. Vaikka tutkimushaastattelun ja journalistisen haastattelun teossa on yhtymäkohtia ja menetelmänä ne jakavat yhteisen historian (esim. Freund 2014, 2–3), ymmärrys paitsi haastatteluun liittyvistä eettisistä kysymyksistä myös sen kulusta voi tutkijalla ja toimittajahaastateltavalla poiketa toisistaan. Tutkijahaastateltavien kohdalla kyse ei ole välttämättä suoranaisestä konfliktista, mutta haastateltavan ymmärrys tutkimusprosessin vaiheista ja etenkin litteroinnin aiheuttamasta työmäärästä saattaa yllättäen vaikeuttaa haastattelun tekemistä ja siten aiheuttaa epäonnistumisen tunteita. Näin tapahtui Hannah’lle, kun hän haastatteli 1970- ja 1980-luvun pohjoismaisia feministejä, jotka olivat toimineet myös akateemisissa tutkimustehtävissä:

Tutkijoina työskentelevät tai jopa muistitietohaastatteluja tehneet haastateltavat ovat saattaneet kommentoida haastattelujeni pituutta todeten, että he pyrkivät pitämään vastauksensa lyhyehköinä, jotta haastattelijana en joudu tutkimuksen myöhemmässä vaiheessa käyttämään suurta määrää aikaa haastattelun litterointiin. Haastateltavien kommentit olivat kaiketi ystävällisiä ja käytännönläheisiä, mutta välillä minusta tuntui kuin ammattitaitoani ja kokemustani tutkijana oltaisiin vähätelty. Tunsin kiitollisuutta – onhan litterointi iso urakka – mutta myös loukkaantumisen tunteita ja harmistusta.

Jouduin myös pohtimaan, kuinka tietoisesti lyhyeksi jätetyt vastaukset vaikuttivat haastattelun sisältöön.

Haastateltavat, jotka ovat itse tutkijoita tai toimittajia, saattavat haluta säädellä haastattelun kulkua omien näkemystensä mukaisesti. Toisessa ääripäässä ovat haastateltavat, jotka odottavat haastattelijalta enemmän kuin tutkimushaastattelussa on tapana. Alexander Freund (2014, 22) kirjoittaa medioituneen nyky-yhteiskunnan tunnustuksellisesta kulttuurista, joka heijastuu sekä haastateltavien että tutkijoiden tapaan käsittää itsestä puhumisen merkitys ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa. Toisinaan itsestä puhuminen saa haastattelutilanteessa tai mahdollisesti jo ennen sitä ylikorostuneita muotoja, jolloin tutkija voi joutua tilanteeseen, jossa häntä yritetään asettaa jonkinlaisen terapeutti-ystävän rooliin. Tutkijan haluttomuus ylittää tutkimuksellisen vuorovaikutuksen raja saattaa tällöin aiheuttaa vaikeita tilanteita, jos haastateltavalla on taustallaan mielenterveydellisiä tai ihmisten välistä vuorovaikutusta muuten hankaloittavia ongelmia. Heidi kohtasi tämänkaltaisen tilanteen, kun hän kävi sähköpostikirjeenvaihtoa ruotsalaisen toimittajan kanssa ennen heidän aiottua tapaamistaan:

Haastateltava halusi majoittaa minut haastattelua edeltäneeksi yöksi ja pyrki myös kaikin tavoin ohjeistamaan matkajärjestelyjä. Lopulta sähköpostitse tapahtunut vuorovaikutus kärjistyi, koska haastateltava yhtäältä pahastui haluttomuudestani majoittua tämän luona, toisaalta koki tiedusteluni aikaisemmin sovitun haastatteluajankohdan muuttamisesta loukkaavana. Haastateltava vetäytyi projektista ja pyrki myös estämään muiden alueella olevien mahdollisten haastateltavien kohtaamisen. Vuorovaikutuksessa ilmenneitä haasteita on vaikea kuvailla kattavasti, mutta tutkijana koin haastateltavan asettaneen tapaamiselle odotuksia, joihin puhdas tutkimuksellinen suhde ei sopinut.

Tutkijoina tiedämme, että meidän ei tarvitse toimia haastateltaviemme terapeutteina eikä se ole edes eettisesti kestäväää. Käytännössä ohjeistus tilanteen ratkaisemiseen kuitenkin puuttuu. Etenkin nuorena tutkijana

on vaikea tietää, mihin raja tulee asettaa. Missä vaiheessa haastateltava ei ole enää kohtaamassa sinua tutkijana, vaan tarvitsee ainoastaan foorumin oman elämänsä purkamiseen? Tracy E. K'Meyerin ja A. Glenn Crothersin (2007, 83–84) haastateltava esimerkiksi vihjasi tutkijoille aina mahdollisesta uudesta tarinasta, mikä sai heidät palaamaan usean kuukauden ajan. Samanaikaisesti tutkijat toimittivat haastateltavan avuksi pieniä asioita, kuten lämmittivät ruokaa tai auttoivat lääkkeiden ottamisessa. Huomattuaan asian tutkijat tekivät haastateltavalleen selväksi, ettei heillä ollut koulutusta hoivatyöhön ja rohkaisivat tätä hakemaan ammattiapua.

K'Meyerin ja Crothersin projektissa myös tutkijoiden haastatteluille asettamat toiveet jäivät osin toteutumatta. Tämä ei sinällään ole epätavallista: jokainen muistitietohaastatteluja tehnyt pystyy varmasti palauttamaan mieleen niitä tunteita, joita on kokenut haastattelun jäädessä syystä tai toisesta puolinaiseksi. Esimerkiksi Valerie Yow (1997, 55–79) on kuvannut klassikkoartikkelissaan, kuinka hän toivoi tutkijansa kirjailijan lähipiiriin kuuluneen haastateltavan valottavan henkilökohtaisia tekijöitä, jotka olivat vaikuttaneet kirjailijan julkiseen tuotantoon. Itse haastattelutilanteessa haastateltava pitäytyi kuitenkin viileän asiallisenä eivätkä Yowin kohtaamiselle asettamat toiveet toteutuneet. Yowin kohdalla täyttymättömät toiveet vaikuttivat myös tämän mielialaan ja saivat hänet sysäämään haastattelunauhan syrjään pitkäksi aikaa. Vastaavasti Boyd (2015, 62–63) kuvaa lähtöoletuksiaan haastateltavasta ja niiden vaikutusta sekä haastatteluun valmistautumiseen että itse haastattelutilanteeseen. Oletus sukupuolen keskeisyydestä nuoren naisen ja vanhan miehen kohtaamisessa sai hänet ennakoivasti hahmottelemaan tutkimustuloksia kirjallisuuden pohjalta jo ennen varsinaista haastattelua. Itse haastattelutilanteessa lähtöoletukset vanhan miehen kohtaamisesta eivät sellaisenaan toteutuneet. Boyd kuitenkin koki tilanteessa olonsa epämukavaksi, mikä sai hänet jälkeinpäin kyseenalaistamaan omaa suoritustaan haastattelijana. Boyd epäili nuorena naisena omaksuneensa sukupuolittuneen roolin, minkä vuoksi hän ei haastanut 80-vuotiaan Ericin kerrontaa, vaikka koki sen omien arvojensa vastaisena.

Boydin ja Ericin kohtaamisessa oli kyse myös niin sanotuista ideaali-

minän esityksistä. Rebecca Clifford (2012, 212) on pohtinut tätä dynamiikkaa analysoidessaan tunteiden merkitystä vuoden 1968 mielenosoituksiin osallistuneiden italialaisnaisten haastatteluissa. Clifford huomasi, että kahdenvälisissä haastatteluissa saattoi mielikuvan tasolla olla paikalla myös kolmas ihminen eli haastateltavan sisäistämä ihanteellisen aktivistin metanarratiivi. Tämä haastateltavien ideaaliminä perustui historiallisiin vuoden 1968 aktivismia kuvaileviin kulttuuridiskursseihin ja toimi ohjailevana voimana, jota vasten haastateltavat peilasivat ja toisinsivat omia kokemuksiaan. Cliffordin mukaan haastateltavat saattavatkin muokata haastattelussa jakamiaan elämyksiä ja tuntemuksia, jotta ne sopisivat paremmin heidän olettamaansa ideaalihaastateltavan ihanteeseen. Samalla tavoin haastattelija saattaa toivoa voivansa roolittaa itsensä ideaalihaastattelijan mielikuvaa mukailleen, minkä seurauksena haastattelun aikana mahdollisesti koetut vaikeat tunteet voivat johdattaa sisäiseen tunnekonfliktiin ja äärimmäisissä tapauksissa jopa näkyvään konfliktiin haastateltavan kanssa. Jos haastattelija esimerkiksi liikuttuu haastateltavan jakaman tarinan seurauksena ja itkee, hän saattaa joko sillä hetkellä tai myöhemmin kokea toimineensa sopimattomasti ja siten epäonnistuneensa haastattelijana. Myös haastateltavan senhetkisen elämän haasteiden tai perhesuhteiden yhtäkkinen ilmaantuminen osaksi vuorovaikutusta voi aiheuttaa hämmäntäviä tilanteita, kuten Heidin pohdinta osoittaa:

Haastattelun aikana alkoi näyttää siltä, että haastateltavallani oli jonkinlaisia muistisairauden oireita. Haastateltava nosti myös keskusteluihin lastensa suhtautumisen muistamiseensa ja koin hänen hakevan minulta vahvistusta omalle toimijuudelleen eli sille, mitä hän voi ja ei voi tehdä. Tunsin empatiaa haastateltavaa kohtaan ja ilmaisin sen myötäelämällä hänen kerrontaansa. Ajatukseni yhdistyivät myös nuoruuteeni ja isoäitini muistisairauteen. Jälkeenpäin koin oloni kuitenkin ikäväksi. Koin, että olin sekaantunut perheen sisäiseen keskusteluun, joka ei ollut minun asiani.

Myös Katie Holmes (2017, 74–75) on sivunnut haastattelijan oman tunnehistorian kirjoittautumista osaksi tutkimushaastattelua problematisoi-

nessaan tutkijan keinoja tuottaa haastateltavalleen turvallinen kerronnan tila. Hänen mukaansa meidän on muistitietotutkijoina kyettävä ”sietämään niin omia kuin haastateltaviemme epämiellyttäviä tunteita sekä huomioimaan niiden vaikutus haastattelun kumpaankin osapuoleen”. Jo yksinään nämä tunteet saattavat käydä tutkijalle ylivoimaisiksi, mutta ne voivat johtaa myös ideaalihaastattelijan minästä poikkeamiseen ja siten vahvistaa tutkijan kokemaa tunnekonfliktia. Jotta olisimme valmiita tämänkaltaisten tilanteiden käsittelyyn, tarvitsemme laajempaa keskustelua tunteiden roolista ja konfliktien käsittelystä muistitietotutkimuksessa.

Epämukavuuden ja turvattomuuden tunne muistitietotutkimuksessa

Se kesäinen haastattelu oli urani haastavin. Olin löytänyt itseni tilanteesta, jossa olin yhdellä hetkellä täysin samaa mieltä haastateltavani kanssa, kun taas toisella hetkellä näkemyksemme erosivat toisistaan tuntuvasti. Koimme hengenheimolaisuutta, sillä asuimme molemmat ulkomailla ja satuimme olemaan Suomessa samaan aikaan pikaisella kesävisiitillä – olimme siis kummatkin ulkосуomalaisia. Mutta hän oli vakaasti kristitty ja minä puolestani feministi, joka ei ole koskaan kuulunut kirkkoon. Haastattelun edetessä löysin itseni epämukavasta tilanteesta: luulikohan haastateltava minun myös jakavan hänen konservatiiviskristillisen käsityksensä naisten ja sukupuolivähemmistöjen oikeuksista? Haastattelun jälkeisenä yönä en saanut unta. Olisiko minun pitänyt tuoda oma näkemykseni vahvemmin esille? Haastateltavien rekrytointi oli ollut vaikeaa ja aikani Suomessa lyhyt. Tarve saada haastattelu onnistuneesti päätökseen ilman konfliktia meni edelle – vaikeat tunteet jäivät vellomaan sisälleni vielä pitkään.

Kuten Hannah’n muistot osoittavat, joudumme haastattelijoina usein pohtimaan, kuinka paljon haluamme haastaa meille kerrottuja mielipiteitä paljastamalla omia näkemyksiämme senkin uhalla, että seurauk-

sena on konflikti ja jopa epäonnistunut haastattelu. Kathleen M. Blee (1993, 603–606) on kuvannut tätä tematiikkaa analysoidessaan tutkimusprosessia, jossa vastakkain olivat hänen omat arvonsa ja pyrkimys tuottaa mahdollisimman hyvää tutkimusaineistoa. Rasistiseen Ku Klux Klan -ääriiliikkeeseen kuuluneiden naisten haastatteluja tehdessään Blee yllättyi siitä, kuinka monet hänen haastateltavistaan näyttäytyivät mielenkiintoisina, huomaavaisina ja älykkäinä naisina, joiden kanssa oli häiritsevän helppoa tulla toimeen. He eivät toisin sanoen vastanneet sitä ennakkokäsitystä, joka tutkijalla oli haastateltavistaan etukäteen. Samanaikaisesti hänen oli vaikea rikkoo KKK-naisten kanssa kokemaansa empaattista yhteyttä, sillä se edesauttoi haastattelujen sujuvaa kulkua.

Aina haastattelijan ja haastateltavan väliseen intersubjektiiviseen suhteeseen kietoutuva ristiriidan kokemus ei ole yhtä suoraviivainen. Haastattelijan näkökulmasta kyse saattaa olla esimerkiksi yksittäisestä, haastateltavan tekemästä huomiosta tai teosta, joka rikkoo muuten toimivalta vaikuttavan vuorovaikutuksen. Haastattelijalla saattaa tällöinkin joutua pohtimaan sitä, kuinka paljon hän on valmis paljastamaan omasta elämästään luodakseen yhteyden haastateltavaansa. Tämä on erityisen haastavaa, jos kysymys on haastattelijalle henkilökohtainen, kuten Heidin esimerkistä käy ilmi:

Haastatteluja tehdessä olen toistuvasti joutunut tilanteisiin, joissa haastateltavat ovat alkuperäisissä tai loppukeskusteluissa kysyneet parisuhdestatuksestani. Olen maininnut avoliitosta, mutta antanut heidän olettaa puolisoni olevan mies. Haastateltavani ovat olleet pääsääntöisesti vanhempia henkilöitä enkä ole halunnut, että mahdollinen näkemuseromme vaikeuttaisi vuorovaikutustamme. Itselleni siitä on jäänyt kuitenkin aina epämielinen olo.

Haastattelutilanteissa tunnekonflikteja voivat aiheuttaa siis tekijät, jotka ovat täysin haastattelun viitekehyksen tai haastattelijan kontrollin ulkopuolella. Ulkomaalaistaustaisen etu- ja sukunimensä vuoksi Hannah on kokenut tämän toistuvasti tehdessään muistitietohaastatteluja Pohjoismaissa:

Jälleen kerran ulkomaalaistaustaiseen nimeeni kiinnitettiin huomiota. Näin on nyt käynyt niin Suomessa kuin Ruotsissa. Onhan täysin ymmärrettävää, että haastateltavani haluavat tietää minun taustastani. Mutta tunnen oloni silti kiusalliseksi ja epä mukavaksi, kun joudun kertomaan haastateltaville kansainvälisestä perhetaustastani. Usein minua pyydetään myös selittämään, kuinka osaan puhua suomea, jos kerran nimeni on yhdysvaltalainen ja tämänhetkinen kotini Skotlannissa. Näitä kysymyksiä tuskin esitettäisiin yhtä usein, jos nimeni olisi kantasuomalainen. En aina haluaisi edes vastata näihin kysymyksiin, mutta tuntuu töykeältä olla vastaamatta. Kysynhän minä myös heiltä henkilökohtaisia kysymyksiä.

Penny Summerfield (2000, 102) onkin painottanut, kuinka haastattelijan tapa pukeutua, puhua tai liikkua ilmaisevat haastateltavalle heidän mahdollisista samankaltaisuuksistaan ja eroistaan. Abrams (2016, 70) on puolestaan muistuttanut haastattelijan nimen, iän, sukupuolen, ulkonäön, kansallisuuden tai murteen voivan vaikuttaa siihen, kuinka haastateltava suhtautuu haastatteliijaan (ks. myös Silvan 2018). Etenkin jotakin ihmisryhmää kohtaan tunnetut ennakkoluulot saattavat pahimmillaan kärjistyä konfliktiksi, kuten Heidi huomasi tehdessään haastatteluja Ruotsissa:

Vuorovaikutus haastateltavan kanssa oli jo aikaisemmin ollut intensiivistä, mikä oli herättänyt minussa epä mukavuutta. Tuntui, että haastateltava halusi sanoittaa kohtaamisemme tavalla, jossa hänellä oli kontrolli. Kun tilanne lopulta kärjistyi konfliktiin eikä haastattelua syntynyt, haastateltava hyökkäsi suomalaisuuttani kohtaan. Hänen kokemuksensa mukaan kaikki suomalaiset ovat epä luotettavia. Hänellä oli meistä kuulemma kokemusta. Tästä johtuen hän ei aikonut enää koskaan suostua yhdenkään suomalaisen haastattelupyyntöön. Haastateltavan reaktio oli minulle järkytys. Miten oli mahdollista, että olin yhtäkkiä typistynyt kansallisuuteni edustajaksi ja vielä pahimmanlaatuisiksi sellaiseksi. Omasta mielestäni olin käyttäytynyt asiallisesti noudattaen paitsi hyvää tieteellistä käytäntöä myös kohdannut haastateltavani toisena ihmisenä.

Päällimmäisestä järkytyksestä selvittyäni ymmärsin, että kyseessä oli ihmisten väliseen vuorovaikutukseen liittynyt konflikti, jossa myös ennakkokäsityksemme näyttelevät keskeistä roolia.

Toisaalta vähemmistöryhmään kuuluvalla haastattelijalla saattaa itselläänkin olla ennako-oletuksia siitä, miten haastateltavat suhtautuvat häneen. Ne saattavat aiheuttaa haastattelutilanteessa epämukavuutta, vaikka tilanne ei sitä välttämättä vaatisi. Tästä johtuen esimerkiksi seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuuluva haastattelija saattaa toistuvasti mukautua hetero- tai cis-oletukseen suojellakseen paitsi itseään myös haastateltavia hankalilta tunteilta. Tämä tosin ei välttämättä suojaa epämukavuudelta, kun haastattelija joutuu salaamaan identiteettinsä.

Myös fyysisen uhan ja vaaran tunteen merkitystä muistitietohaastatteluissa on pohdittu eritoten konfliktialueilla tai muissa huomattavan vaikeissa olosuhteissa suoritettaviin kenttätöihin liittyen. Erin Jesseen (2017, 325) mukaan haastateltavan turvallisuus ja hyvinvointi pistetään kuitenkin alan kirjallisuudessa miltei aina etusijalle ja haastattelijan hyvinvointia pohditaan vain ohimennen. Jessee toteaaakin, kuinka haastattelijoilla on tapana vähätellä kokemiaan vaaran tunteita, koska he pelkäävät haavoittuvuuden ja herkkyyden myöntämisen – etenkin mielenterveydestä puhumisen – johtavan negatiiviseen leimaamiseen työnteisössä.

Vaarallisiin tilanteisiin liittyvien tunteiden sivuuttaminen näkyy esimerkiksi seksityöläisten historiaa tutkineen Wendy Rickardin (2003, 51–52) tavassa kuvata tutkimusprosessiaan. Rickard kirjoittaa, kuinka hän haastatteli seksityöläisiä näiden työpaikoilla ja teki jopa osa-aikaisesti taloudenhoitajan töitä eräässä seksityöhön käytetyssä asunnossa. Haastatteluja tehdessään hän myös imitoi haastateltaviensa pukeutumista, jotta ei herättäisi huomiota kenttätyöolosuhteissa. Rickardin mukaan tutkijan onkin kestävä tietyntasteista henkilökohtaista epämukavuutta sekä oltava valmis näkemään ja kuulemaan asioita, joita ei välttämättä täysin hyväksy. Hän ei kuitenkaan pohdi epämukavuuden tunteita tai vaarallisia tilanteita tämän pidemmälle. Artikkelista syntyy vaikutelma, että tutkijan turvallisuus tai hänen tunnereaktioidensa huomioiminen ei olisi tutkimusprosessissa olennaista. Etenkin nuorena naisena koettu

turvattomuus jää usein muistitietohaastatteluihin liittyvien pohdintojen ulkopuolelle.

Tämänkaltainen tilanne on kirjoittautunut sisään Hilary Youngin artikkeliin (2007), jossa hän kuvaa haastattelutilannetta herra Patersonin kanssa. Youngin astuessa sisään publiin, jossa haastattelun oli sovittu tapahtuvan, haastateltava tunnisti hänet välittömästi haastattelukutsussa olleen valokuvan perusteella ja vaati, että he vaihtaisivat sijaintia hiljaisempaan publiin. Herra Paterson myös aloitti haastattelun puolen tunnin mittaisella yksinpuhelulla, joka ei antanut tilaa haastattelijan lisäksymyksille. Artikkelin perusteella Young vaikuttaa olleen haastatteluun tyytyväinen, ja hän kuvaa herra Patersonin kokemukseronnan olleen tasapainoinen ja selkeä. Haastattelutilannetta Young kuvaa jännittyneenä, mutta kuvauksesta ei käy ilmi, että hän olisi tuntenut fyysistä tai henkistä vaaraa. Emme väitä, että Youngin olisi täytynyt kokea tämänkaltaisia tunteita. Todennäköisesti siirtyminen vanhemman miehen matkassa ennalta tuntemattomaan paikkaan on kuitenkin aiheuttanut nuoressa naisessa ainakin jonkinasteista epämukavuutta, mikä olisi syytä huomioida myös tutkimuskentällä käytävässä keskustelussa.

Rickardin ja Youngin kokemukset osoittavat, kuinka erilaisten aiheiden parissa tutkija voi joutua yllättävään ja jopa mahdollisesti vaaralliseen tilanteeseen. Tästä johtuen turvallisuuteen liittyvien kysymysten pohtiminen on hyödyllistä myös tutkijoille, jotka eivät tee haastatteluja konfliktialueilla tai muuten erityisen haastavissa olosuhteissa. Haastateltavan turvallisuuden lisäksi haastattelijan fyysinen ja henkinen hyvinvointi tulisikin huomioida tutkimuksen kaaren jokaisessa vaiheessa ja omasta hyvinvoinnista huolehtiminen ottaa tietoisesti osaksi tutkimusprosessia, kuten Jessee (2017, 344) toteaa. Tällöin tutkija on haastattelijana valmis kohtaamaan myös yllättäviä tilanteita, kuten Hannah oli kerätessään haastatteluja pro gradu -tutkimustaan varten:

Haastateltava oli alun perin kutsunut minut luokseen maalle Ruotsiin. Tämä ei sopinut aikatauluuni – olihan Suomen-matkani melko lyhyt ja aika jo valmiiksi kortilla. Onneksi olikin, ajatus matkasta tuntemattoman ihmisen kotiin vieraaseen maahan herätti minussa epäluulon tunteita. Haastattelu saatiin lopulta järjestettyä

päivämatkana Suomen sisällä. Haastattelun jälkeen pidimme jonkin aikaa yhteyttä sähköpostitse. Haastateltava oli jo tapaamisemme aikana ilmaissut haluaan käännyttää minut kristinuskoon. Sainkin häneltä myöhemmin sähköpostin, jossa hän otti asian taas puheeksi. Ymmärrän sisimmässäni, että hän tarkoitti tällä vain hyvää. Mutta olo, joka minulle tämän yhteydenoton jälkeen jäi, oli silti outo – miltei turvaton.

Kuten esimerkki osoittaa, uhkan ja epämukavuuden tunne voi vuotaa itse haastattelutilanteen ulkopuolelle, ja vaikeita tunteita saattaa nousta haastattelua ennen tai sen jälkeen tapahtuvan yhteydenpidon seurauksena. Myös artikkelissa aiemmin mainittu tilanne, jossa haastattelijan ja haastateltavan välille syntyi konflikti majoitukseen liittyen jo ennen varsinaista haastattelutapaamista, on käytännön esimerkki siitä, miten haastattelijan tulee kuunnella omaa intuitiotaan ja kunnioittaa omia rajojaan. Haastattelun mieltäminen prosessina tuokin esille metodologisia kysymyksiä, joita ei ole tähän mennessä alan kirjallisuudessa perusteellisesti pohdittu. Kirjallisuudesta esimerkiksi puuttuu keskustelu siitä, kuinka toimia, jos haastattelijalla haluaa perua haastattelun epämukavien tunteiden noustessa pintaan jo haastattelua edeltävän yhteydenpidon aikana. Onko haastattelijalla oikeus keskeyttää haastattelu tai perääntyä haastattelusta, vai onko tämä oikeus vain haastateltavalla? Onko haastattelijalla oikeus olla vastaamatta haastateltavan tungetteleviin kysymyksiin vai koskeeko tämä oikeus yksinomaan haastateltavaa? Näihin kysymyksiin emme pysty tässä paneutumaan tarkemmin, mutta toivomme niiden virittävän keskustelua ja rohkaisevan muistitietotutkijoita kiinnittämään jatkossa aiempaa enemmän huomiota myös omaan hyvinvointiinsa.

Kohti tunnetietoista muistitietotutkijutta

Muistitietotutkijat ovat viime vuosina verranneet haastattelutilannetta sokkotreffeihin, joihin voi liittyä epäasiallisen käytöksen uhka (Sheftel & Zembrzycki 2010, 191; Jessee 2017, 336). Täysin vaarattomatkin haas-

tattelutilanteet synnyttävät tutkijassa tunteita, jotka ovat tähän asti esiintyneet kirjallisuudessa lähinnä sivumainintoina. Vaikeiden tunteiden ja konfliktien häivyttäminen on näyttäytynyt jopa oikeanlaisen muistitietotutkijuuden ytimenä. Haastattelijan ideaaliminää on kuitenkin mahdollista purkaa tuomalla tilalle avoin, rehellinen ja itserefleksiivinen ymmärrys siitä tunneskaalasta, joka muistitietotutkijan työnkuvaan kuuluu.

Tässä luvussa olemme keskittyneet tiedonkeruumuodon erityispiirteensä pidettävän prosessinomaisuuden sekä vuorovaikutustilanteeseen tuotujen toiveiden vaikutukseen tunnekonflikteissa sekä pohtineet tieteenalan konventioiden merkitystä tutkijan tunnekokemuksissa. Käsittelemme tarkoituksena on avata keskustelu tunteiden merkityksestä (muistitieto)tutkijan työssä. Lisäksi toivomme, että lukumme herättää pohtimaan muistitietohaastattelujen opettamiseen liittyviä kysymyksiä ja mahdollisesti laventaa pedagogista kenttää vaikeiden tunteiden tarkastelun puolelle. Vaikka kaikki muistitietotutkijat eivät koe hankalia tunteita samalla tavoin, avoin keskustelu prosessin aikana mahdollisesti eteen tulevista haasteista vie näkemyksemme mukaan tutkimusalaa eteenpäin ja tuottaa tutkimusta, jossa niin haastateltavan kuin tutkijankin emotionaalisen hyvinvoinnin huomioon ottaminen tuodaan näkyvästi esille. Väitämme, että avoin keskustelu vapauttaa etenkin näiden kysymysten kanssa liiallisesti puntaroivat tutkijat oman työnsä ylikriittiseltä reflektoinnilta ja antaa heille välineitä hahmottaa koetut hankaluudet osaksi muistitietohaastattelulle ominaista tiedonmuodostusta sekä meidän kunkin erilaisia kykyjä kohdata toisia ihmisiä osana tutkimusprosessia.

Olemme tässä luvussa keskittyneet lähinnä negatiivissävytteisiin tunteisiin, mutta on hyvä muistaa, että esimerkiksi haastattelun aikana kehittyvä molemminpuolinen empatia sekä ystävyyden kokemus tai näennäinen fyysinen ja henkinen turvallisuuden tunne voivat yhtä lailla tuottaa haastattelijalle vaikeita tunteita. Olemme molemmat kokeneet haastattelutilanteita, joiden aikana haastattelijan ja haastateltavan välille on syntynyt miltei ystävyyteen verrattavissa oleva ymmärrys. Näitä tunteita on noussut etenkin haastatellesammme naisia, joiden urapolut ja elämänasenteet ovat olleet edistyksellisiä, inspiroivia ja feministisiä. Myös tutkimuksen teemaan erityisen innokkaasti suhtautuneet haastateltavat, jotka ovat jakaneet omia aineistojaan käyttöömme, ovat herät-

täneet positiivisia tunteita. Epämukavien tunteiden tavoin myös positiiviset tunteet vaativat kuitenkin tietoista käsittelyä. Yowin (1997, 76) mukaan haastattelijan ja haastateltavan välille kehittyvä voimakas yhteisymmärrys saattaa nimittäin johtaa tilanteeseen, jossa haastattelijä välttelee aiheita tai jättää kysymättä kysymyksiä, jotka aiheuttaisivat negatiivisen tai epämiellyttävän tunteen haastateltavalle. Yow myös varoittaa tilanteista, joissa haastattelijä identifioituu liian tiiviisti haastattelemaansa henkilöön tai tutkimaansa aiheeseen.

Ystävyuden tunteen tavoin myös tutkimusmenetelmälliset yhteistyöpyrkimykset ja -konventiot voivat johtaa konfliktiin. Haastateltavan ja haastattelijan välinen intersubjektiivinen suhde muodostuu erityisen voimakkaaksi projekteissa, joissa noudatetaan niin kutsutun jaetun asiantuntijuuden periaatetta. Sen mukaisesti osapuolten välinen suhde ei pääty haastattelunauhurin sammuaan vaan tutkijan on huomioitava haastateltavien toiveet haastattelutilanteen ulkopuolella, haastattelun jälkeen tapahtuvassa analyttisessä työssä sekä levikkivaiheessa tutkimuksen valmistuttua. Koska tutkimusprosessin aikana kontrolli pysyy tällöin ainakin osittain haastateltavalla, on varsin tavanomaista, että haastateltava haluaa tavalla tai toisella muuttaa haastattelun aikana tuotettua alkuperäistä kerrontaa. (Frisch, 1990 ja 2003; Sitzia 1999; Rouverol & Chatterley 2000.) Litteroidun haastattelun puhekielisyys voi esimerkiksi saada haastateltavan vaatimaan kielen korjaamista oikeaoppisemmaksi. Hän saattaa myös kokea olleensa liian rento tai suorasanainen ja pyytää haastattelijaa jättämään tietyt nauhalle puhutut (ns. *on-the-record*) lausunnot analyysin ulkopuolelle. Tutkijasta jaettuun asiantuntijuuteen kuuluva dialogi haastateltavan kanssa voi kuitenkin ajoittain tuntua epämiellyttävältä ja omaa ammattitaitoa kyseenalaistavalta kritiikiltä.

Prosessimaisuutensa takia jaetun asiantuntijuuden periaatetta voi olla vaikea toteuttaa käytännössä (Abrams 2016, 167). Sen sijaan haastateltavien toiveiden pohdinta voitaisiin ottaa osaksi haastattelukäytäntöjä. Yleensä haastattelujen lopuksi haastateltavalta kysytään, onko hänellä vielä jotain lisättävää. Tämän kysymyksen lisäksi haastateltavilta voitaisiinkin kysyä haastattelun aluksi, mitkä heidän toiveensa ovat haastattelun suhteen ja lopuksi, miten ne toteutuivat tai muuttuivat haastattelun aikana. Täten haastateltava voisi aktiivisesti osallistua prosessin reflek-

tointiin heti keskustelun päätteeksi. On kuitenkin tärkeää muistaa, että kohtaaminen haastateltavan kanssa on aina ainutkertainen eikä tutkija voi kontrolloida haastatteluprosessin jokaista hetkeä. Näin ollen emme voi myöskään ennakoida jokaista konfliktia tai välttää kaikkia vaikeita tunteita. Tietoisuus mahdollisista tunnekonflikteista valmistaa kuitenkin kohtaamaan tällaisia tilanteita sekä käsittelemään tunteita jälkeensä.

KIRJALLISUUS

- Abrams, Lynn 2016: *Oral History Theory*. Routledge, Abingdon. <https://doi.org/10.4324/9781315640761>
- Ahmed, Sara 2014: *The Cultural Politics of Emotion*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Berger Gluck, Sherna & Patai, Daphne (toim.) 1991: *Women's Words. The Feminist Practice of Oral History*. Routledge, Abingdon.
- Blee, Kathleen M. 1993: Evidence, Empathy and Ethics. Lessons from Oral Histories of the Klan. *Journal of American History* 80:2, 596–606. <https://doi.org/10.2307/2079873>
- Borland, Katherine 1991: "That's Not What I Said". Interpretive Conflict in Oral Narrative Research. Teoksessa: Berger Gluck, Sherna & Patai, Daphne (toim.) *Women's Words. The Feminist Practice of Oral History*. Routledge, Abingdon, 63–76.
- Bosi, Lorenzo & Reiter, Herbert 2014: Historical Methodologies. Archival Research and Oral History in Social Movement Research. Teoksessa: della Porta, Donatella (toim.) *Methodological Practices in Social Movement Research*. Oxford University Press, Oxford, 117–143. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198719571.003.0006>
- Boyd, Jodie 2015: His Narrative, My History. Problematising Subjectivity and the Uses of Oral History Interviews. *Oral History* 43:2, 62–69. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3809418>
- Clifford, Rebecca 2012: Emotions and Gender in Oral History. Narrating Italy's 1968. *Modern Italy* 17:2, 209–221. <https://doi.org/10.1080/13532944.2012.665284>
- Curby, Nicole 2014: Confession and Catharsis. Crafting a Life Story and Charting a History of Emotion. *Circa – The Journal of the Professional Historians Association* 4, 53–58.
- Freund, Alexander 2014: "Confessing Animals". Toward a *Longue Durée* History of the Oral History Interview. *The Oral History Review* 41:1, 1–26. <https://doi.org/10.1093/ohr/ohu005>
- Frisch, Michael 2003: Commentary. Sharing Authority. Oral History and the Collaborative Process. *The Oral History Review* 30:1, 111–113. <https://doi.org/10.1525/ohr.2003.30.1.111>
- Frisch, Michael 1990: *A Shared Authority. Essays on the Craft and Meaning of Oral and Public History*. State University of New York Press, Albany.
- Erdmans, Mary Patrice 2007: The Personal is Political, but is it Academic? *Journal of American Ethnic History* 26:4, 7–23.
- Gammerl, Benno 2015: Can You Feel Your Research Results? How to Deal with and Gain Insights from Emotions Generated During Oral History Interviews. Teoksessa: Flam,

- Helena & Kleres, Jochen (toim.) *Methods of Exploring Emotions*. Routledge, Abingdon, 153–162.
- Gallwey, April 2013: The Rewards of Using Archived Oral Histories in Research. The Case of the Millennium Memory Bank. *Oral History* 41:1, 37–50.
- Geiger, Susan 1990: What's So Feminist About Women's Oral History? *Journal of Women's History* 2:1, 169–182. <https://doi.org/10.1353/jowh.2010.0273>
- Hajek, Andrea & Serenelli, Sofia 2018: Guest Editors' Introduction. *The Oral History Review* 45:2, 232–238. <https://doi.org/10.1093/ohr/ohyo29>
- High, Steven 2013: Foreword. Teoksessa: Sheftel, Anna & Zembrzycki, Stacey (toim.) *Oral History Off the Record. Toward an Ethnography of Practice*. Palgrave Macmillan, New York, xv–xx.
- Holmes, Katie 2017: Does It Matter If She Cried? Recording Emotion and the Australian Generations Oral History Project. *The Oral History Review* 44:1, 56–76. <https://doi.org/10.1093/ohr/ohw109>
- Jessee, Erin 2017: Managing Danger in Oral Historical Fieldwork. *The Oral History Review* 44:2, 322–347. <https://doi.org/10.1093/ohr/ohxo38>
- K'Meyer, Tracy E. & Crothers, A. Glenn 2007: "If I See Some of This in Writing, I'm Going to Shoot You". Reluctant Narrators, Taboo Topics, and the Ethical Dilemmas of the Oral Historian. *The Oral History Review* 34:1, 71–93. <https://doi.org/10.1525/ohr.2007.34.1.71>
- Knight, Abigail & Brannen, Julia & O'Connell, Rebecca 2015: Re-Using Community Oral History Sources on Food and Family Life in the First World War. *Oral History* 43:1, 63–72.
- Lahti, Annukka 2018: Listening to Old Tapes. Affective Intensities and Gendered Power in Bisexual Women's and Ex-Partners' Relationship Assemblages. Teoksessa: Juvonen, Tuula & Kolehmainen, Marjo (toim.) *Affective Inequalities in Intimate Relationships*. Routledge, Abingdon, 49–62. <https://doi.org/10.4324/9781315107318-4>
- Leavy, Patricia 2011: *Oral History. Understanding Qualitative Research*. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/acprof:osobl/9780195395099.001.0001>
- MacLure, Maggie 2013: Classification or Wonder? Coding as an Analytic Practice in Qualitative Research. Teoksessa: Coleman, Rebecca & Ringrose, Jessica (toim.) *Deleuze and Research Methodologies*. Edinburgh University Press, Edinburgh, 164–183.
- McKenna, Yvonne 2003: Sisterhood? Exploring Power Relations in the Collection of Oral History. *Oral History* 31:1, 65–72.
- Mould, David H. 2009: Interviewing. Teoksessa: Deblasio, Donna M. & Ganzert, Charles F. & Mould, David H. & Paschen, Stephen H. & Sacks, Howard L. (toim.) *Catching Stories. A Practical Guide to Oral History*. Swallow Press, Athens, Ohio.
- Naskali, Päivi 2014: Turvallisuusvöhykkeen tuolla puolen. Yliopistopedagogiikka feministisen tietokäsityksen kehityksessä. Teoksessa: Saarinen, Jaana & Ojala, Hanna & Palmu, Tarja (toim.) *Eroja ja vaarallisia suhteita. Keskustelua feministisestä pedagogiikasta*. Suomen kasvatustieteellinen seura, Helsinki.
- Norkunas, Martha 2013: The Vulnerable Listener. Teoksessa: Sheftel, Anna & Zembrzycki, Stacey (toim.) *Oral History Off the Record. Toward an Ethnography of Practice*. Palgrave Macmillan, New York, 81–96. https://doi.org/10.1057/9781137339652_5
- Rabinow, Paul 1986: Representations Are Social Facts: Modernity and Post-Modernity in Anthropology. Teoksessa: Clifford, James & Marcus, George E. (toim.) *Writing Culture:*

- The Poetics and Politics of Ethnography*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 234–261.
- Rickard, Wendy 2003: Collaborating With Sex Workers in Oral History. *The Oral History Review* 30:1, 47–59.
- Rouverol, Alicia J. & Chatterley, Cedric N. 2000: "I Was Content and Not Content". Oral History and the Collaborative Process. *Oral History* 28:2, 66–78.
- Sheftel, Anna & Zembrzycki, Stacey 2013: Introduction. Teoksessa: Sheftel, Anna & Zembrzycki, Stacey (toim.) *Oral History Off the Record. Toward an Ethnography of Practice*. Palgrave Macmillan, New York, 1–20. https://doi.org/10.1057/9781137339652_1
- Sheftel, Anna & Zembrzycki, Stacey 2010: Only Human. A Reflection on the Ethical and Methodological Challenges of Working with 'Difficult' Stories. *Oral History Review* 37:2, 191–214. <https://doi.org/10.1093/ohr/ohq050>
- Silvan, Kristiina 2018: Haastatteluja aika- ja kulttuurirajojen yli Valko-Venäjän kommunistisen järjestönuoruuden muistelukontekstissa. *Elore* 25:2, 73–87. <https://doi.org/10.30666/elore.77132>
- Sitzia, Lorraine 1999: Telling Arthur's Story. Oral History Relationships and Shared Authority. *Oral History* 27:2, 58–67.
- Summerfield, Penny 2000: Dis/Composing the Subject. Intersubjectivities in Oral History. Teoksessa: Cosslett, Tess & Lury, Celia & Summerfield, Penny (toim.) *Feminism & Autobiography. Texts, Theories and Methods*. Routledge, Abingdon, 91–106.
- Suopajarvi, Tiina & Koskinen-Koivisto, Eerika & Korjonen-Kuusipuro, Kristiina & Hytönen, Kirsi-Maria & Hämeenaho, Pilvi 2019: Tunteilla on väliä. Tutkijan tunteet etnografisessa tutkimusprosessissa. *Elore* 16:2, 42–67. <https://doi.org/10.30666/elore.77809>
- Young, Hilary 2007: Hard Man, New Man. Re/Composing Masculinities in Glasgow, c.1950–2000. *Oral History* 35:1, 71–81.
- Yow, Valerie 1995: Ethics and Interpersonal Relationships in Oral History Research. *Oral History Review* 22:1, 51–66. <https://doi.org/10.1093/ohr/22.1.51>
- Yow, Valerie 1997: "Do I like Them Too Much?" Effects of Oral History Interview on the Interviewer and Vice-Versa. *The Oral History Review* 24:1, 55–79. <https://doi.org/10.1093/ohr/24.1.55>

TAPAUSTUTKIMUS

Arjessa eletty uskonto Suomen juutalaisten muistitietoa keräämässä

Riikka Tuori

 <https://orcid.org/0000-0002-2272-6131>

Simo Muir

 <https://orcid.org/0000-0002-4596-9849>

Ruth Illman

 <https://orcid.org/0000-0001-5258-7040>

Tässä luvussa käsittelemme Minhag Finland -projektia, joka kartoittaa muistitietoa keräämällä Suomen juutalaisen etnis-uskonnollisen vähemmistön arjessa elettyä uskontoa. Projektimme kokosi vuosina 2019–2020 yhteensä 101 haastattelua eri-ikäisiltä juutalaisten seurakuntien jäseniltä. Heparankielinen sana *minhag* tarkoittaa juutalaisia uskonnollisia käytänteitä ja tapoja, joiden globaali variaatio on varsin laaja. Suomen kontekstissa juutalaista uskonnonharjoitusta ei ole aiemmin tässä mittakaavassa tutkittu. Esittelemme aluksi tutkimushankkeen, johon luku pohjautuu sekä Suomen juutalaisen yhteisön historiaa ja nykytilannetta. Luomme lisäksi katsauksen tutkimusprojektin keräämään aineistoon ja tarkastelemme muistitiedon keräämisen erityispiirteitä Suomen juutalaisen vähemmistön parissa. Teksti on kirjoitettu vaiheessa, jolloin

viimeisiä informanteja haastateltiin keväällä 2020, ja sen tavoitteena on kuvata muistitietohanketta sekä haastattelujen metodisia valintoja.

Minhag Finland: Suomen juutalaisten muistitietoa keräämässä

Minhag Finland -projekti käynnistyi heinäkuussa 2018 Åbo Akademiassa (Inez och Julius Polin -institutet för teologisk forskning).¹ Projekti on luonteeltaan monitieteinen ja hyödyntää historian- ja kulttuurintutkimuksen menetelmiä sekä arjessa eletyn, omaehtoisen uskonnon tutkimusta. Haastatteluiden lisäksi projektissa analysoidaan Suomen juutalaisten seurakuntien arkistomateriaaleja uskonnonharjoituksen näkökulmasta.²

Projektin päämääränä on selvittää, kuinka yksilöt nyky-Suomessa tulkitsevat ja harjoittavat juutalaisuutta. Arjessa eletyn uskonnon tutkimuksessa kohteena ovat tyypillisesti erilaiset symboliset rajapinnat esimerkiksi pyhän ja epäpyhän välillä, sukupuoleen ja etnisyyteen liittyvät keholliset rajat, organisatoriset rajat kuten yhteisöön kuuluminen sekä elämänkaaren tapahtumat (McGuire 2008; Gregg & Scholefield 2015; Dieming & Ray 2016; Illman 2018; Kupari 2020; Vuola 2020). Tarkoituksena on kysyä, miten haastateltavat sekä yksilöinä että osana yhteisöään neuvottelevat identiteettiään eri rajapinnoilla eli löytävät tapoja ”olla juutalainen” niin, että valinnat tuntuvat sekä historiallisesti että uskonnollisesti johdonmukaisilta mutta samalla sopivat kunkin henkilökohtaisiin tarpeisiin. Juutalaisuuden ei oleteta olevan yhtenäistä vaan monipuolista ja muuntautumiskykyistä: tutkimuksen näkökulmasta ”juutalaisena eläminen” ei siis merkitse yhdenmukaisia uskonnollisia tai eettisiä ratkaisuja vaan nivoutuu laajemmin arjessa toteutuviin so-

1 Projektin johtaja on dosentti Ruth Illman. Ryhmän muut jäsenet ovat Mercédesz Czibalmos, Simo Muir, Dóra Pataricza ja Riikka Tuori. Ryhmä on julkaissut ensimmäisiä tuloksiaan *Nordisk judaistik/Scandinavian Jewish Studies* -lehdessä (2019, 30:1).

2 Tutkimusmateriaalina ovat mm. rabbin eli uskonnollisten oppineiden välinen Suomea koskeva kirjeenvaihto ja arkeen liittyvät aineistot, ruokaohjeet sekä kotiin liittyvät ohjeistukset juhlien vietetä ja lastenkasvatuksesta.

siaalisiin ja taloudellisiin olosuhteisiin, vaihtuviin käytäntöihin ja jopa sattumaan (Illman & Czibalmos 2020).

Minhag Finland -projekti on yksi harvoista tutkimushankkeista, jossa Suomen juutalaisten muistitietoa tarkastellaan juutalaisen uskonnonharjoituksen ja arjessa eletyn uskonnon lähteenä. Arkistolähteiden valossa Suomen juutalaisten historiaa on toki tutkittu paljon,³ ja 1960-luvulta alkaen myös yhteisön muistitietoa on talletettu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran sekä Kotimaisten kielten keskuksen arkistoihin.⁴ Suomen juutalaisista on lisäksi vuosien varrella laadittu laaja kirjo etnografiseen tarkkailuun, kyselyihin ja haastatteluihin pohjautuvia opinnäytetöitä, joiden tuloksena yhteisön muistitietoa on kirjattu ylös.⁵

Hanke toimii yhteistyössä kahden pohjoismaisen muistitietohankkeen kanssa: norjalainen projekti ”Negotiating Jewish Identity. Jewish Life in 21st Century Norway” kerää muistitietoa siitä, minkälaista on elää juutalaisena nykypäivän monikulttuurisessa Norjassa, ja ruotsalainen projekti ”Judisk och kvinna. Historiska och intersektionella perspektiv på judiska kvinnors liv och erfarenheter i Sverige under 1900-talet och 2000-talet” tutkii juutalaisten naisten kokemuksia nyky-Ruotsissa.⁶ Aiemmin Suomen juutalaisten muistitietoa on kerätty kansainvälisissä hankkeissa, joiden tavoitteena on tuoda yhteen eri juutalaisten yhteisöjen kokemuksia erityisesti toisen maailmansodan aikana ja sitä ennen. Viittä jiddišin kieltä puhuvaa suomalaista haastateltiin vuonna 2018 yhdysvaltalaisen Yiddish Book Center -kulttuuri-instituutin muistitieto-

3 Yhteisön historiasta ks. esim. Harviainen 1984 ja 1998; Torvinen 1989; Muir 2004; Ekholm 2013; holokaustin, antisemitismin ja toisen maailmansodan tapahtumien näkökulmasta ks. Muir & Worthen 2013. Yhteisö on myös itse julkaissut useita historiaansa käsitteleviä teoksia, ks. esim. Ekholm ja muut 2006. Juutalaisen yhteisön tutkimuksesta Suomessa, ks. Ekholm & Muir & Silvennoinen 2016.

4 Kotuksesta löytyy mm. Simo Muirin keräämät haastattelut helsinkiläisistä jiddišin puhujista, ks. Muir 2004.

5 Esimerkiksi Jill Kotelin pro gradu *Being Jewish in Helsinki, Finland Today* (Helsingin yliopisto, 2000), Mercédesz Czibalmosin pro gradu *How Do They Jew. Identity and Religiosity in the Helsinki Jewish Community*. (Helsingin yliopisto, 2016) sekä Sabina Sweinsin pro gradu *Erfarenheter av antisemitism. En enkätstudie bland judar i Finland* (Åbo Akademi, 2018). Kaiken kaikkiaan Suomen juutalaisesta yhteisöstä on kirjoitettu eri näkökulmista kymmeniä graduja 1960-luvulta alkaen.

6 Norjalainen hanke kerää myös holokaustiin liittyvää muistitietoa sekä tutkii sitä, miten holokaustin muisto vaikuttaa nykyjuutalaisten identiteettineuvotteluihin Norjassa. Ruotsalaisen hankkeen nimi on ”Judisk och kvinna. Historiska och intersektionella perspektiv på judiska kvinnors liv och erfarenheter i Sverige under 1900-talet och 2000-talet”.

projektissa: haastattelut keskittyvät jiddiisin kieleen ja kulttuuriin mutta sisältävät paljon muutakin kulttuurihistoriallisesti tärkeää muistitietoa Suomen juutalaisista. Suomessa on elänyt useita holokaustista selviytyneitä ja perheenjäseniään menettäneitä. Yhdysvaltalainen USC Shoah Foundation -säätiö keräsi 1990-luvulla kymmenientuhansien selviytyjien videohaastatteluita, ja mukana on myös useiden suomenjuutalaisten muistitietoa.

Suomen juutalainen vähemmistö eilen ja tänään

Suomen juutalaisten historia on muuhun Eurooppaan verrattuna lyhyt: yhteisö sai alkunsa, kun Venäjä lähetti 1800-luvulla Suomen suuriruhtinaskuntaan sotilaita, joiden joukossa oli juutalaisia (Torvinen 1989, 24–31). Tsaarin armeijaan päätyi tyypillisesti köyhien juutalaisten perheiden lapsia samoilta seuduilta, ja useimpien Suomeen sijoitettujen juutalaisten kotitausta oli nykyisen Liettuan, koillisen Puolan ja Valko-Venäjän alueella. Vain osa juutalaisista sotilaista oli käynyt sotilas- eli kantonistikoulun, mutta usein kaikkia tsaarin armeijassa palvelleita juutalaisia kutsutaan Suomessa ”kantonisteiksi” (Muir 2004, 20). 1800-luvun loppuun mennessä juutalaisia sotilaita perheineen asui Suomessa muutamia satoja, ja heidän asumisoikeuksistaan ja elinkeinostaan kiisteltiin kiivaasti senaatissa. Usein argumenteissa käytettiin perinteisiä juutalaisvastaisia stereotyyppioita (Torvinen 1989, 31–101). Vasta Suomen itsenäistyttyä juutalaisille myönnettiin tammikuussa 1918 täydet kansalaisoikeudet. Juutalaisia seurakuntia oli Helsingissä, Turussa, Viipurissa ja Tampereella, joista kolmeen ensimmäiseen rakennettiin vuosien 1904–1910 välillä omat synagogat.

Toisen maailmansodan aikaan Suomi oli yksi harvoista Euroopan maista, jonka juutalainen väestö selvisi holokaustista lähes koskemattomana. Uusimpien arkistotietojen valossa vuonna 1944 yhteisössä suunniteltiin pakoa Suomesta Ruotsiin (Muir 2016). Yhtäkään Suomen kansalaista ei luovutettu natsi-Saksalle, mutta juutalaisten pakolaisten ja sotavankien kohtalo oli toinen (holokaustista Suomessa, ks. esim. Muir & Worthen 2013; sotavangeista ks. esim. Silvennoinen 2008). Sodan

jälkeen yhteisön rakenne on muun suomalaisen yhteiskunnan tavoin muuttunut ja monikulttuuristunut, ja yhteisöön kuuluu nykyään runsaasti muitakin kuin 1800-luvulla Suomeen saapuneiden kantonistisotilaiden jälkeläisiä. Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen juutalaisia saapui Suomeen entisen itäblokin maista, ja Israelista Suomeen on muuttanut useita suomalaisen kanssa avioituneita juutalaisia. Suomessa on myös yhä useampia ihmisiä, jotka tulevat kokonaan yhteisön ulkopuolelta ja ovat kääntyneet juutalaisuuteen. (Czimbalmos & Pataricza 2019.)

Nykyisin Suomessa on juutalaiset seurakunnat Helsingissä ja Turussa, ja Helsingissä toimiva Suomen ylipääntä palvellee molempia seurakuntia. Turun seurakunta on merkittävästi pienempi: seurakuntien yhteensä noin 1 200 jäsenestä vain noin sata kuuluu Turun seurakuntaan (Czimbalmos & Pataricza 2019, 4). Suomen juutalainen väestö onkin valtaosin keskittynyt pääkaupunkiseudulle, jossa jäsenille on tarjolla paljon aktiviteetteja elämänkaaren eri vaiheissa. Helsingin seurakunnalla on synagoga Malminkadulla Kampissa, jonka yhteydessä toimii päiväkotia (Gan Jeladim) ja juutalainen yhteiskoulu.⁷

Sekä Helsingin että Turun seurakunnat ovat ortodoksisjuutalaisia seurakuntia. Juutalainen ortodoksia ('oikeaoppisuus') syntyi 1800-luvulla, kun sisäiset reformiliikkeet pyrkivät uudistamaan juutalaista uskontoa ja uskonnonharjoitusta. Ortodokseiksi identifioituneet sen sijaan vastustivat uudistuksia, kuten kansankielen käyttöä heprean sijasta sekä naisten ja miesten välisen erottelun lakkauttamista synagogajumalanpalveluksessa. Nykyään kaikki juutalaiset seurakunnat noudattavat samoja 1800-luvuilla syntyneitä modernin juutalaisuuden jakolinjoja ja ovat joko reformi-, konservatiivi- tai ortodoksisseurakuntia. Turun ja Helsingin ortodoksisynagogissa naiset ovat jumalanpalveluksen aikana erillisellä parvella, ja synagogassa sekä koulussa sapatinvietossa ja ruoanlaitossa noudatetaan ortodoksitulkintaa *halakhasta* eli juutalaisesta laista. Valtaosa seurakuntien jäsenistä ei kuitenkaan arjessaan noudata *halakhan* määräyksiä ortodoksitulkinnan mukaisesti (Muir & Tuori

7 Koulua täytti vuonna 2018 sata vuotta, minkä kunniaksi koulu julkaisi historiikin (Kantor & Ekholm & Muir & Nurmi & Weintraub 2018).

2019, 30). Virallisella ortodoksilinjauksellaan Suomen juutalainen yhteisö poikkeaa esimerkiksi Ruotsin juutalaisesta yhteisöstä, jossa myös konservatiivilinjaa edustavilla on omat synagogansa ja rabbinsa.

Juutalaisella yhteisöllä on lukuisia yhdistyksiä, kerhoja eri-ikäisille jäsenille sekä avustusjärjestöjä. Osa yhdistyksistä pohjautuu perinteisiin juutalaisiin toimintamalleihin, kuten hautajaisiin ja suremiseen tukea tarjoava Chevra Kadisha sekä seurakunnan seniorijäseniä auttava Bicur Cholim. Sionismin eli juutalaisen kansallisuusaatteen innoittamana Helsingissä ja Turussa on toiminut useita eri poliittisia linjauksia edustavia sionistisia liikkeitä. Aktiivisin yhä toimiva järjestö on naisten kansainvälisen sionistiorganisaation WIZO:n Suomen osasto.⁸ Myös seurakuntien ulkopuolella Suomen juutalaisille on tarjolla uskonnollista toimintaa: hasidijuutalainen liike Chabad Lubavitch aloitti toimintansa Suomessa 2000-luvun alussa. Yhdysvaltaistaustainen liike harjoittaa *outreach*-toimintaa ympäri maailmaa.⁹ Chabadin järjestämään kerho- ja harrastustoimintaan osallistuu Helsingissä aktiivisesti lukuisia juutalaisen seurakunnan jäseniä ja muita juutalaiseksi identifioituvia. Chabadilla on kasvava rooli myös Suomessa maailmanlaajuisen juutalaisen hengellisyyden välittäjänä, ja se pyrkii toiminnallaan sitouttamaan ei-uskonnollisia juutalaisia ”uskonnollisempaan” elämäntapaan.¹⁰

Helsingin juutalainen seurakunta on julkaissut *Hakehila*-lehteä vuodesta 1978 alkaen. Lehti on yhteisöstä kiinnostuneille tärkeä lähde, sillä sen sivuilla julkaistaan usein yhteisön historiaa, jumalanpalveluskäytänteitä ja arkielämää käsitteleviä artikkeleita. Varsinkin 2000-luvulla *Hakehila*n sivuilla on väitely seurakunnan luonteesta ja suuntauksesta: tulisiko seurakunnan säilyä ortodoksisena vai seurata esimerkiksi Ruotsin mallia, jossa eri juutalaisuuden suuntauksilla on yhteisiä tiloja käytössään (Dencik 2011, 131)? Lisäksi Helsingin seurakunnalla on aktiivinen sosiaalisen median tili Facebookissa, ja yhteisön sisällä toimii lukuisia (valtaosin omaehtoisia) sosiaalisen median ryhmiä, joissa seu-

8 Yhteisöllisestä toiminnasta Helsingissä, ks. <https://www.jchelsinki.fi/fi/yhdistykset>

9 Hasidijuutalaisuus on osa ortodoksijuutalaisuuden vanhoillisempaa suuntausta. Alun perin se on 1700-luvun Itä-Euroopassa syntynyt herätysliike, jonka toiminta keskittyy *rebben*, karismaattisen johtajahahmon, ympärille.

10 Ks. esim. Chabad Finlandin kotisivut, <https://www.lubavitch.fi/>

rakunnan toiminnasta ja juutalaisuuteen liittyvistä teemoista keskustellaan päivittäin aktiivisesti.

Haastattelut Minhag Finland -projektissa

Minhag Finland -hankkeen haastattelukutsu julkaistiin Helsingin juutalaisen seurakunnan *Hakehila*-lehdessä syksyllä 2018. Projektin tutkijat jakoivat kutsua Turun ja Helsingin seurakuntien eri tiedotuskanavissa sekä seurakunnan Limud Helsinki -tapahtumassa. Haastattelut alkoivat tammikuussa 2019, ja tavoite sadasta haastattelusta tuli täyteen maaliskuussa 2020. Kaikki haastattelut transkriptioineen taltioidaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoihin, jossa ne tulevat olemaan jatkossakin tutkijoiden saatavilla.

Kaikki projektia varten haastatellut henkilöt ovat täysi-ikäisiä ja joko Turun tai Helsingin juutalaisen seurakunnan jäseniä. Suomessa on useita satoja juutalaisiksi identifioituvia henkilöitä, jotka eivät kuulu kumpaankaan seurakuntaan, mutta haastattelut päätettiin yksinkertaisuuden vuoksi rajoittaa vain juutalaisten seurakuntien jäseniin. Joukossa on syntymästään lähtien seurakuntaan kuuluneita, kantonistisukujen jälkeläisiä, juutalaisuuteen kääntyneitä sekä ulkomailla syntyneitä henkilöitä. Haastatelluista 54 oli naisia ja 47 miehiä. Vastaaajista noin 25 prosenttia on syntynyt ulkomailla ja melkein 80 prosenttia heistä asuu pääkaupunkiseudulla. Vanhimmat osallistujat ovat syntyneet 1920-luvulla ja nuorimmat 2000-luvulla, mutta suurin osa vastaajien syntymävuosista jakaantuu tasaisesti 1940–1980-luvuille. Yhteisön moninaiset taustat näkyvät monikielisyudessa: haastatteluja käytiin suomen ja ruotsin lisäksi englanniksi, saksaksi, venäjäksi ja unkariksi. Haastatteluissa esiintyy lisäksi runsaasti eri juutalaisille kulttuureille tyypillistä heprean- ja jiddišinkielistä sanastoa sekä juutalaisia juhlapäiviä, sapattia ja ruokavaliota varten Suomen kontekstissa syntyneitä erikoissanastoa.

Projektin tutkijoilla on kiehtova sisä- ja ulkopuolisuutta yhdistävä asemoi- nti suhteessa haastateltaviin, mikä vaikutti eri tavoin haastatteluiden dynamiikassa: osa projektin tutkijoista kuuluu itsekin juutalaiseen seurakuntaan, ja osa haastattelijoina ja haastateltavista on tuntenut toi-

sensa jo usean vuosikymmenen ajan. Tämä suhde oli merkityksellinen luottamuksellisen ilmapiirin luomisessa haastattelujen alussa. Osalla haastattelijoista ja haastateltavista on yhteinen äidinkieli (suomi tai ruotsi), mutta osa haastatteluista käytiin kielellä, joka ei ole kummankaan osapuolen äidinkieli. Kukin haastattelu kesti keskimäärin tunnin ja noudatti samaa edeltä käsin laadittua, puolistrukturoitua kaavaa: haastateltavilta kysyttiin vanhempien taustasta, lapsuudenkodin uskonnollisista tavoista ja ruokaperinteistä ja niiden muutoksista sekä juutalaisen identiteetin toteuttamisesta Suomessa. Haastatteluissa tuli esiin runsaasti muistelukerrontaa menneestä, ja vanhimpien haastateltavien ylisukupolvinen muistitieto ylsi jopa 1860-luvulle asti.

Muistitiedon kerääminen vähemmistöryhmältä luo tiettyjä eettisiä haasteita. Pienessä yhteisössä moni tuntee toisensa hyvin, joten esimerkiksi kääntymiseen liittyvistä ongelmatilanteista tai muista henkilökohtaisista asioista puhuttaessa haastattelijoiden on noudatettava erityistä hienotunteisuutta sekä pidettävä huoli anonymiteetin säilymisestä (Czimbalmos 2021). Tutkimuksessa haastateltavat esitellään aina nimettöminä tai heistä käytetään peitenimiä eikä tarkkaa ikää, ammattia tai perhesuhdetta paljasteta. Vähemmistöjä koskevan materiaalin kerääminen saattaa olla haastateltaville riski, sillä kerättyjä tietoja on käytetty toisinaan vähemmistöjä vastaan. Vähemmistöön kuuluva saattaakin siksi arkailla osallistumistaan haastattelututkimuksiin. Pienen juutalaisen yhteisön tapauksessa myös antisemitismi tuntuu uhkaavalta mahdollisuudelta: mikä takaa esimerkiksi sen, että poliittisen ilmapiirin muututtua kerättyjä tietoja ei käytetä yhteisöä vastaan? Taustalla on holokaustin trauma sekä se, että myös Suomessa juutalaisiin tai juutalaisuuteen liitetään antisemitistisiä stereotyyppioita (antisemitismin historiasta Suomessa, ks. Ahonen, Muir & Silvennoinen 2019). Minhag Finland -hankkeen haastatteluissa pyrittiin ottamaan huomioon mahdolliset kipupisteet, ja yksi esitetyistä kysymyksistä liittyi syrjinnän ja antisemitismin kokemuksiin Suomessa.

Esittelemme seuraavaksi lyhyesti haastatteluiden sisältöjä haastattelurungon pohjalta. Olemme valikoineet mukaan tiettyjä haastatteluissa esiinnousseita teemoja, joihin tutkimuksen alkuvaiheessa olemme kiinnittäneet erityistä huomiota.

Haastattelut aloitettiin kysymyksellä informantin taustasta ja perheen juurista. Suurella osalla haastateltavista oli yhteys lapsuudenkodin kautta Itä-Euroopan juutalaisuuteen ja perinteiseen aškenasijuutalaiseen kulttuuriin. Osalla puolestaan toinen vanhemmista saattoi tulla esimerkiksi Israelista, Yhdysvalloista tai Ranskasta ja edustaa sefardijuutalaista¹¹ perinnettä. Osa haastateltavista oli kääntynyt juutalaisuuteen ja omaksunut juutalaiset tavat aikuisena. Joillekin juutalaisuus oli vain suvun perinne, erikoisena pidetty sukunimi tai itselle merkityksetön tapa; joillekin se oli tärkein osa omaa identiteettiä, koko elämän perusta ja arkipäivän jokaisen valinnan mittari. Toiset pitivät itseään uskonnollisina, toisille juutalaisuus merkitsi pikemminkin kulttuuria.

Jäsenten taustalla on väliä seurakuntien sisäisessä dynamiikassa erityisesti Helsingissä: osa haastateltavista ilmaisi aistivansa jännitteitä kantonistitaustaisten ja muiden seurakunnan jäsenten välillä. Juutalaisuuteen aikuisiällä kääntyneet jäsenet sekä esimerkiksi Israelista Suomeen muuttaneet ja seurakuntaan liittyneet jäsenet muodostavat omia ryhmiään seurakunnan sisällä, ja kullakin ryhmällä on toisinaan eriäviä näkemyksiä seurakunnan tulevaisuudesta. Kantonistien jälkeläisissä on useita liberaalimman linjan kannattajia, kun taas uudemmat jäsenet ovat innokkaammin pitämässä yllä ortodoksista linjaa. Jälkimmäisistä moni on joko kääntynyt juutalaisuuteen tai vastikään ”palannut” harjoittamaan juutalaisuutta, mikä todennäköisesti selittää sen, että useampi heistä kannattaa perinteisempää linjaa. Moni kantonistitaustainen haastateltava kuitenkin kaipasi nostalgisesti lapsuuden aškenasijuutalaista synagogaliturgiaa, ruokalajeja ja juhlapyyhiä. Osa heistä koki yhteisön muuttuneen viimeisen parinkymmenen vuoden aikana uusien, eri taustoista tulevien jäsenten ja juutalaisuuteen kääntyneiden vaikutuksesta: jotkut pelkäsivät, että Suomen juutalaisten vanhat tavat ovat nopeasti katoamassa, ja siksi muistitiedon keruu nähtiin arvokkaaksi tavaksi siirtää vanhaa perinnettä eteenpäin.

11 Sefardijuutalaiset ovat vuonna 1492 Espanjasta karkotettujen, eri puolilla Välimeren rannikkoa asuneiden juutalaisten jälkeläisiä. Nykyisin lähes kaikkia ei-eurooppalaista juutalaisia saatetaan kutsua sefardeiksi.

Haastatteluissa kysyttiin, miten informantti ja hänen perheensä noudattavat juutalaisia uskonnollisia perinteitä esimerkiksi sapatin ja juhlapyhien aikaan ja miten he osallistuvat yhteisön toimintaan ja synagogajumalanpalvelukseen. Lisäksi kysyttiin, millaisia mahdollisia muutoksia rituaaleissa ja liturgiassa on tapahtunut vuosien varrella sekä mitkä ovat heidän mielestään erityisiä suomenjuutalaisia tapoja. Jotkut vastaajista ilmoittivat, että he eivät käy synagogassa juuri koskaan. Toiset kertoivat käyvänsä siellä tärkeinä pyhinä ja perhejuhlissa; toiset taas vierailivat seurakunnan tiloissa monta kertaa viikossa. Yhteisöjen pienestä koosta huolimatta haastatteluista käy ilmi, että esimerkiksi liturgiassa on yhä selkeitä historiallisia eroja Turun ja Helsingin synagogajumalanpalveluksissa: tämä näkyy muun muassa rukousten järjestyksessä ja melodiisessa perinteessä. Eräs haastateltavista jopa koki, ettei ole samalla tavalla ”kotonaan” Helsingin synagogapalveluksessa kuin Turussa. Tietyt hautaukseen ja vainajien muistamiseen liittyvät tavat ovat Suomessa vanhaa itäeurooppalaista perua. Jotkut muistelivat, miten aikoinaan haudalla käydessä saatettiin jopa syödä ja nauttia alkoholia, mikä on herättänyt muualta tulleissa juutalaisissa ihmetystä.¹²

Niin Helsingin kuin Turunkin juutalaiset seurakunnat ovat virallisesti ortodoksijuutalaisia seurakuntia. Ortodoksijuutalaisuudessa sukupuolten välinen erottelu on osa normistoa: perinteisen näkemyksen mukaan miehillä on julkinen rooli yhteiskunnassa ja synagogassa, ja naisten tehtävät keskittyvät kotiin ja perhe-elämään. Sukupuolten välisestä tasa-arvosta tai sen puutteesta esitettiin haastatteluissa vaihtelevia mielipiteitä. Erityistä keskustelua herätti naisten erottaminen synagogapalveluksessa sekä *minjan*- eli rukoushuoneessa verholla: osa koki erottelun luonnolliseksi osaksi uskonnonharjoitusta, mutta osa naisista osallistui ”miesten alueeksi” hahmotettuun jumalanpalvelukseen vain harvoin.¹³ Tästä huolimatta moni piti ortodoksisuutta Suomessa ainoana toimivana vaihtoehtona, jotta pienikokoinen yhteisö ei hajoaisi: reformijuutalaiset voivat käydä ortodoksisynagogassa mutta ortodoksit

12 Juutalaisia hautausmaita koskevat tietyt halakhistiset puhtauslait, jotka säätelevät sitä, miten vainajien läheisyydessä käyttäydytään.

13 Naisten asemasta Suomen juutalaisessa yhteisössä, ks. Pataricza & Vuola 2017; Vuola 2019.

eivät suostuisi käymään reformisynagogassa. Esimerkiksi Tukholman juutalaisissa yhteisöissä mahdolliset eriäväisyydet suuntausten välillä on ratkaistu siten, että yhteistiloissa kokoonnuttaessa noudatetaan (tiukempia) ortodoksisäädöksiä (ks. Burstein 2020).

Suomen juutalaisessa ruokakulttuurissa sekoittuvat vanhan aškenasi-juutalaisen keittiön tuotteet ja modernin Lähi-idän vaikutteet suomalaisen ruokakulttuuriin (Pataricza 2019). Haastatteluissa vilahtelivat juuri Suomen juutalaiselle ruokakulttuurille tyypilliset ruokakulttuurin termit, kuten *kis̄ke*-makkara, *leber* (maksasta valmistettu ruokalaji) ja *gefille fiš* (perinteinen kalaruokalaji) sekä välimerellisen keittiön hummus, pita ja falafel. Ruokalajien ohella haastateltavilta kysyttiin heidän suhteestaan košer-ruokavalioon. *Halakhan* eli juutalaisen lain mukaan juutalaista keittiötä hallitsevat tietyt tarkat säännöt: maitoa ja lihaa ei saa sekoittaa ja tiettyjä eläimiä kuten sikoja ei syödä.¹⁴ Monet haastateltavat kertoivat, miten heidän vanhempansa ja isovanhempansa noudattivat tiukasti košer-sääntöjä mutta miten ajan saatossa näistä tavoista on pitkälti luovuttu tai kuinka niitä noudatetaan vain juhlapyhinä, kuten pääsiäisenä (*pesah*) ja uutena vuonna (*roš ha-šana*). Vain osa haastateltavista noudattaa arjessaan tiukasti košer-säädöksiä: haastatteluissa ilmeni, että säästösten noudattaminen on varsin haastavaa Suomen kaltaisessa maassa, jonka juutalainen yhteisö on pieni. Helsingissä synagogan läheisyydessä toiminut, Suomen ainoa košer-ruokakauppa lopetti toimintansa vuonna 2017. Nykyisin košer-ruokaa voi kuitenkin tilata internetistä, ja yhteisön tiedotuskanavat julkaisevat ajantasaista tietoa esimerkiksi košer-lihan saatavuudesta.

Avioliitot muiden kuin juutalaisten kanssa ja kääntyminen juutalaisuuteen nousivat esiin haastatteluissa toistuvasti. Nykyään peräti 95 prosenttia suomenjuutalaisista avioituu ei-juutalaisen kanssa. Luku on merkittävä verrattuna 1900-luvun alkuun, jolloin juutalaisten ja ei-juutalaisten avioliitot olivat erittäin harvinaisia (ks. lisää Czimbalmos 2021). Juutalaisuus on perinteisesti matrilineaarinen uskonto: *halakhan* orto-

14 Säännöt pohjautuvat heprealaisessa Raamatussa olevaan viiteen Mooseksen kirjaan, mutta sääntöjä tarkennetaan rabbiinisessa kirjallisuudessa eli myöhäisantiikin aikaan kootuissa Mišnassa ja Talmudissa, ks. esim. Tuori & Harviainen 2018, 183–186.

doksitulkinnan mukaan juutalaiseksi synnyttään juutalaisesta äidistä. Niinpä monet naiset ovat avioituessaan kääntyneet juutalaisuuteen, jotta mahdolliset lapset syntyisivät juutalaisina. Niiden lasten, joiden äiti ei ole juutalainen tai kääntynyt juutalaisuuteen, tulee teini-ikään mennessä käydä läpi *giur* (kääntymisprosessi), jotta he voivat kuulua juutalaiseen seurakuntaan ja käydä juutalaista koulua. Haastatteluissa kävi myös ilmi, että monissa avioliitoissa puoliso ei koskaan käänny juutalaisuuteen ja lapset kasvatetaan juutalaisuuden ohella myös kristinuskon tai islamin perinteiden parissa.

Eri uskontokuntiin kuuluvien seka-avioliitoista puhutaan erityisesti ortodoksijuutalaisuuden parissa huolestunein äänenpainoin. Säilykö juutalainen identiteetti perheissä, joissa vain toinen vanhemmista on juutalainen? Haastatteluissa pohdittiin näitä rajapintoja myös henkilökohtaisella tasolla: haastateltavat kertoivat kokemuksistaan kääntymisprosessista sekä Suomessa että ulkomailla ja juutalaisuuden ”siirtymisestä” patrilineaarisen linjan eli isän kautta. Koska Suomessa valtaosa avioliitoista solmitaan nykyisin ei-juutalaisen ja juutalaisen kesken, haastatteluissa tilanteesta puhuttiin myös täysin luonnollisena asiana: monissa perheissä tämä on ollut jo pitkään normi, jota ei mietitä sen enempää.

Haastatteluiden lopuksi informanteille esitettiin yleisluonteisia kysymyksiä juutalaisesta identiteetistä: kuka heidän mielestään on juutalainen, millaista on olla juutalainen Suomessa ja millä tavalla he soveltavat juutalaiset perinteet modernin elämäntavan kanssa. Toiset pitäytyisivät ortodoksijuutalaisessa käsityksessä siitä, miten juutalainen laki eli *halakha* määrittelee juutalaisen: juutalainen on henkilö, joka on syntynyt juutalaisesta äidistä tai kääntynyt juutalaisuuteen. Toisille sukuperimä on tärkeää, joten myös juutalaisten isien lapset hyväksytään ongelmitta – toisaalta juutalaiseen kääntymiseen ilman juutalaista perhetaustaa saatetaan tällöin suhtautua epäilevämmiin. Monet olisivat kuitenkin valmiita laajentamaan käsitystä juutalaisesta identiteetistä niin, että juutalainen on sellainen henkilö, joka itse kokee olevansa juutalainen.

Haastateltavien kokemukset juutalaisvastaisuudesta ja antisemitismistä Suomessa vaihtelevat. Lähes kaikki haastateltavat olivat elämänsä aikana kohdanneet juutalasiin tai juutalaisuuteen liitettyjä ennakkoluu-

loja tai antisemitistisiä ”vitsejä”. Monet haastateltavista eivät toisaalta kokeneet juutalaista taustaa enää millään tavalla ongelmalliseksi 2000-luvun Suomessa. Toiset puolestaan – erityisesti ulkomailta hiljattain Suomeen muuttaneet – olivat joutuneet avoimen syrjinnän kohteeksi ja kokivat Suomen ilmapiirin ajoittain rassistiseksi.

Muistitiedon anti: Suomen juutalaisuuden monet kasvot

Minhag Finland -hankkeen päämääränä on haastatteluja analysoimalla tutkia nykyjuutalaista arjen uskontoa ja kuvailla juutalaiseen identiteettiin liittyviä neuvotteluprosesseja maallistuneessa suomalaisessa yhteiskunnassa. Tässä luvussa tarkastelimme, minkälaista uutta tietoa Suomen juutalaisten historiasta ja uskonnonharjoituksesta voidaan saada muistitietoa analysoimalla. Omaehtoisen uskonnollisuuden tutkimuksessa päämääränä on saada mukaan kaikkia ääniä: niin uskonnollisempia, kriittisiä kuin välinpitämättömiäkin ääniä, ja siksi juuri arjen kokemukset ovat projektille tärkeitä (Illman & Czimbalmos 2020). Kaiken kaikkiaan haastattelujen kautta avautuu hyvin monipuolinen kuva siitä, miten Suomessa asuvat juutalaiset noudattavat perinteitä, harjoittavat uskoaan ja kokevat identiteettinsä.

Hanke toimii yhteistyössä useiden nykyjuutalaisuutta tutkivien tahojen kanssa, jotka keräävät juutalaisten yhteisöjen muistitietoa Ruotsissa ja Norjassa. Kerätyllä muistitietoaineistolla pyritään syventämään aiempaa pohjoismaisten juutalaisten historiasta tehtyä tutkimusta, ja jatkossa hankkeen tutkimustuloksia voidaan soveltaa muidenkin etnisten ja uskonnollisten vähemmistöjen ja laajempien monikulttuuristen identiteettimuutosten ja -erojen tutkimuksessa.

LÄHTEET

TUTKIMUSAINEISTO

Haastattelut, Minhag Finland -projekti 2019–2020.

Hakehila-lehti, Helsingin juutalainen seurakunta.

Chabad Lubavitch of Finland, <https://www.lubavitch.fi/>. Viitattu 16.9.2020.

KIRJALLISUUS

- Ahonen, Paavo & Muir, Simo & Silvennoinen, Oula 2019: The Study of Antisemitism in Finland. Teoksessa: Adams, Jonathan & Heß, Cordelia (toim.) *Antisemitism in the North. History and State of Research*. De Gruyter, Berliini & New York, 139–154. <https://doi.org/10.1515/9783110634822-009>
- Burstein, Marina (toim.) 2020: *Jag må bo mitt ibland dem. Stockholms synagoga 150 år*. Hillelförlaget, Tukholma.
- Czibalmos, Mercédesz 2016: *How Do They Jew. Identity and Religiosity in the Helsinki Jewish community*. Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto.
- Czibalmos, Mercédesz 2021: *Intermarriage, Conversion, and Jewish Identity in Contemporary Finland. A Study of Vernacular Religion in the Finnish Jewish Communities*. Åbo Akademi University, Turku.
- Czibalmos, Mercédesz & Pataricza, Dóra 2019: Boundaries of Jewish Identities in Contemporary Finland. *Nordisk judaistik/Scandinavian Jewish Studies* 30:1, 1–7. <https://doi.org/10.30752/nj.80214>
- Dencik, Lars 2011: The Dialectics of Diaspora. On the Art of Being Jewish in the Swedish Modernity. Teoksessa: Schoeps, Julius & Glöckner, Olaf (toim.) *A Road to Nowhere? Jewish Experiences in the Unifying Europe*. Brill, Leiden, 121–150. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004201583.i-375.43>
- Dieming, Maria & Ray, Larry (toim.) 2016: *Boundaries, Identity and Belonging in Modern Judaism*. Routledge, Abingdon. <https://doi.org/10.4324/9781315767284>
- Ekhholm, Laura 2013: *Boundaries of Urban Minority. The Helsinki Jewish Community from the End of Imperial Russia until the 1970s*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Ekhholm, Laura & Muir, Simo & Silvennoinen, Oula 2016: Linguistic, Cultural and History-related Studies on Jews in Finland. A Look into the Scholarship in the Twenty-First Century. *Nordisk judaistik/Scandinavian Jewish Studies* 27:1, 43–57. <https://doi.org/10.30752/nj.67605>
- Ekhholm, Laura & Hinkkanen, Sheryl & Kantor, Dan & London-Zweig, Mindele & Muir, Simo 2006: *LeChaim! Kuvia Suomen juutalaisten historiasta*. Helsingin juutalainen seurakunta, Helsinki.
- Gregg, Stephen W. & Scholefield, Lynne 2015: *Engaging with Living Religion. A Guide to Fieldwork in the Study of Religion*. Routledge, Abingdon. <https://doi.org/10.4324/9781315716671>
- Harviainen, Tapani 1984: Suomen juutalainen vähemmistö. *Teologinen Aikakauskirja* 89: 11–27.
- Harviainen, Tapani 1998: Suomen juutalaiset. Teoksessa: Harviainen, Tapani & Illman, Karl-Johan (toim.) *Juutalainen kulttuuri*. Otava, Helsinki, 291–302.
- Illman, Ruth 2018: *Music and Religious Change among Progressive Jews in London. Being Liberal and Doing Traditional*. Lexington Books, Lanham, Maryland.
- Illman, Ruth & Czibalmos, Mercédesz 2020: Knowing, Being, and Doing Religion. Introducing an Analytical Model for Researching Vernacular Religion. *Temenos – Nordic Journal of Comparative Religion*, 56:2, 171–199. <https://doi.org/10.33356/temenos.97275>
- Judisk och kvinna. Historiska och intersektionella perspektiv på judiska kvinnors liv och

- erfarenheter i Sverige under 1900-talet och 2000-talet. [verkkoaineisto]. Linköpings universitet, Linköping. Saatavissa: <https://liu.se/forskning/judisk-och-kvinna>. Viitattu 16.9.2020.
- Kantor, Dan & Ekholm, Laura & Muir, Simo & Nurmi, Riitta & Weintraub, Daniel (toim.) 2018. *Kyläkoulu keskellä kaupunkia. Helsingin juutalainen yhteiskoulu 100 vuotta*. Helsingin Juutalainen Yhteiskoulu, Helsinki.
- Kotel, Jill 2000: *Being Jewish in Helsinki, Finland Today*. Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto.
- Kupari, Helena 2020: Eletty uskonto. Teoksessa: Pesonen, Heikki & Sakaranaho, Tuula (toim.) *Uskontotieteen ilmiöitä ja näkökulmia*. Gaudeamus, Helsinki, 176–183.
- McGuire, Meredith 2008: *Lived religion. Faith and Practice in Everyday Life*. Oxford University Press, Oxford.
- Muir, Simo 2004: *Yiddish in Helsinki*. Finnish Oriental Society, Helsinki.
- Muir, Simo 2016: The Plan to Rescue Finnish Jews in 1944. *Holocaust and Genocide Studies* 30:1, 81–104. <https://doi.org/10.1093/hgs/dcw006>
- Muir, Simo & Tuori, Riikka 2019: The Golden Chain of Pious Rabbis. The Origin and Development of Finnish Jewish Orthodoxy. *Nordisk judaistik/Scandinavian Jewish Studies* 30:1, 8–34. <https://doi.org/10.30752/nj.77253>
- Muir, Simo & Worthen, Hana (toim.) 2013: *Finland's Holocaust. Silences of History*. Palgrave MacMillan, New York. <https://doi.org/10.1057/9781137302656>
- Negotiating Jewish Identity. Jewish Life in 21st Century Norway. [verkkoaineisto]. The Norwegian Center for Holocaust and Minority Studies. Saatavissa: <https://www.hlsenteret.no/english/research/Minorities/negotiating-jewish-identity---jewish-life-in-21-ce/>. Viitattu 16.9.2020.
- Pataricza, Dóra 2019: Challahpulla. Where two wor(l)ds meet. *Nordisk judaistik/Scandinavian Jewish Studies* 30:1, 75–90. <https://doi.org/10.30752/nj.77247>
- Pataricza, Dóra & Vuola, Elina 2017: Juutalaisena, naisena, suomalaisena. Suomenjuutalaisten naisten monikerroksinen identiteetti. *Hakehila* 2017/1, 10–13.
- Silvennoinen, Oula 2008: *Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933–1944*. Otava, Helsinki.
- Sweins, Sabina 2018: *Erfarenheter av antisemitism. En enkätstudie bland judar i Finland*. Pro gradu -tutkielma, Åbo Akademi.
- Torvinen, Taimi 1989: *Kadimah. Suomen juutalaisten historia*. Otava, Helsinki.
- Tuori, Riikka & Harviainen, Tapani 2018: *Pyhiä juutalaisia kirjoituksia*. Gaudeamus, Helsinki.
- USC Shoah Foundation – The Institute for Visual History and Education. [verkkoaineisto]. University of Southern California. Saatavissa: <https://sfi.usc.edu/>. Viitattu 16.9.2020.
- Vuola, Elina 2019: Intersections of Gender and Minority Status. Perspectives from Finnish Jewish Women. *Nordisk judaistik/Scandinavian Jewish Studies* 30:1, 55–74. <https://doi.org/10.30752/nj.77270>
- Vuola, Elina (toim.) 2020: *Eletty uskonto. Arjen uskonnosta ja sen tutkimuksesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Muistitiedon keruut, kerääjät ja osallisuus

Katri Kivilaakso

 <https://orcid.org/0000-0002-1654-8797>

Pete Pesonen

 <https://orcid.org/0000-0001-6505-2627>

Riikka Taavetti

 <https://orcid.org/0000-0001-9601-2206>

Kirjoitetun muistitiedon kokoaminen avoimilla kirjoituskeruilla on Suomessa tavallinen tapa koota muisteluaineistoa mitä erilaisimmista aiheista. Näillä keruilla on Suomessa pitkä historia, jonka juuret ovat yhtäältä kansanperinteen ja toisaalta työväen perinteen sekä suullisen historian tallentamisessa. Tässä luvussa käsittelemme kirjallisten kyselyiden, kilpakirjoitusten ja muistitietokeruiden kehitystä sekä nykyisiä käytäntöjä. Tarkastelemme keruita erityisesti arkistojen näkökulmasta ja pohdimme myös keruisiin liittyviä osallisuuden kysymyksiä: mitä keruiden avoimuus tarkoittaa, keitä keruut tavoittavat ja millaisia muistoja niillä onnistutaan keräämään?

Kutsumme tässä luvussa kirjoitetun muistitiedon keräämiseen tarkeitteja julkisia kirjoituskutsuja tai kyselyitä keruiksi. Osa arkistojen järjestämistä muistitiedon keruista on muodoltaan kirjoituskilpailuja, joissa tekstejä arvioidaan ja palkitaan. Kirjoituskilpailujen parhaiden

kirjoitusten valinnassa vaikuttavat kilpailusta riippuen esimerkiksi kirjalliset ansiot, omintakeinen näkökulma, omakohtaisuus ja aiheen monipuolinen käsittely. Se, onko kyseessä ollut keruu, jonka vastaajia palkitaan korkeintaan pienillä arvotuilla palkinnoilla, vai kirjoituskilpailu, ei kuitenkaan vaikuta millään yksiselitteisellä tavalla syntyvien aineistojen käyttöön. Arkistoissa kirjoituskilpailujen satoa käsitellään kuten muitakin keruita. Tutkijat saattavat kiinnittää erityistä huomiota kirjoituskilpailuaineiston kirjallisiin ansioihin, mutta näin ei suinkaan välttämättä ole, vaan myös tutkijan näkökulmasta aineistot voivat olla ensisijaisesti muistitietoa, jossa kiinnostavia ovat kirjoitusten tarjoamat näkökulmat muistelun kohteena olevaan aiheeseen (ks. esim. nuoruusaiheista kirjoituskilpailua käyttävästä tutkimuksesta Vehkalahti & Suurpää 2014).

Keskitymme erityisesti Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) sekä Työväen Arkiston yhteydessä toimivan Työväen muistitietotoimikunnan laajaan ja pitkäaikaiseen keruutoimintaan ja niiden työn kehitykseen, mutta paikannamme kirjoituksemme myös laajemmin muistitietokirjoittamisen kansainväliselle kentälle. Aloitamme käsittelemällä muistitiedon keräämisen kehitystä ja nykyistä keruutoimintaa, minkä jälkeen arvioimme, miten suomalaiset kirjoitetun muistitiedon keräämisen tavat keskustelevat kansainvälisen muistamisen tutkimuksen kanssa. Kolmanneksi pohdimme keruukutsujen merkitystä ja keruilla kerätyn muistitiedon päätymistä tutkimusaineistoksi. Luvun lopussa käsittelemme vielä keruiden muuttuvaa kenttää ja arkistojen työn nykyistä paikkaa.

Kerääjien kentän kehitys

SKS:n nykyinen keruutoiminta on jatkoa tallennustyölle, jota seura on tehnyt koko historiansa ajan. Nykymuotoisen keruutoiminnan kannalta tärkeä vaihe SKS:n keruutoiminnassa alkoi 1930-luvulla, jolloin Kansanrunousarkisto perustettiin ja arkiston keruuverkosto muodostettiin Kalevalan Riemuvuoden kunniaksi käynnistettyyn kilpakeruuseen (1935) osallistuneista ja aiemmin aineistoja SKS:lle lähettäneistä ihmisistä. Keruukehotuksia julkaistiin myös lehdissä, minkä lisäksi SKS julkaisi

vuosina 1936–1939 keruuverkoston tueksi *Kansantieto*-nimistä lehteä. Itseoppineiden kotiseutuharrastajien merkitys keruutoiminnassa kasvoi 1930-luvun mittaan. Vilkasta 1930-lukua seurasi pari hiljaisempaa vuosikymmentä, kunnes 1960-luvulla keruutoiminta vilkastui jälleen, ja myös *Kansantieto*-lehden toiminta joksikin aikaa elvytettiin. (Mikkola 2009, 68–69, 97; Peltonen 2004a, 211–212; Pöysä & Timonen 2004, 230). 1960-luvulla alkoi myös muutos kohti henkilökohtaisen muistelun keruuta (esim. Pöysä & Timonen 2004; Latvala 2016).

Arkiston keruuohteita tutkineiden Jyrki Pöysän ja Senni Timosen (2004) mukaan kerääjäelämäkertojen tallentaminen tai elämäkerran pyytäminen kirjoittajille suunnattuina aloitusvaihtoehtoina lisääntyivät arkiston keruuohteissa 1960-luvun lopulta alkaen. Kuitenkin jo varhaisemmat SKS:n Karjalaisten Heimoseuran kanssa vuosina 1951–1952 järjestämät keruut sisältävät selvästi muistitietoa. Keruihin viitattiin kirjoituskutsuissakin ”muistitiedon suurkeräyksinä”. Esimerkiksi ”Evakko-taipaleella elettyä” -kyselyssä vastaajia pyydettiin kertomaan yksityiskohdasta ensimmäisen evakkomatkan vaiheista, evakkojen osakseen saamasta kohtelusta ja siitä, miten elämän käytännön asiat järjestettiin. Vuonna 1966 otsikolla ”Vuosien 1917–1918 tapahtumat kansan muistissa ja perinteessä” toteutetussa keruussa kerättiin muistitietoa ja perinnettä rinnakkain (Pöysä 2006, 225; ks. myös Peltonen 2004b, 43–45). Nämä esimerkit havainnollistavat, miten muistitiedon ja perinteen kerääminen ovat olleet rinnakkaisia ja yhteen kietoutuneita prosesseja.

Pöysän ja Timosen (2004, 238–239) mukaan SKS:n keruutoiminnan painopisteen huomattavaa muutosta merkitsi erityisesti 1978 toteutettu vantaalaisten elämäkertojen keruu, johon aloite tuli arkiston ulkopuolelta, yhteiskuntatieteellisen elämäkertatutkimuksen piiristä. 1980-luvulta alkaen elämäkerrallinen tieto alkoi yleistyä tallentamisen pääkohteena ja omakohtaisten ja omaelämäkerrallisten kuvausten osuus kasvoi Kansanrunousarkiston muidenkin keruuteemojen alla, kun muistelua ja kokemuksia painottavat kysymykset tuottivat omaelämäkerrallisia kuvauksia. 1980- ja 1990-luvuilla myös folkloristeja alkoivat yhä enemmän kiinnostaa aiemmin tutkitun kiteytyneen perinteen ohella jokapäiväisen arjen kuvaukset kertojan itsensä ja hänen lähipiirinsä elämästä. Myös keruiden aiheet muuttuivat: kohteeksi tulivat yhä useammin kirjoitta-

mishetken tapahtumat menneisyyden taltioinnin sijaan. (Pöysä & Timonen 2004, 241–242.)

Käynnissä olleesta muutoksesta käytiin keskustelua SKS:ssa vuonna 1983 järjestetyssä seminaarissa ”Muistitiedon keruun, tallentamisen ja tutkimuksen ongelmat”, jonka loppukeskustelu on tallennettu. Keskustelu avaa kiinnostavia näkökulmia siihen, miten muistitiedosta tuolloin puhuttiin, ja siitä voi tunnistaa joitakin pidempään jatkuneita pohdintoja. Seminaarin keskustelun perusteella tutkijoita arvelutti ja askarrutti muistitietoaineistoissa yhtäältä aineistojen laajuus. Haastatteluaineiston nauhoilta purkaminen oli osoittautunut haasteelliseksi (Heimo Huhtanen ja Lauri Honko, SKSÄ 244–245:1983) ja kirjoitettujenkin aineistojen pilkkomiseen ja analysoimiseen toivottiin puheenvuoroissa saatavan apua tietokoneista (esim. Siikala, SKSÄ 244–245:1983). Toisaalta tutkijoita pohditutti myös mahdollisten aihepiirien moninaisuus. Loppukeskustelussa sivuttiin useamman kerran kysymystä siitä, mistä aiheista muistitietokeruita pitäisi järjestää ja miten eri organisaatioihin kerääntyvät aineistot saisi koottua jonkinlaiseen yhteiseen rekisteriin, jotta ne olisivat helpommin tutkijoiden löydettävissä.

Keruutoiminnan paisuminen herätti myös vastustusta, joka tuli seminaaripuheenvuoroissa moneen kertaan esiin. Kansanrunoutentutkimuksen emeritusprofessori Matti Kuusi totesi loppukeskustelussa, että Kansanperinteen valiokunnassa ”on jatkuvasti arvosteltu laajaksi paisuneen kilpakeruutoiminnan tarkoituksenmukaisuutta” ja esitti yhdeksi syyksi arvostelulle sitä, että keruut tuottavat niin ”tavattoman paljon nollatekstejä”, fragmentaarisia ja tasoltaan ”melko surkeita” omaelämäkertoja. Seminaarissa käyty keskustelu heijasteli muuttuvia ja ristiriitaisiakin käsityksiä kirjoitetun muistitiedon arvosta. Siinä missä Kuusen näkemys viittasi tekstien kirjalliseen arvoon (tai sen puutteeseen), toisinaan muistitietokirjoittamisen arvioinnissa on painotettu totuudellisuutta ja omaelämäkerrallisuutta niin voimakkaasti, että kaunokirjallisempi ilmaisu on voitu tulkita muistitiedoksi sopimattomaksi. Tästä syystä esimerkiksi omakustanteina julkaistuja tekstejä on saatettu jättää tutkimusaineiston ulkopuolelle (esim. Hatakka 2004, 194).

SKS ylläpitää edelleen vuonna 1936 perustetun kerääjäverkoston pohjalta kehittynyttä vastaajaverkostoa, johon kuuluu nykyisin noin neljä ja

puoli sataa vastaajaa, joille lähetetään SKS:n käynnissä olevien keruiden kirjoituskutsut kaksi kertaa vuodessa. Keruutoiminnan jatkumolla nimityksen muuttuminen keruu- tai kerääjäverkostosta vastaajaverkostoksi heijastaa sekin painopisteen muutosta perinteen keräämisestä omiin kokemuksiin perustuvaan kirjoittamiseen, eli vastaamiseen. Myös käsitys perinteen olemuksesta on muuttunut, kun perinteen ei ajatella odottavan keräämistään, vaan sen nähdään syntyvän esimerkiksi keruutoiminnan kaltaisessa vuorovaikutuksessa, jossa jokin nimetään ja tulkitaan perinteeksi. Keruuaineistojen kuvailussa ja luetteloinnissa on vuosikymmeniä pyritty erottamaan, ovatko aineiston lähettäjät kerääjiä vai vastaajia, eli kirjoittavatko vastaajat omista kokemuksistaan vai ovatko he lähettäneet jonkun toisen aineistoa, kerättyjä kuvauksia. Nykyisiin muistitietokeruisiin ja kyselyihin vastaajat kertovat ennen kaikkea omista kokemuksistaan, mutta toisaalta he kuvaavat myös lähipiirinsä kokemuksia ja oman yhteisönsä jakamia näkemyksiä eri aiheista, eli koettu ja kerätty sekoittuvat. Arkiston 2000-luvun keruutoiminnassa keskeistä on yleisten ilmiöiden tallentaminen yksittäisten ihmisten lähettämien kirjoitusten avulla: sen mikä kussakin tekstissä on henkilökohtaista tai ainutlaatuista ja mikä jollain tavalla vastaajien kesken jaettua, ratkaisee keruuaineistoja käyttävä tutkija. Keruiden teemat jakautuvat lähihistorian aiheiden – joista ainakin osalla vastaajista voisi vielä olla omakoh- taista kokemusta tai muistitietoa – ja ajankohtaisten teemojen välillä. Suuri osa aiheista on sellaisia, joihin eri-ikäiset vastaajat tuovat kukin oman näkökulmansa. Esimerkiksi ”Lapsuus lähiössä” (2016–2017), ”Vanhusten hoito ennen ja nyt” (2016–2017) tai Interrail- (2018) ja lif- tausmuistot (2020) ovat aiheita, joihin kukin vastaaja antaa oman ikä- luokkansa kokemuksia.

SKS:n keruutoiminta on viime vuosikymmenet ollut vilkasta. Vuosina 1970–2009 Kansanrunousarkisto järjesti vuosittain noin viidestä kym- meneen keruuta, mutta 2010- ja 2020-luvulla niitä on ollut vuosittain jopa pitkälti toista kymmentä, minkä lisäksi arkisto ottaa vastaan tutki- joiden tai tutkimusryhmien itse kokoamia aineistoja. Keruiden määrän lisääntyminen kertoo siitä, että keruut ovat suosittuja tutkimuksen ja suurelle yleisölle suunnattujen tietokirjojen aineistoina, ja arkisto on keruiden määrää lisäämällä vastannut asiakaskuntansa tarpeisiin.

Keruiden määrän lisääntyminen on merkinnyt myös aiheiden monipuolistumista edelleen. SKS:n arkiston nykyinen hankintapolitiikka (SKS 2019) ei juuri määrittele muistitietokeruiden aihepiirejä. Yleisellä tasolla hankinnan aluetta rajaa vuonna 2016 määritelty arkistojen yhteinen kansallinen hankintapolitiikka ja siihen liittyvä työnjako, jossa Kansallisarkiston, yksityisten valtionapuarkistojen ja sittemmin myös pienempien yksityisten arkistotoiminnan harjoittajien kesken on sovittu, mihin kukin arkisto hankinnassaan keskittyy. SKS:n arkiston alaa ovat sen oman hankintapolitiikan mukaan ”kirjallisuuden ja kulttuurien tutkimuksen, suullisen ja kirjallisen kulttuurin, aineistot” eli käytännössä varsin lavasti kyseeseen voi tulla minkä tahansa elämänalueen teema. Hankintapolitiikan mukaan ”Perinteen ja nykykulttuurin kokoelma talentaa perinne- ja muistitietoa, kuten ihmisten kertomuksia ja kuvauksia omasta elinympäristöstään ja ajankohtaisista ilmiöistä tässä ja nyt”.

Työväenliikkeen muistitietoa ryhdyttiin keräämään järjestelmällisesti vuonna 1960, kun Työväen muistitietotoimikunta (TMT) perustettiin Työväen sivistysliiton (TSL) aloitteesta. Työväenperinteen keruutoimintaa suunniteltiin jo 1930-luvun lopulla, mutta talvi- ja jatkosota keskeytivät nämä suunnitelmat. Akateeminen kiinnostus työväenperinnettä kohtaan heräsi Turun yliopiston piirissä 1950-luvulla, kun kansatieteen oppiaineessa ryhdyttiin Ilmar Talven johdolla tallentamaan teollisuustyöväen perinnettä. Kansatieteen lisäksi sosiologian oppiaineessa suunniteltiin laajamittaista työväenperinteen keruutoimintaa. Akateeminen kiinnostus työväenperinnettä kohtaan toimi herätteenä työväenliikkeen piirissä, ja TSL otti ohjat keruutoiminnan aloittamiseksi.¹ (Pesonen 2019.) Työväen muistitietotoimikunnassa oli edustettuina työväenjärjestöjen lisäksi akateemisia tutkijoita sekä työnantaja- ja työntekijäjärjestöjä.

Keruutoiminta kohdistui toimikunnan perustamisesta vuonna 1960 alkaen haastatteluihin ja kirjoitettuihin muistelmiin. Ensimmäinen keuruu ”Työ tehty kourin jäntevin” käynnistyi syksyllä 1960, kun työvalio-

1 Väinö Voionmaa, Heikki Waris, R. H. Oittinen ja Arvi Hautamäki suunnittelivat Työväen Sivistysliiton piirissä työväenperinteen keruun aloittamista. P.M. Työväen perintötiedon pelastaminen, 24.11.1959, Hako, kansio 1, TMT-a, Työväen Arkisto (TA); Peltonen 1996, 75; McKeough 2017, 55.

kunnan laatima keruuopas julkaistiin. Keruuopas puhutteli ensisijaisesti aineiston kerääjiä, haastattelijoita. Siinä esiteltiin TMT ja perusteltiin työväen perinteen keruun merkityksellisyyttä ja kiireellisyyttä. Haastattelijoille priorisoitiin ”ajanjakso 1880–1918; siksi on etsittävä käsiin lähinnä ne henkilöt, joilla on henkilökohtaisia muistoja näiltä vuosikymmeniltä”. Jo toimikunnan ensimmäisessä oppaassa painotettiin sisällön merkitystä kieliopin sijaan: ”Kaikille ei ole annettu silmiä hivelevää käsi-alaa, ja oikeinkirjoitus ei aina suju sääntöjen puitteissa, mutta se ei olekaan pääasia. Vain sisältö on painava.” Alkuperäisenä keruutavoitteena oli ”mahdollisimman täydellisen kuvan luominen Suomen työväestön oloista ja työväenliikkeen vaiheista menneinä vuosikymmeninä.” (*Työ tehty kourin jänteivin* 1960.)

Muista muistiorganisaatioista poiketen toimikunta lähestyi eri keruuteemoja alusta lähtien elämäkertamuistelun näkökulmasta. Elämäkerrallisuus tulee ilmi keruukutsujen kysymyksenasettelussa, joiden ensimmäiset kysymykset käsittelivät kertojan synnyin- ja lapsuusajan tietojen lisäksi vanhempien taloudellista ja sosiaalista taustaa. Nämä kysymykset ohjasivat kertojia kirjoittamaan enemmän itsestään ja omasta elämästään verrattuna perinnekirjoitusten kertojiin, joilta ei välttämättä kysyttä taustatietoja. Laajojen taustatietojen kysyminen toimikunnan keruissa johtui varmasti myös osaltaan keruiden läheisestä suhteesta historian-tutkimukseen (Peltonen 1996, 77). Keruilla pyrittiin tuottamaan historiantutkimukselle aineistoa työväenliikkeen näkökulmasta ja keruukysymysten kontekstualisoiva asettelu soveltui tähän tarkoitukseen.

Työväestön tarve kertoa ja tallentaa omaa muistitietoaan oli keruun onnistumisen kannalta ratkaisevaa. Vaikka toimikunnan ensimmäinen keruu kohdistuikin 1800-luvun lopun ja 1900-luvun ensimmäisten vuosikymmenten muistitietoon, kertojat käsittelivät merkittävän paljon vuoden 1918 sisällissodan kokemuksia. Käsittelyn laajuus yllätti kerääjätkin. Sodan voittaneiden valkoisten perinne oli hallinnut pitkälti sisällissodan julkista muistamista ja vasta vuonna 1960 julkaistu Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla* -romaanin toinen osa nosti punaisten sisällissodan aikaiset kohtalot yhteiskunnallisen keskustelun aiheeksi. (Peltonen 1996, 17, 75–76; ks. myös Huhtanen 1985, 8; arkistoidusta työväen muistitiedosta ja perinteestä Peltonen 1985).

Vuosien saatossa toimikunta on vakiinnuttanut asemansa työväenperinteen kerääjänä ja olennaisena osana Työväen Arkistoa. Keruuintressi on laajentunut työväenliikkeen perinteestä kansalaisyhteiskunnan eri toimijoiden ja sosiaalishistoriaa kuvaavien haastatteluiden ja muistelmien tallentamiseen tutkimuksen käyttöön. Toimikunta on järjestänyt vuoteen 2020 mennessä 52 muistitietokeruuta, joiden aiheet ovat jaettavissa kronologisiin ja temaattisiin. Keruiden järjestäminen jakautuu toimikunnan kokonaisuudessaan järjestämiin, toisen toimijan kanssa yhteistyössä järjestämiin tai ulkopuolisen toimijan kokonaisuudessaan järjestämiin. Yhteistyössä järjestetyt keruut ovat 2000-luvulla yleistyneet kaikkein yleisimmäksi keruumuodoksi.

Näiden kahden erityisesti muistitietoon erikoistuneen arkiston lisäksi kirjoitettua muistitietoa keräävät Suomessa myös monet muut organisaatiot. Svenska litteratursällskapet i Finland (SLS) kerää suomenruotsalaista muistitietoa pitkälti samoin periaattein kuin SKS, ja arkistot ovat viime vuosina järjestäneet vuosittain keruita myös yhdessä.² Tampereen ja Turun yliopistoissa folkloristiikan ja kansatieteen tieteenalat ovat keränneet omia kokoelmiaan. Lisäksi erilaiset museot ja arkistot keräävät omaan teemaansa liittyvää muistitietoa, vaikka se ei kuulu niiden pääasiallisiin tehtäviin. Kansallismuseolla on laajat kokoelmat kansatieteellistä muistitietoaineistoa ja esimerkiksi Teatterimuseo, Kansan Arkisto ja Urho Kekkosen arkisto ovat keränneet oman kokoelmapolitiikkansa mukaisesti teemoihin liittyvää muistitietoa. Samoin paikallisesti esimerkiksi maakuntamuseot ovat keränneet omaan alueeseensa liittyvää muistelua. (Erityisesti museoiden kansatieteellisten kyselyiden kehityksestä ks. Korhokangas ja muut 2016). Muistiorganisaatioiden lisäksi myös sanomalehdet ja muut mediat keräävät muistitietoa journalistisiin tarkoituksiin, mihin palaamme lukumme lopussa.

Tampereella sijaitseva Tietoarkisto kokoaa tutkimuskäyttöön kerätyjä aineistoja ja tarjoaa lisäksi tutkijoille ja ylempien opinnäytteiden tekijöille verkkotyökalu Pennan kirjoitusaineistojen keräämistä varten. SKS:n arkisto on pyytänyt useissa järjestämissään keruissa vastaajien

2 Esim. "Minun eduskuntani" (2016), "Minun maisemani" (2017–2018), "Punkit tulevat" (2019), "Painajaiset ja pahat unet" (2019–2020) sekä "Apurahamuistoni" (2020).

suostumuksen myös aineiston luovuttamiseen Tietoarkistoon.³ Yhteistyön seurauksena joidenkin SKS:n keruiden aineisto on myöhemmin käytettävissä Tietoarkiston palvelun kautta. Tietoarkisto minimoi aineistot poistamalla kirjoittajan henkilöön liittyvät suorat tunnisteet sekä kolmansien henkilöiden tunnistamisen mahdollistavat tunnisteet, kun taas SKS säilyttää aineistot sellaisinaan. SKS:n arkisto säilyttää vastaajien luvalla myös heidän yhteystietonsa mahdollisia lupamenettelyjä varten, esimerkiksi jotta kirjoittajilta voidaan tarvittaessa pyytää lupa tekstin julkaisemiseen kokonaan tai osin. SKS:n aineistojen erityislaatu on mahdollisuudessa liittää kirjoitukset todellisiin, joskus eläneisiin ihmisiin. Ero käsittelytavoissa juontuu osaltaan SKS:n arkiston perinteisestä voimakkaasta kytköksestä kulttuurin- ja historian tutkimukseen siinä missä Tietoarkiston aineistojen käsittelytapa kertoo arkiston yhteydestä sosiaalitieteisiin.

Tallentajien kentän moninaisuus kuvaa osaltaan sitä, että kirjallisen muistitiedon kerääminen on Suomessa tunnistettu ja tunnustettu toimintatapa. Keruita ja niiden avulla tuotettua kirjallista muistelua sekä tutkijoiden, arkistojen ja keruisiin osallistuvien kirjoittajien tiivistä yhteistyötä voikin pitää yhtenä suomalaisen muistitiedon keruun ja tutkimuksen erityispiirteenä. Samalla moninaisuus tarkoittaa tutkijan kannalta, että kiinnostavat aineistot saattavat löytyä yllättävistäkin paikoista, eikä esimerkiksi tiettyyn aihepiiriin liittyvistä keruuaineistoista ole välttämättä saatavilla kootusti tietoa. Ongelma on sama, jota pohdittiin jo vuoden 1983 muistitietoseminaarissa.

Muistitietokeruut kansainvälisellä muistitietotutkimuksen kentällä

Suomalainen muistitietokirjoitusten keruutoiminta paikannetaan usein osaksi pohjoismais-baltialaista muisteleminen tutkimuksen kenttää, jota

3 Esim. "Sateenkaarinuorena nyt ja ennen" (2014), "Sisäilmaongelma: näin sen koin" (2014), "Interrailmuistot" (2018), "Kestävä kehitys" (2018–2019), "Työttömän tarina" (2018), "Leikitäänkö" (2018–2019), "Kohtaamisia" (2018–2019).

luonnehtii *oral history* -tutkimuksen näkökulmien soveltaminen kirjoitetun aineiston käyttöön, kulttuurisen ja henkilökohtaisen muistamisen tutkimuksen vahva yhteys sekä paikantuminen yliopistoihin ja arkistoihin ennemmin kuin yhteisöjen omaan historian käsittelyyn (ks. esim. Heimo 2016; Fingerroos & Haanpää 2012). Yhtäläisyyksien lisäksi alueen sisällä on myös huomattavia eroja. Virossa kerätään enimmäkseen kokonaisia elämäkertoja, joiden keruulla on ollut iso merkitys 1980-luvun lopulta alkaen itsenäisyyden palauttamiseen liittyneessä kansallisen menneisyyden uudelleenrakentamisessa (esim. Kõresaar & Jõesalu 2016). Lisäksi Virossa kansallismuseo on kerännyt temaattista muistelua eri aihepiireihin liittyvien kysymyslistojen avulla, samaan tapaan kuin Suomen Kansallismuseo (Suomen Kansallismuseon keruutoiminnan kehityksestä ks. esim. Lönnqvist 2016). Toisaalta etelämpänä Baltiassa, Latviassa ja Liettuassa, muistitietotutkimus keskittyy enemmän haastatteluihin ja suulliseen kerrontaan kuin kirjalliseen muisteluun.

Ruotsissa muistitietotutkimuksellista keskustelua jäsennetään nykyisin enemmän muistelun suullisuutta painottavan termin *mundlig historia* kuin muistamiseen kytkeytyvän *minneshistoria*-termin avulla (Heimo 2016, 40; Thor Tureby 2018). Nordiska museet on ottanut vastuulleen vastaavaa tehtävää kuin muistitietoarkistot Suomessa ja kerännyt 1960-luvulta alkaen tavallisten ihmisten kertomuksia elämästään. Tätä keruutyötä on tehty rinnakkain kenttätöillä ja niihin kuuluvilla haastatteluilla, kyselyillä ja vapaamuotoisten omaelämäkerrallisten kirjoitusten keruulla (maahanmuuttajille suunnatuista muistitietokeruista ks. Thor Tureby & Johansson 2016). Näihin ruotsalaisiin keruumuotoihin verrattuna suomalaiset keruut asettuvat vapaamuotoisten kutsujen ja kyselyiden (*frågelistor*) väliin: siinä missä kyselyissä yleensä kuhunkin yksittäiseen kysymykseen vastaamiselle annetaan erikseen tila, suomalaisissa keruissa on tavallisempaa, että vastaajaa pyydetään kirjoittamaan kysymysten pohjalta yksi vapaamuotoinen vastaus, mikä ohjaa vastaajaa vähemmän. Suomessakin Svenska literatursällskapet noudattaa usein Ruotsissa tavallisempaa keruukutsun rakentamisen mallia (SLS:n keruutoiminnasta ja sen pohjoismaisesta kontekstista ks. esim. Ekrem 2016).

Englanninkielisessä kansainvälisessä tutkimuskeskustelussa suomalaisen kirjallisen muistelun vertailukohtana on toisinaan käytetty Britanian Mass Observation -toimintaa (esim. Savolainen 2017, 169). Mass Observation perustettiin vuonna 1937 ja sen kautta seurattiin toisen maailmansodan aikana kotirintaman mielialaa, josta vapaaehtoiset panelistit raportoivat. Alkuperäisen Mass Observationin toiminta loppui 1950-luvun alussa, mutta se käynnistettiin uudelleen vuonna 1981 ja viimeisten neljän vuosikymmenen aikana se on kerännyt tietoa mitä moninaisimpiin aiheisiin liittyvistä mielipiteistä. (Mass Observationin historiasta ja kehityksestä esim. Ashplant 2021.) Mass Observation muistuttaa SKS:n vastaajaverkostoa siinä, että silläkin on vakituisten osallistujien joukko ja aivan kuten vastaajaverkoston aiemmin, myös Mass Observation -panelistien tehtävä oli alun perin raportoida lähi-piiristään, ei niinkään kertoa omista kokemuksistaan. Lisäksi Mass Observationin ja suomalaisten kirjallisen muistelun keruiden samankaltaisuutta korostaa niiden molempien tiivis yhteys tutkimukseen ja itsessään vapaamuotoisen kirjoittamisen ohjaaminen kutsun kysymyksillä sekä osallistujajoukon itsevalikoituminen (Mass Observation -aineistoista henkilökohtaisen elämän kertomisen näkökulmasta ks. Summerfield 2018, 152–154). Erotkin näiden välillä ovat kuitenkin ilmeisiä: suomalaisten keruiden kontekstina on ollut kansanperinne, kirjallisuus ja myöhemmin henkilökohtainen muistelukerronta, Mass Observation taas on ollut tiukemmin paikantunut sosiaalitieteisiin. Erot vaikuttavat paitsi siihen, millaisista teemoista on kysytty, myös siihen, miten kerättyjä aineistoja on tutkimuksessa käytetty.

On varsin vaikeaa kääntää suomalaisiin keruisiin liittyviä nimityksiä englanniksi tavalla, joka säilyttäisi käytäntöjen erityispiirteet, mutta auttaisi näitä perinteitä tuntematonta ymmärtämään, millaisesta toiminnasta on kyse. Siksi tutkijat käyttävätkin aineistoistaan vaihtelevia termejä (esim. Latvala 2016). Muistitietokirjoituksia on kutsuttu muistelun henkilökohtaisuutta ja kerronnallisuutta painottavalla *personal narratives* -käsitteellä sekä muistelun kirjalliseen muotoon viittaavalla ilmaisulla *reminiscence writings*. Toisaalta kirjallista muistelua on kutsuttu myös nimityksillä *oral history data* (esim. Matilainen 2014; Kortti & Mähönen 2009) ja *oral history text* (Latvala 2016), jotka liittyvät aineistot suurem-

min *oral history* -metodeihin. Kun puhutaan kokonaisista elämäkertoista tai laajemmin elämäkerrallisesta kirjoittamisesta, käytetään usein käsitteitä *life narrative*, *life writing*, *life story* tai *autobiography* (käsitteistä tarkemmin Savolainen 2017, 169–170; Taavetti 2018, 54–55), joista jokainen viittaa omasta elämästä kirjoittamiseen vähän eri näkökulmasta ja kattaa myös sellaista kirjoittamista, joka ei kuulu suomalaisen keruutoiminnan piiriin. Esimerkiksi *autobiography* viittaa myös julkaistuihin omaelämäkertoihin ja *life writing* on yksi kattokäsite erilaisille elämäkerrallista muistelua ja dokumentaatiota sisältäville kirjoituksille (englanninkielisistä käsitteistä ja niiden rajoista ks. tarkemmin Summerfield 2018, 4–6).

Kirjoituskeruilla kootuista teksteistä käytetyt termit heijastelevat tutkijan paikantumista tieteenalojen välillä sekä sitä, millaiseen keskusteluun hän haluaa osallistua. Siksi ei ole tarpeen, eikä ehkä edes mahdollista, löytää yhteisymmärrystä aineistoja parhaiten kuvaavasta termistä, vaan valinta eri käsitteiden välillä on kussakin tilanteessa tehtävä tietoisena niiden merkityksestä. Jos tutkija haluaa paikantaa työnsä ensisijaisesti historian tutkimukseen ja vielä erityisesti *oral history* -suuntaukseen, nimityksellä voi tuoda tämän yhteyden näkyväksi. Kuten Pauliina Latvala (2016, 403) kirjoittaa valitsemastaan *oral history text* -käsitteestä, tällöin oleellisena pidetään menneen ja nykyisen yhteenkietoutumista aineistoissa, ei niinkään muistelun muotoa. Toisaalta kerronnallisuudesta kiinnostuneelle tai kirjallisuustiedettä lähestyvälle tutkijalle termit, jotka korostavat muistelun kirjallista luonnetta, saattavat olla luontevampia. Termien valinta saattaa myös viestiä siitä, suhtautuuko tutkija muistitietoon enemmän lähteenä, jonka kautta hän haluaa saada tietoa menneisyyden tapahtumista tai näitä tapahtumia koskevista muistoista, vai kohteena, jolloin hän on kiinnostunut muistelusta prosessina ja luovana toimintana (esim. Fingerroos & Haanpää 2006). Luonnollisesti nämä näkökulmat ovat muistitietotutkimuksessa enemmän toisiaan täydentäviä kuin poissulkevia, joten sanavalinnatkin kertovat tutkijan painotuksista, eivät tiukasta sitoutumisesta yhteen näkökulmaan.

Muistitietoon ja sen kokoamiseen tai tuottamiseen liittyvät käsitteet kantavatkin Suomessa erityistä historiaa, joka vaikuttaa tämän aineiston tutkimuskäyttöön ja kulttuuriseen merkitykseen. Jo sana *keruu* ohjaa

ajattellemaan valmiina poimimistaan odottavaa perinnettä (Pöysä 1997, 39). Termi on myös viestinnällisesti hankala, sillä suurelle yleisölle ei ole välttämättä selvää, mikä *keruu* oikeastaan on. Samalla juuri *keruu*-termi viittaa omalaatuiseseen ja laajamittaiseen, pitkät historialliset juuret omaavaan muistitiedon tallennustoimintaan.

Keruiden järjestäjät muisteluaineistojen muokkaajina

Niin Työväen muistitietotoimikunnan kuin SKS:n arkiston vuosittain järjestämistä keruista valtaosa on saanut alkunsa tutkijan tai tutkimusryhmän arkistolle tekemästä aloitteesta. Lisäksi arkisto ideoi keruita itse sekä uusii aiemmin tekemiään keruita. Aloitteen muistitietokeruun järjestämisestä voi SKS:n arkistolle tai TMT:lle tehdä kuka tahansa, ilman omaa intressiä käyttää aineistoa tutkimustarkoitukseen: SKS:n keruista esimerkiksi ”Vanhusten hoito ennen ja nyt” sekä ”Lapsuus lähiössä” -keruut (molemmat 2016–2017) ovat tällaisia kiinnostuneen kansalaisen aloitteesta alkaneita keruita. Ensimmäisen kerran vuonna 1993 järjestetty ”Työttömän tarina” -kirjoituskeruu uusittiin vuonna 2018, koska vanhaan aineistoon oli kiinnostusta ja aloite uusimisesta tuli kahdeltakin taholta. Arkiston omista keruista jo kolme kertaa on järjestetty ”Suomalaisen päivä” -päiväkirjakeräys (2.2.1999, 2.2.2009 ja 2.2.2019).

Vaikka valtaosa aloitteista, joiden pohjalta keruut järjestetään, tulee SKS:n ulkopuolelta joko tutkimusryhmiltä tai yksittäisiltä tutkijoilta tai opinnäytetyön tekijöiltä, on arkiston rooli muistitietokeruiden järjestäjänä ja aiheiden valitsemisessa aktiivinen. Keruualoitteita tulee enemmän kuin keruita voidaan järjestää, eli arkiston on päätettävä, mihin aloitteisiin se tarttuu. Arkisto myös osallistuu kaikkien järjestämiensä keruiden sisällön suunnitteluun. Aiheiden valinnassa kriteereitä ovat aiheen ajankohtaisuus, jatkuvuus suhteessa olemassa oleviin aineistoihin sekä tutkimuksellinen kiinnostavuus. Jatkuvuus voi tarkoittaa joko samaa aihepiiriä tai aiemman keruun toistamista myöhemmin lähes sellaisenaan tai tarpeen mukaan päivitettyillä kysymyksillä.

Myös Työväen muistitietotoimikunnan järjestämissä keruissa aloite tulee usein arkiston ulkopuolelta. Aloitteen tekijänä on yleensä aiheesta

kiinnostunut tutkija tai juhluvuotta lähestyvä toimija tai organisaatio. Työväen muistitietotoimikunnan vuosina 2015–2020 järjestämistä 11 keruusta kahdeksan järjestettiin yhteistyössä eri organisaatioiden kanssa, kaksi keruusta oli tutkijavetoisia ja vain yksi keruusta oli Työväen muistitietotoimikunnan omaa tuotantoa. Organisaatioiden kanssa yhteistyössä järjestetyissä keruissa on tyypillistä, että omaa historiaansa koskevan tutkimuksen aloittaessaan organisaatio ottaa yhteyttä arkistoon kartoittaakseen lähdeaineistoa. Aineiston kartoittamisen yhteydessä on luontevaa ehdottaa muistitiedon keruuta aineiston täydentämiseksi. Esimerkiksi vuonna 2017 toimikunta toteutti ”E-liikkeen matkassa” -muistitietokeruun yhteistyössä Osuuskunta Tradekan kanssa. Osuustoimintaan liittyvien muistelmien ja kokemusten tallentaminen on ollut yksi keskeinen keruuaihe, sillä Tradekan 100-vuotisjuhluvuoteen ajoittunut keruu oli toimikunnan kolmas osuustoimintaan keskittynyt keruu sen historian aikana.

Kullakin keruulla on aiheesta riippuen oma potentiaalinen vastaajajoukkonsa, jonka tavoittamisessa keruun yhteistyökumppanin aktiivisuudella ja omilla viestintäkanavilla on yleensä keskeinen rooli. Keruun vastaajiksi tavoiteltu yleisö voi vaihdella paljonkin, ja vastaajaverkoston ulkopuolista yleisöä tavoitetaan SKS:n uutiskirjeen, somekanavien, verkkosivujen, tiedotteiden ja jäsenkirjeen avulla. Keruun saama medianäkyvyys vaikuttaa yleensä selvästi saapuneiden keruuvastausten määrään. Vastaajaverkoston merkitys on SKS:n keruutoiminnassa edelleen suuri, sillä jokaiseen keruuseen vastaa verkostoon kuuluvia.

Osallisuuden kannalta ajankohtainen kysymys joka tapauksessa on, keitä esimerkiksi SKS:n keruut vastaajaverkoston lisäksi tavoittavat – keiden muistoja ja kokemuksia arkistoihin tallentuu? Kansanperinneaineistojen kerääminen käynnistyi 1800-luvulla osana kansallisvaltion rakennusprojektia ja myöhemminkin perinteen tallentaminen ja tutkimus ovat luoneet kuvaa etnisesti ja kulttuurisesti yhtenäisestä kansasta (Mikkola & Olsson & Stark 2019, 58–59). Vuoden 1983 seminaarissa vastaajiin viitattiin erottelematta ”asemalaiturilla seisovana joukkona” kuin luottaen siihen, että keruut tavoittavat kaikki suomalaiset. Muistitietoaineistoihin onkin tallennettu monenlaisten yhteisöjen perinteitä ja näkemyksiä, mutta keskustelu siitä, keiden aineistoja arkistoon kertyi,

on ollut pitkään vähäistä tai sattumanvaraista.⁴ Vasta 2000-luvulla on alkanut syntyä tutkimusta vähemmistöryhmien, esimerkiksi romanien, saamelaisten tai sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen aineistojen sisällyttämisestä SKS:n aineistoihin tai niiden löydettävyydestä (esim. Blomster & Mikkola 2014; 2017; Mikkola 2021, 4–5; Taavetti 2021).

Nykyisen strategiansa (2018–2022) mukaan SKS toimii edistääkseen ”kulttuurista itseymmärrystä”, ja seuran tarkoitus on ”edistää, tutkia ja tehdä tunnetuksi suomalaista kulttuuria – erityisesti kieltä, kirjallisuutta ja kansanperinnettä” sekä ”syventää tietoutta kulttuuristen ilmiöiden monimuotoisuudesta”. Kulttuurin tai perinteen suomalaisuus on mahdollista tulkita lavasti, sillä strategiaan on kirjattu, että perinteiden dokumentaatioissa ja kulttuuriperinnön näkyväksi tekemisessä seuran toiminta ”reagoi muuttuvaan maailmaan, jossa perinteet, kulttuurit ja identiteetit ovat liikkeessä”. Strategia nimeää ”vanhat ja uudet kielelliset, etniset ja kulttuuriset identiteetit” keskeiseksi voimavaraksi yhteisöille ja yhteiskunnille. (SKS 2018.) Keruutoiminnassa reagointi muuttuvaan maailmaan ilmenee esimerkiksi siinä, että viime vuosina useampia keruuesitteitä on käännetty suomen lisäksi myös englanniksi, ruotsiksi, venäjäksi ja pohjoissaameksi ja yksittäisiä kirjoituskutsuja vielä useammille kielille. (Ks. myös Mikkola & Olsson & Stark 2019.)

Pelkkä esitteen kääntäminen ei välttämättä riitä siihen, että uusia vastaajia tavoitettaisiin. Esimerkiksi turvapaikanhakijoiden kanssa työskennelleiden vapaaehtoisten kokemuksia tallentaneeseen ”Kohtaamisia”-keruuseen tuli englanninkielisestä esitteestä huolimatta vain suomenkielisiä vastauksia, vaikka turvapaikanhakijoita vastaanottaneissa vapaaehtoisissa oli monien kieliryhmien edustajia. ”Stalinin vainot”-keruuseen, jonka esite oli suomen lisäksi käännetty englanniksi ja venäjäksi, tuli viimeksi mainituilla kielillä joitain vastauksia. Kirjoituskutsun kielen ohella olennainen vastaamiseen vaikuttava tekijä lienee yhtäältä muistitietoa keräävän organisaation ja toisaalta itse muistitietokirjoittamisen konseptin tuttuus sekä foorumit, joilla vastaajia tavoitellaan. Suomalaisen kulttuurin kentän kansainvälistyminen tai monikulttuuris-

4 Ks. kuitenkin esim. Peltonen 2004b, 52. Vuosien 1917–1918 tapahtumat kansan muistissa ja perinteessä -keruun kohdalla SKS:n kansanrunousarkisto pyrki laajentamaan vastaajapiiriään.

tuminen ja viestintäteknologioiden mahdollistama ylijärjaisuus tarkoittavat sellaisten keruutoiminnan kannalta kiinnostavien uusien yhteisöjen ja perinteiden syntymistä, joita arkistojen perinteiset muistitietokeruut eivät välttämättä tavoita esimerkiksi vastaajien kielen tai eri sukupolvien käyttämien erilaisten foorumien vuoksi. SKS:n keruiden monet vastaajat ovat tyypillisesti viime vuosikymmeninä olleet vastaajaverkoston vakijäsenien tapaan kantasuomalaisia eläkeikää lähestyviä tai eläkeikäisiä ja yhä useammin naisia (ks. Latvala 2004, 143). Vastaajaverkoston ulkopuolella SKS:n keruut nykyisellään tavoittanevat, toki kulloisestakin aiheesta riippuen, parhaiten suhteellisen koulutettua, kulttuurista kiinnostunutta ja kirjoittamista harrastavaa keskiluokkaa.

Työväen muistitietotoimikunnan keruiden kohdeyleisö on laajentunut myös järjestökentässä tapahtuneiden muutosten pohjalta. Esimerkiksi yhteistyössä Työväen näyttämöiden liiton kanssa toteutetussa työväenteattereita käsittelevässä muistitietokeruussa kerättiin ”muistoja ja kokemuksia harrastajateatteritoiminnasta”. Keruu kohdennettiin kaikille Työväen näyttämöiden liiton jäseneteattereille, joihin kuuluu myös useita työväenteatteritaustaisia, mutta nykyisin kunnallisia teattereita, kuten Helsingin kaupunginteatteri. Järjestökenttä on siis muuttunut siten, että työväenliikkeen toimijoiden perustamat järjestöt ovat muuntuneet poliittisesti sitoutumattomiksi yleisjärjestöiksi. Tämän vuoksi keruiden kohderyhmät ovat nykyään vähemmän sidoksissa puoluepolitiikkaan kuin toimikunnan alkuvuosina.

Keruun järjestäjiin, eli esimerkiksi arkistoon ja sen kanssa yhteistyötä tekeviin tutkijoihin tai järjestöihin, liitetyt mielikuvat ohjaavat vastaamista. Keruiden järjestäjillä on myös näkemyksiä siitä, mitä toisia toimijoita järjestämiseen voidaan ottaa mukaan, jotta jokin mukana oleva organisaatio ei määrittäisi potentiaalisten vastaajien joukkoa. Ulla-Maija Peltonen (1996) on analysoinut kolmen eri arkiston – Kansan Arkiston, SKS:n ja Työväen muistitietotoimikunnan – kokoelmien avulla sisällissodan muistamista. Hän kuvaa, miten muistelijoiden vastauksista välittyy jako yhtäältä työväenliikkeen sisäiseen ”Me-lukijaan”, joka ymmärtää ja hyväksyy työväen valinnat sekä ”Te-lukijaan”, jolle omaa toimintaa pitää selittää ja oikeuttaa. Sisällissodan muistamisen jakautuminen ja se, miten jakautuminen oli voimakkaasti kiinnittynyt vielä 1960-luvulla

myös muistiorganisaatioihin, on erityisen selkeä esimerkki siitä, miten arkisto keruun järjestäjänä ohjaa muistelua.

Järjestäjiä koskevat mielikuvat voivat olla myös vähemmän ilmeisiä ja perustua sellaisiin vastaajien käsityksiin, joista järjestäjillä ei ole tietoa. Nämä käsitykset toki muuttuvat, mutta samaan aikaan tietyt asennoitumiset saattavat olla yllättävän pysyviä. Esimerkiksi siinä missä Peltosen (1996) tutkimuksen mukaan SKS:n arkistoihin liittyi vielä 1960-luvulla selkeä porvarillinen ja siksi työväenliikkeen kannalta ulkopuolinen asema, SKS:n nykyinen julkikuva lienee melko neutraali. Pidemmällä aikavälillä keruut ja niiden aihepiirit jättävät jälkensä myös niitä järjestävän tahon julkikuvaan. SKS:n osalta aihepiirien monipuolisuus ja keruuesitteiden julkaiseminen yhä useammin suomen lisäksi myös muilla kielillä viestii pyrkimyksestä laajentaa niin vastaajien, keruuaineistoja käyttävien tahojen kuin keruista tehtyjen tutkimusten ja esitysten yleisöä. Työväen muistitietotoimikunnan hankintapolitiikan laajentaminen 2000-luvun alussa tuottaa hiljalleen tulosta myös arkiston käyttäjien tutkimuskentän laajentumisena, vaikka sisällissodan punaiset muistot ovat yhä toimikunnan käytetyin aineistokokoelma.

Keruun järjestäjien ja heitä koskevien mielikuvien lisäksi muistitietokirjoittamista ohjaavat keruukutsun muotoilut. Keruukutsuissa määritellään keruiden aiheet ja teemat. Kutsussa käytetyt määritelmät sekä sanavalinnat vaikuttavat vastaajiin. (Esim. Latvala 2004, 139–141.) Kutsutekstit itsessään eivät ole olleet erityisen yleinen tutkimuksen kohde, mutta kirjoitettua muistitietoa käyttävissä tutkimuksissa analysoidaan kulloinkin tutkimuksen kohteena olevan keruun kutsua. Lisäksi esimerkiksi Jaakko Suominen (2011) on analysoinut SKS:n radion, puhelimen, television ja tietokoneen käyttöä koskevien keruiden kutsuja. Suomen mukaan reilun kahden vuosikymmenen aikana, 1970-luvun alusta 1990-luvun puoliväliin, toteutetuissa keruissa näkyy muuttuva käsitys teknologian paikasta arjessa. Keruita yhdistää perinteistävä puhetapa sekä uutuuden ja teknologisen kehityksen painottuminen. Myös Pia Olsson (2016) on tarkastellut, miten kirjoituskutsujen erilaiset sanavalinnat ohjaavat osallistujia kertomaan elämästään eri tavoin: esimerkiksi kysymys naisen ”asemasta” on ohjannut vastaajia vertailuihin, kun taas kysymys ”työpanoksesta” on kannustanut keskittymään työhön ja

sen arvostukseen. Selkeän esimerkin kutsujen ja samalla myös itse aiheen merkityksen muutoksesta tarjoavat sisällissotaan liittyvät keruut. Vuoden 1918 tapahtumat Suomessa on määritelty Työväen muistitieto-toimikunnan keruukutsuissa kahdella eri tavalla. Toimikunnan ensimmäisessä *Työ tehty kourin jäntevin* (1960) keruupöytäkirjassa vuoden 1918 tapahtumista käytettiin konsensushakuista nimitystä *kansalaissota*, kun vuonna 1965 alkanen keruun oppaassa *Mitä muistat vuosilta 1917–1918* termi oli vaihdettu *sisällissodaksi*. Tästä muutoksesta huolimatta vastaajat määrittivät vuoden 1918 tapahtumat huomattavasti useammin *kansalaissodaksi* kuin muilla termeillä.

Keruukutsujen sanavalinnat saattavat aiheuttaa myös sekaannusta tai rajata jopa joitain vastaajia kokonaan keruun ulkopuolelle. Esimerkiksi Työväen muistitietotoimikunnan firabelitöitä käsittelevän muistitietokeruun (2016) kutsussa määriteltiin firabelitöiden olevan työntekijöiden ”tehdasteollisuudessa sotien jälkeen tekemiä oheistöitä, jotka työntekijä teki yleensä itselleen, työpaikallaan, työpaikan välineillä ja materiaaleilla”. Keruukutsun määritelmällä keruu pyrittiin kohdentamaan teollisuustyöntekijöille, joiden käyttämään tehdasslangiin *firabeli*-termillä myös viitattiin. Tutkimukseen liittyvien haastattelujen käynnistyttyä ilmeni, että *firabeli*-termiä (ja sen erilaisia muunnelmia) käytettiin rannikko-kaupungeissa ja suuremmissa sisämaakaupungeissa, mutta muualla ilmiö tunnetaan laajasti *soteva*-nimityksellä. Haastatteluissa termiin liittyvät epäselvyydet olivat helposti ratkaistavissa, mutta kirjoituskeruussa *firabeli*-termin käyttö aiheutti sekaannusta. Yksi keruuseen vastanneista kirjoitti muistelmansa sivutyönään rakentamastaan omakotitalosta. Muistelma tallennettiin keruun kokoelmaan, vaikka kirjoitus olikin varsinaisen aiheen ulkopuolelta. Eräs keruuseen osallistunut kirjoittaja haastoi keruukutsun määritelmän firabelitöistä työntekijöiden itselleen tekeminä oheistöinä kirjoittamalla nuoruudessaan tekemistään sivutöistä. Kirjoittajan mukaan ”Firapeli on oman palkkatyön lisäksi tekemää tavallaa ylitöitä, mutta eri paikassa kuin vakituinen työmaa”.⁵ Kirjoittaja ei kuitenkaan kiistänyt varsinaisen ilmiön olemassaoloa vaan määrittä uudelleen keruukutsussa käytetyn termin paikallisella sisällöllä.

5 TMT: 452:12641, TA.

Keruuseen tulneiden vastausten avulla on mahdollista pyrkiä tavoittamaan, miten osallistujat ovat tulkinneet keruun tehtävää (ks. Olsson 2016). Usein kirjoituskutsut hyväksytään ilman kommentointia, eikä vastauksen jäsenitys suoraan heijasta kutsun teemoja tai kysymyksiä. Vasta vastausten perusteellisella lukemisella voi päästä käsiksi hienovaraisempiin tapoihin, joilla kirjoittajat asemoivat itsensä ja kehystävät kertomuksensa suhteessa kutsuun. Joskus vastaajat saattavat osallistua keruuseen vain torjuakseen omasta näkökulmastaan väärin muotoillun kirjoituskutsun, kuten kävi ”Karjalaisuus 2000-luvulla” -keruussa: keruuseen saapui pari lyhyttä vastausta, joiden kirjoittajat osallistuivat vain vastustaakseen kirjoituskutsussa mukana ollutta pakolaisuus-sanaa. Tällaiset yksittäiset keruukutsun muotoilut torjuvat vastaukset saattavat antaa vihjeitä siitä, millaiset vastaajat ovat mahdollisesti jättäytyneet keruun ulkopuolelle. Kokonaisuudessaan niin keruukutsun, keruun järjestäjän kuin muutenkin keruuseen liittyvien ja osallistumiseen vaikuttaneiden tekijöiden analyysi on tärkeä osa jokaista kirjoituskeruulla koottua muistitietoa käyttävää tutkimusta.

Keruusta tutkimusaineistoksi

SKS:n arkisto ja Työväen Arkisto ovat yleisölle avoimia ja myös niiden muistitietokokoelmat ovat yhteistä kulttuuriperintöä ja lähtökohtaisesti avoimia yleisölle. Näitä kokoelmia käyttävä historiallinen tutkimus kattaa paitsi opinnäytetyöt ja akateemisen tutkimuksen myös suku- tai paikallishistoriat. Tämän lisäksi aineistoihin tutustutaan yleisestä mielenkiinnosta. Muistitiedon sensitiivisestä luonteesta sekä tietosuoja- ja tekijänoikeuslainsäädännöstä johtuen sähköisetkin muistitietoaineistot ovat yleensä tutkittavissa vain arkiston tutkijatiloiissa, mutta aineistojen yleiset kuvailutiedot ovat saatavilla verkossa. SKS:n arkiston keruuaineistosta on verkkoluettelo, jossa kerrotaan, montako vastausta keruuseen on saapunut. Valtaosasta keruita on saatavissa myös kirjoituskutsu ja tulostiedote, jossa kuvaillaan aineiston sisältöä. Vastaavat tiedot ovat haettavissa muistiorganisaatioiden yhteisen valtakunnallisen hakupalvelun Finnan kautta ja tulevaisuudessa Finnan Tutkijasali-palveluun

kirjautumalla on mahdollista päästä lukemaan myös yksittäisten vastausten kuvailuja.

Työväen muistitietotoimikunnan kokoelmien käytettävyyttä parantavat aineistoista tehdyt sisältökuvaukset, joissa kirjoituksen (tai haastattelulitteraatin) sisältö on kartoitettu ajallisesti, paikallisesti ja kirjoituksen teemoja kuvaavin hakusanoin. Sisältökuvaukset ovat haettavissa arkiston julkisesta hakuportaalista. Sisältökuvailuihin perustuva hakujärjestelmä ohjaa tutkijoita tietyn tyyppisten aineistojen pariin, sillä sisältökuvauksen tekeminen on aina kontekstisidonnaista, eli eri arkistotutkijoiden eri aikoina kirjoittamat kuvailut saattavat nostaa esiin eri teemoja ja painotuksia. Esimerkiksi suomalaisen feminismin historiasta kiinnostunut löytää Työväen muistitietotoimikunnan kokoelmista 41 muistelmaa hakusanalla *feminismi*. Hakusana ei kuitenkaan tavoita 167:ää sosiaalidemokraattiseen naisliikkeeseen kuuluneen kertojan elämäkertamuistelua (haastatteluja ja kirjoitettuja muistelmia), jotka saattaisivat olla feminismin tutkijalle erittäin antoisia. Hakujärjestelmän riskinä onkin tutkijoiden liian suuri luottamus aineistojen kuvailun luotettavuuteen.

Muistitietoaineistoihin on alusta lähtien kuulunut henkilökohtaista ja arkaluonteista tietoa, mihin on aineistojen käsittelyssä kiinnitetty huomiota. Vuonna 2004 Jyrki Pöysä ja Senni Timonen arvelivat, että arkiston kiinnostus vastaajien henkilökohtaisista kokemuksista olisi jo saavuttanut ääripisteensä (Pöysä & Timonen 2004, 242):

– – kovin paljon henkilökohtaisemmiksi keruiden teemat tuskin voivat enää mennä: Tutkittaessa esimerkiksi kansalaisten seksuaalisuutta, poliittista kantaa, sairauksia tai etnistä taustaa liikutaan alueella, jossa on välttämätöntä huolehtia yksityisyyden suojasta. Yleinen arkisto ei tällöin ehkä ole oikea paikka tutkimuskäyttöön hankitun tiedon säilytykseen.

Arkistojen ja tutkijoiden huomion kiinnittyminen oman aikansa hankaliin kysymyksiin kuitenkin johtaa siihen, että käsiteltäväksi usein kerätään nimenomaan arkaluonteisia aineistoja. Niiden oikea säilytyspaikka on arkistoissa, joilla on asiantuntemusta aineistojen säilyttämiseen ja niiden tarjoamiseen saataville sekä käytön ohjeistamiseen. Arkistoissa

tekijänoikeus- ja tietosuojakysymyksistä samoin kuin luovutuksen yhteydessä sovitusta käyttörajoituksista huolehtiminen mahdollistaa, että aineistoa pystytään paitsi kartuttamaan myös säilyttämään ja tarjoamaan käyttöön sellaisinaan, sisältöön kajoamatta ja vastaajien niin halutessa heidän omalla nimellään, jolloin ne ovat tulevaisuudessakin liitettävissä syntykontekstiinsa: aikaan, paikkaan ja ihmisiin.

Keruuvastausten luonne vaikuttaa siihen, miten niitä kuvaillaan. Keskeinen kuvailutyötä ohjaava tekijä on tietosuojalainsäädäntö, joka suojaa keruuvastaajien ja vastauksissa mainittujen henkilöiden yksityisyyttä. Toukokuussa 2018 ja vuoden 2019 alusta voimaan tulleiden EU:n tietosuojasetuksen ja Suomen kansallisen tietosuojalain tavoitteena on suojata yksilöitä etniseltä, uskonnolliselta, poliittiselta tai seksuaaliseen suuntautumiseen perustuvalla syrjinnältä. Tietosuojalainsäädäntö yhdessä uusien kuvailu- ja tiedonhakujärjestelmien kanssa ohjaavat arkistojen miettimään kuvailun käytäntöjä ja sitä, miten kuvailuja aineistoista eri tasoilla tehdään. Siinä missä yksityiskohtainen kuvailu antaa tutkijalle enemmän tietoa aineiston sisällöstä, se ei ole asetettavissa verkossa avoimeksi samalla tavalla kuin yleisluontoinen kuvailu, jossa arkaluonteisten tietojen antamista on vältetty. Nykyaikaiset arkistojärjestelmät mahdollistavat aineistojen monitasoisen kuvailun, jolloin osa kuvailutiedosta voidaan antaa avoimesti verkkoon, osa vaatii vahvan tunnistautumisen ja osa jää arkiston sisäiseen käyttöön. Arkistoaineistojen löydettävyyden on siis tasapainoilua tiedon hakemisen helppouden (avoin verkkohaku) ja yksityiskohtaisen kuvailun (vaatii vahvan tunnistautumisen mahdollistavan tietojärjestelmän tai käynnin arkistossa) välillä. Esimerkiksi Työväen muistitietotoimikunnan seksuaali- ja sukupuoli-vähemmistöjen muistitietoa sisältävien aineistojen sisältökuvauksissa on päädytty karsimaan aikaan ja paikkaan liittyviä määreitä yksityisyydensuojan varmistamiseksi, jotta sisältökuvaukset voidaan pitää avoimessa tietoverkossa.

Tietosuojalainsäädännön pelättiin etukäteen heikentävän vähemmistöjen aineiston näkyvyyttä ja tämän seurauksena vähemmistöjen osallisuutta ja asemaa sen suhteen, millaisia aineistoja arkistoihin tallentuu. Muistitietokeruuseen osallistunut vastaaja toivoo näkökulmansa ja kertomuksensa tulevan tallennetuksi ja vaikuttavaksi, kun aineisto on

esimerkiksi tutkimuksen käytettävissä. Toisaalta vastaajalla saattaa olla toiveena tulla nähdyksi juuri muistitietokirjoituksensa aiheen, ei esimerkiksi oman vähemmistöidentiteettinsä kautta. Lisäksi silloinkin, kun kirjoitus liittyy erityisesti vähemmistön kuulumisen kokemukseen, aineiston kuvailuun vaikuttaa, että kertoessaan omasta elämästään kirjoittajat kertovat usein myös muista ihmisistä, jotka saattavat olla aineistosta tunnistettavissa mutta joilla ei ole ollut mahdollisuutta ottaa kantaa kertomuksen sisältöön tai sen tallentamiseen. Arkaluonteisten aineistojen osalta kuvailun avoimuuteen vaikuttaakin olennaisesti myös se, millaista tietoa jokin aineisto sisältää kolmansista osapuolista.

Muuttuva keruiden kenttä

Tässä luvussa olemme käsitelleet suomalaista kirjoitetun muistitiedon keräämisen kenttää keruiden järjestäjien näkökulmasta ja keskittyneet erityisesti Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ja Työväen muistitieto-toimikunnan järjestämiin keruisiin. Muistitietoaineistojen syntyminen kannalta merkittäviä toimijoita ovat myös isot mediatalat, kuten Sanoma ja Yle, jotka teettävät viikoittain yleisöllään kyselyjä ajankohtaisista aiheista. Mediatalojen kyselyt on toteutettu mahdollisimman kevyesti: lupia toimitukseen lähetettyjen vastausten arkistointiin tai jatkokäyttöön ei kysytä, ainoastaan kirjoittajan yhteystiedot pyydetään siltä varalta, että kirjoittajaa halutaan siteerata tai haastatella julkaistavaa juttua varten. Medioiden tekemiin muistitietokyselyihin vastaavia motivoinee mahdollisuus päästä vaikuttamaan julkaistavaan juttuun ja siten mahdollisuus saada oma näkemys tai kokemus esiin välittömästi. Vastaus on mahdollista myös jättää yhdeltä istumalta tarvitsematta täyttää yhteys- ja taustatietoja, ottaa kantaa aineiston säilyttämiseen tai lukea lupien kysymiseen liittyviä selvityksiä siitä, mihin tarkoitukseen annettuja tietoja käytetään. Mitä näille mediatalojen kokoamille suomalaisten arkea kuvaaville aineistoille tulevaisuudessa tapahtuu – säilyvätkö ne ja saadaanko ne joskus jatkokäyttöön – on tutkimuksen kannalta iso kysymys. Tällä hetkellä merkittävä osa medioiden kokoamista aineistoista ei ole tutkijoiden käytettävissä ja niiden säilyminen on epävarmaa.

Muistitietokeruiden avulla koottujen tekstien asema on muutoksessa. Esimerkiksi uudistuneen tietosuojalainsäädännön vaikutukset muistitietoaineistojen karttumiseen yleisesti ja erityisesti vähemmistöjen aineistojen näkyvyyteen ansaitsisivat tarkempaa huomiota. Toistaiseksi on arvailujen ja sattumanvaraisesti kerääntyneen tiedon varassa, miten tietosuojalainsäädännön myötä tiukentunut ohjeistus ja käytännöt ovat vaikuttaneet arkistojen ja aineistoja keräävien opiskelijoiden ja tutkimusryhmien toimintaan. Samoin kysymykset muistitietokirjoituksiin liittyvistä tekijänoikeuksista ovat tulleet uudella tavalla esiin, kun internet mahdollistaisi paitsi aineistojen julkaisemisen, myös niiden välittämisen tutkimuskäyttöön tavoilla, joita kirjoittajille tai haastatelluille kuuluva tekijänoikeus ei kuitenkaan mahdollista. Tietosuojan muuttuvat säädökset ja kysymykset tekijänoikeuksista vaikuttavat hyvin konkreettisesti siihen, mitä ja miten kerätään ja tarjotaan tutkimuksen käyttöön, mutta niihin liittyy myös laajempia kysymyksiä siitä, mitä kirjoitettu muistitieto oikeastaan on. Onko kyseessä, kärjistäen, kyselylomakevastaukseen verrattava tutkimusaineiston osa vai itsenäinen, omaperäinen teos? Millaista valtaa arkistot käyttävät päättäessään, mitä aineistoja kerätään ja miten aineistoja arkistossa kuvaillaan ja nimetään? Nämä kysymykset osoittavat, että Suomessa tavalliset ja tutut muistitietokeruut ovat monimutkaisia kokonaisuuksia, joihin saattaa liittyä keskenään jännitteisiä ja risteäviä ymmärryksiä siitä, miksi muistitietoa kerätään ja mikä on sen arvo.

Tutkimuksen näkökulmasta arkistojen keräämät, kuvailemat ja saataville tarjoamat kirjallisen muistitiedon aineistot ovat varmasti myös jatkossa tärkeitä, mutta niiden asema suomalaisella muistamisen ja kirjoittamisen kentällä epäilemättä muuttuu. Medioiden tuottamat keruut sekä laaja mahdollisuus julkaista verkossa muistelua kenenkään sitä hallinnoimatta muuttavat kirjoituskeruiden asemaa. Toisaalta arkistot tekevät tärkeää työtä painottamalla tietoisesti muistitiedon säilymiseen ja sen käytettävyyden varmistamiseen sekä aineistojen moninaisuuteen. Muistitietoaineistot valottavat tulevaisuudessakin sellaisia tapahtumia ja kokemuksia, joita ei viranomaisarkistoja tutkimalla tavoiteta. Arkistojen keruut tallentavat myös pieniä arjen ilmiöitä ja marginaalisia aiheita. Valtakulttuurista jää suhteessakin eniten jälkiä, joten mikäli tietoista

vähemmistöjen muistitietoon keskittyvää työtä ei tehtäisi, vähemmistöjen kokemukset jäisivät tallentumatta ja muistitiedossakin välittyisi lähinnä valtakulttuurin katse vähemmistöihin. Uudet muistelun muodot pakottavat myös arkistot miettimään omia käytäntöjään aineistojen käytettävyyden ja muistelijoiden osallisuuden näkökulmasta. SKS:n kerääjäverkostoa voi hyvällä syyllä pitää omana aikanaan, 1930-luvulla, monipuolisia muistitietoaineistoja ja osallisuutta lisänneenä ratkaisuna. Millaiset ratkaisut tuottavat muistitietoaineistoja, osallisuutta ja muistitiedon vaikuttavuutta 2020-luvulla?

LÄHTEET

ARKISTOAINEISTO

Työväen Arkisto

Työ tehty kourin jänteivin, keruuopas. 1960.

Mitä muistat vuosilta 1917–1918, keruuopas. 1965.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto

Perinteen ja nykykulttuurin kokoelma

”Muistitiedon keruun, tallentamisen ja tutkimuksen ongelmat” -seminaarin loppukeskustelu SKS:n juhlasalissa 15.11.1983. SKSÄ 244–245:1983.

KIRJALLISUUS

Ashplant, T.C. 2021: Mass Observation (1937–2017) and Life Writing. An Introduction. *European Journal of Life Writing* 10, 1–15. <https://doi.org/10.21827/ejlw.10.37403>

Blomster, Risto & Mikkola, Kati 2014: The Inclusion and Exclusion of Roma in the Category of Finnish Folklore. The Collections of the Finnish Literature Society from the 1800s to the 2000s. *Journal of Finnish Studies* 18:1, 11–45.

Blomster, Risto & Mikkola, Kati 2017: Kenen perinnettä? Romani-informantit Suomen Kansan Vanhat Runot -aineistoissa. *Etnomusikologian vuosikirja* 29, 1–40. <https://doi.org/10.23985/evk.63130>

Ekrem, Carola 2016: Att berättat eller rapportera sitt liv. Teoksessa: Korkiakangas, Pirjo & Olsson, Pia & Ruotsala, Helena & Åström, Anna-Maria (toim.) *Kirjoittamalla kerrotut. Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteinä*. Suomen kansatieteilijöiden yhdistys Ethnos, Helsinki, 80–102.

Fingerroos, Outi & Riina Haanpää 2006: Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 25–48.

- Fingerroos, Outi & Riina Haanpää 2012: Fundamental Issues in Finnish Oral History Studies. *Oral History* 40:2, 81–92.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2019: Hankintapolitiikka. [verkkoinaisto]. Saatavissa: <https://www.finlit.fi/fi/arkisto/luovuta-aineistoa/luovutukset/hankintapolitiikka>. Viitattu 14.9.2020.
- Hatakka, Mari 2004: ”Kun on tunteet”. Lukemisen kokemus metodisena mahdollisuutena. Teoksessa: Kurki, Tuulikki (toim.) *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 171–198.
- Heimo, Anne 2016: Nordic-Baltic Oral History on the Move. *Oral History* 44:2, 37–58.
- Huhtanen, Heimo 1985: Menneestä tulevaan. *Tallentaja* 1, 4–13.
- Kõresaar, Ene & Kirsti Jõesalu 2016: Post-Soviet Memories and ‘Memory Shifts’ in Estonia. *Oral History* 44:2, 47–58.
- Korkiakangas, Pirjo & Olsson, Pia & Ruotsala, Helena & Åström, Anna-Maria 2016: Kirjoitamalla kerrottua. Teoksessa: Korkiakangas, Pirjo & Olsson, Pia & Ruotsala, Helena & Åström, Anna-Maria (toim.) *Kirjoittamalla kerrotut. Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteinä*. Suomen kansatieteilijöiden yhdistys Ethnos, Helsinki, 7–39.
- Kortti, Jukka & Mähönen, Tuuli Anna 2009: Reminiscing Television. Media Ethnography, Oral History and Finnish Third Generation Media History. *European Journal of Communication* 24:1, 49–67. <https://doi.org/10.1177/0267323108098946>
- Latvala, Pauliina 2004: Kerrotun ja kertomatta jätetyn jäljillä. Suvun suuri kertomus -keruu ja tutkimusprosessin vaiheet. Teoksessa: Kurki, Tuulikki (toim.) *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Latvala, Pauliina 2016: The Use of Narrative Genres within Oral History Texts. Teoksessa: Koski, Kaarina & Frog & Savolainen, Ulla (toim.) *Genre – Text – Interpretation. Multidisciplinary Perspectives on Folklore and Beyond*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 403–425.
- Lönnqvist, Bo 2016: Kansallismuseon ja Seurasäätiön varhainen perinnekyselytoiminta. Teoksessa: Korkiakangas, Pirjo & Olsson, Pia & Ruotsala, Helena & Åström, Anna-Maria (toim.) *Kirjoittamalla kerrotut. Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteinä*. Suomen kansatieteilijöiden yhdistys Ethnos, Helsinki, 40–55.
- Matilainen, Riitta 2014: Oral History Data in Gambling Studies. Teoksessa: Raento, Pauliina (toim.) *Gambling in Finland. Themes and Data for Qualitative Research*. Gaudeamus, Helsinki, 153–172.
- McKeough, Andreas 2017: *Kirjoittaen kerrottu sota. Tutkimus vuoden 1918 sodan kerronnallisesta käsittelystä omaelämäkerrallisissa teksteissä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki.
- Mikkola, Kati 2009: *Tulevaisuutta vastaan. Uutuusien vastustus, kansantiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Mikkola, Kati 2021: Vähemmistöjen roolit muuttuvassa arkistopolitiikassa. Perinnekokoelmien etnisiä ja kielellisiä rajanvetoja Suomessa ja Virossa. Teoksessa: Hupaniittu, Outi & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 155–198.

- Mikkola, Kati & Pia Olsson & Eija Stark 2019: Minority Cultures and the Making of Cultural Heritage Archives in Finland. *Ethnologia Europaea* 49:1, 58–73. <https://doi.org/10.16995/ee.818>
- Olsson, Pia 2016: Kyselyaineistojen dialogisuus. Teoksessa: Korkiakangas, Pirjo & Olsson, Pia & Ruotsala, Helena & Åström, Anna-Maria (toim.) *Kirjoittamalla kerrotut. Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteenä*. Suomen kansatieteilijöiden yhdistys Ethnos, Helsinki, 155–184.
- Peltonen, Ulla-Maija 1985: *Työväen muistitieto ja perinne. Selvitys työväen muistitiedon ja perinteen keruusta ja arkistoinnista sekä esitys työväen muistitiedon ja perinteen sisältöanalyysimalliksi*. Työväenperinne – Arbetartradition, Helsinki.
- Peltonen, Ulla-Maija 1996: *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Peltonen, Ulla-Maija 2004a: Kalevalan riemuvouden kilpakeruu ja hyvän kerääjän käsite. Teoksessa: Kurki, Tuulikki (toim.) *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 218–254.
- Peltonen, Ulla-Maija 2004b: Arkistollinen ajattelu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistossa. Käsikirjoituskokoelmien keruu, järjestäminen, luettelointi ja kuvailu. Ylemmän arkistotutkimuksen tutkielma. Kansallisarkisto.
- Pesonen, Pete 2019: Työväen muistitietotoimikunnan historia. Teoksessa: Hentilä, Marjalliisa & Kosunen, Mikko *Demokratian muisti. Työväen Arkisto 110 vuotta*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki, 145–163.
- Pöysä, Jyrki 1997: *Jätkän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja Itä-Suomalaisessa metsätyöperinteessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Pöysä, Jyrki 2006: Kilpikirjoitukset muistitietotutkimuksessa. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 145–171.
- Pöysä, Jyrki & Timonen, Senni 2004: Kuinka ahkerat muurahaiset saivat kasvat? Henkilökohtaisen tiedon paikka arkiston keruuohjeissa. Teoksessa: Kurki, Tuulikki (toim.) *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 218–254.
- Savolainen, Ulla 2017: The Return. Intertextuality of the Reminiscing of Karelian Evacuees in Finland. *Journal of American Folklore* 130:516, 166–192. <https://doi.org/10.5406/jamerfolk.130.516.0166>
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2018: SKS:n strategia 2018–2022. [verkkoinfo]. Saatavissa: <https://www.finlit.fi/fi/sks/organisaatio/sksn-strategia-2018-2022>. Viitattu 14.9.2020.
- Summerfield, Penny 2018: *Histories of the Self. Personal Narratives and Historical Practice*. Routledge, Abingdon. <https://doi.org/10.4324/9780429487217>
- Suominen, Jaakko 2011: Mediasta kysymässä. Radiota, televisiota, puhelinta ja tietokonetta käsittelevät keruukutsut aineistona. Teoksessa: Lakomäki, Sami & Latvala, Pauliina & Laurén, Kirsi (toim.) *Tekstien rajoilla. Monitieteisiä näkökulmia kirjoitettuihin aineistoihin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 233–258.
- Taavetti, Riikka 2018: *Queer Politics of Memory. Undisciplined Sexualities as Glimpses and Fragments in Finnish and Estonian Pasts*. University of Helsinki, Helsinki.

- Taavetti, Riikka 2021: "Jotta meidät muistettaisiin sellaisina kuin olimme". Queerit äänet ja muistitietoaarkistojen hiljaisuudet. *SQS – Suomen Queer-tutkimuksen Seuran lehti* 15:1–2, 37–53. <https://doi.org/10.23980/sqs.112513>
- Thor Tureby, Malin 2018: Muntlig historia. Teoksessa: Gustavsson, Martin & Svanström, Yvonne (toim.) *Metod. Guide för historiska studier*. Studentlitteratur, Lund, 161–185.
- Thor Tureby, Malin & Johansson, Jesper 2016: Narratives from Multi-Cultural Sweden. Positioning and Identification in Immigrant Collections at the Archive of the Nordic Museum 1970–2015. *Oral History* 44:2, 81–90.
- Vehkalahti, Kaisa & Suurpää, Leena 2014: Johdanto. Nuoruus, sukupolvet ja oman elämän kirjoittaminen. Teoksessa: Vehkalahti, Kaisa & Suurpää, Leena (toim.) *Nuoruuden sukupolvet. Monitieteisiä näkökulmia nuoruuteen eilen ja tänään*. Nuorisotutkimusseura, Helsinki, 5–29.

TAPAUSTUTKIMUS

SKS:n aktiivivastaajien kirjoitusmotiivien jäljillä

Anna Salonen

© <https://orcid.org/0000-0002-4919-5406>

Odotan aina innolla SKS:n kirjekuorta. Joskus harmittaa, jos kaikki kyselyt ovat sellaisia, mistä en tiedä mitään, mutta sitten tulee taas kirje, missä voi olla kaksi tai kolmekin mielenkiintoista kyselyä! Aloitan kirjoittamisen heti samana päivänä. Olen vuosien mittaan vastannut yli neljäänkymmeneen kyselyyn. (Ansa, s. 1942, Savonlinna)

Suomessa eri muistiorganisaatiot ja yksittäiset tutkimushankkeet ovat järjestäneet muistitieto- ja perinteenkeruita jo useiden vuosikymmenien ajan. Keruut ovat olleet poikkeuksellisen suosittuja, ja suomalaisten muistitietokirjoittamista voidaan pitää maailman mittakaavassa ainutlaatuisena ja merkittävänä ilmiönä (ks. myös edellinen, Kivilaakson, Pesosen ja Taavetin luku tässä kirjassa). Kirjoittamalla tuotettuja aineistoja on käytetty jo pitkään lähteenä tutkittaessa monia yhteiskunnallisia ilmiöitä, kuten sotaa, evakkoutta, työttömyyttä, perhettä tai parisuhdetta.

Pisimpään, tiheimmin ja laajimmalla aihepiirillä muistitietokeruita on järjestänyt Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) arkisto (aikai-

semmin Kansanrunousarkisto). Yllä oleva lainaus onkin poimittu SKS:n arkiston vastaajaverkoston jäsenille vuonna 2017 suunnatusta keruusta ”Minä suomalaisen kulttuuriperinnön kartuttajana – Kysely SKS:n arkiston vastaajaverkon jäsenille kirjoittamisen merkityksistä”. Keruussa kysyttiin vastaajan kirjoitusharrastuksen taustoista, kirjoittamisen motiiveista, kirjoitustyylistä sekä mietteistä keruutoimintaa kohtaan ylipäättään. Keruun tuottama aineisto toimii tämän tapaustutkimuksen aineistona¹. Erittelen aineistosta SKS:n arkiston aktiivivastaajien kirjoitusmotiiveja, sitä mikä saa heidät vastaamaan muistitietokeruihin yhä uudelleen. Vaikka toiminnan motiivit voivat olla sekä tiedostettuja että tiedostamattomia, keskityn tiedostettuihin ja vastauksissa kuvattuihin kirjoittamisen motiiveihin. Arkisto- ja keruuvastaaminen sekä arkistoille kerätty muistitieto eivät synny koskaan tyhjiössä, vaan niihin vaikuttavat monet erilaiset ja eritasoiset tekijät, kuten kulttuurisesti määrittäneet kerronnan säännöt ja tavat, kirjoitushetken elämäntilanne ja tässä tarkastelemani aktiivivastaajien kirjoittamisen motiivit. Kirjoitettujen muistitietoaineistojen syntyprosessien hahmottamisessa ja problematisoinnissa kirjoitusmotiivien huomioiminen onkin yksi tärkeä osa-alue.

Vastaajaverkosto ja pyydetty muistitietokirjoittaminen

Kalevalan satavuotisjuhlavuotena 1935 SKS järjesti ”Kalevalan riemuvuoden kilpakeräyksen” (KRK), jossa keruukohteena olivat pääasiassa vanhat tarinat ja syntytarut. Kyseessä oli ensimmäinen koko kansalle suunnattu kansanperinteen kilpakeräys. Keruuseen vastanneiden pohjalta SKS perusti vastaajaverkoston, joka on edelleen toiminnassa. Aluksi verkosto oli hyvin maaseutupainotteinen, mutta nykyään vastaajista löytyy

1 Olen tehnyt artikkelia ja siihen liittyvää taustatutkimusta Suomen Kulttuurirahaston myöntämällä apurahalla muistitietokirjoittamisen tuotantoehtoja käsittelevään väitöksen jälkeiseen tutkimukseen (2018). Tutkimuksessa käyttämässäni keruuaineistossa on 27 vastausta ja se on laajuudeltaan 113 sivua. Vastaajissa on 19 naista ja 8 miestä, mikä vastaa myös koko vastaajaverkon sukupuolijakaumaa. Vastaajista 2 on syntynyt 1920-luvulla, 22 on syntynyt 1930–40-luvulla ja 1950-luvulla on syntynyt 2 vastaajaa. Olen käyttänyt kyseistä aineistoa myös vuonna 2017 julkaistussa blogikirjoituksessa, jossa pohdin arkistokirjoittamisen motiiveja (Hynninen 2017b).

niin kaupungeissa kuin maaseudulla eläviä. (Pöysä & Timonen 2004, 230; Latvala 2005, 34.) Vuoden 2022 alussa verkostoon kuului noin 400 henkilöä eri sosiaaliryhmistä. Arkisto kerää ajoittain verkoston jäseniltä myös muuta taustatietoa koskien asuinpaikkaa, perhesuhteita, työtilannetta tai tietoa kirjoittamis- ja vastaamisharrastuksesta.² Verkostoon voi liittyä kuka vain ottamalla yhteyttä arkistoon sähköpostitse tai puhelimitse, eikä jäsenyys velvoita vastaamaan. Vastaajista löytyy kuitenkin ihmisiä, jotka vastaavat lähes jokaiseen keruuseen, vaikka keruun teema ei olisi heille edes omakohtaisesti tuttu (Pöysä 2015, 13). Kutsun näitä lähes joka kerta vastaavia *aktiivivastaajiksi* erotettuina *satunnaisvastaajista*. Moni aktiivivastaajista kirjoittaa myös lehtiin, kotiseutukronikoihin tai harrastaa aktiivista kirjeenvaihtoa. Kirjoittamista voidaan heidän kohdallaan pitää eräänlaisena elämäntapana ja keinona hahmottaa ympäröivää maailmaa. Monet ovat myös ahkeria lukijoita ja erilaisten kirjoittamis-kurssien kuluttajia. Nimityksellä *aktiivivastaaja*³ haluankin korostaa vastaajien aktiivista toimijuutta.

Käyttämäni keruuaineisto on omanlaisensa kulttuurinen tuote, joka on syntynyt tiettyä tarkoitusta varten. Yksi huomioitava syntykonteksti on itse keruutaho eli SKS:n arkisto. Aktiivivastaajilla on todennäköisesti satunnaisvastaajaan verrattuna yksityiskohtaisemmat ennakkotiedot keruutahosta. He tuntevat arkiston keruupolitiikan ja aiempien keruiden aiheita. Samoin heillä on ennako-odotuksia siitä, millaisia kirjoituksia keruutaho toivoo sekä käsitys SKS:n institutionaalista asemasta niin perinteen kuin kirjoitetun muistitiedon kerääjänä. (ks. Latvala 2005, 33; Latvala 2004, 141–142; Hynninen 2011, 264–279.) Aktiivivastaajat ovat usein laajemminkin kiinnostuneita perinteestä ja kulttuurisista ilmiöistä. Heille on saattanut myös kehittyä oma tyyli vastata, eivätkä he enää välttämättä noudata ”pilkuntarkasti” arkiston antamia ohjeita. Näin keruuvastaus on jo määrittynyt tietyn tyyppiseksi tekstilajiksi, jonka ominaisuuksia vastaajan ei tarvitse erikseen pohtia. (Hynninen 2017a, 53–54.) Tuleekin muistaa, että aktiivivastaajat eivät edusta kaikkia muistitietokeruisiin kirjoitettavia, vaan he muodostavat oman spesifin joukkonsa.

2 SKS on järjestänyt vastaajaverkkokyselyjä ainakin vuosina 1988, 1990, 1997, 2007 ja 2017.

3 Aktiivivastaajista on käytetty myös nimitystä vakiovastaaja (ks. esim. Nirkko 1998, 60; Hatakka 2011, 44).

Uskon kuitenkin, että heidän taustojensa tarkastelu auttaa myös laajemmin avaamaan kirjoitettujen muistitietoaineistojen syntyehtoja.

Lähestyn arkistovastaamista pyydettyinä perinteenkirjoittamisena ja muistelukerrontana erotuksena valmiina olevista henkilökohtaisista teksteistä, kuten päiväkirjoista tai kirjeistä. Pyydetty muistelukerronta ja keruuvastaukset ovat aina kirjoittajan ja keruutahon tai tutkijoiden yhteistyön tuloksia. Voidaan puhua myös keruun järjestäjien teettämästä muistuttelemisesta ja kirjoituttamisesta vastakohtana omaehtoisesti syntyneille aineistoille (Pöysä 2006, 224; Hynninen 2017a, 51–54; Stanley 2013, 5). Keruuvastaukset eivät ole itsenäisiä tuotoksia, jotka vain poimitaan arkistoon, vaan ne syntyvät vastaamisprosessissa, johon vaikuttavat niin kirjoittajan kokemukset kuin hänen näkemyksensä ja odotuksensa vastaanottajasta. Keruuvastaukset ovat eräänlaista dialogia vastaanottajan eli tässä tapauksessa SKS:n arkiston kanssa. Samalla ne ovat dialogia keruuesitteiden kanssa. (Pöysä 1997, 39, 50–51; Savolainen 2015, 32–34; Mikkola 2009, 126–129.) Konkreettisimmillaan vuorovaikutus arkiston kanssa näkyy vastauksien mukana lähetetyissä saatekirjeissä tai itse vastauksessa arkistoa puhuttelevana tyylinä (Peltonen 1996, 72–73; Hynninen 2017a, 51–51).

Vaikka kirjoituskeruiden ja vastaajaverkoston kautta on saatu talteen paljon arvokasta muistitietoa, on aineistojen synnyssä nähty myös ongelmia. Ensinnäkin vastaajissa painottuvat naispuoliset ja iäkkäät vastaajat, jolloin nuoremman polven muistitieto jää kuulumattomiin. Toiseksi aineistot on yleensä kerätty tiettyä tiedonintressiä ja tutkimuksellista tarkoitusta varten, jolloin niitä on vaikeaa soveltaa toisenlaisten tutkimusten yhteydessä. Kolmanneksi vastaajaverkoston jäsenet ovat todennäköisesti tietoisia siitä, miten pitkiä ja yksityiskohtaisia kirjoituksia arkisto arvostaa, ja näin myös pyrkivät muokkaamaan kirjoituksistaan toivotunlaisia. Neljänneksi keruiden aiheet annetaan yleensä ylhäältä ja ulkoapäin eli keruutahon suunnalta, jolloin samalla tullaan määritelleeksi se, mikä on tarpeeksi arvokasta kerättäväksi. (Ks. esim. Hagström & Marander-Eklund 2005, 12–13; Korkiakangas ja muut 2016, 18; Pöysä 2015, 21–22.)

Arkistokirjoittamisen motiivit

Suomessa kirjoittamisen motivaatiota on tutkittu muun muassa ammatikirjailijoiden motiiveja paikantamalla, jolloin tutkimuksen taustalla ovat vaikuttaneet pitkälti psykoanalyttiset tai kognitiiviset motivaatio-teoriat (ks. esim. Saarinen 1976; 1984; Haavikko 1991, 347–350; Haapaniemi & Kuusela). Pauliina Vanhatalo (2002) laajentaa luovan kirjoittamisen pro gradu -tutkielmassaan kirjailijoiden kirjoitusmotivaation tutkimisen kenttää ja problematisoi aiempia käytettyjä teorioita. Kielentutkija Anneli Hänninen (2011) on vuorostaan tarkastellut Sanakirjasäätiön amatöörivastaajien murre sanojen keräämisen ja tallentamisen motiiveja 1900-luvun puolivälissä kerättyjen omaelämäkertojen kautta. Sosiaalihistorioitsija Kaisa Kauranen (2013, 39–50) erottelee 1800-luvun itseoppineiden kansankirjoittajien kirjoittamismotiiveja artikkelissaan ”Mitä ja miksi kansa kirjoitti”. Uskontotieteilijä ja kulttuurintutkija Kati Mikkola (2013, 347–360) on vuorostaan paikantanut SKS:lle perinnettä 1900-luvun alkuun mennessä keränneiden vähän tai ei lainkaan koulutusta saaneiden kansankerääjien toimintaa ja motiiveja artikkelissaan ”Kansanrunouden kokoelmat. Kerääjinä kuuluisia avustajia ja visionäärejä”.

Olen tämän tutkimuksen puitteissa soveltanut kirjallisuudentutkimusta, kirjailijatutkimusta sekä muistitietoaineistoihin pohjautuvia tutkimuksia ja päätynyt erottelemaan keruuaineistosta seuraavat viisi arkistovastaamisen motiivia: tallennus, palkinnot ja tunnustus, oman näkökulman esiintuominen, kognitiiviset ja terapeuttiset motiivit ja kirjoittamisen nautinto. Esittelen seuraavaksi kunkin motiivin erikseen käyttäen havainnollistavina esimerkkeinä otteita ”Minä suomalaisen kulttuuriperinnön kartuttajana” -keruun aineistosta.

TALLENNUS

Ehkä ilmeisin aineistosta eriteltävissä oleva kirjoitusmotiivi on halu tallentaa eli arkistoida muistitietoa jälkipolville. Tämä ei ole tietenkään mikään yllätys, onhan kyseessä perinnearkiston erityinen sidosryhmä eli vastaajaverkosto. Sama motiivi nousee esiin myös monissa muissa muistitietokirjoituksiin pohjautuvissa tutkimuksissa, vaikka kirjoittami-

sen syistä ei aineistojen keruuesitteissä suoraan olisi kysytykään (ks. esim. Kaarlenkaski 2012, 106; Peltonen 1996, 107; Pöysä 1997, 42–43; Lauren 2006, 68). Tallentamishalun eksplisiittisen ilmaisemisen syynä on todennäköisesti se, että keruuesitteissä usein mainitaan muistitiedon tallentamisen ajankohtaisuus sekä kerättävien kirjoitusten dokumentaarinen arvo. Esimerkiksi keväällä 2020 SKS:n arkistossa käynnistyneen ”Stalinin vainojen muistot” -muistitietokeruun (27.1.–31.5.2020) keruuesitteessä kirjoittamiseen kehoitettiin muun muassa seuraavin lausein: ”Tallentamatta ovat kertomukset ja muistitieto siitä, miten Stalinin vainoissa kuolleita tai kadonneita on suvuissa muisteltu ja miten heidän vaiheitaan on vuosikymmenten kuluessa yritetty selvittää. [– –] Kerro muistosi Stalinin vainoissa kuolleista tai kadonneista henkilöistä ja heidän vaiheistaan!”

Romy Clark ja Roz Ivanič tarkastelevat teoksessaan *Politics of Writing* (1997, 112–113) kirjoittamista sosiaalisena käytänteenä, jota ohjaavat motiivit ovat muodostuneet ympäröivän yhteiskunnan odotusten alaisina. Myös he mainitsevat ensimmäisenä kirjoittamisen motiivina tallentamisen (*writing for record-keeping*) eli kirjoituksen sisältämän viestin pysyvyyden turvaamisen. Seuraavat aktiivivastaajakyselystä poimitut lainaukset kuvaavat hyvin tiedon tallentamisen ja turvaamisen tarpeita:

Luin juuri vastaajaverkkokyselyn kysymykset läpi ja voin sanoa, että tärkein motiivi minulle on ollut tallentaminen. ”Eletinpä ennenkin”, sanoi isäni, joka tallensi kaikki kirjeensä, päiväkirjansa ja pienimmätkin tiedot. (Pirkko, s. 1935, Jyväskylä)

Tärkeää on ajoissa koota tietoja muistajien eläessä. Nyt elävät ja muistavat vielä pientilalliset ja heidän lapsensa tilan lopettamisen ja miten elämä sitten jatkui. Samoin sodan jälkeisen puutteenajan lapsina eläneet. Nyt on aika teillä kysellä ja meillä muistella. (Raija, s. 1943, Mäntyharju)

Motivaationa on ensimmäiseksi halu kirjoittaa tuntemastani aiheesta, kartoittaa perinnetietoa, jossain määrin tunnen velvollisuuttakin jos minulla on vielä jotakin annettavaa jälkipolville. (Eila, s. 1937, Kouvola)

Vastaajaverkostoon kuuluvilla tallentamisen motiiviin liittyy usein myös keräämisen velvoite (Hynninen 2017a, 36; Hynninen 2017b). Velvollisuus kerätä perinnettä juontaa juurensa 1800-luvun puolivälin jälkeen syntyneeseen kansalliseen herätykseen ja suomalaiskansallisen identiteetin rakentamisen tarpeeseen. Tuolloin ylioppilaat keräsivät eri puolilta maata kansanperinnettä ja kansanrunoutta, jonka pohjalle kansallista identiteettiä ryhdyttiin rakentamaan. (Ks. kansantieteellisen kyselytoiminnan synnystä Suomessa esim. Korkiakangas ja muut 2016, 7–25.) Perinteen tallentamisen diskurssissa on ollut vahvasti mukana ajatus katoavasta kansanperinteestä, joka on tärkeä saada ajoissa talteen. Myös SKS:n aikaisemmissa keruuesitteissä vedottiin yleisöön sillä, että jokainen voi mahdollisuuksiensa mukaan kerätä ja tallentaa arvokasta perinnettä jälkipolville. Tutkimusaineistoni perusteella voidaan sanoa, että 1920–1950-luvuilla syntyneillä aktiivivastaajilla on edelleen mielessä ajatus ”katoavasta kansanperinteestä” ja tarpeesta kerätä perinnetietoa talteen niin kauan kuin se on vielä mahdollista (ks. myös Hänninen 2011, 24; Hynninen 2017b). Keräämisen velvoite ja pelko perinteen katoavuudesta ei kuitenkaan välttämättä kosketa samalla voimakkuudella nuorempia ja satunnaisia vastaajia, joille perinteen tallentamisen eetos on vieraampi.

PALKINNOT, TUNNUSTUS JA PALAUTE

Mitä ovat puhtaat, aidot ja oikeat vastaamisen motiivit? Vastausten perusteella ainakaan palkitukseksi tuleminen ei lukeudu ensisijaisiin kirjoitusmotiiveihin. Joskus keruissa on huomattaviakin rahapalkintoja, mutta niiden motivoivaa vaikutusta ei myönnetä, vaan päinvastoin se kielletään (ks. myös Kaarlenkaski 2012, 105; Laurén 2006, 68; Pöysä 1997, 42):

Kilpailuihin vastaan aiheen innoittamana. Joskus tarkoituksella kilpailujan jo umpeuduttua, koska kilpailla en halua, kirjoittaa vaan tietoni aiheesta tallennettavaksi ja tutkittavaksi. (Raija, s. 1943, Mäntyharju)

Kun aihe sopii, kirjoitan totuudella. En palkinto, en kilpailu mielessä koskaan. (Margot, s. 1953, Helsinki)

Palkintojen kieltämisen taustalta on hahmotettavissa vaatimattomuuden ihanne ja maaginen uskomus menestyksen ja onnen kätkemisestä, koska liiallinen itsevarmuus voi johtaa onnen menettämiseen. (ks. lisää Virtanen 1988, 41–45). Keruuvastauksista löytyy kuitenkin myös mainintoja siitä, miten palkituksi tuleminen ja muut työstä saadut tunnustukset kannustavat ja motivoivat jatkamaan kirjoitusharrastusta. Myönteisen palautteen saamiseen ja palkituksi tulemiseen saattaakin liittyä eräänlainen kompensatio eli omien puutteiden korvaaminen sosiaalisesti arvostetulla toiminnalla. (Clark & Ivanič 1997, 116; Sheridan 1993, 37–38; Vanhatalo 2002, 19–20). Palkinnot vahvistavat itsetuntoa ja kannustavat näin jatkamaan kirjoittamista (ks. esim. Hynninen 2011, 287–288):

En osannut itse pitää kirjoittamistani niin tärkeänä, kunnes sain Kalevalan päivänä joku vuosi sitten tunnustuspalkinnon. Ei se 1000 euron palkintokaan merkinnyt niin paljon, kuin se ryhmä tunnustuksen saaneita, joihin oli kunnia kuulua. [– –] Tämä tapaus sai itsenikin arvostamaan tehtyä työtä. Ja johti päätökseen, että on se vaan vielä koetettava jatkaa. (Eila, s. 1935, Jäppilä)

Olen käynyt pari kertaa Kansanrunousarkiston vieraana, viimeksi sen 70-v. tilaisuudessa ja tunsin olevani osa yhteistä perintöä, kun näin omien kirjoitusteni kansion (kansiot) olevan juhlavassa seurassa, lähellä suuresti ihaillemiäni ja kunnioittamiäni Elias Lönnrotin ja Samuli Paulaharjun arvokkaita tuotteita. (Toini, s. 1937, Keminmaa)

Kirjoitin korteille muistaakseni Evakoista. Meni sitten aikaa ja Hämeenkosken pitäjäkirja tuli markkinoille. Isän ja äidin luona käydessä sitten minulle kerrottiin, että pitäjäkirjassa oli äidin kaalintaimien kasvatuksesta ja evakoiden tuntemuksista pitkät tarinat... Lähin naapurimme oli ollut tuhtunut kun ei hänen asutamaansa kantatilaa mainittu historiategoksessa vaan oli jotain turinaa evakkojen elämisestä hämäläisten keskuudessa. Sillomulla repesi. Pitäjän hakusanalla oli luettu aineistoja ja niiden joukossa olivat muistelmani. Tunne oli uskomaton. Minun kirjoittamani oli siirtynyt kirjaan ja historiaksi niin kuin parempien tiedemiesten kuolemattomat aivoitukset. (Matti, s. 1950, Ylivieska)

Kaksi viimeistä lainausta tuovat esiin sen, miten konkreettinen tieto siitä, mihin aineistot päätyvät ja mihin niitä käytetään, voi palkita ja motivoida kirjoittajia. Oman tekstin näkeminen niin arkiston hyllyssä kuin tutkimuksessa tai keruuantologiassa viestii vastaajalle siitä, että kirjoituksella on ollut laajempaa merkitystä. Omat sanat ovat nyt kaikkien näkyvillä, ne on ikään kuin tunnustettu yhteiseksi muistitiedoksi ja perinnöksi.

OMAN NÄKÖKULMAN JULKITUOMINEN JA JÄLJEN JÄTTÄMINEN

Kolmas erittelemäni muistitietokirjoittamisen motiivi liittyy oman tarinan ja näkökulman esiintuomiseen. Kirjoittaminen toimii näin omien ajatusten, totuuden ja mielipiteen ilmaisukanavana (ks. myös Kaarlenkaski 2012, 106; Peltonen 1996, 107; Clark & Ivanič 1997, 108–109, 117–118). Oman tarinan esiintuomiseen ja välittämiseen liittyy osittain myös ajatus kansanomaisesta kulttuurista ja ruohonjuuritaso kansantiedosta suhteessa hegemoniseen ”sivistyneistön kulttuuriin”. Motiivina toimii tällöin halu kuvata ja tallentaa niin sanottua kansanhistoriaa eli oman yhteisön historiaa ja kulttuuria (Kalela 1984, 179–182; Knuuttila 1984, 134–135.) Alun perin kansatieteellisen kyselytoiminnan, jonka historiaan myös SKS:n arkiston kyselyt vahvasti asettuvat, alkusysäyksenä on ollut kansallinen herätys ja suomalaiskansallisen identiteetin rakentaminen. Sen lisäksi, että kansa tuli osallistaa oman kulttuurinsa tallentamiseen, tuli se myös herättää tiedostamaan oma erikoislaatuisuutensa sekä oman kulttuurinsa arvo. Perinteen ja kulttuurin tallentaminen demokratisoitui, myös kansan kulttuuri haluttiin nostaa arvoiseensa asemaan. (Korkiakangas ja muut 2016, 8, 10.) Seuraavat lainaukset kertovat siitä, miten oman tai lähipiirin tarinan tallentaminen ja jonkinlaisen jäljen jättäminen ovat motivoineet kirjoittamisessa:

Arkistoonhan voivat kaikki kirjoittaa, kuuluupa mihin yhteiskuntaluokkaan ja ikäluokkaan tahansa. Pidän tärkeänä, että kaikesta ja kaikista meistä jää tietoja arkistoon tutkijoiden käyttöön. (Raija, s. 1943, Mäntyharju)

Olen kirjoittanut esim. SKS:n arkistoon siksi, kun olen halunnut saada sen kautta julki alimmalla ruohonjuuritasolla olevan kansa-

laisen kirjoittamia ajatuksia ja mielipiteitä tutkijoiden tiedoksi ja talletetuksi koska oletan, ettei alimmalla ruohonjuuritasolla olevat kansalaiset juurikaan arkistoon kirjoittele. (Irmeli, s. 1936, Helsinki)

Jokainen kokee ja muistaa asioita omalla tavallaan – siksikin on tärkeää, että minunkin versioni tallentuu. (Kalevi, s. 1927, Varpaisjärvi)

Sekin on hyvä, että myös tavallisen kansan historia on jo tarpeeksi arvokasta pantavaksi kansiin. (Sirkka, s. 1949, Outokumpu)

Aktiivivastaajien kirjoituksia tutkiessani olen havainnut, että aktiivivastaajat eivät juurikaan leikittele ilmaisun rajoilla tai luo kuvitteellisia todellisuuksia.⁴ Aktiivivastaajien kohdalla voikin sanoa, että heidän kirjoittamiseensa vaikuttaa vahvasti arkistosopimus⁵, jonka oletuksena on kirjoittajan pysyminen totuudessa. Muutamissa arkiston uusimmissa keruukehotuksissa mainitaan kuitenkin erikseen myös kirjoittamisen esteettiset ja luovat ulottuvuudet. Esimerkiksi vuosina 2015–2016 järjestetyn ”Mökillä”-kirjoituskilpailun esitteessä mainitaan, että kirjoitusten arvioinnissa kiinnitetään huomiota ”muistikuvien rikkauteen ja kokemusten omakohtaisuuteen sekä kerrontatavan omaperäisyyteen”. Vuosina 2018–2019 järjestetyn ”Kyläillään”-kirjoituskilpailun esitteessä vuorostaan mainitaan, että kisaan voi osallistua tosipohjaisella tai kaunokirjallisella tekstillä. Molemmissa kilpailuissa pääpalkinto oli 5000 euroa, minkä johdosta kilpailut olivat hyvin suosittuja. Kilpailuissa ensimmäisiksi sijoittuneiden tekstien luova ja omaperäinen kirjallinen ilmaisu sai erityiskiitosta. Olisi kiinnostavaa pohtia, miten paljon muutamien keruiden suuret rahapalkinnot ja niihin kytkeytyvät kirjoitusohjeet vaikuttavat kirjoitusten sisältöön ja tyyliin laajemminkin.

4 Toki aktiivivastaajien kirjoituksista löytyy myös murrettä, dialogia ja kaunokirjallista tyyliä tavoittelevia ilmaisuja, mutta pääpiirteissään kerronta pyrkii dokumentaariseen ja yksiselitteiseen ilmaisuun.

5 Arkistosopimus on verrattavissa kirjoittajan ja lukijan väliseen omaelämäkertasopimukseen, jonka puitteissa tekstin minä ja kirjoittava minä ovat sama henkilö. Omaelämäkertasopimuksen kautta kertoja lupautuu kertomaan elämästään totuudellisesti ja omakohtaisesti. (Lejeune 1989, 3–26.) Arkistosopimuksesta on käytetty myös nimitystä kilpakeruusopimus. (Hynninen 2017a, 53; Pöysä 1993, 17.)

Kuten jo aiemmin nousi esiin, aktiivivastaajat korostavat muistitiedon tallentamisen velvollisuutta ja vähättelevät palkitukseksi tulemista. Tulkitseen, että aktiivivastaajien kohdalla dokumentaarinen kerrontatyö onkin sidoksissa perinteenkeruun velvoitteeseen eli siihen, että muistitietoa on sellaisenaan tärkeää tallentaa tutkijoille ja tuleville sukupolville. Huomioitavaa kuitenkin on, että vaikka aktiivivastaajat eivät juurikaan ”leikittele” kielellä, haluavat he tuoda kirjoituksissaan julki vastakertomuksia (*counter narratives*) eli hallitsevia kertomuksia (*master narratives*) monipuolistavia, haastavia ja säröttäviä kertomuksia (Bamberg 2004, 359–361):

Erityyksen tärkeää oli mulle kirjoittaa Maan sydämeltä -kirjoituskilpailuun, halusin omalta osaltani tuora esiin maatalouren työn-
teon. (Kerttu, s. 1942, Kauhajoki)

Historiantutkijana tiedän, ettei likikään kaikesta inhimillisestä elämästä synny virallisia asiakirjoja eikä muitakaan kirjallisia dokumentteja. On paljon asioita, joista annetaan lakeja ja virallisia määräyksiä, mutta tarvitaan muistitietoa kertomaan niiden toteutumisesta ja ihmisten kokemuksista. Elämässä on yhä enemmän asioita, jotka eivät tallennu virallisiin dokumentteihin tai tallentuvat vajaasti. (Anneli, s. 1947, Helsinki)

Motiivit kirjoittamiseen tulee usein toisten kirjoituksia lukiessa. Joskus tekee mieli protestoida. Joskus on samaa mieltä ja joskus siitä saa uutta voimaa, kun pääsee tuomaan mielipiteensä julki. (Risto, s. 1938, Hyvinkää)

Tulkitsen, että oman tarinan ja kokemusten julkituomisen motiivi liittyy haluun vaikuttaa tukijoiden nyt ja tulevaisuudessa tekemiin aineistotulkintoihin. Varsinaista kirjoitusten julkaisemista ei yhdessäkään vastauksessa ilmaista ekplisiittisesti kirjoittamisen motiiviksi, vaikka aiempina vuosina eri keruiden vastauksista on koottu useita antologioita.

KOGNITIIVISET JA TERAPEUTTISET MOTIIVIT

Kirjoittamisen motiiveja pohtiessa tulee helposti mieleen kirjoittamisen ja muistelun psykologiset hyödyt. Kirjallinen kulttuuri on kuitenkin pyr-

kinyt erottelemaan terapeuttisen kirjoittamisen ja ammattimaisen ”taidekirjoittamisen”. Kun arvostuksen kohteena on valmis kirjallinen teos, jäävät kirjoitusprosessin aikana esiin nousseet tunteet ja ajatukset toisarvoiseen asemaan. Usein ajatellaankin, että taide ja laatu tulee erotella tunnekäsittelyn tuomasta katharsiksesta. (Robinson 2000, 79.) Myös erään aktiivikirjoittajan haastattelussa nousee esiin ajatus siitä, että jos keruuvastaamisen taustalla on tunteiden purkaminen, ei vastauksen totuusarvo ole riittävä tutkimuksellisiin tarpeisiin.⁶ Taustalla on ajatus faktaperusteisesta muistelemisesta, jota ei tulisi sävyttää liian omakohtaisilla mielipiteillä. Haastateltava haluaa erottaa arkistokirjoittamisen terapia- ja mielipidekirjoittamisesta.

Kuitenkin useimmasta kyselyn vastauksesta nousee esiin se, miten kirjoittamisesta on terapeutista ja kognitiivista hyötyä. Kirjoittaminen ensinnäkin lisää itseymmärrystä ja vahvistaa minäkuva:

Uskon, että minun kirjoituksillani (joillakin) on tunneperäinen motiivi ja kun vanhoja asioita muistelee ilolla tai surulla niin jotenkin saan kuvan itsestäni ja maailmasta ajatuksiini. (Anneli, s. 1934, Muurame)

Kun kirjoittaja kokee aihepiirin itselle tärkeäksi ja henkilökohtaiseksi, voi kirjoittamisen avulla pohtia myös omaa identiteettiä ja asemaa yhteisön jäsenenä (ks. myös Olsson 2016, 165; Helsti 2005, 150). Toiseksi asioiden kirjaaminen jäsentää mielen sisältöä: se auttaa tavallaan tietämään mitä ajattelee ja sen avulla on mahdollista saada talteen muuten nopeasti katoavia muistoja (ks. myös Sandberg 1989, 21; Kellog 1994, 103). Kirjoittamalla tapahtuu aina tiedon prosessoimista. Kirjoittaminen ei ole ainoastaan tiedon tai ajatusten selittämistä ja kirjaamista vaan myös niiden löytämistä ja uudelleentulkintaa. Kirjoittamisen voikin katsoa rakentuvan erilaisista oivalluksista. (Garbe & Kaplan 1996, 121–124). Myös Clark ja Ivanič (1997, 113–114) määrittävät kirjoittamisen yhdeksi sosiaalisesti funktioksi kirjoittamisen merkityksen ajattelun välineenä

6 Aktiivivastaajan haastattelu Helsingissä 18.12.2019, Anna Salonen. Haastateltava oli ammatiltaan historiantutkija. Haastattelun äänitallenne on haastattelijan hallussa.

(*writing for thinking*). Kirjoittamisen avulla on mahdollista tuottaa harkittuja merkityksiä paremmin, kuin esimerkiksi spontaanin puheen kautta. Muutamassa vastauksessa pohditaan muistelemisen merkitystä myös muistisairauksien ehkäisyssä:

Kun mietin kirjoittamisen motiiveja, niin tärkeimmäksi nousee terapeutin ulottuvuus. Kun sairastuin parkinsonin tautiin. [- -] Miten pidän käsialani ymmärrettävänä. Sen eteen on tehtävä töitä. (Aini, s. 1937, Kempele)

Eiköhän kirjoittaminen ja lukeminen ole yksi keino dementiaan ehkäisyyn. (Airi, s. 1935, Hirvensalmi)

Kolmanneksi vastaukset kertovat kirjoittamisen hoitavasta vaikutuksesta. Joillekin vastaajille kirjoittaminen toimii eräänlaisena surutyönä esimerkiksi lähiomaisten menetyksen jälkeen. Ammattikirjailijoiden motiiveja tarkastellut Ritva Haavikko (1991, 348–349) pitää traumaattista kokemusta tavallisena kirjailijan taustalla vaikuttavana impulssina. Usealla aktiivivastaaajilla sota on toiminut yhtenä traumaattisena vaikutteena:

Erityisen tärkeä keruu on ollut minulle ” Sota perheessä ” tai jotain sinnepäin. Siinä kerroin miten sota muuttaa ja koskee ihmiseen. Ja kerroin sen, miten isäni hirtti itsensä kun yksin eli ja jalat eivät enää kantaneet. (Matti, s. 1950, Ylivieska)

Ehkä tämä kirjoittaminen on myös terapeutista. Elämä on ollut vaikeaa, evakkosukulaisteni ja omani ja koen voimakkaasti kärsityt vääryydet. Niitä ei voi sovittaa, ehkä kirjoittaminen tuo lievitystä. Olen kokenut pahimman minkä äiti voi kokea: vanhin poikani nukkui pois kolme vuotta sitten. Auttaisiko yhtään, vähääkään, jos jaksaisin ja osaisin siitä kirjoittaa. (Pirkko, s. 1935, Jyväskylä)

Luulen, että olen päässyt yli joistakin traumaista mm. ilkeistä opettajista, kun olen vain kirjoittanut ja maininnut heidän nimensäkin, sekä sotaorpoudestani, mikä oli ennen paha ja hävettävä asia. Minulla oli lapsena kolme mummua ja mummulaa, ja olen kirjoitellut muistelmapätkiä, millaista oli olla hyväksyty tai huomaamaton. (Ansa, s. 1942, Savonlinna)

Kynä ja paperi on henkireikä. Paras ystäväni. [– –] Ilman kynää ja paperia en olisi elämästä selvinnyt. Elämän surut, kyyneleet, epätoivo. (Margot, s. 1953, Helsinki)

Surutyön lisäksi kirjoittaminen toimii pakovälineenä muuten harmaasta tai raskaasta arjesta. Se tuo jaksamista elämään. Kuten on jo aiemmin tullut ilmi, ovat useimmat vastaajaverkoston jäsenet keski-ikäen ylittäneitä. Kuluneen elämän arviointia ja tilintekoa pidetäänkin ominaisempana vanhuudelle kuin muille elämänvaiheille. Usein nuoremmat eivät koe elämäänsä vielä erityislaatuiseksi ja tallentamisen arvoiseksi. Nuorempana elämän arviointiin lähdetään yleensä vain erityisestä syystä kuten sairauden, trauman tai menetyksen äärellä tai muuten tavallisuudesta poikkeavan elämän johdosta. (Saarenheimo 1997, 41–42.) Vaikka useasta keruuvastauksesta nousee esiin se, miten muistitietokirjoittaminen auttaa omien tunteiden käsittelyssä ja mielen prosessoinnissa, on kuitenkin tärkeää erottaa toiminnan terapeuttinen vaikutus ja varsinainen terapia⁷ toisistaan. Arkistokirjoittamisen tavoitteet ovat erilaiset kuin kirjoittamisterapiassa, mutta tutkimusaineistoni osoittaa sen, että terapia-kirjoittamisen ja arkistovastaamisen taustalla vaikuttavissa motiiveissa on yhtäläisyyksiä.

KIRJOITTAMISEN NAUTINTO

Viimeisenä kirjoittamisen motiivina nimeän kirjoittamisesta saatavan nautinnon tunteen, kuitenkin pienellä varauksella. Tuottaako kirjoittamisen tai muistelemisen prosessi itsessään nautintoa, vai onko ennemminkin kyse siitä, että nautinto ja tyydytys on suhteessa mainitsemini neljään ensimmäiseen motiiviin? Nautintoa ja iloa saattaa tuottaa se, että kirjoitus tallennetaan tuleville sukupolville, mistä syntyy tunne omasta hyödyllisyydestä. Tai nautintoa saattaa tuottaa onnistuminen kilpailussa, palkinnot ja oman pätevyuden osoittaminen. Nautintoa saattaa tuottaa

7 Kirjallisuusterapia ja terapeuttinen kirjoittaminen ovat hoitomuotoja, joita on Suomessakin käytetty mielenterveyden edistämiseksi (ks. esim. Juhani Ihanuksen vuonna 2009 toimittama teos *Sanat että hoitaisimme*). Suomessa toimii esimerkiksi Suomen Kirjallisuusterapia ry, jonka tehtävänä on edistää kirjallisuusterapiaa mielenterveytyksessä muun muassa vankien, vanhusten ja nuorten parissa.

tieto arvostuksesta tai tunne siitä, että omien traumojen käsitteleminen antaa ainakin hetkellistä helpotusta.

Kirjoittaminen on veressä. Se on mielytöitäni ja olen kirjoittanut metrin verran julkaisuja. Olen saanut kirjoittamisesta monenlaisia palkintoja, halu kirjoittaa ympäristöstä on minulle luontaista, velvollisuutta minulla ei ole, vaan olen halunnut kirjoittaa omasta halustani. (Hannu, s. 1954, Espoo)

Alkutaipaleella kirjoittaminen oli ”pyhä velvollisuus”. Nyt se on silkkaa nautintoa. (Elvi, s. 1932, Kokkola)

Kun tätä kirjoitustani varten ajattelin sitä, miksi kirjoitan niin, tulen siihen tulokseen, että kirjoittaminen ennen kaikkea on minulle nautinto. (Irmeli, s. 1936, Helsinki)

Kirjoittamisen nautinto kytkeytyy keruuvastauksissa usein kaikenikäisuuteen eli siihen, miten vastaaja on ”aina pitänyt kirjoittamisesta”. Oma elämäntarina rekonstruoidaan aina kirjoitushetkellä, jolloin sille pyritään antamaan pysyviä ja ajattomia merkityksiä. Omaelämäkerralliseen kerrontaan ja minäkertomuksen tarinallistamiseen liittyikin yleensä illuusio identiteetin koherenttiudesta ja pysyvyydestä, siitä miten ”olen aina” tai ”olen jo pienestä pitäen” ollut jonkinlainen tai toiminut jollain tietyllä tavalla. (Hynninen 2017a, 262; Hynninen 2004.)

Olen aina pitänyt kirjoittamisesta. Pidin koulussa ainekirjoituksesta ja usein jo koulumatkalla mietin, mitä se opettaja nyt antaa aiheeksi. (Varpu-Liisa, s. 1940, Turku)

SKS:n perinnekyselyihin vastatessani koen miellyttävää vapautta. Ei ole kaavoja eikä raameja, joihin pitäisi mahtua ja ahtautua, vain mielenkiintoinen aihe. (Anneli, s. 1947, Helsinki)

Ymmärrän hyvin sen, ettei minulla olisi kykyä kirjan kirjoittamiseen. Vetäisin taatusti herneen nenääni, jos joku alkaisi karsia tekstejäni tai käskisi kirjoittaa uudestaan. Kansanrunousarkistoon on lupa kirjoittaa vapaasti, omin sanoin. (Pirkko, s. 1949, Äänekoski)

Muutamassa vastauksessa mainitaan yllättäen myös se, miten arkistolle kirjoittamisessa miellyttää vapaus (ks. myös Hynninen 2017b). Voisi myös kuvitella, että keruuesitteiden joskus tarkatkin kysymykset koettaisiin kirjoittamista rajoittavaksi tai sitä liikaa ohjaavaksi tekijäksi. Vapaa-
muotoisuus kuitenkin kytkeytyy todennäköisesti muistelukirjoittamisen omakohtaisuuteen ja siihen, että jokainen on oman elämänsä paras asiantuntija. Kukaan ei puutu kirjoitusten sisältöön tuomitsevasti eikä takerru kirjoitusvirheisiin tai kerronnan valintoihin.

Aktiivivastaamisen tulevaisuus?

Aktiivivastaajien motiivien erittelystä on hyötyä silloin, kun kirjoitettujen muisteluaineistojen syntyä halutaan tarkastella lähdekriittisesti. Taustalla on ajatus siitä, että kirjoitukset eivät ole koskaan puhtaita dokumentteja todellisuudesta vaan aina tietynä hetkenä, tiettyyn tarkoitukseen syntyneitä tekstejä.

Aktiivikirjoittajien motiivit voidaan jakaa karkeasti kahteen ryhmään. Ensinnäkin valmiiseen tuotteeseen eli kirjoitusvastaukseen liittyviin motiiveihin, joita ovat tiedon tallentaminen, palkinnot ja tunnustukset sekä oman tarinan julkituominen ja jäljen jättäminen. Toiseksi kirjoitusprosessiin liittyviin motiiveihin, joita ovat kirjoittamisen terapeutinen ja kognitiivinen merkitys sekä kirjoittamisesta saatu nautinto. Motiivit ovat päällekkäisiä: Pyrkimys perinteen ja muistitiedon kirjaamiseen kulkee käsi kädessä oman tarinan esiintuonnin kanssa. Palkinnot ja tunnustukset puolestaan vahvistavat kirjoittajaidentiteettiä ja itsetuntoa. Motiivit ovat myös muuttuvia, ja useat vastaajat ilmaisevatkin motiivin liukuneen velvollisuuden täyttämisestä kirjoittamisen nautintoon.

Mitä muuta hyötyä motiivien paikantamisesta voisi olla? Laajasta perspektiivistä katsottuna muistitietokirjoittaminen, perinteen keruu ja sen arkistointi ovat käytänteinä useimmille suomalaisille tuntemattomia. Tämän lisäksi muistitietokeruiden vastausten määrä ja vastaaja-
verkoston jäsenmäärä ovat laskussa. Nyt on aika pohtia sitä, miten aineistoja kartuttavien aktiivikirjoittajien sitoutuneisuus saataisiin säi-

lytettyä, miten keruutoimintaa voitaisiin laajentaa myös suuremmalle yleisölle ja miten saataisiin uusia ja nuorempia vastaajia.

Mietittäessä vastaajien motivointia tärkeässä asemassa ovat sekä konkreettinen palaute kirjoituksista että tieto aineistojen jatkoelämästä. Muutamista vastauksista nousi esiin pettymys siitä, että keruuantologioiden kustantaminen on vähentynyt SKS:ssa merkittävästi. Vastaajat ovat kokeneet antologiat eräänlaisena kiitoksen osoituksena, jossa koko keruutoiminnan vastavuoroisuuden ydin kiteytyy: arkistoa ei olisi sellaisenaan olemassa ilman vastaajia ja antologiat ovat osittainen kiitos tehdystä yhteistyöstä. Uskon myös, että keruuantologiat eivät ole ainoastaan mahdollisuus kirjoituksen julkaisemiseen, vaan ne ovat myös vastaajien yhteisöllisyyttä rakentava interaktiivinen tekijä. Muutamasta vastauksesta nousi esiin se, miten tärkeää on ollut lukea muiden vastaajien kirjoituksia samasta aiheesta. Keruuantologioiden julkaiseminen on tietysti kustannustaloudellinen kysymys. Voisiko kuitenkin perinteisten painettujen antologioiden tilalle ryhtyä kokoamaan sähköisiä keruuantologioita tai sellaista verkkokeruualustaa, jonka kautta vastauksia voisi myös julkaista kirjoittajan niin toivoessa ja jossa olisi mahdollista myös jatkaa keskustelua annetusta keruuaiheesta?⁸ Digitaalinen keruualusta saattaisi houkutella myös nuorempia vastaajia mukaan toimintaan.

Antologioiden katoamisen lisäksi ongelmalliseksi koettiin se, että tiedonanto aineistojen jatkokäytöstä jää välillä puutteelliseksi. Edes aktiivivastaajille ei ole täysin selvää se, mihin aineistojä jätetään. Konkreettinen dialogi keruutahon kanssa on siis edelleen, tai ehkä juuri tänä päivänä, yhä tärkeämpää. Aktiivivastaajat edustavat vielä sukupolvea, joka kokee velvollisuudekseen perinteen ja muistitiedon tallentamisen luotettavana pidettyyn muistiorganisaatioon. Entä seuraava sukupolvi, jolla on useita muita mahdollisuuksia ja kanavia omien kokemusten jakamiseen ja jonka kirjallinen vuorovaikutustyyli on nopeaa ja kommentoivaa? Miten motivoida uusia sukupolvia osallistumaan Suomen ainutlaatuisen

8 Perinteisten keruiden lisäksi SKS avasikin itsenäisyyden juhluvuoden 2017 ajaksi pilottikokeiluna digitaalisen palvelun Muistikon, jonka avulla kansalaiset pystyivät tallentamaan perinnettä ja muistoja siten, että tarinat olivat heti kaikkien luettavissa. SKS pyysi Muistikkoon kertomuksia itselle merkityksellisistä paikoista ja tapahtumista, kuten omasta kotiseudusta tai juhlapäivien viettotavoista. Muistikkoon karttui vuoden 2017 aikana 772 tallennettua merkintää 277 käyttäjältä.

kirjoitetun muistitietoaineiston kartuttamiseen? Yhtä tärkeää on, että muistiorganisaatiot kehittäisivät uudenlaisia keruumalleja nuoremman sukupolven tuottaman aineiston keruuseen ja tallentamiseen.

LÄHTEET

AINEISTO

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto

Perinteen ja nykykulttuurin kokoelma

Minä suomalaisen kulttuuriperinnön kartuttajana – Kysely SKS:n arkiston vastaaja-verkon jäsenille kirjoittamisen merkityksistä 4.4.–31.12.2017.

KIRJALLISUUS

Bamberg, Michael 2004: Considering Counter-Narratives. Teoksessa Bamberg, Michael & Andrews, Molly (toim.) *Considering Counter-Narratives. Studies in Narrative*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, 351–372. <https://doi.org/10.1075/sin.4.43bam>

Clark, Romy & Ivanič, Roz 1997: *The Politics of Writing*. Routledge, Abingdon.

Grabe, William & Kaplan, Robert B. 1996: *Theory and Practice of Writing. An Applied Linguistic Perspective*. Longman, New York.

Haavikko, Ritva 1991: Miksi heistä tuli kirjailijoita? Teoksessa Haavikko, Ritva (toim.): *Miten kirjani ovat syntyneet 3. Virikkeet, ainekset, rakenteet*. WSOY, Helsinki, 335–358.

Hagström, Charlotte & Marander-Eklund, Lena 2005: Att arbeta med frågelistor. En Introduktion. Teoksessa: Hagström, Charlotte & Marander-Eklund, Lena (toim.) *Frågelistan som källa och metod*. Studentlitteratur, Lund, 9–30.

Hatakka, Mari 2011: *Nainen, mies, rakkaus, seksi. Heterosuhteen kulku, kulttuurinen malli ja sitä selittävät diskurssit kahden omaelämäkerta-aineiston valossa*. Helsingin yliopisto, Helsinki.

Helsti, Hilkka 2005: Hedelmällisen tiedon jäljillä. Teemakirjoitukset tutkimuksen lähteinä. Teoksessa: Korkiakangas, Pirjo & Olsson, Pia & Ruotsala, Helena (toim.) *Polkuja etnologian menetelmiin*. Suomen kansatieteilijöiden yhdistys Ethnos, Helsinki, 148–159.

Hynninen, Anna 2004: Toisto ja variaatio omaelämäkerrallisessa kerronnassa. *Elore* 11:2. <https://doi.org/10.30666/elore.78462>

Hynninen, Anna 2011: Elämää kerroksittain. Arkistokirjoittamisen kontekstualisointi. Teoksessa: Lakomäki, Sami & Latvala, Pauliina & Laurén, Kirsi (toim.) *Tekstien rajoilla. Monitieteisiä näkökulmia kirjoitettuihin aineistoihin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 259–295.

Hynninen, Anna 2017a: *Minä, lotta, vaimo, äiti. Kerronnan variaatio ja toimijuus aktiivikertojan muistelukerronnassa*. Turun yliopisto, Turku.

Hynninen, Anna 2017b: Miksi kirjoittaa muistitieto- ja perinteenkeruihin? Vähäisiä lisää.

- [verkkoaineisto]. Saatavissa: <http://neba.finlit.fi/blogi/miksi-kirjoittaa-muistitieto-ja-perin-teenkeruihin/> Viitattu 3.11.2020.
- Hänninen, Anneli 2011: *1900-luvun alkupuolella murrettä keränneiden amatöörien kieli-identiteetti*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- Ihanus, Juhani 2009: *Sanat että hoitaisimme. Terapeuttinen kirjoittaminen*. Duodecim, Helsinki.
- Kaarlenkaski, Taija 2012: *Kertomuksia lehmästä. Tutkimus ihmisen ja kotieläimen kulttuurisen suhteen rakentumisesta*. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu.
- Kalela, Jorma 1984: Mitä on kansanomainen historia? *Kotiseutu* 75:4, 179–182.
- Kauranen, Kaisa 2013: Mitä ja miksi kansa kirjoitti? Teoksessa: Laitinen, Lea & Mikkola, Kati (toim.): *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 19–54.
- Kellogg, Ronald T. 1994: *The Psychology of Writing*. Oxford University Press, New York.
- Knuutila, Seppo 1984: Mitä sivakkalaiset itsestään kertovat – kansanomaisen historian tutkimuskoe. Teoksessa: Saloheimo, Veijo (toim.): *Yhteiskunta kylässä. Tutkimuksia Sivakasta ja Rasimäestä*. Joensuun yliopisto, Joensuu, 131–155.
- Korkiakangas, Pirjo & Olsson Pia & Ruotsala, Helena & Åström, Anna-Maria 2016: Kirjoittamalla kerrottua. Teoksessa: Korkiakangas, Pirjo & Olsson, Pia & Ruotsala, Helena & Åström, Anna-Maria (toim.) *Kirjoittamalla kerrotut. Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteenä*. Suomen kansatieteilijöiden yhdistys Ethnos, Helsinki, 7–39.
- Latvala, Pauliina 2004: Kerrotun ja kertomatta jätetyn välillä: Suvun suuri kertomus -keruu ja tutkimusprosessin vaiheet. Teoksessa: Kurki, Tuulikki (toim.) *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 138–170.
- Latvala, Pauliina 2005: *Katse menneisyyteen. Folkloristinen tutkimus suvun muistitiedosta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Laurén, Kirsi 2006: *Suo – sisulla ja sydämellä. Suomalaisten suokokemukset ja -kertomukset kulttuurisen luontosuhteen ilmentäjinä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Lejeune, Philippe 1989: *On Autobiography*. University of Minnesota, Minneapolis.
- Mikkola, Kati 2009: *Tulevaisuutta vastaan. Uutuusien vastustus, kansantiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Mikkola, Kati 2013: Kansanrunouden kokoelmat. Kerääjinä kuuliaisia avustajia ja visionäärejä. Teoksessa Laitinen, Lea & Mikkola, Kati (toim.) *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 337–376.
- Nirkko, Juha 1998: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran aineistot sukututkijan apuna. *Suomen Sukututkimusseuran Vuosikirja* 22. Tampereen seudun sukututkimusseura, Tampere, 59–62.
- Olsson, Pia 2016: Kyselyaineistojen dialogisuus. Teoksessa: Korkiakangas, Pirjo & Olsson, Pia & Ruotsala, Helena & Åström, Anna-Maria (toim.) *Kirjoittamalla kerrotut. Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteenä*. Suomen kansatieteilijöiden yhdistys Ethnos, Helsinki, 155–184.
- Peltonen, Ulla-Maija 1996: *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Pöysä, Jyrki 1993: Ei palkinnon toivossa. *Elias. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran jäsenlehti* 4, 16–18.
- Pöysä, Jyrki 1997: *Jätkän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalais-*

- sa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Pöysä, Jyrki 2006: Kilpikirjoitukset muistitietotutkimuksessa. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Ulla-Maija, Peltonen (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 221–244.
- Pöysä, Jyrki 2015: *Lähiluvun tieto. Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu.
- Pöysä, Jyrki & Timonen, Senni 2004: Kuinka ahkerat muurahaiset saivat kasvot? Henkilökohtaisen tiedon paikka arkiston keruuohjeissa. Teoksessa Kurki, Tuulikki (toim.) *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 218–254.
- Robinson, Mark 2000: Writing Well. Health and the Power to Make Images. *Journal of Medical Ethics. Medical Humanities* 26: 79–84. <https://doi.org/10.1136/mh.26.2.79>
- Saarenheimo, Marja 1997: *Jos etsit kadonnutta aikaa. Vanhuus ja oman elämän muistelemisen*. Vastapaino, Tampere.
- Saarinen, Pirkko 1976. Miksi kirjailijat kirjoittavat? Suomalaisten kirjailijoiden motivaatiosta. Teoksessa Ritva Haavikko (toim.): *Rivien takaa. Nykykirjallisuuden tutkimusta kirjailijahaastattelujen pohjalta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 265–286.
- Saarinen, Pirkko 1984: Motivaation tutkimus ja luovuus. Teoksessa: Haavikko, Ritva & Ruth, Jan-Erik (toim.) *Luovuuden ulottuvuudet*. Weilin + Göös, Espoo, 173–188.
- Sandberg, Juha 1989: Kantavat sanat. Teoksessa: Ihanus, Juhani (toim.) *Kantavat sanat*. Kirjastopalvelu, Helsinki, 21–27.
- Savolainen, Ulla 2015: *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka. Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta*. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu.
- Sheridan, Dorothy 1993: Writing to the Archive. Mass-Observation as Autobiography. *Sociology* 27:1, 27–40. <https://doi.org/10.1177/003803859302700104>
- Suomen Kirjallisuusterapia ry. [verkkoaineisto]. Saatavissa: <https://kirjallisuusterapia.net/>. Viitattu 10.1.2022.
- Stanley, Liz 2013: Documents of Life and Critical Humanism in a Narrative and Biographical Frame. Teoksessa: Stanley, Liz (toim.) *Documents of Life Revisited Narrative and Biographical Methodology for a 21st Century Critical Humanism*. Ashgate, Farnham, 3–16.
- Vanhatalo, Pauliina 2002: Kirjoittamisen motiiveista ja motivaatiosta. Luovan kirjoittamisen pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Virtanen, Leea 1988. *Nykymagian käsikirja*. Tammi, Helsinki.

II

Metodologisia näkökulmia muistitietoon

Myyttiset ainekset ja rakenteet muistitietokerronnassa ja historian tuottamisessa

Kirsti Salmi-Niklander

 <https://orcid.org/0000-0003-0552-1801>

Myytin käsitteen määrittely (tai määrittelemättä jättäminen) on merkittävä erottava tekijä historian- ja kulttuurintutkijoiden välillä. Antropologit, folkloristit ja uskontotieteilijät yhdistävät myytin esikirjalliseen ja -historialliseen menneisyyteen sekä kulttuurin perustaviin luomiskertomuksiin.¹ Myytin käsitettä on toki sovellettu myös modernin kulttuurin ilmiöiden tutkimuksessa, mutta tällöin käsite on määritelty tarkkarajaisesti (Doty 2000; Saarinen 2018). Historiantutkijat taas usein käyttävät *myyttiä* arkikielisesti merkityksessä 'harhakäsitys' ja 'väärä tieto', eikä sitä määritellä tarkemmin edes silloin, kun tutkimuskohteena ovat juuri myyttiset käsitykset (esim. Tepora 2015).

Muistitietotutkijat puolestaan ovat tarkastelleet ja problematisoineet *myytti*-käsitettä uusista näkökulmista. Sen sijaan, että myytti-leiman avulla rajattaisiin lähteitä luotettaviin ja epäluotettaviin, se voi toimia analyysin välineenä. Tällöin tutkimuksen kohteena ovat kiteytyneet historialliset kertomukset, jotka kytkevät omakohtaisen historiallisen

¹ Tieteen termipankki 1.12.2020: Folkloristiikka:myytti. <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Folkloristiikka:myytti>.

kerronnan ja dokumentoidut historialliset tapahtumat vakiintuneisiin kerronnallisiin rakenteisiin sekä kulttuurisesti tuttuihin ja merkittäviin kertomuksiin, esimerkiksi satuihin tai Raamatun kertomuksiin. Näitä kertomuksia voidaan kutsua muistitietokerronnan myyttisiksi aineksiksi (Samuel & Thompson 1990, 4).

Myyttiset ainekset tulevat muistitietokerronnassa esille toistuvina ja kiteytyneinä repliikkeinä ja kertomusaihelmina. Toisaalta menneisyyden myyttisiä aineksia ympäröi usein hiljaisuus: oletetaan, että kertomukset ovat itsestään selviä ja kaikkien tiedossa, joten niitä ei edes tarvitse kertoa. Näihin ”itsestään selviin” kertomuksiin sisältyy kuitenkin ristiriitoja ja jännitteitä. Näitä jännitteisiä kertomuksia voidaan avata, käsitellä ja purkaa vuoropuhelun kautta. Kertomusten purkaminen ja vuoropuhelu auttavat käymään läpi yhteisön tärkeitä ja vaikeita kokemuksia. Esimerkiksi muistitietohaastattelussa vuoropuhelu rakentuu haastattelijan ja haastateltavien, tutkijan ja tutkittavien välille. (Abrams 2016, 14–15; Portelli 1991, iiv.) Vaikeisiin ja vaiettuihin yhteisöllisiin tapahtumiin liittyvä vuoropuhelu voi kuitenkin käynnistyä yhteisössä myös ilman tutkijan vaikutusta.

Tässä luvussa käsittelen myyttisiä aineksia ja rakenteita suhteessa vuoden 1918 sisällissodan muistitietoon. Tarkasteltava historiallinen tapahtuma on Högforsin punakaartin antautuminen Karkkilassa ja panttivankien junakuljetus Hyvinkäälle. Tämän lisäksi käyn läpi sitä, miten myytin käsitettä on lähestytty muistitietotutkimuksessa. Vuoden 1918 sisällissodan satavuotismuistovuonna 2018 nostettiin esille monia jo unohtuksiin painuneita historiallisia tapahtumia. Muistelu nostatti myös keskustelua muistitiedon totuusarvosta (Teräs 2018).

Olen itse asunut Karkkilassa vuodesta 1986, joten vuosikymmenten varrella olen tutustunut paikalliseen muistitietoon ja historiakeskusteluun sekä tutkijana että yhteisön jäsenenä. Olen aiemmin käsitellyt lyhyesti Karkkilan sisällissodan tapahtumiin liittyvää muistitietoa väitöskirjassani. Varsinainen tutkimusaineistoni oli Högforsin Sosialidemokraattisen nuoriso-osaston toimittama käsinkirjoitettu *Valistaja*-lehti, jossa sisällissodan tapahtumia käsiteltiin varsin niukasti ja fiktiivisesti etäännyttäen. Kokonaisuukua tosin täydensivät *Valistajan* toimittajien myöhemmin kirjoittamat muistelmatekstit. Yksi näistä on Mauno

Veiston vuonna 1974 Työväen muistitietotoimikunnalle lähettämä muistelmakäsikirjoitus (Salmi-Niklander 2004, 200–218), jota käytän myös lähteenä tässä luvussa.

Väitöskirjani valmistumisen jälkeen halusin suuntautua etäisempiin tutkimusaiheisiin. Valmistellessani sisällissodan satavuotismuistoon liittyviä esitelmiä vuonna 2018 luin kuitenkin uudestaan aikaisempia lähdeaineistoja ja tutustuin tuoreimpaan paikallishistoriaa käsittelevään kirjallisuuteen. Paneuduin tarkemmin tapahtumaan, joka on monessa suhteessa ollut Karkkilan historian käännekohta ja painunut syvälle yhteisölliseen muistiin: Högforsin punakaartin antautuminen saksalaisille ja tätä seurannut punaisten panttivankien junakuljetus Karkkilasta Hyvinkäälle 25.4.1918. Högforsin punakaartin ja saksalaisten välillä tehdystä ”herrasmiehsopimuksesta” huolimatta yli 20 näistä panttivangeista teloitettiin. (Rentola 1992, 682–683.) Tapahtumaan liittyy syyllisyyden, petoksen, uhriuden ja sankaruuden kysymyksiä, jollaisia myös Alesandro Portelli on käsitellyt tutkiessaan Italian toisen maailmansodan ajan tapahtumia. Esitelmätilaisuuksien keskusteluissa kävi ilmi, että vankijunan tapahtumat ja niihin liittyvät kertomukset elävät edelleen perheiden muistitiedossa.

Totuuden monet kasvot

Myytin, historian ja muistitiedon suhteiden pohtiminen liittyy vahvasti muistitietotutkimuksen niin kutsuttuun jälkipositivistiseen käänteeseen 1980-luvulla. Sen sijaan, että puolustettaisiin muistitiedon arvoa objektiivisena historiallisena lähteenä, ryhdyttiin tuomaan esille muistitiedon subjektiivisuutta sen erityisenä vahvuutena. (Perks & Thompson 2015, 4.) Myytin ja historian suhteita avattiin muistitietotutkimuksen piirissä Raphael Samuelin ja Paul Thompsonin toimittamassa artikkelikokoelmassa *Myths we live by* (1990). Johdantoluvussa Samuel ja Thompson luonnehtivat antropologien ja historiantutkijoiden myytinäkemyksiä, jotka 1990-luvun taitteessa olivat lähestyneet toisiaan mutta toisaalta pysyneet tiukasti erillään. Niin sanottu uusi sosiaalihistoria korosti edelleen vahvasti historiallisten ”kovien faktojen” merkitystä luokan ja so-

siaalisen liikkuvuuden tutkimuksessa. (Samuel & Thompson 1990, 2.) Historiantutkimuksen metodologisessa itsereflektiassa Hayden White (1978) on ollut tärkeä, vaikkakin kiistelty vaikuttaja korostaessaan historiaa kerronnallisena konstruktiona. Yksilöllisten ja myös fiktiivisiä aineksia sisältävien muistitietokertomusten tunnustaminen tutkimusaineistoksi haastaa historiantutkimuksen peruskategoriat. Toisaalta myös tutkijoiden oman ajattelun myyttisten elementtien tutkimus on tärkeää, jotta tutkijat voivat haastaa oman ”etnosentrisen itseluottamuksensa”. (Samuel & Thompson 1990, 5.)

Samuel ja Thompson (1990, 5–6) korostavat, että myyttisten ainesten tunnistaminen muistitietokerronnasta ei merkitse niiden totuusarvon kiistämistä. Muistitiedolle on tyypillistä niin kutsuttu kaksoisvaliditeetti: se tarjoaa tietoa sekä todellisista tapahtumista että niistä myyttisistä aineksista, joita tapahtumiin upotetaan. Tämä kaksoisvaliditeetti tekee muistitiedosta erityisen kiinnostavan tutkimuskohteen.

Antropologi Elizabeth Tonkin liittää myytin ja historian vastakkainasettelun kirjoitetun historian syntyyn. Hän arvioi kriittisesti historiantutkimuksen ”realismin myyttiä”, joka erottelee jyrkästi menneisyyttä koskevat myyttiset ja realistiset lausumat. (Tonkin 1990, 28.) Historia on Tonkinin mukaan ”menneisyyden representaatiota” (*representations of pastness*) (Tonkin 1990, 26–27). Tonkin määrittelee historiat argumenteiksi, joita ihmiset luovat tietyissä tilanteissa. Ihmiset elävät näissä historiallisissa tilanteissa, muokkaavat niitä ja joskus pyrkivät niiden muuttamiseen. Tonkin (1990, 29) kirjoittaa, että ”totuudella ei ole ainoastaan monia kasvoja, mutta sillä on aina oltava kasvot”. ”Kasvoilla” Tonkin viittaa historiankirjoituksen muotoon ja genreen.

Alessandro Portelli käsittelee myyttejä kerronnan rakenteina ja ymmärtämisen välineinä. Portelli on analysoinut tutkimuksissaan Italian lähihistorian tapahtumia toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen 1940–1950-luvuilla. Monet hänen tutkimistaan tapahtumista ovat traagisia ja väkivaltaisia, ja niihin liittyy ristiriitaisia tulkintoja. Portelli ei sulje pois kertomuksia tai tulkintoja väärinä tai virheellisinä niissäkään tapauksissa, joissa ne ovat mitä ilmeisimmin ristiriidassa historiallisten faktojen kanssa. Hän on kiinnostunut juuri näistä ristiriidoista ja niiden luomisprosessista, jota hän kutsuu historiallisten tapahtumien mani-

puloinmiseksi (Portelli 1991, 26; 2012b, 212). Portellin mukaan muistitietotutkijalle virheelliset kertomukset, myytit, legendat ja vaikenemiset ovat itsessään historiallisia tapahtumia ja tutkimuksen kohteita (Portelli 2012a, 45–46). Ristiriidat ja hiljaisuudet ovat siis avaimia myyttien tunnistamiseen ja tulkintaan historiallisessa muistitietokerronnassa.

Portelli on pohtinut myytin ja kertomuksen suhteita tutkijauransa eri vaiheissa. Artikkelissaan ”The Time of My Life. Functions of Time in Oral History” (1991, 59–80) Portelli luonnehtii kertomusta välineeksi, jolla historiallisiin tapahtumiin liittyvä muistitieto siirretään ”sadun ja myytin aikaan”. Samalla kertomukset etääntyvät kronologisesta historiallisesta ajasta. Portelli liittää myytit yhteisöihin ja kollektiivisiin kertomuksiin, jotka muokkaavat ryhmän identiteettiä vastaavasti kuin henkilökohtaiset kertomukset muokkaavat yksilön identiteettiä. Molemmissa tapauksissa kertoja ottaa etäisyyttä aikaan, omiin kokemuksiinsa ja tulevaisuuteen tallettamalla kertomuksen. (Portelli 1991, 59.)

Portelli (1991, 1–28) on analysoinut historiallisten tapahtumien manipulointia suhteessa Luigi Trastullin kuolemaan. Trastulli oli 21-vuotias italialainen terästehtaan työntekijä, joka kuoli Ternissä Keski-Italiassa 17.3.1949 mielenosoituksessa Italian NATO-jäsenyyttä vastaan. Muistitietokerronnassa kuolema kuitenkin ajoitettiin uudelleen vuoteen 1953 ja liitettiin massairtisanomisia seuranneihin katutappeluihin. Portelli (1991, 26) hahmottaa kolme tapaa ja perustetta, jolla kollektiivinen muisti manipuloi tapahtumien kronologiaa ja faktuaalisia yksityiskohtia. Ensimmäinen näistä on symbolinen. Trastullin kuolema symbolisoi sodanjälkeistä italialaista työväenluokkaista ajatusmaailmaa, mitä vahvistavat kertomuksen avainsymbolit: jeeppi joka ajoi Trastullin yli, muuri jota vasten hänet ammuttiin sekä sotilaiden alas lasketut aseet, kun nämä kieltäytyivät ampumasta työläisiä (Portelli 1991, 10–11). Toinen peruste on psykologinen: tapahtumia manipuloidaan, jotta voidaan käsitellä nöyryytyksen ja arvottomuuden tunteita. Kolmas peruste liittyy kertomuksen muotoon: tapahtumista pyritään muokkaamaan uskottava kokonaisuus ja samalla kronologiaa hämärretään. (Portelli 1991, 26.)

Myöhemmässä artikkelissaan (2012b) Portelli paneutuu historiallisiin tapahtumiin liittyvien myyttien luomisprosesseihin ja merkityksiin. Myytit eivät elä eristyksissä, vaan niistä rakentuu järjestelmiä. Ne muut-

tuvat yhteisön mukana mutta myös muokkaavat yhteisön identiteettiä. Myyttien avulla historiallisista tapahtumista rakennetaan moraalisia kertomuksia syyllisyydestä, viattomuudesta ja vastuusta. (Portelli 2012b, 212.) Esimerkkinä muistitiedon, myytin ja historian suhteista Portelli tarkastelee Salvo D'Acquiston marttyyrikuolemaan liittyvää kerrontaa ja julkista keskustelua. Salvo D'Acquisto (1920–1944) oli napolilainen karabinieeri, jonka on kerrottu uhranneen henkensä pelastaakseen 22 siviiliä saksalaisten teloitukselta Fiumicinossa syyskuussa 1944. Useita saksalaissotilaita oli saanut surmansa ja haavoittunut räjähdyksessä, jota saksalaiset epäilivät tahalliseksi aiheutetuksi, joten he ottivat siviilejä panttivangiksi ja määräsivät heidät kaivamaan omaa joukkohautaansa. Tällöin Salvo D'Acquisto ilmoitti saksalaisille olevansa yksin syyllinen. Hänet teloitettiin ja panttivangit pääsivät vapaiksi. Salvo D'Acquistosta on luotu Italian fasisminvastaisen vastarinnan sankari ja marttyyri, ja hänen patsaitaan on eri puolilla Italiaa. Tapahtuman pohjalta on myös tehty fiktiivinen elokuva. (Portelli 2012b, 213.)

Portelli purkaa artikkelissaan Salvo D'Acquiston sankarikuoleman myyttisiä aineksia (Portelli 2012b, 212). Salvo D'Acquistosta rakennettiin marttyyri- ja sankarihahmo sen jälkeen, kun oikeistohallitus oli noussut valtaan 1947. Katolinen kirkko ja kristillisdemokraattinen hallitus etsivät uutta tulkintaa vastarintaliikkeen sankareista ja Salvo D'Acquisto sopi tähän rooliin. Hänen marttyyrikuolemastaan luotiin vastakertomus Italian vasemmiston kertomukselle vastarintaliikkeen toiminnasta. (Portelli 2012b, 213.) Uudessa kertomuksessa syyllisiksi leimattiin vasemmistolaiset partisaanit, jotka eivät antautuneet vaan antoivat siviilien kuolla puolestaan. Portelli kuitenkin muistuttaa tämän tulkinnan ristiriidoista. Fiumicinon räjähdys oli mitä ilmeisimmin onnettomuus eikä partisaanien työtä. Myös silminnäkiäjöiden kertomukset antavat erilaista tietoa kuin vakiintunut julkinen tulkinta: Salvo D'Acquisto ei antautunut saksalaisille vapaaehtoisesti, vaan hän joutui muiden lailla panttivangiksi. Muiden kaivaessa joukkohautaa hän pyrki toimimaan välittäjänä saksalaisten kanssa (koska hänelle ei riittänyt lapiota ja koska hän osasi puhua italian kirjakieltä) ja lopulta ilmoitti olevansa yksin syyllinen, mikä johti hänen teloitukseensa ja muiden vapauttamiseen. Portelli tunnustaa D'Acquiston toiminnan sankarillisuuden, mutta monet siihen liitetyt mer-

kitykset eivät saa tukea historiallisista dokumenteista tai silminnäkijälausunnoista. (Portelli 2012b, 217.)

Portelli tarkastelee eläkkeellä olevan karabinieerin haastattelua, jossa tämä käsittelee Salvo D'Acquiston tarinaa historiallisen elokuvan näkökulmista. Elokuvasa D'Acquisto käy jättämässä jäähyväiset äidilleen ja morsiamelleen ennen antautumistaan. Haastateltava tuntee myös muistitietoon perustuvan tarinan, jossa D'Acquisto on yksi panttivangeista, muttei näe näiden tarinoiden välillä mitään ristiriitaa. (Portelli 2012b, 216–217.) Portelli muotoilee päätelmänsä: ”Myytit eivät ole ainoastaan välttämättömpiä kuin historia, mutta niiden ei tarvitse edes olla keskenään samaa mieltä.” (Portelli 2012b, 218.)

Portelli havainnoi, miten Salvo D'Acquiston sankarikuolema ja kertomukset via Rasellan partisaani-iskuista limittyvät toisiinsa muistitietokerronnassa. Yksi näiden kertomusten avainsanoista on italiankielinen *presentarsi*, jonka voisi suomentaa 'antautua', mutta myös 'esittäytyä' tai 'ilmoittautua': Salvo D'Acquisto ilmoittautuu saksalaisille ja antautuu vapaaehtoisesti kuolemaan toisten puolesta. Kertomuksiin ja niiden toimijoihin liittyy vahvoja syyllisyyden, vastuun ja uhrautumisen teemoja, joiden kautta kertomuksista rakentuu myyttien verkosto. Salvo D'Acquiston sankarimyytissä korostuvat marttyyriyden ja uhrautumisen teemat, jotka liittävät sen vahvasti kristilliseen mytologiaan. Näitä teemoja vahvistaa Salvo D'Acquiston viimeisiksi sanoiksi mainittu lause: ”Synnyt ja kuolet vain kerran.” Eräs muista panttivangeista, Naldo Attili, vakuutti vuonna 1998 tehdyssä haastattelussa, että D'Acquisto oli sanonut nämä sanat juuri hänelle. Saman ovat kertoneet myös muutamat muut eloonjääneet panttivangit. (Portelli 2012b, 217, 222–223.)

Panttivankijunan tapahtumien monitasoiset tulkinnat

Kimmo Rentola on käsitellyt teoksessaan *Karkkilan historia* perusteellisesti Karkkilan (eli tuolloin Ul. Pyhäjärven pitäjän ja Högforsin ruukkiyhteisön) vuoden 1918 tapahtumia, jotka olivat monella tavalla ainutlaatuisia. Tammikuun 1918 lopussa Högforsin punakaarti otti vallan käsiinsä rauhallisesti, sillä tehtaan johto ja muut paikkakunnan valkoi-

set joko pakenivat tai piileskelivät. Ruukinpatruuna Hjalmar Linderin omaisuus otettiin haltuun, ja punakaarti piti yllä tehtaan toimintaa sekä selvitti vaikeaa elintarviketilannetta. Punainen terrori jäi varsin vähäiseksi ja kohdistui pääasiassa ulkopuolisiin. Högforsin punakaarti pyrki pitämään järjestystä, mutta Ahmoon kylän punakaartin otteet olivat väkivaltaisempia. (Rentola 1992, 646–691.)

Huhtikuun lopussa saksalaisten vallattua Hyvinkään Högforsin punakaarti päätti antautua vapaaehtoisesti saksalaisille. Saksalaiset saapuivat junalla Högforsiin 25.4.1918. Antautumisehtojen mukaisesti vastassa oli neljä punaisten johtomiestä valkoiset nauhat käsivarsissa, ja Tehtaan seurahuoneen katolle oli nostettu valkoinen lippu. Punaiset tulivat luovuttamaan aseitaan Tehtaan seurahuoneelle. Kun kaikkia aseita ei saksalaisten käsityksen mukaan ollut tuotu paikalle määräaikaan mennessä, he ottivat joukon punakaartilaisia panttivangeiksi, lastasivat nämä suljetuihin vaunuihin ja kuljettivat Hyvinkäälle, jossa lukuisia panttivankeja teloitettiin. Saksalaisten aterioidessa muutamit valkoisten puolella olevat paikkakuntalaiset kuitenkin ehtivät pelastaa junasta useita miehiä. Pelastajista on erityisesti mainittu kunnanlääkäri Wilhelm Haglund ja kirkkoherra Kustaa Varmavuori. (Rentola 1992, 681–682.)

Punakaartin antautuminen saksalaisille ja kohtalokkaan vankijunan lähtö on perustellusti yksi Karkkilan historian avaintapahtumista. Tapahtumaan ja siihen liittyvään kerrontaan kytkeytyy syvään juurtuneita yhteisöllisiä katkeruuden ja nöyryytyksen tunteita. Toisaalta tarinan sankareiksi nousevat valkoisten puolella olevat tai ainakin heitä myötäilevät paikkakuntalaiset, jotka ottavat riskejä ja tekevät nopeita päätöksiä pelastaakseen joitakin vankijunaan suljettuja ihmisiä. Vankijunan lähtö Karkkilasta on myös dramatisoitu yhtenä kohtauksena Eino Halmeen näytelmässä ”Linderin aika”, jonka Karkkilan Työväen Näyttämö esitti kesällä 1992.

Sekä vuonna 2018 pitämiäni sisällissotaa käsitteleviä esitelmiä että tätä lukua varten olen tutustunut panttivankeijunaan liittyviin kertomuksiin ja erityisesti pelastustarinoihin. Tarkastellessani vankijunaan liittyvää muistitietoa, tutkimusta ja kaunokirjallisia tulkintoja alkoivat monet ”itsestään selvät” yksityiskohdat osoittautua ongelmallisiksi ja monitulkintaisiksi. Kuinka paljon punaisia panttivankeja junassa oli, ja kuinka

moni heistä palasi Hyvinkäältä hengissä? Ketkä pelastettiin Hyvinkään vankijunasta? Ketkä heidät pelastivat ja miksi? Keitä ei pelastettu ja miksi? Millaisia kiittollisuuden ja katkeruuden verkostoja tästä tapahtumasta syntyi ja miten ne ovat eläneet paikallisessa muistitiedossa? Panttivankijunaan liittyvissä kertomuksissa ei ole havaittavissa yhtä kärjistettyjä esimerkkejä historiallisten tapahtumien manipuloinnista kuin Portellin tutkimuksissa, mutta ristiriitaisia tulkintoja liittyy tapahtumien yksityiskohtiin sekä sen osanottajien toimijuuteen ja motiiveihin.

Hyvinkään panttivankijunaan liittyviä tapahtumia on käsitelty historiantutkimuksessa, muistelmissa ja kotiseutukirjallisuudessa joko historiallisten lähteiden avulla, omakohtaisten kokemusten ja yhteisöllisen muistitiedon pohjalta tai fiktiivisesti etäännyttäen. Ajallinen etäisyys tapahtumiin vaihtelee myös paljon. Jotkut kuvaukset ja kertomukset on kirjoitettu pian tapahtumien jälkeen, toiset vuosikymmeniä myöhemmin. Kertomukset ovat monikerroksisia, sillä ne viittaavat toisiinsa ja keskustelevat toistensa kanssa. Monet kirjoitetuista kertomuksista viittaavat myös suulliseen kerrontaan ja muistitietoon sekä kerrontatilanteisiin, joissa kirjoittajat ovat olleet mukana. Näissä kerrontatilanteissa tapahtumien kokijat ja todistajat ovat käyneet läpi näitä tapahtumia kerta toisensa jälkeen. Tarkastelen näitä kertomuksia ja tulkintoja intertekstuaalisena kokonaisuutena, jonka tuottamiseen olen itsekkin osallistunut.

Lähestyn panttivankijunan pelastustarinoita samanlaisista näkökulmista kuin Anne Heimo, joka on väitöskirjassaan *Kapina Sammatissa* (2010) tutkinut paikallisen historian tuottamista sosiaalisena prosessina. Tähän prosessiin osallistuvat yhtä hyvin ammatti- ja harrastajatutkijat sekä kirjallisen ja suullisen muistitiedon tuottajat. Heimo arvioi kriittisesti termiä *kansanomainen historia*, jota ovat brittiläisen *popular history*-koulukunnan näkemysten pohjalta käyttäneet muun muassa Jorma Kalela, Seppo Knuuttila ja Ulla-Maija Peltonen. Sen sijaan hän käyttää termiä *sosiaalinen muisti*, joka painottaa historian julkisten esitysten ja muistelukerronnan vuorovaikutusta. (Heimo 2010, 52–53.) Heimo erittelee myös historiallisen asiantuntijuuden muotoja ja niihin liittyviä retorisia keinoja. Ammattihistorioitsijat, tietokirjailijat ja paikallisperinteen asiantuntijat voivat käsitellä samoja tapahtumia käyttäen erilaisia retorisia ja kerronnallisia keinoja. (Heimo 2010, 167–187.)

Seuraavaksi tarkastelen niitä kerronnan keinoja, joita tutkijat, silminnäkijämuistelijat ja paikallishistorian harrastajat käyttävät käsitellessään historiallisia tapahtumia, henkilöiden toimintaa ja motivaatioita. Alessandro Portellin ja Anne Heimoin tavoin kiinnitän erityistä huomiota ristiriitoihin ja hiljaisuuksiin sekä avainsymboleihin ja -replikkeihin.

SILMINNÄKIJÖITÄ JA TULKITSIJOITA

Kaksi Högforsin punakaartin antautumista käsittelevistä teksteistä on silminnäkijäkertomuksia. Näillä kertomuksilla on erilainen aikaperspektiivi tapahtumiin: toinen niistä on kirjoitettu vuosi sisällissodan jälkeen, toinen 1970-luvulla. Varhaisempi kirjoittajista tarkastelee tapahtumia valkoisten, myöhempi punaisten näkökulmasta.

Ensimmäinen tärkeä silminnäkijäkokemukseen perustuva lähde Hyvinkään vankijunaan liittyvien tapahtumien historiallisissa tulkinnoissa on kauppias Vilho Mänttärin pitämä puhe Karkkilan suojeluskunnan yksivuotisjuhlassa 25.4.1919. Tuolloin oli kulunut tasan vuosi Karkkilan punaisten antautumisesta, panttivankijunan lähdöstä Hyvinkäälle ja suojeluskunnan perustamisesta. Ennen punaisten antautumista Högforsissa ei oikeastaan ollut valkokaartia, mikä hämmästytti saksalaisia. (Rentola 1992, 682.) Mänttärin puhe on lähes kokonaisuudessaan siteerattu Olli Tuohiniemen kirjoittamassa *Työväenyhdistys Tarmon historia*ssa (Tuohiniemi 1977/1990, 81–89), jossa käsitellään Karkkilan sisällissodan tapahtumia. Kerronnan tyyli on asiallisen toteavaa ja Tuohiniemi (1977/1990, 81) huomauttaakin, että ”eräiden kohtien kieliasu tuntuu oudolta juhlakieleksi”. Puhetekstissään Vilho Mänttäre muistelee yksityiskohtaisesti sisällissodan päättymisen vaiheita ja saksalaisjoukkojen saapumista Högforsin asemalle.

Toisen silminnäkijätarinan kertoja on Mauno Veisto, varhain isättömäksi jäänyt työläisperheen poika, joka vuonna 1918 oli 16-vuotias. Hän käsittelee sisällissodan tapahtumia Työväen muistitietotoimikunnalle vuonna 1974 lähettämässään muistelmissa. Mauno Veiston muistelmia ei ole julkaistu, mutta väitöskirjassani olen siteerannut niistä useita katkelmia (Salmi-Niklander 2004, 200–204). Mauno Veiston sisällissotamuistelmat ovat erinomainen esimerkki Alessandro Portellin (1991, 70) määrittelemistä muistitietokerronnan ajallisista tasoista: niissä ris-

teytyvät henkilökohtaiset, yhteisölliset ja yhteiskunnalliset tapahtumat. Sisällissotamuistelmien rakenne on polveileva: Mauno Veisto kertoo ensin isoveljensä Väinö Veiston tarinan – veli oli Högforsin punakaartin plutoonapäällikkö ja kuoli malariaan Tammisaaren vankileirillä syyskuussa 1918. Oman tarinansa Mauno Veisto aloittaa *Vänrikki Stoolin tarinoihin* viittaavalla sitaatilla: ”Olin siellä minäkin mukana Punakaartissa” (Veisto TMT 186:683, 8). Nuoren ikänsä ja heiveröisyytensä takia Mauno ei päässyt tai joutunut rintamalle, vaan jäi kotiin valvontatehtäviin vanhempien miesten kanssa. Hän oli kuitenkin paikalla seuraamassa punakaartilaiden antautumista sekä kohtalokkaan vankijunan lähtöä ja kuvaa näitä tapahtumia yksityiskohtaisesti.

Juhani Silván ja Reino Luoto ovat käsitelleet Karkkilan sisällissodan tapahtumia ja erityisesti panttivankijunaa Karkkilan historiaa ja suullista perinnettä käsittelevissä julkaisuissaan. Juhani Silvánin tietokirja *Haglundin aika* (2010) on kunnanlääkäri Wilhelm Haglundin (1882–1955) elämäkerta. Teos perustuu laajaan arkisto- ja haastatteluaineistoon, mutta siinä ei ole lähdeviitteitä. Haglund muutti hammaslääkärivaimonsa Lean kanssa Karkkilaan vuonna 1915, jossa he tekivät molemmat merkittävän elämäntyön työläisperheiden terveysolojen kohentajina. Sisällissodan aikana Wilhelm Haglund oli tietyllä tavalla osapuolten yläpuolella, sillä hänet kutsuttiin apuun hoitamaan sekä punaisten että valkoisten väkivallantekojen uhreja (esim. Luoto 2010, 148–149). Merkittävin tapahtuma, josta Silvánin mukaan Haglundin maine alkoi muuttua ”kohti legendaa” oli kuitenkin miesten pelastaminen kohtalokkaasta vankijunasta (Silván 2010, 104).

Reino Luoto julkaisi monia kasku- ja kertomuskokoelmia, joissa hän käsittelee Karkkilan perinnettä ja lähihistorian tapahtumia. Kirjasarjassaan *Muistikuvia Karkkilasta* (osat 1–3, 2008–2010) hän palaa useaan otteeseen sisällissodan tapahtumiin ja niihin liittyvään muistitietoon. Useimmat kertomukset on kirjoitettu fiktion muotoon, jossa esitetään tapahtumia erilaisilla kerronnallisilla keinoilla: minä-muotoisena muistelukerrontana, dramatisoituina vuoropuheluinä ja kaikkietävän kertojan kommentteina. Sisällissodan tapahtumia, vankijunaa ja siitä pelastettuja käsitellään kahdessa tekstissä. ”Kuoppamäen keskustelukerho” (Luoto 2010, 136–162) alkaa muistelulla Fagerkullan miesten juttuporu-

kasta, jonka tarinoita Luoto itse ja muut pikkupojat tiiviisti kuuntelivat. Miesten keskustelut ja kommentit on esitetty sepitteellisenä dialogina, jossa käydään läpi erityisesti sisällissodan tapahtumia. Tässä kertomuksessa keskeinen henkilö on valuri Kustaa Helenius, joka oli yksi vankijunasta pelastetuista panttivangeista. Toisessa Reino Luodon muistelmateoksessa (Luoto 2008, 7–46) on Kustaan ja hänen Hilma-vaimonsa pitkäkö yhteiselämäkerta, jossa samaten vuorottelevat omakohtainen muistelu, historiallisten tapahtumien kommentointi ja dramatisoiva fiktiivinen kerronta.

PELASTAJIA JA PELASTETTUJA

Keitä vankijunasta pelastettiin? Olli Tuohiniemi mainitsee historiikissaan kaksi junasta pelastettua miestä: kunnanlääkäri Wilhelm Haglund pelasti suurperheen isän Kalle Mattilan, kirkkoherra Kustaa Varmavuori puolestaan kehotti suojeluskuntalaisia vapauttamaan pyhäkoulunopettajana toimineen Kustaa Sparfin. Näistä molemmista Tuohiniemi mainitsee muistitietolähteen, Kalle Mattilan poika Aarne Mattilan sekä Kustaa Sparfin osalta Aleksi Aallon. (Tuohiniemi 1977/1990, 94–95.) Vilho Mänttari mainitsee puheessaan punakaartilaiden pelastamiset lyhyesti: suojeluskunta aikoi vapauttaa panttivankien joukosta ”joitain nuorempia luotettavia miehiä” auttamaan järjestyksenpidossa. Tämä ei kuitenkaan onnistunut. Sen sijaan saksalaiset vapauttivat junasta ”joitakin vanhoja ja sairaita” Varmavuoren ja Haglundin esityksestä. (Tuohiniemi 1977/1990, 84.)

Kunnanlääkäri Wilhelm Haglund sai panttivankien vapauttajana sankarin maineen. Juhani Silvánin kirjoittamassa Wilhelm Haglundin elämäkerrassa esitetään yhteensä kahdeksan nimen luettelo miehistä, jotka hän pelasti Hyvinkään vankijunasta. Joukossa oli mainittu Kalle Mattila ja monia muita, joista sittemmin tuli merkittäviä henkilöitä Karkkilan kunnallispolitiikassa. (Silván 2010, 105.)

Juhani Silván esittää dramatisoidun kertomuksen Wilhelm Haglundin pelastusoperaatiosta repliikkeineen ja huomauttaa, että tehtaan isännöitsijä Joel Ström auttoi tahattomasti pelastajia tarjoamalla saksalaisille lounaan ennen Hyvinkäälle paluuta: ”Ilman tuota lounasta ei olisi syntynyt odottelua, ja monen pyhäjärveläisen elämä olisi jäänyt elä-

mättä” (Silván 2010, 104). Isännöitsijä Joel Ström ei ollut motivoitunut pelastamaan punaisia, mutta halusi luoda hyvän suhteen saksalaisiin valloittajiin. Tämä tarjosi pelastajille lyhyen aikaikkunan, jonka sisällä heidän oli tehtävä ratkaisut ja toimittava. Reino Luodon dramatisoimassa Kuoppamäen miesporukan keskustelussa Haglundin sankaruutta ylistetään: ”Vaikka se oli tommonen herra, niin kuinka se lähti pualustamaan meittä tavallisiin työläisiin. [– –] Oli se rohkea teko. Eikä se kuulunu kysyvän saksalaisilta eres lupaaka.” (Luoto 2010, 157.)

Silván esittää toisaalta kysymyksen, miten vasta muutaman vuoden paikkakunnalla asunut Wilhelm Haglund saattoi noin nopeasti ratkaista, keitä junasta olisi pelastettava. Hän päätelee, että ”pelastuslistan” tekivät tosiasiasa valumestari Svante Hartman ja tehtaan teknillinen johtaja Einari Salvén, jotka säälivät hyviä työmiehiä. Lääkäri oli puolueeton toimija, joka saattoi ottaa riskin pelastustoimista. (Silván 2010, 105–106.)

Valumestari Svante Hartmanin osalta on kerrottu toisesta pelastustoimesta, jota sekä Mauno Veisto että Reino Luoto kuvailevat yksityiskohtaisesti ja dramaattisesti. Svante Hartman pelasti metallityöläisten ja valurien ammattiosastojen liput, joita saksalaiset repivät ja talloivat junaan astumisen yhteydessä. Mauno Veiston silminnäkijäkuvaus tapahtumista korostaa Hartmanin toiminnan yllättävyyttä:

Oli muistaakseni metallin lippu, joka oli pistimellä leikattu palkeenkieli. Valurien lippu oli tankossa ja pantu junan vaunun perään roikkumaan. Metallin lippu oli levitetty niin, että saksalaiset jotka menivät vaunuihin, pyyhkivät jalkansa siihen. Mutta nyt tapahtui ihmeellinen tapaus: Valumestari meni ja otti ensin Valurien lipun ja se jälkeen metalliosaston lipun pois. Ottaessaan ne haltuunsa, sanoi nämä sanat: Nämä ovat minun miesteni liput, niitä tarvitaan vielä. (Veisto TMT 186:683, 14.)

Reino Luoto kertoo saman tapahtuman Kustaa Heleniuksen näkökulmasta esittäen saman repliikin murteellisena: ”Net on mum miästem lippui. Ei niit toltapaa häväistä. Niit tarvitaav viäl.” Hän kommentoi samalla, että ”tekoa pidettiin suorastaan kummallisena äärioikeistolaiselta valumestarilta”. (Luoto 2008, 29.)

Pelastajat saavat kertomuksessa erilaisia rooleja: Wilhelm Haglund on selvimmin sankaripelastaja, Svante Hartman yllättävä pelastaja. Kirkkoherra Kustaa Varmavuori taas esitetään vastahakoisena pelastajana. Mauno Veisto kertoo muistelmissaan, että ”Haglund ja valumestari” komensivat rivistä pois monia miehiä. Sen sijaan Varmavuoren toimintaa hän kommentoi näin:

Ihmettelyä minussa herätti, ettei kirkkoherra Varmavuori tullut ketään pelastamaan, mutta se johtui siitä että Ahmoon punakaartilaiset kohtelivat häntä pahoin. He, nimittäin Bruno Brander ja toiset ahmoolaiset veivät hänet Ahmoon työväentalolle ja tanssittivat häntä ja se oli kaikkien mielestä huono teko. Kyllä siitä tanssittamisesta miehet saivat kuolemantuomion. (Mauno Veisto TMT 186:683, 14; ks. m. Koivunen 2008, 45.)

Tässä kylläkin tapahtumat tiivistyvät Mauno Veiston mielessä: Bruno Brander ei vielä ollut tuossa kohtalokkaassa vankijunassa, vaan saksalaiset tulivat seuraavana päivänä uudestaan hakemaan Ahmoon työväenyhdistyksen johtajat.

Mitä kirkkoherra Varmavuorelle oikeastaan tapahtui Ahmoon työväentalolla? Anne Koivunen (2008) käsittelee kirkkohistorian pro gradu-tutkielmassaan Ahmoon kylän ja kirkkoherra Varmavuoren jännitteistä suhdetta. Hän haastatteli ”Alestalon pappaa”, joka kertoi tapahtumista seuraavasti:

Eräänä päivänä, se oli keskipäivä vielä, kun toivat Varmavuoren Ahmoon talolle eli Ahmoon työväentalolle. Tekivät kiusaa Varmavuorelle. Asettivat hänet istumaan ja veivät naisen hänen syliinsä. Naisen tehtävä oli houkutella Varmavuorta tanssimaan. Hän ei yrityksessään onnistunut, mutta tämän tapauksen seurauksena syntyi Ahmoolaiden ja kirkkoherra Varmavuoren välille ylittämätön kiulu. Jos Varmavuori oli joskus tulossa jostain ja joutui ohittamaan Ahmoon työväentalon, hän aina ensin tarkisti, ettei siellä vaan ollut tansseja. Ja jos siellä oli tanssit, hän kääntyi ympäri ja kiersi pitkän lenkin kautta kotiinsa kirkolle. (Koivunen 2008, 9–10.)

Varmavuoren ”tanssittamiseen” Ahmoon työväentalolla liittyy monia tarinoita, mutta myös vahvoja mielipiteitä siitä, ettei tätä tapahtumaa ole todellisuudessa koskaan tapahtunut tai sillä ei ainakaan ole mitään yhteyttä sisällissotaan. Reino Luodon kertomuksessa Kuoppamäen miesporukka väittelee tarinoiden todenperäisyydestä ja niiden välisistä syy-yhteyksistä. Tanssittamista pidetään perättömänä tarinana, mutta Ahmoon miehet olivat pidättäneet kirkkoherran tämän kulkiessa ohi työtehtävissä ja vieneet tämän työväentalolle. Kirkkoherralla oli hyvä syy pelätä henkensä puolesta, sillä Ahmoolla oli surmattu useita pitäjän läpi rintamalle matkalla olleita valkoisia miehiä. Högforsin punaisten esikunnan päällikkö Matti Ollikkala pelasti Varmavuoren ja sai siitä kiitokseksi pitää henkensä. (Rentola 1992, 664–665; Luoto 2010, 148.)

”Sotasurmat”-tietokannan avulla kokosin tiedot Hyvinkäällä teloitetuista Ul. Pyhäjärven punaisista ja heidän perhesuhteistaan. Lähes kaikki olivat nuoria tai nuorehkoja naimattomia miehiä tai nuoria perheenisä, joilla oli yksi tai kaksi lasta. Joukossa oli kuitenkin yksi poikkeava nimi: kymmenen lapsen isä, seppä Juho Eerik Tanner. Ahmoon työväentalolla 5.5.2018 pidetyn esitelmätilaisuuden yhteydessä nousi esille tarinoita siitä, miten kirkkoherra Varmavuori erityisesti kieltäytyi pelastamasta seppä Tanneria: ”Kuka tahansa muu, mutta Tanneria ei!” Tämä tapahtuma ja repliikki toistetaan monissa kertomuksissa (Silván 2010, 105; Luoto 2010, 157). Miksi Varmavuori sitten vihasi Juho Erik Tanneria? Esitelmätilaisuuteen liittyvässä keskustelussa tuli esille Tannerin perheen muistitietoa, jossa vihan selityksenä esitetään Tannerin sanoma ilkeä letkautus rovastille. Varmavuoren ”tanssittamista” käsittelevät tarinat puolestaan liittyvät kansanomaisiin pilasatuihin, joissa nauretaan pappien ahneudelle ja tehdään heidät naurettaviksi erilaisilla keinoilla. (Ks. Rausmaa 2000, 341–385.) Varmavuoren vastahakoisuuden taustalla oli häpeän ja nöyryyksen kokemuksia.

Reino Luodon kertomuksissa tulee esille vielä yksi toimija, jonka voisi määritellä salaiseksi pelastajaksi: metsätyönjohtaja Kustaa Kylmäkorpi, joka oli nousemassa Karkkilan suojeluskunnan päälliköksi. Hän pelasti junasta naapurinsa Kustaa Heleniuksen, joka oli vaimonsa kanssa pyyteettömästi auttanut Kylmäkorven suurta perhettä, kun isä Kustaa kierteli maakuntaa työtehtävissä. Reino Luodon mukaan Kustaa Kylmä-

korpea kiinnostivat enemmän ”viina ja Neljän Kuninkaan Kirja” kuin perheen elättäminen. (Luoto 2008, 16–17.) Haglund ei Kustaa Heleniusta vapauttanut ehkä siitä syystä, että tällä oli vain kaksi lasta. Kun Kustaa Helenius odotteli junavaunussa muiden miesten kanssa, Kylmäkorpi ilmaantui ovelle ja totesi: ”Ethän sä oo tehny kenellekkään mittään pahaa.” Puhuttuaan muiden suojeluskuntalaisten kanssa Kylmäkorpi kehotti kaimaansa astumaan ulos junasta. Tästä tapauksesta Kustaa Helenius toisteli omaa lentävää lausettaan: ”Ilman minun kaloi ja mamman pernoi mää olisin ny Hyvinkään nummes.” (Luoto 2008, 30–31.) Naapurille annettu ruoka-apu, kalat ja perunat pelastivat hänen henkensä.

SYMBOLEITA, DRAMAATTISIA KÄRJISTYKSIÄ JA AVAINREPLIIKKEJÄ

Kohtalokkaan panttivankijunan tapahtumissa ja niiden tulkinnoissa voi havaita vastaavanlaisia dramaattisia kärjistyksiä ja ristiriitoja kuin Alessandro Portellin analysoimissa Italian toisen maailmansodan tapahtumissa. Kertomuksissa Salvo D’Acquistosta rakennettiin sankari ja marttyyri. Vastaavasti tohtori Haglund sai panttivankijunan tapahtumiin liittyen pysyvän sankarin maineen. Muut pelastajat – Svante Hartman, kirkkoherra Varmavuori ja Kustaa Kylmäkorpi – esitetään sen sijaan ristiriitaisempina hahmoina.

Eräs yksityiskohta, johon liittyy ristiriitaisia tietoja, on kohtalokkaan vankijunan panttivankien määrä. Tämän olettaisi olevan selkeä tosiasia, mutta eri lähteissä esiintyy vaihtelevia arvioita vankien määrästä, tai määrä jätetään mainitsematta. Kimmo Rentola arvioi junassa olleen 70 miestä. Hän perustaa tiedon Sota-arkiston lähteisiin (upseeri Klingsporin raportti) sekä Vilho Mänttärin puheeseen, jossa ei kuitenkaan lukumäärää mainita. Lähteiden mukaan Hyvinkäällä teloitettiin 23 karkkilalaista miestä. Karkkilan suojeluskunnan edustajat kävivät osoittamassa teloitettavat miehet, mutta hyvinkääläiset hoitivat itse teloituksen. (Rentola 1992, 683.) Nämä teloitetut eivät kuitenkaan kaikki olleet samassa vankijunassa, vaan seuraavana päivänä Hyvinkäälle haettiin Ahmoon punakaartin johto ja kuulustelujen jälkeen vielä lisää miehiä.

Kuinka moni panttivankijunan matkustajista palasi Hyvinkäältä hengissä? Millaisia tarinoita heillä oli kerrottavanaan? Reino Luoto esittää ”Kuoppamäen keskustelukerho” -kertomuksessa erilaisen tulkinnan

panttivankien ja palaaajien määrästä: panttivankeja oli noin kolmekymmentä, joista kuitenkin Haglund pelasti useita ja Kustaa Kylmäkorpi Kustaa Heleniuksen. Hyvinkäälle vietiin 28 miestä, joista 26 teloitettiin ja vain kaksi palasi elävänä kotiin, Emil Helander ja Fredrik Siren. (Luoto 2010, 151.) Helander ei suostunut puhumaan mitään kokemuksestaan, mutta välillisesti selvisi, että hänet oli pelastanut teloitukselta hänen suojeluskuntaan kuulunut sukulaisensa. Hän oli tarjonnut Helanderille lippurahaa, mutta tämä mieluummin käveli takaisin Högforsiin ratakiskoja myöten. (Luoto 2010, 155–160.) Reino Luodon fiktiivisen kertomuksen muodossa esittämä tulkinta panttivankien, teloitettujen ja pelastettujen määrästä perustuu muistitietoon. Se on looginen ja uskottava, vaikka onkin jossain määrin ristiriidassa historiallisten lähteiden kanssa. Toisaalta historialliset lähteetkin ovat keskenään ristiriitaisia. Panttivankeja määrää on saatettu ymmärrettävästi liioitella voitaneen osapuolen raporteissa.

Pelastajien toimijuutta painotetaan eri lähteissä eri tavoin. Silvánin dramatisoimassa kohtauksessa Haglund saapuu junalle moottoripyörällään ja käy yksitellen kutsumassa miehiä ulos junasta. (Silván 2010, 105.) Olli Tuohiniemen tulkinnan mukaan pelastajat pyysivät suojeluskuntalaisia poistamaan miehet junasta, kun taas Vilho Mänttärin puhetekstissä saksalaiset vapauttivat vangit Haglundin ja Varmavuoren pyynnöstä (Tuohiniemi 1977/1990, 84). On ymmärrettävää, ettei Mänttärei suojeluskunnan juhlapuheessa halunnut tuoda esille sitä, että pelastustoimet olisi toteutettu saksalaisilta salaa.

Alessandro Portelli (1991) on tarkastellut Luigi Trastullin kuolemaan liittyvien kertomusten avainsymboleita. Vastaavia avainsymboleita voidaan hahmottaa panttivankeijunaan liittyvässä kerronnassa. Yksi niistä on umpinainen karjavaunu, ”härkävaunu” (Silván 2010, 104; Luoto 2010, 29) tai ”mullivaunu” (Luoto 2008, 156), johon miehet suljetaan. Tämä toistuu kertomuksissa ja se korostaa vangitsemisen nöyryytystä ja ihmisarvon riistämistä. Toinen tärkeä symboli ovat metallin ja valurien ammattiosaston liput, jotka Svante Hartman pelasti saksalaisten häpäisyltä. Teon yllättävyyttä ja rohkeutta korosti se, että valumestari toimi saksalaisten ja muiden katsojien silmien edessä. Hän vei liput aseman varastoon, josta ne siirrettiin myöhemmin työväenyhdistys Tarmon ta-

lolle. Tietävästi ne tuhoutuivat Tarmon talon tuhopoltossa vuonna 1932. (Luoto 2010, 29.)

Mikä voisi olla vastaavanlainen avaintermi kuin *presentarsi* ('antautua, ilmoittautua') Salvo D'Acquistoa käsittelevissä kertomuksissa? Monitul-kintainen ja samalla hämäräksi jäävä termi on kirkkoherra Varmavuoren "tanssittaminen", jonka todellisesta sisällöstä vihjaillaan ja joka toisaalta esitetään kirkkoherran katkeruuden perusteluna. Häpeä (ja häpäisemi-nen) onkin yksi panttivankijunaan liittyvien kertomusten avaintermejä. Kirkkoherra Varmavuoren katkeruus Ahmoon työväenyhdistyksen joh-tohahmoja ja seppä Tanneria kohtaan liittyy nimenomaan nöyryytyk-seen, häpeään ja pelkoon. Kun valtasuhteet kääntyivät, kirkkoherralle tuli mahdollisuus kostaa ja kieltäytyä Tannerin pelastamisesta. Toisaalta hän kyllä kirjoitti myöhemmin omaisten pyynnöstä puolustuskirjelmää vankileireillä oleville punaisille. (Rentola 1992, 690.)

Salvo D'Acquiston sankaritarinan avainrepliikki on "Synnyt ja kuolet vain kerran", jonka silminnäkiäjät vakuuttivat hänen sanoneen ennen ratkaisevaa päätöstään. Karkkilan vankijunaa käsittelevissä kertomuksis-sa nousee esille useita avainrepliikkejä: Svante Hartmanin "Nämä on minun miesteni liput ja niitä tarvitaan vielä", kirkkoherra Varmavuoren "Kuka muu tahansa, mutta Tanneria ei!" sekä Kustaa Heleniuksen "Ilman minun kaloi ja mamman pernoi mää olisin nyt Hyvinkään num-mes". Kiinnostavaa on se, että tarinoiden kiistattomin sankarihahmo, tohtori Haglund, ei ole saanut nimiinsä vastaavanlaista avainrepliikkiä. Hänen huomautuksensa vapautettaville miehille ovat korostetun arkisia: "Kyllä Leivo on vielä liian heikko matkustamaan. Tulkaa alas junasta" (Silván 2010, 105). Rauhallisilla repliikeillään Haglund kuitenkin ottaa tilanteessa lääkärin auktoriteettiaseman.

Avainrepliikit ilmaisevat sisällissodan tapahtumien taustalla olevia so-siaalisia verkostoja ja rakenteita, jotka tapahtumien kärjistyessä vaikut-tivat henkilöiden toimintaan. Svante Hartmanin lausumassa tulevat esille tehdasyhteisön patriarkaaliset rakenteet, mutta myös sisäinen lojaalisuus. Hän puhuu työmiehistä "minun miehinäni" ja on valmis pelastamaan heidän lippunsa häpäisyltä, vaikka on itse poliittisesti eri kannalla. Kirkkoherra Varmavuoren lausumassa korostuu pelastajan valta. Punaisten antautuminen antoi hänelle mahdollisuuden päättää

elämästä ja kuolemasta. Tämä oli ristiriidassa kristillisen anteeksiannon ja armeliaisuuden periaatteiden kanssa, mutta taustalla vaikutti kirkkoherran pelko ja sen synnyttämä katkeruus.

Kustaa Heleniuksen lausuma puolestaan nostaa esille naapurusten väliset kiitollisuuden siteet ja näistä ainoana myös naisen toimijana. Yllättävän pelastuksen taustalla vaikutti perheenäitien välinen solidaarisuus ja pyyteetön auttamishalu. ”Mamma” eli Kustaan puoliso Hilma Helenius oli itseoppinut kättilö, joka teki tiivistä yhteistyötä tohtori Haglundin kanssa. Hän oli myös ensimmäinen naisedustaja Karkkilan kauppalanvaltuustossa. (Luoto 2008, 34–36.) Näihin kolmeen avainrepliikkiin kiteytyy laajoja paikallishistoriallisia prosesseja: sisällissodan tapahtumiin perustuvat katkeruuden ja kiitollisuuden tunteet, tehdasyhteisön monitasoiset patriarkaaliset rakenteet ja toisaalta myös enteet noiden rakenteiden murtumisesta.

Miten tunnistaa ja tulkita myyttisiä rakenteita ja aineksia?

Kohtalokasta panttivankijunaa Karkkilasta Hyvinkäälle ei voi sellaisenaan pitää myyttinä: se on todellinen historiallinen tapahtuma, joka vaikutti pitkään sekä koko yhteisön että yksittäisten perheiden elämään. Sen sijaan sitä voidaan hyvällä syyllä pitää historiallisena avaintapahtumana, johon sisältyy monia avainkertomuksia. Näistä kertomuksista on tunnistettavissa myyttisiä rakenteita ja aineksia.

Muistitietokerronnan ja paikallishistoriaa käsittelevien tekstien myyttisiä elementtejä voi tunnistaa muun muassa seuraavista piirteistä:

- 1) Kertomuksissa on ristiriitoja ja epäloogisuuksia, joita ei avata tai selitetä.
- 2) Kertomuksissa on yhteyksiä suullisen ja kirjallisen kulttuurin pitkäikäisiin kertomuksiin.
- 3) Kertomuksissa luodaan vahvoja henkilöasetelmia: sankari – uhri – marttyyri – syyllinen – petturi.
- 4) Kertomuksissa korostetaan dramaattisia käänteitä, yhtäältä satutunmaa ja toisaalta ratkaisuja ja niiden ”kohtalokkuutta”, sekä ennakoidaan pitkäaikaisia vaikutuksia yhteisön ja perheiden elämään.

5) Kertomusten keskeiset henkilöt lausuvat ratkaisevissa tilanteissa avainrepliiikkejä.

Myyttisen kerronnan elementtejä esiintyy tieteellisissä teksteissä yhtä lailla kuin kirjallisessa tai suullisessa muistitietokerronnassa. Tutkijat tekevät johtopäätöksiä, mutta myös dramatisoivat tapahtumia ja tulkitsevat lähteitä oman aikansa näkökulmasta ja omien kokemustensa kautta. Historiallisten lähteiden myyttisiä elementtejä purkaessaan tutkijat voivat myös huomaamattaan rakentaa uusia. Esimerkki tästä on Kimmo Rentolan (1992, 682) rinnastus Högforsin punakaartin antautumisen ja nuijasodan tapahtumien välillä: ”Talonpojat antautuivat kun hengenmies lupasi henkien säästyvän, ja kun aseet oli luovutettu, huovit alkoivat niittää kapinallisia.”

Kun ryhdyin lukemaan uudelleen Karkkilan historiaan ja muistitietoon liittyviä aineistoja vuonna 2018, panttivankijunaan liittyvät pelastustarinat alkoivat kiehtoa ja askarruttaa. Pelastustarinoiden sankareiksi nousevat yhteiskunnalliselta asemaltaan ja poliittisilta mielipiteiltään valkoisten puolella olevat ihmiset, jotka tekivät nopeita päätöksiä ja ottivat riskejä pelastaakseen punaisia kuolemalta. Miksi he toimivat näin sen sijaan että olisivat jääneet ulkopuolisina seuraamaan tapahtumien etenemistä?

Vastaavia moraalisia kysymyksiä nousee esille myös Alessandro Portellin tutkimissa Italian tapahtumissa ja niihin liittyvässä muistitiedossa. Vaikka Salvo D’Acquiston ympärille tietoisesti rakennettu ”pyhimystarina” on Portellin mukaan suurelta osin fiktiota, D’Acquiston käyttäytyminen oli eittämättä sankarillista ja hän pelasti monien hengen ottamalla syyn itselleen.

Kertomuksista voi tulkita monenlaisia motivaatiotekijöitä tämän toiminnan taustalla. Yhtenä tärkeänä vaikuttimena oli oikeudenmukaisuus ja seuraamusten kohtuullisuus. Monet panttivankijunan matkustajat eivät olleet osallistuneet millään tavalla sisällissodan väkivaltaisuuksiin, jotka ylipäättään olivat Karkkilassa jääneet suhteellisen vähäisiksi. Toisaalta pelastustoimien taustalla vaikutti myös pragmaattisia ja yhteisöllisiä tavoitteita: työnjohtaja halusi pitää hyvät työmiehensä, kun taas kunnanlääkäri ja kirkkoherra halusivat ehkäistä pitkäkestoisia sosiaalisia ongelmia, joita yksinhuoltajaäidit ja isättömät lapsikatraat olisivat voi-

neet synnyttää. Taustalla oli myös sukulaisuus- ja naapuruussuhteisiin liittyviä velvoitteita ja lojaalisuutta. Näiden lojaalisuuksien ja velvoitteiden käänttöpuolena olivat työläisyhteisön monitasoiset patriarkaaliset rakenteet. Positiivisten tavoitteiden vastavoimana kertomuksissa nousee vahvasti esille myös rovasti Varmavuoren henkilökohtainen katkeruus, jonka takia hän ei suostunut pelastamaan seppä Tanneria. Tämä katkeruus on ristiriidassa kristillisen armeliaisuuden ja anteeksiannon periaatteiden kanssa, joita kirkkoherra kuitenkin toisissa yhteyksissä noudatti.

Samat moraaliset kysymykset ovat ajankohtaisia myös tänä päivänä. Ne ovat nousseet esille muun muassa keskusteluissa turvapaikanhakijoihin ja pakkopalautuksiin liittyvistä kysymyksistä ja kärjistyneissä poliittisissa keskusteluissa vuoden 2015 pakolaiskriisin jälkeen. Olen ollut toteuttamassa muistitietohanketta, jonka kohteena ovat turvapaikanhakijoiden kanssa työskentelevät suomalaiset vapaaehtoiset (Laine & Salmi-Niklander 2017; Jurvanen 2020). Yhteinen teema näissä kertomuksissa on ratkaisun hetki, jolloin yksilöt tekevät päätöksen toimimisesta ja asioihin puuttumisesta. Karkkilan sisällissodan tapahtumiin liittyen pelastajien omakohtaisia kertomuksia ei kuitenkaan ole talletettu, vaan kertojat ovat pelastettuja tai silminnäkijöitä.

Sisällissodan muistovuonna pidetyt esitelmätilaisuudet jatkoivat muisteluprosessia. Sen yhtenä konkreettisena tuloksena Hyvinkäällä Puolimatkan hautausmaalla paljastettiin 21.5.2019 muistokivi, johon on kaiverrettu teloitettujen punaisten nimet. Muistomerkki oli pystytetty jo 1939, mutta silloin nimet oli jätetty pois. Selvitin karkkilalaisten teloitettujen nimitietoja perheenjäsenten kanssa, ja heitä osallistui myös muistokiven paljastustilaisuuteen. Tämä oli merkittävä tapahtuma, sillä nimet antavat teloitetuille yksilöllisyyden ja identiteetin. Panttivankijunaan liittyvissä kertomuksissa pelastetut ja pelastajat nostetaan esille yksilöinä, mutta junaan jääneet ja teloitetut jäävät nimettömiksi uhreiksi, joilta karjavaunuun sulkeminen riistää myös ihmisyyden. Nimien julkaisemisen avulla he voivat saada tuon ihmisyyden takaisin.

LÄHTEET

ARKISTOLÄHTEET

Työväen Arkisto

Työväen muistitietotoimikunta

Mauno Veisto: TMT 144:683 ja 186:683.

KIRJALLISUUS

- Abrams, Lynn 2016: *Oral History Theory*. Routledge, Abingdon. <https://doi.org/10.4324/9781315640761>
- Doty, William G. 2000: *Mythography. The Study of Myths and Rituals*. University of Alabama Press, Tuscaloosa.
- Heimo, Anne 2010: *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Jurvanen, Susanna 2020: "Pienenä palasena suuressa palapelissä". Turvapaikanhakijoiden kanssa vapaaehtoistyötä tekevien positioituminen yhteishaastatteluisissa. Folkloristiikan pro gradu-tutkielma. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Koivunen, Anne 2008: "Oli se väkeä Ahmoolla!". Ahmoon maatyöväen ja vuokratilallisten suhteet kirkkoon ja pitäjän päättäjiin 1889-1919. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu-tutkielma. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Laine, Sofia & Salmi-Niklander, Kirsti 2017: Volunteer Work among Asylum Seekers and Refugees in Finland from 2015 to 2017. *Gränslös. Tidskrift För Studier Av Öresundsregionens Historia, Kultur Och Samhällsliv* 8, 90–100.
- Luoto, Reino 2008: *Tyläläisiä ja luattamusmiähiä – nii ja -naisii kans. Muistikuvia Karkkilasta, osa 1*. Lukutoukan kirjakauppa, Karkkila.
- Luoto, Reino 2010: *Kapinaa ja kipinää – kasvavan kaupungin vaiheita. Muistikuvia Karkkilasta, osa 3*. Lukutoukan kirjakauppa, Karkkila.
- Perks, Robert & Thomson, Alistair 2015: Critical Developments. Introduction. Teoksessa: Perks, Robert & Thomson, Alistair (toim.) *Oral History Reader*. Routledge, Abingdon, 1–21. <https://doi.org/10.4324/9781315671833>
- Portelli, Alessandro 1991: *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories. Form and Meaning in Oral History*. State University of New York Press, Albany.
- Portelli, Alessandro 2012a: *Käsä on täytetty. Historia, muisti ja verilöyly Roomassa 1944*. Suom. Aulikki Vuola. Faros, Turku.
- Portelli, Alessandro 2012b: Myth and Morality in the History of Italian Resistance. *History Workshop Journal* 74, 211–223. <https://doi.org/10.1093/hwj/dbs010>
- Rausmaa, Pirkko-Liisa 2000: *Suomalaiset kansansadut 6. Pilsadut ja kaskut*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Rentola Kimmo 1992: Karkkilan historia. Toinen osa. Teoksessa: Aalto, Seppo & Rentola, Kimmo: *Karkkilan historia*. Karkkilan kaupunki, Karkkila.
- Saarinen, Toni 2018: *Kuinka monesta tehdään yksi. Uuden maailmanjärjestyksen salaliitto-teorioiden myyttiset diskurssit*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, folkloristiikka.

- Salmi-Niklander Kirsti 2004: *Itsekasvatusta ja kapinaa. Tutkimus Karkkilan työläisnuorten kirjoittavasta keskusteluyhteisöstä 1910- ja 1920-luvuilla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Samuel, Raphael & Thompson, Paul 1990: Introduction. Teoksessa: Thompson, Paul & Samuel, Raphael (toim.) *The Myths We Live By*. Routledge, Abingdon, 1–22.
- Silván, Juhani 2010: *Haglundin aika*. Karkkilan kotiseutuyhdistys, Karkkila.
- Tepora, Tuomas 2015: Sota, Tuntematon ja Mannerheim. Kansallisten symbolien ja myytien nykyisyys ja tulevaisuus. *Futura* 34:3, 5–11.
- Teräs, Kari 2018: Mitä on muistitieto ja miten se poikkeaa muusta historiallisesta tiedosta? 6.7.2018 *Alusta! New Social Research at Tampere University*. [verkkoaineisto]. Tampereen yliopisto, Tampere. Saatavissa: <https://www.tuni.fi/alustalehti/2018/07/06/mita-on-muistitieto-ja-miten-se-poikkeaa-muusta-historiallisesta-tiedosta/>. Viitattu 30.11.2020.
- Tieteen termipankki 2020. <https://tieteentermipankki.fi>
- Tuohiniemi, Olli J. 1977/1990: *Työväenyhdistys Tarmon historia*. Karkkilan sos.dem. työväenyhdistys, Karkkila.
- Tonkin, Elizabeth 1990: History and the Myth of Realism. Teoksessa: Thompson, Paul & Samuel, Raphael (toim.) *The Myths We Live By*. Routledge, Abingdon, 25–35. <https://doi.org/10.4324/9781003174714-3>
- White, Hayden 1978: *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore.

Trauma, muistitieto ja kertomuksen tutkiminen

Kirsi Laurén

 <https://orcid.org/0000-0002-5277-6084>

Tiiu Jaago

 <https://orcid.org/0000-0003-2335-0567>

Erilaisiin kriiseihin, kuten sotiin, luonnonkatastrofeihin, vakaviin sairauksiin, epidemioihin ja yhteiskunnallisiin murroksiin liittyvät kokemukset ja muistot kiinnostavat muiden asiantuntijoiden lisäksi muistitietotutkijoita. Kriiseihin liittyvät kokemukset ovat usein vaikeita, jopa traumaattisia, ja niistä kertominen voi olla hankalaa paitsi tapahtumahetkellä myös sen jälkeen. Niinpä esimerkiksi muistoja sodissa taistelleilta, työ- ja keskitysleireiltä selvinneiltä, rikoksen tai väkivallan uhreiksi joutuneilta tai vakavaa tautia sairastaneilta onkin tyypillisesti tallennettu vasta pitkän ajan kuluttua akuutin kriisin päättymisestä.¹

1 Viime vuosikymmenten aikana traumaattisia kokemuksia on kuitenkin ryhdytty tallentamaan myös pian kriisin jälkeen tai sen ollessa vielä meneillään (Cave 2014, 1). Esimerkiksi Yhdysvaltojen Floridaan ja Louisianaan vuonna 2005 iskeneestä hirmumyrsky Katrinasta selvinneiden traumaattisia kokemuksia ryhdyttiin tutkimaan pian myrskyn laannuttua (Cave 2014, 10). Paikallinen esimerkki kriisiajan kokemusten samanaikaisesta tallentamisesta on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran "Koronakevät"-keruu 12.3.–16.9.2020, jossa kerättiin kokemuksia koronaviruksen COVID-19 -pandemiasta, joka saapui Suomeen kevättalvella 2020. Myös Virossa Kulttuurihistorian arkisto ja Viron elämäkertojen yhdistys julkaisivat 18.3.2020 kilpakeruun "Eriolukorra päevik" (suom. Poikkeustilapäiväkirja) ja Viron kansanrunouden arkisto järjesti keruun "Tervise hoidmine koroonakriisi ajal" (suom. Terveiden ylläpito koronakriisin aikana) 29.4.–30.6.2020. Pandemiaan liittyvä erityistilanne oli voimassa Virossa 17.3.–18.5.2020. (Ks. myös Kuperjanov 2020; Covid-19 2021; Hiimäe 2021.)

Muistitietotutkimuksessa kiinnitetään huomiota ihmisen omaan kokemukseen, jolloin esiin nousevat myös ihmisen kokemat tunteet, kuten ilo, suru ja pelko. Muistitietotutkija saattaakin kohdata traumaattisia kokemuksia hyvin erilaisten tutkimusaiheiden ja -aineistojen parissa. Hyvin voimakkaat negatiiviset tunteet, kuten kuolemanpelko ja ahdistus, vaikuttavat ihmisen kykyyn kielellistää kokemaansa, jolloin traumaattisesta kokemuksesta voi olla vaikeaa, suorastaan mahdotonta puhua tai kirjoittaa. Traumaattisten kokemusten tutkiminen on tämän vuoksi haastavaa. Herää kysymys, onko tällaisia kokemuksia ylipäänsä mahdollista tutkia ja millaista tietoa tutkimisella voidaan saavuttaa.

Traumaattisten muistojen tutkiminen vaatii tutkijalta erityistä sensitiivisyyttä niin aineistoa kerätessä kuin analysoidessa, etenkin jos muistot käsittelevät tutkittavien omakohtaisia kokemuksia. Muistot voivat olla kertojilleen niin raskaita, että niistä kertominen muille tuottaa ahdistusta. Traumaattiset muistot pyritään usein tukahduttamaan ja sysäämään taka-alalle tai niistä puhuminen rajataan vain pieneen, luotettavaan sisäpiiriin. Tämän vuoksi kertojat ovat haavoittuvia. Tutkimuksen suunnittelussa onkin kiinnitettävä erityistä huomiota siihen, ettei tutkittavan tuskaa lisätä ja että osallistuminen tutkimukseen on vapaaehtoista. (Luomanen & Nikander 2017.) Kertomiseen tai kertomatta jättämiseen liittyy kuitenkin menneisyyden arvioinnin ja ymmärtämisen kannalta keskeisiä kysymyksiä siitä, kenen kokemukset ja muistot saavat äänen, jäävät kuuluviin ja kollektiivisesti hyväksytyiksi (ehkä ainoaksi totuudeksi), ja kenen ääni puolestaan hiljenee tai tulee kokonaan unohdetuksi. Esimerkiksi sodasta, väkivallasta ja poliittisesti aroista aiheista puhuminen ei ole kaikille sallittua. Kyse on sosiaalisista ja kulttuurisista käytännöistä, jotka voivat olla erilaisia eri maissa ja kulttuureissa ja myös muuttua ajan myötä. Yhteiskunnallinen tilanne sekä muistelijan yhteisön asenteet vaikuttavatkin merkittävästi muisteluprosessiin. (Winter 2010, 8; Laurén 2019.)

Kun yhteiskunnassa on koettu kovia ja sen totutut rakenteet ovat horjuneet tai särkyneet, kriisistä yleensä luodaan sen päätyttyä ymmärrettävä kertomus. Kertomuksen luomisessa ovat keskeisessä asemassa poliittiset ja yhteiskunnalliset toimijat, kuten valtiolliset instituutiot, media ja kansalaisjärjestöt. Esimerkiksi sodan jälkeen kansakuntaa ja

valtiota eheyttävään kertomukseen kuuluvat muistomerkit ja -juhlat, voitonparaatit, sotamuseot, sovinto- ja totuuskomissiot sekä julkiset oikeudenkäynnit. Kunniaa, rohkeutta ja isänmaallista uhrausta korostavat suuret kertomukset jättävät kuitenkin tyyppillisesti varjoon yksilölliset ja pienten yhteisöjen kokemukset. (Edkins 2003, 1–19; Andrews 2010, 149–150.) Niin kutsutun eettisen käänteen seurauksena ja vastakohtana suurille kertomuksille ryhdyttiin 1900-luvun loppupuolella muistitutkimuksessa, kirjallisuudentutkimuksessa ja holokaustin tutkimuksessa kiinnittämään enemmän huomiota myös yksilöllisiin ja negatiivisiin näkökulmiin menneisyyden muistelussa. Tuolloin vahvistui myös traumateoreettinen tutkimuskehys. (Craps 2013, 1; Rigney 2018, 369.)

Traumaattisen muistitiedon analyttiset näkökulmat

Tässä tutkimuksessa tavoitteenamme on tehdä näkyväksi sitä, millä tavoin kertomuksia traumaattisista kokemuksista ja muistoista on mahdollista tarkastella. Tutkimuskysymyksemme ovat: Miten traumaattisen kokemuksen voi tunnistaa suullisista kertomuksista ja elämäkerrallisista kirjoituksista? Kuinka aika ja yhteiskunnallinen tilanne vaikuttavat trauman prosessiin, sen syntymiseen, kehittymiseen ja siitä selviämiseen? Hyödynnämme kertomusten analyysissa traumateoriaa, joka pohjautuu sosiologian ja kirjallisuudentutkimuksen piirissä kehiteltyyn kulttuurisen trauman käsitteeseen, jossa tähdentyy trauman kollektiivinen luonne. Tutkimuksemme paikantuu erityisesti perinteentutkimukseen ja folkloristiikkaan.²

Muistitietotutkimuksessa on alun alkaen hyödynnetty pääasiassa suullisia, haastattelemalla kerättyjä aineistoja, mutta erityisesti Suomessa ja Virossa on käytetty runsaasti kirjallisia aineistoja, kuten arkistoihin tallennettuja kirjoitus- ja muistitietokeruiden tuottamia tekstejä (Fingerroos & Haanpää 2006, 27; Jaago 2014, 284–287). Onkin tärkeää pohtia,

2 Tämä tutkimus on toteutettu tutkimushankkeessa "Traumaattiset rajat: rajan, järjestyksen ja toiseuden narratiivit" (Suomen Akatemia 2016–2020, projektinumero 297533). Lämmin kiitos kaikille tutkimukseen osallistuneille.

mitä on otettava huomioon, kun tutkitaan traumaattisiin tapahtumiin ja kokemuksiin liittyviä eri tavoin kerättyjä muistitietoaineistoja.

Käytämme tässä luvussa empiirisinä esimerkkeinä suullisia ja kirjoitettuja muistelukertomuksia, jotka pohjautuvat todellisiin kokemuksiin ja kiinnittyvät ajallisesti vuosikymmenien taakse toiseen maailmansotaan (1939–1945) ja sen jälkeiseen aikakauteen Suomessa ja Virossa. Sekä muistitietohaastatteluissa että elämäkerrallisissa kirjoituksissa kertojat usein rakentavat itsestään ja menneisyyden raskaista kokemuksistaan eheän, senhetkisiin näkemyksiinsä perustuvan tarinan. Muistelukertomuksille tyypillisesti myös traumaattisiin tapahtumiin liittyvissä muistoissa voivat omiin kokemuksiin sekoittua kollektiiviset, muilta kuullut ja median välittämät kertomukset. Muistot muovautuvat uudelleen myös ajan ja uusien kokemusten myötä (BenEzer 1999, 29; Rose 1999, 164). Traumaattisia kokemuksia ja muistoja sisältävien kertomusten kerääminen ja analysointi on tutkijalle haasteellista, ja on mietittävä tarkoin, minkälaisesta näkökulmasta aineistoa tarkastellaan. Ensiarvoisen tärkeää on pohtia, mitä aineistosta etsii sekä erottaa analyysissa se, mitä muistetaan siitä, miten muistetaan.

Kiinnitämme analyysissamme huomiota erityisesti siihen, miten ihmiset esittävät menneisyyttä ja traumaattisia kokemuksiaan kertomuksissaan. Suullisissa kertomuksissa ihmiset kertovat pääasiassa omakohtaisista kokemuksistaan ja muistoistaan liittäen ne usein laajempaan paikalliseen ja yhteiskunnalliseen kontekstiin. Kirjoitetussa elämäkertaineistossa puolestaan on mukana temaattisia, tiettyyn aihepiiriin liittyviä kertomuksia, joita tarkastelemme muun muassa kansanperinteestä tutun tarinaperinteen tutkimuksen kontekstissa, jolloin jokainen kertomus ymmärretään yhtenä versiona kertojan elämäntarinasta. Analyysissa vertaamme saman kertojan eri esityksiä sekä tarkastelemme eri kertojien kokemuksia samaan tapahtumaan tai aihepiiriin liittyvistä tapahtumista.

Menneisyyttä käsittelevissä kertomuksissa ovat yhtä aikaa läsnä sekä dramaattiset historialliset tapahtumat että niihin liittyvät pelon ja menetyksen tunteet. Kertomuksissa ei keskitytä ainoastaan traumaattiseen puoleen, vaan niissä kerrotaan myös, miten vaikeista kokemuksista on selvitty. Kun analysoimme näitä kertomuksia traumateorian valossa,

kiinnitämme huomiota siihen, kuinka menneisyyden tarinaa kerrotaan sekä kulttuurisesti muotoutuneen tarinan genren keinoin että kielellisin ja kehollisin ilmaisuin. Tarinan edetessä kerronnan tavassa voi tapahtua myös muutoksia. Kertoja voi esimerkiksi traumaattisia tilanteita muistellessaan välttää tunteiden ilmaisua, jolloin kerronta muuttuu raporttimaiseksi, tilanteiden ja tosiseikkojen tiiviiksi kuvaukseksi. Tunteiden ilmaisua välttelevä kerrontatapa voi olla keino, johon turvautumalla traumaattisista kokemuksista on ylipäänsä mahdollista kertoa. (Kirss 2004, 123; Jaago 2018, 125, 131; Laurén 2019, 14–15.) Traumaattisten tapahtumien emotionaalista puolta kuvatessa saatetaan käyttää myös kuultuja tarinoita, kaupunkilegendoja, huhuja tai muita kiteytyneeksi tarinaperinteeksi tunnistettavia kerronnan muotoja (Jaago 2021, 110–112).

Aineistossamme muistelijoina ovat kertojat, joiden näkemyksiin ja kokemukseen alettiin kiinnittää huomiota vasta 2000-luvulle tultaessa. Tuohon aikaan alettiin sotahistorian osalta muutenkin kiinnittää enemmän huomiota muun muassa kotirintaman tapahtumiin ja naisten ja lasten kokemuksiin, jotka olivat jääneet siihen saakka tutkimukselliseen marginaaliin. Kun traumaattisista kokemuksista on kulunut pitkä aika, tässä tapauksessa lähes 80 vuotta, analysoimme myös trauman prosessia ottamalla huomioon kerrottujen tapahtumien historiallisen kontekstin ja sen, millä tavoin tapahtuman ja kerronnan välinen ajallinen etäisyys vaikuttaa siihen, mitä ja miten menneisyydestä kerrotaan. Kertojat muun muassa käyttävät harvoin *trauma*-sanaa, vaikka puhuvatkin traumaattisiksi tulkittavista tapahtumista ja kokemuksista, kuten kuolemanpelosta, väkivallan kokemisesta ja kodin menetyksestä. Pohdimmekin seuraavaksi sitä, millä tavoin trauman käsite sopii teoreettisena välineenä raskaiden muistojen ja kertomusten analysointiin.

Traumateoria ja kulttuurinen trauma

Kun sosiaali- ja kulttuuritieteet ottivat traumateorian käyttöönsä, teorian muodostamisessa nojaututtiin pitkälti määritelmiin, jotka pohjautuivat psykoanalyysin ja traumatisoituneiden ihmisten kliinisiin tutkimuksiin. Tämän vuoksi teoriaa onkin arvosteltu psykologisoinnista ja yksilökes-

keisyydestä. Kriittisin silmin on katsottu myös traumateorian painottamista länsimaihin ja holokaustin tutkimiseen, jolloin muualla maailmassa tapahtuneet traumaattiset tapahtumat ovat jääneet marginaaliin. (Craps 2013; Radstone 2007.) Traumateoria keskittyy menneisyyden tarkastelussa juuri traumaattiseen kokemukseen, jolloin vaarana on, että vaikeuksista selviämisen kokemukset jäävät huomioimatta. Teoriaa onkin kritisoitu negatiivisten kokemusten korostamisesta. Traumateorialla on kuitenkin paikkansa menneisyyden tutkimuksessa, sillä se kiinnittää huomiota yksilöllisiin ja kollektiivisiin kärsimyksiin ja nostaa esiin modernin yhteiskunnan ongelmia. (Bond & Craps 2020, 139–141.) Ann Rigney (2018, 369–370) onkin tuonut esille, että olisi aika löytää tasapaino menneisyyden erilaisten tarkastelutapojen välillä.

Muistelukertomuksista on haasteellista tunnistaa traumaattinen kokemus, jos kertoja ei itse käytä trauman käsitettä tai tuo esiin seikkoja, jotka noudattaisivat traumakerronnalle tuttuja piirteitä, kuten esimerkiksi haluttomuutta tai vaikeutta kertoa vaikeista muistoista. Folkloristiseen tarinankerronnan tutkimukseen perustuvassa elämäkertojen analyysissä on osoittautunut tarkoituksenmukaiseksi soveltaa sosiologiassa käytettyä kulttuurisen trauman käsitettä, jonka keskiössä on historian dramaattisten ja vallankumouksellisten tapahtumien aiheuttama identiteettikriisi (Aarelaid-Tart 2006, 41–48). Kun analysoidaan traumaattista kokemusta, sen teoreettinen ymmärtäminen perustuu elämän käännekohtien tunnistamiseen. Esimerkiksi Molly Andrews (2010, 151) ja Tiina Kirss (2002, 1870) ovat korostaneet, että vaikka henkilö selviäisi vaikeasta tilanteesta, koetut olosuhteet jättävät häneen pysyvät, koko loppuelämän vaikuttavat jäljet. Kertomusten analyysissä onkin kiinnitettävä huomiota siihen, miten traumaattisista kokemuksista ja muistoista kerrotaan. Traumaattisessa kokemuksesta yhdistyvät tapahtumat, niiden vaikutukset, tunteet ja tieto. Kirjallisuudentutkijat ovatkin kiinnittäneet huomiota traumaattisten kokemusten monimuotoisuuteen: aineiston analyysin tavoitteena on välttää rajallinen käsitys traumasta ja ottaa paremmin huomioon traumaattisten kokemusten yhteys niiden kulttuurisiin konteksteihin (Balaev 2018, 366–367).

Jeffrey Alexanderin (2004, 1) mukaan kulttuurisessa traumassa yhteisön jäsenet kohtaavat kauhean tapahtuman, joka voi jättää pysyvät

jäljet heidän ryhmätietoisuuteensa, muistoihinsa ja identiteettiinsä sekä muuttaa heidän suhtautumistaan tulevaisuuteen. Kulttuurinen trauma on prosessi, jossa traumaattisia kokemuksia ja traumaa välitetään toisille tapahtumien jälkeen muun muassa kertomusten ja muistojen muodossa. Tässä prosessissa on olennaista muistojen julkinen työstäminen, jolloin trauma linkittyy myös kollektiiviseen identiteettiin ja voi muuttaa sitä. Yhteisön jokaisen jäsenen ei siis ole välttämättä tarvinnut kokea traumaa henkilökohtaisesti vaan kulttuurisessa traumassa on olennaista, että yhteisössä voidaan nimetä jokin merkittävä asia, jonka traumaattinen merkitys voidaan osoittaa ja yhteisesti hyväksyä. (Eyerman 2012, 2–4.) Yhteisesti muistelemalla voidaan yhdistää ja arvioida sekasortoisia ja sirpaleisesti mieleen painuneita tapahtumia sekä muodostaa niistä ymmärrettävä kertomus (Laurén 2019, 274).

2000-luvun traumateoreetikot ovat huomauttaneet, että trauma on etsittävä tapahtumien, kokemusten ja ilmaisun keskinäisistä suhteista, eikä tiettyjen yksiselitteisesti määriteltyjen ominaisuuksien perusteella (Bond & Craps 2020, 81). Kirjallisuudentutkimuksessa traumateoria auttaa tulkitsemaan menneisyyteen palaavien elämäkertojen kerronnallisia tapoja, erityisesti retorisia keinoja. Sosiologinen käsitys kulttuurisesta traumasta ja muuttuvista identiteeteistä yhdistää yksilölliset suulliset kertomukset ja omaelämäkerralliset tekstit kollektiivisiin käsityksiin (Eyerman 2012, 564).

Vaikka tässä luvussa tarkastelluissa kertomuksissa kertojat puhuvat ja kirjoittavat omista kokemuksistaan, muisteltu menneisyys voidaan esittää niissä kuitenkin myös kollektiivisen kokemuksen näkökulmasta. Kertojat saattavat esimerkiksi kuvata, millaista oli elämä Suomen rajaseudulla sodan aikana, ja tuoda esiin kokemuksen tai kertomuksen Viron kansasta taistelemassa ulkomaista voimaa vastaan. Kun muistellaan vuosikymmenien takaisia tapahtumia, tällainen itsemäärittely antaa ihmisille mahdollisuuden asemoida edustamansa yhteisö sodan ja sen jälkeisen ajan kontekstiin ja hiljaisesti myös vastustaa ympäröivän yhteiskunnan valtaa (Laurén 2019, 275–280). Kulttuurisen trauman käsitteen valossa kertomuksista voivatkin nousta esiin vastakkainasettelut, kuten kertojan asema ja suhde vallan edustajiin tai muihin konfliktin osapuoliin ja se, kuinka ne ovat vaikuttaneet kertojan käsityksiin menneisyyden

tapahtumista sekä niiden vaikutuksista häneen ja hänen edustamaansa yhteisöön.

Tutkimusaineistot ja muistojen historiallinen konteksti

Sota merkitsee yleensä vaikeaa kriisiaikaa, joka aiheuttaa traumaattisia kokemuksia niin sotatoimissa mukana oluille kuin kotirintaman väelle. Sotaan ja sen seurauksiin liittyvässä muistelussa yhteiskunnalliset ja poliittiset kysymykset vaikuttavat erityisen paljon siihen, miten menneisyydestä puhutaan eri yhteyksissä ja kenellä on oikeus muistella ja saada äänensä kuuluviin. Tutkimamme muistitietoaineistot käsittelevät toista maailmansotaa ja sen jälkeistä aikaa, jotka olivat hyvin erilaisia Suomessa ja Virossa. Suomi selvisi sodasta häviöstä huolimatta itsenäisenä mutta Viro tuli sodan aikana vuoroin Neuvostoliiton, vuoroin Saksan miehittämäksi, liitettiin osaksi Neuvostoliittoa ja itsenäistyi lopulta uudelleen vuonna 1991.

Tarkastelemamme suulliset muistelukertomukset ja kirjoitetut elämäkerrat on kerrottu menneisyyden muistamisen ja ymmärtämisen kannalta. Niissä ei siis ole pyritty tietoisesti välittämään traumaattisia kokemuksia. Kertomusten sisältöjä ja kerrontaa ovat määrittäneet aineistonkeruun menetelmät ja tutkimusaiheet. Suomessa tehdyissä haastatteluisissa haastateltavia pyydettiin kertomaan, millaisia muistoja heillä on neuvostopartisaaneista ja heidän teoistaan toisen maailmansodan aikana ja miten nuo tapahtumat ja kuullut tarinat ovat vaikuttaneet heihin. Virossa järjestetyissä elämäkertakeruissa puolestaan pyydettiin ihmisiä kirjoittamaan elämästä Saksan miehityksen aikana ja sodan vaikutuksista virolaisten elämään. Kertomuksissa siis muistellaan menneisyyden vaikeita ja traumaattisia tapahtumia ja niiden seurauksia. Samalla ne ovat myös selviytymistarinoita, vaikei kertojien olekaan aina ollut helppoa löytää tasapainoa dramaattisten tapahtumien jälkeen.

Suomessa partisaanisodaksi kutsutaan jatkosodan aikana (1941–1944) puolisoitilaallisten neuvostopartisaanijoukkojen tekemiä iskuja itäisen rajaseudun siviilikyliin Suomen Lapissa, Kainuussa ja Pohjois-Karjalassa. Iskuissa kuoli arviolta 180 naista, lasta ja vanhusta. Surmatöiden

lisäksi partisaanit polttivat taloja ja siltoja sekä sieppasivat siviilejä. (Lähtenmäki 2017.) Neuvostoliiton partisaanijoukot koostuivat vapaaehtoisista erikoiskoulutuksen saaneista miehistä ja naisista. Joukkojen tehtävänä oli väijyä ja tehdä hyökkäyksiä vihollisen puolelle, aiheuttaa sekasortoa ja ottaa vankeja. Jatkosodassa Suomi oli liitossa Saksan kanssa ja aloittanut sodan Neuvostoliittoa vastaan. Saksalaisten rinnalla taistelevat suomalaiset miellettiin Neuvostoliiton puolella fasisteiksi, joiden tuhoaminen oli partisaanijoukkojen tavoitteena. (Virrankoski 2001, 896–900; Lähtenmäki 2017; Laurén 2017, 44.)

Haastatteluaineisto koostuu kevättalvella ja kesällä 2017 Lapissa, Kainuussa ja Pohjois-Karjalassa tehdyistä 16 haastattelusta. Haastattelut keskittyvät erityisesti siihen, mitä nämä dramaattiset tapahtumat ovat merkinneet paikallisille ihmisille. Haastateltavat ovat pääosin ennen jatkosotaa ja pian sen jälkeen syntyneitä nykyään eläkeikäisiä naisia ja miehiä, joista 11 on Lapista tai Kainuusta ja viisi Pohjois-Karjalasta. Heistä vanhin on syntynyt vuonna 1926 ja nuorin, toisen polven edustaja, vuonna 1963. Haastateltavista suurin osa tavoitettiin Lapissa, Kainuussa ja Pohjois-Karjalassa vuonna 2017 ilmestyneissä sanomalehdissä julkaistujen haastattelu- ja kirjoituspyyntöjen kautta.³ Haastateltavat ovat osallistuneet tutkimukseen vapaaehtoisesti. Useimmat heistä olivat partisaani-iskuajan aikaan lapsia, jotka onnistuivat selviämään iskuista täpärästi menettäen niissä kuitenkin vanhempansa, sisaruksensa tai muun sukulaisensa tai naapurinsa. Sodan tapahtumat ovat siis määritelleet merkittävästi heidän lapsuuttaan ja koko loppuelämänsä. Temaattisissa haastatteluissa käsitellään neuvostopartisaanien iskuja ja sen jälkeistä aikaa koskevia tapahtumia, mutta haastattelut ovat luonteeltaan elämäkerrallisia, jolloin ne alkavat kertojien lapsuus- ja nuoruusajan muistellulla ja päättyvät heidän nykyisen elämäntilanteensa pohdiskeluun.

Viroon liittyvä aineisto koostuu kirjoitetuista omaelämäkertoista, jotka ovat peräisin Viron elämäkertojen kokoelmasta (EKLA 350:1). Tarton

3 Sanomalehdissä julkaistuun pyyntöön lähetettiin myös 15 kirjoitusta, joiden kirjoittajat ovat yhtä lukuun ottamatta toisen polven edustajia, partisaani-iskuista selvinneiden lapsia ja lapsenlapsia tai iskujen kohteiksi joutuneiden kylien entisiä asukkaita, jotka ovat kuulleet muilta partisaanisodan tapahtumista. Saatuja tekstejä on tarkasteltu aihetta käsittelevissä aiemmissa tutkimuksissa (Laurén 2017; 2018; 2019).

Viron Kirjallisuusmuseon Kulttuurihistorian arkistoon talletettu kokoelma on perustettu vuonna 1989 ja se sisältää tällä hetkellä noin 3500 kirjoitusta. Kertomuksia kerätään pyytämällä ihmisiä kirjoittamaan kokemuksistaan ja muistoistaan sekä osallistumaan temaattisiin kilpakeruisiin, jotka ovatkin virolaisten ja suomalaisten hyvin tuntemia ja paljon käyttämiä aineistonkeruumenetelmiä. 1990-luvun jälkipuolella ja 2000-luvun alussa yhteiskunnan ja kulttuurin tutkijoita alkoi kiinnostaa, kuinka ihmiset ovat kokeneet 1900-luvun vallankumoukselliset tapahtumat Virossa ja mitä Neuvostoliiton valta heidän elämässään merkitsi. Tämä aihepiiri inspiroi myös elämäkertakeruisiin osallistuneita kirjoittajia. Kun vastauksia aikaisempiin kilpakeruisiin saatiin noin 100, historia-aiheisiin liittyviin kilpakeruisiin niitä saatiin 200–300. Kiinnostus omaelämäkertoihin vaikutti muistitietotutkimusta tekevien kirjallisuudentutkijoiden ja etnologien sekä suullista ja kerrottua historiaa tutkivien historioitsijoiden ja folkloristien tutkimukseen ja lisäsi heidän välistään yhteistyötä. (Kirss & Kõresaar & Lauristin 2004; Jaago & Kõresaar & Rahi-Tamm 2006; Kõresaar 2011.)

Aiemmin näitä elämäkerrallisia tekstejä on tutkittu kahdesta traumatieteen näkökulmasta. Ensinnäkin poliittisen tukahduttamisen ja sodan tapahtumien näkökulmasta, jolloin oletuksena on ollut, että nämä vallankumoukselliset, elämää negatiivisesti muuttaneet tapahtumat ovat aiheuttaneet traumaattisen kokemuksen (esim. Hinrikus 2016)⁴. Toiseksi tutkijat ovat keskittyneet traumailmaisuihin, erityisesti trauma-kieleen (Kirss 2002; 2006; Kurvet-Käosaar 2008; Laanes 2017). Tähän tutkimukseen olemme valinneet kirjoituksia, jotka on lähetetty keruisiin ”Elämäni Saksan aikana” ja ”Sodan vaikutukset minun ja perheeni elämään”. Aineistossa on yhteensä noin 380 kertomusta, jotka on kirjoitettu vuosina 2003–2005.

4 Etnologi Terje Anepaio ja historioitsija Aigi Rahi ovat 2000-luvun alussa tutkineet muistin ja trauman välisiä yhteyksiä lähteinään Viron kansallismuseon aineistoja ja historian arkiston asiakirjoja (Anepaio 2001; Rahi 2001). Vaikka virolaiset tutkijat käyttävät erilaisia lähteitä, heitä yhdistää mielenkiinto poliittisiin vainoihin ja pakenemisiin pikemminkin kuin suoraan sotaan liittyviin kysymyksiin. Poikkeuksena on kuitenkin Ene Kõresaaren (2011) kokoama elämäkertojen ja tutkimuksen kokoelma *Soldiers of Memory*.

Sota Saksan ja Neuvostoliiton välillä alkoi virallisesti 22. kesäkuuta 1941 ja päättyi 9. toukokuuta 1945. Virossa puhutaan kansanomaisesti niin sanotusta ”saksalaisesta ajasta”, joka alkoi kesällä 1941 ja päättyi syksyllä 1944. Taisteluja oli Virossa pääasiassa heinä- ja elokuussa 1941 sekä loppukesällä ja syksyllä 1944. Analysoitavissa elämäkerroissa sota liittyy kuitenkin Neuvostoliiton vallan aikaan, joka käynnistyi vuonna 1939 Molotov–Ribbentrop-sopimuksen seurauksena, jatkui ensimmäisen vuoden 1941 laajoihin vankeus- ja karkotustapahtumiin, sodan lopun pakolaiskysymyksiin, sodan jälkeisiin uusiin pidätyksiin sekä karkotuksiin ja päättyi Neuvostoliiton joukkojen vetäytymiseen Virosta vuonna 1994.

Kulttuurisen trauman ilmeneminen suullisissa kertomuksissa

Kun haastattelussa käsitellään traumaattisia kokemuksia, on luottamuksellisen suhteen, dialogin ja kerronnallisen tilan syntyminen kannalta keskeistä, että tutkija kertoo haastateltavalle itsestään tutkijaidentiteettiään laajemmin (Portelli 2018, 241–243). Partisaanimuistoja käsittelevissä haastatteluissa suhteen luomisessa haastateltavaan auttoi, että tutkijalla oli sukuyhteys pohjoisen rajaseudulle ja omia, elämän aikana kuultuja muistoja sodanaikaisista partisaani-iskuista. Vaikka haastateltavat pystyivät muistelemaan hyvinkin dramaattisia tapahtumia, kerrontatilanteet olivat useimmille heistä raskaita. Vaikeasti sanallistettavien ja henkilökohtaisten traumaattisten kokemusten luonne tuli haastattelu-tilanteissa esille paitsi sanallisesti kerrottuna myös haastateltavan kehonkielessä: silmien kostumisena, käsien vapinana, äänen murtumisena tai kertomisen keskeytymisenä. Keskitymme seuraavaksi tarkastelemaan erityisesti kulttuurisen trauman ilmenemistä kertomuksissa.

Neuvostopartisaanien väkivaltaiset teot Suomen rajaseudun pienissä kylissä ja yksittäisissä taloissa herättivät jatkosodan aikaan pelkoa ja kauhua. Myös lapset ja nuoret joutuivat todistamaan kodeissaan vanhempiansa, sisarustensa, muiden sukulaistensa tai naapureittensa surmaamista. Silminnäkijät kertoivat tapahtumista heti ja niistä tiedotettiin

etenkin paikallisissa lehdissä. Tapahtumissa osallisina olleiden kokemuksia ja tapahtumien kulkua ryhdyttiin kuitenkin dokumentoimaan ja tallentamaan vasta vuosikymmenien kuluttua. Sodan jälkeen neuvostopartisaanien tuhotöistä puhuttiin paikallisesti ihmisten kesken ja pienimuotoisesti myös lehdissä, mutta laajemmin asia koettiin vuosikymmenien ajan poliittisesti araksi aiheeksi. Partisaanien siviiliväestöön kohdistamista rikoksista nähtiin parhaaksi vaieta julkisuudessa, koska Suomi oli hävinnyt sodan ja sen suhteet Neuvostoliittoon olivat ristiriitaiset. Näin ollen kulttuurisen trauman prosessi ei päässyt käynnistymään, kun kokemuksia ei voitu jakaa julkisesti. Partisaanisotaan liittyvä julkinen muistelukulttuuri avautui vasta Neuvostoliiton hajottua vuonna 1991, jonka jälkeen aihe sai laajempaa yhteiskunnallista näkyvyyttä. (Martikainen 1998; Erkkilä 1998; Oksanen & Martikainen 1998; Lähteenmäki 2017.) Haastatteluissa tuli esille, että julkinen vaikeneminen lisäsi asianosaisten tuskaa ja jotkut partisaani-iskuilta välttyneet ja niitä väheksyvät ryhtyivät levittämään keksittyjä huhuja tuhotöiden tekijöistä:

Sehän oli vähän semmonen, oliko se tämän Venäjän takia, meille syötettiin alussa, että ne [siviilien surmatyöt ja talojen polttaminen] oli saksalaisten tekemiä. Se oli aivan... ja herkimmat uskoivat, varsinki sen aatteen ihmiset. Menihän siitä pitkään, ennen ku siitä sai [puhua] [– –] Että kyllä niistä piti vaieta. (H7, s. 1932.)⁵

Haastateltava kertoo menneisyydestä koko yhteisön suulla ("meille syötettiin"), viestien samalla, että yhteisön sisällä oli erilaisia käsityksiä pahantekijöistä ja myös erilaisia ryhmittymiä. Äänessä voi yhä kuulla silloisen tilanteen luomaa ja lähes koko kyläyhteisön tuntemaa ärtymystä ja voimattomuutta ("piti vaieta"). Tapahtumista ei siis heti tapahtumien jälkeen ja sodan päätyttyä saatu muodostettua yhtenäistä kokonaiskuvaa. Kertoja oli partisaani-iskujen aikaan lapsi ja hän näki iskuissa surmattuja kyläläisiä, joiden ruumiiden pesuun myös hänen äitinsä osallistui. Perheen isäkin oli usein sotilastyönsä vuoksi ensimmäisten joukossa todistamassa partisaanien surmatöitä. Perheessä ja koko kylässä ei iskujen

5 Haastatteluaineistoon viitataan mainitsemalla kertojan haastattelunumero (H1–H16) ja syntymävuosi.

tekijöistä ollut epäilystäkään. Pohjois-Suomeen jo sisällissodan aikana jalansijan luonut kommunistinen työväenliike (”sen aatteet ihmiset”) vaikutti alueen ilmapiiriin vielä pitkään jatkosodan jälkeenkin, mikä paikallisten asukkaiden näkemysten mukaan hillitsi myös osaltaan julkista neuvostopartisaanien tuhoöistä puhumista (Aatsinki 2003, 134; Laurén 2019, 275). Haastatteluesimerkissä kertoja etäännyttää itsensä puhumalla tapahtumista passiivissa ja nollapersoonamuodossa, mikä viestii myös siitä, että kerrontahetken aikaan haastateltava näkee menneet tapahtumat koko yhteisöä koskeneena tragediana, jota on kuitenkin tähän päivään mennessä jo ehditty yhteisesti prosessoida.

Partisaani-iskut hyvin pienenä lapsena kokeneet eivät ole itse pystyneet muistamaan tapahtumia. He ovat kuitenkin kuulleet tapahtumista koko ikänsä perheensä ja kyläyhteisönsä sisällä ja osa on lukenut niitä koskevia dokumentaarisia kirjoja. Eräs haastateltava kertoo, kuinka hän kaksivuotiaana lapsena oli joutunut partisaani-iskun kohteeksi ja kuin ihmeen kaupalla selvinnyt siitä hengissä äitinsä kanssa. Hän itse ei muista tapahtumaa, mutta on kuullut siitä muilta kyläläisiltä ja äidiltään, joka traumatisoitui tapahtumista niin, että kärsi mielenterveyden ongelmista koko loppuelämänsä ajan. Äiti oli myös kirjoittanut tapahtumista ja kertoja oli myöhemmin lukenut äidin tekstit. Kertojan kuulemat ja lukemat partisaanimuistot sekä äidin mielenterveysongelmat olivat olleet vaikeasti käsiteltäviä asioita ja aiheuttaneet hänelle elämää häiritsevää henkistä pahoinvointia ja masennusta. Hän oli pitkään pyrkinyt selvittämään, mitä menneisyydessä oli tapahtunut, ja toivonut muiden haastateltavien tapaan, että partisaani-iskuihin liittyvistä asioista olisi voitu keskustella julkisesti jo paljon aiemmin kuin vasta 1990-luvun lopulla:

Nii, äiti sitten kirjoitti niistä. Ja minä olen tehny sen, että kaikki net, mitä on kirjoittanut, minä olen joskus ollut siitä niin tolaltani, taikka en ole antanut niille arvoa, niin minä olen polttanut. Ne, niistä olis aihetta kirja kirjottaa, minä joskus suunnittelin, että minä kirjoitan kirjan, minä keräsin näitä asioita. [– –] Tämä [partisaani-iskuihin liittyvät tapahtumat] on sekava likapyykki tämä, tämä on sekava vyyhti, semmonen, joka on sattunu meille ja sinne Sompioon. (H5, s. 1944.)

Haastattelulainaus kertoo, kuinka vaikeaa kertojalle ja muillekin paikallisille ihmisille, ”meille ja sinne Sompioon”, on ollut yrittää saada selvyyttä ja kokonaiskuvaava yhteisöä kohdanneista järkyttävistä tapahtumista. Toisin kuin rintamalla käydystä sodasta, kotirintaman tapahtumista ei kirjoitettu historiankirjoissa eikä asioita puitu mediassa sodan jälkeen vuosikymmeniin. Paikallisesti haluttiin kuitenkin saattaa kriisin aiheuttaneet syylliset (eli sotarikolliset) vastuuseen teoistaan sekä tunnustaa kyläläisten kokemat menetykset. Niin kauan, kun asiaa ei tutkittu ja puitu julkisesti, tapahtumat olivat ”sekava likapyykki”, kollektiivinen trauma, jonka yli ei päästy. Jotta menneisyyden tapahtumista päästiin muodostamaan eheämpi ja ymmärrettävämpi kokonaiskuva, ryhdyttiin 1970-luvulta lähtien viimein järjestämään yhteisiä muistelutilaisuuksia niillä paikkakunnilla, joissa partisaani-iskuja oli ollut. Järjestäjinä toimivat yhteisöjen sisältä nousseet (ks. Alexander 2004, 1), partisaani-iskuissa traumatisoituneiden kyläläisten puolesta puhuvat puuhamiehet ja -naiset, jotka olivat myös perustamassa muistomerkkejä partisaani-iskuissa surmansa saaneille. Kertomuksissa toistuu, kuinka merkittävää traumaattisten kokemusten ja kulttuurisen trauman työstämiselle on rakentaa muistomerkkejä, järjestää muistotilaisuuksia ja julkaista menneistä tapahtumista kertovia dokumentaarisia kirjoja. Ne mahdollistivat kokemusten ja muistojen jakamisen. Samalla muistoista tuli yhteistä, koko kyläyhteisöä ja laajemminkin itäisen rajaseudun väkeä koskevaa historiaa. (Laurén 2019.)

Kertomuksista voi nähdä kulttuurisen trauman prosessimaisen luonteen. Se korostuu muistoissa, joihin on liittynyt pitkä julkisen vaikeneamisen kausi. Asioista on etenkin 2000-luvulla puhuttu varsin paljon julkisuudessa, mutta menneisyyden käsittelyn ei ole koettu vielä päättyneen. Muistojen ylläpito ja kollektiivinen käsittely koetaan yhä tärkeäksi, kuten eräs haastateltava painotti: ”Ei se ole ikinä käsitelty. Minusta se on niin tärkeä. Minä kuule kerron kaikille aina, kun minä saan uusia tuttavuuksia, minä haluan kertoa.” (H8, s. 1936.) Menneisyyden kauheuksien todistaminen, uudelleen ja uudelleen kertominen, koetaan yhtenä tärkeänä keinona selvittää traumaattisesta kokemuksesta (ks. myös Andrews 2010, 148). Muistojen ylläpidon merkityksellisyttä painotettiin useissa haastatteluissa. Järkyttävistäkin menneisyyden tapahtumista

pitäisi voida puhua avoimesti ja julkisesti, jotta ymmärrettäisiin rajaseudulla vallitsevia mahdollisia pelkoja ja osattaisiin antaa arvo ihmisten koville kokemuksille, kuten eräs toisen polven edustaja tuo esille:

Juuri se ymmärrys, hyväksyntä, että ihmiset, jotka on itärajalla, pelkää. Että ei tarvi tehdä tyhjäksi, että totta se on, semmosia kauheuksia on tapahtunu ja sattunu oikeesti, että ne on meijän kanssaihmisille tässä lähellä sattunu. [- -] Joku semmonen arvonanto ja ymmärrys. Ja että tuodaan selvästi julki ja ilman kiihkoa, että tämmöstä julmuutta on tehty meidän omassa maassaki. (H11, s. 1963.)

Yllä olevassa haastatteluesimerkissä toisen polven kertoja asemoi itsensä osaksi kovia kokenutta yhteisöä ja sen menneisyyttä korostamalla, että kauheet ovat sattuneet lähellä oleville kanssaihmisille. Hän toi haastattelun aikana toisaalla esille, kuinka media tuo etemme maailmalla tapahtuvat katastrofit ja siihen viitaten piti tärkeänä, että muistamme ”omassa maassaki” tapahtuneita julmuuksia. Kertomus tuo hyvin esille menneisyyden traumaattisten kokemusten pitkäkestoisen, koko yhteisöä koskevan kollektiivisen luonteen. Koska tapahtumista on kulunut pitkä aika, kertojat kykenevät jo näkemään ne laajemmassa perspektiivissä. Kun kertojat arvioivat omaa selviytymistään partisaani-iskujen aiheuttamien dramaattisten tapahtumien jälkeen, omat kokemukset jätetään usein taka-alalle ja ne liitetään laajempaan yhteiskunnalliseen kontekstiin, mikä on yksi keino käsitellä myös omia vaikeita kokemuksia:

No, ei, sitä on pitännä vaan mennä. Ihan kohtalaisesti minä oon hommani tehny. Vaan oon sanonna, että hyvä on ollut Suomessa nyt olla, ku siälittää ihan tuolla muualla maailmassa, viaton kansa joutuu niin paljon kärsimään. Se tuntuu ihan pahalta. (H15, s. 1926.)

Kulttuurisen trauman ilmeneminen elämäkerroissa

Elämäkertojen muistoissa Viron sota-ajan arkea tarkastellaan lapsen näkökulmasta, jossa vaikeissa olosuhteissa vanhemmat kantavat vastuun. Vuonna 1933 syntyneen miehen tarinassa kuvataan sodan eri vaiheiden kauhuja lapsen ymmärryksen kautta. Sodan alussa kaupunkilaiselle pojalle pommitukset olivat ikään kuin kaukana tapahtuva spektaakkeli: ”Seisoimme kaikki pihalla ja ihailimme taivaalle ilmestyneitä valkoisia vanupuikkoja” (EKLA 350:1, 1147).⁶ Vanhempien läsnäolo loi tilanteeseen luottavaisen tunnelman, vaikka kertomukseen sisältyvät vanhempien varoittelet viestivät myös tilanteen vakavuudesta. Kolme vuotta myöhemmin sama kertoja on kokenut pommituksen pelon: ”Kun pommiin raivo muuttui äänekkääksi ulvonnaksi, äitini suojasi minua keholla. Pelko oli niin suuri, että emme edes itkeneet.” Tallinnan pommitukset 9.–10.3.1944 hän vain mainitsee ja lisää: ”Se oli kamala näky” (Tallinnan pommituksista, ks. myös Kivimäe & Kõiv 1997). Hänen tarinassaan voi erottaa kolme pommituksen kuvausta: ensimmäisessä nousee esiin uteliaisuus, toisessa pelko ja viimeisessä hän esittää vain lyhyen luonnehdinnan tilanteesta. Viimeisen kuvauksen tyyli on ominainen elämäkerroille, joissa traumaattisesta kokemuksesta kerrotaan minä-muodossa. Tarina kuvastaa ajan myötä tapahtuvaa kokemuksen kehittymisen dynamiikkaa.

Vihollisen väkivaltaisesta käytöksestä kerrotaan elämäkerroissa paljon. Näissä tarinoissa voi erottaa selvästi, milloin kertoja muistelee omaa kokemustaan ja milloin hän kertoo muilta kuultua tarinaa. Väkivaltaa ja pelkoa kuvataan esimerkiksi elokuvien tai kuultujen tarinoiden kautta (esimerkiksi EKLA 350:1, 1066; EKLA 350:1, 1535; EKLA 350:1, 2414). Kuvatessaan sodan tapahtumia kertoja usein yhdistää kuullut tarinat, huhut ja omat kokemuksensa yhtenäiseksi jaksoksi:

Perääntyvät puna-armeijan sotilaat ryöstivät kaupat, tienvarsitilat ja raiskasivat (jopa kaksivuotiaan lapsen Sangastessa). [– –] Saksalaiset lentokoneet, ns. *Stukat*, sukelsivat lähelle maata, pudottivat

6 Luvun kirjoittajat ovat kääntäneet aineistolainaukset virosta suomeksi.

pommeja ja syöksyivät sitten taivaalle kylväen yhä enemmän paniikkia ja pelkoa vetäytyneissä Neuvostoliiton joukoissa. (Nainen, s. 1925, EKLA 350:I, 1667.)

Elämäntarinat viittaavat usein huhuihin. Vaikuttaa siltä, että huhut ja niiden puhumisen traditio olivat osa tuon ajan todellisuutta. Toisaalta huhuilla välitettiin tärkeää tietoa ja ne saattoivat toimia myös varoituksina. Tämän lisäksi tarinoissa osoitetaan, kuinka viranomaiset käyttivät huhuja propagandavälineenä, mikä vie huhujen merkityksen uudelle tasolle. Voidaan esimerkiksi muistella, kuinka Saksan miehityksen aikana lehdistö käsitteli neuvostoliittolaisten tekemiä rikoksia ja Neuvostoliiton miehityksen aikana taas Saksan armeijan rikoksia. Viranomaiset käyttivätkin ilmeisesti huhuja poliittisiin tarkoituksiinsa, kun taas kansan keskuudessa huhut levisivät ikään kuin tiedotteina tapahtumasta. Jossain vaiheessa kuitenkin huomattiin huhujen levittämisen poliittiset tavoitteet. Vuonna 1930 syntynyt nainen kertoo esimerkiksi, kuinka sodan jälkeisenä neuvostoaikana puhuttiin natsien rikoksista, jolloin Neuvostoliiton viranomaiset oikeastaan piilottivat omat rikoksensa niiden taakse (EKLA 350:I, 1673). Samaan tapaan elämäkertoissa kuvataan myös Neuvostoliiton ja Saksan viranomaisia. Heitä verrataan toisiinsa, pilkataan ja kuvataan stereotyyppisesti.

Kokemuksen traumaattisuuden voi päätellä siitä, kuinka kertojat arvioivat menneisyyden käyttäytymistään, joka aiheuttaa heissä häpeää. Tämä tulee esiin elämäkerrassa, jossa aiemmin pommituksia lapsen näkökulmasta kuvailut, vuonna 1933 syntynyt mies muistelee saksalaisten ja venäläisten sotavankien kohtaamista: ”On häpeä myöntää, että pojat pommittivat kurjia ihmiskunnan variksia [vankeja] lumipalloilla, suurella ilolla” (EKLA 350:I, 1147). Kertomuksessa on tärkeää huomata kohta ”pojat pommittivat”: kertoja jättää itsensä ulkopuolelle. Sama kertoja oli sodan aikana toistuvasti yhteydessä vankeihin. Hän kuvailee heitä myötätuntoisesti, mutta muistelee myös heihin liittyvää pelkoa, sääliä ja oven nopeaa sulkemista niiden edessä, jotka pyysivät ”leipää!”. Myös hänen tarinassaan tehdään ero saksalaisten ja venäläisten vankien välillä: ”Muuten, saksalainen sotavanki oli aina puhdas ja heidän rikkinäiset vaatteensa oli kunnolla korjattu” (Mp.). Yleensä lasten silmin kuvattui-

hin saksalaisiin sotilaisiin yhdistetään makeiset, joita he jakoivat lapsille (esimerkiksi Nainen, s. 1931, EKLA 350:1, 1540). Näitä kahta asiaa, puhuttua ja makeisia, ei liitetä elämäkertoissa Neuvostoliiton sotilaisiin. Makeisten puute mainitaan usein kaupungeissa sodan aikana kasvanneiden lapsuusmuistoissa. Oletettavasti se, että kertojat haluavat esittää saksalaiset sotilaat positiivisemmassa valossa kuin neuvostosotilaat, johtuu muun muassa siitä, etteivät saksalaiset sortaneet väestöä sodan jälkeen, toisin kuin Neuvostoliiton viranomaiset.

Lasten näkökulmasta kerrotut sota-ajan kuvaukset sisältävät heidän omien muistojensa lisäksi vanhempien arvioita ja heiltä kuultuja tarinoita. Näitä on lisätty elämäkertaan myöhemmin joko neuvostoaikana tai kertomisen aikana, jolloin esiin tulevat myös sota-aikaan liittyvät myöhemmät asenteet. Eri näkökulmat ja kerrokset kertovat myös traumaprosessista: kertoja on ajan kuluessa käsitellyt traumaattisia kokemuksiaan ja tulkinnut niitä uudelleen, kun tulkinnan puitteet (olipa kyse biografisista tai poliittisista tekijöistä) ovat muuttuneet. Tarinoiden laajempi konteksti kertoo epäoikeudenmukaisuuden tunteista, joita valtiollisen itsenäisyyden menettäminen ja sen myötä muodostuneet elinolosuhteet sodanjälkeisessä Neuvostoliitossa aiheuttivat.

Sotajoukkoihin mobilisoidut, vuosina 1896–1926 syntyneet miehet esittävät erilaisen kuvan sodasta, Neuvostoliiton vallan noususta ja sen tukahduttamisesta (ks. Noormets 2011, 38–43). Nuoret miehet joutuivat joko liittymään miehittävän vallan armeijaan, puna-armeijaan vuosina 1941 ja 1944 tai natsi-Saksan armeijaan vuosina 1942–1944, tai pakenemaan värväämistä metsään tai vuonna 1943 Suomen armeijaan.⁷ Trauman näkökulmasta on kuitenkin syytä huomata, että näiden ihmisten traumaattiset kokemukset saattoivat jatkua vielä rauhan aikana, jolloin he saattoivat elää vankeudessa tai kärsiä muista rajoituksista, kuten yliopisto-opiskelukiellosta. On myös korostettava, että kertojat eivät käytä trauman käsitettä kertoessaan kokemuksistaan, he saattavat jopa kieltää sen. Esimerkiksi vuonna 1925 syntynyt mies, joka menetti perheensä ja vietti itse 18 vuotta vankileirillä Siperiassa, kuvaa: ”Täällä ei ole trage-

7 Näistä valinnoista ja niiden seurauksista voi lukea kirjasta *Soldiers of Memory*, jossa on julkaistu sekä elämäkerrat että niiden analyysi (Köresaar 2011).

diaa. Olin todella heidän [Neuvostoliiton vallan] vihollinen, ja sen vuoksi he tuomitsivat minut” (EKLA 350:1, 1728). Sanomastaan huolimatta hän ei luonnollisestikaan ole tyytyväinen siihen, että hänen perheensä tuhottiin ja Viro menetti itsenäisyytensä, vaan hänen kertomuksensa on sarkastinen. Ironia on yksi trauman ilmaisun muodoista (ks. esim. Schweiger 2015, 363), ja se näyttää olevan vastalääke repression aiheuttamaan epäoikeudenmukaisuuteen. Uhrin rooliin liittyy passiivisuutta ja alistumista. Epäoikeudenmukaisuuden tunteen ilmaiseminen ironian keinoin kertoo myös siitä, että oma toiminta on voitu nähdä aktiivisena myös Neuvostoliiton aikana.

Erityisen vaikeita Viron yhteiskunnalle ovat olleet koston kysymykset sodan ensimmäisinä vuosina ja neuvostoaikana. Hankalia ovat olleet esimerkiksi kysymykset siitä, miten saman kylän ihmiset saattoivat tehdä valta-asetelmien muuttuessa niin paljon vahinkoa toisilleen. Aihetta käsitellään harvoin elämäkerroissa. Juuri tästä näkökulmasta kuvaa vuonna 1930 syntynyt mies ihmissuhteita kyläyhteisössä vuosina 1940–1946 (EKLA 350:1, 1552). Hän ei kuitenkaan itse ollut osallinen kuvaamissaan tapahtumissa. Vuonna 1924 syntynyt nainen yhdistää kylän historian oman perheensä historiaan. Hän kuvaa kylän kaaosta, joka lisääntyi rintaman siirtyessä edestakaisin sodan alussa: ”Juuri silloin viha toisia kohtaan kasvoi: kuka otti pois jonkun maan, kuka ratsasti jonkun hevosta.” (EKLA 350:1, 2012.) Kertoja viittaa Neuvostoliiton vallan nousun aikana tapahtuneeseen omaisuuden kansallistamiseen ja uudelleenjärjestelyjen vaikutukseen kyläyhteisössä vuosina 1940–1941. Kun Neuvostoliiton joukot kesällä 1941 vetäytyivät ja saksalaiset miehittivät kylän, ”kosto alkoi”. Sekä paikalliset aseistautuneet miehet että molempien armeijoiden sotilaat ampuivat kyläläisiä. Koska neuvostovallan ensimmäisenä vuonna ihmiset aiheuttivat toisilleen niin paljon haittaa, on tapahtumiin liittyvistä muistoista todennäköisesti vaikea kertoa elämäkerroissa.⁸ Sodan jälkeen paikallinen kostaminen ei kuitenkaan ollut enää yleistä – ihmiset olivat jo ymmärtäneet, miten Neuvostoliiton viranomaiset käyttivät valtaansa ja ajoivat vihamielisyydessään ihmiset toisiaan vastaan.

8 Tästä hyvin vaikeasta vuodesta (1940–1941) on kirjoittanut historioitsija Mati Mandel (2007).

Trauman ilmaisu suullisissa ja kirjoitetuissa kertomuksissa

Olemme tässä luvussa havainnollistaneet noin 80 vuoden takaisin tapahtumiin palaavien suullisten ja kirjallisten muisteluaineistojen avulla, kuinka monikerroksellista kertomusten analyysia voi tehdä yhdistämällä muistitietotutkimuksen näkökulmat traumateoriaan. Trauma näyttäytyy kertomuksissa prosessina, johon vaikuttavat kertojan elämän aikaiset tapahtumat sekä yhteiskunnallinen poliittinen ilmapiiri, jotka joko estävät tai edesauttavat raskaiden kokemusten käsittelyä. Sekä suomalaisissa että virolaisissa aineistoissamme traumaattisesta kokemuksesta kertovat pelon, kauhun, menetyksen ja epävarmuuden ilmaiset.

Sodan aikana, ja useita vuosikymmeniä sen jälkeenkin, partisaanisota oli suomalaisen sotahistorian marginaalissa, ja sen historiakerronta jäi yksilöiden ja paikallisyhteisöjen tasolle (ks. Portelli 1997, 27). Tänä päivänä suullisissa kertomuksissa pelon tunteet tuodaankin esiin paitsi henkilökohtaisina kokemuksina usein myös kyläyhteisöjen näkökulmasta. Partisaanisodan traumaattiset kokemukset eivät päättyneet sodan myötä, vaan uusia syntyi myös sodanjälkeisenä aikana, kun elämää jatkettiin vaikeissa olosuhteissa ja muistoista vaiettiin vuosikymmeniksi. Virolaisissa elämäkertoissa peloista ja terrorista kerrotaan sekä henkilökohtaisesta että yhteisöllisestä näkökulmasta, mikä viestii myös siitä, että historiaa on muisteltu aktiivisesti institutionaalisella tasolla. Kertojat muun muassa muistelevat, kuinka sekä natsi-Saksan että Neuvostoliiton propaganda vaikuttivat heihin. Sota ei päättänyt myöskään virolaisten traumaattisia kokemuksia, vaan sodanjälkeinen neuvosto aika synnytti niitä lisää.

Havaitsimme, että aineistojemme suullisessa traumakerronnassa tuodaan herkemmin esiin tunteita kuin kirjoitetuissa teksteissä, mihin kerrontatilanne ja -tapa varmasti osaltaan vaikuttavat. Tutkijan ja kertojan kohdatessa kasvokkain kertojan tunteenilmaisut välittyvät paitsi sanallisesti myös sanattomasti kehonkielen välityksellä esimerkiksi äänenpainojen vaihteluna, itkuna, katseina ja käsien vapinana. Haastattelun aikana tutkija pystyy myös ohjaamaan keskustelua haastateltavan henkilökohtaiseen kokemukseen siten, että emotionaalinen puoli saa tilaa.

Elämäkertaa kirjoittava puolestaan kertoo muistoistaan usein anonyymille vastaanottajalle, jolloin luottamuksellista ja tunteiden ilmaisulle altista vuorovaikutustilannetta ei synny. Toisaalta kirjoittamalla on mahdollista kertoa myös sellaisista tapahtumista ja vaikeista kokemuksista, jotka voisivat kasvokkaisessa haastattelutilanteessa jäädä kertomatta. On myös huomioitava, että Viron elämäkerrat on kirjoitettu historiallisen tiedon tuottamiseksi, koska Neuvostoliiton aikana ei ollut mahdollista puhua menneisyydestä sellaisena kuin se koettiin.

Suomalaisia ja virolaisia aineistojamme yhdistää se, että molemmissa kertojat olivat sota-aikana lapsia, jolloin muistoihin liitetään perheen ja yhteisön näkökulmia ja traumaattisia kokemuksia, esimerkiksi kertojien sukulaisten ja muiden kyläläisten, kuten nuorten miesten, näkemyksiä sodasta. Lapsen kokemukset samoistakin tapahtumista ovat usein erilaisia kuin aikuisten, mikä korostaa iän merkitystä traumaattisen kokemuksen syntymiselle ja kehittymiselle sekä menneisyyden muistelulle. Molemmissa aineistoissa vaikeita ja traumaattisia tapahtumia kuvataan kerrontahetkellä kulttuurisen trauman prosessin myötä me-muodossa kollektiivisina, Suomen rajaseudun kyläyhteisöjä tai Viron kansaa, kohdanneina tragedioina. Tällöin kertojat etäännyttävät itsensä ja oman kokemuksensa ja asemoivat itsensä osaksi paikallisyhteisöä tai kansakuntaa. Sekä suomalaiset että virolaiset kertojat toivat esiin, että sodan jälkeen kerrottiin pelkoa lietsovia tarinoita vihollisen väkivaltaisista ja raakalaismaisista toimista. Näin kerronnalla kenties myös käännettiin huomio pois omista väkivallanteoista. Kerronta-aika vaikuttaa myös siihen, että vaikka monen kertojan kohdalla koko elämä muutti radikaalisti suuntaansa sodan ja sen jälkeisen ajan myötä, kerrontahetkellä useimmat eivät esitä itseään uhreina, tai ainakaan painota sitä. Vaikka kertojien elämä onkin jatkunut, on traumakokemus osa heidän elämäänsä ja se voi yhä tulla esiin heidän kerronnassaan menetyksen kipuna, pelkona, suruna ja elämänhallinnan puutteena.

Tutkimuseettisesti on syytä pitää mielessä, ettei suomalaisten partisaanimuistoja tai virolaisten elämäkertoja ole kerrottu traumakertomuksina, vaikka ne niitäkin sisältävät. Analyysissa onkin varottava yli-traumatisoimasta kertomuksia, jotka voidaan niiden traumaattisten ominaisuuksien ohella nähdä myös selviytymiskertomuksina (ks. myös

Hytönen & Malinen 2018; Laurén & Malinen 2021). Vuosikymmenten takaisten lapsuus- ja nuoruusajan muistojen ja niiden kerrontahetken välinen ajallinen ulottuvuus on muokannut kerrontaa niin, että muistelijat tyypillisesti pohtivat myös vaikeuksista selviämistä ja niihin suhtautumista. Kertoja on esimerkiksi voinut sopeutua hankalaksi kehittyneeseen tilanteeseen ja sen aiheuttamiin elämänmuutoksiin, mutta kerronnasta voi myös huomata, miten hyvin tai huonosti hän on kokemuksesta selvinnyt (ks. myös Jaago 2018).

Sekä elämäkerrallisessa kontekstissa kerrottuja suullisia kertomuksia että kirjoitettuja elämäkertoja analysoidessamme huomiomme kiinnittyi siihen, kuinka itselle ja muille tapahtuneita dramaattisia asioita voidaan toisinaan ilmaista hyvin lakoniseen ja raportoivaan sävyyn ja traumaattinen kokemus voidaan piilottaa selviytymisen kokemuksen taakse. Joskus kertomuksen toimijat esitetään anonyymeinä. Paradoksaalisesti juuri nämä kohdat ovat traumakerronnassa keskeisiä. Niissä pelkistyy ja selittyy se, miten menneisyyden tapahtumat on koettu ja miten ne ovat vaikuttaneet kertojan myöhempään elämänvaiheisiin. (Jaago 2018; Laurén 2019.)

2000-luvulla kerrotut partisaanimuistot ja virolaisten elämäkerrat, muistitietotutkimuksen menetelmät ja kulttuurisen trauman teoreettiset näkökulmat piirtävät kuvan siitä, miten menneisyys on koettu ja millainen vaikutus sillä on ollut ihmisiin. Selviytymisen kertomukset eivät viittaa niinkään sankarillisuuteen kuin siihen, kuinka raskaiden kokemusten ja menetysten jälkeen elämää arvostetaan. Tässä hetkessä kertomuksiin voi jo liittyä valtaapitäviin kohdistuvaa arvostelua ja uhmaa. Traumateorian kautta kertomuksia analysoidessa tähdentyy, kuinka laajassa perspektiivissä traumaattisesta kokemuksesta selvinneet kertojat kerrontahetkellä arvioivat elämäänsä: ei ainoastaan oman perheen, kylän tai kansakunnan näkökulmasta, vaan usein koko maailman tilanteeseen suhteutettuna.

LÄHTEET

AINEISTO

Neuvostopartisaanien uhrien muistitietoa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, Joensuun toimipiste.
EKLA 350:1 – Viron Kirjallisuuseumo, Kulttuurihistorian arkisto, käsikirjoituskokoelma: Viron elämäkerrat.

KIRJALLISUUS

- Aarelaid-Tart, Aili 2006: *Cultural Trauma and Life Stories*. Kikimora, Helsinki.
- Aatsinki, Ulla 2003: Kommunismi Lapissa. Teoksessa: Massa, Ilmo & Snellman, Hanna (toim.) *Lappi. Maa, kansat, kulttuurit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 134–135.
- Alexander, Jeffrey C. 2004: Toward the Theory of Cultural Trauma. Teoksessa: Alexander, Jeffrey C. & Eyerman, Ron & Giesen, Bernhard & Smelser, Neil & Sztompka, Piotr (toim.) *Cultural Trauma and Collective Identity*. University of California Press, Berkeley, 1–30. <https://doi.org/10.1525/9780520936768>
- Andrews, Molly 2010: Beyond Narrative. The Shape of Traumatic Testimony. Teoksessa: Hyvärinen, Matti & Hydén, Lars-Christer & Saarenheimo, Marja & Tamboukou, Maria (toim.) *Beyond Narrative Coherence*. John Benjamins Publishing Co, Amsterdam, 147–166. <https://doi.org/10.1075/sin.11.09and>
- Anepaio, Terje 2001: Trauma ja mälu. Mineviku ületamisest represseeritute kogemuses. Teoksessa: Anepaio, Terje & Köresaar, Ene (toim.) *Kultuur ja mälu*. Tartu Ülikooli etnoloogia õppetool, Tartu, 198–215.
- Balaev, Michelle 2018: Trauma Studies. Teoksessa: Richter, David H. (toim.) *A Companion to Literary Theory*. Wiley-Blackwell, Oxford, 360–371. <https://doi.org/10.1002/9781118958933.ch29>
- BenEzer, Gadi 1999: Trauma Signals in Life Stories. Teoksessa: Rogers, Kim Lacy & Leydesdorff, Selma & Graham, Dawson (toim.) *Trauma and Life-Stories. International Perspectives*. Routledge, Abingdon, 29–44. <https://doi.org/10.4324/9781351301206-2>
- Bond, Lucy & Craps, Stef 2020: *Trauma*. Routledge, Abingdon. <https://doi.org/10.4324/9780203383063>
- Cave, Mark 2014: Introduction. What Remains. Reflections on Crisis Oral History. Teoksessa: Cave, Mark & Sloan, M. Stephen (toim.) *Listening on the Edge. Oral History in the Aftermath of Crisis*. Oxford University Press, New York, 1–14.
- Covid-19 [teemanumero] 2021. *Mäetagused* 79. <https://doi.org/10.7592/MT2021.79>
- Craps, Stef 2013: *Postcolonial Witnessing. Trauma Out of Bonds*. Palgrave Macmillan, New York. <https://doi.org/10.1057/9781137292117>
- Edkins, Jenny 2003: *Trauma and the Memory Politics*. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511840470>
- ”Eriolukorra päevik” -keruu 18.3.–18.5.2020: Eesti Kirjandusmuuseum, kultuurilooline arhiiv. [verkoaineisto]. Saatavissa: <https://www.kirmus.ee/et/uudised/kutsume-inimesi-ules-kirja-panema-oma-motteid-ja-tegemisi-seoses-eriolukorraga>. Viitattu 20.4.2020.

- Erkkilä, Veikko 1998: *Vaiettu sota. Neuvostoliiton partisaanien iskut suomalaisiin kyliin*. Arator Oy, Helsinki.
- Eyerman, Ron 2012: Cultural Trauma. Emotion and Narration. Teoksessa: Alexander Jeffrey C. (toim.) *The Oxford Handbook of Cultural Sociology*. Oxford University Press, Oxford & New York, 564–582.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina 2006: Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 25–48.
- Hiiemäe, Reet (toim.) 2021: Health & Pandemic, Special Issue. *Folklore* 82. <https://doi.org/10.7592/FEJF2021.82>
- Hinrikus, Rutt 2016 [2003]: Eesti elulugude kogu ja selle uurimisperspektiive. Teoksessa: Hinrikus, Rutt. *Kahe vahel. Artikleid kirjandusest ja elulugudest*. Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, Tartu, 252–285.
- Hytönen, Kirsi-Maria & Malinen, Antti 2018: "Cos I'm a Survivor". Narratives of Coping and Resilience in Recollections of Difficult Childhood in Post-War Finland. *Ethnologia Fennica* 45, 4–27. <https://doi.org/10.23991/ef.v45i0.65535>
- Jaago, Tiiu 2014: Genre Creation Within Memory Collection. Teoksessa: Lang, Valter & Kull, Kalevi (toim.) *Estonian Approaches to Culture Theory*. University of Tartu Press, Tartu, 284–305.
- Jaago, Tiiu 2018: Trauma ja elulood. *Mäetagused* 71, 111–142. <https://doi.org/10.7592/MT2018.71.jaago2>
- Jaago, Tiiu 2021: After the War and Repressions. Mediating of Traumatic Experiences in Estonian Life Stories. *Folklore* 83, 105–121. <https://doi.org/10.7592/FEJF2021.83.jaago>
- Jaago, Tiiu & Kõresaar, Ene & Rahi-Tamm, Aigi 2006: Oral History and Life Stories as Research Area in Estonian History, Folkloristics and Ethnology. *Elore* 13:1, 1–15. <https://doi.org/10.30666/elore.78557>
- Kirss, Tiina 2002: Põgenemine ja trauma. *Looming* 12, 1870–1880.
- Kirss, Tiina 2004: Three Generations of Estonian Women. Selves, Lives, Texts. Teoksessa: Tiina & Kõresaar, Ene & Lauristin, Marju (toim.) *She Who Remembers, Survives. Interpreting Estonian Women's Post-Soviet Life Stories*. Tartu University Press, Tartu, 112–143.
- Kirss, Tiina 2006: Põgenemisteedkonnad ja põgenemislood. Teoksessa: Kirss, Tiina (toim.) *Rändlindude pesad. Eestlaste elulood võõrsil*. Eesti Kirjandusmuuseum, Toronto Ülikooli Eesti õppetool, Tartu, 611–646.
- Kirss, Tiina & Kõresaar, Ene & Lauristin, Marju (toim.) 2004: *She Who Remembers, Survives. Interpreting Estonian Women's Post-Soviet Life Stories*. Tartu University Press, Tartu.
- Kivimäe, Jüri & Kõiv, Lea 1997: *Tallinn tules. Dokumente ja materjale Tallinna pommitamisest 9./10. märtsil 1944*. Tallinna Linnaarhiiv, Tallinn.
- "Koronakevät" -keruu 12.3.–16.9.2020. [verkoaineisto]. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Saatavissa: <https://www.finlit.fi/fi/arkisto/vastaa-keruisiin/koronakevat>. Viitattu 20.4.2020.
- Kuperjanov, Maris 2020: Koroonaviruse SARS-CoV-2 algusfaasi vastukaja (sotsiaal)mee-dias. *Mäetagused* 76, 5–28. <https://doi.org/10.7592/MT2020.76.kuperjanov>

- Kurvet-Käosaar, Leena 2008: Vaikuse vajunud aeg. Naiste traumaatiline repressioonikogemus Imbi Paju dokumentaalfilmis ja raamatus "Tõrjutud mälestused". *Ariadne Lõng. Nais- ja Meesuuringute ajakiri* 1/2, 136–147; 164–165.
- Kõresaar, Ene (toim.) 2011: *Soldiers of Memory. World War II and its Aftermath in Estonian Post-Soviet Life Stories*. Rodopi, Amsterdam & New York. <https://doi.org/10.1163/9789042032446>
- Laanes, Eneken 2017: Trauma keelde tõlgitud. Kultuuriülesed mäluvormid eesti laagri- ja küüditamislugudes. [verkkoaineisto]. *Keel ja Kirjandus* 4, 241–257. <https://doi.org/10.54013/kk713a1>
- Laurén, Kirsi 2017: "Siinä katottiin vähän aikaa konepistoolin suuaukkoa". Traumaattiset kertomukset neuvostopartisaanien iskuista Lapissa ja Kainuussa jatkosodan aikana. *Lähde. Historiatieteellinen aikakauskirja* 14:2, 43–62. <https://doi.org/10.15536/theta.14.2017.43-62.323>
- Laurén, Kirsi 2018: From Silence to Recovery. Traumatic Home Front Memories of the Soviet Partisan War in Finland. *Ethnologia Fennica* 45, 4–27. <https://doi.org/10.23991/ef.v45io.66043>
- Laurén, Kirsi 2019: Unohtamista uhmaten. Partisaanisodan muistelukulturnuuri hiljaisena vastarintana. Teoksessa: Autti, Outi & Lehtola, Veli-Pekka (toim.) *Hiljainen vastarinta*. Tampere University Press, Tampere, 269–294.
- Laurén, Kirsi & Malinen, Antti 2021: Shame and Silences. Children's Emotional Experiences of Insecurity and Violence in Postwar Finnish Families. *Social History* 46:2, 193–220. <https://doi.org/10.1080/03071022.2021.1892314>
- Luomanen, Jari & Nikander, Pirjo 2017: Haavoittuvat haastateltavat? Teoksessa: Hyvärinen, Matti & Nikander, Pirjo & Ruusuvuori, Johanna (toim.) *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Tampere, Vastapaino, 287–296.
- Lähteenmäki, Maria 2017: Pahan jälkipuhunta. Partisaanien siviili-iskut Itä- ja Pohjois-Suomeen. Teoksessa: Lidman, Satu & Koskivirta, Anu & Eilola, Jari (toim.) *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus, Helsinki, 200–222.
- Mandel, Mati 2007: *Kurjuse aasta Lõuna-Läänemaal 1940–1941*. Ajaloomuuseum, Tallinn.
- Martikainen, Tyyne 1998: *Neuvostoliiton partisaanien tuhoiskut siviilikyliin 1941–44. Kemi-Sompion kairan Kuosku, Maggan talot, Seitajärvi ja Lokka partisaanihyökkäysten kohteina*. Savukosken kunta, Savukoski.
- Noormets, Tiit 2011: Estonians in World War II. A Chronology. Teoksessa: Kõresaar, Ene (toim.) *Soldiers of Memory. World War II and its Aftermath in Estonian Post-Soviet Life Stories*. Rodopi, Amsterdam, New York, 35–46. https://doi.org/10.1163/9789042032446_003
- Oksanen, Tauno & Martikainen, Paavo 1998: *Painajainen Pielisjärvellä. Neuvostopartisaanien toiminta kesällä 1944*. Pieliseläinen Ky., Lieksa.
- Portelli, Alessandro 1997: *The Battle of Valle Giulia. Oral History and the Art of Dialogue*. The University of Wisconsin Press, Madison & Lontoo, 24–39.
- Portelli, Alessandro 2018: Living Voices. The Oral History Interview as Dialogue and Experience. *The Oral History Review* 45:2, 239–248. <https://doi.org/10.1093/ohr/ohyo30>
- Radstone, Susannah 2007: Trauma Theory. Contexts, Politics, Ethics. *Paragraph* 30:1, 9–29. <https://doi.org/10.3366/prg.2007.0015>

- Rahi, Aigi 2001: Sündmus eri alliaakte valguses (küüditatute näite varal). Teoksessa: Anepaio, Terje & Kõresaar, Ene (toim.) *Kultuur ja mälu*. Tartu Ülikooli etnoloogia õppetool, Tartu, 216–226.
- Rigney, Ann 2018: Remembering Hope. Transnational activism beyond the traumatic. *Memory Studies* 11:3, 368–380. <https://doi.org/10.1177/175069801877186>
- Rose, Susan D. 1999: Naming and Claiming. The Integration of Traumatic Experience and the Reconstruction of Self in Survivors' Stories of Sexual Abuse. Teoksessa: Rogers, Kim Lacy & Leydesdorff, Selma & Graham, Dawson (toim.) *Trauma and Life-Stories. International Perspectives*. Routledge, Abingdon, 160–179. <https://doi.org/10.4324/9781351301206-9>
- Schweiger, Irmy 2015: From Representing Trauma to Traumatized Representation. Experiential and Reflective Modes of Narrating the Past. *Frontiers of Literary Studies in China* 9:3, 345–368. DOI <https://doi.org/10.3868/so10-004-015-0017-5>
- Tervise hoidmine koroona kriisi ajal*-keruu 29.4.–30.6.2020. [verkoaineisto]. Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv. Saatavissa: <http://kratt.folklore.ee/ctrl/et/Kysitluskaavad/andmed/22>. Viitattu 20.4.2020.
- Virrankoski, Pentti 2001: *Suomen historia 2*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Winter, Jay 2010: Thinking about Silence. Teoksessa: Ben-Ze'ev, Efrat & Gini, Ruth & Winter, Jay (toim.) *Shadows of War. A Social History of Silence in the Twentieth Century*. Cambridge University Press, Cambridge, 3–31. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511676178.002>

Muistin ideologiat, välineet ja puitteet

Inkerinsuomalaiset menneisyydet ja muistitieto museonäyttelyssä

Ulla Savolainen

 <https://orcid.org/0000-0002-7995-416X>

Muistamisen ja muistin käsitteillä on monia merkityksiä niin akateemisessa, populaarissa kuin poliittisessä käytössä. Sen lisäksi, että *muistamisella* viitataan erilaisiin (yksilön) biologisiin, kognitiivisiin ja psykologisiin mieleenpalauttamisen prosesseihin, sitä käytetään metaforana menneisyyden käsittelylle sosiaalisissa, poliittisissa ja kulttuurisissa konteksteissa. Susannah Radstone ja Katharine Hodgkin (2003, 3) ovat todenneet, että *muistin* merkityksen laajentuminen yksilön kognitiivisesta kyvystä kollektiiviseksi, julkiseksi ja sosiaaliseksi prosessiksi jälki-modernissa ajassa kertoo kulttuurimme vaikeudesta teoretisoida ja ymmärtää sosiaalista ja kollektiivista ulottuvuutta muuten kuin yksilön kautta ja sen jatkeena. Heidän mukaansa tämä liittyy myös siihen, että käsityksemme muistista ja sen historiasta ovat erottamattomasti kytköksissä käsityksiimme itsestä ja minuudesta.

Kiinnostus menneisyyden rooliin nykyisyydessä on ollut suurta viime vuosikymmeninä niin tutkimuksen kuin laajemminkin kulttuurin eri tasoilla (esim. Erll 2011). On jopa puhuttu muistikäänteestä (*mnemonic turn*) (Kõresaar 2014). Muistidiskurssien lisääntyneen näkyvyyden ohella kasvanut kiinnostus muistiin näkyy tiettyjen uusien monitieteisten

alojen merkittävänä kasvuna. Tällaisia ovat esimerkiksi kulttuurinen muistitutkimus (*cultural memory studies*) ja kriittisen kulttuuriperinnön tutkimus (*critical heritage studies*), jotka ovat institutionalisoituneet olemassa olevien oppialojen, kuten muun muassa folkloristiikan, etnologian, arkeologian, sekä historian- ja taiteentutkimuksen rinnalle, välille ja sisään. Suomessa kulttuurisen muistitutkimuksen näkökulmat ovat jo pitkään kulkeneet muistitutkimuksessa rinnakkain *oral history*-tutkimuksen näkökulmien kanssa. Tämä on muiden tekijöiden ohella monipuolistanut käsitystä muistin välineistä eli medioista, joiden joukossa (nauhoitettu) puhe on yksi monista. Samaan aikaan muistitiedon käsitteen rinnalle keskusteluun on noussut voimakkaasti kulttuurisen muistin tai vain muistin käsite, jolla viitataan yleisesti menneisyyden käsittelyyn ja esittämiseen nykisyysydessä. (Esim. Heimo 2010; 2017; Savolainen 2020; Taavetti 2018; 2022; myös Kõresaar & Jõesalu 2016.) Kulttuurista muistia tutkitaan myös taiteen-, kirjallisuuden sekä kulttuuriperinnön tutkimuksen kehyksissä kiinnittymättä varsinaisesti muistitietotutkimukseen.

Tässä luvussa¹ jatkan keskustelua muistitiedosta ja kulttuurisesta muistista muistin ideologioiden, välineiden ja puitteiden näkökulmasta. Muisti-ideologian käsitteen kautta pohdin, minkälaisia tiedostettuja ja tiedostamattomia käsityksiä, arvoja ja uskomuksia muistitiedon, muistin ja muistamisen rooliin ja seurauksiin liitetään kulttuurissamme. Muistin välineillä viitataan erilaisiin medioihin, kuten esimerkiksi kertomukseen, esineisiin tai valokuviin, joiden kautta muistaminen tapahtuu ja muisti välittyy (esim. Erl & Rigney 2009). Pohdin, miten välineiden ominaisuudet vaikuttavat muistamiseen ja miten ne vuorovaikutuksessa keskenään tuottavat merkityksiä museonäyttelyssä. Muistin puitteet, joita voisi kutsua myös muistin affordansseiksi tai tarjoumiksi² (esim.

1 Teksti on kirjoitettu osana Suomen Akatemian tutkijatohtoriprojektia ”Memory Unchained” (projekti-numero 308661) sekä Helsingin yliopiston kolmivuotista tutkimushanketta ”Transnational Memory Cultures of Ingrian Finns”.

2 Alun perin havaintopsykologiassa (Gibson 1977) kehitettyä affordanssin käsitettä on kehitetty edelleen etenkin arkeologian sekä teknologian, viestinnän ja median tutkimuksen piirissä. *Affordanssin* suomenoksena käytetään usein *tarjoumaa*. Tässä olen päätenyt kuitenkin käyttämään intuitiivisemmin ymmärrettävää ja yleisempää *puite*-sanaa.

Keane 2016, 27–30), voivat viitata ensinnäkin muistamisen medioiden ominaisuuksiin, jotka mahdollistavat, ohjaavat ja rajoittavat muistamista yksilöllisenä, sosiaalisena ja kulttuurisena ilmiönä tietyssä tilanteessa. Toiseksi ne voivat viitata laajemmin muistamisen kulttuurisiin edellytyksiin ja esteisiin, jotka vaikuttavat siihen, mistä tapahtumista, kokemuksista ja kertomuksista voi ylipäätään tulla muistettavia kussakin tilanteessa. Tässä viitataan muistin puitteilla ennen kaikkea jälkimmäisiin. Nämä kolme analyttistä ulottuvuutta, erityisesti muistin ideologiat ja puitteet, kietoutuvat läheisesti toisiinsa.

Analysoin luvussa Suomen Kansallismuseossa 24.1.–26.7.2020 esillä ollutta multimedianaäyttelyteosta ”Inkeriläiset – unohdetut suomalaiset”. Näyttelyn ovat tehneet Lea Pakkanen, Meeri Koutaniemi ja Santeri Pakkanen. Se käsittelee inkerinsuomalaisten historiaa ja nykypäivää ennen kaikkea Suomessa ja Venäjällä sekä muistamisen ja vaikenemisen kysymyksiä. Taustoituksen jälkeen lukuni jakautuu kolmeen alalukuun, joissa ensimmäisessä käsitelen muistin ideologioita, toisessa muistin välineitä sekä kolmannessa muistin puitteita. Suhteutan analyysini näyttelyteoksesta näiden näkökulmien kautta myös laajemmin kulttuurista muistia jäsentäviin teorioihin. Tavoitteenani on tarjota yhdenlainen malli kulttuurisen muistin (ja muistamattomuuden) eri tasojen ja muotojen analyysiin. Malli valottaa muun muassa sitä, miten julkinen ja institutionalisoitu muistaminen sekä omakohtaiset kokemukset ja muistitieto kietoutuvat yhteen, kun katkelmia omakohtaisista kertomuksista käytetään osana museonäyttelyä vuorovaikutuksessa muiden muistamisen välineiden kanssa. Tutkimukseni tavoitteena on myös pohtia kriittisesti muistin olemusta, käyttöä ja kulttuurisia merkityksiä sekä kulttuurisen muistamisen logiikkaa yleisemmin. Esittämäni mallin avulla on mahdollista analysoida ja hahmottaa kulttuurisia prosesseja, jotka vaikuttavat siihen, mistä menneisyyksistä on ylipäätään mahdollista tulla muistettavia ja minkälaisin ehdoin. Tämä avaa näkymiä laajemminkin kulttuuriin ja siihen, miten menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden välistä suhdetta ymmärretään ja hyödynnetään. Luku päättyy kokoavaan loppuyhteenvetoon.

Inkeri ja inkerinsuomalaiset – lyhyt katsaus historiaan ja nimitysten ongelmiin

”Inkeriläiset – unohdetut suomalaiset” -näyttely kertoo inkerinsuomalaisten kohtaamasta sorrosta Neuvostoliitossa, yhteisön hajaantumisesta eri puolille Venäjää ja maailmaa, inkerinsuomalaisten vaiheista Suomesa sekä ennen kaikkea muistamisesta ja vaikenemisesta. Jotta näyttelyn aihe avautuisi lukijalle, esittelen seuraavaksi lyhyesti perustiedot menneisyyksistä, joita museonäyttelyssä käsitellään. Pohdin myös nimityksiin liittyvää problematiikkaa.

Inkerinmaa oli historiallinen alue, joka sijoittui Suomenlahden eteläpuolelle, nykyisen Pietarin kaupungin ympärille ja siitä länteen Neva-joen molemmille puolille. Alueen vanhimpia tunnettuja asukkaita olivat inkeröiset ja vatjalaiset, mutta strategisesti merkittävän sijaintinsa vuoksi Inkerinmaa on ollut hyvin monikulttuurinen ja -kielinen alue. Inkerinsuomalaisiksi kutsutaan Inkerinmaan suomenkielistä ja tyypillisesti luterilaista väestöä. Se alkoi syntyä, kun Inkeri siirtyi Venäjältä Ruotsille. Tällöin Ruotsille (ja sittemmin Venäjälle) kuuluneilta alueilta Karjalankannakselta ja Savosta muutti Inkerinmaalle suomen kielen kaakkois- ja itämurteita puhuneita ihmisiä 1600-luvun alkupuolelta alkaen. Muuttoliike Suomesta ja Karjalasta Inkeriin jatkui myös tämän jälkeen. (Esim. Matley 1979; Saloheimo 1992; Sihvo, P. 1992.)

Inkerinmaa siirtyi Ruotsilta takaisin Venäjälle 1700-luvun alussa, jolloin tsaari Pietari Suuri alkoi rakentaa Pietarin kaupunkia Suomenlahden pohjukkaan keskelle Inkerinmaata. Huolimatta lisääntyneestä venäläisestä väestöstä inkerinsuomalaisten pääasiallisena kielenä säilyi suomi ja uskontona luterilaisuus johtuen osittain maaorjuudesta, joka ehkäisi ryhmien sekoittumista keskenään. Yleistä modernisaatiokehitystä sekä erityisesti maaorjuuden päättymistä seurasi inkerinsuomalaisten keskuudessakin suomalaiskansallisen tietoisuuden voimistuminen 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla, mikä johti monenlaisiin koulutus-, sivistys- ja valistushankkeisiin. Merkittävä osa inkerinsuomalaisista oli maanviljelijöitä. (Esim. Engman 1992; Nevalainen 1992a; 1992b; Flink 2000.)

Inkerinmaalla asui 1900-luvun alussa noin 130 000 suomalaista. Venäjän vallankumousten jälkeen Suomi ja Viro itsenäistyivät ja Venäjällä käytiin sisällissota. Huolimatta osan inkerinsuomalaisten toiveista ja toimista koskien Inkerin suomalaisten alueiden autonomiaa tai alueen liittämistä osaksi vasta itsenäistynyttä Suomea, Inkeri jäi osaksi Neuvostovenäjää. Vuonna 1928 Neuvostoliitossa alkoi siirtymä suunnitelmatalouteen ja viisivuotissuunnitelmiin, jotka tähtäsivät maatalousvaltaisen valtion nopeaan teollistamiseen ja modernisoimiseen. Osana kehitystä yksityisten maatilojen kollektivisointi käynnistyi myös Inkerinmaan alueella. Monet itsenäiset talonpojat – Inkerinmaalla ja muualla Neuvostoliitossa – eivät vapaaehtoisesti liittyneet kolhooseihin, mistä seurasi lopulta maatilojen pakkokollektivisointeja, karkotuksia, vangitsemisia ja teloituksia. Alkuvaiheessa nämä toimenpiteet kohdistuivat pääasiassa talonpoikiin, kirkon edustajiin ja neuvostovallan aktiivisiin vastustajiin, ja niiden tavoitteena oli tuhota kulakeiksi kutsutut itsenäiset talonpojat luokkana. 1930-luvun loppupuolella väestökarkotuksia jatkettiin Inkerissä. Tällöin syynä oli Neuvostoliiton rajaseutujen turvaaminen, joka tarkoitti poliittisesti epäluotettavan väestön, eli käytännössä vähemmistökansallisuuksien, karkotuksia ja vangitsemisia. Suomalaisien lisäksi samanlaisia toimenpiteitä kohdistettiin muihinkin Neuvostoliiton vähemmistökansallisuuksiin ja niistä kärsivät myös etnisyydeltään venäläiset. On arvioitu, että maailmasotien välissä yhteensä noin 45 000–60 000 inkerinsuomalaista karkotettiin, vangittiin tai teloitettiin Neuvostoliitossa, minkä lisäksi tuhansia ihmisiä muutti ulkomaille. (Matley 1979; Nevalainen 1992b; 1999.)

Toisen maailmansodan aikana natsi-Saksa miehitti osan Inkerinmaan alueesta ja piiritti Leningradin. Inkerin siviiliväestöstä merkittävä osa jäi Saksan miehitysalueelle. Neuvostoliiton puolelle rintamaa jääneistä suomalaisista osa siirrettiin Siperiaan, osan jäädessä Leningradin piiritysrenkaan sisään. Saksan armeija käytti miehitysalueelle jääneitä siviilejä työvoimana, mutta armeijan alkaessa vetäytyä alueelta noin 63 000 inkeriläistä siirrettiin vuosien 1943 ja 1944 aikana Suomeen, joka oli tuolloin natsi-Saksan liittolainen sodassa Neuvostoliittoa vastaan. Kun jatkosota päättyi välirauhaan syksyllä 1944, Suomeen siirrettyjen inkeriläisten ylivoimainen enemmistö palasi tai palautettiin Neuvostoliittoon

vain kahdeksantuhannen jäädessä Suomeen tai paetessa Ruotsiin. Väli-
rauhansopimuksen nojalla palaaminen oli enemmistölle periaatteessa
vapaaehtoista. Neuvostoliittoon palanneiden määrä oli suuri johtuen
painostuksesta, koti-ikävästä, pettymyksestä elämään Suomessa, pelosta
Suomen mahdollisesta miehityksestä sekä Neuvostoliiton lupauksesta,
että palanneet pääsisivät takaisin kotiseudulle. Lupausta pääsystä Inke-
rinmaalle ei kuitenkaan toteutunut, vaan palanneet inkeriläiset sijoitet-
tiin eri puolille Neuvostoliittoa. (Nevalainen 1990; Flink 2010.) Vuosien
kuluessa monet heistä muuttivat neuvosto-Karjalaan ja neuvosto-
Viroon. Huhtikuussa 1990 silloinen tasavallan presidentti Mauno
Koivisto nimesi televisiolähetyksessä inkerinsuomalaiset ulkosuomalai-
siksi, joilla olisi näin ollen oikeus muuttaa Suomeen. Vuoteen 2016
mennessä yhteensä noin 35 000 suomalaistaustaista henkilöä oli niin
kutsutusti paluumuuttanut Suomeen entisen Neuvostoliiton alueilta.
(Esim. Miettinen 2004; Mähönen ja muut 2015; Salonsaari 2018.)

Kansalliseen, maantieteelliseen ja etniseen taustaan kuulumiseen
viittaavat nimitykset ja kategoriat, kuten *inkerinsuomalainen*, sekä niiden
suhde yksilöiden tai ryhmien identiteetteihin eivät koskaan ole yksiselit-
teisiä. Ryhmien määrittelyyn ja nimitysten käyttöön liittyikin monen-
laisia tiedollisia ja eettisiä haasteita (esim. Davydova 2003; Heikkinen
2003; Davydova & Heikkinen 2004; Varjonen & Arnold & Jasinskaja-
Lahti 2013). Nimitykset ja kategoriat sekä niiden merkitykset muuttuvat
ensinnäkin ajassa ja sukupolvittain (esim. Kytäjä 2001; Mähönen ja
muut 2015). Toiseksi, kansallinen, maantieteellinen tai etninen tausta
harvoin määrittää yksilön koko identiteettiä, eivätkä identiteetit ole
välttämättä pysyviä. Sen sijaan, identiteetit koostuvat useista risteävistä
ja muuttuvista tekijöistä. Kulttuurin piirteiden, tapojen ja ilmaisujen
suoraviivainen kytkeminen vain tiettyihin ihmisryhmiin on sekin haas-
teellista (esim. Raudalainen 2004). Tämän lisäksi kategoriat voidaan
ymmärtää lähtökohtaisesti monilla eri tavoilla.

Pohdittaessa nimitysten historiallista taustaa tutkimuksessa on esi-
tetty, että *inkeriläinen*-nimitys oli alun perin suomalaisten 1800-luvun
nationalistien keksintöä, kun taas Inkerinmaan suomenkielinen väes-
tö nimitti itseään historiallisten lähtöalueidensa mukaan *savakoiksi* ja
äyrämöisiksi aina 1800-luvun jälkimmäiselle puoliskolle asti (Hakamies

2004; Zadneprovskaya 1999, 90) ja sen jälkeen lähinnä *suomalaisiksi*. Joidenkin esitysten mukaan Inkerinmaan suomenkielinen väestö olisi kuitenkin käyttänyt itsestään *inkeriläinen*-nimitystä jo 1800-luvulla (Miettinen 2006, 161), vaikka nimityksen käyttöönotto on liitetty myös 1980-luvulla Neuvostoliitossa tapahtuneeseen suomalaisen väestön etniseen heräämiseen (Zadneprovskaya 1999, 90; Inkerin kirkon noususta, ks. Luoma 2020). *Inkeriläinen*-nimitystä on joskus käytetty viittaamaan yleisesti historiallisen Inkerinmaan alueella asuvaan (ja usein nimenomaan ei-venäläiseen) väestöön (esim. Nevalainen 1992b). Puhuttaessa inkerinsuomalaisista on tärkeää tiedostaa, että Neuvostoliitossa inkeriläistaustaista suomenkielistä väestöä, kuten muitakin suomalaistaustaisia henkilöitä nimitettiin myös virallisesti *suomalaisiksi*, joka oli myös kansallisuuskategoria Neuvostoliiton sisällä. (Ks. lisää identiteeteistä, kansallisuuksista ja kategorisoinneista esim. Teinonen 1999; Anepaio 1999; Davydova 2003; Davydova & Heikkinen 2004; Mähönen ja muut 2015; Salonsaari 2018.)

”Inkeriläiset – unohdetut suomalaiset” -museonäyttelyssä *inkerinsuomalainen* ja *inkeriläinen* ovat käytännössä synonyymejä.³ Tässä luvussa viitataan *inkerinsuomalainen*-nimityksellä historiallisen Inkerinmaan alueella asuneisiin suomenkielisiin ihmisiin ja heidän jälkeläisiinsä sekä henkilöihin, jotka identifioituvat inkerinsuomalaisiksi. Tiedostan kuitenkin kansallisuus-, etnisyyss- ja paikallisuuskategorioihin ja -nimityksiin kytkeytyvät hankaluudet.

Muistin ideologiat

”Inkeriläiset – unohdetut suomalaiset” -näyttelyssä menneen ja nykyisen välistä suhdetta käsitteellistetään *muisti*-termin avulla. Muistamisen puuttumista julkisesta keskustelusta, populaarista historiallisesta tietoisuudesta tai yksilöiden elämästä kutsutaan unohtamiseksi ja vaikkene-

3 Inkerinmaan muiden väestöryhmien, kuten inkeröiden tai vatjalaisten identiteettiä, menneisyyttä tai muistia näyttelyssä ei käsitellä juurikaan, minkä vuoksi inkeriläisyys merkitsee sen kontekstissa ennen kaikkea inkerinsuomalaisuutta.

miseksi. Näyttelyn yksi julkilausuttu tavoite liittyy inkerinsuomalaisten menneisyyksien ja kokemusten tuomiseen osaksi tiedostettua menneisyyttä Suomessa. Kuten lukuisat kulttuurisen muistin tutkijat ovat huomauttaneet, kaikista menneisyyksistä, tapahtumista ja kokemuksista ei tule muistettavia henkilökohtaisella, sosiaalisella eikä kulttuurisella tasolla. Se, ettei menneisyyttä muisteta julkisesti ei myöskään aina tarkoita unohtamista vaan esimerkiksi sitä, että muistaminen on yksityistä, kontrolloitua tai tapahtuu tietyn yhteisön piirissä (Taavetti 2021). Selvää onkin, että valikointi on välttämätön osa prosessia, jossa tiettyjä menneisyyksiä nostetaan esiin, tuotetaan, tunnistetaan ja uudelleentulkitaan nykyhetkessä kulttuurisena muistina, perinteenä, kulttuuriperintönä tai historiana toisten jäädessä muistamattomiksi, poissaoleviksi tai tunnustamattomiksi. Tämänkaltainen kulttuurisen muistin ytimessä oleva valikoivuus käsitteellistetään usein unohtamiseksi ja vaikenemiseksi.

Kulttuurisen muistitutkimuksen pioneerin, historioitsija Pierre Noran (1989, 15) mukaan huoli kollektiivisen muistin katoamisesta alkoi nousta läntisessä maailmassa samaan aikaan, kun yksilön muistamisen psykologiasta kiinnostuttiin 1800-luvun lopulla osana modernisaatiokehitystä. Muistia koskevaa kiinnostusta ja huolta ovat entisestään lisänneet 1900-luvun dramaattiset sodat sekä niiden jälkipyykki (esim. Erl 2011). Antropologi Sharon Macdonald (2013, 1) onkin todennut, että ”Euroopasta on tullut muistin maa, jolla on pakkomielle kollektiivisen muistin katoamisesta ja sen varjelemisesta”⁴. Kulttuurisen muistin tutkija Ann Rigney (2005, 12) on nimittänyt tämänkaltaisen huolen taustalla olevaa käsitystä muistista ”alkuperäisen runsauden ja sitä seuranneen menetyksen”⁵ malliksi. Sekä akateemisessa että populaarissa käytössä muistipuhe kytkeytyy tyypillisesti pyrkimykseen nostaa esiin unohtuneita muistoja ja vaiettuja – joskus myös vähemmistöjen – näkökulmia menneisyyteen sekä suojella ja tallentaa muistia. Rigneyn terminologiaa käyttäen voitaisiin siis puhua pyrkimyksestä palauttaa muistin oletettua alkuperäistä runsautta. (Myös Savolainen & Potinkara 2021.)

4 Alkukielinen lainaus: ”Europe has become a memoryland—obsessed with the disappearance of collective memory and its preservation.”

5 Alkukielinen lainaus: “the ‘original plenitude and subsequent loss’ model”.

Olen tutkimuksessani (Savolainen 2022) hahmottanut tämänkaltaisia, usein tiedostamattomia käsityksiä muistin luonteesta, funktioista ja seurauksista muisti-ideologian käsitteen kautta. Olen kehittänyt käsitteen lingvistisen antropologian piirissä käytetyn semioottisen ideologian tai kieli-ideologian käsitteen innoittamana (ks. esim. Keane 2018; Irvine & Gal 2000). Muisti-ideologialla viitataan samankaltaisiin metakulttuurisiin käsityksiin, joita Radstone ja Hodgkin (2003) ovat nimittäneet muistin regiimeiksi. Ideologia ei tässä yhteydessä viittaa uskonnolliseen tai poliittiseen oppiin eikä vain joidenkin ihmisten oletuksiin tai tiedollisiin vääristymiin. Sen sijaan muisti-ideologia viittaa menneisyyden ja nykyisyyden välistä suhdetta ja sen implikaatioita koskeviin käsityksiin ja uskomuksiin, joita meillä kaikilla aina välttämättä on. Muisti-ideologian merkitys analyttisenä käsitteenä on siinä, että käsityksemme muistista vaikuttaa olennaisesti siihen, miten muistia käytetään. Tämän vuoksi ideologioiden kriittinen analyysi avaa näkökulmia siihen, minkälaisia funktioita ja vaikutuksia muistilla on kulttuurissa ja sosiaalisessa elämässä.

”Inkeriläiset – unohdetut suomalaiset” -näyttelyn taustalla on nähtävissä Rigneyn (2005) hahmottama ideologinen oletus muistin alkuperäisestä runsaudesta ja sitä seuranneesta menetyksestä sekä käsitys muistamisen tärkeydestä tulevaisuuden kannalta. Näyttelyssä unohtaminen ja vaikeneminen esitetään sekä yksilöiden toimintana että sosiaalisena ja kulttuurisena prosessina. Unohtaminen tarkoittaa myös sitä, ettei inkerinsuomalaisten historia ole osa yleistä historiatietoisuutta Suomessa eikä Venäjällä. Kansallismuseon verkkosivuilla kerrotaan, että ”Inkeriläiset – unohdetut suomalaiset” on ”näyttely identiteetistä ja kollektiivisen muistamisen merkityksestä”. Esittelyssä todetaan, että:

Sukupolvelta toiselle niukoin sanoin välitetyt kokemukset väkivallasta, pakenemisesta ja pelosta ovat tiivistyneet inkeriläisyyden ytimeen. Samalla etenkin nuorten tietoisuus yhteisönsä historiasta on ohentunut, sillä inkerinsuomalaisten vaiheet ovat unohtuneet historiankertomusten katveeseen niin Suomessa kuin Venäjälläkin. Harva tietää, mitä inkerinsuomalaisille oikein tapahtui.

Edellä mainitun ”alkuperäisen runsauden ja sitä seuranneen menetyksen” mallin ohella lainaus jäsentää näyttelyn käsitystä yksilön ja kollektiivin muistien ja subjektiviteettien suhteista. Muisti esitetään yhtäältä kollektiivisena ja jaettuna – inkerinsuomalaisten yhteisenä muistina. Toisaalta tämä kollektiivinen muisti hahmotetaan riippuvaiseksi menneisyyden tiedostavista yksilöistä. Toisin sanoen menneisyyden vaikeat kokemukset ovat yhtäältä ”tiivistyneet inkeriläisyyden ytimeen”, vaikka samaan aikaan ”etenkin nuorten tietoisuus yhteisönsä historiasta on ohentunut”. Ajatus heijastelee pelkoa nuorten irtautumisesta kollektiivisesta subjektista unohtamisen kautta ja siitä johtuvaa kollektiivisen subjektin heikentymistä. Muistaminen merkitsee (kollektiivisen) subjektin kokonaisuutta ja eheyttä, kun taas unohtaminen tämän subjektin hajoaamista. Yksilön ja yhteisön muistin välinen raja on läpäisevä ja vuorovai-kutteinen. Näyttelyssä kollektiivinen ja yksilöllinen subjekti asemoidaan kiinteästi yhteen ja muisti edellyttää molempien olemassaoloa. Tämä ajatus kuvastuu myös siinä, että muistitiedolla eli yksilöiden kokemuksilla, muistoilla ja elämäntarinoilla kuten myös muotokuvilla on keskeinen rooli näyttelyssä inkerinsuomalaisten kollektiivisen historian ja muistin esittämisessä.

Se menneisyys, jonka muistamista ja unohtamista näyttelyssä erityisesti käsitellään, liittyy vainon, väkivallan, pelon ja pakotettujen siirtymien kokemuksiin sekä niihin kytkeytyviin hiljaisuuksiin. Näyttelyssä näitä esitetään niin henkilökohtaisten kokemusten ja elämäntarinoiden kautta välittyvän muistitiedon kuin esineiden kautta. Yksi syy vaikeiden kokemusten nostoon näyttelyn keskiöön liittyy epäilemättä vaikeiden menneisyyksien ja historioiden erityiseen asemaan läntisessä jälkimo-dernissa kulttuurissa. Populaari ja akateeminen kiinnostus muistiin sekä muistin yhteiskunnallinen merkitys ovat kasvaneet voimakkaasti toisen maailmansodan jälkeen ja etenkin 1970-luvulta lähtien (ks. esim. Huysen 2000; Erl 2011). Muistin kulttuurisen merkityksen kasvu on liitetty erityisesti toisen maailmansodan ja holokaustin käsittelyn globalisoitumiseen ja ulottumiseen yhteiskunnan monille eri tasoille – yksityisen elämän piiristä populaarikulttuuriin ja aina virallisten instituutioiden toimintaan (esim. Levy & Sznaider 2002; Assmann 2007). Yksi syy muistidiskurssien globalisoitumiseen on tiedonvälityksen teknolo-

ginen kehitys (esim. Huysen 2000), mutta muistin merkityksen kasvu kytkeytyy myös paljon monimutkaisemmin modernisaatiokehitykseen (esim. Terdiman 1993; Radstone & Hodgkin 2003; Fritzsche 2004). Yhtä kaikki, toisen maailmansodan jälkeen läntisessä maailmassa vaikutusvaltaisiksi tulleet muistidiskurssit ovat voimakkaasti keskittyneet vaikeisiin, traumaattisiin ja väkivaltaisiin menneisyyksiin.

Vaikeiden menneisyyksien muistaminen on koettu tärkeäksi, koska muistojen käsittely on nähty ainoana tienä toipumiseen ja valoisampaan tulevaisuuteen. Tämä muisti-ideologia on nähtävissä muun muassa erilaisten institutionaalisten totuus- ja sovintokomissioiden ja muiden siirtymävaiheen oikeuden instrumenttien taustalla (ks. esim. Ahonen & Löfström 2012). Tämä ideologinen malli sisältää samalla paradoksin: niin sanottu yli pääseminen vaikeasta menneisyydestä ja sen taakseen jättäminen edellyttää samaan aikaan vaikeuksien muistamista ja muistin ylläpitämistä (ks. myös Savolainen 2018). Vaikka vaikeiden menneisyyksien käsittelyn arvo oikeudenmukaisuuden, ihmisoikeuksien toteutumisen, yhteiskuntarauhan ja demokratian näkökulmasta on kiistämätön, liittyy vaikutusvaltaisiin muisti-ideologioihin aina myös ongelmia. Kulttuurisen muistin tutkijat ovatkin huomauttaneet, että muistamisen keskittyminen vaikeisiin menneisyyksiin on johtanut siihen, että trauman ja muistin sekä kärsimyksen ja identiteetin välille on muodostettu yhteyksiä, joita niiden välillä ei välttämättä ole ja jotka ovat sittemmin luonnollistuneet (esim. Rigney 2018; Sindbæk Andersen & Ortner 2019). Muistaminen tyypistyy tällöin helposti yksinomaan vaikeiden menneisyyksien käsittelyyn, minkä lisäksi kärsimyksen kokemusta on alettu jossain määrin pitää subjektin olemassaolon edellytyksenä (myös Radstone & Hodgkin 2003). Muistamisen ja kärsimyksen kytköksestä on tullut luonnollistettu, kyseenalaistamaton ja sellaisenaan myös vaikutusvaltainen muisti-ideologia.

Tämän käsityksen voittokulun taustalla on nähty muun muassa Euroopan yhdentymiskehitys ja sen tuoma tarve luoda nimenomaan eurooppalaista muistia. Maailmansodat sekä eurooppalaiset totalitarismit holokausti karmivana symbolinaan ja ennen kaikkea Euroopan konstruoiminen ihmisoikeuksia kunnioittavaksi rauhanyhteisöksi toisen maailmansodan jälkeen ovat olleet hallitsevia narratiiveja eurooppalaisessa

ja sittemmin myös globalisoituneessa muistikompleksissa (ks. esim. Levy & Sznajder 2002). Tätä kautta vaikeisiin menneisyyksiin ja kokemuksiin liittyy erityistä kulttuurista mutta myös poliittista arvovaltaa. Ajatuksesta, jonka mukaan vaikeiden menneisyyksien muistaminen on tärkeää, jotta niistä voitaisiin oppia, on tullut keskeinen eurooppalaisten instituutioiden ja eliittien itsemäärittelyssä (Assmann 2007; ks. myös Arnold-de Simine 2013; De Cesari 2017). Vaikeita ja väkivaltaisia menneisyyksiä käsittelevän ”Inkeriläiset – unohdetut suomalaiset” -näyttelyn voi näin tulkita kiinnittyvän näihin ylijarjaisiin ja arvovaltaisiin läntisiin muistidiskursseihin sekä niihin kytkeytyviin ideologioihin.

Se, että tämänkaltaiset laajemmat muistamista koskevat ideologiat vaikuttavat yksilöiden kokemuksiin ja ovat niiden kanssa vuorovaikutuksessa, ei tee yksilöiden kokemuksista millään tavoin vähemmän arvokkaita ja todellisia. Toinen merkityksellinen syy, miksi vaikeat menneisyydet on nostettu näyttelyssä etualalle, onkin epäilemättä se, että yksilöiden ja yhteisöjen näkökulmasta ne eivät kuulu yksinomaan menneisyyteen. Näyttelyssä esiin tuotu yksilöiden muistitieto korostaa, että vaikeiden menneisyyksien vaikutus ei ole kadonnut, vaan se ilmenee jatkuvasti ja konkreettisesti esimerkiksi sanoittamattomina traumoina ja kokemuksina, moniin maihin ulottuvina perheinä, sukuina ja yhteisöinä sekä poissaolevina ja kadonneina perheenjäseninä ja kotipaikkoina. Vaikean menneisyyden läsnäolo käy ilmi muun muassa Reijo Rautajoen muotokuvan yhteyteen liitetystä muistelukatkelmassa ja sen selityksessä, jossa kuvataan Rautajoen perhettä seurannutta pelkoa sekä sitä seurannutta nimenmuutosta:

Reijo Rautajoki, 72:

”Äiti pelkäsi koko elämänsä, että hänet vielä löydetään ja palautetaan Neuvostoliittoon. Isä kielsi meitä ehdottomasti avaamasta ovea vierailulle. He veisivät äidin pois, Neuvostoliittoon. Se oli suurin pelkomme.”⁶

Reijo Rautajoen inkeriläinen äiti Elsa Dubbelmann tuli Suomeen inkeriläisen siirtoväen mukana vuonna 1944. Kun paluukäsky tuli, Elsa kieltäytyi palaamasta, sillä ennen sotaa hän oli työs-

6 Tämän ja luvun muiden lainausten kursivointi on alkuperäislähteestä.

kennellyt Inkerinmaata miehittäneiden saksalaisten palveluksessa ja palautus olisi merkinnyt rangaistusta. Äidin palautuksen pelko kulki perheen mukana läpi elämän ja johti myös perheen sukunimen vaihtumiseen.

Esimerkissä kuvastuu muistamisen ja identiteetin välinen yhteys sekä vaikeiden menneisyyksien unohtamisen mahdottomuus. Vaikka Rauta-joen perhe pyrki tietoisesti kätkemään menneisyytensä Inkerissä nimeä vaihtamalla, se ei johtanut menneisyyden katoamiseen tai unohtamiseen, vaan pelko säilyi. Kun vaikeat kokemukset ovat edelleen läsnä, niitä ei voi unohtaa. Niistä voi korkeintaan vaieta. Myös muut näyttelyssä esillä olevien inkerinsuomalaisten muotokuvien yhteyteen liitetyt muistelukatkelmat reflektoivat pikemminkin vaikeista menneisyyksistä ja kokemuksista vaikenemista kuin niiden unohtamista. Yhtä kaikki muistot ja kokemukset, joita teksteissä käsitellään, liittyvät vaikeisiin ja traumaattisiin mutta yksilön näkökulmasta edelleen voimakkaasti läsnä oleviin menneisyyksiin.

Muistin välineet

”Inkeriläiset – unohdetut suomalaiset” -näyttely on monia erilaisia muistin välineitä hyödyntävä ja esittävä multimediateos. Se käsittelee inkerinsuomalaisten historiaa ja nykypäivää ensinnäkin eritasoisten kertomusten kautta. Toisekseen se sisältää valokuvaaja Meeri Koutaniemen valokuvia inkerinsuomalaisten karkotuspaikoilta Siperiasta ja nykyiseltä Inkerinmaalta sekä muotokuvia inkerinsuomalaisista henkilöistä, joiden muistoja näyttelyyn on sisällytetty. Kolmanneksi näyttely sisältää esineitä niin yksityisistä kuin julkisista Kansallismuseon ja Kansallisarkiston kokoelmista sekä historiallisia valokuvia, videoita ja dokumentteja.

Näyttelyn sisältämät ja tuottamat kertomukset voidaan luokitella kolmenlaisiksi. Ensimmäisenä laajimman tason kertomus hahmottelee inkerinsuomalaisten historiaa ja sen suhdetta nykyhetkeen. Historia esitetään ennen kaikkea vaikeiden menneisyyksien ja tapahtumien, kuten sortotoimien, pakotettujen muuttojen ja paluumuuton sekä niiden

nykypäivään ulottuvien seurausten ja menneisyydestä vaikenemisen kautta. Näyttelyteos itsessään voidaan tulkita joko tämän kertomuksen loppuna, joka päättää menneisyydestä vaikenemisen, tai kertomuksen käännekohtana, jonka jälkeen inkerinsuomalaisten menneisyyksiä aletaan muistaa myös julkisesti.

Toiseksi näyttely sisältää useita omakohtaisia kertomuksia, jotka liittyvät yksilöiden muistoihin ja kokemuksiin inkerinsuomalaisina. Näyttelytilaan astutaan katosta riippuvien kankaiden sekaan. Kankaissa on suuria Meeri Koutaniemen ottamia muotokuvia, muistelukerronnan suoria lainauksia kuvien yhdeksältä Suomessa asuvalta inkeriläistautaiselta henkilöltä sekä lainauksia selittäviä tekstejä. Edellisessä luvussa käsitelty esimerkki Reijo Rautajoen muistelusta sisältyy näihin. Melkein jokainen kankaissa esitetyistä omakohtaisista muistoista liittyy joko inkerinsuomalaisuudesta vaikenemisen tai siihen liittyvän pelon tai pakotetun siirtymän kokemuksiin. Näyttelyn loppupuolella esitetään myös kuuden Venäjällä nykyään asuvan inkerinsuomalaistaustaisen henkilön muotokuvat ja heidän omakohtaiset inkeriläisyyteen liittyvät kertomuksensa. Nämä näyttelyn alkuun ja loppuun sijoitetut omakohtaiset kertomukset kehystävät näyttelyä ja toimivat siten myös johdantona ja päätäntönä edellä hahmotellulle laajemmalle kertomukselle.

Kolmanneksi näyttely esittää metakertomuksen itse näyttelyn syntyprosessista, joka kietoutuu lomittain yhteen kahden edellä esitellyn kertomustason kanssa. Näyttely päättyy Meeri Koutaniemen ottamiin muotokuviin näyttelyn käsikirjoittajista Lea ja Santeri Pakkasesta sekä heidän omakohtaisiin muistamista ja vaikenemista pohdiskeleviin teksteihinsä. Näyttely sisältää myös videon⁷, jossa tekijät pohtivat omaa suhdettaan inkeriläisyyteen ja näyttelyssä muistettavaan menneisyyteen sekä esittelevät näyttelyn syntyvaiheita. Näyttelyssä kerrotaan, että Pakkasen ovat inkeriläisiä paluumuuttajia, jotka muuttivat Karjalasta Neuvostoliitosta Suomeen 1990-luvun alussa. Videossa kerrotaan, miten keskeinen impulssi näyttelyn taustalla on ollut Pakkasen halu selvittää, mitä heidän sukulaisilleen ja inkerinsuomalaisille on tapahtunut, tulla tietoiseksi omista juuristaan ja tätä kautta myös kertoa inkerinsuomalaisten his-

7 Tekijät kertovat Inkeriläiset - unohdetut suomalaiset -näyttelystä 2020.

toriasta laajemmalle yleisölle. Sama kuvaus toistuu useissa näyttelyä sivuavissa lehtiartikkeleissa, ja sittemmin Lea Pakkanen ja Santeri Pakkanen ovat kirjoittaneet aiheesta myös palkitun omaelämäkerrallisen tietokirjan (Pakkanen & Pakkanen 2020).

Pakkasten omakohtaista menneisyyttä sekä näyttelyn syntyä käsittelevään kertomukseen kytkeytyy kiinteästi yksi näyttelyyn sisältyvä esine, saunan puuovi Karjalasta Venäjältä, johon Lea Pakkanen oli lapsena kirjoittanut venäjänkielisen jäähyväisviestin Karjalaan jääneelle mummolleen perheen muuttaessa Suomeen. Videolla Santeri Pakkanen kertoo silminnähdyn liikuttuneena, kuinka vieraillessaan Karjalassa Lean kanssa muutama vuosi sitten he näkivät oven uudelleen:

Nyt kun se näki sen oven taas, niin tippa tuli silmään. Silloin me päätettiin, että tämä on jotenkin niin meihin syvälle juurtunut traumaattinen kokemus, että mitä jos mennään tutkimaan mistä tämä kaikki alkoi. (Tekijät kertovat Inkeriläiset - unohdetut suomalaiset -näyttelystä 2020, kohdasta 3:06.)

Näyttelyssä ovi toimii linkkinä Pakkasten omakohtaisten kokemusten ja inkerinsuomalaisten historian välillä kytkien nämä ulottuvuudet yhteen julkisen ja kansallisen muistamisen piirissä, Kansallismuseossa järjestetyssä näyttelyssä. Näyttely sisältää oven lisäksi myös muita esineitä, jotka toimivat muistin välineinä hieman samaan tapaan (ks. Savolainen & Potinkara 2021).

Kuten monet tutkijat ovat havainneet, materiaaliset esineet ja paikat ovat menneisyyden konkreettisia osasia tai jälkiä, jotka todistavat menneisyyden ja nykyhetken välisestä yhteydestä (esim. Peltonen 2003; Hirsch & Spitzer 2006; Häkkinen, tässä teoksessa). Vaikka ne itsessään ylläpitävät muistamista, ovat ne myös riippuvaisia kertomuksista ja muistoista, joita niihin kytkeytyy ja joita niistä kerrotaan (Halbwachs 1992, 202–205). Ne myös vaikuttavat kertomuksen rakenteeseen synnyttäen eri aikatasojen välillä assosiaatioita, jotka ilmenevät kerrostumina ja katkoksina usein ainakin jossain määrin peräkkäisyyteen perustuvassa juonessa (Kuusisto-Arponen & Savolainen 2016).

”Inkeriläiset – unohdetut suomalaiset” -näyttelyyn sisällytetyt esineet

toimivat muistin välineinä nimenomaan vuorovaikutuksessa näyttelyn sisältämien eri tasoisten kertomusten sekä näyttelytilan kanssa. Ne ovat eräänlaisia muistin paikkoja (Peltonen 2003; Hirsch & Spitzer 2006; Savolainen 2020), jotka menneisyyden lisäksi ilmentävät muistin välitymistä eli menneisyyden läsnäoloa nykyhetkessä sekä henkilökohtaisen ja kollektiivisen muistamisen linkkiä. Ne ovat samaan aikaan henkilökohtaisia ja omakohtaisesti muistettuja sekä materiaalistavat inkerinsuomalaisen historiaa yleisemmin. Tämän vuoksi niihin kytkeytyy erityistä todistusvoimaa sekä strategista ja retorista potentiaalia inkeriläisten vaikean menneisyyden todisteina.

Kertomusten ja esineiden lisäksi keskeinen muistin väline näyttelyteoksessa on valokuva. Näyttely sisältää Meeri Koutaniemen ottamia muotokuvia ihmisistä, joiden muistitietoa ja itsereflektiota on sisällytetty näyttelyyn sekä valokuvia nykypäivän Inkerinmaalta sekä Siperiasta, jonne inkerinsuomalaisia karkotettiin. Valokuvaa on pidetty monella tapaa erityisenä esittävänä mediana ja esineenä johtuen sen materiaalisesta olemuksesta sekä sen suhteesta aikaan ja paikkaan (esim. Barthes 1983; Hirsch 1997; Hirsch & Spitzer 2020). Roland Barthesin mukaan (1983, 76–81) valokuva ilmentää mennyttä nykyisyydessä ja todistaa sen olemassaolosta erityisellä tavalla, sillä se kykenee samaan aikaan sekä olemaan kohteensa että viittaamaan siihen. Valokuvaa voidaankin tältä pohjalta pitää ikään kuin sen kuvaaman kohteen materiaalisena ja fyysisenä jatkeena, minkä vuoksi se tarjoaa myös katsojalle yhteyden kohteeseen. (Myös Hirsch 1997, 5–6.) Toimintana valokuvaaminen voi myös sisältää ajatuksen tietyn historiallisen hetken ja paikan vangitsemisesta ja siirtämisestä tulevaisuuteen. Samaa aikaan valokuva, kuten mikä tahansa representaatio, noudattaa, välittää ja luo kulttuurisia ideologioita, ihanteita ja arvoja (Hirsch 1997; Rose 2010; Hirsch & Spitzer 2020). Visuaalisena esityksenä ja muistoesineenä valokuva mahdollistaa ajallisten ja tilallisten etäisyyksien ylittämisen muistuttaen ja todistaen etäällä olevista paikoista ja ajoista. Osana erilaisten toimijoiden verkostoa valokuvat myös aktiivisesti rakentavat menneisyyden ja nykyisyyden välistä suhdetta sekä ylipäättään kulttuurista, sosiaalista, materiaalista ja affektiivista todellisuutta. (Edwards 2010; 2012; Alonso Rey 2016; Savolainen & Lukin & Heimo 2020, erit. 70–73).

”Inkeriläiset – unohdetut suomalaiset” -näyttelyn valokuvien kohdalla huomattavaa on historiallisten valokuvien suhteellisen pieni osuus. Näyttelyssä juuri Meeri Koutaniemen kuvat ovat keskeisessä roolissa eikä valokuvien rooli muistin välineinä pelkistä niiden funktioon muistoesineinä tai historiallisina dokumentteina. Tulkintani mukaan näyttelyssä valokuvien kautta pohditaan mennyttä, mutta ennen kaikkea sen läsnäoloa nykyhetkessä. Tämä tapahtuu ensinnäkin esittämällä valokuvia nykyhetkisistä maisemista ja ihmisistä Inkerissä ja Siperiassa, jonne inkeriläisiä karkotettiin. Toiseksi näyttely sisältää muotokuvia hiljaisuutta ja inkerinsuomalaisuutta omakohtaisesti pohtivista inkerinsuomalaistaustaisista ihmisistä. Näyttelyn valokuvat eivät näin ollen suoraan kuvaa menneisyyttä tai välitä sitä nykyhetkeen. Sen sijaan menneisyys, kokemukset ja muisti esitetään pikemminkin materiaalistuneina valokuvatuissa nykyhetken ihmisissä ja maisemissa sekä uudelleen representoituina Koutaniemen valokuvissa.

Kenties hätkähdyttävien Koutaniemen valokuvista⁸ esittää Jakutiassa Siperiassa Jäämeren rannan ajopuukasaa, jonka seasta pilkottaa ihmisen jalka. Jalassa on sininen raidallinen sukka ja miesten nahkainen pukukenkä, mutta jalka on kuolleen ihmisen luuksi kuihtunut jalka. Kuva on asetettu näyttelyssä siperialaista vanhainkotiä esittävän kuvan viereen. Asetelman voi tulkita esittävän sitä, että kauas kotiseuduiltaan pakotetut ihmiset elävät karkotusten seurausten kanssa edelleen monin tavoin. Koutaniemen valokuvat esittävät inkerinsuomalaisten historian ja laajemminkin neuvostosorron moniin paikkoihin kytkeytyviä ja myös nykyaikaan kurottavia jälkiä sekä tämän historian usein nimettömiksi jääviä uhreja. Valokuvat haudattomasta ruumiista ja siperialaisen vanhainkodin elämästä ovat menneisyyden todisteita ja muistomerkkejä, jotka muistuttavat historian läsnäolosta nykyhetkessä. Koutaniemen valokuvat ovat poeettisia esityksiä muistista. Ne toimivat muistin välineinä käsitellen mennyttä nykyisyydessä sekä vertauskuvallisesti että konkreettisesti.

Näyttelyssä Koutaniemen valokuvien materialisoima inkerinsuomalaisten menneisyys ja sen jäljet välittyvät myös katsojille, mutta välitty-

8 Lea Pakkanen on taustoittanut tätä valokuvaa myös *Helsingin Sanomissa* 20.1.2019 julkaistussa laajassa artikkelissa ”Mummoni, Siperiaan karkotettu” (Pakkanen 2019).

minen ei tapahdu ainoastaan valokuvien vaan näyttelyn moninaisten muistin välineiden yhteistoiminnan kautta (ks. myös Moser 2010; Potinkara 2020). Koutaniemen valokuvien merkitys muistin välineinä avautuu katsojalle suhteessa niihin yhdistyviin teksteihin sekä muihin näyttelyyn sisältyviin historiallisiin esineisiin. Tämä pätee myös toisinpäin. Näyttelyyn sisältyvien erilaisten muistin välineiden suhde on relationaalinen ja vuorovaikutuksellinen. Valokuvat, esineet, dokumentit sekä kolme näyttelyn sisältämää kertomustasoa tuottavat näyttelytilassa yhdessä kollaasin kollektiivisesta mutta moniulotteisesta, moniäänisestä ja ylijarjaisesta inkerinsuomalaisuuden kokemuksesta ja muistista vaikeisiin, väkivaltaisiin ja traumaattisiin menneisyyksiin liittyen.

Muistin puitteet

Valitessaan muistettavaksi vainon ja vaikenemisen näyttely väistämättä jättää toisia näkökulmia käsittelemättä. Muistin valikoivuus, eli se, miksi kulttuurissa alkavat resonoida tietyt tapahtumat, kokemukset tai kertomukset toisten sijaan, on monimutkainen asia. Jotta menneisyyden tapahtumista ja kokemuksista voisi tulla kulttuurista muistia, täytyy niistä tulla ensin kerrottavia (kerrottavuudesta esim. Goldstein 2012; Shuman & Bohmer 2012). Kerrottavuus ja muistettavuus taas edellyttävät jonkinlaisten olemassa olevien jaettujen kehysten olemassaoloa, jonka varaan tulkintaa voidaan rakentaa (Savolainen 2017). ”Inkeriläiset – unohdetut suomalaiset” -näyttelyssä Greete Putta käsittelee jaettujen kehysten merkitystä puhumisen, vaikenemisen ja inkerinsuomalaisten historian laajemman tiedostamisen näkökulmasta:

Greete Putta, 33

”On vaikeaa selittää ihmisille sitä tuskaa inkeriläisten taustassa niin, että he ymmärtäisivät, kun tuntuu, että kenelläkään ei ole mitään pohjatietoja. Mä toivoisin, että meistäkin puhuttaisiin ja opetettaisiin koulussa. Sitä kautta annettaisiin ymmärtää, että tekin olette osa tätä maata ja sen historiaa.”

Puttan mukaan inkerinsuomalaisten menneisyydestä vaikeneminen ei johdu ainoastaan siitä, että yksilöt eivät syystä tai toisesta kykene siitä kertomaan, vaan myös siitä, että ymmärättäviä kuulijoita ei ole. Kerrottavuus ja sitä kautta kulttuurinen muisti ei ole yksinomaan riippuvainen kertojista vaan myös kuulijoista. Voidaankin ajatella, että muistojen ja kokemusten kerrottavuus on vuorovaikutteinen ilmiö, joka edellyttää asiaa edes jossain määrin ymmärättäviä kuulijoita sekä edes jollain tapaa jaetun käsityksen olemassaoloa.

Vastaavanlaiset kysymykset muistin logiikasta ja muistettavuuden edellytyksistä ovat askarruttaneet monia kulttuurisen muistin tutkijoita. Aleida Assmannin (2008) mukaan kulttuurisessa muistissa on kyse liikkeestä arkiston ja kaanonin eli passiivisen ja aktiivisen muistin välillä. Kaanonia luonnehtii Assmannin mukaan ainainen tilan puute. Se koostuu rajatusta määrästä tietynlaisia tekstejä⁹, jotka kiertelevät kulttuurissa representaatioina välittymisen prosessien kautta. Arkisto taas koostuu hänen mukaansa passiivisesta muistista, joka sijoittuu kaanonin ja unohtamisen väliin. Arkisto määrittää, ”mitä nykyisyydestä on mahdollista sanoa tulevaisuudessa kun nykyisyydestä on tullut menneisyyttä”¹⁰ (Assmann 2008, 102). Assmannin (2008, 100–105) näkemys on, että kulttuurinen muisti ja sen dynamiikka perustuvat kaanonin ja arkiston keskinäiselle riippuvuudelle ja virtaukselle niiden välillä. Ann Rigney (2005, 16–20) on teoretisoinut kulttuurista muistia runsauden ja niukuuden dynamiikkana. Jotta tapahtumasta, kokemuksesta tai kertomuksesta voisi tulla kulttuurista muistia, sen täytyy houkutellessa ympärilleen monia tulkintoja, versioita ja variaatioita riittävän monenlaisissa medioissa, kuten arkipuheessa, taiteessa, kirjallisuudessa, tutkimuksessa ja journalismissa. Tämän runsauden toinen puoli on niukkuus. Samaan aikaan kuin tietyt aiheet tai tapahtumat houkuttelevat ympärilleen runsaasti tulkintoja, noudattavat ne kuitenkin vain tietynlaisia, joskin tulkintojen myötä alati muovautuvaa, kertomusmallia tai kehystä, joka muuntaa moninaiset muistot keskenään samankaltaisiksi.

9 Huomauttaisin, että tekstejä ei tule ymmärtää yksinomaan kirjoitettuina tai edes sanallisina esityksinä, vaan yleisemminkin merkityksellisen kokonaisuuden muodostavina esityksinä, jotka voivat tuoda yhteen esimerkiksi visuaalisia, kehollisia ja tilallisia elementtejä.

10 Alkukielinen lainaus: ”what can be said in the future about the present when it will have become the past”.

Holokausti on ilmeisin esimerkki tällaisesta runsauden muistin paikasta tai kanonisoidusta menneisyyden tapahtumasta. Vaikka natsi-Saksan toisen maailmansodan aikana suorittamat kansanmurhat ovat nykyään historiallisen tietoisuuden ydinaluetta läntisessä maailmassa, niiden laajempi kulttuurinen muistaminen ei alkanut heti sodan jälkeen. Euroopan juutalaisten kansanmurhaa, holokaustia, alettiin käsitellä enemmän erilaisissa mediatuotteissa vasta osana muistidiskurssien valtavirtaistumista 1970- ja 1980-luvuilla. Etenkin elokuvien on katsottu levittäneen sen globaaliksi, ei ainoastaan tiettyjä ryhmiä tai valtioita koskettavaksi aiheeksi. (Huyssen 2000; Levy & Sznajder 2002, erit. 94–96; myös esim. Landsberg 2004.) Tämänkaltaiset muistin paikat synnyttävät kulttuurista muistamista myös toisiin tapahtumiin liittyen. Kulttuurisen muistin tutkija Michael Rothberg (2009) on puhunut muistin monisuuntaisuudesta tutkimuksissaan holokaustin ja kolonialismin muistamisesta. Käsitteellä hän pyrkii monipuolistamaan tavanomaista käsitystä kulttuurisesta muistista nollasummapelinä, jossa yhden tapahtuman tai ryhmän kokemuksen muistaminen veisi tilaa toisilta. Hänen mukaansa kulttuurissa pinnalla olevat aiheet resonoivat ja vetävät muistamisen piiriin yhä uusia tapahtumia, näkökulmia ja kokemuksia synnyttäen lisää muistamista monisuuntaisesti. Toisaalta, mikäli Rigneyn (2005) runsauden ja niukkuuden teoriaan on uskominen, muistaminen tapahtuu usein vakiintuneiden mallien mukaisesti.

Vaikka inkerinsuomalaisten menneisyys ei ole ollut kovin näkyvä osa historiatietoisuutta tai kulttuurista muistia Suomessa viime vuosikymmenten aikana, ei siitä ole aina vaiettukaan. Esimerkiksi inkerinsuomalaisten muistoja ja kokemuksia käsittelevää kirjallisuutta on ilmestynyt Suomessa jo 1930-luvulta alkaen ja etenkin 1980-luvun loppupuolen jälkeen ilmestyneen kirjallisuuden määrä on huomattava (ks. Sihvo, H. 1992). Jotkut teoksista ovat olleet melko suosittuja, vaikka suuri osa kirjallisuudesta on edustanut esteettisesti jossain määrin stigmatisoituja muistelman- ja todistuskirjallisuuden lajeja. Inkerinsuomalaisten historiaa ja muistamista on käsitelty viime vuosikymmeninä myös humanistisessa, yhteiskunta- ja sosiaalitieteen sekä kirkkohistorian tutkimuksessa (esim. Nevalainen 1990; 1999; Flink 2000; 2010; Miettinen 2004; 2006; Peltonen 2009; Reuter 2020a; 2020b; Luoma 2020) puhumat-

takaan (inkerin)suomalaisten paluumuuttoon liittyvästä tutkimuksesta (esim. Kyntäjä 2001; Heikkinen 2003; Davydova 2003; Davydova & Heikkinen 2004; Varjonen & Arnold & Jasinskaja-Lahti 2013; Mähönen ja muut 2015; Salonsaari 2018). Vaikka muistelmat ja julkaistu tutkimus eivät ole johtaneetkaan laajaan populaariin ”muistibuumiin”, yksistään niiden olemassaolo kyseenalaistaa unohtamisen ja vaikenemisen ajatuksen. Pikemminkin kyse näyttäisi olevan siitä, että vaikka Inkeriin tai inkerinsuomalaisiin kytkeytyviä menneisyyksiä on käsitelty, aihe ei ole viime vuosikymmeninä resonoinut niin sanotun suuren yleisön keskuudessa tai synnyttänyt laajamittaisempaa kulttuurista muistamista.

Kulttuurisen muistin poissaolo – tai sen pysyminen arkistossa kaanonin sijaan (Assmann 2008) – voi nähdäkseni kytkeytyä myös muutoksiin muistin puitteissa. Yhdessä ajassa resonoivat menneisyydet voivat olla toisessa ajassa epäolennaisia tai jopa epämukavia. Hiljattain itseinäistyneessä 1930-luvun Suomessa julkaistiin inkerinsuomalaisten kirjoittamia muistelmia ja todistuksia neuvostosorrosta (esim. Kuorti 1934), ja niillä oli lukijansa. Tällöin inkerinsuomalaisten kokemukset sopivat vastaitseinäistyneen Suomen itseidentifikaatiostrategiaan, eli suomalaisuuden rakentamiseen erottautumalla venäläisyydestä ja Neuvostoliitosta. (Ks. Vettenniemi 2001, 34–35; Savolainen 2022.) Jatkosodan ja toisen maailmansodan lopputuloksen, eli Saksan ja myös Suomen häviön seurauksena Suomen geopoliittinen asema kuitenkin muuttui dramaattisesti, millä oli vaikutuksensa myös julkiseen muistamiseen. Muutoksen myötä Suomessa Inkeriin liitetyt heimo- ja Suur-Suomi-ideologiat ja diskurssit muuttuivat epämukaviksi ja niiden julkinen käsittely uudessa nykyhetkessä oli rajoitettua. (Sodanjälkeisestä muistikulttuurista Suomessa, esim. Kinnunen & Jokisipilä 2012; Kivimäki 2012; myös Savolainen 2021.) Se, mitä ihmiset yksityisesti ajattelivat ja muistivat, on tietenkin toinen asia.

Lukuun ottamatta mainintaa inkerinsuomalaisten kansallisuustunteen noususta ja pyrkimyksistä alueen autonomiaan tai Suomeen liittämiseen vuosina 1917–1920, ”Inkeriläiset – unohtetut suomalaiset” -näyttelyn teksteissä ei juurikaan reflektoida inkerinsuomalaisten omaa tai Suomessa 1900-luvun taitteen molemmin puolin Inkeriin assosioitu-

nutta nationalismia¹¹. Tästä huolimatta ”Inkeriläiset – unohdetut suomalaiset” -näyttelyssä inkerinsuomalaisten menneisyyksien muistamista käsitellään ja kulttuurista muistia rakennetaan tuottamalla kytköksiä erityisesti suomalaisuuden kehykseen. Tämä tapahtuu esimerkiksi näyttelyyn sisällytettyjen kalevalamittaisten Inkeriin viittaavien runositaattien¹² ja Kansallismuseon kokoelmiin kuuluvan perinteisen äyrämöispuvun ja asusteiden kautta (ks. Savolainen & Potinkara 2021, 83–88). Kenties merkittävimpana yksittäisenä tekijänä näyttelytila kytkee inkerinsuomalaisten menneisyyksien muistamisen kansallisen muistin puitteisiin. Näyttely on tuotu suomalaisuuden virallistettua kulttuuriperintöä manifestoivan rakennuksen, Kansallismuseon, ytimeen, mikä kytkee institutionaalista arvoa näyttelyyn sekä sen sisältämiin kertomuksiin ja esineisiin. Näyttelyssä ei ole kyse ainoastaan inkerinsuomalaisten menneisyydestä kertomisesta, vaan sen tekemisestä virallistetun kansallisen kulttuuriperintötoimijan tilassa. Kyseessä on voimakas monimediainen muistiperformanssi, jossa yksilöiden kokemukset ja muistitieto sekä inkerinsuomalaisten menneisyys tuodaan osaksi kansallisen historian, muistin ja kulttuuriperinnön kenttää Suomessa.

Tulkintani mukaan tätä performanssia voi tulkita ensinnäkin kannanotoksi inkerinsuomalaisten paluumuuttajien kokemaan moninkertaiseen ulossulkemiseen ja toiseuttamiseen. 1990-luvulla keskustelu Suomessa keskittyi pitkälti puimaan inkerinsuomalaisten paluumuuttajien ei-suomalaisuutta. Samaan aikaan monilla paluumuuttajilla oli muistoja ja muistitietoa vainosta ja syrjinnästä Neuvostoliitossa juuri suomalaisuuden vuoksi. (Ks. esim. Heikkinen 2003; Varjonen & Arnold & Jasinskaja-Lahti 2013; myös Pakkanen & Pakkanen 2020). Näyttelyn voi katsoa myös hyödyntävän strategisesti muistin valikoivuutta: jos kerran suomalaisuuden kulttuurisesta muistista voidaan valikoimisen, hegemonisen unohtamisen tai vaikenemisen kautta sulkea näkökulmia ja

11 Tutkimuksen käsitteenä nationalismi ei viittaa yksinomaan poliittisiin (ääri-)oikeistolaisiin aatteisiin, vaan laajemmin mitä moninaisimpiin kansakunnan, kansallisuuden, etnisyyden ja ryhmän tuottamiseen kytkeytyviin ilmiöihin.

12 Näyttely ei mainitse, että toinen runositaateista on inkerikkoihin kuuluneen eikä inkerinsuomalaisen laulajan, Larin Parasken, runosta. Toinen sitaateista on *Kalevalan* Kullervo-jaksosta, jonka taustalla olevia runoja on tallennetty Inkeristä.

tapahtumia pois, voidaan niitä myös tuoda osaksi sitä. Samalla näyttelyn voi tulkita ilmentävän ajatusta suomalaisuudesta kuviteltuna yhteisönä (Anderson 1983), jonka olemus määrittynyt yhteisen muistin ja symbolisten performanssien kautta, ei niinkään essentialistisen olemuksen perusteella. Pohtimisen arvoista on kuitenkin se, kuinka paljon ja minkälaista liikkumavaraa Kansallismuseo kansallisen muistin keskeisenä ja virallistettuna instituutiona voi lopulta tarjota suomalaisuuden määrittelyyn.

Näyttelyteos on myös itsessään osa muistin monisuuntaisuuden prosessia (Rothberg 2009). Inkerinsuomalaisten menneisyys onkin nousut Suomessa viime aikoina pinnalle monissa yhteyksissä. Esimerkiksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa toteutettiin vuosina 2018–2020 inkerinsuomalaisten menneisyyttä ja muistoja koskeva aineiston keruun ja hallinnan yhteistyöhanke ”Inkeri ja inkeriläisyys. Muistot talteen, arkistot haltuun”, jossa tuotettiin muun muassa yli sata muistitietohaastattelua ja dokumentoitiin aineistoja. Inkerinsuomalaisten historiasta on puhuttu syksystä 2019 lähtien mediassa myös suomalaisten kokemiin Stalinin vainoihin liittyvän keskustelun yhteydessä. Nämä keskustelut, kuten myös ”Inkeriläiset – unohdetut suomalaiset” -näyttely, liittyvät nähdäkseni myös laajempaan kriittiseen suomalaisuuden purkamisen projektiin. Tähän kiinnittyvät muun muassa keskustelut saamelaiden, romanien ja karjalaisten kohtaamasta menneestä ja nykyisestä epäoikeudenmukaisuudesta Suomessa sekä kysymykset heidän historiansa ja kulttuurinsa tunnustamisesta ja tunnustamatta jättämisestä (tutkimuksessa, ks. esim. Rasmus 2014; Mikkola & Blomster 2014; Sarhimaa 2017; Kuokkanen 2020). Yhdessä ja monisuuntaisesti nämä keskustelut muodostavat puitteita myös inkerinsuomalaisten menneisyyksien kulttuuriselle muistamiselle.

Kohti muistin olemuksen ja toiminnan ymmärrystä

Tässä luvussa tavoitteenani on ollut pohtia ja teoretisoida muistamisen eri skaalojen välistä yhteyttä ja toimintaa muistin ideologioiden, välineiden ja puitteiden näkökulmista sekä tarjota yhdenlainen analyttinen

malli muistin ja muistamattomuuden eri tasojen ja muotojen hahmotamiseen. Tapaustutkimuksena analysoin ”Inkeriläiset – unohdetut suomalaiset” -museonäyttelyä. Kiinnostukseni on kohdistunut omakohtaisen kokemusten ja muistitiedon sekä laajemmin yhteiskunnassa jaetun muistin välisen yhteyden sekä ylipäättään kulttuurisen muistin logiikan ymmärtämiseen. Väitän, että muistin olemuksen, käytön ja kulttuuristen merkitysten kriittinen valottaminen esittämäni analyttisen mallin kautta auttaa jäsentämään prosesseja, joiden tuloksena tietyt menneisyydet nousevat muistettaviksi toisten jäädessä epärelevantteiksi, unohde- tuiksi tai vaietuiksi. Pureutumalla käsityksiimme muistista (ideologiat) sekä muistin kanaviin (välineet) ja reunaehtoihin (puitteet), malli mahdollistaa toisin sanoen niiden kulttuuristen prosessien ymmärtämisen ja analysoimisen, jotka vaikuttavat siihen, mistä menneisyyksistä voi tulla muistettavia ja minkälaisilla ehdoilla. Lisäksi muistin logiikan ymmärtäminen avaa näkymiä laajemminkin kulttuuriimme ja siihen, miten menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden välistä suhdetta käsitteellistetään ja hyödynnetään niin yksilöiden, yhteisöjen, instituutioiden kuin yhteiskuntien toiminnassa.

Kulttuurisen muistin ja sen ideologioiden, välineiden ja puitteiden kriittinen analyysi on tärkeää myös sen vuoksi, että vaikka muistin kautta voidaan luoda ymmärrystä ja samaistuttavuutta ihmisten ja kulttuurien välille, voi muistaminen olla myös ulossulkevaa ja rajaavaa. Usein muisti kytkeytyykin keskusteluihin ensimmäisyydestä ja alkuperäisyydestä. Kuten mitkään muutkaan kulttuuriset prosessit, myöskään muisti ei ole viaton, hyvä tai oikeudenmukainen, vaan sitä käytetään monenlaisiin tarkoituksiin. Muistaminen ei olekaan itsessään hyvää eikä unohtaminen huonoa. Esimerkiksi Euroopan kontekstissa etenkin institutionaalisen toisen maailmansodan jälkeistä Eurooppaa rakentavan muistipuheen on sanottu korostaneen toisen maailmansodan järkyttävän muiston käsittelyä eurooppalaisuutta keskeisesti määrittävänä menneisyysuhteena (esim. Assmann 2007). Tärkeystään huolimatta tässä puhettavassa on myös nähty ongelmia. Sota on ensinnäkin ymmärretty hyvin länsieurooppalaisesti, mikä on tuottanut ongelmia esimerkiksi neuvostomiehityksen ja Euroopan jaon muistoa korostavassa Itä-Euroopassa (ks. esim. Zombory 2017). Toiseen maailmansotaan keskittymisen

on myös sanottu häivyttäneen Euroopan kolonialistisen menneisyyden muistamista, johtaneen itsekritiikittömyyteen sekä luoneen ajatuksen (länsi)eurooppalaisen muistamisen tavan moraalisesta ylivertaisuudesta. (Esim. Assmann 2007; De Cesari 2017.)

Tässä luvussa esiin nostamieni näkökulmien kautta tavoitteenani on ollut jatkaa kulttuurisen muistitutkimuksen piirissä tehtyä teoretisointia muistin luonteesta. Muisti-ideologiat tarkoittavat erilaisia käsityksiä, arvoja ja uskomuksia, joita muistamiseen liitetään kulttuurisesti. ”Inkeriläiset – unohdetut suomalaiset” -näyttely välittää ainakin jossain määrin niin sanottua alkuperäisen runsauden ja menetyksen muisti-ideologiaa sekä kytkeytyy kulttuurissamme vallitsevaan käsitykseen muistamisen välttämättömydestä. Yhtä lailla kuin muistaminen ymmärretään tämän ideologian kautta tavoiteltavana, sen vastakohtat unohtaminen ja vaikeaminen näyttäytyvät negatiivisina. Muisti-ideologian näkökulman kautta päästään myös käsiksi siihen, miten muisti kytkeytyy neuvotteluihin muistavan subjektin luonteesta yksilöllisen ja kollektiivisen vuorovaikutuksessa. Hahmottaessani näyttelyn välittämiä ideologisia malleja tarkoituksenani ei ole ollut missään nimessä kyseenalaistaa näyttelyssä esiin nostettujen ihmisten kokemuksia tai näyttelyn arvoa tai sen totuutta. Muistiin, kuten ylipäätään kulttuuriin ja viestintään, liittyvät ideologiat koskevat lähtökohtaisesti meitä kaikkia ja ovat mukana kaikessa toiminnassamme. Juuri sen vuoksi niiden analysointi on tärkeää. Vain hahmottamalla muistiin kulttuurisesti kytkeytyviä oletuksia ja arvoja voimme ymmärtää myös sitä, miten muistin prosessit vaikuttavat ja toimivat yhteiskunnassa laajemmin.

Muistin välineillä tarkoitan medioita, joiden kautta muistaminen tapahtuu ja muisti välittyy. Muistin välineiden ominaisuudet vaikuttavat muistamiseen ja sitä kautta syntyviin merkityksiin. ”Inkeriläiset – unohdetut suomalaiset” -näyttely sisältää monenlaisia kertomuksia alkaen näyttelyn tuottamasta historiakertomuksesta ja yksilöiden muistitiedosta aina näyttelyn syntyä avaavaan metakertomukseen asti. Se sisältää myös esineitä sekä Meeri Koutaniemen valokuvia. Kaikki nämä kertomukset, artefaktit ja valokuvat toimivat muistin välineinä omien materiaalistien ja diskursiivisten ominaisuuksiensa mukaisesti, mutta näyttelyssä ne tuottavat merkityksiä myös vuorovaikutuksessa toistensa kanssa (ks.

Moser 2010; Potinkara 2020). Huomion kiinnittäminen muistin välineiden ominaisuuksiin on tärkeää, jotta niiden merkityksiä tuottavaa ja välittävää toimintaa suhteessa toisiinsa voitaisiin ymmärtää. Muistin puitteet tarkoittavat artikkelissani muistamisen edellytyksiä, kehyksiä ja esteitä, jotka määrittävät mitkä menneisyydet, kokemukset tai kertomukset voivat ylipäätään tulla muistettaviksi. ”Inkeriläiset – unohdetut suomalaiset” -näyttelyteoksessa inkerinsuomalaisten menneisyyksien muistamista käsitellään suhteessa suomalaisuuden kehykseen. Kytkösky käy ilmi myös näyttelyn julkilausutusta tavoitteesta tuoda inkerinsuomalaisten menneisyyksiä ja kokemuksia osaksi historiatietoisuutta Suomessa. Nimensäkin kautta näyttely pyrki herättämään keskustelua siitä, keiden ja mitkä menneisyydet lasketaan osaksi suomalaisuutta ja sen kulttuurista muistia.

Näyttely pyrki tulkintani mukaan monipuolistamaan käsityksiä suomalaisuudesta ja ylipäätään kuulumisesta niin tilallisten, visuaalisten, materiaalisten kuin sanallistenkin muistin välineiden kautta. Se pyrki muovaamaan suomalaisen menneisyyden ja muistin kokonaisuudesta avoimempaa yhä useammille ihmisille ja ryhmille. Tämänkaltainen inklusiivinen suomalaisuuskäsitys on nykyään myös Kansallismuseon kuten monen muunkin muisti- ja kulttuuriperintöorganisaation toiminnan lähtökohtana. Inklusiivisuuden toteutukseen esimerkiksi museoissa on kuitenkin aina syytä kohdistaa myös kriittistä analyysia arvioimalla esimerkiksi sitä, missä roolissa erilaisten ihmisryhmien ja vähemmistöjen menneisyyttä tuodaan esiin. Merkittävä ero on siinä, esitetäänkö nämä heidän omista lähtökohdistaan ja itsessään kiinnostavina vaiko vain enemmistö- tai valtakategorioita monipuolistavina ja elävöittävinä kuriositeetteina. Sillä on merkitystä, kenen näkökulmasta ihmisryhmiä ja menneisyyksiä esitetään. ”Inkeriläiset – unohdetut suomalaiset” -näyttelyssä nousevat voimakkaasti esiin monien inkerinsuomalaisten yksilöiden kokemukset ja näkökulmat niin muistitiedon kuin tekijöiden omakohtaisen reflektion kautta. Osana koko näyttelyn muodostamaa kokonaisteosta ne välittävät yhdenlaista kuvaa inkerinsuomalaisten ja suomalaisten menneisyydestä ja nykyhetkestä.

KIRJALLISUUS

- Ahonen, Sirkka & Löfström, Jan 2012: Menneisyyden vääryksien hyvittäminen. Historiallisia päällinjoja. Teoksessa: Löfström, Jan (toim.) *Voiko historiaa hyvittää? Historiallisten vääryksien korjaaminen ja anteeksiantaminen*. Gaudeamus, Helsinki, 88–97.
- Alonso Rey, Natalia 2016: Memory in Motion. Photographs in Suitcases. Teoksessa: Palmberger, Monica & Tošić, Jelena (toim.) *Memories on the Move. Experiencing Mobility, Rethinking the Past*. Palgrave Macmillan, Lontoo, 101–125. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-57549-4-5>
- Anepaio, Terje 1999: The Land Next to Ingria. Ingrian-Finns in North-East Estonia After World War II. Teoksessa: Teinonen, Markku & Virtanen, Timo J. (toim.) *Ingrians and Neighbours. Focus on the Eastern Baltic Sea Region*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 155–181.
- Anderson, Benedict 1983: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, Lontoo.
- Arnold-de Simine, Silke 2013: *Mediating Memory in the Museum. Trauma, Empathy, Nostalgia*. Palgrave Macmillan, Lontoo. <https://doi.org/10.1057/9781137352644>
- Assmann, Aleida 2007: Europe. A Community of Memory? *GHI Bulletin* 40, 11–25.
- Assmann, Aleida 2008: Canon and Archive. Teoksessa: Erll, Astrid & Nünning, Ansgar (toim.) *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. De Gruyter, Berliini & New York, 97–107.
- Barthes, Roland 1983: *Camera Lucida. Reflections on Photography*. Hill and Wang, New York.
- Davydova, Olga 2003: Syrjivä ja sisäänsulkeva suomalaisuus paluumuuttajien puheessa. Teoksessa: Simola, Raisa & Heikkinen, Kaija (toim.) *Monenkirjava rasismi*. Joensuu University Press, Joensuu, 175–192.
- Davydova, Olga & Heikkinen, Kaija 2004: Produced Finnishness in the Context of Remigration. Teoksessa: Puuronen, Vesa & Häkkinen, Antti & Pyökkänen, Anu & Sandlund, Tom & Toivanen, Reetta (toim.) *New Challenges for the Welfare Society*. Joensuun yliopisto, Joensuu, 176–192.
- De Cesari, Chiara 2017: Museums of Europe. Tangles of Memory, Borders, and Race. *Museum Anthropology* 40: 1, 18–35. <https://doi.org/10.1111/muan.12128>
- Edwards, Elizabeth 2010: Photographs and History. Emotion and Materiality. Teoksessa: Dudley, Sandra (toim.) *Museum Materialities. Objects, Engagements, Interpretations*. Routledge, Abingdon, 21–38.
- Edwards, Elizabeth 2012: Objects of Affect. Photography Beyond the Image. *Annual Review of Anthropology* 41, 221–234. <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-092611-145708>
- Engman, Max 1992: Pietari ja Inkeri. Teoksessa: Nevalainen, Pekka & Sihvo, Hannes (toim.) *Inkeri. Historia, kansa, kulttuuri*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 167–178.
- Erll, Astrid & Rigney, Ann (toim.) 2009: *Mediation, Remediation and the Dynamics of Cultural Memory*. De Gruyter, Berliini & New York.
- Erll, Astrid 2011: *Memory in Culture*. Palgrave Macmillan, Lontoo. <https://doi.org/10.1057/9780230321670>
- Flink, Toivo 2000: *Maaorjuuden ja vallankumouksen puristuksessa. Inkerin ja Pietarin suomalaisten sivistys-, kulttuuri- ja itsetuntopyrkimyksiä vuosina 1861–1917*. Turun yliopisto, Turku.

- Flink, Toivo 2010: *Kotiin karkotettavaksi. Inkeriläisen siirtoväen palautukset Suomesta Neuvostoliittoon vuosina 1944–55*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Fritzsche, Peter 2004: *Stranded in the Present. Modern Time and the Melancholy of History*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Gibson, James J. 1977: *The Theory of Affordance*. Teoksessa: Shaw, Robert & Bransford, John (toim.) *Perceiving, Acting, and Knowing. Toward an Ecological Psychology*. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Hillsdale, New Jersey, 67–82.
- Goldstein, Diane E. 2012: Rethinking Ventriloquism. Untellability, Chaotic Narratives, Social Justice, and the Choice to Speak For, About, and Without. *Journal of Folklore Research* 49:2, 179–198. <https://doi.org/10.2979/jfolkrese.49.2.179>
- Hakamies, Pekka 2004: Finns in Russia, Russians in Finland. Remigration and the Problem of Identity. Teoksessa: Siikala, Anna-Leena & Klein, Barbro & Mathisen, Stein (toim.) *Creating Diversities. Folklore, Religion and the Politics of Heritage*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 43–53.
- Halbwachs, Maurice 1992: *On Collective Memory*. University of Chicago Press, Chicago.
- Heimo, Anne 2010: *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnot osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Heimo, Anne 2017: The Italian Hall Tragedy, 1913. A Hundred Years of Remediated Memories. Teoksessa: Törnquist-Plewa, Barbara & Sindbæk Andersen, Tea (toim.) *The Twentieth Century in European Memory. Transcultural Mediation and Reception*, 240–267. Brill, Leiden. https://doi.org/10.1163/9789004352353_012
- Heikkinen, Kaija 2003: Nationalistinen karelianismi paluumuuttajien kiusana. Teoksessa: Simola, Raisa & Heikkinen, Kaija (toim.) *Monenkirjava rasismi*. Joensuu University Press, Joensuu 158–174.
- Hirsch, Marianne 1997: *Family Frames. Photography, Narrative, and Postmemory*. Harvard University Press, Cambridge (MA).
- Hirsch, Marianne & Spitzer, Leo 2006: Testimonial Objects. Memory, Gender and Transmission. *Poetics Today* 27:2, 353–383. <https://doi.org/10.1215/03335372-2005-008>
- Hirsch, Marianne & Spitzer, Leo 2020: *School Photos in Liquid Time. Reframing Difference*. University of Washington Press, Seattle.
- Huysen, Andreas 2000: Present Pasts. Media, Politics, Amnesia. *Public Culture* 12:1, 21–38. <https://doi.org/10.1215/08992363-12-1-21>
- Inkeriläiset – unohdetut suomalaiset, 2020. [verkkoaineisto]. Saatavissa: <https://www.kansallismuseo.fi/fi/naeyttely/inkerilaiset-unohdetut-suomalaiset>. Viitattu 11.11.2020.
- Irvine, Judith T. & Gal, Susan 2000: Language Ideology and Linguistic Differentiation. Teoksessa: Kroskrity, Paul V. (toim.) *Regimes of Language. Ideologies, Politics, and Identities*. School of American Press, Santa Fe, 35–84.
- Keane, Webb 2016: *Ethical Life. Its Natural and Social Histories*. Princeton University Press, Princeton. <https://doi.org/10.1515/9781400873593>
- Keane, Webb 2018: On Semiotic Ideology. *Signs and Society* 6:1, 64–87. <https://doi.org/10.1086/695387>
- Kinnunen, Tiina & Jokisipilä, Markku 2012: Wars of Memory Shifting Images of "Our Wars". Finnish Memory Culture of World War II. Teoksessa: Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.) *Finland in World War II. History, Memory, Interpretations*. Brill, Leiden, 433–482. https://doi.org/10.1163/9789004214330_012

- Kivimäki, Ville 2012: Finland in World War II. History, Memory, Interpretations. *Scandinavian Journal of History* 37:4, 482–504. <https://doi.org/10.1080/03468755.2012.680178>
- Kuokkanen, Rauna 2020: Reconciliation as a Threat or Structural Change? The Truth and Reconciliation Process and Settler Colonial Policy Making in Finland. *Human Rights Review* 21:3, 293–312. <https://doi.org/10.1007/s12142-020-00594-x>
- Kyntäjä, Eve 2001: Venäjältä ja Virosta tulleet maahanmuuttajat sekä inkerinsuomalaiset paluumuuttajat Suomessa. Teoksessa: Forsander, Annika & Ekholm, Elina & Hautaniemi, Petri & Ali, Abdullahi & Alitolppa-Niitamo, Anne & Kyntäjä, Eve & Quoc Cuong, Nguyen (toim.) *Monietnisyytys, yhteiskunta ja työ*. Palmenia, Helsinki, 148–160.
- Kuortti, Aatami 1934: *Pappina, pakkotyössä, pakolaisena. Inkeriläisen papin kokemuksia Neuvosto-Venäjällä*. WSOY, Helsinki.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa & Savolainen, Ulla 2016: The Interplay of Memory and Matter. Narratives of Former Finnish Karelian Child Evacuees. *Oral History* 44:2, 59–68.
- Köresaar, Ene 2014: Concepts Around Selected Pasts. On "Mnemonic Turn" in Cultural Research. *Folklore. Electronic Journal of Folklore* 57, 7–28. <https://doi.org/10.7592/FEJF2014.57.koresaar>
- Köresaar, Ene & Jõesalu, Kirsti 2016: Mnemonic Turn, Post-Soviet Memories and "Memory Shifts" in Estonia. *Oral History* 44:2, 47–58.
- Landsberg, Alison 2004: *Prosthetic Memory. The Transformation of American Remembrance in the Age of Mass Culture*. Columbia University Press, New York.
- Levy, Daniel & Sznajder, Natan 2002: Memory Unbound. The Holocaust and the Formation of Cosmopolitan Memory. *European Journal of Social Theory* 5:1, 87–106. <https://doi.org/10.1177/1368431022225315>
- Luoma, Antti 2020: *Inkerin kirkon nousu ja suomalaiset 1988–1993*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- Macdonald, Sharon 2013: *Memorylands. Heritage and Identity in Europe Today*. Routledge, Abingdon. <https://doi.org/10.4324/9780203553336>
- Matley, Ian 1979: The Dispersal of Ingrian Finns. *Slavic Review* 38:1, 1–16. <https://doi.org/10.2307/2497223>
- Miettinen, Helena 2004: *Menetetyt kodit, elämät, unelmat. Suomalaisuus paluumuuttajastatukseen oikeutettujen venäjänsuomalaisten narratiivisessa itsemäärittelyssä*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Miettinen, Helena 2006: Peilistä näkyvä muuttunut kuva. Ajatuksia ja havaintoja 2000-luvun inkeriläisyydestä. Teoksessa: Martikainen, Tuomas (toim.) *Ylirajainen kulttuuri. Etnisyys Suomessa 2000-luvulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Mikkola, Kati & Blomster, Risto 2014: The Inclusion and Exclusion of Roma in the Category of Finnish Folklore. The Collections of Finnish Literature Society from the 1800s to the 2000s. *Journal of Finnish studies* 18:1, 11–45.
- Moser, Stephanie 2010: The Devil Is in the Detail. Museum Displays and the Creation of Knowledge. *Museum Anthropology* 33:1, 22–32. <https://doi.org/10.1111/j.1548-1379.2010.01072.x>
- Mähönen, Tuuli & Varjonen, Sirkku & Prindiville, Nicholas & Arnold, Linda & Jasinskaja-Lahti, Inga 2015: Boundaries of National Belonging in Ingrian Finnish Return Migration.

- A Multi-Level Perspective. *Nordic Journal of Migration Research* 5:3, 126–134. <https://doi.org/10.1515/njmr-2015-0018>
- Nevalainen, Pekka 1990: *Inkeriläinen siirtoväki Suomessa 1940-luvulla*. Otava, Helsinki.
- Nevalainen, Pekka 1992a: Silmäys Inkerin kirkollisiin oloihin 1704–1917. Teoksessa: Nevalainen, Pekka & Sihvo, Hannes (toim.) *Inkeri. Historia, kansa, kulttuuri*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 159–166.
- Nevalainen, Pekka 1992b: Inkerinmaan ja inkeriläisten vaiheet 1900-luvulla. Teoksessa: Nevalainen, Pekka & Sihvo, Hannes (toim.) *Inkeri. Historia, kansa, kulttuuri*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 234–299.
- Nevalainen, Pekka 1999: *Viskoi kuin luoja kerjäläistä. Venäjän pakolaiset Suomessa 1917–1939*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Nora, Pierre 1989: Between Memory and History. Les Lieux de Mémoire. *Representations* 26:7–24. <https://doi.org/10.2307/2928520>
- Pakkanen, Lea 2019: Mummoni, Siperiaan karkotettu. *Helsingin Sanomat* 20.1.2019.
- Pakkanen, Lea & Pakkanen, Santeri 2020: *Se tapahtui meille. Isän ja tyttären matka inkerin-suomalaisuuteen*. Gummerus, Helsinki.
- Peltonen, Ulla-Maija 2003: *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Peltonen, Ulla-Maija 2009: Memories and Silences. On the Narrative of an Ingrian Gulag Survivor. Teoksessa: Adler, Nanci & Leydesdorff, Selma & Chamberlain, Mary & Neyzi, Leyla (toim.) *Memories of Mass Repression. Narrating Life Stories in the Aftermath of Atrocity*. Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey, 61–79. <https://doi.org/10.4324/9780203785829-4>
- Potinkara, Nika 2020: Categories and Boundaries in Sámi Exhibitions. *Ethnic and Racial Studies* 43:12, 2140–2157. <https://doi.org/10.1080/01419870.2019.1674347>
- Radstone, Susannah & Hodgkin, Katharine 2003: Regimes of Memory. An Introduction. Teoksessa: Radstone, Susannah & Hodgkin, Katharine (toim.) *Regimes of Memory*. Routledge, Abingdon, 1–22.
- Rasmus, Minna 2014: ”Pakko lähteä, pakko pärjätä”. Teoksessa: Keskitalo, Pigga & Lehtola, Veli-Pekka & Paksuniemi, Merja (toim.) *Saamelaisten kansanopetuksen ja koulunkäynnin historia Suomessa*. Siirtolaisuusinstituutti, Turku, 251–262.
- Raudalainen, Taisto 2004: The Traits of Cultural Contacts Between Orthodox and Lutheran Commemoration Practices Among Ingrian Finnish Women. *Folklore. Electronic Journal of Folklore* 28, 57–90. <https://doi.org/10.7592/FEJF2004.28.traits>
- Reuter, Anni 2020a: Vastakertomuksia karkotuksista. Inkerinsuomalaisten muistitietoi pakkosiirroista Siperiaan toisen maailmansodan aikana. *Ennen ja nyt. Historian tietosanomamat* 3, 43–63. <https://doi.org/10.37449/ennenjanyt.90761>
- Reuter, Anni 2020b: ”Kansaamme pirstotaan”. Inkerinsuomalaisten karkotukset ja diaspora 1930-luvun kirjeissä kuvattuna. *Historiallinen Aikakauskirja* 118:1, 5–19.
- Rigney, Ann 2005: Plenitude, Scarcity and the Circulation of Cultural Memory. *Journal of European Studies* 35:1, 11–28. <https://doi.org/10.1177/0047244105051158>
- Rigney, Ann 2018: Remembering Hope. Transnational Activism beyond the Traumatic. *Memory Studies* 11:3, 368–380. <https://doi.org/10.1177/1750698018771869>

- Rose, Gillian 2010: *Doing Family Photography. The Domestic, the Public and the Politics of Sentiment*. Ashgate, Surrey.
- Rothberg, Michael 2009: *Multidirectional Memory. Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization*. Stanford University Press, Stanford.
- Saloheimo, Veijo 1992: Inkerinmaan asutus ja väestö 1618–1700. Teoksessa: Nevalainen, Pekka & Sihvo, Hannes (toim.) *Inkeri. Historia, kansa, kulttuuri*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 67–82.
- Salonsaari, Minna-Liisa 2018: *Inkerinsuomalaisten paluumuutto kerrottuna paluumuuttona ja kulttuuriperintöprosessina*. Turun yliopisto, Turku.
- Sarhimaa, Anneli 2017: *Vaietut ja vaiennetut. Karjalankieliset karjalaiset Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Savolainen, Ulla 2017: Tellability, Frame and Silence. The Emergence of Internment Memory. *Narrative Inquiry* 27:1, 24–46. <https://doi.org/10.1075/ni.27.1.02sav>
- Savolainen, Ulla 2018: Miksi historian hyvitykset epäonnistuvat? Törmäävät muistikäsitykset ja hyvityksen moraali. *Historiallinen aikakauskirja* 116:1, 56–68.
- Savolainen, Ulla 2020: Points and Poetics of Memory. (Retrospective) Justice in Oral History Interviews of Former Internees. *Memory Studies* 13:6, 1020–1035. <https://doi.org/10.1177/1750698018806946>
- Savolainen, Ulla 2021: Affordances of Memorability. Finnish Reception of the Oppression of Ingrian Finns in the Soviet Union. *Memory Studies* 14:4, 909–925. <https://doi.org/10.1177/175069802111024329>
- Savolainen, Ulla 2022: Memory Ideologies of Two Presents. Aatami Kuortti's Testimonies of the Gulag and Soviet Terror of Ingrian Finns. *Poetics Today* 43:1, 149–171.
- Savolainen, Ulla & Lukin, Karina & Heimo, Anne 2020: Omaehtoisen muistamisen materiaalisuus ja monimedialisuus. Muistitietotutkimus ja uusmaterialismi. *Elore* 27:1, 60–84. <https://doi.org/10.30666/elore.89039>
- Savolainen, Ulla & Potinkara, Nika 2021: Memory, Heritage, and Tradition in the Museum Exhibition *Ingrians – The Forgotten Finns*. *Ethnologia Europaea* 51:2, 72–95. <https://doi.org/10.16995/ee.3060>
- Shuman, Amy & Bohmer, Carol 2012: The Stigmatized Vernacular. Political Asylum and the Politics of Visibility/Recognition. *Journal of Folklore Research* 49:2, 199–226. <https://doi.org/10.2979/jfolkrese.49.2.199>
- Sihvo, Hannes 1992: Inkerinmaata ja inkeriläisiä kirjallisuudessa. Teoksessa: Nevalainen, Pekka & Sihvo, Hannes (toim.) *Inkeri. Historia, kansa, kulttuuri*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 319–342.
- Sihvo, Pirkko 1992: Savakoita, äyrämöisiä, inkerikoita. Teoksessa: Nevalainen, Pekka & Sihvo, Hannes (toim.) *Inkeri. Historia, kansa, kulttuuri*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 179–196.
- Sindbæk Andersen, Tea & Ortner, Jessica 2019: Introduction. Memories of Joy. *Memory Studies* 12:1, 5–10. <https://doi.org/10.1177/1750698018811976>
- Taavetti, Riikka 2018: *Queer Politics of Memory. Undisciplined Sexualities as Glimpses and Fragments in Finnish and Estonian Pasts*. University of Helsinki, Helsinki.

- Taavetti, Riikka 2021: "Jotta meidät muistettaisiin sellaisina kuin olimme". Queerit äänet ja muistitietoarkistojen hiljaisuudet. *SQS – Suomen Queer-Tutkimuksen Seuran Lehti* 15:1–2, 37–53. <https://doi.org/10.23980/sqs.112513>
- Taavetti, Riikka 2022: Queering Victimhood. Soviet Legacies and Queer Pasts in and around Jaanus Samma's "Not Suitable for Work. A Chairman's Tale". Teoksessa: Salmi-Niklander, Kirsti & Laine, Sofia & Salmesvuori, Päivi & Savolainen, Ulla & Taavetti, Riikka (toim.) *Friction, Fragmentation, and Diversity. Localized Politics of European Memories*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 79–98. <https://doi.org/10.2307/j.ctv25wxbrw.7>
- Teinonen, Markku 1999: The Present as a Mirror of the Past. What It Means to Be an Ingrian-Finn in Northwest Russia Today. Teoksessa: Teinonen, Markku & Virtanen, Timo J. (toim.) *Ingrians and Neighbours. Focus on the Eastern Baltic Sea Region*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 98–121.
- Tekijät kertovat Inkeriläiset - unohdetut suomalaiset -näyttelystä 2020. [verkkoaineisto]. Saatavissa: [https://www.youtube.com/watch?v=UG9\]kfnjNA](https://www.youtube.com/watch?v=UG9]kfnjNA). Viitattu 11.11.2020.
- Terdiman, Richard 1993: *Present Past. Modernity and the Memory Crisis*. Ithaca, NY: Cornell University Press. <https://doi.org/10.7591/9781501717604>
- Varjonen, Sirkku & Arnold, Linda & Jasinskaja-Lahti, Inga 2013: "We're Finns here, and Russians there". A Longitudinal Study on Ethnic Identity Constructions in the Context of Ethnic Migration. *Discourse & Society* 24:1, 110–134. <https://doi.org/10.1177/0957926512463632>
- Vetenniemi, Erkki 2001: *Surviving the Soviet Meat Grinder. The Politics of Finnish Gulag Memoirs*. Aleksanteri Institute, Helsinki.
- Zadneprovskaya, Alexandra 1999: The Destiny of Ingrian-Finns and Their Traditional Culture in Their Native Land. Teoksessa: Teinonen, Markku & Virtanen, Timo J. (toim.) *Ingrians and Neighbours. Focus on the Eastern Baltic Sea Region*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 85–98.
- Zombory, Máté 2017: The Birth of the Memory of Communism. Memorial Museums in Europe. *Nationalities Papers* 45:6, 1028–1046. <https://doi.org/10.1080/00905992.2017.1339680>

TAPAUSTUTKIMUS

Saamelaisten eletty, koettu ja kerrottu paikkatieto

Vuomaselän siidabiografia

Päivi Magga

 <https://orcid.org/0000-0003-0504-4332>

Vuomaselän aita oli semmonen keskuspaikka. Siellä oli monta erotusta talvessa. Ja sinne tultiin erotuksiin vieropaliskuntia myöten. Mekin ruukasimme Kutturasta tulla. Olen aivan nuoruudesta lähtien ollu siellä, koululaisena, viitosluokkalaisena jo ensimmäistä kertaa yksin. Postiautolla ruukasin mennä ja enojen luona kämpässä olin yötä. (Juhani Magga *Vuomaselkä – muisteluksia poroaidalta* -elokuvassa 2009.)

Tässä luvussa kerron Vuomaselän poroaidasta, siitä tekemästani elokuvasta ja siitä, kuinka elokuvaa, joka on oma taiteellinen kokonaisuutensa ja tarinansa, voi hyödyntää samalla myös menetelmänä muistitiedon tallentamiseen sekä sen välittämiseen. Elokuvani *Vuomaselkä – muisteluksia poroaidalta / Vuomečielgi – muitalusaid bigalusgárddis* (2009) on visuaalinen tapaustutkimus, joka käsittelee rajattua teemaa, poronhoitoa, ja rajautuu yhteen poronhoidon paikkaan, Vuomaselän poroaitaan. Elokuvan tavoitteena on audiovisuaalisin keinoin tuoda esille saame-

laista kulttuurimaisemaa ja sen muutosta sekä ihmistä osana maisemaansa. Elokuvan ja myös tämän luvun lähtökohtana on saamelaiden paikkoihin ja alueisiin liittyvä muistitieto, jota lähestyn saamelaisen kulttuuriympäristön näkökulmasta. Muistitiedossa välittyy paikkoihin ja alueisiin liittyvää perinnetietoa, joka on keskeistä saamelaisen kulttuuriympäristön käsitteellistämässä ja sen konkretisoimisessa (ks. Magga P. 2013; Magga P. 2022). Kutsun tätä saamelaisyhteisön yhteistä, paikkoihin ja alueisiin liittyvää tietoa *siidabiografiaksi* (ks. Magga P. 2007). Kehittämäni käsite korostaa muistitiedon kollektiivisia ulottuvuuksia. Olen kirjoittanut tämän artikkelin saamelaisesta näkökulmasta ja käsitelen porosaamelaisen pienyhteisön mikrohistoriaa ja paikan merkitystä yhteisön omista lähtökohdista käsin.

Siidabiografia rinnastuu maantieteilijä Pauli Tapani Karjalaisen (2004; 2006) geobiografian ja topobiografian käsitteisiin. Karjalainen viittaa käsitteillään siihen, miten ihmiset (auto)biografisesti kuvaavat paikkojen merkitystä heille itselleen. Geobiografiassa voidaan puhua topologisesta tai spatiaalisesta muistista, sillä muistaminen ei liity ainoastaan aikaan vaan myös paikkaan – tapahtunutta ei ole ilman tapahtumapaikkaa, eikä muistoa ole ilman paikkaa, jossa muisto syntyi. (Karjalainen 2004, 60–63; paikan merkityksestä muistamiselle ks. Häkkinen tässä teoksessa) Siinä missä Karjalainen esittää geobiografian yksilön kokemusmaailmana, jota ei voi täysin jakaa kenenkään toisen kanssa, käytän käsitettä siidabiografia kuvaamaan saamelaisen kollektiivin eli siidan yhteistä kokemusmaailmaa, joka saamelaisen elämäntavan erityisyyden ja omaleimaisuuden vuoksi ei ole välttämättä tavoitettavissa tai saavutettavissa valtakulttuurista käsin. Pohjoissaamenkielinen sana *siida* tarkoittaa ’lapinkylää, porokylää, kylää, kotia’. Siida tarkoittaa siis paitsi maantieteellistä aluetta, myös sitä sosiaalista yhteisöä, joka siidan muodostaa. Vaikka muistot voivat olla yksilöllisiä, usein ne ovat yhdessä tekemisen myötä jaettuja ja näin myös uusintavat yhteenkuuluvuutta ja yhteistä historiaa. Yhteisöllisesti eletty ja koettu aika ja tila synnyttävät paikan, joka muodostaa minuutta, tässä tapauksessa saamelaista identiteettiä. (Ks. myös Magga P. 2007, 15–17.) *Vuomaselkä*-elokuva kertoo Vuomaselän poroaidan siidabiografiasta filmimateriaalin, kuuden henkilön muistelusten, valokuvien ja joiun kautta.

Keskeiset tässä luvussa käyttämäni käsitteet ovat saamelainen kulttuuriympäristö, perinnetieto tai muistitieto ja voimamuistot. Sen lisäksi esittelen kehittämäni siidabiografian käsitteen, jossa yhdistyy nämä maisemaan liittyvät edellä mainitut ulottuvuudet. Pohdin suulliseen perinteeseen liittyviä keskeisiä elementtejä, muistelua ja joikua muistamisen ja kertomisen tapana. Lisäksi pohdin valokuvaa tiedon lähteenä. Samalla kirjoitan elokuvaan tekemäni valinnat auki ja reflektoin omaa positiotani tutkimusyhteisöni jäsenenä. Pohdin myös, mikä on muistitiedon ja voimamuistojen merkitys silloin, kun alueet muuttuvat – tai konkreettisesti katoavat.

Alkuperäiskansatutkijat korostavat perinnetiedon olemusta kumulatiivisena ja kokemuksellisenä, jaettuna tietona. Jelena Porsangerin ja Gunvor Guttormin (2011) mukaan perinteinen tieto, *árbediehtu* on saamelaisten kollektiivista viisautta ja taitoja, joita he ovat vuosisatojen ajan käyttäneet elinkeinojensa kehittämiseen. *Árbediehtu* siirtyy sukupolvelta toiselle suullisessa muodossa sekä käytännön ja kokemuksen kautta, ja se sitoo yhteen menneen, tämän päivän ja tulevaisuuden sukupolvien jatkumon kautta. Elina Helander-Renvall (2016, 152) kirjoittaa perinnetietoon liittyvien tietojen, taitojen, käytäntöjen ja uskomusten kumulatiivisesta siirtymisestä sukupolvelta toiselle. Perinnetietovaranto kasvaa muun muassa erilaisten käytäntöjen ja tarinankerrontaan perustuvan kasvatuksen kautta. Tieto ei ole kuitenkaan vain menneisyyteen sitoutunutta, vaan alkuperäiskansat itse kokevat perinteisen tiedon olevan dynaamista ja muuttuvaa. Tässä luvussa tarkoitan perinnetiedolla sukupolvelta toiselle siirtyvää suullista tietoa sekä yhdessä tekemisen kautta opittuja taitoja. Näen sen keskeisenä osana saamelaista kulttuuriympäristötä, sillä perinnetiedon kautta välittyy tietoa eri resursseista, paikkojen ja alueiden käytöstä. Suullinen tieto on sitoutunut paikkoihin ja alueisiin ja kertoo niiden käytöstä ja käyttäjistä muun muassa paikannimistössä, uskomuksissa, erilaisissa kertomuksissa sekä musiikissa. Saamelainen kasvatusta perustuu yhdessä tekemiseen, joka on edelleen tärkein tapa oppia perinteisiä taitoja ja elinkeinoja. (Ks. myös Magga P. 2013, 10–11.)

Muistitietotutkimusta on käytetty erityisen paljon erilaisten marginaalien ja sellaisten vähemmistöjen tutkimuksessa, joilla ei ole juurikaan

kirjoitettua historiaa tai joita koskeva aiempi tutkimus on tehty valtakulttuurin kysymyksenasettelusta käsin. Muistitiedolla tarkoitan tässä luvussa saamelaisten perinnetietoa, joka on sekä suullisesti että kokemuksellisesti siirtyvää. Suullisella perinnetiedolla on ollut ja on osin edelleen tärkeä rooli saamentutkimuksessa, jossa kirjoitettu historia on suhteellisen nuorta (esim. Lehtola 2022; Tervaniemi & Magga P. 2018, 82–84).

Vuomaselän poroaita

Suurin osa poronhoidosta tapahtuu laajoilla alueilla ”metsässä”. Saamelaisen poronhoidon näkökulmasta *metsä* ei tarkoita tietyn tyyppistä puustoa, vaan sillä viitataan poronhoidon toiminnallisiin ympäristöihin (ks. myös Joks & Law & Østmo 2019; Magga P. 2022; Schanche 2002). Koska ulkopuoliset eivät usein pääse näkemään poronhoitoon liittyviä töitä ja toimia, heidän on myös vaikea hahmottaa ja ymmärtää niitä. Näkyvin osa poronhoidon infrastruktuuria ja toimintaa on poroaita siihen koottuine poroineen.

Poroaita on useista toisiinsa liittyvistä erikokoisista aitauksista muodostuva rakennettu kokonaisuus, johon porot kootaan vuosittain vain muutamia kertoja. Vasanmerkitys eli keväällä syntyneiden vasojen korvamerkintä emänsä merkkiin tehdään kesäisin. Vasanmerkitykset alkavat, kun räkkä eli verta imevät hyönteiset tulevat. Räkkä saa porot koontumaan tokkiin eli suurempiin laumoihin, mikä mahdollistaa porojen kokoamisen vasanmerkityksiä varten. Porot ovat jälleen koottavissa tokkiin syys-lokakuussa, jolloin on rykimä eli porojen kiima-aika. Tällöin alkaa syys- ja talvierotusten aika, joissa luetaan eli lasketaan porot, tarkistetaan poroelon kunto, valitaan myytäväksi menevät teurasporot sekä nykyisin myös loislääkitään eloon jäävät porot. Joissakin paliskunnissa porot kootaan aitoihin myös keväällä ja ratkotaan eli erotetaan eri siidojen porot omaan paimennukseen. Saamelaisessa poronhoidossa siidalla tarkoitetaan perheistä ja suvuista koostuvaa poronhoitoyksikköä, joka paimentaa porojaan tietyllä laidunalueella (esim. Magga A.-M. 2018, 254–255). Laajalla poronhoitoalueella on erilaisia käytäntöjä, jotka ovat entisestään moninaistuneet koneellistumisen myötä. Kuitenkin poron-

hoito ja porojen kokoaminen on yhä riippuvainen luonnossa tapahtuvista tekijöistä ja ilmiöistä, joita ovat esimerkiksi edellä mainitut räkkä ja rykimä. Tässä luvussa keskityn poronhoitoon Lapin paliskunnassa¹, joka on myös kotipaliskuntani.

Vuomaselän erotuspaikka sijaitsee Sodankylän kunnan pohjoisosassa, parikymmentä kilometriä Vuotson kylästä Nelostietä pohjoiseen. Vuomaselkä on Lapin paliskunnan ensimmäisiä ja vanhimpia edelleen käytössä olevia poroaitoja. Paikallisten poromiesten mukaan aita on rakennettu vuonna 1898 heti paliskuntajärjestelmän tultua voimaan. Sen myötä poronhoidon valtiojohtoinen hallinta kiristyi ja saamelainen poronhoito siidottiin osaksi suomalaista paliskuntajärjestelmää. Tuolloin esimerkiksi porojen lukumäärien tilastointi eli porojen lukeminen tuli pakolliseksi. (Magga A.-M. 2018, 254; Näkkäläjärvi 2013, 126–127.) Vuomaselkä on Lapin paliskunnan keskeisin syys- ja talvierotuspaikka, mutta poronhoitovuoden olosuhteista riippuen siellä käytetään myös kesätokkia vasanmerkitystä varten.

Vuomaselän poroaitaan ja sen käyttöön ovat vaikuttaneet erilaiset yhteiskunnalliset muutokset, ja vain muutamana talvena sitä ei ole käytetty: Lapin sodan aikaan ja 1960-luvulla, kun tekoaltaiden rakentamista edeltävät metsänhakuut vaikuttivat poronhoitoon niin, että se joutui mukautumaan uuteen laidunkiertoon. Läntisen Euroopan suurimmat tekoaltaat Lokka ja Porttipahta rakennettiin Lapin paliskunnan alueelle, jolloin paliskunnan laidunalueet pienenivät merkittävästi (esim. Mustonen & Mustonen 2010; Magga H. 2010). Suomen EU-jäsenyyden aikana Vuomaselkä on vahvistanut asemaansa paliskunnan tärkeimpänä erotusaitana, sillä sen läheisyyteen rakennettiin direktiivit täyttävä teurastamo. Aikaisemmin poroaidalla yövyttiin ja vietettiin pidempiä aikoja, mitä varten aidan läheisyyteen rakennettiin kämppiä. Nykyisinkin Vuomaselän aidalla on kämppiä, mutta koneellistumisen myötä kulkeminen on helpottunut, eikä aidalla vietetä enää yhtä pitkiä aikoja kuin 1950- ja 1960-luvuilla. Aita ympäristöineen kertookin poronhoidon historiasta ja poronhoitotyöhön liittyvän asumisen historiasta. (Ks. myös Magga H. 2010; Magga P. 2010.)

¹ Paliskunta on itsenäinen poronhoitoyksikkö, jolla on omat maantieteelliset rajat ja oma hallinto. Suomen poronhoitoalueella on 54 paliskuntaa. Paliskunta koostuu poronmistajista eli osakkaista.

Saamelaiskulttuurin ja poronhoidon ulkopuolella ajatellaan usein, että poroaita on vain paikka, johon kuuluvat tietyt fyysiset rakenteet ja jossa työskennellään muutaman kerran vuodessa. Porosaamelaisen kulttuurin näkökulmasta aita on kuitenkin osa poronhoidon kokonaisuutta, jossa yhdistyy immateriaalinen tietotaito porojen ja siten myös poronhoidon vuotuiskierrosta. Tietotaitoon kuuluu ymmärrys porojen käyttäytymisestä ja liikkumisesta eri vuodenaikoina ja eri sääolosuhteissa. Ymmärrys tarkoittaa hiljaista tietoa toisaalta porojen reiteistä, laidunalueista ja eri alueitten ominaisuuksista, toisaalta alueen kulttuurihistoriasta ja esivanhempien asuinpaikoista. Porojen vuodenvieron mukaiset laidunalueet ominaisuuksineen ja alueen asutushistoria elävät poronhoitoyhteisön mielisissä ikään kuin karttoina, joissa yhdistyy yhtäältä kulttuurtietous, toisaalta oma kokemus. Näihin mielen karttoihin tiivistyy saamelaisen kulttuuriympäristön keskeinen lähtökohta: maisema ei ole rakennettua, mutta tuntemalla maisemaan liittyvät arvot ja merkitykset maisemasta tulee kulttuurimaisema, ympäristöstä kulttuuriympäristö (Magga P. 2013; Magga P. 2022.) Porosaamelaisten kulttuuritietojärjestelmän muodostumista tutkinut kulttuuriantropologi Klemetti Näkkäläjärvi (2013) kirjoittaa maisemamuistin käsitteestä. Maisemamuisti edellyttää alueen ja porojen tuntemista, eri vuodenaikoihin liittyvien luonnonolosuhteiden ja -ilmiöiden tuntemista ja ymmärrystä niiden vaikutuksesta porojen käyttäytymiseen.

Elokuva tutkimuksen osana

Saamelaista kulttuuriympäristöä käsittelevän tutkimukseni lähtökohtana on tekstin, puheen ja kuvan samanarvoisuus aineistona ja tutkimuksen tuloksena. Elokuva toimii tutkimuksessani² ensinnäkin tutkimusmetodinä, toisekseen kuvattu materiaali on tutkimusaineistoa ja kolmanneksi valmis elokuva on tutkimuksen tulos. Ajatus elokuvan liittämistä tut-

2 Työskentelin Lapin kulttuuriympäristötutuksi -hankkeen saamelaisosion koordinaattorina 1.7.2004–31.1.2007 ja aloitin jatko-opiskelijana Oulun yliopiston Giellagas-instituutissa vuonna 2007.

kimukseen johtuu useista eri tekijöistä. Tutkimuskohteeni, saamelainen kulttuuriympäristö, on jo aiheena laaja sekä vahvasti kokemuksellinen ja visuaalinen. Aiemmassa työssäni ja tutkimuksessani olin ymmärtänyt, miten suuri merkitys perinnetiedolla on maisemaan ja ympäristöön liittyvien tietojen ja taitojen välittäjänä. Saamelaiset paikannimet, musiikkiperinne sekä erilaiset muistelukset ovat kuljettaneet paikkatietoa ja maiseman merkityksiä, mutta miten tätä suullisena siirtyvää perinnetietoa voi tavoittaa? Miten sitä voi konkretisoida, miten sitä voi tallentaa ja miten sen merkityksestä voi kertoa yhteisön ulkopuolisille? Nämä kysymykset johtivat kokeilemaan, voiko elokuvaa käyttää muistitiedon tutkimusmenetelmänä, ja voiko sen avulla siirtää muistitietoa eteenpäin (paikallis)yhteisössä.

Termillä *antropologinen elokuva* on monia merkityksiä. Se voi tarkoittaa kenttätöiden yhteydessä kuvattua raakamateriaalia, opetusmateriaalia tai tieteen popularisointia. Toisaalta termi voi viitata kaikkiin vieraita kulttuureja kuvaaviin elokuviin tai tarkoittaa lähestymistapaa antropologiseen tietoon. Tiukan määritelmän mukaan antropologinen elokuva perustuu antropologiseen tutkimukseen, sen taustalla on antropologinen teoria ja se käyttää antropologian metodeja ja noudattaa antropologian etiikkaa. Jouko Aaltosen (2006, 51) mukaan kaikki elokuva on tietystä mielessä antropologista, sillä elokuva on kulttuurinen tuote ja heijastaa kulttuurin ominaispiirteitä.

Sarah Pinkin (2007, 22) mukaan etnografia ei ole ainoastaan tiedon keruun menetelmä, vaan sillä myös tuotetaan ja esitetään tietoa yhteiskunnasta, kulttuurista ja yksilöistä tutkijan omaan kokemukseen perustuen. Etnografinen tutkimus ei siten pyrikään olemaan objektiivista eikä koko totuus todellisuudesta vaan se tarjoaa versioita tutkijan kokemuksista todellisuudesta, jotka ovat mahdollisimman uskollisia sille kontekstille, jossa tietoa tuotetaan. Useissa visuaalista etnografiaa ja visuaalista antropologiaa käsittelevissä teksteissä todetaan, että mikä tahansa kuva tai filmi voi sinänsä olla etnografinen tai antropologinen, sillä se on riippuvainen siitä, miten kuvaa tulkitaan ja miten sitä käytetään. (Pink 2007, 22–23.)

Oma filmini ei ole antropologinen elokuva siinä mielessä, että sen taustalla olisi antropologinen teoria tai että se ottaisi osaa keskusteluun

antropologisesta elokuvasta. Olen tehnyt elokuvan omasta yhteisöstäni, ja sen taustana on ollut kokeilla, miten elokuvan avulla voi tallentaa muistitietoa ja onko sen avulla mahdollista siirtää muistitietoa yhteisön sisällä. Koen, että tein kenttätöitä kuvaamalla ja elokuva on tutkimusraportti tekemästani työstä. Samalla se on myös itsenäinen tarina, joka ei vaadi rinnalleen tekstiä ollakseen ymmärrettävissä. Elokuva voi siten katsoa ja tulkita myös etnografisena ja antropologisena elokuvana.

Lehtolan (2022) mukaan muistiorganisaatioiden lisäksi medialla ja taiteella, kuten elokuvalla, on ollut merkittävä rooli saamelaisen historia-tiedon välittäjänä. Tämä poikkeaa valtakulttuureista, jossa historiaa koskevaa tietoa tuotetaan yhteisöissä kolmella, keskenään vuorovaikutuksessa olevalla tasolla – muistelulla, tutkimuksella ja historiakulttuurissa. Historiakulttuuri voi pitää muistamista yllä muun muassa monumenttien, oppikirjojen ja taiteen, kuten kirjallisuuden ja elokuvien muodossa. Kun ajallinen etäisyys tapahtumiin kasvaa ja aikaisten muistelukerronta lopulta katkeaa, korostuu julkisen historiakulttuurin rooli kollektiivisen muistin jatkajana. (Lintunen & Heimo 2021, 31.) Dokumenttielokuvasta tulikin 2000-luvulla merkittävä saamelaisten itseilmaisun laji sekä kiinnostava tapa tarkastella saamelaisten perintöä ja nykypäivää. Tähän muutokseen vaikuttivat muun muassa kaluston keveneminen ja halpeneminen digitalisoitumisen myötä, mutta erityisesti filminteon koulutuksen aloittaminen saamelaisalueella, Saamelaisalueen koulutuskeskuksessa Inarissa. Vuonna 1999 Inarissa aloitettiin alkuperäiskansojen elokuvafestivaali Skábmagovat, josta on kehittynyt merkittävä areena saamelaiselokuvien esittämiselle ja niiden tekijöille. Saamelaisdokumentit ovat tarjonneet sisäpuolisen näkemyksen saamelaiseen yhteiskuntaan, ja vaikka dokumenttielokuvat ovat osaltaan aina ohjaajiensa tulkintoja tapahtuneesta, ne ovat merkittävästi lisänneet tietoisuutta saamelaisesta yhteiskunnasta. (Lehtola 2015, 250–253.) Saamelaisten elokuvien tekijöiltä aiheeseen perehtyminen vaatii usein tutkimustyötä, koska valmista historiankirjoitusta menneisyyden tapahtumista on vain vähän. Tällöin muistitiedon merkitys korostuu.³

3 Tämä näkyy esimerkiksi Suvi Westin *Missä olet ukkini?* (2010) ja Katja Gauriloffin *Kuun metsän Kaisa* (2016) -elokuvissa.

Vuomaselän voimamuistot

Vuomaselän poroaidasta tekemäni elokuvan tarinan kertojia ovat muistelijat ja joikkaajat, ja muistelu muodostuu puheesta ja joiusta. Heidän eri näkökulmistaan muodostuu tarinan kokonaisuus, tyypillinen poroerotus 1950–1960-luvuilta. Elokuva kertoo siis poronhoidosta ja erotuksista eri aikakausina, mutta sen päähenkilönä on muutoksista huolimatta koko ajan samana pysynyt paikka, Vuomaselkä, jossa myös osa muistelusta tapahtuu. Muistelusten lisäksi tärkeänä lähteenä ovat vanhat valokuvat. Mukana on myös aitaan liittyvä henkilöjouko, joka kuuluu sekä arkistonauhoitteena että paikallisten ihmisten esittämänä. Arkistomateriaalina ovat maakuntalehti *Lapin Kansan* pienet uutiset ja ilmoitukset 1950-luvulta.

Elokuvan rakenteessa olen käyttänyt kahta eri aikatasoa limittäin pyrkien siihen, että aikatasot keskustelevat keskenään. Menneisyyteen sijoittuvat ensinnäkin muistelukset, jotka käsittelevät lähinnä 1950- ja 1960-lukujen tapahtumia. Valokuvat toimivat todisteina menneisyydestä; ne vahvistavat muistelijoiden kertomaa ja antavat tapahtumille visuaalista ulottuvuutta. Kerrottua menneisyyttä vasten peilautuu kuvaushetken nykyisyys, vuosi 2009 – nyt sekin jo lähihistoriaa. Menneisyyden ja kuvaushetken vertailu tuo esiin vähittäin tapahtuneet, poronhoitoon vaikuttaneet muutokset. Olen myös yhdistänyt muistelupuhetta ja uutta filmimateriaalia esimerkiksi siten, että muisteluksen kertoessa hiihtämisestä porojen kanssa kuva näyttääkin, miten tokka tuodaan mönkijöillä aitaan.

Elokuvani kielinä ovat suomi ja pohjoissaame. Suomen eteläisintä saamelaisaluetta, Lapin paliskuntaa kohdanneiden dramaattisten ympäristömuutosten seurauksena tapahtui myös kielenvaihto, minkä seurauksena useat 1930–1940-luvuilla syntyneet ovat menettäneet äidinkieltensä pohjoissaamen (ks. Aikio 1988). Saamea vielä ymmärretään, mutta monet ihmiset kokevat helpommaksi puhua suomea. Eräs muistelijani olisi kyennyt aivan sujuvaan saamenkieliseen keskusteluun, mutta kielivalinta johtui minusta, ja tulin siitä tietoiseksi vasta jälkeenpäin. Useissa arkipäivän tilanteissa ihmiset kommunikoivat keskenään sillä kielellä, johon ovat tottuneet tai vieraamman ihmisen kanssa sillä kie-

lellä, jota he ovat ensimmäisen kerran tavatessaan käyttäneet. Kyseinen muistelija oli tottunut puhumaan kanssani suomea. Jos olisin tiedostanut tämän kuvaustilanteessa, olisin pyytänyt henkilöä puhumaan saamea. Yksi muistelija käytti kuvaustilanteessa pyynnöstäni sekä suomea että saamea. Se mahdollisti sellaisen elokuvakerronnan käyttämisen, jolla pyrin tuomaan esiin Vuotson alueella tapahtunutta sodanjälkeistä nopeaa kielenvaihtoa saamesta suomeksi.

Tutkimusalueellani Lapin paliskunnassa on laajoja alueita, jotka ovat konkreettisesti kadonneet eli jääneet Lokan ja Porttipahdan tekoaltaiden alle. Arkeologi Inga Maria Mulk (1997, 12–13) puhuu kognitiivisesta maisemasta, jolla hän tarkoittaa kokonaisuutta, jonka maiseman eri elementit muodostavat. Kognitiiviseen maisemaan sisältyvät näkyvän maiseman lisäksi siihen liitetyt ja yhteisesti jaetut arvot ja merkitykset. Kulttuuriympäristön hallinnossa kulttuuriympäristön tilaa seurattaessa puhutaan maisemavauriosta, jolla tarkoitetaan tapahtumasta tai toimenpiteestä aiheutunutta maisemarakenteen ominaispiirteiden tai maisemakuvan laadun heikentymistä. Vauriot voivat olla maisemoinnilla korjattavissa, ajan myötä korjaantuvia tai pysyviä. Jos tarkastellaan maiseman merkitystä myös kognitiivisena maisemana, voidaan kysyä, millaisia keinoja ihmisillä on kohdata ja selviytyä kognitiiviseen maisemaan kohdistuneista pysyvistä muutoksista?

Olin jo aiemmin kiinnittänyt huomiota siihen, että tietyistä paikoista tai tapahtumista kerrotut tarinat ovat hyvin samantyyppisiä, olipa kertojana kuka tahansa. Erityisesti Vuomaselän 1950–1960-luvun erotuksiin liittyvien muistojen samankaltaisuus oli hyvin selvää. Muistelutyötä hyödyntävästä tutkimuksesta todetaankin, että keskeisintä muistoissa ei ole asioiden muistaminen tarkasti ”oikein”, vaan ylipäänsä niiden muistaminen, sillä se liittyy tapahtuneiden asioiden merkityksellisyyteen (Ojala 2021). Muistelijat olivat suunnilleen samanikäisiä, he olivat jakaneet saman työn ja useimmat asuneet samassa pienyhteisössä Lapin paliskunnassa. He olivat kokeneet samoja sukupolvikokemuksia, kuten tekoaltaiden rakentamisen ja poronhoidon motorisoitumisen sekä samoja fyysisiä kokemuksia – esimerkiksi viikkokausien hiihtämisen ja yöpymiset pakkasella asennolla eli väliaikaisella yöpymispaikalla kuten laavulla.

Vuomaselkään liittyvään muistitietoon perehtyminen vahvasti entisestään käsitystäni siitä, että joihinkin aikakausiin ja asioihin liittyvät tapahtumat muistetaan kollektiivisesti hyvin positiivisina. Nämä voimamuistot ovat olleet yhteisölle tapa käsitellä sitä kohdanneita muutoksia. Lapin paliskunnassa oltiin 1950-luvulla juuri toipumassa Lapin sodasta ja siihen liittyvistä porojen pakkoluovutuksista, partisaani-iskuista, useista evakkomatkoista ja paluusta poltetulle kotiseudulle. Saman vuosikymmenen lopulla alkoivat allashakkuut, joilla korjattiin puustoa tulevien Lokan ja Porttipahdan tekoaltilaiden alta. 1960-luvun lopulla alkoi ensin Lokan ja sitten Porttipahdan tekoaltilaan täyttö. Tekoaltilat muuttivat alueen asutusmallin haja-asutuksesta keskittytyksi kyläasutukseksi, hukuttivat kotiseutuja ja laidunmaita ja sekoittivat porojen luonnollisen laidunkierron. Samalla perinteinen saamelainen tokkakuntajärjestelmään perustuva poronhoito loppui. (Ks. esim. Magga H. 2010; Magga P. 2010.) 1960-luvun lopulla ja 1970-luvun alussa alkoi poronhoidon motorisoituminen, joka vaikutti paitsi liikkumiseen niin myös poronhoidon kudurakenteeseen. 1950-luku edustaa siis viimeistä vuosikymmentä ennen suuria muutoksia.

Psykologiassa puhutaan kollektiivisesta surusta, jota yhteisössä voidaan tuntea yhteiseksi koetun menetyksen johdosta. Kulttuurisella traumalla taas viitataan sellaiseen yhteisön kokemaan tapahtumaan, joka jättää pysyviä muistijälkiä yhteisön tietoisuuteen ja joka vaikuttaa yhteisön jäsenten minäkuvaan (Alexander 2004; ks. myös Laurénin ja Jaagon luku tässä teoksessa). Tutkimusalueen ihmisten pakkomuutot, kodin ja kotikylän menettäminen, tuttujen laidunalueiden, metsästys-, kalastus- ja marjastuspaikkojen katoaminen ovat suuria kulttuurisia traumoja. Kotiseutuni ihmiset ovat jo useammassa sukupolvessa kohdanneet elinympäristönsä muutoksia ja tunteneet niiden vaikutukset omaan elämäntapaansa. Metsähakkuut ja vesistöjen rakentaminen eivät ole vaikuttaneet ainoastaan luontaiselinkeinojen mahdollisuuksiin selviytyä, vaan myös ihmisten psyykeen kollektiivisena suruna, jonka ilmaisemiseen kokemukseni mukaan ei useinkaan ole keinoja eikä yhteiskunnallista tilaa.

Nils-Aslak Valkeapää (1992, 71) kuvaa, miten pohjoisen ihmisen käsitys ympäristöstään muodostuu kokemusten kautta: ”Maa on erilainen

kun siellä on asunut, vaeltanut, kun on siellä itsensä palelluttanut.” Samasta kokemuksellisesta henkilökohtaisesta suhteesta omaan ympäristöönsä kertovat myös paikat, jotka on nimetty historiallisten tapahtumien ja ihmisten mukaan. Vuotsolainen poromies Kristiina Aikio (2013) on pohtinut erityisesti maan ja joiun suhdetta. Aikion mukaan tekoaltaiden vesi ei hukuttanut ainoastaan maita, vaan myös joiun. Maan tai paikan ja joiun yhteys on vahva – tuhoamalla konkreettisen paikan, tuhoaa myös paikkaan ja sen ihmisiin liittyvän joiun. Henkilökohtaisen ympäristösuhteen katkeaminen vaatii surutyötä ja luopuminen on tunnetusti vaikeaa. Kaikki eivät toivu menetyksistään koskaan.

Muistitietotutkija Ulla-Maija Peltonen (2006, 108) kirjoittaa muistamisen ja unohtamisen valtakamppailusta. Muisti on heterogeenistä ja monikerroksista, ja se ilmenee muun muassa vanhan ja uuden jatkuvana vuoropuheluna. Uusi ilmiö ei koskaan merkitse vanhan täydellistä korvaamista kollektiivisessa muistissa, sillä vanha ilmiö jää latenttina uuteen, ja samoin jatkuu dialogi ja polemiikki niiden välillä. Esitänkin, että kulttuurisen trauman kokeneelle yhteisölle voimamuistot toimivat ihmisiä ja yhteisöä voimauttavina tekijöinä, jotka antavat positiivista voimaa kestää jatkuva muutos. Kysymys ei ole suinkaan muutosvastarinnasta tai kyyryttömyydestä sopeutua, koska koko saamelaisten historia on osoitus valtavasta sopeutumiskyvystä, vaan yhteisten kokemusten jakamisesta positiivisessa hengessä. Vuomaselkään liittyvät värikkäät ja runsaat muistelukset kertovat siitä, kuinka se paikkana aktivoi muistia. Paikan siidabiografia, yhteiset kokemukset ja muistot, pitävät yllä yhteisöllisyyttä ja kuulumista. Edelleenkin vasanmerkitysten ja erotusten tauoilla puhutaan paljon menneistä tapahtumista ja sattumuksista sekä edesmenneistä ihmisistä, mikä tuo menneisyyttä lähelle ja säilyttää sen muistissa.

Muistelu elokuvan aineistona ja rakenteena

Saamelaisessa yhteiskunnassa kirjoitustaito on opittu vasta muutaman sukupolven aikana, joten perinteisesti tietoa on siirretty suullisen kerroksen kautta sukupolvelta toiselle. Pohjoissaamen kielessä on verbi

muutit 'muistaa' ja *muitalit* 'kertoa, esittää, muistella'. *Muitalus* puolestaan on 'kertomus, muistelu, tosi, muistamisen arvoinen, erikoinen'. (Älgu-tietokanta.) *Muitalus*, muistelu, kattaa hyvin laajan repertuaarin erilaisia kertomustyyppisiä, jotka voivat olla joko tosia tai keksittyjä. Vuokko Hirvosen (1999, 92) mukaan "suullisessa perinteessä *muitalus* tarkoittaa sellaista kertomusta, jolla on jonkinasteinen uskomus- ja todellisuuspohja ja jota ihmiset pitävät enemmän tai vähemmän totena". Vahva muisteluperinne on vaikuttanut muun muassa kirjailijoiden tuotantoon, niin aihepiireihin kuin muotoonkin. Hirvonen (1999; 21, 92) erottaa saamelaisen muisteluskirjallisuuden muisteluskirjallisuudesta ja kuvaa niitä kirjoittamisen muotoja, jotka tyyliinsä ja sisältönsä puolesta ovat lähellä saamelaista suullista perinnettä ja josta puuttuvat varsinaiset seipitteisyyden tuntomerkit. Tällaiset teokset sisältävät niin mytologiaa, historiallisia kuin elämäkerrallisiakin kertomuksia saamelaisesta maailmasta.

Elokuvan muistelijoina on kuusi henkilöä, joiden elämään Vuomaselkä liittyy: Jouko Alakorva, Hannu Magga, Juhani Magga, Oula Magga, Paulus Magga ja Bertta Pehkonen. Miehet ovat kaikki poromiehiä ja Bertta on poromiehen puoliso, joka oli vuosikymmeniä erotuskokkina eli piti kahvilaa erotuksissa. Pyysin mukaan useampia naisia, mutta heillä ei ollut halukkuutta osallistua. Muistelijat ovat syntyneet 1930-luvun lopulla ja 1940-luvulla ja olivat kuvausaikaan iältään 65–78-vuotiaita. He muistivat siis hyvin 1950-lukua, jolloin he olivat nuoria aikuisia. Ensimmäiset kuvaukset tein Vuomaselän aidalla järjestetyssä perinnetapah-tumassa 13.9.2008. Vaikka tunnenkin paliskuntani ihmiset, koin että kuvaaminen tapahtumassa auttoi saamaan ihmisiä mukaan elokuvaan.

Sovelsin muistelutymenotelmää sekä valokuvamateriaalin hankkimiseen että elokuvassa mukana olevien muistelijoiden kanssa käydyissä alkukeskusteluissa. Keskustelujen pohjana käytin valokuvia. Näiden muisteluhetkien avulla minulle hahmottui tarina, jonka elokuvalla halusin kertoa, mikä myös helpotti ja nopeutti varsinaisia kuvaustilanteita myöhemmin. Sopivia valokuvia etsiessäni kävin ihmisten kotona, katsoimme kotialbumia ja keskustelimme kuvista. Kun löysin elokuvan aihepiiriin liittyviä kuvia, skannasin ne mukanani olleella skannerilla, teimme käyttöoikeussopimuksen ja kirjasin kuvien tiedot. Kokemukseni

oli, että kuvien skannaus paikan päällä paitsi nopeutti toimintaani, se myös teki toiminnastani luotettavampaa kuvan omistajan näkökulmasta, sillä en vienyt kuvia mennessäni.

Pyysin muistelijoita kertomaan, minkälaista heidän nuoruudessaan oli erotusten aikaan Vuomaselässä. Suunnitelmani oli, etten kysy muutoksesta, vaan filmimateriaali riittää kertomaan nykyajasta. Jokainen kuitenkin toi muistelupuheessaan esille muutoksen. Kaikkien miesten esille ottama teema oli poronhoitoon kasvaminen pienestä pitäen. Sen takia otin poronhoitoon kasvamisen ja poronhoidon muutoksen mukaan elokuvaan. Tässä suhteessa elokuvan teon prosessi oli samanlainen kuin mikä tahansa laadullisen tutkimuksen aineistolähtöinen tutkimusprosessi: haastateltavat tuovat mukaan uusia teemoja, jotka vievät aiheita eteenpäin. Kokemusten kollektiivisuuden korostamiseksi valitsin tavan, jossa yhdistin eri kertojien osuuksia niin, että niistä muodostuu kronologinen kokonaisuus, joka voisi kertoa mistä tahansa 1950-luvulle sijoittuvasta erotuksesta Vuomaselässä: porojen ettosta eli kokoamisesta aitaan, erotuksesta ja sieltä pois lähdöstä. Kaksi kertojaa on naapuripaliskunnista, Hammastunturista ja Ivalosta. Tällä valinnalla halusin korostaa Vuomaselän laajempaa merkitystä oman paliskunnan ja oman alueen kylien ulkopuolella ja muistojen kollektiivisuutta maantieteellisesti laajemmalla alueella.

Poromiesten muisteluissa voimakkaasti esiin noussut muutospuhe painottui nimenomaan ympäristön muutoksiin ja niiden vaikutuksiin poronhoidolle. Kaikki miehistä olivat aloittaneet porotyönsä ”suksi-aikana” 1960-luvun alkupuolella. Poronhoidon motorisoituminen nousi puheessa esiin lähinnä kulurakenteen muuttumisena, ei niinkään itse poronhoitotyön tekemisen kautta. Näkkäläjärven (2013) mukaan se selittyy innovaatioiden omaksumisen intrakulttuurisella dynamiikalla, johon maisemamuisti kiinteästi liittyy. Esimerkiksi moottorikelkka otettiin suksien tilalle, mutta työ pysyi samana. Näin moottorikelkka olikin assimilaatiopaineessa perinteisen elinkeinon mahdollistaja, ei negatiivinen muutosvoima.

Elokuvan maailman luomisessa autenttisten paikkojen käyttäminen kuvauspaikkana auttaa katsojaa kuvittelemaan paitsi tapahtumapaikan, myös kuvittelemaan tapahtumat ja niiden välisen aikajanan (Clusius

2004, 27). Omassa työssäni autenttisten paikkojen käyttäminen oli tärkeä lähtökohta, johon pyrin sekä kuvaamisessa että arkistomateriaalin käytössä. En esimerkiksi ottanut mielestäni tarinan kannalta keskeisiä mutta puuttuvia kuvia muualta. Työskentelin käytössäni olevan paikkaan liittyvän materiaalin pohjalta, eivätkä kaikki ratkaisuni ole perinteisen elokuvakerronnan kannalta ”oikeita”. Tarkoitan tällä esimerkiksi sitä, että visuaalisesti kauniina pidetyn lopputuloksen takia jotkut kuvat olisi ollut syytä esittää peräkkäin, mutta porotöiden kronologia olisi silloin muuttunut. Näissä tilanteissa valitsin seurata poronhoitotöiden kulkua.

Assosiatiiivinen kerronta antaa tekijälle vapauden kokeiluun, jossa katsojalle ei luoda valmiiksi liian tarkkoja ja selkeitä merkityksiä. Mielikuvien luomisessa käytetään kuvan ja äänen yhdistämistä. Tietoinen valintani on myös elokuvan hidas rytmi, joka muistuttaa perinteistä muisteluksen puheenrytmistä etenemistä. Kuvat ovat pitkiä ja vaihtuvat hitaasti. Elokuvakerronta on nopeutunut muutaman viimeisen vuosikymmenen aikana ja valitsemani kerronnan hidas, vanhahtava rytmi osoittautui asiaksi, josta sain leikkausvaiheessa palautetta. Halusin kuitenkin kertoa tarinan sillä rytmillä, jolla ihmiset kertoivat omia muisteluksiaan.

Joiun muisti

”Saamelainen kutsuu laulamista joikaamiseksi. Se on keino muistaa toisia ihmisiä”, kirjoitti porosaamelainen Johan Turi (1910, suom. 1979, 196). Sanotaan, että saamelainen joikaa *jonkun*, ei *jostakin*. Saamelaisia musiikkikulttuureja yhdistääkin niin sanottu omistettujen laulujen perinne, eli niiden omistaja on kohde, ei esittäjä. Suomen eri saamen kielissä niille on omat nimityksensä: pohjoissaamelainen joiku eli *luohti*-perinne, inarinsaamelainen *livde*-perinne ja kolttasaamelainen *leudd*-perinne. Saamelaisten musiikkikulttuurien erityispiirteenä on myös se, että ne sisältävät tulkintoja todellisista ihmisistä, heidän elämänvaiheistaan ja elinpiiristään. Niissä käsitellään useimmiten henkilöitä, mutta myös merkittäviä paikkoja ja tärkeitä eläimiä. Musiikillisen tason lisäksi saamenkieliset merkitykset liittyvät esittäjien ja kohteiden paikallisuuteen, kuten yleisesti maantieteelliseen alueeseen, sukuihin,

elinkeinoihin ja koko paikalliseen elämänpiiriin. Musiikkiperinteellä on yhteys muuhun suulliseen perinteeseen ja yhdessä ne muodostavat laajan muistitiedon varaston, jonka kautta voidaan tarkastella saamelaista historiaa. (Jouste 2012.)

Paikoilla ja alueilla voi olla omat joikunsa, usein myös henkilöön saatetaan viitata hänelle tärkeän paikannimen kautta. Turin (1910, 99–100) mukaan kesälaidunmaille saavuttaessa laitumia tervehdittiin ja pyydettiin suojelusta poroille. Mai Britt Utsi (1998, 77–96) on opinnäytetyössään tutkinut joikua osana saamelaista muisteluperinnettä ja analysoi muun muassa erään Varangin alueen henkilöjoiun sisältöä suhteessa todellisiin tapahtumiin. Erityisen mielenkiintoista oli, että joiussa mainittiin kaikkiaan kaksikymmentä paikannimeä (Utsi 1998, liite 5). Paikat sijaitsevat Norjassa Varanginvuonon ympärillä ja liittyvät kyseisen henkilön elämänpiiriin ja elämäntapaan. Kristiina Aikio tallensi vuosina 2002–2003 Lapin paliskunnan alueen joikuperinnettä.⁴ Joiuissa mainittu paikannimistö painottui alueen itäosiin, tunturiseudulle. Henkilöt ja paikannimet esiintyvät niissäkin yhdessä, usein mainitaan kotikylä tai paimennusalue, kuten vaikkapa Muorravaarakan karhakisto. (Aikio 2013.)

Elokuvani äänimaisema koostuu erilaisista porotöiden ja erotiuksen äänistä sekä joiusta. Joiku liittyy Vuomaselkään, se on *Ink-ahkun*, isoäiti Inkan joiku.⁵ Joiku kuljettaa tarinaa omalta osaltaan eteenpäin. Muistelusten tavoin joiun luonteeseen kuuluu se, että sen kautta tuodaan mennyt tähän hetkeen läsnäolevaksi:

Isoäitini poroeloinen pyörähteli	Áhkkun ealuin joradii
viisikymmentä vuotta	vel juo vihttalot juo jagi
Vuomaselän aidassa	Vuomačielggi áiddi siskkobealde
Isoäitini poroeloinen pyörähteli	Áhkkun ealuin joradii vel
Itäpuolen valtiás	Nuorttabeali nábba
hän se kyllä oli	dat lei vel juo

4 Joikuperinteen tallentamisen tuloksena vuonna 2009 ilmestyi CD *Gilonanoaivvis. Vuohču guovlu luodit I / Kiilopäällä. Vuotson seudun joikuja I*.

5 Ingrid Maggan os. Ponku (1876–1960) joiku. Kansanperinteen arkisto, Musiikintutkimuksen laitos, Tampereen yliopisto. Äänite: Kper A-K534. Esittäjä Elli Maria Jomppanen os. Kittu. Inari 1961. Nauhoittaja Erkki Ala-Könni.

Joiku toistuu elokuvassa neljän eri esittäjän joikaamana: alussa arkistonauhoitteena Elli Jomppasen ja sen jälkeen Petra Magga-Varšin ja Sanna Palonojan joikaamana. Neljäs joikaaja on Juhani Magga, joka on filmillä myös yhtenä nuoruuskokemustensa muistelijana. Tällä ratkaisulla halusin korostaa perinteen jatkuvuutta. Ensinnäkin sitä, että joiku kuuluu yhä arkipäivään ja toisekseen sitä, että joikaamalla muistetaan edelleenkin ihmisiä ja paikkoja. Tässä kuuluu myös joikuperinteen perusolemus: vaikka kysymyksessä on sama joiku, jokainen esittää sen omalla tavallaan, omana tulkintanaan. Viides versio joiusta on suomennokseni, joka on tekstitetty elokuvaan. Joikujen *dajahusat*, sanonnat, kertovat monenlaisista asioista ja sisältävät usein piiloviestejä, joiden ymmärtäminen vaatii kontekstin tuntemista. En tulkitse joikua sen syvällisemmin, vaan sen liittää aiheeseeni viittaus Vuomaselkään ”Vuomaselän aidassa” ja sen pitkään yhtäjaksoiseen käyttöön ”viisikymmentä vuotta”. Elokuvan loppukuvien aikana äänimaisema muodostuu porojen paimennushuudosta, jonka tavoitteena on ohjata porojen liikkumista ihmisen äänen avulla.

Valokuvan muisti

Käytän elokuvassa paljon mustavalkoisia valokuvia, jotka ovat pääosin 1950-luvulta. Kuvia on kahdesta lähteestä, Lapin maakuntamuseon kuva-arkistosta ja tutkimusalueeni ihmisten kotialbumeista. Lapin maakuntamuseon kuva-arkistosta löytyi rovaniemeläisen ammattikuvaajan Lauri Alanärän ottamia kuvia Vuomaselän poroerotuksesta. Kuvat olivat kahdelta eri kuvauskerralta, aivan 1950-luvun lopulta ja 1960-luvun alusta. Kotialbumikuvia sain käyttööni kyselemällä ihmisiltä ja käymällä katsomassa heidän kuviaan.

Teknologinen kehitys ja taloudelliset tekijät ovat vahvasti määritelleet, kenellä on ollut varaa hankkia kamera ja toisaalta miten, missä ja millaisia kuvia on ollut mahdollisuus tuottaa (Ulkuniemi 2005, 87–101). Pohjois-Sodankylän saamelaiskylissä kamera oli harvinainen vielä 1950-luvulla. Kyläläiset osasivat sanoa, kenellä oli ollut siihen aikaan kamera ja kenen luona kannattaisi siis käydä. Kotialbumikuviakaan ei siis tuolta aikakaudelta ja etsimästäni kohteesta ole saatavilla kovin paljoa.

Jo kuvien lähtökohdat antoivat olettaa, että kuvien laadussa on huomattava ero. Alanärän kuvat ovat laadukkaita niin teknisesti kuin sommittelultaankin, ja ne on säilytetty asianmukaisesti. Kotialbumikuvat ovatkin lähes niiden vastakohtia. Toisaalta kohteen tunnearvo määrittelee kuvan onnistuneisuuden – hyvä kuva on sellainen, jolla on merkitystä ihmisille ja heidän läheisilleen (Ulkuniemi 2015, 62–63). En jättänyt kuvia pois kuvalaadun heikkouden takia, mutta jouduin käyttämään niitä teknisesti eri tavoin kuin hyvälaatuisia isoja kuvia, joissa kamera pystyi ikään kuin vaeltamaan ja poimimaan yksityiskohtia.

Seija Ulkuniemi on väitöskirjassaan (2005) määritellyt perhevalokuvat kodeissa säilytettäväksi tavanomaiseen henkilökohtaiseen käyttöön otetuiksi yksityisiksi valokuviksi. Lajityyppi jakautuu tekijälähtöisesti itse otettuihin ja muilta saatuihin kansanomaisiin kuviin eli näppäilykuviin sekä ammattikuvaajien ottamiin valokuviin. Niillä on myös erilainen taustatavoite, sillä näppäilijä ottaa kuvan tapahtuman tallenteeksi ilman kaupallisia tai taiteellisia pyrkimyksiä. (Ulkuniemi 2005, 19–22.) Muistitietotutkija Marianne Hirsch (1997) analysoi perhevalokuvia toisaalta henkilökohtaisen, toisaalta kollektiivisen ja kulttuurisen muistin yhdistäjinä ja muokkaajina. Nämä muistin tasot tulivat esiin myös omassa aineistossani. Sama kuva saattoi esimerkiksi olla eri perheiden kotialbumeissa ja kunkin kuvan omistaja kertoi siitä jotain omasta näkökulmastaan, jolloin kuvaan liittyvä tieto kasvoi eri osista kuin palapeli. Vanhat valokuvat voivat toimia myös yhteisöä voimaannuttavina ja niiden avulla voidaan tehdä identiteettiötä. Niiden tehtävänä on kääntää katse sisäänpäin, hahmotella uudelleen kuvista nousevaa tietoutta ja kokemuksia. Valokuvat voivat olla aivan erityisiä tunnearkistoja, jotka avaavat perheiden, sukujen ja pienyhteisöjen omia historioita. (Lehtola 2015, 60–61.)

Halusin käyttää vain elokuvani päähenkilöön, Vuomaselkään liittyviä valokuvia tai vähintään saman paliskunnan alueella otettuja kuvia. Ongelmana kuitenkin oli se, että kaikista työvaiheista ei ole saatavilla kuvia. Koska ettomiehet eli tokenhakijat olivat metsässä yleensä useamman viikon kerrallaan, mukaan otettiin vain välttämättömin, jotta varustus olisi mahdollisimman kevyt. Tietojeni mukaan 1950-luvun ettomiehistä kukaan ei omistanut kameraa ja toisaalta jos olisikin omistanut, sitä tus-

kin olisi otettu mukaan lisäpainon ja kylmän sään vuoksi. Niinpä päädyin siihen, että ne työvaiheet, joista en löytänyt valokuvia, kuvitin vain uudella filmimateriaalilla. Mielenkiintoisena näppäilykuvan tyyppinä nousivat esiin turistien lähettämät valokuvat. Turistit olivat kohdannut poromiehiä maastossa, ottaneet kohtaamisesta kuvan ja lähettäneet sen myöhemmin postitse kuvaamalleen henkilölle muistoksi. Esimerkiksi isäni oli nuorena miehenä useammassakin tällaisessa yhteiskuvassa, eräässä niistä oli poromiehiä mäystinsuksineen ja porokoirineen ja nuoria turistineitosia monoissaan ja isot rinkat selässään.

Veli-Pekka Lehtola (2017) on kirjoittanut ”meidän historioista” tarkoittaen saamelaiden omia näkökulmia ja tulkintoja muiden ottamista saamelaisvalokuvista. Kulttuuriperinnön repatriaatio- eli palautuspolitiikan myötä myös vanhoja arkistovalokuvia, niiden tapahtumia, henkilöitä ja paikkoja on pyritty tunnistamaan ja liittämään ne osaksi saamelaisyhteisöjen menneisyyttä, ”meidän historioita”. Lehtolan kuvaama ”meidän historia” näkyy erona myös käyttämieni kuvien sisällössä. Ammattikuvaaja Lauri Alanären katse on tarkan ulkopuolisen dokumentaristin, joka kuvaa jotain, mitä ainakaan hänen kuviensa katsojat eivät tunne hyvin. Alanära on mielestäni nähnyt erotiikan toisiaan seuraavien tapahtumien ketjuna. Hän on osannut poimia kuvattavaksi eri työvaiheita ja suurin osa kuvista on otettu poroaidan kirmussa eli pohjassa, jossa kaikkein kiireisin ja nopein työvaihe tapahtuu. Hän on kuvannut eri perspektiiveistä ja osa kuvista on laajoja yleiskuvia, osa taas yksityiskohtaisempia. ”Meidän kuvissa” eli kotialbumien näppäilyvalokuvissa sitä vastoin ei ole mukana varsinaisia työkuvia, vaan melkein kaikki kuvat on otettu tutuista ihmisistä erotiikan tauoilla, isossa katteluidassa tai sen ulkopuolella, kuten kahvitulilla. Kutsun osaa kuvia poseerauskuviksi: niissä kuvattavat seisovat pysähtyneenä kuvattaviksi ja ovat asentonsa ja ilmeittensä perusteella hyvin tietoisia kuvauksen kohteena olemisesta. Kuvaajan positio on vaikuttanut kuvan sisältöön myös muulla tavoin. Ihminen, joka on erotiikassa työssä, ei ehdi kuvaamaan – sille on aikaa vain tauoilla. Toisaalta miksipä poromies olisikaan kuvannut omaa arkeaan, itselle jotain niin tavallista ja tuttua. Kuvien kohteena arjen työn sijasta ovatkin ihmiset. Vaikka elokuvan muistelijoina on enemmän miehiä, naisten osallisuus ja läsnäolo tulevat esiin kuvamateriaalin kautta.

Mervi Autti on tehnyt väitöskirjansa osana dokumenttielokuvan *Auttin neidit ikkunalla* (2006), joka perustuu pääosin arkistomateriaalille eli vanhoille valokuville. Autti (2010, 60–64) pohtii eettisyyttä, muun muassa arkistomateriaalin käyttämistä uudessa yhteydessä elokuvallista tarinaa luotaessa, jolloin kuvat muuttuvat tekijän tulkinnaksi menneisyydestä. Myös itse jouduin pohtimaan eettisyyttä erityisesti valokuvien kohdalla. Minulle oli suuri yllätys, että Alanärän kuvissa oli mukana myös tappelukohtaus – en ole nähnyt vastaavia kuvia missään yhteyksissä. Toisaalta kuvat olivat todella harvinaisia, toisaalta kuvien henkilöt olivat helposti tunnistettavissa. Päädyin siihen, että kuvat otettiin mukaan, mutta kohtaus leikattiin niin, että huomio kiinnitettiin yksityiskohtiin ja henkilöt eivät olleet enää vaivatta tunnistettavissa.

Koin tekeväni elokuvaa erityisesti omalle yhteisölleni, jolloin se, että he voivat tunnistaa tapahtumat ja niiden autenttisuuden esimerkiksi työvaiheiden järjestyksen osalta, nousi keskeiseksi valintakriteeriksi läpi elokuvan. Kuvaan liittyy vahvasti myös kulttuurinen näkeminen. Poronhoitaja näkee kuvissa erilaisia asioita kuin ei-poronhoitaja, ja samaan paliskuntaan kuuluva pystyy tulkitsemaan kuvia vieläkin pienempien vihjeiden perusteella.

Loppusanat

Tässä luvussa olen palannut yli kymmenen vuoden taakse ja kirjoittanut menetelmistä sekä erilaisista valinnoista, joita liittyi vuosina 2008–2009 tekemääni elokuvaan *Vuomaselkä – muisteluksia poroaidalta / Vuomečielgi – muitalusaid bigalusgárddis*. Elokuvan ja myös tämän tekstin lähtökohdiana on saamelainen kulttuuriympäristö, jota olen lähestynyt erityisesti saamelaisten alueisiin ja paikkoihin liittyvän muistitiedon kautta, jota sen kollektiivisen luonteen vuoksi kutsun siidabiografiaksi. Saamelaisen kulttuuriympäristön käsitteen kautta pyrkimyksenä on teoretisoida saamelaista tapa ymmärtää, elää ja kokea paikka. Siidabiografia-käsitteen pyrkimyksenä on avata paikkaan liittyvän tiedon laatua sekä tiedon kollektiivista ja kumulatiivista luonnetta. Olen käyttänyt elokuvaa menetelmänä paikkaan sitoutuneen muistitiedon kokoamiseen ja välittämiseen.

Muistitietona eri näkökulmista kerrottu porotyö eri vaiheineen sekä ajanvietto aidalla tiivistyi yksittäisistä muisteluista yhteiseksi, elokuvan muodossa esitettäväksi siidabiografiaksi.

Elokuvani on nyt 13 vuotta vanha. Se on menetelmällinen kokeilu, jota myöhemmin jatkoin tuottamalla saamelaista kulttuurimaisemaa käsittelevään näyttelyyn media-aineistoja.⁶ Kerronnan hitaus on valittu tehokeino. Erityisesti sosiaalisen median eri alustat ovat vaikuttaneet entisestään kerronnan nopeutumiseen ja siksi tässä ajassa kerronnan tapa vaikuttaa entistäkin hitaammalta. Näin itse pitkään vain elokuvan tekniset puutteet. Näen ne edelleen, mutta näen myös erityisenä arvona elokuvan muistelijoiden eli 1930- ja 1940-luvulla syntyneiden sukupolven muistojen ja kokemusten tallentamisen. He antavat meille nuoremille mahdollisuuden tavoittaa häivähdyksen heidän nuoruudestaan ja herättivät henkiin muistelusten ja valokuvien edesmenneet ihmiset. Muutosta tapahtuu koko ajan, mutta tapahtumien aikaan ja niiden keskellä muutosta ei välttämättä tiedosta. Kulttuurisen näkemisen kautta, pienten yksityiskohtien huomaamisen ja tulkinnan kautta tulee näkyville se, mikä kaikki on muuttunut poronhoidossa ja poronhoitoyhteisössä vain reilussa kymmenessä vuodessa. Ajan kuluminen näkyy myös siinä, että useat elokuvan muistelijoista ovat jo edesmenneitä.

Olen kiinnittänyt huomioita siihen, että ihmiset kertoivat tiettyyn paikkaan, aikakauteen tai tapahtumiin liittyen samantyyppisiä positiivisia tarinoita ja muistoja, jotka olen nimennyt voimamuistoiksi. Esitänkin, että voimamuistot ovat suuria muutoksia kokeneen yhteisön keino käsitellä muutoksia ja selvitä niistä. Silloin muisti kiinnittyy ”vanhoihin hyviin aikoihin”, joka voi antaa voimavaroja kestää muutoksia. Ehkä näiden voimamuistojen takia myös minä valitsin jo suunnitteluvaiheessa elokuvan aikakaudeksi 1950-luvun.

Sain elokuvaan mukaan vain yhden vanhemman naismuistelijan. Syynä nimenomaan vanhempien naisten kieltäytymiselle voi olla ero sukupolvien välillä, eli nykysukupolvien on ehkä helpompaa kertoa julkista tarinaa. Vaikka naiset ovatkin mukana poronhoidossa, poronhoi-

6 *Ealli biras – Elävä ympäristö – saamelainen kulttuurimaisema*. Esillä Saamelaismuseo Siidassa 15.6.2013–12.10.2014.

dosta kerrotaan edelleen usein miesten näkökulmasta, ja naisten osallisuus ja heidän työnsä merkitys jäävät julkisessa keskustelussa vähälle huomiolle. Elokuvasa naisten osallisuus tulee esille ennen kaikkea visuaalisessa aineistossa ja joiussa – myös isoäitiä muistellaan Vuomaselkään paikantuvan porotyön kautta.

Kun vanhoja valokuvia tulkitaan yhteisön sisältä päin, ne voivat täydentää käsitystämme historiasta ja näin olla merkittävänä osana identiteettityötä ja toimia samalla yhteisöä voimauttavina tekijöinä. Elokuva antaa mahdollisuuksia kokonaisen narratiivin kertomiseen, ja siinä voi yhdistellä erilaisia tietämisen ja kertomisen tapoja. Siidabiografia on kollektiivista muistitietoa, ja elokuvan kautta esitettyä se voi osaltaan pitää yllä tätä yhteisesti jaettua muistia. Toivonkin, että tutkimukseni visuaalinen aineisto muistuttaa voimauttaen yhteisestä menneisyydestä, yhteisistä sukulaisista ja sitä kautta yhteisöllisyydestä tässä jatkuvan (poronhoidon) muutoksen ajassa. Saamelaisten maisemaan sitoutunutta muistia pitävät yllä erityisesti perinteiset elinkeinot. Saamelaisten paikkoihin liittyvä muistitieto onkin sitä tarkempaa, mitä paikallisempaa se on (ks. myös Markkula & Helander-Renvall 2014, 17). Tähän liittyy suuri uhka: jos perinteiset elinkeinot menettävät elinmahdollisuutensa kilpailuvien maankäyttömuotojen paineessa, menetetään myös vahvin sidos maisemaan. Siidabiografian keskiössä on kollektiivisesti jaettu perinteinen tieto, jonka säilymiselle on oleellista sitä uusintava elävä kulttuuri.

Elokuvan valintaa tutkimuksen menetelmäksi motivoi halu tallentaa ja palauttaa muistitietoa omalle yhteisölleni ja laajemmin poronhoitoyhteisöille sekä tavoittaa saamelaiseen kulttuuriympäristöön käytävään keskusteluun liittyen laajempaa yleisöä.⁷ Mielestäni elokuvan kautta pystyin tavoittamaan myös jotain sellaista, mitä kirjoittamalla en olisi tavoittanut: tunteen. Oman yhteisön historian työstäminen elokuvaksi oli hyvin omakohtainen ja tunteellinen prosessi, sisältyyhän yhteisön historiaan myös oman perheeni ja sukuni historia. Vesistöarakentamises-

7 Elokuvan ensi-ilta oli tammikuussa 2010 *Skábmagovat*-elokuvaseminaalilla. Myöhemmin samana keväänä järjestin avoimen näytöksen kotikylässäni Vuotsossa. Elokuva on sittemmin näytetty Vuotsossa erilaisten teemapäivien yhteydessä ja joissakin saamelaisalueen tapahtumissa, joihin on sisällytetty elokuvanäytöksiä. Lisäksi Vuotson koululla sitä on käytetty osana kotiseutuun liittyvien teemapäivien opetusta.

ta seurannut suuri muutos ja siihen vuosikymmeniä kestänyt sopeutuminen ja yhä edelleen poronhoitajien arjessa jatkuvat kamppailut maankäytöstä muodostavat ikuiselta tuntuvat kehän. Samalla kun elokuva on tarina muutoksesta, se on ennen kaikkea tarina selviytymisestä ja säilymisestä. Elokuva on kuin sen päättävä porojen kutsuhuuto: sen tavoitteena on ohjata katsojan mielenkiinto saamelaiseen muistitietoon, siidabiografiaan ja siihen, kuinka haavoittuvaa maisemaan liittyvä tieto on ilman elinvoimaisia perinteisiä elinkeinoja.

LÄHTEET

AINEISTO

Vuomaselkä – muisteluksia poroaidalta / Vuomečielgi – muitalusaid bigalusgárddis 2009. Ohjaus: Päivi Magga. Leikkaus: Jarno Vikeväkorva. Kesto: 19'20" Kielet: suomi/pohjoissaame PAL 16:9. Tuotanto: SOGSACK 2009.

KIRJALLISUUS

- Aaltonen, Jouko 2006: *Todellisuuden vangit vapauden valtakunnassa. Dokumenttielokuva ja sen tekoprosessi*. Like, Helsinki.
- Aikio, Kristiina 2013: Hukutettu maa, hukutettu joiku? Teoksessa: Magga, Päivi & Ojanlatva, Eija (toim.) *Ealli biras – Elävä ympäristö. Saamelainen kulttuuriympäristöohjelma*. Sámi Museum – Saamelaismuseosäätiö, Inari, 129–131.
- Aikio, Marjut 1988: *Saamelaiset kielenvaihdon kierteessä. Kielisosiologinen tutkimus viiden saamelaiskylän kielenvaihdosta 1910–1980*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Alexander, Jeffrey C. 2004: *Toward Theory of Cultural Trauma*. Teoksessa: Alexander, Jeffrey C. & Eyerman, Ron & Giesen, Bernard & Smelser, Neil J. & Sztompka, Piotr (toim.) *Cultural trauma and collective identity*. University of California Press, Berkeley, 1–30. <https://doi.org/10.1525/9780520936768>
- Álgu-tietokanta*. Sámegielaid etymologalaš diehtovuodđu = Saamelaiskielten etymologinen tietokanta. [verkkoaineisto.] Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki. Saatavissa: <https://kaino.kotus.fi/algu/index.php?t=haku&o=hae&kieli=45&hakusana=m%23&si-vu=22>. Viitattu 14.9.2021.
- Autti, Mervi 2010: *Etsimässä neitikulttuuri. 1900-luvun alun valokuvaajaisia Rovaniemellä*. Lapin yliopisto, Rovaniemi.
- Clusius, Mari 2004: *Totuus vai tehtävä. Miten tehdä dokumenttielokuva aiheesta, jota ei voi kuvata*. Opinnäytetyö. Helsingin ammattikorkeakoulu Stadia, Helsinki.
- Helander-Renvall, Elina 2016: *Sámi Society Matters*. Lapland University Press, Rovaniemi.
- Hirsch, Marianne 1997: *Family Frames. Photography, Narrative and Postmemory*. Harvard University Press, Cambridge.

- Hirvonen, Vuokko 1999: *Saamenmaan ääniä. Saamelaisen naisen tie kirjailijaksi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Joks, Solveig & Law, John & Østmo, Liv 2019: Verbing *Meahcci*. No beginning, no end. *The Sociological Review* 68:2, 305–321. <https://doi.org/10.1177/0038026120905473>
- Jouste, Marko 2012: Luohti, livde ja leudd. Suomen saamelaisten omistettujen laulujen historialliset perinteet. Teoksessa: Lehtola, Veli-Pekka & Piela, Ulla & Snellman, Hanna (toim.) *Saamenmaa. Kulttuuritieteellisiä näkökulmia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 134–149.
- Karjalainen, Pauli Tapani 2004: Ympäristö ulkoa ja sisältä. Geografiasta geobiografiaan. Teoksessa: Mäntysalo, Raine (toim.) *Paikan heijastuksia. Ihmisen ympäristösuhteen tutkimus ja representaation käsite*. Oulun yliopisto, Oulu, 49–68.
- Karjalainen, Pauli Tapani 2006: Topobiografinen paikan tulkinta. Teoksessa: Knuutila, Seppe & Laaksonen, Pekka & Piela, Ulla (toim.) *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 83–92.
- Lehtola, Veli-Pekka 2015: *Saamelaiset. Historia, yhteiskunta, taide*. Päivitetty laitos. Kustannus-Puntsi, Inari.
- Lehtola, Veli-Pekka 2017: Meidän tarinat muiden ottamissa kuvissa. Saamelaisia näkökulmia arkistojen valokuviiin. Teoksessa: Hietä, Hanneleena & Nieminen, Aila & Mäki, Maija & Siivonen, Katriina & Virtanen, Timo J. (toim.) *Rajaamatta. Etnologisia keskusteluja*. Suomen kansatieteilijöiden yhdistys Ethnos ry, Helsinki, 33–67.
- Lehtola, Veli-Pekka 2022: Driving around with Aunt Máret. Historical Consciousness of the Sámi in Transition. Teoksessa: Valkonen, Sanna & Aikio, Áile & Alakorva, Saara & Magga, Sigga-Marja (toim.) *The Sámi World*. Routledge, Abingdon.
- Lintunen, Tiina & Heimo, Anne 2021: Monisärmäinen punainen historia. 100 vuotta punaisten historiakulttuuria. *Ennen ja nyt. Historian Tietosanomat* 21:4, 30–55. <https://doi.org/10.37449/ennenjanyt.109579>
- Magga, Anne-Maria 2018: "Ounastunturin terrori" ja uudisasutus Enontekiöllä. Saamelaisen poronhoito suomalaisen asuttajakolonialismin aikakaudella. *Politiikka* 60:3, 251–259. <https://journal.fi/politiikka/article/view/76309>. Viitattu 26.8.2022.
- Magga, Hannu 2010: Lapin paliskunta muutosten keskellä. Teoksessa: Aikio-Puoskari, Ulla & Magga, Päivi (toim.) *Kylä kulttuurien risteyksessä. Artikkelikokoelma Vuotson saamelaisista. Vuohču Sámiid Searvin 40-vuotisjuhlakirja*. Vuohču Sámiid Searvi, Vuotso, 18–39.
- Magga, Päivi 2007: Rakennuksia, kotasijoja, muistoja. Saamelaista kulttuuriympäristöä inventoimassa. Teoksessa: Elo, Tiina & Magga, Päivi (toim.) *Eletty, koettu maisema. Näkökulmia saamelaiseen kulttuurimaisemaan*. Suomen ympäristö 34. Lapin ympäristökeskus, Rovaniemi, 11–24.
- Magga, Päivi 2010: Vuomaselkä – poroaidallinen kulttuuriperintöä. Teoksessa: Aikio-Puoskari, Ulla & Magga, Päivi (toim.) *Kylä kulttuurien risteyksessä. Artikkelikokoelma Vuotson saamelaisista. Vuohču Sámiid Searvin 40-vuotisjuhlakirja*. Vuohču Sámiid Searvi, Vuotso, 40–51. <http://hdl.handle.net/10138/38433>
- Magga, Päivi 2013: Mikä tekee kulttuuriympäristöstä saamelaisen? Teoksessa: Magga, Päivi & Ojanlatva, Eija (toim.) *Ealli biras – Elävä ympäristö. Saamelainen kulttuuriympäristöohjelma*. Sámi Museum – Saamelaismuseosäätiö, Inari, 10–13.
- Magga, Päivi 2022: Defining the Sámi Cultural Environment. *New Perspectives for Field-*

- work. Teoksessa: Valkonen, Sanna & Aikio Áile & Alakorva, Saara & Magga, Sigga-Marja (toim.) *The Sámi World*. Routledge, Abingdon.
- Markkula, Inkeri & Helander-Renvall, Inkeri 2014: Ekologisen perinnetiedon käsikirja. [Verkkoaineisto]. Arktinen keskus, Rovaniemi. Saatavissa: <https://lauda.ulapland.fi/bitstream/handle/10024/59458/EkologisenPerinnetiedonKasikirja.pdf>. Viitattu 1.10.2021.
- Mulk, Inga Maria 1997: *Sámi Cultural Heritage in the Laponian World Heritage Area*. Ájtte, Swedish Mountain & Sámi Museum, Jokkmokk.
- Mustonen, Kaisu & Mustonen Tero 2010: *Drowning Reindeer, Drowning Homes. Indigenous Sámi and Hydroelectricity Development in Sompio, Finland*. Kaisu Mustonen and Tero Mustonen in cooperation with Antti and Aikio Pekka. Snowchange cooperative / Osuuskunta Lumimuutos.
- Näkkäläjärvi, Klemetti 2013: *Jauristunturin poropaimentolaisuus. Kulttuurin kehitys ja tietojärjestelmä vuosina 1930–1995*. Oulun yliopisto, Oulu.
- Ojala, Hanna 2021: Muistelutyö. Teoksessa: Jaana Vuori (toim.) Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja. [Verkkoaineisto]. Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto, Tampere. Saatavissa: <https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/>. Viitattu 22.9.2021.
- Peltonen, Ulla-Maija 2006: Muistitieto folkloristiikassa. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 93–119.
- Pink, Sarah 2007: *Doing visual Ethnography*. SAGE, Thousand Oaks.
- Porsanger, Jelena & Guttorm, Gunvor 2011: Building up the Field of Study and Research on Sámi Traditional Knowledge (árbediehtu). Teoksessa: Porsanger, Jelena & Guttorm, Gunvor (toim.) *Working with Traditional Knowledge. Communities, Institutions, Information Systems, Law and Ethics*. Diedut 1/2011. Sámi allaskuvla. 98–125.
- Schanche, Audhild 2002: Meahcci, den samiske utmarka. Teoksessa: Andersen, Svanhild (toim.) *Samiske landskap og Agenda 21. Kultur, næring, miljøvern og demokrati*. Sámi Institution, Kautokeino, 156–170.
- Tervaniemi, Saara & Magga, Päivi 2018: Belonging to Sápmi. The Sámi conceptions of Home and Home Region. Teoksessa: Eriksen, Thomas & Valkonen, Sanna & Valkonen, Jarno (toim.) *Knowing from the Indigenous North. Sámi Approaches to History, Politics and Belonging*. Routledge, Abingdon, 75–90. <https://doi.org/10.4324/9781315179834-6>
- Turi, Johan 1979: *Kertomus saamelaisista*. Suomennos Samuli Aikio Muittalus samid birra 1910 pohjalta. WSOY, Porvoo.
- Ulkuniemi, Seija 2005: *Valotetut elämät. Perhevalokuvan lajityyppiä pohtivat tilateokset dialogissa katsojien kanssa*. Lapin yliopisto, Rovaniemi.
- Utsi, Mai Britt 1998: *Sámi muitalanárbevierru ja mo luohiti luovvana muitalusas*. Sámi girjjalašvuodadiehtaga váldofágadutkkus. Humanisttalaš fakultehta. Sámi ossodat. Tromssa universitehta, Tromssa.
- Valkeapää, Nils-Aslak 1992: *Aurinko, isäni*. Suom. Pekka Sammallahti. Dat, Guovdageaidnu.

Muistitietotutkimus ja digitaaliset ihmistieteet

Riikka Taavetti

 <https://orcid.org/0000-0001-9601-2206>

Anne Heimo

 <https://orcid.org/0000-0002-7693-4710>

Vielä muutama vuosikymmen sitten useimmat humanistit vierastivat ajatusta, että heidän olisi käytettävä digitaalisia aineistoja tai menetelmiä. Toisin on nyt. Kansainvälisesti *digital humanities* -nimityksellä tunnetulle tutkimuskentälle on lukuisia määritelmiä, jopa niin paljon, että kentän itsessään on sanottu kärsivän ”määritelmäaddiktiosta” (Callaway ja muut 2020). Suomeksi kenttää nimitetään joko digitaaliseksi humanismiksi (tai digihumanismiksi, esim. Haverinen & Suominen 2015) tai digitaaliseksi ihmistieteiksi, jos halutaan korostaa myös yhteiskuntatieteiden kuulumista keskustelun piiriin (Tolonen & Lahti 2018) ja samalla välttää humanismi-termin monitulkintaisuuden tuottamat ongelmat. Suomalaista historian tutkimusta digitaalisten ihmistieteiden kentälle paikantavassa artikkelissaan Kimmo Elo (2016, 20) rajaa tutkimuskenttän Kathleen Fitzpatrickin määritelmään nojaten kattamaan sellaiset tutkimukset, jotka hyödyntävät tietokoneavusteisia menetelmiä ratkaisessaan ihmistieteiden piiriin kuuluvia tutkimusongelmia. Kenttää on määritetty myös huomattavasti laueammin, jolloin digihumanismin on katsottu kattavan myös digitaalisuuden kulttuuristen vaikutusten ja digitaalisten ilmiöiden tutkimuksen (esim. Haverinen & Suominen 2015;

Paju & Oiva & Fridlund 2020). Toisaalta digitaalisuus on esitetty ihmistieteellistä tutkimusta uudistamaan pyrkivänä välivaiheena (Tolonen & Lahti 2018, 257).

Camille Roth (2019) jakaa artikkelissaan digitaaliset ihmistieteet kolmeen lohkoon, yhtäältä digitaalisia aineistoja ja arkistoja käyttäviin, toisaalta numeerisia analyysimenetelmiä hyödyntäviin ja kolmanneksi digitaalisia ilmiöitä tutkiviin. Siinä missä näistä ensimmäinen, Rothin digitoitukseksi humanismiksi (*digitized humanities*) kutsuma, hyödyntää tietokoneavusteisuutta paitsi aineistojen hallinnassa, tallentamisessa ja käytössä, myös esimerkiksi tekstiaineistojen analyysissa, toinen, numeerinen humanismi (*numerical humanities*), pyrkii matemaattisia apuvälineitä käyttäen abstrahoimaan ja mallintamaan ilmiöitä, joista aineistot antavat todisteita. Kuten Roth toteaa, juuri digitoitu humanismi (*digitized humanities*) vastaa tyypillisesti sitä, miten koko kenttä ymmärretään ja usein digitaalisten ihmistieteiden määritelmässä korostuukin tekstien tietokoneavusteisen luennan menetelmien käyttö (esim. Callaway ja muut 2020). Tämä painotus on tarkoittanut, että monet tilastoja tai muuta lähtökohtaisesti numeerista dataa hyödyntävät yhteiskuntatieteellisemmin orientoituneet tutkijat eivät koe digitaalisista ihmistieteistä käytävää keskustelua omakseen (Roth 2019, 619–620). Kolmantena digitaalisten ihmistieteiden osa-alueena Roth käsittelee digitaalisten ilmiöiden, kuten esimerkiksi verkkoyhteisöjen, tutkimusta ja hän näkee tämän tutkimusalueen paitsi kiinnostavana itsessään, myös mahdollisena sillanrakentajana varsin erillisten digitoitujen humanismin ja numeerisen humanismin suuntausten välillä.

Australialainen Alistair Thomson (2007) erottaa muistitietotutkimuksessa neljä paradigman muutosta. Englanniksi *oral history* -nimellä tunnettu tutkimussuuntaus syntyi vasta 1940-luvun lopulla, mutta jo tätä ennen yhteiskuntatieteilijät ja antropologit olivat ryhtyneet haastattelemaan ihmisiä heidän kokemuksistaan. Thomson katsoo, että ensimmäinen paradigman muutos tapahtui toisen maailmansodan jälkeen, kun näihin haastatteleamalla tuotettuihin muistitietoaineistoihin alettiin suhtautua uudentyypisinä lähdeaineistoina, joiden avulla voitiin laajentaa historian ja yhteiskunnallisten tutkimusten perspektiiviä. Thomsonin kuvaamassa toisessa vaiheessa 1970-luvulla post-positivistisen paradig-

man edustajat, kuten Paul Thompson, pyrkivät kumoamaan muistitiedon luotettavuutta ja subjektiivisuutta kohtaan esitetyt moitteet. Tätä suuntausta arvosteltiin näennäisestä demokraattisuudesta ja muistamiseen liittyvien kysymysten kritiikittömästä tarkastelusta. Kolmannessa vaiheessa 1980-luvun kuluessa muistitiedon puolustuksesta lähtenyt tutkimus synnytti aivan uudenlaisen suhtautumistavan ja muistitiedon subjektiivisuus kääntyi ongelmasta resurssiksi. Näissä, joskus myös uudeksi tai radikaaliksi muistitietotutkimukseksi kutsutuissa, tutkimuksissa on 1980-luvun lopulta lähtien kiinnitetty aiempaa enemmän huomiota haastattelujen dialogisuuteen sekä muistitietotutkijan rooliin haastattelijana ja analysoijana. Viimeisintä, yhä käynnissä olevaa paradigman muutosta Thomson kutsuu ”digitaaliseksi vallankumoukseksi”, koska sen on koettu muuttaneen perustavanlaatuisesti tavat, jolla muistitietoa on tallennettu, arkistoitu, analysoitu ja jaettu. (Thomson 2007; ks. myös Boyd & Larson 2014.)

Tartumme tässä luvussa digitaalisten ihmistieteiden ja muistitietotutkimuksellisten näkökulmien yhdistämiseen. Käytämme digitaalisten ihmistieteiden laajaa määritelmää pohtiessamme muistitietotutkimuksen suhdetta tähän nopeasti kehittyvään ja muuntuvaan kenttään sekä digitaalisuuteen tai tietokoneavusteisuuteen yleisemmin. Ymmärrämme digitaaliset ihmistieteet niin digitaalisten ilmiöiden tutkimuksena, aineistojen tietokoneavusteisena analyysinä ja järjestämisenä kuin tutkimustulosten esittämisenäkin. Koska digitaalisten ihmistieteiden ja muistitietotutkimuksen välisistä yhteyksistä ei ole vielä kirjoitettu erityisen paljon, pohdimme kahden omista tutkimuksista nousevan esi-merkin avulla digitaalisten näkökulmien soveltamista muistitietotutkimuksessa sekä tässä havaitsemiamme rajoitteita ja mahdollisuuksia. Esimerkkeinä Anne Heimo käsittelee muistamista sosiaalisessa mediassa ja Riikka Taavetti muistitietokirjoituksia tietokoneavusteista korpusanalyysia apuna käyttäen. Lopuksi pohdimme, mikä on digitaalisuuden merkitys muistitietotutkimukselle, millaisia uusia suuntia digitaalisuus voi avata sekä millaisia uusia eettisiä kysymyksiä digitaalisuus nostaa esiin.

Digitaaliset ihmistieteet ja muistitietotutkimus

Oral history -tutkimus on ollut alusta pitäen teknologiakeskeistä. Suuntauksen mainitaan usein syntyneen Yhdysvalloissa vuonna 1948, jolloin historioitsija ja journalisti Allan Nevins perusti mittavan yhteiskunnallisen ja poliittisen eliitin jäsenten, niin kutsuttujen suurmiesten, haastatteluhankkeen Columbian yliopiston yhteyteen. Columbia Oral History Research Officen hanke oli ensimmäinen, jossa haastattelujen tallentamisessa hyödynnettiin kelanauhureita, vaikka itse haastattelunauhoja ei litteroinnin jälkeen säästettykään. Samalla Nevins tuli lanseeranneeksi termin *oral history*. Merkittäviä muistitietokokoelmia oli kuitenkin syntynyt jo tätä ennen. Suuren laman aikana 1930-luvulla Yhdysvalloissa rekrytoitiin tuhansia kirjailijoita, toimittajia ja tutkijoita – mukaan lukien folkloristeja – haastattelemaan tavallisia amerikkalaisia, eli työläisiä, maalaisköyhälistöä sekä entisiä orjia ja heidän jälkeläisiään. Nelisen vuotta kestäneen ”New Deal Federal Writer’s Projectin” aikana haastateltiin yli 10 000 ihmistä. Se on edelleen yksi mittavimmista ja merkittävimmistä muistitietohankkeista kautta aikojen, vaikka haastateluista vain osa nauhoitettiin eikä syntyneitä kokoelmia kutsuttu vielä tässä vaiheessa *oral history*ksi. (Ks. esim. Dunaway & Baum 1996, 43–45; Ritchie 2012, 3–4, 7.)

Columbia Oral History Research Officen projektin innoittamana muistitietohaastatteluja ryhdyttiin tekemään muuallakin, mutta varsinaisen läpimurron muistitietotutkimus teki vasta 1960-luvulla, kun edulliset ja kevyet kasettinahurit korvasivat kalliit ja painavat kelanahurit. (Ks. esim. Dunaway & Baum 1996, 46; Ritchie 2012, 8.) Myöhemmin, 1980-luvulla, haastatteluja ryhdyttiin tallentamaan cd-levyille, 1990-luvulla minidisceille ja 2000-luvulla erilaisille digitallentimille. (Ritchie 2012, 9; Frisch & Lambert 2012.) Vaikka teknologia onkin ollut oleellinen osa *oral history* -tutkimusta sen alusta alkaen, tietokoneavusteisuus näkyy enemmän muissa tutkimuksen vaiheissa – aineiston keruussa, järjestämisessä, tallentamisessa ja tutkimustulosten esittämisessä – kuin itse muistitietoaineiston analyysissä (Boyd & Larson 2014; Longley Arthur 2015).

Siinä missä erilaiset tietokoneavusteiset analyysimenetelmät ovat levinneet laajasti tekstiä ja puhetta käsittelevien ihmistieteiden piirissä viime vuosikymmeninä, muistitietotutkimuksessa tämän muutoksen tarjoamat mahdollisuudet on koettu – sikäli kuin niistä on ylipäättään keskusteltu – melko vieraina. *Oral history* -tutkimus on esitetty jopa vastakohtaisena kvantitatiivisuutta korostavaksi ymmärretylle tietokoneavusteiselle tutkimukselle (Ritchie 2015) ja sen erityispiirteenä on pidetty kontekstin ja aineiston kokonaisuuden hahmottamista (Sloan 2014). Myös historian tutkimuksen piirissä tietokoneavusteisuus on liitetty ensisijaisesti suurten linjojen ja massiivisten datamäärien tutkimukseen, mutta kuten Julia Laite (2020) on osoittanut, digitaalisuus on muuttanut paljon myös ”pienien historioiden” tutkijoiden, kuten mikrohistorioitsijoiden, työtä. Tietokoneavusteisia menetelmiä käyttävissä muistitietotutkimuskokeiluissa on toisinaan koettu tuskastumista muistitietotutkimuksen aineistojen huonoon soveltuvuuteen tällaiseen analyysiin. Muisteleminen on luonteeltaan vaihtelevaa ja luovaa, eivätkä muistelijat tyypillisesti pysy tutkijan asettamien kysymysten tai aiheiden raameissa. Lisäksi muistelukerronta voi poukkoilla ajallisesti ja teemasta toiseen tai kertojat saattavat käyttää eri käsitteistöä kuin tutkija. Myös eri muistelijoiden sanavalinnat ja kielenkäyttö poikkeavat toisistaan.

Toisaalta, vaikka muistitietotutkimuksen ja digitaalisten ihmistieteiden välillä on havaittu perustavanlaatuisia eroavaisuuksia, niiden kesken on koettu myös samankaltaisuutta ja keskinäistä yhteyttä. Molemmat tutkimussuunnat ovat suhteellisen uusia, perinteisiin akateemisten tieteenalojen jakoihin huonosti sopivia ja ne ovat pyrkineet tavoittamaan arkipäiväistä ja tavallista (Rehberger 2014). Lisäksi, siinä missä digitaalisten ihmistieteiden kehitys esitetään usein tietokoneolingvistiikasta lähteneenä (esim. Elo 2015, 12), historiatieteiden näkökulmasta katsottuna tietokoneavusteisuuden tulo tutkimukseen näyttää hiukan toisenlaiselta. Stephen Robertson (2016) korostaa omassa digitaalisen historian tutkimuksen kuvauksessaan historian opetuksen ja historiakeskustelua demokratisoimaan pyrkineiden aloitteiden merkitystä. Tällä tavalla tietokoneavusteinen historian tutkimus ja *oral history* -tutkimus lähentyvät toisiaan myös tutkimusta ohjaavien aatteiden osalta. Toisaalta, kuten Lara Putnam (2016, 378–379) on huomauttanut, kaikki historian tutkijat

ovat osa digitaalisen tutkimuksen aikakautta ja internetin, tietokoneiden ja tekstihaun mahdollisuudet vaikuttavat tutkijoiden työhön. Sama pätee historian tutkijoiden lisäksi muihinkin muistitietotutkijoihin, mutta toki vaikutukset ovat erilaisia. Esimerkiksi siinä missä laajat digitoidut sanomalehtitietokannat muuttavat monien historian tutkijoiden lähteiden käyttöä, vastaavia laajoja muistitietoaineiston sisältöhaettavia tietokantoja ei ole vielä toistaiseksi saatavilla.

Tietokoneavusteisen analyysin mahdollisuudet kehittyvät nopeasti. Artikkelissaan Tobias Blanke, Michael Bryant ja Mark Hedges (2020) tutkivat oppivien neuroverkkojen avulla positiivisten ja negatiivisten tunnevarausten tunnistamista sekä sitä, millaiset tekstin elementit näiden tunneilmausten tunnistamiseen vaikuttavat. Heidän aineistonaan on suuri kokoelma holokaustia käsitteleviä muistitieto haastatteluja, joissa esiintyy pääkielen, englannin, ohella muunkielisiä sanoja ja jotka on litteroitu ja digitalisoitu vaihtelevalla tarkkuudella. Tässä tapauksessa muistitietoaineisto tarjoaa kiinnostavan testimateriaalin, jonka avulla uusien tekniikoiden soveltamista voi tutkia. Muistitietotutkimuksen näkökulmasta Blanken, Bryantin ja Hedgesin tutkimuksen tulokset eivät sanottavasti tuota uutta: he esimerkiksi toteavat, että haastatteluissa kaikkein kielteisimmät kokemukset liittyvät usein keskitysleireihin. Tästä huolimatta tutkijoiden käsittelemä tapaus on lupaava esimerkki siitä, että jatkossa tietokoneavusteinen analyysi voi auttaa myös varioivan ja tutkijan kysymysten näkökulmasta epäjohdonmukaisen sekä datan laadun suhteen vaihtelevan aineiston analyysissä. Kuten Mikko Tolonen ja Leo Lahti (2018, 236) toteavat artikkelissaan digitaalisista ihmistieteistä ja historian tutkimuksesta, varsinainen paradigman muutos edellyttäisi, että tietokoneavusteisilla menetelmillä saavutettaisiin tuloksia, joihin ei muilla keinoin päästä. Heidän mukaansa tätä vaihetta lähestytään, mutta sitä ei olla aivan vielä saavutettu. (Digitaalisen tutkimuksen tuottamista paradigmanmuutoksista historian tutkimuksessa ks. myös Fridlund 2020.)

Suomalainen muistitietotutkimus, joka erottuu kansainvälisellä *oral history* -kentällä muun muassa kirjoitettujen aineistojen käytön, akateemiseen tutkimukseen kiinnittymisen sekä tiiviin arkistosuhteensa ansiosta (esim. Heimo 2016) on erityisessä asemassa suhteessa digi-

taalisuuden tarjoamiin mahdollisuuksiin. Kehittyvät sähköiset arkistotietokannat ja niiden mahdollistamat monipuoliset haut tarkoittavat usein, että muistitietotutkija tekee tutkimuksessaan jotain sellaista, joka ei olisi mahdollista vain kynän, paperin ja kortiston avulla, vaikka hän ei mieltäisikään tätä tutkimuksensa digitaalisuudeksi. Samalla muistitietotutkimuksen tiivis suhde arkistoihin tarkoittaa, että arkistojen ratkaisut digitaalisuuden suhteen vaikuttavat tutkimuksen mahdollisuuksiin. Suomalaisen muistitietotutkimuksen kiinnittyminen kulttuurisen muistin tutkimukseen tarkoittaa myös, että tällä kentällä käytävät keskustelut esimerkiksi internetin vaikutuksesta kulttuuriseen muistamiseen vaikuttavat myös muistitietotutkimukseen ja avaavat toisen väylän digitaalisuuden merkitysten pohtimiseen. Seuraavassa käsittelemmekin kahden tutkimusesimerkin avulla yhtäältä verkkoyhteisöissä syntyvää muistitietoa ja toisaalta kirjoitetun muistitiedon analyysia tietokoneavusteisesti. Luvun ensimmäisestä esimerkistä on kirjoittanut Anne Heimo, toisen taas Riikka Taavetti. Näiden esimerkkien kautta valotamme muistitietotutkimuksen ja digitaalisuuden erilaisia suhteita.

Digisyntyistä muistelua verkossa

Kansainvälisessä kontekstissa *oral history* pidetään yleisesti menetelmänä, jolla voidaan tuottaa sellaisia omakohtaisiin kokemuksiin perustuvia lähteitä, joita ei muulla tavoin ole saatavilla. *Oral history* -tutkimukseen liittyvät keskeisesti myös sosiaalihistoriasta peräisin olevat näkemykset ”historiaa alhaalta” (*history from below*) sekä ”äänen antamisesta äänetömille” (*giving voice to the voiceless*) (ks. esim. Fingerroos & Peltonen 2006). Usein tämä on merkinnyt yhteiskunnan marginaaliin jäävien ihmisryhmien ja yhteisöjen tutkimista ja heidän kokemustensa esille tuontia tutkimuksissa, museoissa, arkistoissa, tv- ja radiodokumenteissa sekä monenlaisissa yhteisöprojekteissa. *Oral history* -tutkimuksen peruslähtökohtiin kuuluu useita piirteitä, joita digitaalisuus haastaa. Internetin ja älylaitteiden yleistymisen myötä onkin kysyttävä, tarvitsevatko nämä yhteisöt yhä tutkijoita dokumentoimaan ja arkistoimaan kokemuksiaan vai haluavatko he kenties tehdä sen itse? Kun internetin alku-

aikoina netin käyttö oli pitkälti keskustelufoorumeja lukuun ottamatta varsin yksisuuntaista, on sosiaalinen media muuttanut kommunikation monisuuntaiseksi ja alentanut kynnystä omaehtoiselle osallistumiselle. Samanaikaisesti sosiaalisesta mediasta ja blogeista on muodostunut luontevia alustoja muistelulle.

Blogien ohella sosiaalisen median lukuisista palveluista Facebook-ryhmät ovat osoittautuneet erityisen otollisiksi, sillä Facebook soveltuu erinomaisesti nykymuotoisen monimediaisen muistelun alustaksi (ks. esim. Heimo 2014; Heimo 2017; Savolainen & Lukin & Heimo 2020; Heimo 2022). Facebookissa on helppo jakaa muualla julkaistua materiaalia, valokuvia, videoita tai vaikkapa digitoituja arkistoaineistoja. Facebook-ryhmien perustaminen on helppoa ja niitä perustetaan eri teemojen ympärille. Ryhmissä samoista asioista kiinnostuneet ihmiset voivat kohdata toisiaan ja jakaa ryhmän jäseniä kiinnostavia julkaisuja riippumatta fyysisestä sijainnistaan. Ryhmät voivat myös itse hallita yksityisyysasetuksiaan ja määrittellä, keillä on pääsy ryhmään. Ryhmä voi avata julkaisunsa myös ryhmään kuulumattomien näkyville tai halutessaan sulkea ryhmän ulkopuolisilta ja tarjota jäsenilleen turvallisen muistelu ympäristön.

Tyypillinen Facebookissa julkaistu muistojulkaisu on kooste, joka sisältää tekstiä ja visuaalisen elementin eli valokuvan tai videon. Muistojulkaisujen analysointi edellyttää niin kutsuttuja ”sotkuisia menetelmiä”, eli erilaisten menetelmien yhdistämistä ja soveltamista (ks. Paasonen 2013, 34) ja verkon erityispiirteet huomioivia tutkimuseettisiä ratkaisuja (ks. esim. Turtiainen & Östman 2013). Seuraavaksi tarkastelen kahta ”Suomen sisällissota 1918” -ryhmässä¹ julkaistua muistojulkaisua, joiden käyttöön olen saanut muistelijoilta luvan. Verkkotutkimuksen erityispiirteisiin kuuluu myös se, että yhteydenpitoa tutkittaviin on helppoa jatkaa. Kumpikin muistelija on nykyään Facebook-kaverini, ja he seuraavat tutkimuksiani ja jopa välittävät tietoa niistä. Toisaalta aineisto on saatavilla vain sosiaalisessa mediassa, sillä kaupallisten alustojen käyttöehdot eivät anna arkistoille oikeuksia tallentaa julkaistuja muisteluja (Fält 2016). Kummassakin nyt käsiteltävässä esimerkissä kyse on suvun

1 Esimerkkien julkaisuhetkellä ryhmässä oli noin 4 400 jäsentä.

and 37 others

28 comments

Kuva 1. Kodin kaunistukseksi aikanaan hankitun sokerikon tarina toimii nykyään sisällissodan kohtaloista kertovana muistoesineenä. (Facebook, Suomen sisällissota 1918, 28.1.2018. Kuvakaappaus: Anne Heimo 30.10.2020.)

historiasta kertovasta esineestä, joista toinen on ollut pitkään muistelijan perheen hallussa ja toinen vastalöydetty. Monet perhemuistot kietoutuvatkin tänä päivänä muistoesineiden ympärille (Heimo 2022, 66–70; ks. myös Savolainen & Lukin & Heimo 2020).

Ensimmäinen esimerkkijulkaisu on otsikoitu ”Sokerikon traaginen provenienssi” ja se on julkaistu sata vuotta sisällissodan syttymisen jälkeen. Muistojulkaisu kertoo monipolvisen tarinan Kymin tehtaalaisen Kaarlo Korian kohtalosta. Sokerikko kuului Korialle ja hänen vaimolleen joiden koti ”oli tavallista työläishuushollia ’herraskaisempaa’, oli kirjoja hyllyssä ja posliinia kaapeissa” (Facebook, Suomen sisällissota 1918, 28.1.2018). Toukokuussa 1918 paikallinen suojeluskunta syytti Korjaa sokerikon varastamisesta ja muutama päivä myöhemmin hänet teloitettiin. Muistelija pitää teloitusta epäoikeudenmukaisena, koska Korja oli pasifisti eikä ollut ottanut osaa sotatoimiin. Vahvistaakseen Korian hyvyttä kertoja mainitsee Korian lohduttaneen ennen vangitsemistaan

vaimoan, että hänellä ei ole hätää, koska on syytön. Tämän jälkeen muistelija siirtyy kertomaan siitä, miten sokerikko päättyi hänen vaimonsa haltuun. Muistelijan vaimon isoisä, Manu Kontula, oli myös aktiivinen sosialidemokraatti ja pasifisti, joka sisällissodan aikana ja sodan jälkeen auttoi hädässä olevia, mutta toisin kuin Kalle Korja, hän säästy. Muistelija päättää sukutarinansa toteamalla: ”Sokerikko muistuttaa meitä elämän epäoikeudenmukaisuuksista. Sillä jos millä on provenienssia, takanaan traagista historiaa.” (Facebook, Suomen sisällissota 1918, 28.1.2018.) Muistojulkaisu herätti kymmeniä reaktioita (37 kpl) ja kommentteja (28 kpl). Muutama kommentoija kumosi muistelijan väitteet Korjan passiivisuudesta, kertoi Korjan olleen itse asiassa paikallisen työväenyhdistyksen aktiivi sekä paikallisen punakaartin johtohahmo ja jakoi digitoituja lähteitä väitteidensä tueksi. Muistelija ilmaisi tiedon olevan hänelle uutta, ja hän otti sen vastaan kiittolisena todeten perhehistoriansa olleen vinoutunut.

Toisessa esimerkissä muistelija, joka oli ollut pitkään kiinnostunut sukunsa historiasta ja osallisuudesta sisällissodassa, kertoo löytäneensä isoisänsä tavaroiden joukosta puisen valokuvakehyksen, joka on tehty mahdollisesti isoisän ollessa vankileirillä. Punaisiin kuulunut isoisä oli ottanut osaa useisiin taisteluihin ja vangittu Tampereella. Muistelija arveleekin valokuvakehyksen kaiveruksen ”T.S.V.” viittaavaan Tampereen vankileiriin. Myös tämä muistojulkaisu herätti kiinnostusta (23 reaktiota, 37 kommenttia). Muistojulkaisu sai ihmisiä kertomaan vastaavista vankileirikokemuksista omissa suvuissaan. Osa kommentoijista ryhtyi muistelijan kanssa tiiviiseen keskusteluun, jossa he yhdessä alkoivat selvittää, onko kyse Tampereen vankileiristä vai Tammisaaren leiristä. Keskustelun aikana vaihdettiin tietoja ja muistoja ja julkaistiin digitoituja asiakirjoja sekä valokuvia eri arkistojen kokoelmista ja Finnasta löydetystä vastaavista vankileirillä tehdyistä puutöistä. (Facebook, Suomen sisällissota 1918, 8.3.2020.)

Kuten nämä muistojulkaisutkin osoittavat, videoita lukuun ottamatta verkossa muistelu on harvoin suullista – tyypillisempää on julkaista kuvia yhdessä tekstin kanssa. Tästä huolimatta verkossa tapahtuvaan kommunikaatioon suhtaudutaan usein suullisena, sillä kommunikaation spontaanisuus, fragmentaarisuus, hetkellisyys ja alttius muutoksille

Kuva 2. Muistelijan isoisän aikanaan vankileirillä tekemän puisen valokuvakehyksen löytyminen paljasti uutta tietoa isoisän vaiheista sisällissodan aikana. (Facebook, Suomen sisällissota 1918, 8.3.2020. Kuvakaappaus: Anne Heimo 30.10.2020.)

ovat kaikki pikemmin suullisen kuin kirjallisen ilmaisun piirteitä (ks. esim. Portelli 1997, 4). Alessandro Portelli on nimennyt klassikoksi muodostuneessa artikkelissaan ”What Makes Oral History Different?” (1991) *oral historyn* keskeisiksi piirteiksi suullisuuden, narratiivisuuden, subjektiivisuuden, muistin ”toisenlaisen luotettavuuden” sekä haastattelvan ja haastattelijan välisen suhteen.² Nämä kaikki toteutuvat myös

2 Artikkelin julkaistiin alun perin italiaksi 1979, ensimmäisen kerran englanniksi 1981 ja suomeksi 2006. Artikkelin on julkaistu myös kaikissa *Oral History Readerin* painoksissa (Perks & Thomson (toim.) 1998; 2006; 2016).

verkkomuistelussa, vaikkei se ole samassa mielessä suullista kuin *oral history* -tutkimuksessa yleensä tarkoitetaan.

Verkkokommunikaation piirteet saattavat selittää ainakin osittain vii-meaikaiset muutokset teemakirjoituspyyntöjen vastauksissa. Vastaaminen on muuttunut aiempaa vaivattommaksi sähköisten vastauskanavien vuoksi, mutta vastaajien määrä on vähentynyt ja vastaukset ovat lyhentyneet (ks. kansatieteellisten kyselyjen osalta Ekrem 2016). Arkistot mainostavat nykyään keruitaan sosiaalisen median kanavissa ja ne leviävät laajalle. Sosiaalisesta mediasta tuttuun tapaan moni reagoi välittömästi ja vastaa arkiston tai tuttavan Facebook-uutisvirrassa keruukutsun julkaisun kommenttikenttään, mutta ei välttämättä jaksaa koota ajatuksiaan toista kertaa vastatakseen varsinaiseen keruupyyntöön (ks. myös Juvosen ja Taavetin luku tässä kirjassa).

Tietokoneavusteinen kirjoitetun aineiston analyysi

Esitän seuraavaksi esimerkin siitä, miten alun perin kielitieteen tarpeisiin kehitettyjä korpusanalyysimenetelmiä voi hyödyntää muistitietotutkimuksessa. Kuten mainittua, digitaalisten ihmistieteiden ja muistitietotutkimuksen näkökulmien yhdistäminen tutkimusaineiston analyysissa on vielä varsin vähäistä. Korpusanalyysimenetelmät tarjoavat mahdollisuuksia yhtäältä osallistumiseen digitaalisista ihmistieteistä käytävään tutkimuskeskusteluun sekä toisaalta uusien näkökulmien löytämiseen muistitietotutkimuksen aineistoihin. Korpusanalyysimenetelmien avulla voi havaita suurista tekstiaineistoista toistuvia kielellisiä ilmiöitä, kuten esimerkiksi usein toistensa läheisyydessä esiintyviä sanoja. Menetelmiä on useita erilaisia ja niiden käyttö on itsessään paljon vanhempaa kuin tietokoneavusteisuuden mahdollisuus (esim. Krishnamurthy 2006), mutta jo vuosikymmeniä erilaiset tietokoneohjelmat ovat tarjonneet uusia väyliä tekstien tutkimukseen. Yleisemminkin tietokoneavusteisten niin kutsutun etäluvun menetelmien avulla on mahdollista löytää teksteihin uusia kulmia ja tarkastella esimerkiksi visualisoinnin avulla sellaisia tekstin elementtejä, joihin lukija ei välttämättä kiinnitä huomiota ja näin auttaa tutkijaa tunnistamaan analyysille hedelmällisiä kohtia

(Jänicke ja muut 2015; ks. myös Ilkka Jokipiin ja Virva Liskin luku tässä teoksessa). Tekstin piirteiden analyysin lisäksi tietokoneavusteisuutta voi hyödyntää esimerkiksi muistitiedossa mainittujen paikannimien ja niistä muodostuvien karttojen tutkimuksessa. Ieva Garda-Rozenberga (2019) on analysoinut Latviasta toisen maailmansodan aikana lähteneiden pakolaisten pakomatkakuvauksista, miten matkan eri vaiheisiin liittyviä paikkoja mainitaan haastatteluisissa ja millaisia merkityksiä yhtäältä taakse jääneen kotimaan paikkoihin ja toisaalta pakomatkan kohteisiin liitetään.

Tietokoneavusteisten korpusanalyysimenetelmien käyttö digitaalisissa ihmistieteissä on yleisempää esimerkiksi sanomalehtiaineistoja ja julkaistuja kirjoja hyödyntävissä tutkimuksissa (ks. esim. Tolonen & Lahti 2018; Turunen 2021). Näillä aineistoilla on etunaan julkinen saatavuus sekä se, että suuria tekstimassoja on jo digitalisoitu ja saatettu kirjas-tojen tai arkistojen kautta avoimesti saataville. Toisaalta digitaalisessa muodossa saatavilla olevienkin aineistojen käsittely saattaa olla varsin työlästä (Jarlbrink 2020), ja kuten Mikko Tolonen ja Leo Lahti (2018, 250–255) toteavat, aineistojen vapaa jakaminen toisille tutkijoille ei ole ihmistieteissä lainkaan niin itsestään selvää kuin luonnontieteissä. Muistitietotutkimuksen aineistot ovat usein joko haastatteluja tai käsin kirjoitettuja, kuten vanhemmat kirjallisen muistelun kokoelmat ovat. Jotta tietokoneavusteisten menetelmien käyttö olisi ylipäättään mahdollista näiden aineistojen analyysissa, ne on ensin muutettava koneluetta-vaan muotoon joko litteroimalla haastatteluäänitteet tai muuntamalla käsin kirjoitettu teksti konekirjoitukseksi (jälkimmäisestä esim. Turunen 2019). Aiemmin molemmat ovat olleet hyvin työläitä toimenpiteitä, mutta sekä puheen automaattinen litterointi että käsinkirjoitetun tekstin tunnistus paranevat jatkuvasti, mikä tarkoittaa, että aiemmin tietokoneavusteisen analyysin ulottumattomissa olleet aineistot saattavat tulla käyttökelpoisiksi. Kaiken muistitietotutkimusaineiston analyysin tietokoneavusteisuus ei silti ole hyödyllistä. Pienempien kokoelmien kohdalla menetelmien hyödyt jäävät lähes väistämättä vaadittavan aineiston muokkaamisen vaivan jalkoihin. Kuitenkin isommissa aineistoissa, esimerkiksi suurimmissa suomalaisissa kirjoitetun muistitiedon keruissa, nämä menetelmät tarjoavat kiinnostavia mahdollisuuksia.

Tarkastelen seuraavaksi tekstissä toistuvien sanojen ja sanayhdistelmien löytämistä muistitietoaineistosta ja pohdin, onko näiden havaintojen avulla mahdollista tavoittaa jotakin sellaista, mitä lähilukuun perustuvat menetelmät eivät havaitsisi. Esimerkkiaineistoni on osana suomalaista seksuaalisuutta kartoittavaa FINSEX-tutkimusta vuonna 1992 kerätty seksuaalielämäkertojen kokoelma. Aineisto koottiin avoimella kutsulla, joka julkaistiin sanoma- ja aikakauslehdissä. Kuka tahansa kiinnostunut saattoi osallistua tutkimukseen kirjoittamalla seksuaalisista kokemuksistaan sekä seksuaalisuutta koskevista tunteistaan ja ajatuksistaan. Kirjoituskilpailun muodossa järjestettyyn keruuseen osallistui 175 kirjoittajaa (Kontula & Haavio-Mannila 1995), joista 149 antoi luvan kirjoituksensa käyttöön myös myöhemmässä tutkimuksessa. Kirjoitukset on anonymisoitu ja tallennettu digitaalisessa muodossa Tietoarkistoon, josta ne ovat saatavilla tutkimuskäyttöön.

Korpusanalyysimenetelmien kokeilemiseen tämä aineisto soveltuu hyvin, koska se on riittävän suuri ja saatavilla jo valmiiksi koneluetuttavassa muodossa. Arkiston tarjoamista 149 elämäkerrasta otin 148 korpusanalyysin aineistoksi, sillä yksi elämäkerta on kirjoitettu ruotsiksi, eikä sitä siksi voi analysoida yhdessä suomenkielisten tekstien kanssa. Korpusanalyysimenetelmiä voi käyttää sekä käsittelemättömän että lemmatisoidun tekstin analyysiin. Lemmatisointi tarkoittaa sanojen palauttamista perusmuotoihinsa. Erityisesti suomenkielisessä aineistossa, jossa sanojen taivutusmuotoja on lukuisia ja sanojen vartaloissa tapahtuu taivuttaessa muutoksia, lemmatisointi auttaa huomaamaan tekstissä toistuvia sanayhdistelmiä. Toisaalta lemmatisointi hävittää – erityisesti suomen kaltaisessa kielessä – tekstistä paljon tietoa siitä, miten sanat liittyvät toisiinsa. Lemmatisoinnin lisäksi on mahdollista katkaista sanat vartalostaan (esim. Korenius ja muut 2004) tai käyttää hakuja, jotka katkaisevat sanat (esim. Kallio & Mäkelä 2019).

Lemmatisointiin on saatavilla erityisiä ohjelmia. Tämän aineiston kanssa käytin Eetu Mäkelän kehittämää LAS-sovellusta, joka soveltuu erityisen hyvin suomenkielisen aineiston käsittelyyn (Mäkelä 2018). Paraskaan ohjelma ei tuota virheettömästi lemmatisoitua tekstiä, sillä aineistoon tuottavat virheitä esimerkiksi murreilmaisut, kirjoitusvirheet sekä se, että eri sanoilla on keskenään samanlaisia taivutusmuotoja. Vir-

heiden karsiminen edellyttää koko korpuksen läpikäyntiä käsin, minkä olen tälle aineistolle tehnyt (vastaavasta aineiston siivoamisesta ja sen merkityksestä aineistoon tutustumisesta ks. Jarlbrink 2020, 118–119). Joskus lemmatisoinnin lisäksi korpusanalyysin yhteydessä aineistosta poistetaan muut kuin sisältösanat, eli esimerkiksi konjunktiot (esim. Turunen 2019, 172). Tästä aineistosta en poistanut funktiosanoja, koska arvioin, että korpusanalyysin mahdollisuuksissa on kiinnostavaa juuri sellaisten sanayhdistelmien havaitseminen, joita tarkkakaan lukija ei välttämättä huomaisi. Yhteensä tässä näin käsitellyssä korpuksessa on 601 348 sanaa, tai tarkemmin sanottuna sanan perusmuotoa eli lemmaa.

Lemmatisoidun korpuksen yleisimmät sanat ovat *olla*, *ja*, *ei* sekä pronominit *se*, *minä* ja *hän*. Pronominit ja yhdessä niiden kanssa esiintyvät sanat soveltuvat hyvin korpusanalyysin kohteeksi, koska niitä on aineistossa paljon ja lukiessa ne on helppo ohittaa kiinnittämättä niihin suurempaa huomiota. Lisäksi pronomineihin liittyy määrittelyjä identiteetistä (vrt. Turunen 2019, 182–184), ja niiden avulla voidaan pohtia teksteistä löytyviä ryhmiä sekä läheisyyden ja etäisyyden ilmaisuja. Tässä aineistossa erityisesti sanat *minä* ja *hän* ovat yleisiä: *minä* on viidenneksi yleisin (12 459 esiintymää) ja *hän* kuudenneksi yleisin lemma (11 778 esiintymää). Jos halutaan tutkia, minkä sanojen läheisyydessä nämä pronominit esiintyvät tilastollisesti tarkasteltuna useammin kuin olisi pelkän sattuman perusteella todennäköistä, siihen soveltuu kollokaatioanalyysi.³ Seuraavassa taulukossa 1 esitän näiden pronominiin viisi-toista merkitsevintä kollokaattia, eli pronominiin läheisyydessä esiintyvää sanaa.

Kollokaatioista ei ole mahdollista nähdä, missä suhteessa sanat ovat toisiinsa (Turunen 2021, 55–56). Lisäksi, vaikka tarkastelu on rajattu usein toistuviin kollokaatteihin, jotta tuloksiin ei tulisi mukaan yksittäisten vastaajien kirjoituksissa esiintyviä sanoja, näin on silti käynyt (esim.

3 Tässä tapauksessa rajasin tutkittavat kollokaatiot neljä sanaa ennen tutkittua sanaa ja neljä sanaa sen jälkeen esiintyviin (4L, 4R) ja kollokaation merkitsevyyden määrittämiseen käytin *Mutual Information* (MI) -testiä, joka painottaa sisältösanoja ja vakiintuneita ilmaisuja. Molemmat valinnat perustuvat Jarmo Jantusen (2018, 29) tutkimukseen. Jotta tuloksissa eivät painottuisi liiaksi yksittäisen kirjoittajan sanavalinnat, analysoin vain sellaisia kollokaatioita, jotka esiintyvät korpuksessa vähintään viisi-toista kertaa. Toteutin analyysin AntConc-ilmaisohjelmalla (Anthony 2019).

Taulukko 1. *Minä*- ja *hän*-pronominien viisitoista merkitsevintä kollokaattia seksuaalielämäkerroissa.

<i>minä</i>			<i>hän</i>		
sana	MI-testin merkitsevyysarvo	esiintymät	sana	MI-testin merkitsevyysarvo	esiintymät
inhottaa	5,271	16	estellä	4,937	15
vietellä	4,827	20	ojentaa	4,855	17
kehottaa	4,804	33	luokse	4,826	60
käskeä	4,643	44	vagina	4,774	15
syyttää	4,593	31	varoittaa	4,720	16
vaivata	4,559	42	soittaa	4,674	109
vakuuttaa	4,515	18	puolestaan	4,637	19
suuttua	4,493	28	hellästi	4,631	33
raiskata	4,493	35	luona	4,610	88
ärsyttää	4,455	15	lähelle	4,584	39
hävettää	4,429	25	kylki	4,581	15
Terhi	4,397	31	kuiskata	4,549	22
harmittaa	4,395	17	vältellä	4,545	16
opettaa	4,377	68	pyytää	4,540	185
kiusata	4,371	27	kunnioittaa	4,532	29

Terhi). Rajoitteista huolimatta jo näiden kollokaatioiden avulla hahmotuu, miten seksuaalielämäkerroissa kuvataan paitsi positiivisia kokemuksia, myös negatiivisia tunteita ja epämiellyttäviä muistoja. Samoin kollokaateista voi päätellä, että usein kertomusten *hän* on (mahdollinen) kumppani, sillä pronominiin liittyy läheisyyteen liitettäviä sanoja.

Siinä missä koko korpusta analysoimalla voi saada yleiskuvan siitä, millaiset sanat esiintyvät pronominien yhteydessä ja tätä kautta edetä tutkimaan kiinnostavia sanapareja, mielenkiintoisempia tuloksia voi syntyä, jos aineisto jaetaan osakorpuksiin, joita voidaan vertailla keskenään. Tämän esimerkin tapauksessa kirjoittajan sukupuoli on helppo ja arkistoidun aineiston metatiedoista selkeän kaksijakoisena hahmottava jakoperuste. Tähän helppouteen liittyy myös ongelmia. Sukupuoli oletetaan tässä jaossa binääriseksi, jolloin jokainen kirjoittaja on yksiselitteisesti nainen tai mies. Aineisto ei tässä tapauksessa sisällä tekstejä, joissa

kirjoittajan sukupuoli olisi suoranaisesti monitulkintainen, mutta silti kaksijakoisuuden kyseenalaistaminen on tarpeen – näin on aivan erityisesti, koska tietokoneavusteisella etälukemisella on maine menetelmänä, joka tuottaa helposti kaavamaisia sukupuolittuneita jaotteluja (Callaway ja muut 2020). Annettuna otetun sukupuolijaon aineistoon tuottamat erot tulee ottaa analyysin kohteeksi, eikä hyväksyä niitä totuutena siitä, miten miehet ja naiset kirjoittavat. Tämän aineiston kohdalla lisäksi mieskirjoittajia on vähemmän kuin naiskirjoittajia, joskin miesten tekstit ovat pidempiä (miesten teksteistä koostuvassa osakorpuksesta on 258 508 lemmää siinä missä naisten kirjoittamista koostuvassa on 342 840). Seuraavissa taulukoissa 2 ja 3 esitän naisten ja miesten kirjoittamien elämäkertojen osakorpuksista *minä*- ja *hän*-pronominien viisitoista merkitsevintä kollokaattia.

Taulukko 2. *Minä*- ja *hän*-pronominien viisitoista merkitsevintä kollokaattia naisten kirjoittamissa seksuaalielämäkertoissa.

<i>minä</i>			<i>hän</i>		
sana	MI-testin merkitsevyysarvo	esiintymät	sana	MI-testin merkitsevyysarvo	esiintymät
kehottaa	4,938	18	tarttua	4,997	15
raiskata	4,714	32	luokse	4,917	26
kiusata	4,652	21	vältellä	4,882	15
käskää	4,504	21	soittaa	4,825	71
mitä	4,469	19	lähelle	4,704	26
opettaa	4,428	52	luona	4,689	52
vaivata	4,338	21	työntää	4,652	31
hävettää	4,331	15	hämmästyä	4,546	16
hellästi	4,331	20	kieltäytyä	4,538	25
riisua	4,314	22	mustasukkainen	4,512	25
kiinnostaa	4,256	44	tappaa	4,506	16
selvästi	4,246	18	syli	4,500	62
loukata	4,246	21	syöttää	4,478	17
suuttua	4,221	16	pyytää	4,472	86
vedä	4,147	76	hyväillä	4,453	72

Taulukko 3. *Minä*- ja *hän*-pronominien viisitoista merkitsevintä kollokaattia miesten kirjoittamissa seksuaalielämäkerroissa.

<i>minä</i>			<i>hän</i>		
sana	MI-testin merkitsevyysarvo	esiintymät	sana	MI-testin merkitsevyysarvo	esiintymät
syöttää	5,422	18	ystävätär	5,350	20
torjua	4,982	15	hellästi	4,994	15
vaivata	4,846	21	kuiskata	4,865	16
käskää	4,840	23	kehottaa	4,805	17
kehottaa	4,729	15	maha	4,765	16
terhi	4,580	31	luokse	4,760	34
rakastaa	4,539	42	ihailla	4,746	20
iskeä	4,513	15	kaula	4,713	18
kiihottaa	4,331	18	reisi	4,672	46
myöntää	4,323	19	kieli	4,672	34
pyytää	4,265	73	nuolla	4,625	15
lähettää	4,257	15	käskää	4,605	21
tarttua	4,240	20	pyytää	4,601	99
Armi	4,240	20	päästää	4,590	17
Arja	4,191	17	suudella	4,570	68

Ehkä mielenkiintoisin ero kollokaatiolistojen välillä näkyy siinä, miten naisten kirjoittamissa teksteissä erityisesti *minä*-pronominiin liittyy väkivaltaa kuvaavia verbejä (*raiskata*, *kiusata*), joita miesten teksteissä ei näiden kollokaatiolistojen perusteella esiinny. Tämä viittaa osaltaan siihen, miten naisten teksteissä kuvataan huomattavasti enemmän omakohteisesti koettua väkivaltaa ja raiskauksiksi nimettyjä kokemuksia. Myös miesten osalta *minä*-pronominiin liittyvät verbit ovat melko negatiivisesti latautuneita, mutta eivät yhtä väkivaltaisia, vaan pikemmin torjuntaan tai epävarmuuteen liittyviä. Sen sijaan *hän*-pronominiin miehet liittävät lähes yksinomaan läheisyyteen tai intiimiyteen liittyviä sanoja, mutta naisten kirjoituksissa *hän*-pronominiinkin liittyy vaikeita tunteita ja väkivaltaisuuteen viittaavia verbejä. Miesten kirjoituksiin perustuvissa sanalistoissa näkyy myös yksittäisten ruumiinosien nimiä, naisilla ainoa vastaava sana on *sylä*. Huomioiden, että kirjoitukset käsittelevät enimmäkseen heteroseksuaalisia suhteita (mutta eivät yksinomaan niitä, ks.

Taavetti 2019), kollokaatiolistojen avulla voi havaita, että naisten ja miesten käyttämät sanat, joilla he kuvaavat periaatteessa jaettuja seksuaalisia kokemuksia, ovat huomattavasti toisistaan eroavia.

Tällainen korpusanalyysin sovellus mahdollistaa lähinnä muistitiedon käyttämisen lähteenä, eli sen analysoimisen, *mitä* kirjoittajat muistelevat (muistitiedosta tutkimuksen lähteenä ja kohteena ks. esim. Fingerroos & Haanpää 2006). Toisaalta esimerkin avulla voi myös tutkia, millaiset aiheet ovat olleet aineistossa kerrottavissa omakohtaisina tai ainakin kirjoittajaan itseensä liitettyinä. Sen sijaan muistelemisen prosesseihin tai esimerkiksi erilaisiin ajallisuuksiin, kuten muisteltuun ja muistelun aikaan, tällä tavalla ei pääse käsiksi. Muiden analyysimenetelmien avulla olisi mahdollista paikantaa esimerkiksi aikamuotoja lemmatisoimattomasta tekstistä. Yleisesti toistensa yhteydessä esiintyvien sanojen etsiminen myös hävittää näkyvistä yksittäiset tai harvinaiset kertomukset. Tästä analyysistä voisi arvella esimerkiksi, että vain naiset käyttävät *raiskata*-sanaa kuvatessaan omia kokemuksiaan, mutta näin ei ole, vaan myös yksi mieskirjoittaja kertoo nuorena kokemastaan raiskauksesta (Frisk & Taavetti 2021). Tästä syystä pelkkien yleisten sanojen tunnistamisella ei voi luotettavasti päätellä, millaisia aiheita aineistossa käsitellään.

Käsittämäni yksinkertaisen esimerkin avulla voi havaita, miten korpusanalyysi voi avata uusia väyliä muistitietotutkijalle. Tietokoneavusteisilla menetelmillä tutkija voi tehdä tutusta aineistosta itselleen uudelleen vierasta ja nähdä sellaista, mihin ei välttämättä kiinnitä huomiota aineistoa lukiessaan ja keskittyessään kertomusten sisältöön tai kerronnan muotoihin. Samoin erilaiset haut ja erilaisten sanayhdistelmien etsiminen auttavat kohdistamaan lähilukua aineiston kiinnostaviin kohtiin, jolloin analyysin kohteena voi olla suurempi aineisto kuin pelkkää lähilukua hyödyntämällä (ks. myös Turunen 2021, 49–50). Vaikka digitaalisessa muodossa olevaan aineistoon voisi yksinkertaisesti tehdä hakuja ja valita analyysin kohteeksi ne tekstit, joissa jokin kiinnostava sana esiintyy – mikä olisi jo itsessään tietokoneavusteisuuden hyödyntämistä – korpusanalyysimenetelmillä voi tehdä tarkempia hakuja ja etsiä paitsi yksittäisiä sanoja, myös esimerkiksi sanoja, jotka esiintyvät toistensa läheisyydessä tavanomaista useammin. Lisäksi korpusanalyysin

menetelmien avulla voi kasvattaa laajasta aineistosta tehtyyn otokseen perustuvaa tutkimusta koko aineistoa koskevaksi ja pohtia sanatason tarkastelun perusteella, pätevätkö otoksesta tehdyt havainnot esimerkiksi joidenkin teemojen liittymisestä toisiinsa aineistossa myös laajemmin. (Vastaavista havainnoista suullisen runouden tutkimuksessa ks. Kallio & Mäkelä 2019, 37–38.)

Eettisiä kysymyksiä ja uusia suuntia

Tässä luvussa olemme tarkastelleet muistitietotutkimuksen suhdetta digitaalisten ihmistieteiden kehittyvään kenttään. Digitaalisia ihmistieteitä on pyritty määrittelemään lukuisilla tavoilla ja rajaamaan sitä, mitä kaikkea ”digitaalinen” tutkimus oikeastaan sisältää. Toisaalta *oral history* -tutkimuksen piirissä digitaalisuutta on kuvattu tutkimuksen uudeksi paradigmaksi. Digitaalinen käänne voi muuttaa myös tutkijoiden työskentelytapoja, sillä usein digitaalisten ihmistieteiden hankkeet ovat laajojen tieteidenvälisen tutkimusryhmien työtä (esim. Paju & Oiva & Fridlund 2020, 6), mikä ei ole – ainakaan toistaiseksi – muistitietotutkimuksen piirissä aivan tavallista. Ehdotamme, että digitaalisuuden voi hahmottaa näiden keskustelujen ohella myös jatkumona, jossa käytännössä jokainen nykytutkija hyödyntää, kuten Lara Putnam (2016) on historiantutkimuksen osalta todennut, jollain tavalla tietokoneavusteisuutta, eikä tiukkaa rajaa digitaalisen ja analogisen tutkimuksen välille voi vetää (ks. myös Fridlund 2020). Tällöin määritelmäkeskustelujen tai suurten paradigmanmuutosten pohtimisen ohella nousee keskeiseksi sen ymmärtäminen, millaisia asioita tietokoneavusteisuus mahdollistaa tutkimuksessa, miten se vaikuttaa tutkijoiden työhön ja missä kaikissa tutkimusprosessin vaiheissa se on läsnä.

Esimerkkinä digisyntyisten aineistojen käytöstä, jossa digitaalisuus on läsnä yhtäältä aineiston muodossa ja toisaalta sen keruussa, olemme tarkastelleet internetmuistelua. Sosiaalisen median kanavissa tapahtuva muistelu on monimediaista, omaehtoista, suunnittelematonta ja sirpaleista. Useimmiten kirjallisesta muodostaan huolimatta se sisältää paljon suullisen muistelun piirteitä. Verkossa tapahtuva muistelu vaikuttaa

myös kirjalliseen muisteluun, ja monet kirjallista muistitietoa keräävät tahot ovatkin havainneet, että keruut kyllä tavoittavat sosiaalisen median kanavien kautta kiinnostuneita osallistujia, mutta samalla muistelu saattaa muuttua enemmän lyhyen ja sirpaleisen nettikirjoittelun kaltaiseksi.

Esimerkkinä tutkimusaineistojen tietokoneavusteisesta analyysistä paneuduimme elämäntarinoiden käsittelyyn korpusanalyysimenetelmien avulla. Tällä alueella muistitietotutkimus voi hyödyntää keskustelua, jota käydään suullisen runouden korpusanalyttisestä tulkinnasta. Kuten Kati Kallio ja Eetu Mäkelä (2019) artikkelissaan itämerensuomalaisen suullisen runon arkistojen tutkimuksesta toteavat, mielekkään tutkimuksen tekee mahdolliseksi vankka tutkimusperinne, johon uudet havainnot voidaan sijoittaa ja jonka ansiosta digitoidut kokoelmat ylipäänsä ovat olemassa. Samoin kuin suullisen runon kohdalla, myös muistitietotutkimuksen osalta tietokoneavusteiset analyysit asettuvat osaksi olemassa olevaa tutkimusperinnettä sekä arkistojen ja tutkimuksen yhteistyötä. Digitaalisen tutkimuksen tulisikin asettua osaksi aiempaa samoja aineistoja tai teemoja koskevaa tutkimusta, ei niistä erilliseksi (Tolonen & Lahti 2018, 239). Erityisiä mahdollisuuksia korpusanalyysimenetelmien käyttö saattaa avata verkkoaineistojen analyysissa, jossa aineistot ovat jo valmiiksi koneluettavassa muodossa ja niitä on usein paljon. Esimerkiksi Suomi24-keskustelufoorumien aineisto on saatavilla tutkijajäystävällisesti Kielipankin kautta ja hyödynnettävissä muistitietotutkimuksellisesti (ks. esim. Johansson ja muut 2018).

Aineistojen korpusanalyttinen tutkimus herättää uusia eettisiä kysymyksiä. Korpusanalyysissa aineistoa käsitellään yhtenä suurena massana, jolloin on vaara, että yksittäisten muistelujen kiinnittyminen niiden kertojaan katoaa, ja samalla häviää juuri se, mikä muistelussa saattaa olla kaikkein kiinnostavinta, eli yksilöllinen ja varioiva kokemukseronta. Kuten Kallio ja Mäkelä (2019) painottavat, uudet menetelmät, jotka mahdollistavat aiempaa monipuolisemmat haut ja aineistoja koskevan tiedon (eli metadatan) hyödyntämisen, ovat käyttökelpoisia yhdessä perinteisten lähiluvun ja luokittelun menetelmien kanssa. Sen sijaan suoraan määrälliset tutkimuskysymykset tuskin ovat mielekkäitä suullisen runon kokoelmia analysoitaessa. Sama koskenee muistitietotutkimusta. Esimerkiksi kirjallisen muistelun kokoelma ei ole edustava otos mistään

laajemmasta joukosta, joten sen suoraviivainen määrällinen analyysi ei tuota yleistettäviä eikä siksi välttämättä kovin kiinnostavia tuloksia. Kuten historian tutkimuksessa, myös muistitietotutkimuksessa digitaalisten menetelmien käyttö johtaa usein vuorotteluun etä- ja lähiluvun välillä (historiantutkimuksen osalta ks. Paju & Oiva & Fridlund 2020).

Digitaalinen vallankumous on johtanut suuriin muutoksiin muistitiedon tutkimuksessa, joskaan kaikki muutokset eivät ole toteutuneet aiemmin ennakoidulla tavalla. Digitaalisissa ihmistieteissä vaatimus tutkimusaineistojen avoimesta jakamisesta korostuu (Tolonen & Lahti 2018), osin siitä syystä, että isojen aineistojen käsittely analyysia varten on työlästä ja on mielekästä, että seuraavat tutkijat pääsevät hyötymään aiemmin tehdystä työstä. Jos aiemmin muistitieto haastattelujen laajamittaista arkistointia mutta vähäistä käyttöä pidettiin *oral history* ”syvänä, synkkänä salaisuutena” (Frisch 2008, 223), herättää nyt haastattelujen julkaiseminen verkossa uusia huolia (ks. esim. Larson 2014, 161–162). Kysymys haastattelujen verkkojulkaisemisesta on myös yksi esimerkki siitä, miten digitaalisuus on läsnä tutkimusaineistojen ja tutkimustulosten levittämisessä.

Vaikka Suomessa muistitieto haastattelujen julkaiseminen on yhä vähäistä, on haastattelujen avaaminen arkistojen, museoiden ja projektien kotisivuilla yleistynyt muualla. Uusi käytäntö edellyttää tutkijalta entistä tarkempaa eettistä pohdintaa haastattelun vaikutuksista haastateltavalle ja hänen edustamalleen yhteisölle tai asialle sekä metodista punnintaa siitä, miten julkaiseminen vaikuttaa ihmisten muisteluun. Samalla pohdittavaksi tulee, miten puolestaan vaikuttaa aineiston tuottaminen vain tutkimuskäyttöön. Joissain tapauksissa on päädytty siihen, että alkuperäisestä haastattelusta editoidaan erillinen julkaistava versio (esim. Larson 2014, 162). Huolta on aiheuttanut lisäksi haastattelujen käyttäminen muissa kuin alkuperäisissä konteksteissaan (esim. Smith 2013): verkkojulkaisemisessa onkin huomioitava, että aineisto saattaa karata sen alkuperäisen julkaisijan ulottumattomiin, eikä voida estää sen asettumista uusiin, mahdollisesti epätoivottaviin yhteyksiin. Tietyssä määrin aineistojen anonymisointi voi mahdollistaa niiden jakamisen, mutta toisaalta muistitietoaineiston anonymisointi hävittämättä sen keskeistä sisältöä voi olla mahdotonta.

Joka tapauksessa digitaalisuus muuttaa muistitietotutkijoiden työtä, Michael Frischin mukaan vielä ”entistä osallistuvammaksi, avoimemmaksi, käytettävämmäksi ja hauskemerkiksi” (Frisch 2016). Digitaalisuuden vaikutus saattaa tuntua tutkimusaineistojen keruussa, itse analyysis-
sa tai tulosten esittämisessä. Digitaalisuus tuo uusia ulottuvuuksia myös muistitietoaineistojen käytölle esimerkiksi opetuksessa ja museoissa. Jo nyt on saatavilla paljon videoarkistoja, joista löytyy mitä mielenkiintoisimpia muistitietohaastatteluja esimerkiksi opetuksessa käytettäväksi. Videoiden avulla menneisyydestä voi tehdä elävää tavalla, johon pelkkä teksti ei välttämättä pysty. Kun uutta teknologiaa tulee käyttöön, nähdäänkö jatkossa hologrammihaastatteluja tai lisätyn todellisuuden sovelluksia?

LÄHTEET

TUTKIMUSAINIESTOT

Facebook. Suomen sisällissota 1918 -ryhmä. <https://www.facebook.com/groups/750741371611716/> Viitattu 30.10.2020.

Kontula, Osmo: Seksuaalisuus osana elämää 1992 [elektroninen aineisto]. FSD2952, versio 1.0 (2015-04-27). Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto, Tampere [jakaja]. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:fsd:T-FSD2952>.

KIRJALLISUUS

Anthony, Lawrence 2019: *AntConc*. 3,5.8 ed. Waseda University, Tokio.

Blanke, Tobias & Bryant, Michael & Hedges, Mark 2019: Understanding Memories of the Holocaust. A New Approach to Neural Networks in the Digital Humanities. *Digital Scholarship in the Humanities* 35:1, 17–33. <https://doi.org/10.1093/llc/fqyo82>

Boyd, Douglas A. & Larson, Mary A. (toim.) 2014: *Oral History and Digital Humanities. Voice, Access, and Engagement*. Palgrave Macmillan, New York. <https://doi.org/10.1057/9781137322029>

Callaway, Elizabeth & Turner, Jeffrey & Stone, Heather & Halstrom, Adam 2020: The Push and Pull of Digital Humanities. Topic Modeling the “What is digital humanities?” Genre. *Digital Humanities Quarterly* 14:1.

Dunaway, David K., & Baum, Willa K. 1996 (1984): *Oral History. An Interdisciplinary Anthology*. AltaMira Press, Walnut Creek.

Ekrem, Carola 2016: Att berättas eller rapporteras sitt liv. Teoksessa: Korkiakangas, Pirjo & Olsson, Pia & Ruotsala, Helena & Åström, Anna-Maria (toim.) *Kirjoittamalla kerrotut*.

- Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteinä*. Suomen kansatieteilijöiden yhdistys Ethnos ry, Helsinki, 80–102.
- Elo, Kimmo 2016: Digitaalisen historiantutkimuksen kenttää louhimassa. Teoksessa: Elo, Kimmo (toim.) *Digitaalinen humanismi ja historiatieteet*. Turun Historiallinen Yhdistys, Turku, 11–35.
- Fingerroos, Outi & Peltonen, Ulla-Maija 2006: Muistitieto ja tutkimus. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 7–24.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina 2006: Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 25–48.
- Fridlund, Mats 2020: Digital History 1.5. A Middle Way Between Normal and Paradigmatic Digital Historical Eesearch. Teoksessa: Fridlund, Mats & Oiva, Mila & Paju, Petri (toim.) *Digital Histories. Emergent Approaches within the New Digital History*. Helsinki University Press, Helsinki, 69–87. <https://doi.org/10.33134/HUP-5-4>
- Frisch, Michael 2008: Three Dimensions and More. Oral History Beyond the Paradoxes of Method. Teoksessa: Nagy Hess-Biber, Sharlene & Leavy, Patricia (toim.) *Handbook of Emergent Methods*. Guilford Press, New York, 221–238.
- Frisch, Michael 2016: Oral History in the Digital Age. Beyond the Raw and the Cooked. *Australian Historical Studies* 47:1, 92–107. <https://doi.org/10.1080/1031461X.2015.1122073>
- Frisch, Michael & Lambert, Douglas 2012: Case Study: Between the Raw and the Cooked in Oral History: Notes from the Kitchen. Teoksessa: Ritchie, Donald A. (toim.) *The Oxford Handbook of Oral History*. Oxford University Press, Oxford, 333–348.
- Frisk, Matleena & Taavetti, Riikka 2021: Remembering Rape. Temporal Construction of Sexual Violence in Autobiographical Narration in the 1990s Finland. *Sexualities* [verkkojulkaisu ennen varsinaista julkaisua]. <https://doi.org/10.1177/1363460721993037>.
- Fält, Katja 2016: Someaineistojen arkistointi ja jatkokäyttö kaatuvat useimpien alustojen käyttöehtoihin. [verkkoaineisto]. *Tietoarkisto* 45:2. Saatavissa: https://www.fsd.tuni.fi/lehti/fi/45/some_data.html. Viitattu 10.1.2022.
- Garda-Rozenberga, Ieva 2019: Mapping Life Stories of Exiled Latvians. *Trames. Journal of the Humanities and Social Sciences* 23:2, 145–157. <https://doi.org/10.3176/tr.2019.2.02>
- Haverinen, Anna & Suominen, Jaakko 2015: Koodaamisen ja kirjoittamisen vuoropuhelu? Mitä on digitaalinen humanistinen tutkimus. [Verkkojulkaisu.] *Ennen ja nyt – Historian tietosanomat*. Saatavissa: <https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/108634>. Viitattu 26.8.2022.
- Heimo, Anne 2014: The 1918 Finnish Civil War Revisited. The Digital Aftermath. *Folklore* 57, 141–168. <https://doi.org/10.7592/FEJF2014.57.heimo>
- Heimo, Anne 2016. Nordic-Baltic Oral History on the Move. *Oral History Journal* 44:2, 37–46.
- Heimo, Anne 2017: The Italian Hall Tragedy, 1913. A Hundred Years of Remediated Memories. Teoksessa: Törnqvist-Plewa, Barbara & Sindbæk Andersen, Tea (toim.) *The Twentieth Century in European Memory. Transcultural mediation and reception*. Brill, Leiden, 240–267. https://doi.org/10.1163/9789004352353_012

- Heimo, Anne 2022: "Got My Finn Tattoo!". Sharing Family Memories on Facebook. Teoksessa: Švaifčková Slabáková, Radmila (toim.) *Family Memory. Practices, Transmissions and Uses in a Global Perspective*. Routledge, Abingdon, 214–230. <https://doi.org/10.4324/9781003156048-17>
- Jantunen, Jarmo 2018: Korpusavusteinen diskurssintutkimus (CADS). Analyysesimerkki homouden ja heterouden digitaalisista diskursseista. *AFinLA-e: Soveltavan kielitieteen tutkimuksia* 0:11, 20–44. <https://doi.org/10.30660/afinla.69259>
- Jarlbriink, Johan 2020: All the Work That Makes it Work. Digital Methods and Manual Labour. Teoksessa: Fridlund, Mats & Oiva, Mila & Paju, Petri (toim.) *Digital Histories. Emergent Approaches within the New Digital History*. Helsinki University Press, Helsinki, 113–126. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1c9hpt8.12>
- Johansson, Marjut & Jantunen, Jarmo H. & Heimo, Anne & Ahonen, Mirka & Laippala, Veronika 2018: Verkkokeskustelujen kansa. Korpusavusteinen diskurssianalyysi Suomi24-keskustelupalstasta. *Sananjalka* 60, 96–117. <https://doi.org/10.30673/sja.69963>
- Jänicke, Stefan & Franzini, Greta & Cheema, Muhammad Faisal & Scheuermann Gerik 2015: On Close and Distant Reading in Digital Humanities. A Survey and Future Challenges. Teoksessa: Borgo, R. & Ganovelli, F. & Viola, I. (toim.) *Eurographics Conference on Visualization (EuroVis) – STARS*.
- Kallio, Kati & Mäkelä, Eetu 2019: Suullisen runon sähköisestä lukemisesta. *Elore* 26:2, 26–41. <https://doi.org/10.30666/elore.84570>
- Kontula, Osmo & Haavio-Mannila, Elina 1995: *Matkalla intohimoon. Nuoruuden hurma ja kärsimys seksuaalielämäkertojen kuvaamana*. WSOY, Porvoo.
- Korenien, Tuomo & Laurikkala, Jorma & Järvelin, Kalervo & Juhola, Martti 2004: Stemming and Lemmatization in the Clustering of Finnish Text Documents. Teoksessa: Grossman, David & Gravano, Luis & Zhai, Cheng Xiang & Herzog, Otthein & Evans, David A. (toim.) *Proceedings of the Thirteenth ACM International Conference on Information and Knowledge Management*. Association for Computing Machinery, 625–633. <https://doi.org/10.1145/1031171.1031285>
- Krishnamurthy, Ramesh 2006: Collocations. Teoksessa: Keith Brown (toim.) *Encyclopedia of Language & Linguistics*. Elsevier Science, Amsterdam, 596–600. <https://doi.org/10.1016/B0-08-044854-2/00414-4>
- Laite, Julia 2020: The Emmet's Inch. Small History in a Digital Age. *Journal of Social History* 53:4, 963–989. <https://doi.org/10.1093/jsh/shy118>
- Larson, Mary 2014: "We all begin with a Story". Discovery and Discourse in the Digital Realm. Teoksessa: Boyd, Douglas A. & Larson, Mary A. (toim.) *Oral history and Digital Humanities. Voice, Access, and Engagement*. Palgrave Macmillan, New York, 157–171. https://doi.org/10.1057/9781137322029_10
- Longley Arthur, Paul 2015: Coda. Data Generation. *Biography. An Interdisciplinary Quarterly* 38:2, 312–320. <https://doi.org/10.1353/bio.2015.0016>
- Mäkelä Eetu 2018: *Language Analysis Tool*. [verkkoinaisto]. Saatavissa: <https://github.com/hsci-r/las>. Viitattu 3.11.2020.
- Paasonen, Susanna 2013: Ihmisiä, kuvia ja tekstejä. Teoksessa: Laaksonen, Salla & Matikainen, Janne & Tikka, Minttu (toim.) *Otteita verkosta. Verkon ja sosiaalisen median tutkimusmenetelmät*. Vastapaino, Tampere, 34–48.

- Paju, Petri & Oiva, Mila & Fridlund, Mats 2020: Digital and Distant Histories. Emergent Approaches within the New Digital History. Teoksessa: Fridlund, Mats & Oiva, Mila & Paju, Petri (toim.) *Digital Histories. Emergent Approaches within the New Digital History*. Helsinki University Press, Helsinki, 3–18. <https://doi.org/10.2307/j.ctvc1c9hpt8.6>
- Portelli, Alessandro 1991: *The Death of Luigi Trastulli, and Other Stories. Form and Meaning in Oral History*. State University of New York Press, Albany.
- Portelli, Alessandro 1997: *The Battle of Valle Giulia. Oral History and the Art of Dialogue*. The University of Wisconsin Press, Madison.
- Putnam, Lara 2016: The Transnational and the Text-Searchable. Digitized Sources and the Shadows They Cast. *American Historical Review* 121:2, 377–402. <https://doi.org/10.1093/ahr/121.2.377>
- Rehberger, Dean 2014: [o]ral [h]istory and the [d]igital [h]umanities. Teoksessa: Douglas A. Boyd & Larson, Mary A. (toim.) *Oral history and Digital Humanities. Voice, Access, and Engagement*. Palgrave Macmillan, New York, 187–197. https://doi.org/10.1057/9781137322029_12
- Ritchie, Donald A. 2012: Introduction. The Evolution of Oral History. Teoksessa: Ritchie, Donald A. (toim.) *The Oxford Handbook of Oral History*. Oxford University Press, New York, 3–17.
- Ritchie, Donald A. 2015: *Doing Oral History. A Practical Guide*. Oxford University Press, New York. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195339550.013.0001>
- Robertson, Stephen 2016: The Differences between Digital Humanities and Digital History. Teoksessa: Gold, Matthew K. & Klein, Lauren F. (toim.) *Debates in the Digital Humanities 2016*. University of Minnesota Press, Minneapolis & Lontoo. <https://doi.org/10.5749/j.ctt1cn6thb.28>
- Roth, Camille 2019: Digital, digitized, and numerical humanities. *Digital Scholarship in the Humanities* 34:3, 616–632.
- Savolainen, Ulla & Lukin, Karina & Heimo, Anne 2020: Omaehtoisen muistamisen materiaalisuus ja monimediaisuus: Muistitietotutkimus ja uusmaterialismi. *Elore* 27:1, 60–84. <https://doi.org/10.30666/elore.89039>
- Sloan, Stephen M. 2014: Swimming in the Exaflood. Oral History as Information in the Digital Age. Teoksessa: Boyd, Douglas A. & Larson, Mary A. (toim.) *Oral History and Digital Humanities. Voice, Access, and Engagement*. Palgrave Macmillan, New York, 175–186. https://doi.org/10.1057/9781137322029_11
- Smith, Graham 2013: *The Fascists Keep Killing my Grandfather. Oral History Archiving and Thought Collectives in the Digital Age by Graham Smith*. [verkkoaineisto]. Voices and the Archive. Oral History, Research and Researchers, 20th November 2013, October Gallery. Saatavissa: <http://eprints.ncrm.ac.uk/3281/>. Viitattu: 10.1.2022.
- Taavetti, Riikka 2019: Discovered Queer Desires. Rereading Same-Sex Sexuality from Finnish and Estonian Life Stories of the 1990s. *Journal of the History of Sexuality* 28:2, 205–234. <https://doi.org/10.7560/JHS28202>
- Thomson, Alistair 2007: Four Paradigm Transformations in Oral History. *Oral History Review* 34:1, 49–70. <https://doi.org/10.1525/ohr.2007.34.1.49>

- Tolonen, Mikko & Lahti, Leo 2018: Digitaaliset ihmistieteet ja historiantutkimus. Teoksessa: Hannikainen, Matti O. & Danielsbacka, Mirka & Tepora, Tuomas (toim.) *Menneisyyden rakentajat. Teoriat historiantutkimuksessa*. Gaudeamus, Helsinki, 235–258.
- Turtiainen, Riikka & Östman, Sari 2013: Verkkotutkimuksen eettiset haasteet. Armi ja anoreksia. Teoksessa: Laaksonen, Salla & Matikainen, Janne & Tikka, Minttu (toim.) *Otteita verkosta. Verkon ja sosiaalisen median tutkimusmenetelmät*. Vastapaino, Tampere, 47–65.
- Turunen, Risto 2019: From the Object to the Subject of History. Writing Factory Workers in Finland in the Early 20th Century. Teoksessa: Droste, Heiko & Salmi-Niklander, Kirsti (toim.) *Handwritten Newspapers. An Alternative Medium during the Early Modern and Modern Periods*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 170–192.
- Turunen, Risto 2021: *Shades of Red. Evolution of the Political Language of Finnish Socialism from the 19th Century until the Civil War of 1918*. The Finnish Society for Labour History, Helsinki.

TAPAUSTUTKIMUS

Vuoden 1918 ylisukupolvinen muistaminen

Ilkka Jokipii

Virva Liski

 <https://orcid.org/0000-0003-1715-2046>

Tämä tapaustutkimus käsittelee ”Sisällissodan pitkäaikaisvaikutukset”-hankkeen vuosina 2018 ja 2019 toteuttamaa kyselytutkimusta Suomen vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta.¹ Tutkimme sisällissodan ylisukupolvista muistamista sodan kokeneiden jälkeläisten parissa neljän sukupolven ketjussa.

Aineistomme on kerätty kyselytutkimuksena sisällissotaan osallistuneiden henkilöiden jälkipolvilta sekä syntymävuoden ja kotipaikan mukaan vastaavalta verrokijoukolta. Kysely lähetettiin yhteensä 7 237:lle sellaiselle henkilölle, joiden esivanhemmat ovat arkistolähteiden pohjalta osallistuneet sotaan, sekä 3 693:lle väestötietojärjestelmästä poimitulle verrokkille. Kaiken kaikkiaan vastauksia palautui noin 2 300. Tätä lukua varten käytössä on kuitenkin ollut vain osa tutkimusaineistosta, yhteensä 949 vastausta.

Sisällissodan muistamista on tutkittu paljon. Tutkimus on kuitenkin keskittynyt usein sodan kokeneiden punaisten ja valkoisten muistikult-

1 Hanke on saanut vuosina 2017–2020 rahoitusta Koneen Säätiöltä.

tuureihin tai paikallisyhteisöjen tapoihin muistaa sisällissotaa (ks. esim. Heimo 2010; Peltonen 1996; Roselius 2011). Sodan kokeneiden ja ennen kaikkea sodasta selvinneiden jälkeläisten muistamisen tapoja ei ole aiemmin tutkittu vastaavalla, koko maan kattavalla laajuudella. Emme myöskään käsittele vain avoimiin keruihin vastanneiden ”aktiivisten” muistelijoiden tuottamaa materiaalia, vaan muistitietoa on kartoitettu systemaattisesti kummankin osapuolen jälkeläisten keskuudesta. Kaikki tämän tutkimuksen muistelijat ovat todennettavasti joko valkoisten puolella sotaan osallistuneiden tai punavankeina olleiden selviytyneiden henkilöiden suoria jälkeläisiä tai vertailuryhmään väestörekisteristä poimittuja henkilöitä.

Meitä kiinnostaa, mitkä ja miten sotaan liittyvät muistot siirtyvät tai eivät siirry perheissä ja suvuissa, neljän sukupolven muodostamassa ketjussa. Tarkastelemme sitä, eroavatko punaisten ja valkoisten esivanhempien jälkeläisten ja satunnaisesti poimittujen verrokkien tavat muistaa sisällissotaa toisistaan. Havainnoimme myös kunkin sukupolven muistamisen tapojen erityispiirteitä ja sitä, missä määrin muistelemisen tapa muuttuu kun edetään yhä kauemmaksi sotasukupolvesta. Tämän luvun ensisijainen tarkoitus on esitellä kvantitatiivista ja kvalitatiivista tietoa yhdistävän tutkimusaineistomme metodisia mahdollisuuksia ja analysoida tutkimusprosessia muistitietotutkimuksen näkökulmasta.

Aluksi esittelemme ylisukupolviseen muistamiseen liittyvää teoreettista keskustelua erityisesti Marianne Hirschin (1997; 2008) *post-memory*-käsitteen kautta, minkä jälkeen esittelemme aineistomme ja sen analyysimenetelmät ja käsittelemme koneellisen sanatunnistuksen avulla tehtyjä, suuntaa antavia havaintoja eri vastaajaryhmistä. Sen jälkeen syvennymme siihen, miten ja millaisia asioita eri ryhmiin kuuluneet vastaajat muistelivat tai eivät muistelleet. Käsittelemme kolmea teemaa: vaikenemisen kokemusta, eri sukupolvien tapoja muistaa sekä punaisten ja valkoisten jälkeläisten tapoja muistaa vuoden 1918 sotaa. Lopuksi pohdimme lyhyesti kvantitatiivisten ja kvalitatiivisten menetelmien yhdistämiseen liittyviä hyötyjä ja haasteita muistitietotutkimuksessa.

Sisällissodan ylisukupolvinen, kommunikatiivinen ja kulttuurinen muistaminen

Ylisukupolvinen siirtymä tapahtuu suorimmin tarinoiden ja kertomusten kautta, mutta myös subliminaalisesti käyttäytymisen ja olemisen tapojen kautta. Marianne Hirschin käsite *postmemory*, josta käytämme jatkossa suomenkielistä termiä jälkimuisti, kuvaa sitä suhdetta, joka jälkeläisillä on esivanhempiensa henkilökohtaiseen, kollektiiviseen tai kulttuuriseen kokemukseen tai traumaattiseen tapahtumaan. Jälkimuisti ei ole muistia sinänsä, vaan vanhemman kertomuksista, pienistä vihjeistä, lausahduksista, hiljaisuuksista, esineistä, valokuvista ja fragmenteista koostuva kudelman, joka jälkeläisellä on (esi)vanhempansa kokemuksesta. Suhde menneisyyteen ei siis perustu sen muistamiseen (*recall*) vaan siitä tehtyihin arvioihin, mielikuvitukseen, siihen liittyviin tunteisiin ja asioiden ja yhteyksien luomiseen ja keksimiseen. Jälkimuisti ei ole yleensä selkeä identiteetti-positio (esimerkiksi ”olen punaisten jälkeläinen”) vaan sukupolvisen siirtymän rakennelma, joka tapahtuu monien erilaisten siirtymäkanavien kautta. (Hirsch 1997; 2008.)

Hirschin jälkimuisti mukaillee psykologien näkemyksiä ylisukupolvisesta traumasta ja taakkasiirtymästä eli vaikeiden kokemusten yli sukupolvien tapahtuvasta liikkeestä. Vanhemman käyttäytyminen ja kertomukset muodostavat lapselle oman mielikuvan, ”muiston” vanhempien kokemuksista, jotka lapsi omaksuu osaksi omaa tarinaansa. Tarinaa muokataan, korjataan, muutetaan ja operationalisoidaan omiin tarkoituksiin sopivaksi. Kertomuksen sisältö ei välttämättä ole niin merkittävä kuin se jälki, mielikuva, jonka kertomus jättää jälkeläiselle. Mielikuva on usein tiedostamaton, eikä sitä välttämättä osata pukea sanoiksi. Muistot muuttuvat myös muistelijan henkilökohtaisen kasvun ja yhteiskunnallisten muutosten mukana. (Abraham & Torok 1994; Felsen 1998; Prager 2003; Sagi-Schwartz ja muut 2003.)

Ylisukupolvisen muistamisen kannalta keskeistä on myös Gabriele Schwabin (2010) havainto siitä, että vanhempien kertomuksilla ei välttämättä pyritä paljastamaan vaan piilottamaan tapahtumia ja kokemuksia. Schwab puhuu kielletyn suremisen tekniikoista: jos omalle kokemuksele esimerkiksi teloittajana toimineen esivanhemman jälkeläisenä ei ole

hyväksytyä muistamisen kaanonia, jälkeläinen jää ilman vahvistavaa historiallista identiteettiä. Kokemus menneisyyden tekojen oikeellisuudesta vähentää niiden aiheuttamaa psyykkistä kuormitusta ja vaikuttaa positiivisesti sukupolvien välisiin suhteisiin.

Muisti tai muistaminen ei kulje yksisuuntaisesti menneisyydestä nykyisyyteen, vaan tiettyjen erillisten historiallisten tapahtumien muistaminen muokkaa myös toisten tapahtumien muistamista. Michael Rothbergin (2009) mukaan etenkin holokausti ja sen muistaminen on määrittänyt voimakkaasti eri ajoissa ja paikoissa tapahtuneiden kansanmurhien, sarron ja epäoikeudenmukaisuuden muistamista. Näin voidaan katsoa olevan myös Suomen sisällissodan kohdalla. Holokausti ja siihen liittyvät kertomukset ovat muokanneet etenkin punavankileirien muistamisen ja muistelemisen tapoja. Sisällissodan muistamisen traditiosta on löydettävissä myös paljon varhaisempien folklorekertomusten ja moraalitarinoiden elementtejä (Peltonen 1996). Toisaalta toisen maailmansodan voidaan katsoa olevan nykysuomalaisille sisällissotaa merkittävämpi kollektiivinen kokemus, jolloin sisällissotaa tarkastellaan myös toisen maailmansodan kokemusten ja kertomusten kautta (Tepora 2018).

Vaikka perheterinat kumpuavat menneisyydestä, muistamisen ja kertomisen on tarkoitus palvella nykyhetkeä ja tulevaisuutta. Sisällissodan julkinen käsittely on muuttunut sadan vuoden aikana. Punaisen puolen kokemusten pitäminen julkisen keskustelun ja myös akateemisen historiantutkimuksen ulkopuolella 1960-luvulle asti takasi voittajien historialle määrävän aseman esimerkiksi kouluopetuksessa ja valtiollisessa muistamisessa. Punavankileirien ja valkoisen terrorin alati kasvavan tutkimuksen myötä valkoisten rooli kenttäoikeuksien teloittajina tai vankileirien toimihenkilöinä on joutunut julkisen, moraalisenkin arvioinnin kohteeksi. Punaisia on 2000-luvulle tultaessa käsitelty yhä useammin akateemisissa ja taiteellisissa teoksissa poliittisen tai sukupuolisen vainon uhreina. Nämä jaottelut ja niiden muutokset ovat osaltaan vaikuttaneet siihen, millainen suhde kullakin sukupolvella on ja on ollut sisällissotaan. (Tepora 2018; Tikka 2018.) Myös kyselytutkimuksen aikaan vietetyn sisällissodan muistovuoden 2018 teemat sovinto ja eheys sekä valtiollisessa muistamisessa korostunut demokratian ja vuoropuhelun mer-

kitys ovat osaltaan vaikuttaneet vastaajien tapaan kertoa sisällissodasta. Sukutarinat voidaankin nähdä tuotoksina, joita kukin sukupolvi päivittää ja muokkaa henkilökohtaisen ja kollektiivisen risteyksessä (Kuhn 1995; Halbwachs 1992; Mannheim [1927]1952). Vastaajan valinta siitä, kenen sukulaisensa tarinan hän kertoo ja miten heijastelee myös laajempia sosiaalisia, poliittisia ja kansallisia muutoksia ja jännitteitä (Barnwell 2019).

Aineisto ja menetelmät

Tiedot punaisten puolella sotaan osallistuneista kerättiin Sosiaalihuollituksen arkistosta vuosina 1971–1974 tehdyistä hakemuksista, joilla haettiin korvauksia vangitsemisista vuonna 1918.² Aineistoa täydennettiin valtiorikosoikeuksien arkistosta löytyvillä tiedoilla. Punaisten ryhmä koostuu siis vankileiriltä selvinneistä ja sen jälkeen suhteellisen pitkään eläneistä henkilöistä, jotka lisäksi ovat kyenneet ja halunneet hakea korvausta. Valkoisella puolella osallistuneiden joukko kerättiin Vapaussodan Rintamamiesliiton vuosina 1934–1939 kokoamasta elämäkerta-aineistosta.³

Sotasukupolven tutkimushenkilöt yhdistettiin mahdollisimman tarkasti Väestörekisterikeskuksen aineistoihin nimen, syntymäajan ja syntymäpaikan perusteella. Näin löydettyjen henkilötunnusten perusteella Väestörekisterikeskuksessa tehtiin sukulaispoiminta kolmessa seuraavassa polvessa. Tutkimukseen valittiin elossa olevat yli 18-vuotiaat lapset, lapsenlapset ja lapsenlapsenlapset. Kaikki sotasukupolven tutkimushenkilöt, jotka pystyttiin yhdistämään henkilötunnukseen, ovat eläneet vähintään 1970-luvun alkuun. Suurimmalla osalla heidän lapsistaan ja lapsenlapsistaan on siis ollut ainakin teoreettinen mahdollisuus pitkäaikaiseen suoraan kontaktiin sotasukupolven edustajan kanssa.

Kysely lähetettiin vastaajajoukolle joulukuussa 2018. Vastajille ker-

2 Vuoden 1918 sodan johdosta vankileirissä tai vankilassa olleiden korvaushakemukset (Ea 1–15), Saapuneet asiakirjat, Sosiaalihuollituksen huolto-osaston arkisto, Sosiaalihuollitus, Kansallisarkisto.

3 Vapaussoturien elämäkerrasto (T 16425–16427), Vapaussotamuistojen keräystoimikunta 1935–1938, Vapaussodan Rintamamiesten Liitto ry, Kansallisarkisto.

rottiin, että he ovat valikoituneet tutkimukseen joko sotaan osallistuneen esivanhemman perusteella tai satunnaisesti verrokkeina. Vastaaajille ei siis suoraan kerrottu, kumpaan ryhmään he kuuluivat. Tieto valikoitumisen tavasta annettiin kaikille sitä erikseen pyytäneille sen jälkeen, kun kyselykierros oli saatettu päätökseen. Kehotimme vastaajia täyttämään kyselyn senhetkisten tietojensa perusteella.

Käsitlemme tässä tapaustutkimuksessa neljää kyselylomakkeen kysymystä. Ensimmäisessä käsiteltävässä kysymyksessä vastaajaa pyydettiin listaamaan avoimeen kenttään kolme asiaa, joista hänelle on vuoden 1918 sotaan liittyen puhuttu. Toisessa kysymyksessä vastaajaa pyydettiin kertomaan vapaasti sukunsa vaiheista vuonna 1918. Kolmanneksi kysyttiin, kokeeko vastaaja, että hänen perheessään tai suvussaan on vaiettu vuoden 1918 tapahtumista. Neljänneksi kysyimme, minkä ikäinen vastaaja oli saadessaan tietää vanhemman osallisuudesta sotaan tai vankileirijasta, mikäli hänellä oli tästä tietoa.

Laadullisten menetelmien lisäksi käytimme aineiston analyysissa koneellisia menetelmiä. Menetelmien suurin hyöty ei vielä tule täysin esiin tämän kokoisilla aineistoilla. Suuremmalla aineistolla koneelliset menetelmät antavat varmasti paljon uusia tulkintamahdollisuuksia, mutta pienemmästäkin aineistosta on mahdollista nähdä tiettyjä yksilöllisiä piirteitä eri vastaajaryhmissä. Koneellisessa analyysissa hyödynsimme Turun yliopistossa kehitettyjä kieliteknologisia ohjelmistoja.⁴ Vastajien kertomukset purettiin yksittäisiksi sanoiksi ja sanat muunnettiin koneellisesti perusmuotoihinsa eli lemmatisoitiin. Näin esimerkiksi kaikki vankileireistä kertovat vastaukset oli mahdollista laskea yhteen, vaikka vastauksissa sana luonnollisesti esiintyi eri sanamuodoissa.

Punaiset ja valkoiset tavat muistaa

Niin laskennallisella kuin laadullisella analyysilla tekemämme havainnot ovat samansuuntaisia. Sanamäärien kvantitatiivisen analyysin perusteella esivanhemman vuoden 1918 aikaisella osapuolella oli selkeä vaiku-

4 Ohjelmistot ovat saatavilla osoitteesta https://turkunlp.org/finnish_nlp.html#parser.

tus siihen, millaisista aiheista vastaajat kirjoittivat. Punaisten jälkeläiset neljänteen polveen asti mainitsivat vankileirit huomattavasti useammin kuin valkoisten jälkeläiset ja verrokit. Toisen sukupolven (sotaan osallistuneiden lapset) vastauksissa punaisten lapsista lähes puolet mainitsi vankileirit, valkoisten lapsista vain 6 prosenttia. Punaisten kolmannesta sukupolvesta (sotasukupolven lapsenlapset) 45 prosenttia mainitsi vankileirit, kun taas valkoisten kolmannella polvella vastaava osuus oli 11 prosenttia. Edelleen neljännen sukupolven (lapsenlapsenlapset) vastauksissa punaisten jälkeläisistä neljäsosa ja valkoisten jälkeläisistä 12 prosenttia mainitsi vankileirit. Alla olevissa sanapilvissä näkyvät sanat, jotka sukujen kertomuksissa korostuivat verrokkiryhmään verrattuna. Sanan koko kertoo sen suhteellisesta yleisyydestä. Erot punaisten ja valkoisten sukujen vastaajien välillä näkyvät selvästi. Tämä karkea havainto nousee esiin myös kertomusten laadullisessa analyysissä.

(Esi)vanhempansa punavankeudesta tietäneiden vastaajien vastauksissa korostuu kolme teemaa. Ensimmäinen teema mukaillee vuoden 1918 muistitiedossa usein esiintyvää kertomusta niin sanotusta täpärästä pelastumisesta: useiden vastaajien vanhemmat ovat sukutarinan mukaan olleet vankileirillä teloitusrivissä tai menossa kuolemantuomiolle, mutta pelastuneet kuin ihmeen kaupalla viime hetkellä. Tämä hyvin tavallinen sisällissotamotiivi toistuu myös lapsenlapsien vastauksissa. Toinen korostuva teema on ravinto: jälkeläisille on kerrottu vankileirin nälkäkurjuudesta, ja kuuluisat ruokamäärät (suolasilakka ja vettä, leivänpalanen päivässä) toistuvat vastauksissa. Kolmas teema liittyy selviytymiseen. Kuten entisten punavankien omissa eri arkistoihin tallennetuissa muistelmissa, myös jälkeläisten muistoissa korostuu vankien neuvokkuus ja erilaiset selviytymiskeinot (kuuron tai ”vähämielisen” teeskeneminen, pakomatkat, erikoistehtäviin pyrkiminen).

Valkoisten suvuissa sisällissotaan liittyvistä aiheista on kerrottu neutraaliin sävyyn, ilman suurempia arvolatauksia. Jälkipolvien muistot keskittyvät taisteluiden nimiin, paikkoihin ja rintamalla tapahtuneisiin sattumuksiin. Valkoisen virallisen muistokulttuurin avainteemat, itsenäisyystaistelu, venäläisvallasta vapautuminen ja jääkäriliike, esiintyvät valkoisten jälkeläisten muistoissa useammin kuin verrokeilla. Toisin kuin punaisten jälkeläiset, valkoisten jälkipolvet muistelevat harvemmin

varsinaista väkivaltaa tai kärsimystä. Punainen terrori ja elintarvikkeiden ryöstäminen ovat valkoisten jälkeläisten yleisin tapa kuvata väkivaltaa. Myös valkoisten jälkeläiset mainitsevat vankileirit, mutta huomattavasti harvemmin kuin punaisten jälkeläiset. Aineistossamme valkoisten jälkeläiset muistelevat muun muassa alaikäisten esivanhempiansa ikävää tehtävää vankileirin vartijana: ”Isä kuului suojeluskuntaan ja oli 16-vuotiaana vartioimassa punaisia vankeja. Hän kertoi: ’Pelkäsin että joku yrittäisi karkuun. Eihän ihmistä kohti voisi ampua.’” Kenttäoikeuksista ja teloituksista kertovat vain punaisten jälkeläiset. Valkoisten sodanjälkeistä välitöntä puhdistustoimintaa ja siihen osallistuneiden henkilöiden lähes kertakaikkista vaikenemista on pidetty suomalaisena *cosa nostrana*, osallisten yhteisenä hiljaisuuden liittona (Silvennoinen & Roselius & Tikka 2016, 93–98). Täten ei ole yllättävää, etteivät jälkeläisetkään tiedä tai halua kertoa esivanhemman mahdollisesta osallisuudesta kenttäoikeuksien tai lentävien osastojen toimintaan.

Kukaan muistelijoista ei kerro suoraan oman vanhemman tai isovanhemman osallisuudesta väkivaltaisuuksiin tai laittomuuksiin. Toisaalta myös vanhemman tai isovanhemman osallisuudella tai vakaumuksella ylopeivät vastaajat ovat yllättävän harvalukuisia. Tämä havainto on kiinnostava siksi, että vastaajaryhmäämme kuuluu esimerkiksi valkoisen puolen veteraanijärjestön, Vapaussodan Rintamamiesliiton aktiivijäsenten lapsia. Vahingossa jommallekummalle puolelle ajautuneet tai sotaan pakotetut esivanhemmat tulevat esille usean muistelijan kertomuksissa. Tämä olikin yleistä vuonna 1918. Punakaarti suoritti paikoin mittavia pakko-ottoja, ja valkoisten asevelvollisuuskutsuntojen kautta sotaan päätyi paljon miehiä. Erityisesti punaisille enemmän tai vähemmän totuudenmukainen selitys pakolla kaartiin joutumisesta toimi sodan jälkiselvittelyjen, etenkin valtiorikosoikeuksien tutkintojen, yhteydessä tärkeänä selviytymiskeinona. Kutsuntojen kautta tulleet, vankileirien vartijoiksi päätyneitä valkoisia ei pidetty punavankien näkökulmasta niin vaarallisina kuin vapaaehtoisia. Asevelvollisuus ja ei-vapaaehtoisuus on voinut olla etenkin työläistäustaisille valkoisille helpottava rooli sodanjälkeisessä kireässä ilmapiirissä.

Tässä tapauksessa emme voi varmasti tietää, onko sotaan osallistunut vanhempi alun perin korostanut vakaumuksensa liudentumista ja so-

taan pakolla tai vahingossa joutumistaan, vai onko kyseessä jälkeläisen oma tulkinta ja jonkinlainen yritys suojella vanhempaa tai hänen muistoaan syyllisyydeltä. Tämä kertomuksen liudentaminen kertoo myös sisällissodan muistikulttuurin muutoksesta. Se, ettei esivanhemman aktiivista osallisuutta sotaan saati väkivaltaisuuksiin muistella, saattaa perustua paitsi jälkeläisten reaaliin tietoihin, myös valintaan unohtaa ne kertomuksen puolet, jotka eivät palvele sovinnollisuutta korostavaa nykyhetkeä tai muistelijan identiteettiä (Connerton 2008; Welzer & Moller & Tschuggnall 2010).

”Isän sotareissusta ei paljon puhuttu” – vaikenemisen kokemus

Vaikenemisen kokemusta kartoittavaan kysymykseen tulleet vastaukset ovat jaettavissa neljään ryhmään:

1) vastaajiin, jotka tiesivät vanhemman tai isovanhemman kokemuksesta ja joille oli puhuttu siitä paljon, eli jotka eivät kokeneet vaikenemistä;

2) vastaajiin, jotka tiesivät kokemuksesta mutta joille ei ollut suoraan kerrottu siitä ja jotka kokivat vaikenemistä;

3) vastaajiin, jotka eivät tieneet kokemuksesta mutta eivät myöskään kokeneet vaikenemistä;

4) vastaajiin jotka eivät tieneet kokemuksesta ja kokivat vaikenemistä. Suhteellisesti yleisintä vaikenemisen kokemus oli punaisten lapsilla, joista 31 % koki asioista vaietun, kun taas valkoisten lapsista vastaava kokemus oli 20 prosentilla. Sekä valkoisten että punaisten kolmannesta polvesta eli lapsenlapsista neljäsosa koki asioista vaietun. Neljännessä sukupolvessa punaisten jälkeläisistä vielä 25 % ja valkoisten jälkeläisistä 10 % koki sisällissotaan liittyvistä asioista vaietun. Punaisten jälkeläisillä vaikenemisen kokemus oli siis suhteellisesti suurempi kaikissa sukupolvissa verrattuna valkoiisiin.

Kysymys vaikenemisestä on monitulkintainen siinä mielessä, että kyselyn saapuminen on saanut jokaisen vastaajan pohtimaan sukunsa vuoden 1918 historiaa ja herättänyt epäilyksen siitä, että ehkä suvussa ollaankin vaiettu tai piiloteltu sotaan liittyviä asioita. Kysymyksen kohdalla

on otettava huomioon myös verrokkivastaajien todennäköinen taipumus vastata useammin myöntävästi: neljännen polven verrokeista lähes kolmasosa koki vaikenemista, mikä lähentelee punaisten toisen polven lukumäärää. Lomakkeen vastaanottaminen on voinut luoda vastaajalle ennakoasenteen siitä, että aiheesta on kuin onkin vaiettu, eikä vastaajalla sen vuoksi ole tarkempaa tietoa esivanhempien osallisuudesta. Tarkkaa tietoa kaikista sisällissotaan osallistuneista tai satunnaisesti valitun verrokkiryhmän sukulaisten osallistumisesta ei ole olemassa.

Vastaajien joukossa oli luonnollisesti sellaisia, jotka eivät olleet tietoisia vanhempansa, isovanhempansa tai isoisovanhempansa osallisuudesta sotaan. Tällaisten vastaajien vastauksissa nousee esille jonkun kaukaisemman sukulaisten tarina sodan melskeistä. Suvussa kulkenut tarina on siis ollut selkeästi jommankumman osapuolen tarina, vaikka se olisikin etäännytetty suoran esivanhemman henkilökohtaisesta kokemuksesta kaukaisemman henkilön kokemukseksi. Tällaisissa tapauksissa henkilöt harvoin kokivat asiasta vaietun.

Punavankeus ja sitä usein seurannut kansalaisoikeuksien menettäminen vaikeutti entisten punavankien työnsaantia ja oli monille myös yhteisöstä ja kotipaikasta riippuen häpeän ja salailun aihe. Myös etenkin työläistäustaisille valkoisten puolella osallistuneille menneisyys saattoi aiheuttaa sodan jälkeen vaikeuksia työmailla. On selvää, että lapset on haluttu pitää erossa asiasta, joka olisi voinut altistaa myös lapsen sosiaalisille vaikeuksille, leimautumiselle tai häpeälle.

Osa jälkeläisistä toteaaakin suoraan, että oli ajalle tyypillistä ettei ”kakoille kerrottu näistä mitään”. Lapset saattoivat silti kuulla vahingossa tai salakuunnella aikuisten keskusteluita. Lisäksi paikallisyhteisöissä aikuiset usein tiesivät, kuka oli ollut milläkin puolella. Aikuisten puheista poimitut käsitykset ja ennakkoluulot välittyivät lasten maailmaan omalla tavallaan. Vastaajat muistelevat lapsena joko itse nimitelleensä tai joutuneensa vanhempien sisällissotaposition liittyvän nimittelyn (”punikki”, ”lahtari”) kohteeksi. Osa vastaajista toteaa suoraan, että vanhempi osallistui sotaan, muttei halunnut tai kyennyt koskaan puhumaan siitä. Vaikka esivanhempi itse olisi ollut haluton puhumaan kokemuksistaan, tieto vanhemman osallisuudesta välittyi lapselle ympäröivän yhteisön kautta: ”Isä on ollut nuori kun hän on liittynyt valkoisiin ja hän

[ei] halunnut oikein puhua siitä ajasta – – Aina olen ollut lahtarin poika.”

Joillekin vastaajista vanhempi paljasti asian vasta kuolinvuoteellaan. Eräs vastaaja kertoo isänsä kertoneen punakaartilaismenneisyydestään samana vuonna kuin kuoli, eikä pyynnöstä huolimatta suostunut uusi-
maan kertomustaan. Tällaiset vastaajat kokivat tiedoistaan huolimatta vaikenemista: asiasta ei ollut kerrottu tarpeeksi, tarpeeksi suoraan tai tarpeeksi usein. Jälkeläisellä on hallussaan siis tiedonmurusia esimerkiksi osapuolesta, mutta muuten kuva vanhemman tai isovanhemman kokemuksesta on jäänyt pimentoon. Vaikenemisen kokemuksen edellytys onkin jonkinlainen pohjatieto tai aavistus taustalla piilevästä vaietusta asiasta.

Vastausten perusteella on selvää, että suvun osallisuudesta vuoden 1918 tapahtumiin on kerrottu vastaajille jo nuorena iässä. Niin punaisilla kuin valkoisillakin yli puolet vastaajista kertoo kuulleensa esivanhempiensa kokemuksista viimeistään 12. ikävuoteen mennessä, ja 20. ikävuoteen mennessä jo neljä viidestä oli kuullut suvun vaiheista. Kaikki vastaajat eivät osanneet arvioida, minkä ikäisinä olivat kuulleet tapahtumista. Eräskin vastaaja mainitsee olleensa tapahtumista aina tietoinen, sillä hänen vanhempi isänsä ”eli hyvin paljon muistoissaan”. Vaikuttaa siltä, että verrokkiryhmässä mahdollisesta vuoteen 1918 osallistumisesta ei ole kerrottu vielä aivan yhtä nuorille, mutta siinäkin ryhmässä 20. ikävuoteen mennessä vain viidesosa on ollut tietämättömiä esivanhempiensa kohtalosta. Lasten sukupolvi on saanut tiedon nuorempana kuin lastenlasten tai lastenlastenlasten sukupolvi. Muistojen kertominen lapselle voikin olla vanhemmalle selviytymistekniikka. Ylisukupolvisen trauman tutkimuksessa on havaittu, että vanhempi saattaa ikään kuin hukuttaa lapsen toisinaan hyvinkin graafisiin ja väkivaltaisiin sotamuistoihinsa. Vanhempi saattoi kertoilla sotatapahtumista lapselle esimerkiksi iltasaduksi. Myös sotaan liittyvistä raakuuksista, kuten joukkoteloituksista ja mielivaltaisista tapoista on kerrottu alle 5-vuotiaille lapsille.

Sukupolvien tavat muistaa

Sotaan osallistuneiden lasten sukupolvella muistot keskittyvät ennen kaikkea vanhempaan yksilönä. Inhimilliset valinnat, erheet ja ihmiselämään kiinteästi kuuluvat tekojen seurausten ennakoimattomuus ja sattuma korostuvat lasten tavassa kertoa vanhempiensa kokemuksesta. Lasten sukupolvi kertoo usein sodan seurauksista, myös vaikenemisesta, perheen tasolla.

Lastenlasten sukupolvella mieleen ovat jääneet yksittäiset ja irralliset anekdootit pakenemisesta, haavoittumisesta tai vankileirielämästä: ”Isäniäni ei juuri itse puhunut aiheesta. Ei pitänyt ilmeisesti sopivana puhua lapsille moista. Kerran vain kertoi kuinka täit poksahelivat vankileirin täisaunassa.” Joillekin lapsenlapsille asia tuli selväksi isovanhemman käyttäytymisen myötä: lapsenlapset muistelevat ”äidinäidin Suur-Suomi-innostusta” tai että ”isoäidin asenne oli aina vihainen kaikkia ’lahtareita’ kohtaan”. Jotkut muistavat vanhemman tai isovanhemman nähneen sisällissotaan liittyviä painajaisia vielä vanhuusiälläkin. Punaisten lastenlasten sukupolvi muistelee sodan raakuuksia ja väkivaltaa enemmän kuin heidän vanhempiansa sukupolvi. Tämä selittynee ainakin osin sillä, että asiasta on kerrottu lapsenlapsille vähemmän ja harvemmin eikä tarina ole niin kiinteästi sidottu lähimpään henkilöön (vanhempaan). Tällöin sodan äärimmäisyydet jäävät helpommin mieleen.

Joillekin vastaajille esimerkiksi isovanhemman vankileirimenneisyys oli selvinnyt joko sukututkimuksen avulla tai kyselylomakkeen saapumisen jälkeen omien vanhempien tai sukulaisten kanssa käytyjen keskusteluiden kautta. Nuoremman polven vastaajalle on voinut olla hämmentävää, miksi isovanhempi itse tai omat vanhemmat ovat jättäneet kertomatta näin merkittävästä vaiheesta isovanhemman elämänhistoriassa. Samankaltainen ilmiö on havaittu esimerkiksi Australian siirtolaisvankien jälkeläisten tavassa muistaa esivanhempiaan. Noin kahden sukupolven ajan esivanhemman vankimenneisyyttä on usein vähätelty tai se on pyritty piilottamaan kokonaan. Nuoremmilla sukupolvilla esivanhemman värikäs menneisyys ja erinäiset seikkailut saattavat kuitenkin muuttua jännittäviksi anekdooteiksi, mielenkiinnonkohteiksi

ja tavaksi erottaa oma suku esimerkiksi siirtomaavallan ja alistajien historiasta. (Barnwell 2019.) Hurjapäinen esivanhempi voi toimia innoittajana tai siteenä menneeseen maailmaan, jonka kautta peilataan nykyhetken turvallisuutta, vakautta ja arkipäiväisyyttä. Näin on etenkin silloin, jos esivanhemman tarina sointuu omaan poliittiseen identiteettiin. Viime vuosikymmeninä historian tutkimuksessa ja kaunokirjallisuudessa vallinneen punaisten uhriasemaa korostavan tendenssin takia vankileiriltä selvinnyt esivanhempi saattaa pikemminkin inspiroida kuin stigmatisoida. Sukulaisen osallisuus sotaan sitoo myös vastaajan ja tämän perheen historian Suomen kansalliseen historiaan.

Vaikka tietyt motiivit näyttävät välittyvän suvuissa neljänteen polveen asti, sukupolvien väliset suhteet tai yksilöiden elämänpolut eivät muistelmien perusteella noudata eheää poliittisen samanmielisyyden jatkumoa. Vastaja kertovat perheenjäsenen sisällissotakokemuksen aiheuttaneen sukupolvien välisiä ristiriitoja yleisimmin siten, että valkoisella puolella olleen esivanhemman jälkeläisestä on tullut vasemmistolainen. Tällaisissa tapauksissa perheessä on puhuttu sisällissodasta nykyhetkessä velvoittavana tapahtumana ja sitä vasten on peilattu nuorempien sukupolvien valintoja ja mielipiteitä.

Sisällissotatilanteen erityisyys valtioiden välisiin sotiin verrattuna tulee esille kolmannella ja neljännellä sukupolvella sukujen ”sekoittumisen” kontekstissa. Koska sisällissodan jälkeen eri osapuolet ja heidän jälkeläisensä elävät rinnakkain samoissa yhteisöissä, entiseen vastapuoleen kuuluneita kohtaa väistämättä. Sukujen sekoittuminen on aiheuttanut myös paljon kitkaa ja eripuraa sukujen sisälle, mutta osa vastaajista kertoo, että esimerkiksi heidän isovanhempansa isän ja äidin puolilta ovat olleet vuonna 1918 eri puolilla, mutta silti hyviä ystäviä lasten solmittua avioliiton. Samoin esimerkiksi myöhemmin hyvin keskenään toimeen tulleet appiukot ja vävyt ovat voineet olla eri puolella. Samojen sukujen sisältä löytyy niin entisiä punavankeja kuin punavankileirien vartijoiakin. Tällaisten sukutarinoiden kohdalla vastaaja on valinnut jommankumman osapuolen tarinan sijaan kertomuksen sukulaisten kyvystä ylittää sisällissodan perintö. Tällöin sovinto ja kahtiajaon liudentuminen eivät ole pelkästään nykypäivän tarpeisiin räätälöityä eheyspuhetta, vaan suvun ja perheen elettyä todellisuutta.

Ylisukupolvisesti säilyvä ja muuttuva muisti

Tapaustutkimuksemme keskeinen tulos on, että tietyt motiivit näyttävät säilyneen suvuissa jopa neljänteen sukupolveen asti riippuen vastaajan esivanhemman osapuolesta. Punaisella puolella olleiden jälkeläiset mainitsevat useammin vankileirin, nälän ja sodanjälkeiset vaikeat olot, kun taas valkoisella puolella sotineiden jälkeläiset keskittyvät muistoissaan useammin sotatapahtumiin, taisteluihin ja itsenäisyyspyrkimyksiin. Verrokkien joukossa ilmeni jonkin verran selkeitä kertomuksia esivanhempien osallisuudesta jommallakummalla puolella sotaa, mutta pääasiallisesti verrokkit eivät osanneet kertoa mitään sukunsa osallisuudesta sisällissodassa.

Odotetusti lasten sukupolvessa sodan muisto välittyi paitsi yksityiskohtaisten ja monipuolisten tietojen, myös negatiiviseksi miellettyjen asioiden, kuten vaikenemisen, sosiaalisten vaikeuksien ja pitkäaikaisten sodasta johtuvien ongelmien kautta. Lastenlasten sukupolvelle isovanhempien kokemus oli jo anekdoottisempaa ja tarinallisempaa, mutta myös kärkkäämmin kärsimystä ja sodan äärimmäisyyksiä, kuten ryöstöjä, teloituksia ja vankileirejä painottavaa. Neljännessä sukupolvessa vastaajat muistivat yleensä yhden sukuun liittyvän anekdootin. Punaisen puolen neljännessä sukupolvessa muistettiin enemmän, mutta koettiin myös huomattavasti enemmän vaikenemistä kuin valkoisten neljännessä polvessa. Punaisten neljännessä polvessa sisällissodasta saatettiin edelleen vaieta: esimerkiksi joidenkin vastaajien elossa olevat isovanhemmat eivät edelleenkään halunneet puhua asiasta.

Yli sata vuotta sitten käydyn sisällissodan muistamisessa on siirrytty vaiheeseen, jossa esivanhempien kokemus ei enää välity trauman tai akuuttien sosiaalisten vaikeuksien kautta. Lastenlasten ja etenkin lastenlastenlasten sukupolville perhehistoria voi näyttäytyä ennemmin erityisenä mielenkiinnon kohteena ja anekdoottien lähteenä, joka sitoo muistelijan perheineen laajempaan yhteiskunnalliseen ja historialliseen kertomukseen.

KIRJALLISUUS

- Abraham, Nicolas & Torok, Maria 1994: *The Shell and the Kernel*. University of Chicago Press, Chicago.
- Barnwell, Ashley 2019: Convict Shame to Convict Chic. Intergenerational Memory and Family Histories. *Memory Studies* 12:4, 398–411. <https://doi.org/10.1177/1750698017709870>
- Connerton, Paul 2008: Seven Types of Forgetting. *Memory Studies* 1:1, 59–71. <https://doi.org/10.1177/1750698007083889>
- Felsen, Irit 1998: Transgenerational Transmission of Effects of the Holocaust. The North American Perspective. Teoksessa Y. Danieli (toim.) *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*. Springer, New York. https://doi.org/10.1007/978-1-4757-5567-1_3
- Halbwachs, Maurice 1992: The Collective Memory of the Family. Teoksessa Coser, LA (toim. ja käänt.) *On Collective Memory*. The University of Chicago Press, Chicago & Lontoo, 54–84. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226774497.001.0001>
- Heimo, Anne 2010: *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Hirsch, Marianne 1997: *Family Frames. Photography, Narrative and Postmemory*. Harvard University Press, Cambridge.
- Hirsch, Marianne 2008: The Generation of Postmemory. *Poetics today* 29:1, 103–128. <https://doi.org/10.1215/03335372-2007-019>
- Kuhn, Anette 1995: *Family Secrets. Acts of Memory and Imagination*. Verso, Lontoo.
- Mannheim, Karl 1952 (1927): The Problem of Generations. Teoksessa Kecskemeti, P. (toim.) *Karl Mannheim. Essays on the Sociology of Knowledge*. Routledge, Abingdon, 276–322.
- Peltonen, Ulla-Maija 1996: *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki
- Prager, Jeffrey 2003: Lost Childhood, Lost Generations. The Intergenerational Transmission of Trauma. *Journal of Human Rights* 2:2, 173–181. <https://doi.org/10.1080/1475483032000078161>
- Roselius, Aapo 2011: Kiista, eheys, unohtus. Vapaussodan muistaminen suojeluskunnan ja veteraaniliikkeen toiminnassa 1918–1944. Suomen Tiedeseura.
- Rothberg, Michael 2009: *Multidirectional Memory. Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization*. Stanford University Press, Stanford.
- Sagi-Schwartz, Abraham & van IJzendoorn, Marinus H. & Grossmann, Klaus E. & Joels, Tirtsä & Grossmann, Karin & Scharf, Miri & Koren-Karie, Nina & Alkalay, Sarit 2003: Attachment and Traumatic Stress in Female Holocaust Child Survivors and Their Daughters. *American Journal of Psychiatry* 160:6, 1086–1092. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.160.6.1086>
- Schwab, Gabriele 2010: *Haunting Legacies. Violent Histories and Transgenerational Trauma*. Columbia University Press, New York.
- Silvennoinen, Oula & Roselius, Aapo & Tikka, Marko 2016: *Suomalaiset fasistit. Mustan sarastuksen airuet*. WSOY, Helsinki.
- Tepora, Tuomas 2018: Satavuotinen sota? Sisällissodan muistamisesta ja historiakulttuurista. *Historiallinen aikakauskirja* 116:2, 181–188.
- Tikka, Marko 2018: Hitaasti koottu palapeli. Suomen sisällissota historiankirjoituksessa. *Historiallinen aikakauskirja* 116:2, 118–125.
- Welzer, Harald & Moller, Sabine & Tschuggnall, Karoline 2010. *”Opa war kein Nazi.” Nationalsozialismus und Holocaust im Familiengedächtnis*. Fischer Taschenbuch.

III

Muistitietotutkimus tieteiden kentällä

Muistitietotutkimus, folkloristiikka ja etnologia

Ulla Savolainen

 <https://orcid.org/0000-0002-7995-416X>

Eerika Koskinen-Koivisto

 <https://orcid.org/0000-0001-9056-4982>

Kirsi-Maria Hytönen

 <https://orcid.org/0000-0003-3460-7508>

Suomessa muistitietotutkimuksen yhteydet folkloristiikkaan ja etnologiaan ovat aina olleet vahvat. Tämä on kiinnostavaa, sillä kansainvälisesti *oral history* -tutkimusta hahmotetaan ja määritellään usein kaikkein tyyppisimmän suhteessa historian tutkimukseen, vaikka yhteydet kulttuurien tutkimuksen alojen, kuten folkloristiikan ja etnologian (tai kansatieteen)¹ sekä kirjallisuuden- ja kertomuksen tutkimuksen näkökulmiin havaittiin myös varhain (esim. Portelli 1991, 48–50; Peltonen 1996). Folkloristiikkaa ja etnologiaa yhdistää toisiinsa kiinnostus ”tavallisten

1 Suomessa etnologiaksi nimetty tieteenala on enemmän tai vähemmän suora jatkumo kansatieteen oppialalle, vaikka sen profiili on laajempi. Suomessa, kuten myös esimerkiksi Baltian maissa, folkloristiikka ja etnologia ovat olleet erilliset oppialat, mutta kaikissa maissa samanlaista oppiainejakoa ei ole. Yhdysvalloissa oppialojen yleisnimityksenä on tyyppisesti *folklore studies* kun taas Keski- ja Länsi-Euroopassa käytetään tyyppisesti nimitystä *European ethnology*. Myös kulttuuriantropologian, folkloristiikan ja etnologian rajat ovat häilyvät sekä maa-, tutkija- ja instituutiориippuvaiset. Oppiainerajat ja -nimitykset eivät olekaan absoluuttisia, vaan eri maiden traditiot sekä yliopistopoliitiikka ovat vaikuttaneet niihin.

ihmisten” tai ”kansan” omaehtoisia ilmaisutraditioita, maailmankuvaa ja arkea kohtaan. Muistitietotutkimuksen kanssa oppiaineilla on yhteistä kiinnostus kulttuurin omaehtoiseen ja jokapäiväisiin tulkintoihin, ilmaisuihin ja käytäntöihin. Riippumatta maa- ja yliopistokohtaisista tieteenalanimityksistä tai oppiainejaoista, eräs nykypäivän folkloristiikka ja etnologiaa (sekä antropologiaa) yhdistävä tekijä on etnografinen tutkimusote.

Monien muiden uudehkojen tutkimussuuntausten tapaan muistitietotutkimus sijoittuu useiden tieteenalojen kuten historian tutkimuksen, etnologian ja folkloristiikan alueille ja niiden väliin. Suomalaisen muistitietotutkimuksen moniulotteisuutta lisää se, että vakiintuneiden tieteenalojen lisäksi se kytkeytyy muihin monitieteisiin tutkimuskenttiin, kuten kulttuuriseen muistitutkimukseen ja kertomuksetutkimukseen. Tätä eklektisyyttä voidaan pitää yhtäältä muistitietotutkimuksen vahvuutena. Muistiin, muistamiseen sekä historian tulkintoihin liittyvät ilmiöt eivät tyypillisesti sijoitu ongelmitta yhden tieteenalalan alueelle, vaan niiden ymmärtäminen edellyttää moninaisia ja useiden tieteenalojen alueille paikantuvia teoreettisia ja menetelmällisiä näkökulmia. Tieteenalojen ja tutkimussuuntausten kohtaamisesta voi myös syntyä uudenlaisia ja yllättäviä innovaatioita. Toisaalta eklektisyyteen liittyy tiettyjä vaaroja. Muistitietotutkimukseen sisältyvien ja kytkeytyvien lähtökohtien heterogeenisyys ja hybridisyys voivat liiallisesti häivyttää näkyvistä tieteenalojen ja tutkimussuuntausten keskenään erilaisia ja joskus jopa yhteensovittamattomia tai ristiriitaisia lähtökohtia ja tiedonintressejä. Pahimmillaan tämän sivuuttaminen voi johtaa tarkasteltavien ilmiöiden huolimattomaan hahmottamiseen tai jopa toisesta näkökulmasta tehtyjen tutkimusten virheelliseen tulkintaan.

Muistitietotutkimuksen kiinnostuksen kohteena on moniäänisyys ja kokemuksista tehdyt tulkinnat: miksi haastateltavat muistavat kuten muistavat tai kertovat kuten kertovat, miksi kertomukset mahdollisesti eroavat toisistaan ja milloin muisteleminen yhdistää ja kertomukset toistuvat samanlaisina. Muistitietotutkijalle tyypillisiä tapoja analysoida aineistoaan voisi jaotella myös 1) haastattelun tai muun kerronnan temaattiseen sisältöön, 2) kerronnan muotoon ja keinoihin sekä 3) kerrontatilanteen vuorovaikutukseen ja viestinnällisiin aspekteihin keskittyvik-

si tavoiksi (ks. myös Fingerroos & Haanpää 2006). Muistitietotutkijat osallistuvat tutkimustehtävästään riippuen esimerkiksi kertomuksen-, historian- tai taiteentutkimuksen sekä antropologian tai yhteiskuntatieteiden keskusteluihin omista näkökulmistaan keskittyen esimerkiksi muistamisen, unohtamisen, vaikenemisen, kertomisen ja intersubjektiviisuuden merkityksiin.

Tässä luvussa² tavoitteemme on avata tätä muistitietotutkimukseen olennaisesti kytkeytyvää moninaisuutta tarkastelemalla suomalaisen muistitietotutkimuksen suhdetta folkloristiikan ja etnologian toisiaan lähellä oleviin tutkimusperinteisiin ja menetelmiin sekä oppihistorian että nykypäivän valossa. Kysymme, minkälaisia yhteyksiä ja eroja tieteenalojen välillä on nähtävissä. Lisäksi jäsenämme muistitietotutkimuksen ja etnografisen tutkimusotteen suhteutumista toisiinsa sekä niiden erityispiirteitä, eroja ja yhtäläisyyksiä. Tarkastelussamme painottuu suomalainen tutkimuskonteksti, tosin osana laajempaa kansainvälistä kenttää. Esitämme, että tieteenalojen ja tutkimussuuntausten välisten suhteiden avaaminen auttaa ymmärtämään muistitietotutkimuksen lähtökohtia sekä oppihistoriaa. Tämä ymmärrys ei ainoastaan lisää tietoa muistitietotutkimuksen taustoista, vaan se on uudenlaisten tiedollisesti kestävien metodologisten innovaatioiden syntyminen edellytys.

Folkloristiikan ja etnologian kiinnostus muistitietoon

Suomessa muistitiedosta kiinnostuttiin folkloristiikan ja etnologian piirissä 1980-luvulla ja sen asema vakiintui 1990-luvulla. Pohdinnat muistitiedon suullisuudesta, kirjallisuudesta ja omakohtaisuudesta kytkeytyivät folkloristiikan ja etnologian tutkimushistoriasta juontuviin kysymyksenasetteluihin. Suullisen ja kirjallisen sekä kollektiivisen, luovan ja omakohtaisen väliset erottelut ovat pitkään olleet folkloristiikan

2 Kirsi-Maria Hytösen tutkimustyön rahoittaja on Koneen säätiö. Eerika Koskinen-Koiviston tutkimus on osa Suomen Akatemian rahoittamaa SENSOMEMO-hanketta (pääötösnunero 334247). Ulla Savolaisen tutkimustyö liittyy Suomen Akatemian tutkijatohtoriprojektiin "Memory Unchained" (pääötösnunero 308661) sekä Helsingin yliopiston kolmivuotiseen tutkimushankkeeseen "Transnational Memory Cultures of Ingrian Finns".

ja kansatieteen tutkimuskohteen määrittelyn keskiössä. Folkloristiikan – tai kansanrunoudentutkimuksen, kuten oppialaa ennen kutsuttiin – tyypillinen tutkimuskohde on ollut kansanperinne, folklore. Se miellettiin 1900-luvun jälkimmäiselle puoliskolle asti pitkälti ennen kaikkea suullisena sekä selkeärajaista yhteisöä ja usein sen menneisyyttä heijastavana. Folklore ymmärrettiin ”kansan” sukupolvien yli suullisesti kantamana perinteenä sekä yhteisön henkisen perinnön ilmauksena, vaikka suullisen runouden tutkimus tapahtui pääosin kirjoitettujen tallenteiden tai tulkintojen pohjalta. (Esim. Anttonen 2005.) Folklore miellettiin suulliseksi ja kollektiiviseksi, kun taas kirjoittamalla tuotetut tai omakohtaisia kokemuksia ja elämää käsittelevät ilmaisut edustivat pikemminkin luovan yksilön hengentuotetta. Myös kansatieteen piirissä sen klassista tutkimuskohdetta, materiaalista kansankulttuuria, lähestyttiin samankaltaisista lähtökohdista dokumentoiden, kartoittaen ja kuvaillen sen erilaisia ilmentymiä ja leviämistä (Löfgren 1997; 2012). Sekä kansatieteen että folkloristiikan tieteenalojen tiedonintressit olivat pitkään typologisia, funktionaalisia ja historiallistavia sen sijaan, että huomio olisi painottunut perinteeksi nimettyjen ilmiöiden merkitykseen käyttäjilleen.

Muistitietotutkimuksen kehkeytyminen ja vakiintuminen osaksi folkloristiikkaa ja etnologiaa kytkeytyy tieteenalojen paradigman murrokseen, joka tapahtui 1900-luvun toisella puoliskolla. 1960-luvulla folkloristiikan piirissä alkoi *folklore*-termin ja sen kantamien ideologisten merkitysten kriittinen purkaminen. *Folklore* sitoo yhteen ryhmän (*folk*, ’kansa’) sekä sen perimätiedon (*lore*), joka ikään kuin myös heijastaa tätä ryhmää ja sen menneisyyttä. Tutkimuksessa alettiin purkaa sitä, että *kansanperinne*- ja *folklore* -termit kytkeytyvät keskeisesti eurooppalaiseen modernisaatioon ja siihen liittyvään ideologiaan, nationalismiin. Terminä ne ovatkin lähtökohtaisesti ideologisia. (Esim. Anttonen 2005; Noyes 2012.) Folkloristiikan piirissä tämä itsekritiikki johti oppialan lähtökohtien purkamisen siirtymiseen monella tapaa tutkimuksen keskiöön. Kuten filosofi Inkeri Koskinen (2015, 41, 56) on todennut, folkloristiikalle nationalistinen menneisyys muodostui samankaltaiseksi pysyväksi reflektion kohteeksi kuin kolonialismi antropologialle. Kansatieteessä oppialan ideologista historiaa purettiin erityisesti erittelemällä

kansa-termiin sisältyviä merkityksiä ja keskustelemalla uusista tutkimuskohteista ja -otteista 1990-luvulla (Sääskilahti 1997, mm. 93–97; Lehtonen 2005; ks. myös Snellman 1996).

Osana näitä muutoksia 1960-luvulla niin kutsutun performanssi-koulukunnan ajatukset alkoivat vakiintua osaksi folkloristiikkaa, ensin Yhdysvalloissa ja sittemmin Suomessa. Performanssikoulukunnan keskeinen ajatus oli se, että folklore ei niinkään kuvasta yhteisöllistä identiteettiä kuin luo sitä (esim. Bauman 1972). Perinteiseksi mielletyn sisällön sijaan folkloren ytimessä katsottiin olevan jaetut ja merkityksiä kantavat ilmaisun muodot, joita ihmiset soveltavat erilaisissa esityksissä. Näkökulma vaihtui tuotteesta tekemiseen, kollektiivista yksilöihin ja säilyttämisestä luovuuteen. (Noyes 2012.) Konkreettisesti paradigman muutos merkitsi myös etnografisen tutkimusotteen yleistymistä. Ihanteeksi tulikin, että tutkittavia ilmiöitä tulisi pyrkiä tutkimaan niiden tuottamisen konteksteissa. Sittemmin monitulkintainen vernakulaarin käsite, joka tyypillisesti suomennetaan 'omaehtoiseksi' tai 'kansanomaiseksi', on noussut keskeiseksi folkloristiikan tutkimuskohteen määrittelyssä. Nykyään vernakulaarilla viitataan usein hybrideihin ilmaisun muotoihin, joissa institutionalisoidut ja "epäviralliset" tyylipiirteet ja kentät sekoittuvat ja kohtaavat (Bauman 2008; Goldstein & Shuman 2012; Noyes 2012; Fingerroos & Hämäläinen & Savolainen 2020; muistitietotutkimuksen yhteydessä, ks. esim. Heimo 2014a; Savolainen & Lukin & Heimo 2020). Muistelua ja muistitiedon tuottamista sekä niihin kytkeytyviä moninaisia lähteitä sekä ilmaisun keinoja ja kanavia yhdisteleviä luovia käytäntöjä voidaankin pitää Anne Heimon (2014a) sanoin omaehtoisena tai vernakulaarina historiantuottamisena.

Samoihin aikoihin 1900-luvun jälkimmäisellä puoliskolla kansatiede alkoi siirtyä pois typologisoivasta ja historioivasta tutkimusotteesta, joka ymmärrettiin yhtä lailla ideologiseksi. Sitä seurasi laajempi poststruktuurialistinen paradigma ja siihen liittyvä hermeneuttinen käänne, jotka siirsivät etnologian fokuksen materiaalisen kulttuurin tutkimuksesta merkitysten tutkimukseen (Löfgren 1997; 2012; Lönnqvist 1999). Suomalaisessa kansatieteessä nämä paradigman murroksen vaikutukset näkyivät viiveellä. 1990-luvulla ilmestyi useita väitöskirjoja, joissa käsiteltiin valtasuhteita, sukupuolta, luokkaa ja sukupolvia sekä muistami-

sen problematiikkaa (esim. Korkiakangas 1996; Snellman 1996; Olsson 1999; Helsti 2000). Muistitietoa etnologian tutkimuskohteena ja -otteena määritteli erityisesti Pirjo Korkiakangas (1996; 1999; 2006), joka tarkasteli muistelua ja muistia myös psykologisesta näkökulmasta. Hänen tutkimusotteessaan korostuu yksilön ja yhteisön muistin välinen suhde. Sukupuoleen ja luokkaan liittyvät kysymykset ovat edelleen tänä päivänä etnologisen muistitietotutkimuksen keskiössä (esim. Koskinen-Koivisto 2014; Hytönen 2014; Turunen 2016; Vanha-Similä 2017).

Nämä murrokset folkloristiikassa ja etnologiassa ennakoivat ja pohjustivat muistitietotutkimuksen vakiintumista osaksi oppialoja Suomessa. Folklorea ei enää määritelty yksinomaan kollektiivisuuden tai anonyymiyden kriteerein eikä materiaalinen kulttuuri enää ollut kansatieteen ensisijainen tutkimuskohde. Tämän vuoksi muistelukerronta lähtökohtaisesti omakohtaisena ja omaehtoisena tai vernakulaarina ilmaisuna sopi hyvin oppialojen tutkimuskohteeksi.

Folkloristinen ja etnologinen muistitietotutkimus nyt

Johtuen monipuolisten tutkimusaineistojen käytöstä sekä monitieteisestä soveltamisalasta Suomessa *oral history* -tutkimussuuntaa alettiin kutsua *muistitietotutkimukseksi* tai *muistitietohistoriaksi* suoran käännöksen *suullinen historia* sijaan. Vaikka *muistitieto* ei terminä ota kantaa tutkimusaineistojen suullisuuteen tai kirjallisuuteen, sen merkitys kytkeytyy *oral history* -tutkimuksen juuriin historian tutkimuksen piirissä. Kansainvälisesti *oral history* -tutkimus syntyikin yhdessä mielessä vastaliikkeenä historian tutkimuksen konventiolle suosia luotettavuuden perusteella kirjallisia lähteitä suullisten sijaan. Myös termissä *muistitieto* korostuu tieto- ja lähdearvo, minkä vuoksi sen rinnalla on käytetty ilmaisumuotoa painottavaa termiä *muistelukerronta*. Taina Ukkosen (2000, 15) paljon toistetun jäsennyksen mukaan muistitietoa voidaankin lähestyä joko lähteenä tai kohteena.

Kuten jo aiemmin todettiin, folkloristiikan ja etnologian tutkimuskohteiden määrittelyssä jaottelut kollektiivisen ja yksilöllisen tai kansanomaisten ja institutionaalisen välillä ovat muuttaneet jossain määrin

merkitystään. Tästä huolimatta näiden alojen piirissä tehtävässä muistitietotutkimuksessa on pohdittu runsaasti yksilön ja yhteisön muistin ja muistamisen tapojen eroja ja yhteyksiä, kuten myös kysymyksiä kansanomaisuudesta ja institutionaalisuudesta sekä niihin kytkeytyvistä skaa-loista ja arvonannon dynamiikoista. Monitieteisessä muistitietotutkimuksessa näitä kysymyksiä ovat käsitelleet niin etnologit, folkloristit ja historiantutkijatkin erilaisin käsittein ja erilaisista näkökulmista. Muistitiedon ja muistitietohistorian lisäksi on puhuttu muun muassa kansanomaisesta historiasta (Knuuttila 1984; Kalela 1984; 1993; ks. myös Heimo 2010a ja 2010b; 2014a; Knuuttila & Vakimo tässä teoksessa), sosiaalisesta, yhteisestä, kollektiivisesta ja kulttuurisesta muistista (esim. Peltonen 1996; Korkiakangas 1996; Helsti 2000; Latvala 2005; Heimo 2010a; Savolainen 2015; Naarminen 2018; Taavetti 2018) tai omaehtoisesta historiantuottamisesta ja muistamisesta (Heimo 2014a; 2014b; 2017). Näiden käsitteiden ja näkökulmien kautta on tarkasteltu omakohtaisen ja kollektiivisen muistamisen suhteita sekä sitä, miten yhteisesti merkitsevä, jaettu menneisyys avautuu yksilöiden muistamisessa ja miten omakohtainen kokemus tuottaa ymmärrystä ja tietoa menneisyydestä myös laajemmin. Niiden kautta on muun muassa eritelty muistitiedon suhdetta paikallisiin ja ylipaikallisiin konteksteihin ja niiden vuorovaikutukseen sekä pohdittu auktoriteetin ja vallan kysymyksiä, sitä kenen käsitys menneisyydestä nousee esiin ja otetaan huomioon kussakin tilanteessa (esim. Peltonen 1996; Pöysä 1997; Heimo 2010a; Strandén 2013).

Folkloristisessa ja etnologisessa muistitietotutkimuksessa yksilöiden omakohtaisten muistojen, kokemusten ja kertomusten suhteutumista jaettuun ja kollektiiviseen on käsitteellistetty ja analysoitu monitieteisen kertomuksen tutkimuksen lähestymistapoja soveltamalla. Tällöin huomio on kiinnittynyt muun muassa elämänkerrontaan, pieniin ja suuriin kertomuksiin, hallitseviin ja vastakertomuksiin sekä muistelukerronnan narratiivisiin ja poeettisiin piirteisiin. Elämänkerronta tarkoittaa prosessia, jossa yksilöt rakentavat elämästään sekä menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden välisistä suhteista tulkintaa kertomuksen keinoin (esim. Koskinen-Koivisto 2014, 14, 24). Suurilla ja pienillä kertomuksilla taas viitataan kertomuksiin yhtäältä laajojen maailmankuvien tai identi-

teettien representaatioina ja toisaalta kertomusten käyttöön arkisen tai ruohonjuuritason vuorovaikutuksessa ja merkitysten luomisessa (Bamberg 2006; Bamberg & Georgakopolou 2008; Salmi-Niklander 2009). Tämän lisäksi suurten ja pienten kertomusten käsitteitä on käytetty yksilöiden kokemusten ja kulttuuristen mallien ja tulkintojen tarkasteluun (ks. esim. Hytönen 2014; Koskinen-Koivisto 2014; Marander-Eklund 2014; Koskinen-Koivisto & Marander-Eklund 2016).

Elämäkerronnan lisäksi hallitsevan ja vastakertomuksen käsitteillä (*master narrative, counter narrative*) on jäsennetty kertomusten retorisia, instrumentaalisia ja kommunikatiivisia funktioita sekä suhteutumista toisiin kertomuksiin (esim. Kinnunen 2013; Savolainen 2015, 88–92, 346–362) Muistelukerronnan narratiivisten ja poeettisten piirteiden analyysissä huomio on kiinnittynyt muun muassa kerronnan aikatasoihin ja näkökulmiin, genreihin ja intertekstuaalisuuteen sekä kerronnan sisältämiin vertauskuviin ja rinnastuksiin. Tällöin on analysoitu esimerkiksi muistelukerronnan viestinnällisiä ja retorisia merkityksiä. (Ks. esim. Peltonen 1996; 2003; Salmi-Niklander 2004; Latvala 2005; Pöysä 2009; 2015; Savolainen 2015; 2017b). Pikemminkin kuin selkeärajaisiksi kertomuksiksi tai tietynlaisiksi tulkinnoiksi tietyistä tapahtumista, muistitieto ja muistelukerronta hahmottuvat näistä näkökulmista toiminnaksi, jossa tulkintoja ja kertomuksia menneisyyden tapahtumista ja kokemuksista suhteutetaan toisiin merkityksiä tuottavalla tavalla. Toisin sanoen muistelukerronta hahmottuu luovana ilmaisuna ja toimintana pikemminkin kuin tuotteena.

Yksi keskeinen kerrotun menneisyyden tarkastelun väline on nostalgian käsite. Lapsuuden muisteluä tutkineen etnologi Pirjo Korkiakankaan mukaan nostalgia merkitsee tänä päivänä muisteluun liittyvää mielihyvää ja nautiskelua. Nostalgia liittyy häviämässä olevaan tai jo kadotettuun aikaan tai paikkaan – kuviteltuun tai todelliseen. Positiivinen tunnelataus onkin oleellinen osa nostalgiaa. (Korkiakangas 1996, 37.) Nostalginen muistaminen liittyy muistelukerronnan prosessimaiseen luonteeseen: usein nostalginen kerronta tukee hallitsevaa suurta kertomusta ja silottaa vastakertomuksia (Hytönen 2013). Sitä onkin hedelmällistä lähestyä kerronnan keinona, jonka avulla voidaan osoittaa epäkohtia nykyisyydessä ja rakentaa yhteisöllisyyttä (Koskinen-Koivisto 2016).

Nostalgiset kertomukset kietoutuvat monin tavoin yhteisölliseen ja kulttuuriseen muistiin sekä muistin politiikkaan. Menneisyyden kuvia rakentavissa tv-sarjoissa ja elokuvissa hyödynnetään yleisön kaipuuta nostalgisoida menneitä aikoja (Kuusi 2007; Hytönen 2014, 31). Suomalaiset muistitietotutkijat ovat kiinnittäneet huomiota esimerkiksi luovutetun Karjalan (esim. Fingerroos 2010; Savolainen 2015) ja 1950-luvun nostalgiseen muisteluun ja esittämiseen (esim. Kuusi 2007; Marander-Eklund 2014).

Kertomuksen tutkimuksen näkökulmien lisäksi *oral history* -tutkimuksen lähestymistavat kietoutuivat suomalaisessa folkloristisessa ja etnologisessa muistitietotutkimuksessa jo varhaisessa vaiheessa yhteen kulttuurisen muistitutkimuksen näkökulmien kanssa (esim. Korkiakangas 1996; Peltonen 1996). Sittemmin näiden yhteyksien ja erojen eksplisiittinen reflektointi on lisääntynyt (esim. Heimo 2010a; 2016; Savolainen 2020). Folkloristien tutkimuksissa kulttuurisen muistitutkimuksen näkökulmat näkyvät erityisesti kiinnostuksena muistin medioiden eli välineiden ja välittymisen kysymyksiin (esim. Heimo 2014a; 2017; Savolainen & Lukin & Heimo 2020), joita kulttuurisessa muistitutkimuksen piirissä on kehitetty viestinnän ja mediatutkimuksen teorioita soveltamalla (esim. Erll & Rigney 2009). Muistitietotutkimuksen kontekstissa tämä kiinnostus voidaan nähdä luontevana jatkona kertomuksen ja kerronnan tutkimuksesta ammentaville näkökulmille. Suomessa muistin medioita koskevassa keskustelussa keskeisessä roolissa ovat olleet Anne Heimon tutkimukset internetin erilaisissa kanavissa tapahtuvasta omaehtoisesta muistamisesta ja muistitiedosta (esim. Heimo 2010b; 2014a; 2014b, 2017). Muistitietotutkimuksen näkökulmasta keskeistä on, että mediat ovat aktiivisia kanavia, jotka samalla kantavat, tuottavat ja mahdollistavat tietynlaisia merkityksiä. Ei ole yhdentekevää, minkä median kautta muistitietoa välitetään, vaan media osallistuu aktiivisesti merkitysten tuottamiseen. Välittymisen kysymykset kytkeytyvätkin tiiviisti folkloristiikan keskiössä oleviin keskusteluihin (inter)tekstuaalisuudesta, genrestä ja poetiikasta sekä ilmaisun muotojen ja sisältöjen kiertelystä.

Sekä folkloristit että etnologit ovat tutkineet 2000-luvulla erilaisia muistamisen ilmentymiä ja kohteita, muistin paikkoja ja näyttämöitä

sekä muistoesineitä, jotka tulevat esiin muistelussa ja kerronnassa. Kiinnostus on kohdistunut esimerkiksi paikkoihin, muistomerkkeihin ja -rituaaleihin (esim. Peltonen 2003; Kortelainen 2008; Fingerroos 2010; Heimo 2010a; Lukin 2011) sekä esineisiin kerrotun muistitiedon talentajina ja mahdollistajina (esim. Savolainen 2015, 226–228; 2020). Sittenmuistin materiaalisen ja diskursiivisen ulottuvuuden välisiä yhteyksiä sekä materiaalin toimijuutta on alettu analysoida ja teoretisoida enemmän (Kuusisto-Arponen & Savolainen 2016; Sääsikiähti 2016; Koskinen-Koivisto & Thomas 2018; Savolainen & Lukin & Heimo 2020). Muistitiedon materiaalisuutta on alettu pohtia enenevässä määrin myös affektien, tunteiden ja aistien näkökulmasta (Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto-Arponen 2017; Savolainen 2015, 215–314; Hytönen & Malinen 2018; Koskinen-Koivisto & Seitsonen 2019). Vaikeiden menneisyyksien ja esimerkiksi traumaattisten sotakokemusten käsittelyä on tutkittu myös kulttuuriperinnöntutkimuksen tai taiteen tutkimuksen näkökulmista ammentamalla. Tällöin on analysoitu muun muassa kirjallisuutta ja elokuvaa sekä erilaisia materiaaliseen kulttuuriin liittyviä ilmaisumuotoja, kuten museonäyttelyitä tai esineiden keräilyä (esim. Hiltunen & Sääsikiähti 2017; Koskinen-Koivisto & Thomas 2018; Savolainen tässä teoksessa). Muistojen ja kokemusten artikulaatioiden ohella muistitietotutkimusta tekevät folkloristit ja etnologit ovat pohtineet myös vaikenemista ja hiljaisuuksia: sitä, mistä ei haluta tai osata kertoa (Peltonen 2009; Sääsikiähti 2013; Marander-Eklund 2014; Savolainen 2017a; Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto-Arponen 2017; Laurén 2018; ks. myös Seljamaa & Siim 2016).

Muistitietotutkimus ja etnografinen tutkimusote

Keskeinen folkloristiikkaa ja etnologiaa yhdistävä tekijä on etnografinen tutkimusote, jonka juuret ovat antropologiassa ja sosiologiassa. Etnografia-termillä viitataan yhtäältä aineistonkeruun tapaan ja analysoinnin menetelmiin ja toisaalta näiden representaatioon (tyypillisesti kirjallisessa muodossa) tai koko tutkimusprosessiin. Anna Rastaa (2010, 65) mukaan etnografinen tutkimusote ei ole ainoastaan kenttätyötä painot-

tava metodi vaan erityinen tiedon tuottamisen tapa, jossa tieto rakentuu tutkijan ja tutkittavien, moninaisten aineistotyyppien sekä empirian ja teorian refleksiivisessä dialogissa. Etnografisen tutkimusotteen keskeinen piirre on pyrkimys tunnistaa ja tulkita sosiaalisia arvoja, käytäntöjä ja diskursseja tarkastelemalla kulttuurin mikrotasoa ja sen tekstejä (Geertz 1973). Tämä tarkoittaa sitä, että tutkittavia ilmiöitä – olivatpa ne performansseja, kertomuksia, käytäntöjä tai muunlaista toimintaa – pyritään tulkitsemaan suhteessa niihin sosiaaliin ja kulttuurisiin konteksteihin, jossa ne ilmenevät. Usein tämä vaatii tutkijalta aikaa ja kenttätöitä tutkittavien parissa (Rastas 2010, 65). Vaikka etnografia usein assosioituu nimenomaan kenttätyö- ja haastattelumenetelmiin, myös arkistoaineistoja ja muita historiallisia dokumentteja voidaan tutkia etnografisista lähtökohdista käsin (esim. Kurki 2002; Fenske 2007; Lennartsson 2011; Kotilainen 2018). Nykyään etnografiselle tutkimusotteelle on keskeistä erilaisten valtasuhteiden sekä etnografian ja kolonialismin historiallisten ja nykyisten kytkösten pohdinta ja purkaminen.

Etnografisessa tutkimuksessa käytetään keskeisinä aineistonkeruun menetelminä osallistuvaa havainnointia ja haastatteluja. Anna Rastas (2010, 67–68) on todennut, että yhdenkin etnografisen tutkimuksen puitteissa haastatteluja voidaan tuottaa monilla eri menetelmillä, minkä lisäksi rajanveto haastattelun ja esimerkiksi keskustelun välillä voi olla tulkinnanvarainen. Hän jatkaa, että etnografiselle tutkimusotteelle ominaisesta tiedon tuottamisen vuorovaikutteisesta johtuen haastattelumenetelmiä ja haastattelujen toteutusta ei välttämättä ole mahdollista tai edes mielekästä suunnitella valmiiksi etukäteen. Osallistuvan havainnoinnin lisäksi haastattelutilanteiden dokumentointi kenttäpäiväkirjaan tuottaakin tutkimuksen keskeisen aineiston (Murchison 2010). Viime aikoina myös aistietnografiaksi nimetty lähestymistapa, joka kiinnittää huomiota aistien osuuteen etnografisissa tutkimus-, analyysi- ja esityskäytännöissä on ollut nousussa (esim. Pink 2009). Muistitietotutkimuksessa keskeisiä menetelmiä ovat haastatteleminen sekä haastattelunauhoitteiden, haastattelunauhojen litteraatioiden tai kirjoitettujen muisteluaineistojen analysointi. Tutkija kirjoittaa muistiinpanoja usein myös muistitieto-haastatteluiden yhteydessä, ja kenttäpäiväkirjan kirjoit-

taminen voi tukea tutkijan työtä etenkin laajojen haastatteluaineistojen keruun aikana.

Muistitietotutkimuksen ja etnografisen lähestymistavan eroa voisi pelkistää luonnehtia siten, että etnografiassa havainnoinnin kohteena on usein ensi sijassa nykyhetki, kun taas muistitutkimuksessa tarkastelussa painottuvat muistitiedon aikakerrostumat ja niiden suhde nykyisyyteen. Se, kohdistuuko tutkimus ensisijaisesti muistettuun menneisyyteen vai muistelun nykyhetkeen, riippuu tutkijan kiinnostuksesta ja kysymyksenasettelusta. Tutkittaessa ”yksilöllisten muistelujen konstruointia koettua todellisuutta” (Korkiakangas 2006, 131) on ymmärrettävä niin ajallinen ja paikallinen konteksti kuin muistelun ja kerronnan merkityksetkin. Nämä lähtökohdat ovat keskeisiä sekä etnografiselle otteelle että muistitietotutkimukselle. Tutkimuksen aiheen ja aikakerrosten kontekstoinnissa ja hahmottamisessa voidaan käyttää olemassaolevan historian tutkimuksen rinnalla esimerkiksi kaunokirjallisuutta, valokuvia, elokuvia ja muuta populaarikulttuuria tai aikalaislähteitä. Tutkimuksen kohde voi olla menneisyydessä, mutta sinne katsotaan aina nykyhetkestä käsin ja tutkimuksen kirjoittamisen kontekstissa. (Esim. Hytönen 2016; Helsti 2000.) Kyse ei ole vain tutkijan menneisyyden merkityksiä koskevista tulkinnoista vaan myös kertojan omista tulkinnoista siitä, mitä hänelle on tapahtunut ja mitä hän on kokenut. Myös yksilön kokemuksen suhde kollektiiviseen muistiin tai jaettuun kertomukseen on usein tärkeä osa muistitiedon analyysia.

Uudenlainen kiinnostus materiaalisuuteen on ilmennyt viime aikoina humanististen ja yhteiskuntatieteiden kentällä, mikä näkyy myös muistitietotutkimuksen ja etnografian menetelmissä. Sekä etnografitt että muistitietotutkijat ovat käyttäneet esimerkiksi muistoesineitä tai valokuvia haastattelutilanteiden yhteydessä herättelemässä keskustelua ja muistoja (ks. esim. Freund & Thomson 2011a; De Nardi 2016). Myös esineiden ja valokuvien omaehtoista käyttöä ja merkityksellistämistä ilman tutkijan aloitetta on tutkittu samoin kuin muistelun kielellisten ja materiaalien aspektien vuorovaikutusta (esim. Hirsch 1997; Langford 2001; Freund & Thomson 2011b; Kuusisto-Arponen & Savolainen 2016; Alonso Rey 2016; Savolainen & Lukin & Heimo 2020). Esimerkiksi Natalia Alonso Rey (2016) on tuonut esille, että valokuvan kautta on

mahdollista tuoda jotain omasta menneisyydestä osaksi nykyisyyttä esimerkiksi asettamalla kehystetty valokuva esille, ”käsietäisyydelle”. Valokuvat todistavatkin menneen ja nykyisen välisestä yhteydestä, minkä lisäksi muistelussa niiden kautta rakennetaan ja tulkitaan menneisyyden merkityksiä ja sosiaalisia suhteita (Hirsch 1997). Muistelukerronnassa tämä esineiden ja valokuvien kyky edustaa ja tuoda menneisyyttä nykyhetkeen näkyy usein ajallisenä monikerroksisuutena. Siinä missä kerronta usein perustuu ajalliseen peräkkäisyyteen eli siihen, että tapahtumat seuraavat toisiaan, esineillä ja valokuvilla on kyky rikkoa tätä logiikkaa synnyttämällä assosiaatioita moniin eri aikoihin ja tuomalla menneisyyttä nykyhetkeen. Tämä luo muistelukerrontaan ajallista monikerroksisuutta (Kuusisto-Arponen & Savolainen 2016).

Sekä etnografisessa lähestymistavassa että muistitietotutkimuksessa on keskeistä reflektoida tutkijan roolia tiedon tuottamiseen, analyysin kirjoittamiseen ja aineiston muodostamiseen liittyvien intersubjektiiivisten suhteiden näkökulmasta. Etnografiseen lähestymistapaan verrattuna muistitietotutkimuksessa on kuitenkin painottunut tekstien, kuten haastatteluissa tuotetun puheen tai muistelukirjoitusten, analysointi joko nykyhetkessä tapahtuvana toimintana, kerrontana tai tietona menneisyydestä. Etnografisessa lähestymistavassa diskursseja, toimintaa sekä sosiaalisia suhteita on taas hahmotettu tarkastelemalla sosiaalisia ja kulttuurisia rakenteita ja yhteisöjä. Muistitietotutkimukseen verrattuna etnografisessa tutkimuksessa tutkija viettää usein pidempiä ajanjaksoja kentällä tutkimuskumppaneiden kanssa. Siinä missä etnografinen tutkimus usein pyrkii muodostamaan kokonaiskuvan tutkittavasta ilmiöstä tai tutkittavan yhteisön näkökulmista, muistitietotutkimuksen tavoitteena on usein nostaa esiin erilaisia tulkintoja ja ääniä sekä aiemmin piiloon jääneitä kokemuksia ja käsityksiä menneisyydestä. Tämä on muistitietotutkimuksessa tarkoittanut esimerkiksi sodan hävinneen osapuolen (esim. Peltonen 1996), naisten (esim. Hytönen 2014) tai vähemmistöjen (Taavetti 2018; Tuori & Muir & Illman tässä teoksessa; Juvonen & Taavetti tässä teoksessa) näkökulmia.

Usein muistitietotutkimuksessa tutkija vaikuttaa keskeisesti tutkimusaineiston, esimerkiksi muistelupuheen tuottamiseen ja sen sisältöjen määrittelyyn. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö muistitietoa

olisi olemassa ilman tutkijan panosta. Vaikka omaehtoista, tutkijan toiminnasta ja osallisuudesta riippumatonta muistamista on ollut aina, internetissä tapahtuva muistaminen ja historiantuottaminen on tuonut sen uudella tavalla näkyväksi ja julkiseksi (esim. Heimo 2014a; 2017). Etenkin omaehtoisen muistamisen ja historiantuottamisen tutkimukselle etnografisen lähestymistavan moniuloitteisen kontekstualisointiin pohjaavan otteen anti onkin ilmeinen.

Häilyviä rajoja

Muistitietotutkimuksen voi nähdä metodologis-teoreettisena lähestymistapana aineistoon ja tutkimuskohteeseen. Se on lähtökohtaisesti monitieteinen tapa analysoida tutkittavien ihmisten suhdetta itseensä, omaan paikkaansa yhteisössä sekä kerronnan suuntautumista niin menneisyyteen, nykyhetkeen kuin tulevaisuuteen. Siksi muistitietotutkimusta tekevät yhteistyössä monien tieteenalojen edustajat: etnologien ja folkloristien lisäksi esimerkiksi historiantutkijat ja antropologit. Muistitietotutkimuksen voikin nähdä monen tieteenalan risteyksenä, jossa käydään keskusteluja oppialaluokittelujen ja raja-aitojen yli. Tutkimussuuntauksen eklektisyyden ja heterogeenisyyden hahmottaminen sekä taustalla vaikuttavien erilaisten lähtökohtien reflektointi on tärkeää niin uusien metodologisten innovaatioiden syntymisen kuin erilaisesta lähtökohdasta tehdyn tutkimuksen hyödyntämisen ja ymmärtämisen kannalta.

Tässä luvussa on hahmotettu muistitietotutkimuksen suhdetta folkloristiikkaan, etnologiaan ja etnografiseen tutkimusotteeseen. Muistitietotutkimuksesta kiinnostuttiin suomalaisessa folkloristiikassa ja etnologiassa kulttuurien tutkimuksen oppialojen paradigmojen muutosten myötä, kun molemmilla tieteenaloilla käännyttiin pois kansakunnan rakentamiseen liittyvästä tiedonintressistä. Folkloristiikassa alettiin tarkastella ja purkaa folklore- ja kansanperinne-termejä ja niiden kautta jäsenettyjen ilmiöiden muinaisuutta ja ideologisuutta sekä keskityttiin omaehtoiseen ilmaisuun tilannekohtaisena ja luovana kommunikaationa, etnologiassa puolestaan siirryttiin agraarista kansankulttuurista kau-

pungissa asuvien ja erilaisten pienyhteisöjen jäsenten arkeen ja kokemuksiin. Sekä folkloristista että etnologista muistitiedon tuottamista ja tutkimusta leimaa tyypillisesti etnografinen tutkimusote, jonka kautta muistoja, kerrontaa ja kokemuksia analysoidaan suhteessa kulttuuriin kontekstiin sekä muistitiedon aikatasoihin.

Folkloristien ja etnologien näkökulmat muistitietoon eivät luonnollisesti kumpua ainoastaan folkloristiikasta ja etnologiasta, vaan laajemmista humanististen ja sosiaalitieteiden alueilla käydyistä monitieteisistä ja ikaikaisista keskusteluista kertomuksesta, representaatiosta, materiaalisuudesta sekä yksilön ja yhteisön (tai kulttuurin) suhteesta. Kaiken kaikkiaan viimeaikainen muistitietotutkimus on luonteeltaan hyvin monista tutkimussuuntauksista ja tieteenalaperinteistä ammentavaa. Tämä eklektisyys antaa aiheen myös kysyä, missä määrin folkloristisen ja etnologisen muistitietotutkimuksen välillä voidaan ylipäätään havaita eroja. Tutkimukset ja tutkijat eivät enää paikannu ainoastaan vakiintuneille tieteenaloille tai suhteessa niiden yhdistelmiin, vaan myös lähtökohtaisesti monitieteisille muistitietotutkimuksen, kulttuurisen muistitutkimuksen tai kulttuuriperinnön tutkimuksen kaltaisille alueille. Tieteidenvälisyydestä huolimatta folkloristiikkaan tai etnologiaan paikantuvien muistitietotutkimusten välillä voidaan hahmottaa painotuseroja. Kenties ilmeisin näistä on folkloristien huomion suuntautuminen ilmaisun välineisiin, tapoihin ja lajeihin kommunikaation ja merkityksen muodostamisen näkökulmasta ja etnologien huomion kohdistuminen yksilön ja yhteisön kokemukseen sekä niiden suhteeseen. Tutkijasta riippuen tutkimusten käsitteet ja teoreettiset taustat voivat olla hyvinkin samankaltaisia.

KIRJALLISUUS

- Alonso Rey, Natalia 2016: *Memory in Motion. Photographs in Suitcases*. Teoksessa: Palmberger, Monika & Tošić, Jelena (toim.) *Memory on the Move. Experiencing Mobility, Rethinking the Past*. Palgrave MacMillan, Lontoo, 101–125.
- Anttonen, Pertti 2005: *Tradition through Modernity. Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. <https://doi.org/10.21435/sff.15>

- Bamberg, Michael 2006: Stories. Big and Small. Why do We Care? *Narrative Inquiry* 16:1, 139–147. <https://doi.org/10.1075/ni.16.1.18bam>
- Bamberg, Michael & Georgakopoulou, Alexandra 2008: Small Stories as a New Perspective in Narrative and Identity Analysis. *Text & Talk* 28:3, 377–396. <https://doi.org/10.1515/TEXT.2008.018>
- Bauman, Richard 1972: Differential Identity and the Social Base of Folklore. Teoksessa: Paredes, Américo & Bauman, Richard (toim.) *Toward New Perspectives in Folklore*. University of Texas Press, Austin, 31–41.
- Bauman, Richard 2008: The Philology of the Vernacular. *Journal of Folklore Research* 45:1, 29–36. <https://doi.org/10.2979/JFR.2008.45.1.29>
- Erl, Astrid & Rigney, Ann (toim.) 2009: *Mediation, Remediation, and the Dynamics of Cultural Memory*. Walter de Gruyter, Berlin & New York.
- Fenske, Michaela 2007: Micro, Macro, Agency. Historical Ethnography as Cultural Anthropology Practice. *Journal of Folklore Research* 44:1, 67–99. <https://doi.org/10.2979/JFR.2007.44.1.67>
- De Nardi, Sarah 2016: *The Poetics of Conflict Experience. Materiality and Embodiment in Second World War Italy*. Routledge, Abingdon. <https://doi.org/10.4324/9781315308876>
- Fingerroos, Outi 2010: *Karjala utopiana*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina 2006: Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 25–48.
- Fingerroos, Outi & Hämäläinen, Niina & Savolainen, Ulla 2020: Mikä vernakulaari? *Elore* 27:1, 4–14. <https://doi.org/10.30666/elore.95523>
- Freund, Alexander & Thomson, Alistair 2011a: Introduction. Oral History and Photography. Teoksessa: Freund, Alexander & Thomson, Alistair (toim.) *Oral History and Photography*. Palgrave Macmillan, New York, 1–23. https://doi.org/10.1057/9780230120099_1
- Freund, Alexander & Alistair Thomson (toim.) 2011b: *Oral History and Photography*. Palgrave Macmillan, New York. <https://doi.org/10.1057/9780230120099>
- Geertz, Clifford 1973: *The Interpretation of Cultures. Selected Essays by Clifford Geertz*. Basic Books, New York.
- Goldstein, Diane E. & Shuman, Amy 2012: The Stigmatized Vernacular. Where Reflexivity Meets Untellability. *Journal of Folklore Research* 49:2, 113–126. <https://doi.org/10.2979/jfolkres.49.2.113>
- Heimo, Anne 2010a: *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Heimo, Anne 2010b: *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. *Lectio praecursoria Turun yliopistossa* 8.5.2010. *Elore* 17:2, 138–143. <https://doi.org/10.30666/elore.78881>
- Heimo, Anne 2014a: Omaehtoista historiantuottamista. Pohdintoja folkloristiikan suhteesta historiaan: yhteyksiä, katkoksia ja jatkumoa. *Elore* 21:2. <https://doi.org/10.30666/elore.79158>
- Heimo, Anne 2014b: The 1918 Finnish Civil War Revisited. The Digital Aftermath. *Folklore* 57, 141–168. <https://doi.org/10.7592/FEJF2014.57.heimo>

- Heimo, Anne 2016: Nordic-Baltic oral history on the move. *Oral History Journal* 44:2, 37–46.
- Heimo, Anne 2017: The Italian Hall Tragedy, 1913. A Hundred Years of Remediated Memories. Teoksessa: Törnquist-Plewa, Barbara & Sindbæk Andersen, Tea (toim.) *The Twentieth Century in European Memory. Transcultural Media and Reception*, 240–267. Brill, Leiden. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004352353_012
- Helsti, Hilikka 2000: *Kotisyntyneiden aikaan. Etnologinen tutkimus äitiyden ja äitiysvalistuksen konflikteista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Hiltunen, Kaisa & Sääskilahti, Nina 2017: Post Memory and Cinematic Affect in *The Midwife*. *Journal of Aesthetics and Culture* 9:1. <https://doi.org/10.1080/20004214.2016.1273594>.
- Hirsch, Marianne 1997: *Family Frames. Photography, Narrative, and Postmemory*. Harvard University Press, Cambridge Mass.
- Hytönen, Kirsi-Maria 2013: Hardworking women. Nostalgia and women's memories of paid work in Finland in 1940s. *Oral History* 42:2, 87–99.
- Hytönen, Kirsi-Maria 2014: "Ei elämääni lomaa mahtunut". *Naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana*. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu.
- Hytönen, Kirsi-Maria 2016: Tutkija aikamatkustajana. Mennyt, nykyhetki ja tulevaisuus keruukilpailuvastauksissa. Teoksessa: Korkiakangas, Pirjo & Olsson, Pia & Ruotsala, Helena & Åström, Anna-Maria & Ekrem, Carola (toim.) *Kirjoittamalla kerrotut. Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteinä*. Suomen kansatieteilijöiden yhdistys Ethnos ry, Helsinki, 301–337.
- Hytönen, Kirsi-Maria & Malinen, Antti 2018: 'Cos I'm a Survivor'. Narratives of coping and resilience in recollections of difficult childhood in post-war Finland. *Ethnologia Fennica* 45, 55–78. <https://doi.org/10.23991/ef.v45i0.65535>
- Kalela, Jorma 1984: Muistitietotutkimus ja historialliike. *Kotiseutu* 75:1, 4–5.
- Kalela, Jorma 1993: *Aika, historia ja yleisö. Kirjoituksia historian tutkimuksen lähtökohdista*. Turun yliopisto, Turku.
- Kinnunen, Anna 2013: Kerronnan kiinnittyminen kulttuuriin: valta- ja vastanarratiivit. *Elore*, 20:2. <https://doi.org/10.30666/elore.79086>.
- Knuutila, Seppo 1984: Mitä sivakkalaiset itsestään kertovat. Kansanomaisen historian tutkimuskoe. Teoksessa: Rannikko, Pertti & Oksa, Jukka & Kuikka, Matti & Knuutila, Seppo & Heikkinen, Kaija & Eskelinen, Heikki (toim.) *Yhteiskunta kylässä. Tutkimuksia Sivakasta ja Rasimäestä*. Joensuun yliopisto, Joensuu, 131–155.
- Korjonen-Kuusipuro, Kristiina & Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa 2017: Muistelun monet muodot. Kertomus, kehollisuus ja hiljaisuus paikan tietämisen tapoina. *Elore* 24:1. <https://doi.org/10.30666/elore.79278>
- Korkiakangas, Pirjo 1996: *Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työntöön ja leikkien muistelussa*. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Korkiakangas, Pirjo 1999: Muisti, muistelu, perinne. Julkaisussa: Lönnqvist, Bo & Kiuru, Elina & Uusitalo, Eeva (toim.) *Kulttuurin muuttuvat kasvot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 155–176.
- Korkiakangas, Pirjo 2006: Etnologisia näkökulmia muistiin ja muisteluun. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 120–144.

- Kortelainen, Kaisu 2008: *Penttilän sahayhteisö ja työläisyys. Muistitietotutkimus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Koskinen, Inkeri 2015: *Changing Research Communities. Essays on Objectivity and Relativism in Contemporary Cultural Research*. PhD dissertation. University of Helsinki, Helsinki.
- Koskinen-Koivisto, Eerika 2014: *Her Own Worth. Negotiation of Subjectivity in the Life Narrative of a Female Labourer*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. <https://doi.org/10.21435/sfe.16>
- Koskinen-Koivisto, Eerika 2016: Negotiating the Past at the Kitchen Table. Nostalgia as Narrative Strategy. *Journal of Finnish Studies*, 19:2, 7–23.
- Koskinen-Koivisto, Eerika & Marander-Eklund, Lena 2016: Pienten ja suurten kertomusten suhde henkilökohtaisen kerronnan analyysin välineinä. Teoksessa: Jouhki, Jukka & Steel, Tytti (toim.) *Etnologinen tulkinta ja analyysi. Kohti avoimempaa tutkimusprosessia*. Suomen kansatieteilijöiden yhdistys Ethnos ry, Helsinki.
- Koskinen-Koivisto, Eerika & Thomas, Suzie 2018: Remembering and Forgetting, Discovering and Cherishing. Engagements with Material Culture of War in Finnish Lapland. *Ethnologia Fennica* 45, 28–54. <https://doi.org/10.23991/ef.v45io.60647>
- Koskinen-Koivisto, Eerika & Seitsonen, Oula 2019: Landscapes of Loss and Destruction: Sámi Elders' Childhood Memories of the Second World War. *Ethnologia Europaea* 49:1, 24–40. DOI: <https://doi.org/10.16995/ee.816>
- Kotilainen, Sofia 2018: Monikerroksisten muistelu- ja tallennusprosessien vaikutus muistitiedon tulkintaan etnografisessa historian tutkimuksessa. Teoksessa: Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Suomen kansatieteilijöiden yhdistys Ethnos ry, Helsinki. 153–181.
- Kurki, Tuulikki 2002: *Heikki Meriläinen ja keskusteluja kansanperinteestä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kuusi, Hanna 2007: Nostalginen 1950-luku kulttuurimarkkinoilla. Teoksessa: Knuutila, Seppo & Piela, Ulla (toim.) *Menneisyys on toista maata*. Suomalaisen Kirjallisuuden seura, Helsinki, 127–141.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa & Savolainen, Ulla 2016: The Interplay of Memory and Matter. Narratives of Former Finnish Karelian Child Evacuees. *Oral History* 44:2, 59–68.
- Langford, Martha 2001: *Suspended Conversations. The Afterlife of Memory in Photographic Albums*. McGill-Queen's University Press, Montreal.
- Laurén, Kirsi M. 2018: From Silence to Recovery. Traumatic Home Front Memories of the Soviet Partisan War in Finland. *Ethnologia Fennica* 45, 4–27. <https://doi.org/10.23991/ef.v45io.66043>
- Latvala, Pauliina 2005: *Katse menneisyyteen. Folkloristinen tutkimus suvun muistitiedosta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Lehtonen, Juhani U.L. 2005: Kansatieteen tutkimushistoria. Teoksessa: Korkiakangas, Pirjo & Olsson, Pia & Ruotsala, Helena (toim.) *Polkuja etnologian menetelmiin*. Suomen kansatieteilijöiden yhdistys Ethnos ry, Helsinki, 11–24.
- Lennartsson, Rebecka 2011: Notes on 'Not Being There'. Ethnographic Excursions in Eighteenth-Century Stockholm. *Ethnologia Europaea* 41:1, 105–116. <https://doi.org/10.16995/ee.1081>

- Lukin, Karina 2010: *Elämän ja entisyyden maisemat. Kolgujev nenetsien arjessa, muistelussa ja kerronnassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Löfgren, Orvar 1997: Scenes from a Troubled Marriage. Swedish Ethnology and Material Culture Studies. *Journal of Material Culture* 2:1, 95–113. <https://doi.org/10.1177/135918359700200105>
- Löfgren, Orvar 2012: Material Culture. Teoksessa: Hasan-Rokem, Galit & Bendix, Regina (toim.) *A Companion to Folklore*. Wiley-Blackwell, Malden (MA), 169–183. <https://doi.org/10.1002/9781118379936.ch9>
- Lönnqvist, Bo 1999: Mitä etnologia on? Teoksessa: Lönnqvist, Bo & Kiuru, Elina & Uusitalo, Eeva (toim.) *Kulttuurin muuttuvat kasvot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 13–33.
- Marander-Eklund, Lena 2014: *Att vara hemma och fru. En studie av kvinnligt liv I 1950-talets Finland*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsinki.
- Murchison, Julian 2010: *Ethnography Essentials. Designing, Conducting, and Presenting Your Research*. Jossey-Bass, San Francisco.
- Naarminen, Niina 2018: *Naurun voima. Muistitietotutkimus huumorin merkityksistä Tikakosken tehtaan paikallisyhteisössä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura ry, Tampere.
- Noyes, Dorothy 2012: The Social Base of Folklore. Teoksessa: Hasan-Rokem, Galit & Bendix, Regina (toim.) *A Companion to Folklore*. Wiley-Blackwell, Malden (MA), 13–30. <https://doi.org/10.1002/9781118379936.ch1>
- Olsson, Pia 1999: *Eteen vapahan valkean Suomen. Kansatieteellinen tutkimus lottatoiminnasta paikallisella tasolla vuoteen 1939*. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Peltonen, Ulla-Maija 1996: *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Peltonen, Ulla-Maija 2003: *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohattamisesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Peltonen, Ulla-Maija 2009: Memories and Silences. On the Narrative of an Ingrian Gulag Survivor. Teoksessa: Adler, Nanci & Leydesdorff, Selma & Chamberlain, Mary & Neyzi, Leyla (toim.) *Memories of Mass Repression. Narrating Life Stories in the Aftermath of Atrocity*. Transaction Publishers, New Brunswick, 61–79. <https://doi.org/10.4324/9780203785829-4>
- Pink, Sarah 2009: *Doing Sensory Ethnography*. Sage, Lontoo. <https://doi.org/10.4135/9781446249383>
- Portelli, Alessandro 1991: *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories. Form and Meaning in Oral History*. State University of New York Press, Albany.
- Pöysä, Jyrki 1997: *Jätkän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Pöysä, Jyrki 2009: Positiointiteoria ja positiointianalyysi. Uusia näkökulmia narratiivisen toimijuuden tarkasteluun. Teoksessa: Hägg, Samuli & Lehtimäki, Markku & Steinby, Liisa (toim.) *Näkökulmia kertomuksen tutkimukseen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 314–343.

- Pöysä, Jyrki 2015: *Lähiluvun tieto. Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu.
- Rastas, Anna 2010: Haastatteluaineistojen moninaiset tehtävät etnografisessa tutkimuksessa. Teoksessa: Hyvärinen, Matti & Nikander, Pirjo & Ruusuvuori, Johanna (toim.) *Haastattelun analyysi*. Vastapaino, Tampere, 64–89.
- Salmi-Niklander, Kirsti 2004: *Itsekasvatusta ja kapinaa. Tutkimus Karkkilan työläisnuorten kirjoittavasta keskusteluyhteisöstä 1910- ja 1920-luvuilla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Salmi-Niklander, Kirsti 2009: Pienet kertomukset, suuret merkitykset. Kerronta, identiteetti ja vuorovaikutus käsikirjoitetuissa lehdissä. *Kasvatus & aika* 3:1, 7–23. <https://journal.fi/kasvatusjajaika/article/view/68077>
- Savolainen, Ulla 2015: *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka. Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta*. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu.
- Savolainen, Ulla 2017a: Tellability, Frame and Silence. The Emergence of Internment Memory. *Narrative Inquiry* 27:1, 24–46. <https://doi.org/10.1075/ni.27.1.o2sav>
- Savolainen, Ulla 2017b: The Return. Intertextuality of Reminiscing of Karelian Evacuees in Finland. *Journal of American Folklore* 130: 516, 166–192. <https://doi.org/10.5406/jamerfolk.130.516.0166>
- Savolainen, Ulla 2020: Points and Poetics of Memory. (Retrospective) Justice in Oral History Interviews of Former Internees. *Memory Studies* 13:6, 1020–1035. <https://doi.org/10.1177/1750698018806946>
- Savolainen, Ulla & Lukin, Karina & Heimo, Anne 2020: Omaehtoisen muistamisen materiaalisuus ja monimediaisuus. Muistitietotutkimus ja uusmaterialismi. *Elore* 27:1, 60–84. <https://doi.org/10.30666/elore.89039>
- Seljamaa, Elo-Hanna & Siim, Pihla Maria 2016: Where Silence Takes Us, if We Listen to It. *Ethnologia Europaea* 46:2, 5–13. <https://doi.org/10.16995/ee.1184>
- Snellman, Hanna 1996: *Tukkilaisen tulo ja lähtö. Kansatieteellinen tutkimus Kemijoen metsä- ja uittotyöstä*. Pohjoinen, Oulu.
- Strandén, Sofie 2013: "I eld, i blod, i frost, i svält". Möten med veteraners, lottors och sjuksköterskors berättande om krig. Åbo akademi, Turku.
- Sääskilahti, Nina 1997: *Kansa ja tiede. Suomalainen kansatiede ja sen kohde 1800-luvulta 1980-luvulle*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Sääskilahti, Nina 2013: Ruptures and Returns. From Loss of Memory to the Memory of a Loss. *Ethnologia Fennica* 40, 40–53.
- Sääskilahti, Nina 2016: Konfliktinjälkeiset kulttuuriympäristöt, muisti ja materiaalisuus. *Tahiti: taidehistoria tieteessä* 2016/1.
- Taavetti, Riikka 2018: *Queer Politics of Memory. Undisciplined Sexualities as Glimpses and Fragments in Finnish and Estonian Pasts*. University of Helsinki, Helsinki.
- Turunen, Arja 2016: "I Am a Skirt Person". Resistance to Women's Trouser Fashion in Oral History Narratives. *Ethnologia Scandinavica* 46, 56–69.
- Ukkonen, Taina 2000: *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuksettomusten tuottamisprosessina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Vanha-Similä, Maria 2017: *Yhtiöön, Yhtiöön! Lapsiperheiden arki Forssan tehdasyhteisössä 1950–1970-luvuilla*. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki.

TAPAUSTUTKIMUS

Perinne ja muistitieto seurantatutkimuksen aineksina

Paikallisuuden fragmentteja menneiltä vuosikymmeniltä

Seppo Knuuttila

Sinikka Vakimo

Kerromme seuraavassa kokemuksiamme ja nykyisiä näkemyksiämme viidelle vuosikymmenelle ajoittuneen ja Pohjois-Karjalan pohjoisreunalle sijoittuneen kenttätutkimuksen vaiheista. Seulomme mieleen jääneitä asioita tutkimushankkeesta ja tarkastelemme muistitietotutkimuksen roolia laajemminkin osana kulttuuri- ja yhteiskuntatieteellisen, monitieteisen tutkimuksen kenttää. Peilaamme samalla myös erityisesti folkloristisen tutkimuksen ja muistitietotutkimuksen suhdetta toisiinsa ajallisessa perspektiivissä.

Kysymys on Nurmeksen kaupunkiin vastikään liitetyn Valtimon kunnan kahdesta kylästä, Rasimäestä ja Sivakasta, joiden asukkaita Joensuu/Itä-Suomen yliopiston sekä sen Karjalan tutkimuslaitoksen tutkijat ovat haastatelleet ja keränneet kyliä koskevia monenlaisia aineistoja 1970-luvulta lähtien. Tuloksia on julkaistu kootusti raporteiksi kutsuissamme yhteisjulkaisuissa noin kymmenen vuoden välein, minkä lisäksi kylistä on julkaistu lukuisia artikkeleita. Myös tiedotusvälineet

ovat olleet aktiivisia ja kyliä on esitelty vuosikymmenten kuluessa niin televisiossa kuin sanoma- ja aikakauslehdissä.¹

Tietopotentiaaleiltaan erilaisten aineistojen käyttö on nykyisissä kulttuurintutkimuksen asetelmissa tavallista mutta ei ongelmatonta. Niin tapahtuneiden ja muistettujen kuin keksittyjenkin asioiden merkitykset kietoutuvat toisiinsa eivätkä ne rajoitu osiensa muodostamaan kokonaisuuteen kuten ennen uskottiin. Positivististen ja konstruktivististen tiedonkäsitysten yhteensopimattomuus on inspiroinut kulttuuri- ja yhteiskuntatieteellisiä keskusteluja jo vuosikymmenten ajan. Kulttuuritieteiden aloilla pitkäkestoisten, monitieteisten seurantatutkimusten mielenkiintoista antia muuttuvien aineistojen ohella ovat olleet niitä koskevien merkitysten analyysit ja tulkinnallisten näkökulmien vaihdokset.

Kulttuuritieteellisten kenttä- ja seurantatutkimusten logiikkaan kuuluu, että aineistot kyllä lisääntyvät mutta eivät varsinaisesti täydenny, koska mikään kokonaisuus ei ole tavoitteena. Olennaista sen sijaan on kysyä – ja niin aiommekin tehdä – miten menneisyys punotaan osaksi nykyisyyttä ja miten eriaikainen muistitieto tulkitsee sitä elettyä aikaa, jolloin ei vielä ollut sähkövaloa, televisiota tai kylän Facebook-ryhmää. Sen sijaan oli koulu, kauppa, tanssilava ja urheilukenttä. Enää niitä ei ole.

Etenemme niin, että selostamme ensiksi muutamia, puheena olevaan kylätutkimukseen opastavia asioita sekä avaamme suullisen perinteen (folkloren) ja muistitiedon suhdetta eriaikaisten ja eripaikkaisten kenttätökokemusten valossa. Toiseksi kommentoimme paikallishistorioiden, suullisen historian ja muistitietotutkimuksen näkökulmia ja preferenssejä niissä kyläaineistoissa, jotka kenttätöissämme ovat karttuneet ja joista olemme tutkimusryhmässä käyneet monitieteisiä keskusteluja. Kolmanneksi pohdimme kenttätöihin ja kylätutkimusten toteuttamiseen ja julkisuuteen liittyviä eettisiä kysymyksiä sekä eri ikäryhmien ja sukupuolten rooleja niissä. Näiden kysymysten kannalta merkityksel-

1 Julkaistut raportit on otsikoitu seuraavasti: 1973: *Sivakka ja Rasimäki. Raportti pohjoiskarjalaisesta kylästä*. 1984: *Yhteiskunta kylässä. Tutkimuksia Sivakasta ja Rasimäestä*. 1996: *Kyläläiset, kansalaiset. Tulkintoja Sivakasta ja Rasimäestä*. 2008: *Kylän paikka. Uusia tulkintoja Sivakasta ja Rasimäestä*. 2016: *Kotona, kylässä, liikkeellä. Sivakka ja Rasimäki arjen ja mielen tiloina*.

listä on ollut, että kyliä ja kyläläisiä ei pääsääntöisesti ole tutkimusjulkaisuissa anonymisoitu, vaan useat henkilöt esiintyvät niissä omilla nimillään ja kasvoillaan. Tämä luonnollisesti on vaikuttanut osaltaan siihen, mitä tutkimushankkeen julkaisuissa tuodaan esiin ja mitä ei.

Olemme tehneet kenttätöitä eri aikoina ja eri kylissä (Sinikka Vakimo Rasimäessä ja Seppo Knuutila Sivakassa) ja tutkimusintressimme ovat olleet jossain määrin erilaiset, joten olemme jakaneet myös tämän luvun kirjoitustyön. Seuraavista kolmesta alaluvusta Sinikka Vakimo on kirjoittanut ensimmäisen, ”Muistitieto ja pitkäaikaisen kylätutkimusprosessin käytännöt”, ja Seppo Knuutila kaksi seuraavaa, ”Perinteestä muistoihin” ja ”Fiktionaalinen muisti”. Viimeisen, kokoavan alaluvun olemme kirjoittaneet yhdessä.

Muistitieto ja pitkäaikaisen kylätutkimusprosessin käytännöt

Valtimon monitieteiselle kylätutkimusprosessille on ollut ominaista erilaisten teoreettis-metodologisten keskusteluiden virikkeistämät näkökulmanvaihdokset ja suunnanmuutokset. Niitä ovat saaneet aikaan paitsi tutkimuskohteen – kylien ja kyläelämän – ja laajemminkin yhteiskunnan muutokset ajan kuluessa, myös tutkijaryhmän ja sen yksittäisten jäsenten suhteen muuttuminen kyläläisiin. Lisäksi media eri muodoissaan ja sen rakentamat julkiset diskurssit ovat kietoutuneet hankkeeseen sen alkuvaiheista lähtien. Näiden lisäksi yksittäisiä tutkimusvaiheita on suunnannut kulloisenkin tutkimusryhmän koostumus, joka on vaihdellut tieteenaloittain jokaisella tutkimuskerralla. Kaikkiaan joka tutkimuskerralla on ollut mukana useita kylätutkijasukupolvia, niin eri vuosikymmenten tutkimuskertojen konkareita kuin myös kerran pari mukana olleita tai ensikertalaisia. Joillekin tutkijoille tutkimusvaihe on siis määrittänyt toistuvaksi paluiksi kyliin, toisille taas tutustumiseksi aiemmin tuntemattomiin kyläläisiin ja kylämiljööseen. Tämä aikaan ja elämäntutkimukseen liittyvä kokemuksellinen elementti on kytkenyt jokaisen tutkijan omalla, henkilökohtaisella tavallaan tutkimusvaiheeseen, tutki-

muskyliin ja kyläläisten elämäntilanteeseen ohjaten osaltaan kulloisenkin tutkimushankkeen toteutumista.²

Pitkän tutkimusprosessin ajallinen kerrostuminen ja tutkijaryhmän moni-ikäisyys ovat eittämättä olleet Valtimon kylätutkimushankkeen ainutlaatuinen rikkaus, joka on laajentanut hankkeen ajallista ja kokemuksellista perspektiiviä. Ne ovat myös suunnanneet tutkijaryhmän katsetta menneisyyteen ja sen myötä muistitietotutkimukseen yhtenä pitkää tutkimusprosessia määrittävänä metodisena otteena. Tutkijaryhmän moni-ikäisyyden ja monisukupolvisuuden voi nähdä myös pitkän tutkimusprosessin jatkuvuuden edellytyksenä, kun muutamit samat kylätutkijat ovat noin vuosikymmenen välein tarttuneet tutkimusteemaan ja hankkeen vetämiseen.

Kun tulin itse mukaan 1990-luvun alkupuolella käynnistyneeseen kolmanteen tutkimusvaiheeseen, koin tullessi valmiiseen kylätutkimushankkeeseen, jolla oli jo vankka tietämys tutkimuskylistä ja niiden kehityskuluista sekä tuntemusta kylissä elävistä ja eläneistä ihmisistä ja heidän taustoistaan. Koinkin hyvin olennaisena kylätutkimushankkeeseen aiemmin osallistuneiden tutkijoiden jakaman kokemuksellisen, hiljaisen tiedon (ks. Koivunen 1997, 75–93), joka heille oli kertynyt aiemmissä tutkimuksellisissa kohtaamisissa kyläläisten kanssa. Sen myötä ymmärsin elävästi muistitiedon keskeisen merkityksen osana pitkäaikaisen tutkimusprosessin tuottamaa tutkimustietoa (ks. Fingerroos & Peltonen 2006, 11–13). Vanhempi kylätutkijasukupolvi konstruoikin tätä muistitiedonomaista hiljaista tietoa meille aloitteleville kylätutkijoille ”virallisen tutkimustiedon” ohella monissa kylätutkimushankkeen tapaamisissa ja sen liepeillä sattuneissa tilanteissa. Heidän arkipuheissaan rakentuneet kylien suullisen (tutkimus)historian fragmentit ohjasivat merkittävällä tavalla paitsi kenttätöiden käytäntöjä ja tutkimushankkeen tiedontuotantoa, myös jokaista hankkeeseen osallistuvaa tutkijaa osalliseksi siitä

2 Kulloisistakin tutkimus- ja tulkinta-asetelmista saa yleiskuvan lukemalla hankkeen yhteisjulkaisujen johdantotekstit. Vuoden 2016 yhteisjulkaisun johdantoartikkelissa tarkastellaan koko viidelle vuosikymmenelle sijoittuvaa tutkimusprosessia (Rannikko & Sireni 2016), ja teoksen epilogissa sitä pohtivat mukana kauimmin olleet tutkijat (Knuuttila & Oksa & Rannikko 2016). Epilogista voi myös lukea arvion siitä, kuinka tällaisen monitieteisen, sitoutumista ja eräänlaista talkootyötäkin vaativan pitkän seurantahankkeen toteuttaminen on hankalaa nyky-yliopistossa. Tämä on harmillista muistitietotutkimuksen kannalta, jolle pitkäkestoisten tutkimusprosessien tuottama informaatio on erityisen tärkeää.

jaetusta, pitkäaikaisiin kohtaamisiin perustuvasta kokemusmaailmasta, joka tutkijoita ja tutkimuskyliä yhdisti ja jota he kerronnallaan tuottivat.

Vahva menneisyyskatse on muutoinkin ollut ominainen paitsi kylä- ja maaseutututkimukselle myös laajemminkin kulttuurisille käsityksille maaseudusta (ks. esim. Kumpulainen 2013). Tulkinta on saanut vahvistusta voimakkaan maaltamuuton ja maaseudun hiljenemisen myötä, ja sitä on paikoin uusinnettu myös Valtimon kylätutkimushankkeessa. Jo ensimmäisestä tutkimusraportista lähtien ennustettiin kylien kuolemaa ja kylien menneisyyden nähtiin piirtyvän paremmaksi kuin niiden nykyisyys tai tulevaisuus. Kahden tutkimuskylän välisiä eroavuuksia etsittiin erilaisten elinkeinorakenteiden lisäksi myös menneisyydestä, kylien erilaisesta asutus- ja muistihistoriasta. Sivakan historia ja kylän muisti kantavat huomattavasti pidemmälle menneisyyteen kuin sen Rasimäen, jonka raivasivat ja asuttivat pääosiltaan siirtokarjalaiset ja pohjoiskarjalaiset rintamatilalliset sodan jälkeen. Siltä siis puuttuu Sivakkaa ja useampia muita maaseutukyliä leimaava historiallinen sidoksisuus paikkaan rasimäkeläisten vanhimman kerrotun muistin paikantuessa pääsääntöisesti muualle kuin asutuskylän alueelle (ks. Hämynen 2008). Kylän muistetun ja kerrotun historian on myös kuvattu linkittyneen kylän raivaajasukupolven elämänkaareen: heidän aktiivivuosinaan tiet ja tilat raivattiin ja kodit rakennettiin, ja heidän elämänsä loppuvaiheilla kylän elämä on myös hiljentynyt.

Menneisyyskatseen myötä muistitietotutkimuksen metodologia on varsin luontevasti asettunut yhdeksi pitkäkestoista ja monitieteistä tutkimusprosessia luonnehtivaksi tutkimusotteeksi. Sen konstrukttiivinen luonne ja tulkinnallinen väljyys ovat mahdollistaneet sen hyödyntämisen eri tieteenaloja edustaneiden tutkijoiden kesken. Erilaisten tutkimusnäkökulmien ja tutkijasukupolvien kohtaaminen pitkän tutkimusprojektin kehiksessä ei tietenkään ole ollut ongelmatonta, vaan tiedon tuottamisen perusteista ja tutkimuksen eettis-moraalisista käytännöistä on jouduttu useinkin neuvottelemaan.

Neuvottelua on pitkän tutkimusprosessin aikana käyty muun muassa Valtimon tutkimuskylien määrittelystä. Kyliä onkin kylätutkimusten eri vaiheissa nähty monesta eri suunnasta, ja yksi merkittävä määrittäjä on ollut sukupuoli. Rasimäki on vahvasti leimautunut karjatalouden ja siir-

tokarjalaisten mukanaan tuoman ortodoksisen uskonnon ja karjalaisuuden myötä naisten kyläksi, kun taas Sivakkaa on leimannut miehinen metsätyö-pienviljely. Kylätutkimusprojektin käytännöissä on paikoin painottunut miehinen näkökulma, kun muun muassa kylien talousmuotoja on määritelty miesten elinkeinojen mukaan, jolloin pientilojen emäntien aktiivisuus ja toimijuus on jäänyt paikoin tutkimuksen katveeseen. Toisaalta Rasimäkeä luonnehtivan (siirto)karjalaisen kulttuuritradition auktoriteetteina ovat toimineet ikääntyneet karjalaisnaiset, joiden ääniä kuullaan joissakin tutkimusraporteissa (esim. Heikkinen 1984; Vakimo 1996; Sireni 2016).

Kylien sukupuolimäärittelyiden kannalta on lisäksi kiinnostavaa, että kylien elämää ja kylätutkimusprojektia seurannut julkisuus, joka sai alkunsa ensimmäisen tutkimusraportin (Alanen ja muut 1973) innoittamana, määritteli heti alussa molemmat kylät naisten kyliksi ja vieläpä tomerien ja aikaansaavien emäntien kyliksi. Tätä kuvaa rakensi vuoden 1975 maaliskuussa televisiossa TV2:ssa esitetty, paljon julkisuutta saanut Ylen televisiodokumentti *Pientilan emäntien iltamat*, joka valmisteltiin yhdessä kyläläisten kanssa ja jossa kylien naiset olivat päähenkilöinä. Se muotoili omasta suunnastaan vahvan naisen kulttuurista mallia ja nosti esiin monia syrjäisen maaseutukylän ongelmia. Tuosta dokumentista alkaen mediajulkisuus, kuten televisiodokumentit, radio-ohjelmat ja lehtikirjoitukset ovat osaltaan tuottaneet tulkintoja tutkimuskylistä usein yhteistyössä kylätutkijoiden ja kyläläisten kanssa (Vakimo 2008). Kylätutkijat ovat siis vaihtelevassa määrin olleet yhdessä median edustajien kanssa rakentamassa tutkimuskylien julkisuuskuva. Tähänkin on liittynyt eettis-moraalisia ongelmia, joita kylätutkimusryhmässä on jouduttu pohtimaan. Kaikki kyläläiset eivät nimittäin ole aina olleet varauksetta tyytyväisiä median esittämään kyläkuvaan; närää on esimerkiksi herättänyt kylien kuoleman ennustaminen, erilaiset visiot kylien tulevaisuuksista ja Sivakan mystifioiminen kummitustarinoiden kyläksi. Yleensä kyläläiset ovat kuitenkin olleet tyytyväisiä saamastaan mediahuomiosta ja sitä taustoittaneesta kylätutkimuksesta. Kylätutkijoiden yhteistyö median edustajien kanssa ei kuitenkaan aina ole ollut ongelmaton, vaan tutkijat ovat ajautuneet paikoin tilanteisiin, joissa he ovat joutuneet taiteilemaan uskollisuudessa toisaalta kyläläisille ja toisaalta

medialle. Samalla koko kulloisenkin kylätutkimusryhmän ja yksittäisten tutkijoiden tutkimuseettiset periaatteet ja kyläläisille annetut eettiset sitoumukset ovat tulleet kyseenalaistetuiksi. Haastaviksi nämä pohdinnat tulevat monitieteisessä ja eri-ikäisistä tutkijoista koostuvassa ryhmässä erityisesti siksi, että eri tieteenaloilla ja myös tutkijasukupolvilla on hie-man erityyppisiä tottumuksia ja näkemyksiä (tutkimus)eettisistä toimintamalleista ja tutkijan moraalista, mikä on ymmärrettävää niiden muuttuvan ja osittain myös neuvoteltavan luonteen vuoksi (ks. esim. Alver & Øyen 2007).

Perinteestä muistoihin

Kielen ja perinteen tutkija Pekka Laaksonen kirjoitti Sivakan ja Rasi-mäen ensimmäiseen tutkimusraporttiin katsauksen Sivakan suullisesta perinteestä (Laaksonen 1973). Hänen aineistonaan oli Kansanrunous-arkistoon tallennetut muistiinpanot Valtimolta ja eritoten Sivakasta aina 1800-luvun lopulta saakka. Saman arkiston tutkijat haastattelivat vuonna 1973 Sivakan asukkaita ja kävivät heidän kanssaan läpi Valtimolta kerätyn folkloren keskeiset teemat. Tutkijat olivat valmistautuneet kenttä-töihin huolellisesti muun muassa kokoamalla noin nelikymmensivuisen Valtimon suullisen tarinaperinteen aiheuuttelon.

Laaksonen seurailee kirjoituksessaan arkiston ja silloisen kansan-runoutentutkimuksen perinnelajisystematiikkaa; tuloksena oli kattava kuva kylän aktiivisesta perinnevarastosta, kuten silloin sanottiin. Koko raportin pessimististä yleissävyä mukaillen Laaksonen otaksuu, että Sivakan suullinen perinne on hiipumaan päin ja väen vähetessä keski-näinen kerrontakin ymmärrettävästi harvenee.

Kun haastattelin Sivakan väkeä noin kymmenen vuotta myöhemmin, 1980-luvun alkupuolella, tavoitteenani oli yhtäältä testata perinteen ohenemisen otaksunaa ja toisaalta yrittää siirtyä uskomustarinoiden kysymisestä enemmän niin sanottuihin historiallisiin ja paikallisuutta ilmentäviin tarinoihin. Kertomukset Sivakan aarteista, tietäjistä ja parantajista olivat hyvin muistissa, eikä pelkästään niiden osaamisen testaa-minen lopulta tuntunut kovin mielekkäältä tehtävältä. Antoisampaa oli

keskustella hyvien kertojien kanssa siitä, mitä he näistä kertomuksista ajattelivat ja mitä merkitystä niillä mahtoi olla kyläläisille.

Keskusteluissa kylän menneisyydestä ja elämästä ennen vanhaan esiin tuli toistuvasti väittämä, jonka mukaan Sivakka on ollut poikkeuksellisen yksimielinen kylä: ihmiset puolustivat ja auttoivat toisiaan mahdollisuuksien mukaan. Tämä todettiin yhä uudelleen ja useimmiten menneessä aikamuodossa. Se oli kylän tapa esittäytyä ulkopuolisille. Kun kylän yksimielisyys ei enää 1980-luvulla vaikuttanut täysin rikkumattomalta, aloin kysellä haastateltaviltani, milloin Sivakan kylä on heidän mielestään ollut parhaimmillaan. Vastaukset hajosivat niin monelle 1900-luvun vuosikymmenelle, että aloin epäillä koko kysymyksen mielekkyyttä: yksi piti 1930-luvun alkuvuosia kylän parhaana aikana, toinen sodanjälkeisiä vuosia ja kolmas muisteli 1960-lukua aktiivisena aikana. Näin toimii muistitieto: kertojat muistelivat kylän olleen parhaimmillaan juuri silloin, kun he itse olivat nuoria, eivät enää vanhempien käsnettävinä eivätkä vielä itse perheellisinä. Vuonna 1916 syntyneen naisen mukaan elämä oli ”kaikein hilpeimmillään, kun minä olin kuustoista vuotta. Nuoriso oli yksimielistä, ei oo niinku nyt, ne tahtoo vähän sekkoilla. Isossa sakissahan sitä kulettiin ja talkoita pitivät ja sitte lopuksi tanssivat”. (Knuuttila 1984, 143.)

Perinnelajit ovat olleet vanhan folkloristiikan kulmakiviä. Niiden mukaan on organisoitu Kansanrunousarkiston mittavat perinnelajikortistot sekä toimitettu lukuisia perinneantologioita. Siitä, millaisia suullisen kulttuurin ilmauksia tutkijoiden karsinoimat perinnelajit jättävät varjoon ja miten perinnelajeja koskevat käsitykset ovat tutkimusta ohjanneet, on käyty folkloristien kesken vilkasta keskustelua ainakin 1970-luvulta saakka, eikä valmista ole onneksi tullut. Yksi kiinnostava seuraus perinnelajien vallasta oli, että uusia suullisen ilmaisun lajeja, kiteytyneitä ilmaisuja rekisteröitiin jatkuvasti muun muassa eri ikäisten, etnisten ja sosiaalisten ryhmien ja sukupuolten puhunnasta. Folkloretekstien ohella huomiota alettiin aiempaa enemmän kiinnittää etenkin 1980-luvulla niiden esittämiseen, koska myös kerronta itsessään – kuka kertoo kenelle, koska, missä ja miksi – on kertomus. (Ks. esim. Koski & Frog & Savolainen 2016.)

Perinnelajien ulkopuolelle oli jäänyt myös suullinen muistitieto, vaikka se haastattelujen ja kyselyjen tuotteena tunnistettiin. Kun Sivakan haastatteluissa vuonna 1983 kyselin perinneyhteisöjen ohella väljästi kylän menneisyydestä, kertojien vanhemmiltaan kuulemat tapaukset ja oma-kohtaiset muistot alkoivat hallita haastatteluja ja ikään kuin kiertyä suullisen perinteen kiteytymien ympärille. Tutkimusryhmän keskusteluissa ja muissa kollegiaalisissa yhteyksissä pohdittiin monisanaisesti muistitiedon käyttöä ja sille annettavia merkityksiä. Itse ajattelin kokeilla radikaalin etnohistorian näkökulmaa, josta katsoen vain haastateltavien paikkaan liittyvät kertomukset ja muut muistamisen ilmaukset olisivat kylän menneisyyttä konstruoivan tarkastelun lähteinä. Erinäisten kokeiden ja etenkin sosiologioiden taholta tulleen kritiikin jälkeen päädyin käyttämään kansanomaisen historian käsitettä. Lyhyesti sanoen sen oli määrä kattaa niin perinne- kuin muistitietokin, kuitenkin niin, että tulokinnassa ei korosteta niin sanottuja lajillisia eroja, vaan huomio kiinnitetään niihin artikulaatioihin, jotka tuottavat eri tavoin argumentoivia ja parhaimmillaan myös toisiaan täydentäviä selontekoja menneisyydestä.

Termi *kansanomainen* oli jo tuolloin ongelmallinen, joten sitä oli syytä selittää, rajata ja avata. Kysymys ei ollut akateemisen historian tutkimuksen haastamisesta, vaan saamisesta esiin sellaisia menneisyyttulkintoja, joita paikallishistorian tuolloin vallinneiden metodien ja aineistojen keinoin ei tavoitettu. Vuosikymmenten kuluessa *kansanomainen historia* terminä alkoi väistyä *muistitietohistorian* ja *-tutkimuksen* tieltä kuten hyvä onkin. Jorma Kalela (1984, 4) esitti jo verraten varhain, että kansainväliselle *oral history* -termille olisi *suullisen historian* sijasta parempi vastine *muistitietotutkimus*, mitä onkin sittemmin käytetty laajasti yli tieteenalarajojen (ks. myös Kalela 2006).

Fiktionaalinen muisti

Historiantutkimuksen piirissä alettiin 1970-luvulta alkaen kiinnittää huomiota – meillä ennen muuta Matti Peltosen (1992; 1999) opastuksella – arkiseen ja alhaiseen, vähäosaisten ja erilaisten historiaan. Tätä uutta, sittemmin mikrohistoriana tunnettua fokuointia perusteltiin pyr-

kimyksellä antaa ääni akateemisissa esityksissä sivuutetuille tai peräti vaiennetuille väestönosille aiemman tutkimuksen kaavamaisuutta kritisoiden. Mitä enemmän syntyi tekstiä tällä agendalla, sitä painokkaammin alettiin tuoda esiin, että hiljaisten historia on ollut jo usean sukupolven ajan esillä kaunokirjallisuudessa. Kulttuurihistorioitsija Hannu Salmi (2004, 160–161) on muistuttanut, miten englantilainen kirjailija Charles Reade kirjoitti vuonna 1861 ilmestyneen *Luostari ja kotiliesi* -romaanin alkusanoissa halunneensa kuvata tutkimuksen unohtamia syrjäytettyjä sankareita:

Ei kulu maanpäällä päivääkään, etteivät arvoltaan vähäpätöiset miehet ja naiset tekisi suuria tekoja, puhuisi suuria sanoja ja kärsisi jaloja suruja. Näistä syrjäytetyistä sankareista, filosoofeista ja marttyyreistä jää suurin osa kokonaan tuntemattomiksi aina siihen hetkeen saakka, jolloin monet suuret tulevat pieniksi ja pienet suuriksi.

Tämän, tutkimuksen piirissä ehkä liioittelunkin hiljaisuuden rikkoi meillä Pekka Haatanen vuonna 1968 tutkimuksellaan *Suomen maalaisköyhälistö tutkimuksen ja kaunokirjallisuuden valossa*. Hän osoitti, missä lähteissä ja teksteissä hiljainen kansa oli saanut äänen tai ainakin tullut esitellyksi. Matti Peltonen (2010) on sittemmin pohtinut kiinnostavasti sitäkin, miten kylätutkimusten pitkä kaari, muistitiedon erilaiset konsellaatiot ja uusi mikrohistoria ovat vastanneet uuden paikallishistorian haasteisiin.

Suullisen perinteen kirjalliset esitykset ovat olleet sekä suosittu että ongelmallinen tutkimuskohde. Kertovan folkloren tarkastelu fiktiona, ”kirjoittamattomana kirjallisuutena”, on jättänyt aikanaan huomiotta sen, miten kertomukset saavat käytössä erilaisia merkityksiä ja miten niiden sepitteelliset ainekset kietoutuvat kerronnan kontekstuaaliseen todellisuuteen. Tällaista kommunikatiivista prosessia on eritelty fiktionaalisuuden käsitteellä, joka muun ohella avaa muistitiedon käytön mahdollisia merkitysulottuvuuksia (ks. esim. Walsh 2007; Browse & Hatavara 2019). Fiktionaalisuus on konstruktionistisena käsitteenä erityisen toimiva niillä alueilla, joilla kerronta, esittäminen, lukeminen ja

kirjoittaminen kohtaavat. Kulttuurintutkimuksen käännteiden jälkeen 1980-luvulta saakka lisääntynyt tieteidenvälinen yhteistyö onkin johtanut tutkimuskentän rikastumiseen myös muilla uusilla näkökulmilla, teoreettisilla kehitelmillä ja tutkimussuunnilla.

Moniin edellä mainitsemini perinne- ja muistitiedon kysymyksiin sekä fiktionaalisuuden ideaan avautui Sivakassa yllättävällä tavalla uusi näkökulma yhden kyläläisistä julkaistessa kirjan, jossa hän kuvaa kylän vaiheita ja elämää yhden ihmisen näkökulmasta. Mukana on sukuhistoriaa, arkielämän kuvausta, ajatuksia, tuntemuksia ja luonnehdintoja, joista syntyy osiensa summan ylittävä kokonaisuus, kuten taideteoksissa on tapana.

Samana vuonna *Kyläläiset, kansalaiset* -raportin kanssa nimittäin ilmestyi sivakkalaisen Lempi Häkkisen kirjoittama kirja *Elämäni Kylä. Muistelma* (1996). Kirjoittaja luonnehtii sitä muistelmadokumentiksi Sivakan kylästä vuosilta 1915–1993. Kirjassa kerrotaan ”Ristolalan talon isännän, Risto Häkkisen, ja hänen 10 lapsensa elämäntarinat. Voimakkaimpana on Elviiran elämäkertä, kirjan alusta loppuun.” Olen kiittänyt kirjaa useassakin yhteydessä oven avaamisesta sellaiseen Sivakkaan, johon ei ulkopuolisilla eikä varmaan kaikilla kyläläisilläkään olisi ollut pääsyä ilman tätä tekstiä. Kun ensi kerran luin *Elämäni Kylää*, olin peräti hämmästyneenä siitä, että kirjasta puuttui käytännöllisesti katsoen kokonaan se suullinen perinne, jota kyläläiset olivat sadan vuoden kuluessa kertoneet perinteidenkerääjille ja muille haastatteloille. Toisin sanoen kaikki, mitä kylästä oli eri menetelmin pantu muistiin ja tallennettu arkistoihin, oli ulkopuolisille, vieraille, kerrottua. Lempi Häkkinen kertoo kirjassaan myös sellaisia tapahtuneita, mahdollisia ja kuvitteellisia asioita kylän arkipäivästä ja kyläläisten yksityisyydestä, joita ulkopuolisten ei monestakaan syystä tulisi mieleen edes kysyä.

Elämäni Kylän päähenkilö on siis Elviira Mustonen, kirjoittajan äiti, josta kerrotaan ja joka kertoo itse tuntemuksistaan ja ajatuksistaan. Kaikki tapahtuu päähenkilön kautta nähtynä. Päähenkilön elämän keskus on koti ja perhe, joita suku ja kylä ympäröivät. Kehät laajenevat muun muassa lasten maailmalle lähdön myötä, mutta Suomen ja maailman tapahtumia mainitaan harvakseltaan. Kirja luo kuvan kylästä, jossa yhteydenpito on ollut tiivistä ja luonnollisesti kyläily on ollut sen

käytäntöä – enemmän kuitenkin pistäytymisinä kuin kutsuttuina vierailuina.

Ehkä folkloren ”kätkeytyminen” *Elämäni Kylän* tekstiin ei olisi niinkään askarruttanut, ellen olisi tiennyt, että Elviira Mustonen oli hyväksi kehuttu kertoja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkiston tutkija Marjatta Jauhiainen haastatteli häntä syksyllä 1973 ja kirjoitti ääninauhojen sisällysluettelon huomautuksiin seuraavasti: ”Elviira Mustonen on rempseä näkijä ja kokija, joka suoltaa tarinoita spontaanisti, vähät välittäen ’tyypillisen’ kokijan sisäänpäin kääntyneestä roolista. Avoin humoristi. Mieleenpainuva ja antoisa haastateltava.”

Lempi Häkkisen kirja vahvisti ainakin omaa käsitystäni siitä, että nykyaikaisen kylätutkimuksen tavoitteena ei pitäisi olla kohdetta triviaalisoina kokonaisuus, eikä sen tulisi perustua ajatukseen, että vuosikymmenien seuranta tuottaisi lopuksi tyhjentävän kuvauksen kuvattavasta. Päinvastoin, mitä intensiivisempää aineiston kokoaminen nykyajassa on, sitä monimutkaisemmaksi kylä tai muu paikallinen ja yhteisöllinen kohde käy. Tämä taas vaikuttaa kaikkien osapuolten käsityksiin menneisyydestä, joka paradoksaalisesti sekä pysyy että muuttuu. *Elämäni Kylä* kuuluu yhtäältä niihin teksteihin, joissa lapset muistelevat vanhempiaan, mutta se on myös omintakeinen, fiktionaalinen dokumentti siitä, miten kylän sosiaaliset siteet solmiutuvat eritoten naisten kesken.

Näkökulmia ja tietomuotoja

Muistitietoaineistoon perustuvalla tutkimustiedolla on usein hyvinkin henkilökohtainen luonne. Näin myös kylätutkimuksessamme, jonka tärkeimmät tutkimusaineistot ovat syntyneet usein kasvokkaisuissa kohtaamisissa tutkijoiden ja kyläläisten välillä kyläläisille tärkeimmissä tiloissa ja paikoissa: kodeissa ja kesäkodeissa sekä niiden pihoilla ja puutarhoissa. Keskusteluissa on saattanut olla hyvinkin intiimi ja luottamuksellinen ilmapiiri. Tämä korostuu pitkässä tutkimusprosessissa, jossa vuosien ja vuosikymmenten aikana on solmittu eritasoisia ja vaihtuvakestoisia tuttavuussuhteita. Kohtaamisissa on risteillyt monenlaisia tuntemuksia jälleennäkemisen riemusta haikeuteen ja hartauteenkin, kun on

muisteltu kylän ja kyläläisten menneisyyttä yhdessä. Etnografeille tuttu ongelma pitkien ystävyysuhteiden limittymisestä tutkimussuhteisiin ja niihin kytkeytyvät kysymykset luottamuksellisissa suhteissa tuotetun tiedon omistajuudesta ovat olleet vahvasti läsnä tämänkaltaisessa tutkimusasetelmassa (ks. esim. Järviluoma 2010; Okely 2012). Vaikka kylätutkimushanke ei missään sen vaiheessa ole kovin painokkaasti pyrkinyt kyläläisten voimaannuttamiseen saati pelastamiseen (ks. Abrams 2010, 153–169), kyläläisten ääntä ja heidän näkemyksiään on kuunneltu aktiivisesti. Erilaisiin ongelmatilanteisiin ja laajemminkin eettisiin kysymyksiin on pyritty etsimään ratkaisuja myös yhdessä.

Kyse on muistin politiikasta, jossa neuvotellaan tuotetun tiedon omistajuudesta ja auktoriteetista: Kenen tai keiden muistia tutkimuksessa tai mediassa tuotetaan ja kuka sitä saa hallita? Onko kyläläisillä oikeus esiintyä omilla nimillään tutkimusraporteissa vai tuleeko heidät anonymisoida? Minkä tasoista tietoa saa välittää tutkimuskontekstin ulkopuolelle, esimerkiksi medialle? Miten ylipäätään käyttää tutkimusprosessissa saatua tietoa, joka on rakentunut vuosien ja vuosikymmenten aikana tapahtuneille kohtaamisille ja näissä ja näistä rakentuneille kertomuksille? Tähän yleiseen, monisäikeiseen ja -tulkintaiseen eettiseen problematiikkaan kietoutuu pitkässä kylätutkimusprosessissa vielä yksi muistitiedon kerrostuma, nimittäin se muistitiedon ulottuvuus, jonka eri vuosikymmenillä tutkimusprosessiin osallistuneet ovat rakentaneet. Se on ollut osaltaan ohjaamassa ja rikastamassa tutkimusprosessia, mutta asettanut tiedontuottamiselle myös erityisiä haasteita lisäämällä omia merkityskerrostumiaan jo muutoinkin monisyiseen muistitietoainekseen.

Kylätutkimuksemme on jatkuessaan tuottanut refleksiivisiä käytäntöjä, joista on tullut osa prosessin kulkua. Kentälle palattaessa ”kymmenen vuotta myöhemmin”, on ollut tapana tarkastella sitäkin, missä tutkimuksen tilassa ja millaisin ideoin olemme edellisillä kerroilla asettaneet kysymyksiä. Yhteiskuntatieteilijöiden ja kulttuurintutkijoiden näkemykset eivät aina ole olleet yhteneviä, mutta jonkinlaista näkökulmarelativismia sovittelemalla on mahdollista samoihin kansiin. Tärkeintä tietenkin on ollut, että kyläläiset ovat suostuneet kanssamme yhteistyöhön, päästäneet tutkijat koteihinsa, osallistuneet haastatteluihin ja saapuneet lukuisina paikalle kuulemaan asiaamme.

Eriaikaiset kenttätutkimusten aineistot kommentoivat toisiaan niin tapahtuneiden asioiden tulkintoina kuin tulevien aikojen odotuksina, lupauksina ja toteutumina. Eri-ikäiset ja eri sukupuolta olevat kertojat ovat kokeneet yhteisetkin asiat aina jossakin määrin eri tavoin, mikä ilmenee myös paikallisen muistitiedon moniäänisenä yksilöllisyytenä. Siihen, mitä joku on joskus jossakin jollekin kertonut ja mitä ei juuri sellaisena voida koskaan tavoittaa, artikuloituu erilaisia tulkintoja, painotuksia, pohdintoja ja muita retorisia merkityksiä. Suullinen perinne, muistitieto ja oman elämänpiirin kansanomainen, vernakulaari historia (ks. Heimo 2014; vrt. Hämäläinen ja muut 2020) kietoutuvat kerronnassa ja muissa sanallisissa ilmauksissa toisiinsa niin monin säikein, että kollektiivisten ja yksilöllisten äänten entisaikaiset kriteerit lyövät tyhjää eivätkä tekstien merkitykset todellakaan riipu pelkästään konteksteista.

Nykyisen kulttuurintutkimuksen piirissä vallitsee yksimielisyys siitä, että millaisista teksteistä tahansa voidaan konstruoida tutkimusaineistoja. Kun periaatteessa ”kaikki on mahdollista”, tutkimusaineiston muodostaminen on metodisesti entistä vaativampi tehtävä. Samoin lähdekritiikille ja refleksiivisyyden käytännöille asetettavat vaatimukset ovat sitä moninaisemmat, mitä useammanlaisia tekstejä ja konteksteja tutkimuslähteisiin sisältyy. Vaikka jonkin paikan tai alueen kulttuurista voisi saada tuhansia kuvauksia, jotka kaikki ovat oikeita, tutkimuksen näkökulmasta on kiinnostavaa, mikä näitä oikeita kuvauksia yhdistää, miten niiden fiktionaalisuus todentuu ja miten aiemmin esitetyt kysymykset joko lakkaavat kiinnostamasta tai saavat uusia merkityksiä. Mitä eheämpään kertovaan esitykseen etnografisessa muistitietotutkimuksessa pyritään, sitä vahvempi on esityksen konstruktivistinen ote. Muun muassa näitä kysymyksiä tämän päivän kylätutkimuksen näkökulmista on käsitellyt Eeva Uusitalo tuoreessa väitöskirjassaan *Etnografian reitit ja kylien ajallisuuteen ja aineellisuuteen* (2020).

Näkökulma ja tiedon luonne (dokumentti, muistitieto, fiktio) vaikuttavat kulloinkin menneisyydestä esitettävään tulkintaan. Tuleville kylätutkijoille esitämme muutaman tulkinta- ja lukutapaa koskevan teesin, jotka olemme muotoilleet Inkeri Koskisen (2014; 2015) ja Antti Hautamäen (2018) esittämistä, tietomuotojen ja näkökulmien relativismia koskevista teksteistä. Perinne ja muistitieto ovat toisistaan eroavia ja

toisiinsa kietoutuvia tietomuotoja ja ne saavat merkityksensä suhteesta johonkin näkökulmaan. Tieto-opillisessa mielessä ei ole olemassa absoluuttista, kaiken kattavaa näkökulmaa. Samojakin asioita on pyrittävä tarkastelemaan useista näkökulmista ja erilaisin kriteerein.

Kulttuuri- ja yhteiskuntatieteelliset tiedonkäsitteet ovat käyneet puolen vuosisadan kuluessa läpi niin perustavaa laatua olevan murroksen, että nykynäkökulmasta voisi olla perustellumpaa puhua paradigman muutoksesta kuin käänteistä, jollaisiksi muutoksia lukuisine ilmentymineen on totuttu nimittämään. Kylätutkimusten pitkässä saatossa vanhasta, faktoja luettelevasta tutkimuksesta on siirrytty vähän kerrassaan tulkitsevaan tutkimukseen, kokemusten, tunteiden ja niiden merkitysten korostuksiin sekä muihin sen kaltaisiin artikulaatioihin, joita vanhan, positivistisen tiedonkäsitteksen pohjalta kritisoitiin aikanaan ”minä tykkään” -tutkimuksiksi ja ”kulttuurisosiologiseksi mannavelliksi” (ks. Knuutila 2011, 331).

Kylätutkimuksemme viidennen raportin (Rannikko ja muut 2016) otsikko *Kotona, kylässä, liikeellä. Sivakka ja Rasimäki arjen ja mielen tiloina* viittaa sekä tarkastelujen konsentrisiin näkökulmiin eli kodista ja kotipaikoista avautuvan maailman käsitteellisyyksiin että elämismailman yhteisöllisiin ja yksilöllisiin representaatioihin. Tällaista asetelmaa seurauksineen ei nelisenkymmentä vuotta sitten voitu tietenkään ennakoida, ei edes kuvitella. Pertti Rannikon (2020, 160) arvion mukaan kylät ja niiden menneisyys kiinnostavat tänä päivänä myös sellaisia ihmisiä, joille ”kylä ei enää hahmotu fyysisenä ympäristönä vaan mielen maisemana. Paikassa voidaan nykyään olla läsnä monella tavalla: pysyvästi, tilapäisesti, satunnaisesti tai virtuaalisesti”. Kuka tahansa voi halutessaan pistäytyä kylien kotisivuilla, lukea ja katsoa, miten Rasimäki ja Sivakka tänä päivänä esittäytyvät, millaista menneisyyttä ja nykyisyyttä niissä nyt tuotetaan, mitä suunnitellaan, ja mikä tekee kylästä kiinnostavan: vireä monitoimisuus, hiljainen luonnonläheisyys.

KIRJALLISUUS

- Abrams, Lynn 2010: *Oral History Theory*. Routledge, Abingdon. <https://doi.org/10.4324/9780203849033>
- Alanen, Ilkka & Alanen, Leena & Hirvonen, Tauno & Hämäläinen, Terttu & Laaksonen, Pekka & Oksa, Jukka & Siisiäinen, Martti & Winter, Anne-Marie 1973: *Sivakka ja Rasimäki. Raportti pohjoiskarjalaisesta kylästä*. Julkaistu teoksessa *Demokraattinen suunnittelu*. Suomen Demokraattiset lakimiehet & Yhteiskuntasuunnittelun seura ry., Helsinki.
- Alver, Bente Gullveig & Øyen, Ørjar 2007: Challenges of Research Ethics. An Introduction. Teoksessa: Alver, Bente Gullveig & Fjell, Tove Ingebjørg & Øyen, Ørjar (toim.) *Research Ethics in Studies of Culture and Social Life*. Suomalainen tiedeakatemia, Helsinki, 11–55.
- Browse, Sam & Hatavara, Mari 2019: "I Can Tell the Difference between Fiction and Reality." Cross-Fictionality and Mind-Style in Political Rhetoric. *Narrative Inquiry* 29:2, 333–351. <https://doi.org/10.1075/ni.19018.bro>
- Fingerroos, Outi & Peltonen, Ulla-Maija 2006: Muistitieto ja tutkimus. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 7–24.
- Haatanen, Pekka 1968: *Suomen maalaisköyhälistö tutkimusten ja kaunokirjallisuuden valossa*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo & Helsinki.
- Hautamäki, Antti 2018: *Näkökulmarelativismi. Tiedon suhteellisuuden ongelma*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Heikkinen, Kaija 1984: Karjalaisuus Rasimäessä tänään. Teoksessa: Rannikko, Pertti & Oksa, Jukka & Kuikka, Matti & Knuutila, Seppo & Heikkinen, Kaija & Eskelinen, Heikki *Yhteiskunta kylässä. Tutkimuksia Sivakasta ja Rasimäestä*. Joensuun yliopisto, Joensuu, 79–105.
- Heimo, Anne 2014: Omaehtoista historiantuottamista. *Elore* 21:2. <https://doi.org/10.30666/elore.79158>
- Häkkinen, Lempi 1996: *Elämäni Kylä. Muistelma*. Omakustanne. Valtimo.
- Hämynen, Tapio 2008: Rasimäen kylän elinkaari. Teoksessa: Knuutila, Seppo & Rannikko, Pertti & Oksa, Jukka & Hämynen, Tapio & Itkonen, Hannu & Kilpeläinen, Heidi & Simula, Mikko & Vakimo, Sinikka & Väisänen, Marjaana *Kylän paikka. Uusia tulkintoja Sivakasta ja Rasimäestä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 60–104.
- Hämäläinen, Niina & Mikkola, Kati & Pikkanen, Ilona & Stark Eija 2020: Miten kansasta tulee vernakulaari. Kansanrunouden tutkimuksen, kirjallisuushistorian ja kansankirjoittajien tutkimuksen kansakuva 1820-luvulta 2010-luvulle. *Elore* 27:1, 37–59. <https://doi.org/10.30666/elore.89069>
- Järviluoma, Helmi 2010: Podetko ystävyttä? Etnografia ja biofilian haaste. Teoksessa: Pöysä, Jyrki & Järviluoma, Helmi & Vakimo, Sinikka (toim.) *Vaeltavat metodit*. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu, 234–257.
- Kalela, Jorma 1984: Muistitietotutkimus ja historialiike. *Kotiseutu* 1, 4–5.
- Kalela, Jorma 2006: Muistitiedon näkökulma historiaan. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 67–92.

- Knuuttila, Seppo 1984: Mitä sivakkalaiset itsestään kertovat. Kansanomaisen historian tutkimuskoe. Teoksessa Rannikko, Pertti & Oksa, Jukka & Kuikka, Matti & Knuuttila, Seppo & Heikkinen, Kaija & Eskelinen, Heikki *Yhteiskunta kylässä. Tutkimuksia Sivakasta ja Rasimäestä*. Joensuun yliopisto, Joensuu, 131–155.
- Knuuttila, Seppo 2011: Etnografiset käänteet perinnetieteiden yhdistäjinä? Teoksessa: Nieminen, Aila & Olsson, Pia & Ruotsala, Helena & Siivonen, Katriina (toim.) *Aineen taikaa. Näkyvän ja näkymättömän kulttuurin jäljillä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 330–346.
- Knuuttila, Seppo & Oksa, Jukka & Rannikko, Pertti 2016: Viidellä vuosikymmenellä. Teoksessa: Rannikko, Pertti & Sireni, Maarit & Härkin, Päivi & Itkonen, Hannu & Knuuttila, Seppo & Lähtenmäki, Maria & Oksa, Jukka & Simula Mikko *Kotona, kylässä, liikkeellä. Sivakka ja Rasimäki arjen ja mielen tiloina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 243–251.
- Koivunen, Hannele 1997: *Hiljainen tieto*. Otava, Helsinki.
- Koski, Kaarina & Frog & Savolainen, Ulla (toim.) 2016: *Genre – Text – Interpretation. Multidisciplinary Perspectives on Folklore and Beyond*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. <https://doi.org/10.21435/sff.22>
- Koskinen, Inkeri 2014: Alkuperäiskansojen tieto tutkimuksessa. Tieteenfilosofinen näkökulma. Teoksessa: Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Suomen kansatieteilijöiden yhdistys Ethnos, Helsinki, 128–152.
- Koskinen, Inkeri 2015: *Changing Research Communities. Essays on Objectivity and Relativism in Contemporary Cultural Research*. University of Helsinki, Helsinki.
- Kumpulainen, Kaisu 2013: Tutkimusmatka suomalaiseen kylätutkimukseen. *Maaseudun uusi aika* 2–3, 12–22.
- Laaksonen, Pekka 1973: Ekskurssi Sivakan perinteeseen. Teoksessa: Alanen, Ilkka & Alanen, Leena & Hirvonen, Tauno & Hämäläinen, Terttu & Laaksonen, Pekka & Oksa, Jukka & Siisiäinen, Martti & Winter, Anne-Marie *Sivakka ja Rasimäki. Raportti pohjoiskarjalaisesta kylästä*. Julkaistu teoksessa *Demokraattinen suunnittelu*. Suomen Demokraattiset lakimiehet & Yhteiskuntasuunnittelun seura ry., Helsinki, 11–46.
- Okely, Judith 2012: *Anthropological Practice. Fieldwork and the Ethnographic Method*. Berg, Lontoo.
- Peltonen, Matti 1992: *Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta*. Hanki & jää, Tampere.
- Peltonen, Matti 1999: *Mikrohistoriasta*. Gaudeamus, Helsinki.
- Peltonen, Matti 2010: Voisiko paikallishistorian käsittää toisin? Kylätutkimus, muistitieto ja uusi mikrohistoria. Teoksessa: Ahtiainen, Pekka & Tervonen, Jukka & Teräs, Kari (toim.) *Kaikella on paikkansa. Uuden paikallishistorian suuntaviivoja*. Vastapaino, Tampere, 129–147.
- Rannikko, Pertti 2020: Monipaikkainen syrjäkylä. Teoksessa: Tedre, Silva (toim.) *Maalla. Koetut paikat*. Kirjokansi, Joensuu, 143–161.
- Rannikko, Pertti & Sireni, Maarit 2016: Johdanto. Kylätutkimuksen monet kerrostumat. Teoksessa: Rannikko, Pertti & Sireni, Maarit & Härkin, Päivi & Itkonen, Hannu & Knuuttila, Seppo & Lähtenmäki, Maria & Oksa, Jukka & Simula Mikko *Kotona, kylässä, liikkeellä. Sivakka ja Rasimäki arjen ja mielen tiloina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 7–22.

- Rannikko, Pertti & Sireni, Maarit & Härkin, Päivi & Itkonen, Hannu & Knuuttila, Seppo & Lähteenmäki, Maria & Oksa, Jukka & Simula Mikko 2016: *Kotona, kylässä, liikkeellä. Sivakka ja Rasimäki arjen ja mielen tiloina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Salmi, Hannu 2004: Historiallinen fiktio ja historiankirjoitus. Teoksessa: Louekari, Sami & Sivula, Anna (toim.) *Historia mirabilis* 2. Turun historiallinen yhdistys, Turku, 155–166.
- Sireni, Maarit 2016: Suvun maantiede Rasimäen kodeissa. Teoksessa: Rannikko, Pertti & Sireni, Maarit & Härkin, Päivi & Itkonen, Hannu & Knuuttila, Seppo & Lähteenmäki, Maria & Oksa, Jukka & Simula Mikko *Kotona, kylässä, liikkeellä. Sivakka ja Rasimäki arjen ja mielen tiloina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 25–55.
- Uusitalo, Eeva 2020: *Etnografian reittejä kylien ajallisuuteen ja aineellisuuteen*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Vakimo, Sinikka 1996: Vanhat naiset nuorena kylässä. Teoksessa: Knuuttila, Seppo & Liikainen, Ilkka & Rannikko, Pertti & Itkonen, Hannu & Koistinen, Merja & Oksa, Jukka & Vakimo, Sinikka *Kyläläiset, kansalaiset. Tulkintoja Sivakasta ja Rasimäestä*. Joensuun yliopisto, Joensuu, 129–235.
- Vakimo, Sinikka 2008. Julkisuuden kylät. Teoksessa: Knuuttila, Seppo & Rannikko, Pertti & Oksa, Jukka & Hämynen, Tapio & Itkonen, Hannu & Kilpeläinen, Heidi & Simula, Mikko & Vakimo, Sinikka & Väisänen, Marjaana *Kylän paikka. Uusia tulkintoja Sivakasta ja Rasimäestä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 136–170.
- Walsh, Richard 2007: *The Rhetoric on Fictionality. Narrative Theory and the Idea of Fiction*. The Ohio State University Press, Columbus.

Paikka, muisti ja elämä

Muistitiedon käyttö historiantutkimuksessa

Antti Häkkinen

 <https://orcid.org/0000-0002-9302-5009>

Haastattelija: Entä sitten miten se lama teillä kotona näkyi?

Haastateltava M10: Lama ei näkynyt varsinaisesti meillä kotona mitenkään, tähän oli siis sellainen, jotta eikä mulla oo [tarkkaa muistikuvaa] kun minähän olin silloin kahdeksan viiva kaksitoistavuotias, mutta hiukan se jotenkin vaikutti. Oli aina joitakin, jotka niin pyyti tai joutui jotenkin niin siihen niin. Kun minä nyt olin siis kahdeksan kaksitoistavuotias, niin mullahan oli aika jotta, se oli melkein niin kuin pajujen kuorimista siihen aikaan.

Haastateltu mies oli kymmenvuotias 1930-luvun pula-ajan vaikeimpana aikana. Hänen muistelunsa kiinnittyy erityiseen fyysiseen ja sosiaaliseen maisemaan. Hän näkee itsensä kuorimassa pajuja myyntiin korintekijöille. Hän näkee kotiinsa saapuvat kiertävät kulkumiehet. Hän arvioi sosiaalista tilaa vertaamalla oman kotinsa köyhyyttä muihin koteihin ja pohtii tilanteen muuttumista. Hän asemoi perheensä sosiaalisesti. Haastatteluhetkellä lähes seitsemänkymmentä vuotta myöhemmin hän luo tai palauttaa mieleensä muistimaisemia, suhteuttaa niitä omaan elämänkulkuunsa ja osaa jopa kriittisesti arvioida niiden luotettavuutta ja objektiivisuutta. Hän rakentaa kuvaa elämästään. Haastattelija, tutkija,

rakentaa samaa kuvaa toiselta puolelta, kuin peilinä, mutta prosessi on persoonallinen, moniulotteinen, tilannekohtainen ja katoava. Subjektii-visuus ja intersubjektii-visuus ovat koko muistitietometodin kovaa ydintä (Abrams 2016, 196).

Onko alun kertojan kertomus ”totta”? Onko se vain vanhan ihmisen haperoa muistelua vailla mitään objektiivista totuutta? Vaikka muistitietotutkijat eivät yleensä olekaan kiinnostuneita menneen niin sanotusti objektiivisesta hahmottamisesta, ”todellisista tapahtumista”, vaan ennemminkin ihmisten erilaisista tavoista kertoa omista kokemuksistaan ja rakentaa menneisyyttään (Fingerroos 2006, 63), se ei mitenkään välttämättä merkitse sitä, etteikö muistitieto voisi olla objektiivista, eli tavoittaa jotakin kertojasta ja hänen tulkinnastaan riippumatonta menneisyydestä. Muisti ja muistaminen kiinnittyvät paikkaan ja aikaan. Kuten sosiologi Gérôme Truc on Maurice Halbwachsian ajatuksiin viitaten kirjoittanut, voidaan erottaa toistaan paikkojen muistaminen (*memory of places*) ja muistamisen paikat (*places of memory*). Muistin ja paikan yhteys on tärkeä, koska vaikka muistettu kokemus voi olla pelkkä seipitelmä, jos kokemus kytkeytyy tiettyyn paikkaan (ja aikaan), se tekee paikasta (ja ajasta) todellisen. (Truc 2011, 147–148.)

Muisti kiinnittyy fyysisiin paikkoihin, ympäristöön, mutta myös sosiaalisiin prosesseihin, suhteisiin, tapahtumiin ja tilanteisiin. Niinpä muistin paikat voivat olla sekä fyysisiä että sosiaalisia. Sosiaalinen koetaan fyysisissä tiloissa, ja fyysinen tila saa sosiaalisia merkityksiä. Kuten Pierre Nora (1996) on todennut, muistin paikat ovat eräänlaisia maisemia, jotka ovat muistin tavoin sosiaalisia konstruktioita ylläpitäen, välittäen ja muovaten erilaisia kulttuurisia viestejä (myös Peltonen 2003, 189). Muistelija luo muistellessaan menneen fyysisiä ja sosiaalisia maisemia ja mennyt saa hahmonsaa näissä maisemissa, mutta maisemat myös auttavat muistamaan mennyttä, suuntaavat ja hahmottavat muistia. Muistin maisemat ovat kunkin ”omia” mutta samalla myös kollektiivisia. Niinpä maisemat ovat muun muassa sukupolvittaisia (Mannheim [1927]1952), sukupuolittaisia (Armitage 2011, 169–185) ja vähemmistöihin kiinnittyneitä (Buss 2011). Ne myös muuttuvat ja kehittyvät elämänsä aikana. Elämänsä aikana avainkokemukset kirkastuvat sosiaalisina maisemina, ja toisaalta sosiaaliset maisemat auttavat tulkitsemaan

elämänkulun katkoksia ja vaiheita (Elder & Giele 2009). Esimerkiksi suhde omaan syntymäkotiin muuttuu ikääntymisen myötä, kuten Paul Thomson (2010) on osoittanut.

Muistelu ei ole pelkkä irrallinen puheakti, vaan myös historiallinen dokumentti, tieteellinen lähde, kuten 1900-luvun alkupuolen historioitsijat sen ymmärsivätkin (Shopes 2014, 258). Muistin maisemat ovat tässä avainasemassa. Ne saavat merkityksensä ja sävynsä ajasta, paikasta ja kertojasta riippuen, mutta ovat kuitenkin osittain ulkopuolisia ja tulkit-sijasta riippumattomia. Samat muistin maisemat toistuvat vaihdellen useiden eri kertojien tarinoissa ja tuovat esiin syviä kulttuurisia merkitysrakenteita (mt. 263). Koska todellisuus on kompleksinen ja monimutkainen, erilaiset ”muistamiset” tarjoavat erilaisia näkökulmia niihin tulkintoihin, joita monet muut kirjoitettuihin dokumentteihin nojautuvat historiametodit käyttävät (Thompson & Bornat 2017, 5). Parhaimmillaan muistitietotutkimus esimerkiksi nostaa näkyviin toimijoiden erilaisia, usein ristiriitaisia käsityksiä, tulkintoja ja motiiveja yhdessä ja samassa historiallisessa ajassa ja paikassa. Totuus on usein epäkoherentti.

Tässä luvussa käsittelen muistitiedon merkitystä ja käyttöä yhtenä historiantutkimuksen suuntauksena. Näen muistamisen ja muistelemisen toistensa synonyymeinä (vrt. Bornat 2001, 219–241), ja pohdin muistamisen prosessia erityisesti kertojan, informantin näkökulmasta. Osallistun keskusteluun tieteidenvälisyyden merkityksestä muistitietotutkimuksen kannalta yleisesti ja erityisesti sen osalta, mitä muistitiedolla on sanottavaa historiantutkimukselle. Luvussa pohdin muistitiedon merkitystä paikallishistorian, suku- ja sukupolvihistorian näkökulmista (Portelli 2009), ja esitän elämänkulkuanalyysin yhtenä mahdollisena ratkaisuna, jonka avulla muistitieto voidaan hedelmällisesti kytkeä niin sanottuun traditionaaliseen tapahtumahistoriaan (Kok 2007). Tutkimusaineistonani on 172 haastattelua, jotka toteutettiin vuosina 1997–1998 Suomessa kuudella eri paikkakunnalla teemalla ”pula-ajan muistot”.¹

1 Laaja haastatteluprojekti toteutettiin osana Suomen Akatemian ja Helsingin yliopiston rahoittamaa hanketta ”From the Great Famine Years to the Recession of the 1990s. The Social History of Finnish Economic Crises.” Hanke toteutettiin yhteistyössä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kanssa.

Historia, muistitieto ja tieto

Historiallinen tieto, ymmärrys ja tulkinta ovat yhtä vanhoja kuin ihmis-kunta itse. Ennen kirjallisten taltioimismuotojen kehitystä suullinen historia, kokeminen, muistaminen ja kertominen olivat ainoa tapa säilyttää ja siirtää historiallista tietoa (Foley 1999, 1–28). Niinpä muistitietoa onkin sanottu vanhimmaksi historiaksi (Thompson & Bornat 2017). Tutuimmillaan suullista historiaa kutsutaan kansanperinteeksi. Sen merkitys tietojen ja taitojen ylläpitämisessä on ollut elintärkeää, jos ajatellaan vaikkapa maanviljelykseen liittyvien taitojen välittämistä tai luonnononnettomuuksia edeltäneiden merkkien tulkitsemista (Firestone & West & Warwick-Smith 2006). Sukupolvelta toiselle siirtyvä muistitieto on edelleen tärkeä keino siirtää ja välittää arvoja ja asenteita. Esimerkiksi köyhyyteen liittyvät käsitykset ja merkitykset ovat siirtyneet tehokkaasti sukupolvelta toiselle (Stark 2011). Suullisen tiedon merkitys on säilynyt huolimatta kirjallisten ja sähköisten tiedon säilyttämisen ja levittämisen keinojen vahvistumisesta.

Kuten Riikka Taavetti ja Anne Heimo kirjoittavat tässä kirjassa, Alistair Thomson (2007, 49–70) erottaa muistitietohistoriasta 1900-luvun puolivälistä lähtien useita vaiheita ja niiden välissä paradigmanmuutoksia. Nämä muutokset heijastelevat myös yleisesti yhteiskuntatieteissä tapahtuneita painopistevaihteluja. Muistitietohistoria on ollut sekä valtavirotojen ytimessä että niiden reunoilla. Muistitietotutkimuksen suhdetta ja sen asemaa voi havainnollistaa parin esimerkin avulla. Toisen maailmansodan jälkeisenä aikana *oral history* nousi vähitellen marginaalisesta asemasta tunnetuksi ja tunnustetuksi historianlajiksi ja metodiksi. Muodikkaaksi tuli tutkia kansan historiaa (tai kansanomaista historiaa) vastakohtana aiemmalle eliittihistorialle. Sodan kauheuksien jälkeen haluttiin ymmärtää syvemmin ihmisluontoa. Ehkä paras esimerkki tästä suuntauksesta oli Yhdysvalloissa vuonna 1949 julkaistu valtaisa tutkimus toisen maailmansodan vaikutuksista sotilaisiin. Haastatteluihin, kyselyihin ja muihin menetelmiin tukeutuen tutkimuksessa kerättiin analysoitavaksi yli puolen miljoonan amerikkalaisisotilaan kokemukset ja käsitykset. Vastaava esimerkki Suomessa oli Knut Pippingin omakokemuksiin perustunut väitöskirja: *Kompaniet som samhälle*.

Iakttagelser i ett finskt frontförband 1941–1944 (1947, suom. *Komppania pienoisyhteiskuntana*, 1978). Näissä molemmissa projekteissa käytetty suullinen kokemushistoria tuli sosiologian, mutta myös historiatieteen ydinalueeksi.

Vastaliikettä muistitietotutkimuksen vahvistumiselle ei tarvinnut odottaa kauaa. Thomsonin erottelun toisessa vaiheessa 1960-luvulla niin sanottu kvantitatiivinen suuntaus yleistyi sekä yhteiskuntatieteissä että historiassa. Samaan aikaan yhteiskuntatieteet ja historia lähestyivät toisiaan, koska yhteiskunnalliset ilmiöt haluttiin nähdä niiden historiallisen perspektiivin kautta. Kliometriasta eli ekonometrisestä historiasta kehittyi vallitseva suuntaus. (Anderson 2007, 246.) Viljo Rasilan *Kansalaissodan sosiaalinen tausta* (1968) oli mahdollisesti ensimmäinen puhtaasti tilastolliseen analyysiin perustuva historiantutkimus Suomessa. Kliometrian ensimmäinen laaja tutkimus puolestaan oli Riitta Hjerppen vuonna 1988 ilmestynyt *Suomen talous 1860–1985. Kasvu ja rakennemuutos*. Muistitietohistoria subjektiivisena ja valikoivana ajautui yhä kauemmaksi ”objektiivisesta” historiankirjoituksesta.

Muistitietotutkimuksen kolmantena kautena keskeiseksi tuli erilaisien projektien avulla vapauttaa ja tuoda esiin syrjäytyneitä, kärsineitä ja kaltoin kohdeltuja, saada heille poliittista oikeutta ja tukea. Kansainvälisesti tätä aaltoa on parhaiten edustanut Paul Thompsonin ja Joanna Bornatin *The Voice of the Past. Oral History*, jonka ensimmäinen painos ilmestyi 1978 (viimeisin uudistettu laitos on vuodelta 2017). Sekä sisällöllisesti että historiäteoreettisesti tätä suuntausta Suomessa on edustanut parhaiten Jorma Kalela. Hän on voimakkaasti puolustanut sekä niin sanottua kansanomaista historiaa että muistitietotutkimuksen asemaa historiatieteissä yleensä (Kalela 2000; 2012). Voidaan todeta, että 2000-luvun alusta lähtien muistitietohistoria on ollut historiatieteiden ytimessä ja Suomessakin laajasti hyväksytty ja tunnustettu metodinen lähestymistapa. Neljännen digitaalisen käänteen jälkeen *oral history* -tutkimukselle on ollut ominaista monitieteisyys, jossa muistitietotutkimuksen vahvaa subjektiivisuutta voidaan kompensoida muiden metodien ja lähteiden avulla. Toisaalta metodologian alalla muistitietotutkimus on ollut sekä antajana että saajana. Se on rikastuttanut esimerkiksi mentaliteettien tutkimusta, ja se on voinut ammentaa diskurssianalyyt-

tisista suuntauksista. Muistitietotutkimus on vahvistunut tieteenalana ja metodina. Se on kehittynyt teoreettisesti. Se on kansainvälistynyt, ja digitalisaatio on tuonut kentälle aivan uusia mahdollisuuksia, mutta myös vaikeita haasteita. Toisaalta on nähtävissä, että historiatieteissä niin sanottu kvantitatiivinen lähestymistapa on jälleen voimistumassa (Feinstein & Thomas 2002). Puhutaan jopa uudesta kvantitatiivisesta käänteestä. (Cherrier & Svorenčík 2018). Digitalisaatio avaa kvantitatiiviselle lähestymistavalle ja metodille sellaisia mahdollisuuksia, joita muistitietohistorialla ei samassa mielessä ole.

Muistitietohistorian kehityksen voi nähdä vaihteittaisina paradigmoina tai käänteinä, mutta jos ajatellaan alan koko kenttää, kuhnilainen paradigmanmuutosajattelu on liian kapeaa ja yksinkertaistavaa. Muistitietotutkimuksen kohteena olevat ilmiöt vaihtelevat makrotason universaaleista, tuhansia vuosia kattavista ylisukupolvisista kertomushistorioista sotien, konfliktien ja kriisien muistamiseen, vähemmistöjen omaan historiaan, mikrotason paikallishistoriallisiin tarinoihin ja aina yksittäisen ihmisen elämänsäntäyttöön liittyviin suullisiin muisteluihin ja tulkintoihin. Nämä muistitiedon tutkimuskentät leikkaavat usein toisensa. Tutkitaan esimerkiksi kriisin tai sota-ajan vaikutusta yksittäisen ihmisen elämänsäntäyttöön tai pyritään muistitiedon avulla hahmottamaan historiallisen tapahtuman, ilmiön tai prosessin vaiheita ja mekanismeja. (Esimerkiksi Elder 2018; Stouffer 1949; Kemppainen 2006; Kujala 2003.)

Muistitiedon käytön päämotiveja on useita, mutta kaksi niistä ovat erityisen tärkeitä. Ensinnäkin muistitieto voi olla ainoa keino tutkia historiallisia ilmiöitä ja tapahtumia, joista ei ole syystä tai toisesta käytettävissä muita lähteitä. Joissain tapauksissa näitä lähteitä ei ole edes haluttu luoda, koska ilmiöstä on mahdollisesti haluttu kokonaan vaieta. Joskus asiat on taas koettu niin arkipäiväisiksi tai vähäisiksi, ettei niistä ole jäänyt lähteitä. Samaan aikaan nämä arkipäiväisetkin ilmiöt ovat voineet olla aikanaan hävettyjä, salattuja tai vaiettuina (Häkkinen & Salasuo 2018). Toisekseen muistitietoa käyttämällä voidaan päästä lähelle sekä kohdetta että erityisesti kertojaa itseään (Kalela 2006). Tämän luvun haastatteluaineistoa kerätessä haastateltavia rohkaistiin kertomaan juuri siitä, mitä he itse olivat nähneet ja kokeneet. Yksilöllistä ja kollektiivista kokemuksesta on kuitenkin usein vaikea erottaa toisistaan.

Muistaminen ja kertominen on myös vallankäyttöä. Esimerkiksi alku-peräiskansojen keskuudessa muistitiedon avulla on voitu tuoda esiin historiallisia vääryksiä sekä puolustaa oikeuksia (Borrows 2001, 1–38; Chamberlain 2003). Yleisesti on tunnustettu, että muistitieto mahdollistaa sellaisten ryhmien tai luokkien historian kertomisen, jotka eivät muutoin ole saaneet luoda omaa historiaansa (Kim 2008, 1346–1369). Etnisten ryhmien, luokan tai sukupuolen itseymmärryksen ja emansipaation kannalta muistitiedolla ja sen välittämisellä on tärkeä merkitys (Hytönen 2014). Suomessa romanien historian kirjoittaminen olisi käytännössä ollut mahdotonta ilman suullista historiaa, ja romanien oikeuksien tunnustamisen ja identiteetin vahvistamisen kannalta muistitietoprojektit ovat olleet tärkeitä (Pulma 2012).

Sotien, konfliktien ja kansanmurhien muistaminen on ilmeisen tärkeä osa länsimaista kulttuuriamme. Paikka, muisti ja retoriikka kietoutuvat yhteen, minkä vuoksi esimerkiksi ensimmäinen maailmansota on yhä vahvasti läsnä kulttuurissamme (Blair & Dickinson & Ott 2010, 1). Osin kyse on vallankäytöstä: kansallisen itsetunnon herättäminen, ylläpitäminen, vahvistaminen ja suuntaaminen tapahtuvat eri kansojen keskuudessa yllättävän samalla tavalla (Lorenz 2011, 124–141). Traagisten tapahtumien kollektiivinen sureminen on myös muistamisen, kertomisen ja kuuntelemisen muoto, ja samoin unohtaminen ja vaientaminen ovat tämän muistin politiikan muotoja. Samankaltaiset kriisit voivat eri tavoin muisteltaessa saada joko valtavan kansallisen merkityksen, kuten Irlannin nälänhätä 1860-luvulla, tai jäädä lähes täydelliseen unohtukseen, kuten Suomen 1860-luvun suuret nälkävuodet (Forsberg 2018, 484–514).

Mitä annettavaa muistitietotutkimuksella sitten on niin sanotulle perinteiselle historian tutkimukselle, joka on nojautunut vahvasti kirjallisiin dokumentteihin? Kysymyksen voisi tietysti asettaa myös toisin päin: mitä annettavaa tällä vakiintuneella valtavirralla on suullisen historian tutkimiselle. Alistair Thomson (2007, 50) näkee poikkitieteellisyyden yhtenä modernin ajan muistitietotutkimuksen tradition tärkeimmistä kehitysaskelista. Sama näkökulmien, lähestymistapojen ja metodien monipuolistumisen tendenssi koskee itseasiassa koko yhteiskuntatieteellistä tutkimusta. Tutkimuksen hegemoniseksi lähtökohdaksi on tul-

lut aineistollinen ja metodinen triangulaatio, jolla tarkoitetaan erilaisten menetelmien, aineistojen tai teorioiden yhdistämistä tutkimuksessa. Ei ole perusteltua syytä siihen, että muistitietotutkimus voisi jäädä tämän suuntauksen ulkopuolelle. Monimutkaisten ilmiöiden tutkiminen vaatii erilaisia näkökulmia, aineistoja ja metodeja. Jopa keskenään ristiriitaiset tutkimustulokset voidaan hyväksyä, jos ne valottavat ilmiötä monipuolisemmin. (Bornat 2003, 41; Eskola & Suoranta 1998, 69–70.)

Esimerkkinä muistitietotutkimuksen annista historian tutkimukselle voi tarkastella pula-aikaa koskevaa haastattelua:

Haastattelija: Oliko se pula-aikana ollu sitten sen isän työssäkäynti niin vähän semmosta satunnaista?

Haastateltava M10: No se oli ihan satunnaista, ei niitä oikein ollu ja mie muistan senkin, kun me muutettiin sitten siitä syntymäkodista pois ja oltiin ihan maantien vieressä, niin sitähän oli sitä semmosta sanottiin reissusälliä kulkumiestä niin niitä oli paljon, kun ei ihmisillä ollu työtä. Ne käveli vaan, eikä ollu sosiaaliluukkua eikä mitään, mistä olis hakenu.

Haastattelija: Käveli ja etsi sitten...

Haastateltava M10: Nii ja haki töitä.

Haastattelija: ...jos sais jostain töitä.

Haastateltava M10: Niin ja isäkin vaikka meil oli pien asunto, niin kyllä se aina sille kulkumiehellekin yösjän anto. Ja sano vielä, että yösjän saa ja kahvit, jos on ittelekin, mut ku ei meil aina ollu sitä aamukahviakaan ittelle.

Tässä lainauksessa haastateltava kertoo siitä, mitä hän konkreettisesti näki: käveleviä reissusälliä, kulkumiehiä. Haastateltavan perhe asui aivan maantien varressa, josta tätä pula-ajan erityistä ilmiötä oli mahdollista seurata. Haastateltava kertoo myös omasta itsestään jotain tärkeää. Hän on ylpeä isästään, joka tarjosi kulkijoille yösjän ja kahvit, jos sitä riitti, vaikka aina ei riittänytkään edes itselle. Kertominen tuo sekä ilmiön että kertojan lähelle. Läheisyys ei tietenkään välttämättä tarkoita autenttisuutta, ei kohteen eikä kertojan suhteen. Kertomus on väistämättä uusi, eikä mennyt toistu samana siitä eri tilanteissa kerrottaessa,

mutta muistin maisemana tienäkymä ja kohtelu avaavat ymmärrettävän, myötäelettävän ja tulkittavan todellisuuden. Haastateltava paljastaa sekä omat, isänsä että kulkijoiden tavoitteet. Siten kerronta avaa myös motiivien ja eettisten normien tason. Historiantutkimuksen näkökulmasta muistitieto onkin sekä metodi että kohde (Ukkonen 2006; Fingerroos & Haanpää 2006). Jorma Kalela (2006) on korostanut muistitietoa sekä eräänlaisena kansanomaisena historiana että metodina, jossa keskeistä on kertojan tapa muistaa ja kertoa.

Muistitietotutkimus voi tuoda perinteiseen historiantutkimukseen vahvimman tekijänsä, subjektin. Muistitietotutkimuksen keskeisintä antia historiankirjoitukselle on sen keskittyminen yksilöllisiin kokemuksiin, tulkintoihin, reagoiteihin ja haluihin. Muistitietotutkimuksessa voidaan problematisoida niin sanotun rationaalisen valinnan teoriaa analysoimalla ja tulkitsemalla toimintojen taustalla olleita pyrkimyksiä, toimintatapoja ja seurauksia. Ihmiset pyrkivät sopeutumaan, välttämään konflikteja ja hakemaan sovittavia ratkaisuja, jos heidän intressinsä eivät kohtaa. He myös toimivat puutteellisen tiedon varassa, erehtyvät ja tekevät epäloogisia valintoja. Edelleen muistitietotutkimuksen voima on kyvyssä nostaa esiin niin sanotut toiset äänet, muiden kuin hallitsevissa asemissa olevien ja näkyvien toimijoiden äänet (Hammond & Sikka 1996, 79). Muistitietotutkimus ei kuitenkaan kerro, ”miten todellisuudessa kaikki tapahtui”. Muisti on selektiivinen, syntetisoiva ja yleistävä. Muisti on historiallinen ja persoonallinen, yksilöllinen ja erityinen. (Frisch 2016a, 40–48.)

Muistin paikat: 1930-luvun lama muistitietotutkimuksen kohteena

Paikallishistorian tutkiminen suullisen historian keinoin oli Euroopassa muistitietotutkimuksen keskeistä aluetta 1900-luvun loppupuolella. Paitsi että paikallisen tutkimisen avulla uskottiin voitavan luoda yhteisön totaalihistoria, kattava ja läpäisevä kuva kohteesta (Braudel (1995) 1949), suullisen muistitiedon käytön avulla uskottiin voitavan tarkastella syvemmin sosiaalisia suhteita, ristiriitoja, näkymättömiä verkostoja

ja ristiriitaisia ajattelutapoja (Samuel 1976). Usein projektimuotoisissa tutkimuksissa paikallinen yhteisö kokoontui yhteen luomaan yhteistä menneisyyttään ja vahvistamaan omaa identiteettiään. Se oli historiaa alhaalta päin (*history from below*) (Thomson 2007, 51–52). Haastatteluaineistoihin perustuneita paikallishistorioita on kritisoitu monin eri tavoin. Linda Shopes (2002, 588) kysyy aiheellisesti, kuka tai ketkä oikeastaan luovat suullisten paikallishistorioiden haastattelut ja kuka tekee tulkinnat, eli kenen ääni paikallishistorioissa on kuultavissa. Mielivaltaisuuden ja eklektisyyden vaara on suuri. Seuraavan osion analyyseissa käytän *grounded theory* -tyyppistä aineistolähtöistä analyysitapaa, jonka avulla pyrin tekemään tulkinnat sekä konstruktiivisesti että näkyvästi. Käytän suullista muistitietoa yhdessä muiden, useimmiten kirjoitettujen, dokumenttilähteiden kanssa.

”Kauniit kesät vai puute ja kurjuus” oli 1930-luvun lamaa tutkineen projektin työnimenä. Hanke toteutettiin vuosina 1998–2001. Sen keskeisenä tavoitteena oli tutkia pula-ajasta pahiten kärsineitä kuntia ja paikallisten haastattelujen avulla analysoida tavallisten ihmisten muistikuvia tuon ajan kokemuksista. Puolistrukturoituja henkilöhaastatteluja tehtiin kuudella eri paikkakunnalla (Alavus, Ruovesi, Kemijärvi, Iisalmi, Tuusula ja Helsinki), ja haastatteluja kertyi yhteensä 172. Haastatteluihin valikoitui henkilöitä sanomalehti-ilmoitusten, paikallisten järjestöjen jakaman informaation ja tuttavuusverkostojen välityksellä. Informantit olivat jo iäkkäitä miehiä ja naisia, jotka olivat kokeneet pula-vuodet lapsina tai nuorina. Aineisto on pääosin litteroitu ja sitä on analysoitu tietokonekäyttöisen, kvalitatiivisen aineiston analyysiin erityisesti kehitetyn Atlas.ti-ohjelman avulla. Analyysin tukena on käytetty materiaalia, joka on kerätty haastattelukuntien kunnanarkistoista (aineistosta tarkemmin Häkkinen 2003; ks. myös Virkkunen 2010).

Haastatteluprosessin kuluessa tietyt aiheet alkoivat toistua uudelleen ja uudelleen, ja otan ne tässä tarkemman analyysin kohteeksi. Tällaisia muistin paikkoja olivat muun muassa laaja metsäpalo Alavudella 1933, työttömyys ja rahapula, kiertävät kulkumiehet ja kerjäläiset maan eri osissa, pakkohuutokaupat, pienet palkat ja yleinen niukkuus kaikesta. Metsäpalosta kertoo esimerkiksi mies, joka oli tapahtuma-aikaan 13-vuotias:

Haastateltava M13: Ja, sitten kolmekymmentäkolme sattu sellainen tapaus joka, joka anto tilapäisesti tälle seudulle töitä. Mä ihmettelen, kun näitä on näitä historioita kirjoitettu, niin laudehistoriaakin, niin tuota, siitä ei oo tehty mitään erikoista, siitä tapauksesta. Se oli nimittäin 1933 kun silloin oikeastaan vielä lama jatkui, mutta silloin heinäkuun 13 pnä kello kolmetoista syttyi valtava metsäpalo tuolla radan takana ja se oli 1000 hehtaarin palo, keskiviikkona palo sammui valtavaan ukonsateeseen. Se oli meiltä noin kilometrin päässä. Minä olin sitten meidän ainoa lehmää paimenes tuolla maantien varressa, kun maantien reunassa kasvoi heinää niin siinä sai tuota syöttää lehmää, ja mä lähdin aamulla ja tulin illalla. Ja tuota oli kello kolmetoista, mä muistan sen ajan, kun mä menin sanomaan sille talon isännälle, Heikkisen isännälle, joka muuten oli mun kummini, että mikkä tuo on? Kauhea savupatsas oli taivaalla. Hän sanoi, että: poika nyt on mettäss valkea, se otti pyöränsä ja kirveen tais ottaa kuokankin ja lähti ajamaan. Mäkin lähdin kotia päin ja väkeä tuli.

Olennaista ei ole se, onko tämä miltei jokaisen haastatellun henkilön mainitsema palo niin sanotusti totta vai tarua², vaan millaisia kontekstualisointeja ja liittymiä kertoja kertoessaan rakentaa. Niinpä saamme kuvauksen siitä, miten 13-vuotias poika paimensi kotitalonsa ainoa lehmää ”aamusta iltaan”. Köyhällä talolla ei ollut laidunmaata, joten syöttämiseen sai käyttää vain tienvarren heinikkoa. Kertoja muistaa tarkasti palon syttymisajan ja sammumisen syyn. Metsäpalon vaurioittaman puuston korjaaminen toi kipeästi kaivattua työtä paikkakuntalaisille, joita pitkittänyt (”lama vielä jatkui”) pula-aika kuritti. Kun tarkasteluun otetaan useampia palokertomuksia, rakentuu monipuolinen kuva ajan arjesta ja työstä. Eräs kertoja muistaa tulipalon uhanneen kotiaan niin vakavasti, että oli varauduttava äkkilähtöön. Tuvan pöydälle koottiin tärkein omaisuus. Kysyessäni, mitä pöydällä oli, informantti kykeni yli kuudenkymmenen vuoden jälkeen tarkasti yksilöimään yksittäisetkin tavarat.

2 Metsää paloi todellisuudessa noin 2000 hehtaaria. Myöhemmin paloukealle rakennettiin lentokenttä.

Kertojan mukaan pula-ajasta puhuminen on hieman väärin, koska pulaa ei ollut tavarasta vaan rahasta. Tuolloin toisella vuosikymmenellä on ollut poika tarkastelee asiaa köyhän näkökulmasta:

Haastateltava M12: Ja sitten se tosiaan se ol se pula-aika nimeltään. Se pikkusen niinkun harhaan johti sen tähän, että esmerkiks kaupat ol tavarata täynnä. Ei ollu puutetta. Kaikenlaista tavaraa, mutta se ol rahasta se, immeisillä ei ollu rahaa ostaa, kun ei ollu työtä. Hyvin enempi se ois ollu, kun jos se ois ollu että työttömyysaika, se nimi. Minun käsittääkseni.

Lukuisissa muisteluissa verrataan 1930-luvun pula-aikaa toisen maailmansodan jälkeiseen pula-aikaan, jolloin tosiaankin kaikenlaisesta tavarasta oli puutetta, ei välttämättä rahasta. Useat kertojat todellisuudessa käsittivät pula-ajalla tätä sodan jälkeistä aikaa, eivätkä liittäneet ilmausta sotaa edeltäneeseen maailmanlaajuiseen kriisiin. Jotkut mainitsivat vuoden 1918 pula-ajan. Kaiken kaikkiaan sisällissodan ja toisen maailmansodan väliin jäävää ajanjaksoa tarkastellaan suhteessa sitä reunustaviin aikoihin.

Kuten jo aiempi haastateltava kuvasi, pula-aikana kulki runsaasti nuoria miehiä talosta toiseen työtä ja ruokaa pyytämässä. Varsinkin viranomaiset suhtautuivat heihin negatiivisesti. Keskusteltiin jopa kulki-joiden eristämisestä leireihin (Häkkinen 2005, 225–262). Tavalliset kansalaiset suhtautuivat kulkumiehiin vaihtelevasti:

Haastateltava M12: No, siinä, siinä esimerkiksi, jotta lähti maailmalle niinkuin niitä oli niitä, sanottiin kulkuria, kulkijoita, ei ollu työtä, mutta käveltihin paikasta toiseen ja, niin tässkin aivan ympäristössä oli joitakin niin yhdessäkin taloss isäntä sanoi, jotta kyllä, kyllä työväkiä saa kun roiskii seinähän velliä, velliä seinään niin kyllä työväkiä saa, jottei se muuta tarvitte sitten ja, ja tuota sekin oli likillä maantietä ja siinähan niitä kulki, toisess paikass oli sitten siinä ei ollu mitään vikaa, siinä toisessa paikass kun tuli jätkä kanss taloon ja pyyti ruokaa ja tietysti sanoo kohta, jotta rahaa ei oo, esitti asian niin kuin oli, isäntä sanoi, me me vähäksi aikaa

tonne puuliiveriin tuota pienimähän puita niin, niin akka laittaa ruuan. Ei mulla nyt taas niin nälkä oo, jotta tuota mun tarvi töitä tehrä kun tuota, ja se lähti jatkamaan matkaa (naurua), niitä oli senkin sortin kulkijoita sitten, jotta ne ei sitten tehnyt työtä, ei sitten tuota juuri sormenkaan, niinkuin sekin jotta, ei sill ollut niin näläkä, jotta tarvitti työtä tehrä ruokansa edestä (naurua).

Haastateltavan kertoma esimerkki kuvastaa tapaa, jolla huumorin välityksellä käsiteltiin vaikeita aiheita. Isännän pilkallista asennetta vastaa kulkijan vastahuumori. Isäntien ja työmiesten välit saattoivat pula-aikana kärjistyä, ja haastateltavat muistavat tämän ristiriidan huumorin avulla, jolloin vitsit, kaskut ja hauskat kertomukset tukevat muistelemista. Usein muisteluissa mainitaan erikseen, että talojen emännät suhtautuivat pyytäjiin isäntiä suvaitsevammin. Myös anteliaisuus ja hyväntekeväisyys olivat tällä tavoin sukupuolittuneet. Hätkähdyttävällä tavalla nämä runsaat kuvaukset kulkijoista ja kerjäläisistä tuovat tutkijan mieleen edellisten vuosisatojen nälkäkriisit ja kerjäläisvirrat. Samoin jotkut muistelijat osasivat ainakin jälkeen päin yhdistää nämä kaksi asiaa toisiinsa. Tilanteen poikkeuksellisuus on muodostanut vahvan muistimaiseman.

Laman eittämätön merkki oli pakkohuutokauppa-aalto. Usein jopa vauraat vanhat sukutilat joutuivat vasaran alle. Tässä kertojalla on poikkeuksellisen läheinen näkymä pakkohuutokauppaan ja omistajanvaihdokseen:

Haastattelija: Mikä on ollut Teidän mielestänne sitten niin kuin kaikkein pahin kokemus tässä laman aikana, jos ajattelee?

Haastateltava N13: Niin, niin kyllähän se [S:n] pakkohuutokauppa oli kaikista kovin paikka, mitä mulle sattui ja tapahtui

Haastattelija: Miksi?

Haastateltava N13: No sitä varten, että kattos kun se oli vanha talo, ja sieltä ei ollu koskaan muutettu ja kun väki muuttaa niin senhän pitää siivota jälkeensä, niin minä raukka-henki-pieni tyttöinen jouduin tota siivomahan sieltä kaikki vanhat, vanhat ullakot ja kärryliiterit ja kaikki sellaiset työt, mitä kukaan ei ollut koskaan tehnyt

niin, kyläiset jokka aina sotkeentui toisten asioihin, ne sano että no siitähän se sen taudinkin sai kun se siellä kaikki joutui tekemähän, hmm, sellaiset

Haastattelija: Ja silloin olitte varsin nuori

Haastateltava N13: Niin no alta rippikoulun, niin kolmetoista

Haastattelu paljastaa myös yllättävän todellisuuden. Kertoja oli nuori orpopyttö, joka huutolaisena joutui talosta taloon. Kaikissa niissä hän joutui lapsena raatamaan kuin pakkotyössä. Naapurit olivat kyllä tietoisia vallinneesta tilanteesta, mutta eivät katsoneet tarpeelliseksi puuttua tilanteeseen. Agraariyhteisön käytännöt olivat usein julmia, ja vaiteliaisuuden velvoite istui lujassa.

Lama-aika oli vaikeaa erityisesti palkkatyöläisille, koska yksityiset maa-, metsä- ja uittotyöt loppuivat kuin seinään. Kunnan ja valtion järjestämät hätäaputyöt jäivät monen muistelijan mieleen paitsi matalan palkkauksen, myös kovan ja raskaan raadannan takia. Toisaalta pula-ajan köyhyys ei välttämättä eronnut paljoakaan niin sanotusta normaali-ajasta. Köyhät elivät lähellä minimiä joka tapauksessa, eikä siitä ollut paljoakaan varaa huonontua. Vaatteet ja ruoka olivat kulutustavaroita, joissa niukkuus näkyi heti. Muistin maisemaan kuului konkretisoitunut köyhyys: huonot vaatteet ja nälkä. Poikkeuksellisia olivat myös hätäaputyöt, joita järjestettiin joka puolella maata. Niillekin oli ominaista työn kovuus ja huono palkkaus.

Pula-ajan muistin maisemat nousevat esiin voimakkaina poikkeuksellisinä kokemuksina, jotka yksilöllisen muistin lisäksi ovat tallentuneet myös kollektiiviseen muistiin. On oletettavaa, että juuri nämä samat muistot ovat kulkeneet toistettuina yhteisöjen, sukujen ja perheiden sisällä, mutta, kuten alavutelainen metsäpalon muistelija kertoi, virallista historia-asemaa niille ei ole juuri annettu. Ne ovat yhteisöjen omaa historiaa, tärkeitä niiden itseidentifikaatiolle. (Peltonen 2006; Heikkinen 1989.) Näiden muistin maisemien ja niihin kytkeytyneiden asioiden perusteella on mahdollista konstruoida paikallisia historiallisia prosesseja, sosiaalisia suhdeverkostoja, ristiriitoja ja yhteisöllisyyttä, moraalista ja moraalittomuutta.

Elämänkulku ja muuttuvat muistin maisemat

Lopuksi tarkastelen, miten niin sanottu elämänkulkuanalyysimalli voidaan kytkeä muistin maisemien tutkimiseen ja liittää yleiseen historialliseen tarkasteluun. Elämänkulkuanalyysi on yleinen teoreettinen malli ja menetelmä, jossa ihmisen elämänkulkua ja yhteisön kehitystä tarkastellaan vuorovaikutuksellisenä prosessina. Sitä on käytetty 1960-luvulta lähtien laajalti esimerkiksi psykologiassa (Baltes & Lindenberger & Staudinger 1998), väestötieteessä (Uhlenberg 1996), sosiologiassa (Giele & Elder 1998; Mayer & Tuma 1990; Hillmert & Jakob 2010) ja lääketieteessä (Kuh ja muut 2003). Nykyisin korostetaan sen käyttöä kapeat tieteenalat ylittävänä triangulaatiometodina (Mayer 2009).

Elämänkulkuanalyysi tai elämänkulun paradigmamalli on metodinen lähestymistapa, jolla pyritään selittämään ja tulkitsemaan erilaisina toteutuneita elämänkulkuja ja elämänkuluissa tapahtuneita muutoksia. Elämänkulkuanalyysin keskeinen termi, sosiaalisesti vakiintunut ja yleinen elämänkulun malli, on teoreettinen ja käytännöllinen käsite. Elämänkulun malli, sosiaalinen polku (*social path*) tai kulttuurinen käsikirjoitus (*cultural script*), viittaa elämänkulun aikana toteutuneisiin tapahtumien sarjoihin, limittäisiin asemiin, siirtymiin, eri vaiheiden kestoihin ja käännteisiin. Mallit ovat kulttuurisesti varsin yhdenmukaisia ja spesifejä sekä ajallisesti pysyviä. Elämänkulun mallina on esimerkiksi suomalaisessa agraariyhteisössä ollut lapsuuden loppuminen tiettyssä iässä ja siirtyminen koulutukseen ja työhön, seurustelun alkaminen rippikoulun jälkeen, avioliiton solmiminen kolmannen ikävuosikymmenen alussa ja vetäytyminen aktiivisesta työstä noin 55 vuoden iässä (Häkkinen 2018). Käänteet ovat kytköksissä aikaan ja paikkaan sidottuihin rakenteellisiin pakkoihin, muodollisten instituutioiden ylläpitämiin käytäntöihin ja epämuodollisten instituutioiden välittämiin traditioihin, tapoihin ja normeihin sekä yksilöllisiin valintoihin. Niiden vaikutuksesta ihmisten elämänkulut keskeisiltä osiltaan noudattavat yhdenmukaisia polkuja. (Kok 2007, 205.) Ihmisen arki ei todellisuudessa ole sarja yksittäisiä valintoja, vaan yksilöä ympäröi erilaisia kontekstiin, ympäristöön ja tilanteisiin kytkeytyneitä pakkoja, toimintamalleja ja tapoja. Tiettyyn tilanteeseen ja ympäristöön sopiva toiminta vakiintuu yleisesti hyväksy-

tyksi käytännöksi. Vakiintuneita toimintatapoja voidaan myös ylläpitää ja tuottaa institutionaalisen säätelyn, lainsäädännön ja pakkovallan avulla. Tapojen ei tarvitse syntyä tietoisien toimintojen pohjalta. Usein vasta tapojen ja toimintaympäristön välinen kriisi pakottaa viralliset instituutiot ja toimijat pohtimaan toiminnan mieltä ja muokkaamaan toimintatapoja uudelleen, virallisesti tai epävirallisesti. (Heiskala 2000, 159.)

Elämänkulkuanalyysin käyttö historiantutkimuksen ja yhteiskuntatieteiden metodisena apuvälineenä on yleistynyt. Väestöhistorioitsija Jan Kokin (2007, 204) mukaan se on ”heuristinen apuväline tutkittaessa yksilöllisten elämien ja yhteiskunnallisen muutoksen välistä suhdetta. Sen avulla elämänkulkuja voidaan käsitteellistää perheiden, yhteiskunnan ja historiallisen ajan kontekstissa”. Glen H. Elder Jr. ja Janet Z. Giele (2009, 2) korostavat elämänkulkuanalyysin merkitystä teoreettisena apuvälineenä, jonka avulla yhteiskunnallista muutosta, sosiaalisia rakenteita sekä yksilöllistä toimintaa koskevan teorian ja empirian välinen kiulu voidaan ylittää. Keskeisiä periaatteita ovat elämänkulun kumuloi-tuva luonne, yhteiskunnalliset kontekstit, toiminta ja tavoitteet, linkittyneet elämät ja ajoitus. Elämänkulkuanalyysi on siis keino, jonka avulla normaalin väestöhistorian tulkinnallista kapeutta korjataan kytkemällä yksilölliset elämänkulut ja -tapahtumat yhteiskunnalliseen kontekstiin-sa. Sosiaali- ja taloushistoriaan se tuo tulkinnallista syvyyttä ja voimaa.

Muistitietotutkimuksen kannalta tärkeää on, kuinka muistin maise-mat kytkeytyvät yksilön elämänkulkuun ajasta ja paikasta riippuen, kytkeytyen vahvasti henkilön tahtoon ja toimintaan ja hakien kaikua tämän sosiaalisista verkostoista. Muistaminen kytkeytyy käsitykseen eletystä elämästä. Niinpä aiemmassa luvussa esitellyt pula-ajan muistin maise-mat muotoutuvat tietynlaisiksi juuri elämänkulkuanalyysimallin dynamiikan mukaisesti. Lähestymistapa tarjoaa mallin kytkeä perinteisempi historia-analyysi muistitietoon tavalla, jolla on analyttistä uskottavuutta.

Jotta ymmärtäisi, miten ja miksi aiemmin esitelty haastateltava N13 kertoo lapsuutensa kovista olosuhteista, orvon osasta ja pakkohuuto-kaupoista juuri sillä tavalla kuin hän kertoo, on koko elämänkulku otettava huomioon. Kerronta kytkeytyy elämän taitekohtiin, vaikeisiin kokemuksiin, epäonnistumisiin, mutta myös seesteiseen aikaan, onnistumiseen ja onneen. Seuraavat kaksi saman haastattelun kertomusta

ovat esimerkkejä tästä. Ensin puhe kohdistuu aikaan 1930-luvun alussa, lapsuuteen. Haastattelun edetessä siirrytään tapahtumiin kymmenen vuotta myöhemmin, häiden aikaan. Mukana haastattelutilanteessa kertojaa tukemassa on tämän tytär. Omilla kysymyksillään hän myös osallistuu haastatteluun.

Haastateltava N13: Vuosia kului ja tuli ajatus, että olis pitänyt päästä kouluun. Koulumatkaa oli 7 kilometriä, mutta minä vaan rohkeana ihmisenä lähdin sinne opettajalle esittämään asiaa, että mikä minä oon, ei oo kotia, ei oo isää, ei oo äitiä, mutta kova halu olis tulla kouluhun. Opettaja sitten rupes miettimähän sitä, että minkälainen orpo sijoitettaisiin, mutta oli mulla siinä sitten sukulaispaikka niin kuin ylimääräisenä. Sitten koululla oli johtokunnan jäsen sellainen yksi leskiemäntä, joka sai kuulla tästä asiasta ja halus ottaa mun kasvatiksi ja niin muodoin minä sain sitten kodin ja tätä emäntääkin oikein äitiksi sanoin ja sieltäpäin kävin sitä koulua sitten, kansakoulua. Mutta siellä oli kanssa totta kai perhe, isäntä oli kuollut, mutta lapsia oli. Ja siellä piti mennä navettahan illalla tekemähän töitä opetella pienestä heti niitä navetta-askareja piti jopa käydä meijerissäkin, ennen yhdeksää, piti käydä meijeri[ssä,] oli siinä niin kuin kilometrin päässä, se pieni tyttö pantiin meijeritonkan kanssa sinne myrskyväälle järvelle joskus, eikä ollu muuta valoa kuin järven yli näkyi meijerin valot ja sinne piti yrittää sitten, että siinä oli pelko, joskus oli syksyllä kovakin myrsky.

Tämä haastattelun lapsuusosuus on yhtenäinen, sisäisesti looginen, eheä ja valmiiksi muotoutunut. Kertojan lapsuus on ollut poikkeuksellisen ankara ja ankea, ulkopuolisten olosuhteiden sanelema, vain osittain kertojan itsensä kontrolloima tila. Kyse on vahvasti fyysisestä, vain osin sosiaalisesta maisemasta, jonka elementtejä ovat esimerkiksi koti, koulu, järvi ja meijeri. Kertomus sisältää vahvoja tunnelatauksia: orpona olemisen turvattomuutta ja pelkoa. Voimakkaat tunteet liittyvät fyysisiin tiloihin, jotka kietoutuvat vahvasti historiallisiin prosesseihin ja tapahtumiin. Orvoksi jäänyt tyttö joutuu asumaan perheeseen, josta hänet aamuisin lähetetään myrskyväälle järvenselälle viemään maitoa meijeriin.

Aseman turvattomuus saa ilmauksensa pelkona. Sama kertoja jatkaa oman elämänsä kertomusta:

Haastateltava N13: Kansakoulu tuli käytyä, mutta sitten siellä, siellä paikass, jona minä olin kasvattina niin, siellä sen emännän kävikin niin, jotta sen talo tuli myyntihin ja sinne tuli pakkohuutokauppa. Haastattelija: Oliko se pulavuosia?

Haastateltava N13: No niin se oli siin niitä, niitä pulavuosia, siinä vähän ennen -30 vuosilukua, siinä justiin, se oli -29 voi olla vuosi. Talo myytiin pakkohuutokaupalla. Ja niin mää jouduin lähtemään sen emännän kanssa, muut lapset oli lähtenyt jo ennemmin sitä kai vähän niin kuin hävettiinkin, jotta kun pakkohuutokaupalla koto myytiin. Ja sitten minä jouduin siellä tekemähän niitä töitä, kun muita ei ollu kun, vanha talo oli niin, siellä oli kaikenlaista siivoamista ja jälkien putsaamista ennen kuin siitä voitiin lähteä.

Pula-aika sai aikaan konkurssiaallon, joka satutti myös kertojan omaa kasvatusperhettä. Hän tunnistaa häpeän tunteen, josta ei kuitenkaan itse joutunut (tai päässyt) ulkopuolisena osalliseksi. Häpeää tunsivat ”oikeat” lapset. Näiden prosessien avulla voimme paikallistaa todellisia tapahtumia, jotka saavat ilmauksensa vaikkapa pelon ja häpeän tunteina. Vaikka elämänvaihe on tavallaan epäonnistumista, se on samalla selviytymistarinaa. Vaikeuksien kautta voittoon. Kertojan lapsuus on vahvasti kontekstin, ajan ja paikan ohjaama.

Haastateltavan elämää ohjasi vahvasti myös halu ja tahto. Hän halusi saada koulutusta ja se osittain määritti hänen paikkansa yhteisössä. Ajan tavan mukaan orpolapset sijoitettiin perheisiin tai lastenkotiin. Kertojan kohdalla ratkaisuna oli kasvattiasema talonpoikaisperheessä, jonka isäntä oli aiemmin kuollut. Se tarkoitti hänelle kovaa raadantaa perheen taloudessa, eräänlaista pikkupiian asemaa. Koulukin jäi loppujen lopuksi kansakouluun, kuten jälkimmäisestä kertomusosasta voimme nähdä. Ehkäpä kertojan kohtaloon vaikutti myös ajankohta. Hän meni perheeseen pulan alkaessa. Kriisi jatkui vielä pitkään, ja se on voinut katkaista koulutien, kuten oli laita monen hänen oman ikäluokkansa kohtaloverin. Oppikoulu vaati rahaa, ja sitä ei pulaoloissa ollut.

Haastattelun myöhäisemmässä vaiheessa puhutaan haastateltavan häistä. Tämä osio on hajanainen, jäsentymätön, itse haastattelun kulussa dialogissa rakentuva ja täsmentyvä:

Haastateltavan tytär: Mutta eiks siellä joku sitten häät pitänyt?

Haastateltava N13: Ei kyllä me ite pidettiin ne häät

Haastattelija: Voitteko kertoa niistä häistä?

Haastateltava N13: Niin no, ne oli siellä ne oli Sapsalammilla oli häät ja Sulkavan kylässä kaikki leipoi ja laitettiin ne tarjottavat ja ja, mutta siitäkään mä en nyt oikein muista, että millähän me sinne vihille mentiin sinne sitten hevosilla vai oliko se jonkun auto minä

...

Haastateltavan tytär: Mitähän Te siellä tarjositte häissä?

Haastateltava N13: Sitä kahvia ja pullaa ja, voileipiä ja sellaista

Haastattelija: Oliko siellä väkeä paljon?

Haastateltava N13: Olihan toki siellä, kyllä siellä pian parisataa henkeä oli, se pidettiin oikein siellä kun oli sellainen Seurantalo tuolla Sapsalammi, iso talo ja hanurin soittoa oli tottakai ja tanssittihin lujasti.

Haastateltavan tytär: Muistatko yhtään häälahjaa?

Haastateltava N13: No, en en emmää nyt muista, mutta kuin pöytäliinaa

Haastattelija: Kai se oli tapana silloin, että kerättiin rahaa.

Haastateltava N13: Joo, kyllä.

Haastattelija: Vai lahjojako annettiin?

Haastateltava N13: Kyllä siinä vissiin sitä rahaakin tuli

Haastattelija: No niin onhan tässä tullu jo todella paljon ja tärkeetä

Haastateltava N13: Niin, niin toivottavasti se nyt on

Haastattelija: Jos viimeisenä vielä kysyn tämmöisen, voi tuntua hölmöltä kysyä, koska ei niitä valinnanvaihtoehtoja varmaan kovin ollu, mutta jotain olisitte voinut toisin tehdä niin, olisiko siinä ollu mahdollisuuksia?

Haastateltava N13: Niin, emminä nyt osaa siihen sanoa, olisiko se ollu se kohtalo jonakin muualla kun, se oli mulla, kun minä tapasin sen kunnon miehen niin se oli mulle vaan niin pääasia, että

(naurua) meni se elämä muuten miten vaan, kun saa sen sellaisen miehen, tietyn ja kunnan kaverin niin, se oli olevinaan niinkuin turva, ja turvallista

Toisessa jaksossa muistelemisen kohteena on selkeästi sosiaalinen maisema. Kertoja avioituu onnellisesti, saa ”hyvän miehen”. Haastattelija ja haastateltavan tytär yrittävät saada kertojan puhumaan häihin liittyneistä konkreettisista asioista, seremoniasta, tarjoiluista ja lahjoista, mutta kertoja ei juuri lainkaan pysty valaisemaan tai halua valaista näitä asioita. Sosiaaliset suhteet ja verkostorakenteet näyttävät himmeinä ja epäselvinä, vaikka kyseessä on kertojan itsensä mielestä hänen elämänsä yksi tärkeimmistä tapahtumista. Lapsuuden kovien aikojen jälkeen hyvä avioliitto toi elämään onnen.

Omia sosiaalisen muistin maisemia on vaikea hahmottaa, koska ne kokemuksina kietoutuvat monimutkaiseen merkitysrakenteisiin, joita haastateltavan on vaikea jäsentää ja analysoida. Hän ikään kuin häpeää onneaan. Tässä tapauksessa haastattelija esittää avaavan kysymyksen: olisiko prosessi (elämä) voinut mennä toisellakin tapaa. Haastateltavalle ihmissuhteessa tärkeintä on turvallisuus, ehkä johtuen lapsuusajan vaikeuksista. Näin kertoja pohtii elämänsä ehkä tärkeintä saavutusta, onnellista avioliittoa. Vaikka kohtalo mainitaankin, kyseessä on kuitenkin aktiivisesta ja päämäärätietoisesta toiminnasta seurannut saavutus, joka on tyyppillinen aikuisille, itsenäisille ihmisille. Lapsuuden kuva vertautuu tähän onnelliseen mielenmaisemaan.

Kertoja on mennyt naimisiin juuri ennen sotia. On kiinnostavaa, että sota kaiken kaikkiaan esiintyy kertojan puheessa vähäisessä roolissa. Perhe-elämä ja avioliitto nousevat tärkeämmäksi kuin ulkopuoliset tapahtumat. Toisaalta sodasta ei ilmeisesti aiheutunut kertojalle samantlaisia menetyksiä kuin monelle muulle.

Kun tarkastellaan sitä, miten pula-aikaa muistelevat kertojat rakentavat tarinansa ja miten he suhteuttavat oman elämänkulkunsa vaikeaan lama-aikaan, tärkeiksi kerronnallisiksi elementeiksi nousevat onnistumiset ja menetykset. Elämän punnitseminen ja arviointi keskittyvät kertomuksen avainkohtiin tai avaintapahtumiin, joissa informantti on kokenut onnistuneensa hyvin ja saavuttaneensa jotain tärkeää, ja toi-

saalta niihin epäonnistumisiin, joita matkan varrella on ollut ja joissa on menetetty mahdollisuuksia, ihmissuhteita tai omaisuutta. On sitten kyse henkisestä (usein sosiaalisesta muistimaisemasta) tai fyysisestä (konkreettisesta muistimaisemasta), elämänculun konstruktio rakentuu näiden vuorottelusta.

Mikäli menetykset tai saavutukset kytkeytyvät selvästi ulkopuolisiin tekijöihin, kertoja osaa useimmiten liittää ne selvästi niihin. Lama-ajan menetykset olivat yhteydessä työttömyyteen, köyhyyteen, nälkään, nöyryytyksiin, koulutusmahdollisuuksien menettämiseen ja erilaisiin pelkoihin. Hyvän ajan, esimerkiksi 1930-luvun lopun positiiviset kokemukset taas olivat yhteydessä uusiin mahdollisuuksiin, uuteen ammattiin, muuttamiseen tai perheen perustamiseen. Nämä yhteydet on varsin helppo konstruoida. Pyrkimykset parempaan elämään liittyvät muun muassa koulutukseen, yritteliäisyyteen, poliittiseen tai sosiaaliseen aktivismiin. Nämä onnistumiset osataan kytkeä omiin ambitioihin ja haluihin, ne ovat niiden loogista jatkoa. Vastaavasti epäonnistumiset ja menetykset liittyvät työttömyyteen, kuolemantapauksiin, sairastumiseen ja avioeroon. Ne ovat abstrakteja kokemuksia, jotka usein ulkoistetaan ulkopuolisten tekijöiden aiheuttamiksi.

Kuten aiemmin esitin, sosiaaliset kontaktit ovat ratkaisevia elämänculun menestyksessä, mutta näihin tekijöihin haastateltavat vain harvoin puuttuvat, puhumattakaan niiden esittämisestä silloin, jos ne ovat joh-taneet epäonnistumisiin tai menetyksiin. On varmaankin niin, että osin näitä merkitysverkostoja ei nähdä tai niiden vaikutusta ei ymmärretä. Haastateltavat vain harvoin osaavat kriittisesti arvioida niiden merkitystä.

Olla oikeassa paikassa oikeaan aikaan on monen elämänculkuanalyysin mukaan tärkeä, mutta usein näkymätön, vaikuttaja. Kyse ei ole pelkästä sattumasta, vaan mukana on usein tietoista suunnittelua ja altistautumista niin kutsutun kohtalon vaikutuksille. On ilmeisen selvää, että esimerkiksi pula-aika lykkäsi monen suunnitelmia perheenisäyksestä ja siten vaikutti koko väestön syntyvyyteen (Peltola 2008). Tällöin tietoinen suunnittelu ja toiminta yhdistyivät ajan ja paikan vaikutuksiin. Toisaalta varsinkin talvisodassa miesten joutuminen eri joukko-osastoihin oli monesti sananmukaisesti elämän ja kuoleman kysymys.

Elämänkulkuanalyysi ei ole automaatti, joka auttaisi kytkemään kerrotut kertomukset itsestään selvästi todellisuuteen. Tutkijalle se on kuitenkin hyvä apuväline, jolla kerronnan ja todellisuuden välisiä yhteyksiä voi tarkastella. Se auttaa ymmärtämään suurten yhteiskunnallisten prosessien syntyä ja kulkua, mutta samalla se auttaa ymmärtämään yksittäisten ihmisten vaihtelevia kohtaloita vaihtelevissa todellisuuksissa.

Miten tehdä muistitietotutkimus helpommaksi, mutta säilyttää elämän koko rikkaus?

Muistitietotutkimus on 1970-luvulta lähtien vakiinnuttanut paikkansa yhtenä historian tutkimuksen yleisesti hyväksytyistä tutkimustavoista ja metodeista. Voidaan kuitenkin väittää, että muistitietotutkimus on nähty usein kapeana, vain joihinkin tiettyihin tutkimuskohteisiin sopivana menetelmänä, jolla ei historian tutkimuksen päävirtausten kanssa ole paljoakaan tekemistä. Osittain tällaista näkemystä on vahvistanut niin sanottu traumatutkimus, joka on muistitietotutkimuksen alueella saanut erittäin suuren painoarvon (Abrams 2016, 175; ks. myös Laurén & Jaago tässä teoksessa). Muistitietotutkimus on joskus tulkittu vain erityisten tai marginaalisten ilmiöiden ja marginaalisten ryhmien historian tutkimiseksi, vaikka tosiasiaa samaa haastattelumetodia käytetään yleisesti kaiken historian tutkimuksen piirissä.

Muistitietotutkimuksen tärkein etu ja piirre on edelleen sen erityinen kyky tavoittaa ihmiset ajattelevina, tuntevina ja toimivina subjekteina. Olennaista on, että muistitietoa koskevat tutkimukselliset tulokset rakentuvat inhimillisessä vuorovaikutuksessa toimijan ja tutkijan välillä, mikä on samalla kertaa kovin kiehtovaa ja äärimmäisen vaikeaa (Portelli 1991, vii). Muistitieto antaa yhtäältä mahdollisuuden lähestyä, samastua tai jopa sulautua kertojan elämysmaailmaan ja toisaalta ottaa siihen tulkinnallista etäisyyttä.

Muisti kiinnittyy erityisiin paikkoihin ja maisemiin, jotka voivat olla fyysisiä tai sosiaalisia. Tällaiset muistin maisemat nousevat esiin haastatteluissa. Niiden avulla voimme kytkeä yksilöllisesti muistetut tilat ja teot menneen ajan historiallisiin prosesseihin, nostaa todelliset tapaus-

ten virrat näkyviksi. Kertomus voi olla vain kertomus, mutta jos muistelukertomus kytkeytyy muistimaisemiin, se on kiinni todellisuudessa. Esimerkiksi tässä luvussa analysoidut lamakokemukset kiteytyvät tarinoiksi, jotka elävät perheissä, suvuissa ja paikallisissa yhteisöissä. Ne ovat tärkeitä sekä yksilöllisen että yhteisöllisen identiteetin luomisessa ja siirtämisessä.

Kuten edellä käsitellyt esimerkit osoittavat, ihmisillä on tapana konstruoida ja säilyttää oma elämäkulkutarinansa. Mitä vanhemmaksi ihminen elää, sitä suurempi tarve näyttää olevan kaiken selittävän ja oikeuttavan omaelämäkerran rakentamiselle. Varsin usein nämä tarinat nähdään sarjana vuorottelevia onnistumisia ja epäonnistumisia, joihin etsitään selitystä tai joiden avulla selitetään elämää. Koska elämäkulkurakentuu ajan ja paikan, inhimillisen toimijuuden, sosiaalisten verkostojen ja ajoituksen ehdoilla, näitä elementtejä käytetään aktiivisesti tarinan rakentamisessa. Nämä elementit myös kiinnittävät ihmisen yhteiskuntaan ja sen historiaan, ja ovat siksi arvokkaita myös historiallisten prosessien analysoimisessa.

Mihin muistitietotutkimus on menossa? Alistair Thomsonin (2007, 68) mukaan digitalisaatio on juuri nyt meneillään oleva prosessi, joka perusteellisesti muuttaa muistitietotutkimusta. Hänen mukaansa teknologia tulee muuttamaan sen, miten tallennamme, taltioimme, luokittelemme, tulkitsemme, jaamme ja esitämme suullista historiaa. Hän lainaa Michael Frischiä (Frisch 2016b), jonka mukaan uusi teknologia ”palauttaa” kuullun (*aurality*) muistitietotutkimukseen, jossa pitkään on keskitytty litteroidun tekstin analysoimiseen. Uudet mahdollisuudet analysoida puhetta ja kuvaa tulevat syventämään muistitietotutkimuksen analyyseja, kuten tulevat tekemään myös kehittyvät tietokoneavusteiset kvalitatiivisen aineiston analyysiohjelmat. Toisaalta internetin kautta mahdollistuvat valtavien äänellisten ja kuvallisten aineistojen analyysit tuovat uudenlaista voimaa ja tehoa koko muistitietotutkimuksen kenttään (Thomson 2007, 69–70). Massiivisia digitaalisia ääniaineistoja voidaan vaivattomasti hankkia, taltioida, muokata ja analysoida (Frisch 2016b, 92–107). Kehitys muistuttaa sitä prosessia, joka on jo edennyt digitoitujen tekstuaalisten ja kuvallisten aineistojen analyysissa. Internetin kautta mahdollistuva suullisen historian aineistojen laajamittainen jake-

lu ei ole suinkaan ongelmatonta. Toisten tekemien haastattelujen käyttö on ylipäänsä vaikeaa, ja kun haastattelijan ja haastateltavan välinen suora yhteys katkeaa ja etäännyy, tulkinnat vaikeutuvat ja väärinymmärryksen mahdollisuudet lisääntyvät. Yksilön tietosuojaan liittyvät kysymykset nousevat väkisinkin esille. Samoin houkutus hankkia aineistoja kaupalliseen käyttöön saattaa rajoittaa kehitystä ja käyttömahdollisuuksia. Pelkkä määrällinen kehitys ei takaa laatua. Samat ongelmat ovat olleet nähtävissä digitoitujen elämäntilanteiden käyttämisessä. (Häkkinen 2016, 110–113.) On mahdollista, että muistitietotutkimus jää jälleen kerran yhteiskunta- ja historiatieteen varjoon.

Mikä tekee muistitietotutkimuksesta vaikeaa? Väitän, että ongelmallisinta on yrittää ymmärtää ja tulkita yksittäisen kertojan tapahtumaan, omaan elämäänsä tai yhteisönsä elämään kohdistuvaa kerrontaa ilman, että kertomukselle ja kerronnalle on rakennettavissa tieteellisesti vahva kontekstuaalinen yhteys. Tämän yhteyden konstruomisessa elämäntilanteenanalyysi on hyvä apuväline. Parhaassa tapauksessa se Alessandro Portellin muistitietoluonnehdinnan mukaisesti helpottaa tutkimustyötä mutta säilyttää kaiken sen kiehtovuuden, jonka vain elämän itsensä tutkiminen voi tutkijalle antaa. Se, miten tapahtumat koetaan tapahtumahetkellä myöhemmin kerrottaviksi tai miten ne koetaan kertomishetkellä, pohjautuvat aiemman elämäntilanteen kasaantuneisiin kokemuksiin sekä aikaan, paikkaan, ihmisiin, verkostoihin kuin myös omaan tahtoon ja muistiin.

KIRJALLISUUS

- Abrams, Lynn 2016: *Oral History Theory*. Routledge, Abingdon. <https://doi.org/10.4324/9781315640761>
- Anderson, Margo 2007: Quantitative History. Teoksessa: Outhwaite, William & Turner, Stephen P. (toim.) *The Sage Handbook of Social Science Methodology*. Sage Publications, Lontoo, 246–262.
- Armitage, Sue 2011: The Stages of Women's Oral History. Teoksessa: Ritchie, Donald A. (toim.) *The Oxford Handbook of Oral History*. Oxford University Press, Oxford, 169–185. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195339550.013.0012>
- Baltes, Paul B. & Lindenberger, Ulman & Staudinger, Ursula M. 1998: Life-Span Theory in Developmental Psychology. Teoksessa Damon, William & Lerner, Richard M. (toim.)

- Handbook of Child Psychology Volume 1. Theoretical Models of Human Development*. Wiley, New York, 569–664.
- Blair, Carole & Dickinson, Greg & Ott, Brian L. 2010: Introduction. Rhetoric/Memory/Place. Teoksessa: Dickinson, Greg & Blair, Carole & Ott, Brian, L. (toim.) *Places of Public Memory. The Rhetoric of Museums and Memorials*. The University of Alabama Press, Alabama, 1–54.
- Bornat, Joanna 2001: Reminiscence and Oral History. Parallel Universes or Shared Endeavour? *Ageing and Society*. 21:2, 219–241. <https://doi.org/10.1017/S0144686X01008157>
- Bornat, Joanna 2003: Oral History. Teoksessa Seale, Clive & Gobo, Giampietro & Gubrium, Jaber F. & Silverman, David (toim.) *Qualitative Research Practice*. Sage Publications, Lontoo, 34–45.
- Borrows, John 2001: Listening for a Change. The Courts and Oral Tradition. *Osgoode Hall Law Journal* 39:1, 1–38.
- Braudel, Fernand 1995 (1949): *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II, Vol I ja II*. University of California Press, Lontoo.
- Buss, Fran Leeper 2011: *Memory, Meaning & Resistance. Reflecting on Oral History and Women at the Margins*. University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Chamberlain, J. Edward 2003: *If This is Your Land, Where are Your Stories? Finding Common Ground*. A.A. Knopf Canada, Toronto.
- Cherrier, Beatrice & Svorenčík, Andrej 2018: The Quantitative Turn in the History of Economics: Promises, Perils and Challenges. *Journal of Economic Methodology* 25:4, 367–377. <https://doi.org/10.1080/1350178X.2018.1529217>
- Crossley, Nick 2001: *The Social Body. Habit, Identity and Desire*. Sage, Lontoo.
- Elder, Glen H. Jr. & Giele, Janet Z. 2009: Life Course Studies. An Evolving Field. Teoksessa Elder, Glen H. Jr. & Giele, Janet Z. (toim.) *The Craft of Life Course Research*. The Guilford Press, Lontoo, 1–24.
- Elder, Glen H. Jr., & Giele, Janet Z. (toim.) 2009: *The Craft of Life Course Research*. The Guilford Press, Lontoo.
- Elder, Glen H. Jr. 2018: *Children Of The Great Depression. Social Change in Life-Experience*. Routledge, Abingdon. <https://doi.org/10.4324/9780429501739>
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha 2006: *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Vastapaino, Tampere.
- Feinstein, Charles H. & Thomas, Mark 2002: *Making History Count. A Primer in Quantitative Methods for Historians*. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139164832>
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina 2006: Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 25–48.
- Firestone, Richard & West, Allen & Warwick-Smith, Simon 2006: *The Cycle of Cosmic Catastrophes. Flood, Fire, and Famine in the History of Civilization*. Bear & Company, Rochester.

- Foley, John Miles 1999: What's in a Sign? Teoksessa Mackay, E. Anne (toim.) *Signs of Orality. The Oral Tradition and Its Influence in the Greek and Roman World*. Brill, Leiden, 1–28. https://doi.org/10.1163/9789004351424_002
- Forsberg, Henrik 2018: "If They Do not Want to Work and Suffer, They Must Starve and Die". Irish and Finnish Famine Historiography Compared. *Scandinavian Journal of History* 43:4, 484–514. <https://doi.org/10.1080/03468755.2018.1466859>
- Frisch, Michael 2016a: Oral History and Hard Times. A Review Essay. Teoksessa Perks, Robert & Thomson, Alistair (toim.) *The Oral History Reader*. Routledge, Abingdon, 40–48.
- Frisch, Michael 2016b: Oral History in the Digital Age. Beyond the Raw and the Cooked. *Australian Historical Studies* 47:1, 92–107. <https://doi.org/10.1080/1031461X.2015.1122073>
- Giele Janet Z. & Elder Glen H. Jr. 1998: Life Course Research. Development of a Field. Teoksessa Giele Janet Z. & Elder Glen H. Jr (toim.) *Methods of Life Course Research. Qualitative and Quantitative Approaches*. Thousand Oaks, California, 5–27. <https://doi.org/10.4135/9781483348919.n1>
- Hammond, Theresa & Sikka, Prem 1996: Radicalizing Accounting History. The Potential of Oral History. *Accounting, Auditing & Accountability Journal* 9:3, 79–97. <https://doi.org/10.1108/09513579610122018>
- Heikkinen, Kaija 1989: *Karjalaisuus ja etninen itsetajunta. Salmin siirtokarjalaisia koskeva tutkimus*. Joensuun yliopisto, Joensuu.
- Heiskala, Risto 2000: *Toiminta, tapa ja rakenne. Kohti konstruktivistista synteisiä yhteiskuntateoriassa*. Gaudeamus, Helsinki.
- Hillmert, Steffen & Jacob, Marita 2010: Selections and Social Selectivity on the Academic Track. A Life-Course Analysis of Educational Attainment in Germany. *Research in Social Stratification and Mobility* 28:1, 59–76. <https://doi.org/10.1016/j.rssm.2009.12.006>
- Hjerppe, Riitta 1988: *Suomen talous 1860–1985. Kasvu ja rakennemuutos*. Suomen pankki, Helsinki.
- Hytönen, Kirsi-Maria 2014: "Ei elämäni lomia mahtunut." *Naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana*. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Helsinki.
- Häkkinen, Antti 2003: Pula ja köyhyys lialmalen maalaiskunnassa ja Alavudella 1930-luvulla. Teoksessa Blomberg, Helena & Hannikainen, Matti & Kettunen, Pauli (toim.) *Lama. Näkökulmia 1990-luvun taluskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin*. Kirja-Aurora, Turku, 129–168.
- Häkkinen, Antti 2005: Kiertäminen, kulkeminen ja toiseuden kohtaaminen 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun maalaisyhteisöissä. Teoksessa Häkkinen, Antti & Pulma, Panu & Tervonen, Miika (toim.) *Vieraat kulkijat – tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 225–262.
- Häkkinen, Antti 2016: Methodological Challenges of Life Course Analysis in Historical Demography. Teoksessa Matthijs, Koen & Hin, Saskia & Kok, Jan & Matsuo, Hideko (toim.) *The Future of Historical Demography. Upside Down and Inside Out*. Acco, Leuven, 110–113.
- Häkkinen, Antti 2018: Elämänkulku esiteollisessa yhteiskunnassa (1700–1900). Teoksessa Haapala, Pertti (toim.) *Suomen rakennehistoria. Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen (1400–2000)*. Vastapaino, Tampere, 114–141.

- Häkkinen, Antti & Salasuo, Mikko (toim.) 2018: *Salattu, hävetty, vaiettu – Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*. Vastapaino, Tampere.
- Kalela, Jorma 2000: Historiantutkimus ja historia. Gaudeamus, Helsinki.
- Kalela, Jorma 2006: Muistitiedon näkökulma historiaan. Teoksessa Fingerroos, Outi & Riina Haanpää & Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 67–92.
- Kalela, Jorma 2012: *Making History. The Historian and Uses of the Past*. Palgrave Macmillan, Lontoo. <https://doi.org/10.1007/978-0-230-35658-0>
- Kempainen, Ilona 2006: *Isänmaan uhrin. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kim, Soon Nam 2008: Whose Voice Is It Anyway? Rethinking the Oral History Method in Accounting Research on Race, Ethnicity and Gender. *Critical Perspectives on Accounting* 19, 1346–1369. <https://doi.org/10.1016/j.cpa.2007.03.009>
- Kok, Jan 2007: Principles and Prospects of the Life Course Paradigm. *Annales de démographie historique* 113:1, 203–230. <https://doi.org/10.3917/adh.113.0203>
- Kuh, Diana & Ben-Shlomo, Yoav & Lynch, John W. & Hallqvist, Johan & Power, Chris 2003: Life Course Epidemiology. *Journal of Epidemiology & Community Health* 57:10, 778–783. <https://doi.org/10.1136/jech.57.10.778>
- Kujala, Erkki 2003: *Sodan pojat. Sodanaikaisten pikkupoikien lapsuuskokemuksia isyyden näkökulmasta*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Lorenz, Federico Guillermo 2011: How Does One Win a Lost War? Oral History and Political Memories. Teoksessa Ritchie, Donald A. (toim.) *The Oxford Handbook of Oral History*. Oxford University Press, Oxford, 124–142. <https://doi.org/10.1093/oxford-hb/9780195339550.013.0009>
- Mannheim, Karl 1952 (1927): *Essays on the Sociology of Knowledge*. Toimittanut Paul Kecskemeti. Routledge: Abingdon.
- Mayer, Karl Ulrich & Tuma, Nancy Brandon 1990: Life Course Research and Event History Analysis. An Overview. Teoksessa Mayer, Karl Ulrich & Tuma, Nancy Brandon (toim.) *Event History Analysis in Life Course Research*. The University of Wisconsin Press, Lontoo, 3–15.
- Mayer, Karl Ulrich 2009: New Directions in Life Course Research. *Annual Review of Sociology* 35, 413–433. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.34.040507.134619>
- Nora, Pierre 1996: Preface to English Language Edition. From Lieux de memoire to Realms of Memory. Teoksessa Nora, Pierre (toim.) *Realms of Memory. Rethinking the French Past*. Columbia University Press, New York, xv–xxiv.
- Peltola, Jarmo 2008: *Lama, pula ja työttömyys. Tamperelaisperheiden toimeentulo 1928–1938, 1930-luvun lama teollisuuskaupungissa II*. Tampere University Press, Tampere.
- Peltonen, Ulla-Maija 2003: *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Peltonen, Ulla-Maija 2006: Muistitieto folkloristiikassa. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitieto. Metodologia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 93–119.
- Pipping, Knut Gunnar 1947: *Kompaniet som samhälle. Lakttagelser i ett finskt frontförband 1941–1944*. Åbo Akademi, Åbo.

- Pipping, Knut Gunnar 1978: *Komppania pienoisyhteiskuntana. Sosiologia havaintoja suomalaisesta rintamayksiköstä 1941–1944*. Otava, Helsinki.
- Portelli, Alessandro 1991: *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories. Form and Meaning in Oral History*. Albany, New York.
- Portelli Alessandro 2009: What Makes Oral History Different. Teoksessa Giudice L.D. (toim.) *Oral History, Oral Culture, and Italian Americans. Italian and Italian American Studies*. Palgrave Macmillan, New York. https://doi.org/10.1057/9780230101395_2
- Pulma, Panu (toim.) 2012: *Suomen romanien historia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Rasila, Viljo 1968: *Kansalaissodan sosiaalinen tausta*. Tammi, Helsinki.
- Samuel, Raphael 1976: Local History and Oral History. *History Workshop* 1, 191–208. <https://doi.org/10.1093/hwj/1.1.191>
- Shopes, Linda 2002: Oral History and the Study of Communities. Problems, Paradoxes, and Possibilities. *The Journal of American History* 89:2, 588–598. <https://doi.org/10.2307/3092177>
- Shopes, Linda 2014: "Insights and Oversights". Reflections on the Documentary Tradition and the Theoretical Turn in Oral History. *The Oral History Review* 41, 257–268. <https://doi.org/10.1093/ohr/ohuo35>
- Stark, Eija 2011: *Köyhyyden perintö. Tutkimus kulttuurisen tiedon sisällöistä ja jatkuvuudesta suomalaisissa elämäkerta- ja sananlaskuaineistoissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Stouffer, Samuel Andrew & Suchman, Edward A. & De Vinney, Leland C. & Star, Shirley A. & Williams Jr., Robins M. 1949: *Studies in Social Psychology in World War II, Vol I. The American Soldier. Adjustment during Army Life*. Princeton University Press, Princeton.
- Thompson, Paul & Bornat, Joanna 2017: *The Voice of the Past*. Oral History. 4., uudistettu laitos. Oxford University Press, Oxford.
- Thompson, Paul 2010: Transnational Families, Ageing and Realising Dreams of Home. Teoksessa Bornat Joanna & Tetley, Josie (toim.) *Oral History and Ageing*. Henry Ling Limited, Dorchester, 11–25.
- Thomson, Alistair 2007: Four Paradigm Transformations in Oral History. *The Oral History Review* 34:1, 49–70. <https://doi.org/10.1525/ohr.2007.34.1.49>
- Truc, G r me 2011: Memory of Places and Places of Memory. For a Halbwachsian Socio-Ethnography of Collective Memory. *International Social Science Journal* 62, 147–148. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2451.2011.01800.x>
- Uhlenberg, Peter 1996: Mutual Attraction. Demography and Life-Course Analysis. *Gerontologist* 36, 226–229. <https://doi.org/10.1093/geront/36.2.226>
- Ukkonen, Taina 2006: Yhteistyö, vuorovaikutus ja narratiivisuus muistitietotutkimuksessa. Teoksessa Fingeroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 175–198.
- Virkkunen, Gia 2010: *"K yhyydest  ei puhuttu, sitä vaan elettiin". Köyhyyden kokemus ja selviytyminen 1930-luvun pulan oloissa Suomen maaseudulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

TAPAUSTUTKIMUS

Aikalaistekstiaineiston ja muistitiedon ristiinlukemisesta

Naisjournalismikeskustelu 1980-luvun lopun Suomessa

Heidi Kurvinen

 <https://orcid.org/0000-0002-1056-0701>

Tapaustutkimukseni keskiössä on muistitietohistoriallisen tiedon tuottamisen prosessi (vrt. Saarenmaa 2012, 153). Tarkemmin sanottuna avaan eri aineistotyyppien rinnakkaista käyttöä tarkastelemalla niin kutsuttua naisjournalismikeskustelua, jota käytiin 1980-luvulla niin Suomessa kuin muissakin länsimaissa. Luku kiinnittyy suomalaisia ja ruotsalaisia toimittajanaisia sekä heidän tasa-arvokokemuksiaan käsitelleeseen tutkimushankkeeseen, jossa haastattelin 1960-luvun ja haastatteluajankohdan välillä alalla työskennelleitä toimittajia.¹ Muistitiedon ohella keräsin tasa-arvokeskusteluun liittyvää aineistoa Suomen journalistiliiton (vuoteen 1993 Suomen Sanomalehtimiesten Liitto) arkistosta sekä liiton jul-

1 Aineisto koostuu 64 suomalaisen ja 51 ruotsalaisen toimittajan haastattelusta, jotka toteutin vuosina 2014–2017. Haastateltavat valikoituivat haastattelukutsun ja lumipallomenetelmän avulla. Tutkimusta rahoittivat Työsuojelurahasto, Helsingin Sanomain Säätiö ja Suomen Kulttuurirahasto, joita kiitän lämpimästi.

kaisemasta *Sanomalehtimies/Journalisti*-lehdestä² ja Svenska Journalistförbundetin julkaisemasta *Journalisten*-lehdestä.

Naisjournalismikeskustelu kytkeytyi toimittajanaisten lukumäärässä toisen maailmansodan jälkeen tapahtuneeseen vähittäiseen kasvuun, joka feministisen liikkeen voimistuessa johti pohdintaan naisten asemasta ammatissa. 1980-luvulla toimittajanaisia koskevia mittavia tutkimushankkeita toteutettiin lukuisissa eri maissa, kuten Norjassa ja Hollannissa. (van Zoonen 1998, 32–33.) Toimittajanaisten asemaa käsittelevä keskustelu mukaili työelämässä 1980-luvulla yleisemminkin käytyä tasa-arvokeskustelua. Median rooli kansalaisten mielipiteiden ja yleisen keskusteluilmapiirin muokkaajana toi ammattikunnan sisäiseen tasa-arvokeskusteluun kuitenkin oman erityispiirteensä. Palkkauksen ja uralla etenemisen ohella erityistä huomiota kiinnitettiin siihen, miten naisten määrä alalla vaikuttaisi mediasisältöihin. Kriitikki kohdistui erityisesti uutisten tapaan tuottaa todellisuutta ainoastaan miesten näkökulmasta. Koska pehmeinä pidettyjä uutisaiheita, kuten lastenhoitoa, ei toimituksissa arvostettu, toimittajanaiset eivät kokeneet voitansa tehdä omaa elämäkokemustaan kuvastavaa journalismia. Naisjournalismi kyseenalaisti toimittajan ammatin miestapaisia käytäntöjä, kuten ihannetta toimittajan objektiivisuudesta, ja pyrki laajentamaan uutiskriteereitä tuomalla esiin naisten näkökulmasta merkittäviä uutisaiheita. 1980-luvun nais erityistä kulttuuria korostaneen feministisen liikkeen tavoin myös naisjournalismin nähtiin tuottavan monitahoisempaa kuvaa yhteiskunnasta. (van Zoonen 1998, 35–38; Halonen 2007, 104–107; Zilliacus-Tikkanen 2007, 71–72; Kurvinen 2019a; Kurvinen 2019b.)

Naisjournalismikeskustelu muodosti siis toimittajakunnan sisäisen tasa-arvokeskustelun yhden ulottuvuuden, joka poikkesi työelämän tasa-arvoon yleisesti liitetyistä kysymyksistä. Samalla se kytkeytyi kiinteästi laajempaan yhteiskunnalliseen keskusteluun journalismin sukupuolittuneista piirteistä. (Zilliacus-Tikkanen 2007.) Pohjoismaissa naisjournalismikeskustelu oli erityisen vilkasta. Aikalaistekstien perusteella toimittajakunnan tasa-arvokeskustelu kiinnittyi naisasiaan myös Suomessa 1980-luvulla ja etenkin sen jälkipuolella, mutta 1990-luvun

2 Lehden nimi vaihtui vuonna 1993, jolloin myös ammattiliitto vaihtoi nimensä.

alussa keskustelu alkoi vähitellen hiipua. Haastatteluiden perusteella se näyttää 2010-luvulla jopa unohtuneen. (Kurvinen 2019a.) Naisjournalismi ei nimittäin noussut esiin suomalaisten 1980-luvulla työuraansa tehneiden haastateltavien kokemukseronnassa samaan tapaan kuin Ruotsissa toteutetuissa haastatteluissa (ruotsiksi *kvinnjournalistik*). Miksi haastateltavat eivät enää muistelleet aikalaisia keskusteluttanutta teemaa? Miksi naisjournalismin näkymättömyyteen muistelukerronnassa tulisi ylipäättään kiinnittää huomiota? Jäin pohtimaan näitä kysymyksiä huomattessani aineistojen välisen ristiriidan. Vastaus löytyi aikalaisteksteistä, joiden avulla muistitiedon tulkintaa oli mahdollista syventää. Ennen kaikkea *Sanomalehtimies*-lehden tekstit toimivat peilinä, jota vasten muistitiedon hiljaisuudet avautuivat uudella tavalla.

Vaikeneva muistitieto ja keskustelevat aikalaistekstit

Kirjoitin aineistojen välisen ristiriidan merkityksestä suomalaisen toimittajakunnan sisäistä tasa-arvokeskustelua 1980- ja 1990-luvulla analysoineen artikkelini lopussa:

Siinä missä aikalaistekstien pohjalta oli mahdollista rakentaa kertomus suomalaisen toimittajakunnan tasa-arvokeskustelun kehityksestä ja paikantaa yksittäisiä toimijoita, kokemukseronta vahvisti tulkintaa kollektiiviselle toiminnalle annettujen merkitysten vähäisyydestä. Lisäksi se osoitti, kuinka tietyssä historiallisessa hetkessä vilkkaana käynyt keskustelu voi kokemukseronnassa häipyä täysin näkyvistä. Osittain kyse on ajallisen etäisyyden vaikutuksesta muistamiseen, mutta väitän muistamattomuuden kertovan ennemminkin siitä, että kielteisiä tunteita ei osattu suomalaisissa toimituksissa käyttää muutosenergiana. (Kurvinen 2019a, 160–161.)

Lainauksessa mainitut kielteiset tunteet ja niiden merkitys ammatin sisäisen tasa-arvokeskustelun voimistajina muodostivat artikkelini keskeisimmän argumentin. En pohtinut tematiikkaa kuitenkaan tämän syvällisemmin, vaikka aikalaistekstit ja muistitieto olivat kulkeneet tut-

kimuksessani koko ajan rinnakkain saaden aina hieman erilaisia painotuksia. Tämä johtui osin siitä, että laajan ja tutkimusongelmaa eri näkökulmista lähestyvän lähdeaineiston kerääminen ja rinnakkainen lukeminen on luonteenomaista historian tutkimukselle (Kalela 2000, 89–93; Jouhki 2020, 83). Historiantutkijat kontekstualisoivat myös nykyhetkessä tapahtuvaa muistamista usein muilla lähdetyypeillä, kuten arkistolähteillä tai aikalaisteksteillä, mikä vaikuttaa muistitiedon tulkitaan. Muistitietoon pohjautuvasta historian tutkimuksesta voidaankin käyttää myös termiä *muistitietohistoria*, joka korostaa menneisyyden tulkitsemista muistamisen kautta. (Kalela 2006; Teräs 2000; Teräs & Koivunen 2017.)

Moninainen lähdeaineisto edellyttää tutkijalta myös erilaisia lukutapoja. Muistitietoa käyttävän tutkijan päähuomio onkin useimmiten joko muistitiedossa tai aikalaisteksteissä, jolloin toinen toimii tulkintaa tukevana aineistona, kuten Essi Jouhki (2020, 60) kirjoittaa omasta lähestymistavastaan. Usein painotuserot vaihtelevat sen mukaan, miten menneisyyttä on mahdollista lähestyä kerätyn aineiston avulla (esim. Bracke 2014). Erityisesti elämäkerrallisesti orientoituneiden historian tutkijoiden tutkimusotteessa korostuvat menneisyydelle annetut merkitykset (esim. Taavetti 2018, 52–61), kun taas toisilla kerronnallisuus yhdistyy selkeämmin menneisyyden kontekstin rakentamiseen (esim. Kurvinen 2013).

Siinä missä muistitieto kertoo niistä merkityksistä, joita haastateltavat antavat menneisyyden tapahtumille (Teräs 2011, 184–186; Rossi 2013, 50), aikalaisaineistojen avulla on mahdollista päästä kiinni tutkittuna aikana käytyihin keskusteluihin (Kurvinen 2013; Jouhki 2020, 65). Toisinaan aineistot voivat kertoa samankaltaista tarinaa, kun taas toisinaan menneisyys valottuu niistä eri tavoin. Tällöin aikalaisaineistot tarjoavat esimerkiksi mahdollisuuden kysyä, miksi muistitietoaineistossa annetut merkitykset poikkeavat aikalaieskustelusta. Teiniliittotoimintaa tutkinut Jouhki (2020, 84) kirjoittaakin väitöskirjassaan, kuinka hän tulkitisi aikalaisteksteistä ja muistitietohaastatteluista koostuvaa aineistoaan analysoimalla samalle vuodelle sijoittuvia tapahtumia eri lähdetyypeistä. Erityisen antoisaa eri aikoina tuotettujen aineistojen ristiinlukeminen on silloin, kun muistitieto vaikenee jostakin, joka tutkittuna aikana on

ollut näkyvästi esillä. 1980-luvun naisjournalismikeskustelu tarjoaa tästä yhden esimerkin.

Toimittajanaisten vaikutus journalismin sisältöihin yleisesti ja etenkin naisjournalismi oli yksi feministisen mediatutkimuksen keskeisistä teemoista 1980-luvulla. Kysymys ei pysynyt yksinomaan teoreettisena aivovoimisteluna, sillä tutkimustieto valui toimituksiin esimerkiksi vastavalmistuneiden toimittajanaisten mukana. (Esim. Halonen 1986; Halonen 2007, 103–104.) Tämä ei ollut sinällään poikkeuksellista, sillä mediatutkimuksen ja toimittajan työn suhde oli – ja on yhä – tiivis toimittajakoulutuksen työelämäpainotteisuuden vuoksi. (Esim. Kurvinen 2014.) Keskustelun lähtökohdissa ja sen intensiteetissä oli kuitenkin hienoisia maakohtaisia eroja. Siinä missä feministisen liikkeen ajatuksia sovellettiin ruotsalaistoitimuksissa aktiivisesti 1970-luvulta alkaen (esim. Kurvinen 2019b), Suomessa feministiset kysymyksenasettelut siirtyivät ammatilliseen keskusteluun 1980-luvun kuluessa nimenomaan tutkimuskentältä (Kurvinen 2019a).

Olin tutkimuskirjallisuuden kautta perehtynyt ruotsalaisnaisten 1970-luvun kamppailuihin ja 1980-luvun pohjoismaiseen naisjournalismikeskusteluun jo kirjoittaessani väitöskirjaa 1960- ja 1970-luvun suomalaisen toimittajakunnan sukupuolittuneisuudesta. Väitöskirjassa naisjournalismi oli kuitenkin vain tutkimuksellinen käsite, sillä tutkimana aikana ei Suomessa vielä keskusteltu sukupuolen ja journalismin sisältöjen välisestä kytköksestä, eikä tämänkaltaisia pohdintoja näin ollen esiintynyt sen paremmin aikalaisteksteissä kuin muistitiedossakaan. Yhtä kaikki olin tietoinen kotimaisten mediatutkijoiden 1980-luvun naisjournalismipohdinnoista laventaessani tutkimuksellista katsettani väitöskirjan jälkeen 1980- ja 1990-luvun keskusteluihin. Lukulistallani oli jo ollut esimerkiksi Henrika Zilliacus-Tikkasen (1997) tutkimus, jossa hän sivusi kysymystä naisjournalismista vuosina 1989–1990 tekemiensä Yleisradion toimittajanaisten haastattelujen pohjalta. (Kurvinen 2013, 29.)

Zilliacus-Tikkasen tekemien toimittajahaastattelujen aikaan naisjournalismi ei ollut enää puhtaasti tutkimuksellinen kysymys, sillä se oli 1980-luvun kuluessa muuttunut vähitellen ammatillisen keskustelun aiheeksi (esim. Holopainen ja muut 1983; Zilliacus-Tikkanen 1982;

Halonen 2007, 103–104; Ruoho 2007, 212–213). Tästä siirtymästä oli viitteitä tutkimuskirjallisuudessa, mutta keskustelun laajuus selvisi minulle vasta aikalaistekstejä lukiessani. Hahmotellessani tässä tapaustutkimuksessa kohteena olevien tutkimushaastattelujen kysymysrunkoa en ollut kuitenkaan perehtynyt vielä kaikkiin aikalaisteksteihin, mistä johtuen käsitykseni naisjournalismikeskustelun merkityksestä oli vasta muotoutumassa. Tutkimuskirjallisuuden pohjalta nostin naisjournalismin kuitenkin yhdeksi haastattelukysymyksistäni.

Kysyin kaikilta haastateltavilta heidän näkemystään toimittajanaisten merkityksestä tasa-arvoa ja feminismiä käsittelevien teemojen uutisoinnissa, mutta 1980-luvulla työuraansa tehneiltä haastateltavilta kysyin erikseen myös naisjournalismikeskustelusta. Esioletukseni oli, että haastattelemani naiset pystyisivät muistamaan kyseisen keskustelun ainakin jollakin tasolla. Myöhemmin aikalaisaineistoista selvisi, että osa haastateltavistani oli osallistunut keskustelutilaisuuksiin naisjournalismista. Yllätyksekseni naisjournalismi osoittautui kuitenkin aiheeksi, josta haastateltavat eivät löytäneet sanottavaa. Oman aikanaan intensiivisen keskustelun merkitys näytti haalentuneen vuosikymmenten kuluessa niin, ettei keskustelua enää edes muistettu.

Nykykäsityksen mukaisesti muistitietotutkimuksen ensisijaisena tavoitteena ei ole kerätä faktatietoa menneisyydestä, vaikka menetelmää käytetään toki myös siinä tarkoituksessa. Yhä useammin tutkija analysoi kuitenkin niitä merkityksiä, joita haastateltavat antavat menneisyyden tapahtumille haastatteluhetkellä. (Esim. Summerfield 2016.) Näin ollen hiljaisuutta on mahdollista tulkita yksinkertaisesti siten, että naisjournalismikeskustelu ei ollut niin merkittävä, että se olisi jättänyt toimittajanaisille muistijälkiä. Oman analyysini kannalta pitäytyminen tässä selityksessä ei kuitenkaan tuntunut tyydyttävältä. Lopulta juuri muistitietoaineiston ja aikalaistekstien välinen ristiriita osoittautui hedelmälliseksi, koska se antoi mahdollisuuden syventää tulkintaani suomalaisten toimittajanaisten tasa-arvokeskustelusta myös muuten. Lisäksi kahdesta maasta kerätty aineisto osoitti suomalaisen keskustelun alkaneen paitsi ajallisesti myöhemmin myös olleen maltillisempaa kuin Ruotsissa käyty keskustelu. Tässäkin kohden aikalaiskeskustelun ja haastattelujen välinen ristiriita oli avainasemassa.

Suomalaisissa haastatteluissakin 1980-luku näyttäytyi toki vuosikymmenenä, jolloin toimittajat alkoivat kiinnittää tasa-arvokeskusteluun enemmän huomiota. Esimerkiksi kysymys naisista johtotehtävissä nousi haastateltavien kerronnassa esiin, kuten myös ammattiliitossa tapahtunut kehitys. Sen sijaan haastateltavat eivät muistaneet esimerkkejä kollektiivisesta toiminnasta, vaan herääminen tasa-arvokysymyksiin oli tapahtunut heidän kokemuksensa mukaan yksittäisten toimittajien ottaessa asian toimituksessa esille. Toisin sanoen kerronta noudatteli 2000-luvulla vahvistunutta yksilökeskeistä ajattelua, jossa tasa-arvoa tulkitaan syrjimättömyytenä sen aktiivisen edistämisen sijasta. Kerronta ei ollut myöskään tunneväritteistä, vaan menneitä kokemuksia muisteltiin varsin neutraalein sanakääntein. Feministiys tosin värittyi negatiivisena leimana, jonka osa haastateltavista oli aikanaan saanut. Toisin sanoen tasa-arvon tavoittelu oli haastateltaville merkityksellistä, mutta se ei saanut tapahtua liian näkyvästi.

Juuri naisjournalismikeskusteluun liittynyt kollektiivisen toiminnan elementti sekä sen synnyttämät tunteet estivät tulkintani mukaan haastateltavia muistamasta teemaa. Aikalaistekstit kuitenkin haastoivat tätä narratiivia, sillä eri puolilla Suomea käyty keskustelu oli tallentunut *Sanomalehtimies*-lehdessä julkaistuihin seminaari-ilmoituksiin sekä seminaareja kuvanneisiin artikkeleihin. Aikalaisaineiston perusteella keskustelusta oli paikannettavissa tiettyjä näkyviä nimiä pääkaupunkiseudulta, mutta laaja maantieteellinen kattavuus kertoi keskustelun tavoittaneen toimittajia myös muualta Suomesta. Kyse ei toisin sanoen ollut vain pienen, asialle omistautuneen joukon edistämästä asiasta. Keskustelu oli myös ensimmäinen kerta, kun toimittajanaiset asettuivat näkyvästi haastamaan silloin vielä miesvaltaisen ammatin vallitsevia käytäntöjä. Tavoitteena oli saada myös naisten ääni kuuluviin journalismissa. Aikalaistekstit toivatkin kokemuksestansa välittyneeseen sukupuolisopuun särön, jonka ansiosta suomalaistoimittajien varhaista tasa-arvokeskustelua oli mahdollista tulkita aiempaa moninaisemmin.

Hiljaisuuksien kestävästä tulkinnasta

Muistitietotutkijat ovat kirjoittaneet runsaasti haastatteluissa esiintyvistä hiljaisuuksista sekä niiden moninaisista syistä. Tutkijat ovat myös pohjineet hiljaisuuksien meissä tutkijoissa aiheuttamaa epä mukavuutta, minkä vuoksi tulkitsemme hiljaisuuksia esimerkiksi sijoittamalla ne osaksi haastatteluhetken ja muisteltavan ajan yhteiskunnallista sekä kulttuurista kontekstia. (Esim. Jessee 2013; Freund 2013.) Näin minäkin olen toiminut lukiessani rinnakkain haastateltavieni hiljaisuuksia ja aikalaistekstien kuvaamaa varsin vilkasta naisjournalismikeskustelua.

Omassa tulkinnassani aikalaistekstien keskustelu asetti kyseenalaiseksi sen maltillisen lähestymistavan, joka suomalaiselle tasa-arvokeskustelulle oli ollut – ja on edelleen – leimallista. Tässä piili tulkintani mukaan myös syy siihen, miksi keskustelu häipyi muistitietoaineistossa näkyvistä. Se ei yksinkertaisesti sopinut suomalaisen tasa-arvokeskustelun maltilliseen narratiiviin, joka näkyy nykypäivänäkin kommentteissa: ”En ole feministi, mutta kannatan tasa-arvoa.” Siinä narratiivissa työelämän sukupuolittuneiden käytäntöjen muuttamisessa keskeinen rooli on ammattiyhdistystoimijoilla sekä yhteiskunnan laajemmalla kehityksellä, joka on nostanut työelämän tasa-arvoon liittyvät kysymykset esiin. Sen sijaan omaan työhistoriaan liittyvät kokemukset näyttäytyvät kerronnassa yksilöllisinä haasteina. Keskustelu oli myös kiinnittynyt vahvasti omaan aikaansa, sillä 1980-luvulla aktivoitunut tasa-arvokeskustelu jäi Suomessa muutenkin 1990-luvun alun laman jalkoihin. Samanaikaisesti toimittajakunnan sisäinen tasa-arvokeskustelu kanavoitui entistä vahvemmin ammattiliiton vastuulle Suomen Journalistiliiton vuonna 1994 hyväksymän tasa-arvo-ohjelman myötä. Myös feministisen tutkimuksen sukupuolikäsitys alkoi laventua, eikä naiskeskeinen analyysi ollut edellisen vuosikymmenen tapaan suosiossa, mikä teki naisjournalismista osin vanhentuneen kysymyksen. Keskustelu sukupuolen ja journalismin suhteesta on kuitenkin jatkunut nykypäiviin ja viime vuosina jopa voimistunut.

Voidaan kuitenkin kysyä, onko tulkintani kestävä. Alexander Freund (2013) peräänkuuluttaa muistitiedon eettistä tulkintaa, jossa haastateltavat otetaan huomioon hiljaisuuksien syiden paikantamisessa. Tämä voi

tapahtua esimerkiksi nostamalla havaitut hiljaisuudet keskusteluun jo haastattelutilanteessa sen sijaan, että tutkija tulkitsisi niitä vasta jälkeenpäin. Omassa tutkimuksessani en näin toiminut, sillä toteutin haastattelut pääsääntöisesti ennen aikalaietekstien läpikäymistä eikä aineistojen ristiinlukeminen näin ollen ehtinyt haastaa riittävästi ennakkonäkemykseni suomalaisen tasa-arvokeskustelun muodoista. Tästä huolimatta väitän, että tulkinta on kestävä, sillä se haastaa kohtaamiani toimittajia katsomaan omaa ammatillista menneisyyttään uusin silmin. Onhan Jorma Kalelan (2010, 41–42) mukaan historian tutkijan keskeinen tehtävä tarjota ihmisille välineitä tarkastella mennyttä uusilla tavoilla ja siten viedä myös yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia eteenpäin. Näitä tulkintoja tehdessään historian tutkija joutuu lähes aina pohtimaan myös kysymystä lähteiden hiljaisuuksista, sillä menneisyydestä kertovat aineistot vaikenevat usein tutkijaa kiinnostavista kysymyksistä. (Kaartinen 2015, 9, 12.) Erilaisten aineistojen ristiinlukeminen tarjoaa tällöin keskeisen väylän hiljaisuuden tuottamien merkitysten jäljille pääsemiseksi.

KIRJALLISUUS

- Bracke, Maud 2014: *Women and the Re-Invention of the Political. Feminism in Italy (1968–1983)*. Routledge, Abingdon.
- Freund, Alexander 2013: Toward an Ethics of Silence? Negotiating Off-the-Record Events and Identity in Oral History. Teoksessa: Sheftel, Anna & Zembrzycki, Stacey (toim.) *Oral History Off the Record. Toward an Ethnography of Practice*. Palgrave Macmillan, New York, 223–238. https://doi.org/10.1057/9781137339652_13
- Halonen, Irma Kaarina 1986: Naiset, julkisuus ja journalismi. *Tiedotustutkimus* 3, 2–9.
- Halonen, Irma Kaarina 2007: Nainen saapuu tiedotusoppiin. Teoksessa: Halonen, Irma Kaarina & Ruoho, Iiris & Savolainen, Tarja & Zilliacus-Tikkanen, Henrika (toim.) *Välittämisen tilassa. Feminististä mediatutkimusta synnyttämässä*. SopHi, Jyväskylä, 93–114.
- Holopainen, Irma & Kalkkinen, Marja-Leena & Rantanen, Terhi & Sarkkinen, Raija & Österlund, Marina 1983: "Hyvät katsojat, pääaiheemme tänään nainen". *Johdatus tutkimukseen naisen roolista televisiossa*. Yleisradio, Helsinki.
- Jessee, Erin 2013: Considering Silence. Teoksessa: Sheftel, Anna & Zembrzycki, Stacey (toim.) *Oral History Off the Record. Toward an Ethnography of Practice*. Palgrave Macmillan, New York, 219–222.
- Jouhki, Essi 2020: *Teinikuntatoiminnan sukupolvet. Muistitietohistoria oppikoulujen koululaisliikkeestä 1950–1970-luvuilla*. Oulun yliopisto, Oulu.

- Kaartinen, Marjo 2015: Kuiskauksia, äänettömyyksiä, vaientamisia. Retkiä hiljaisuuksien kulttuurihistoriaan. Teoksessa: Kaartinen, Marjo (toim.) *Hiljaisuuden kulttuurihistoria*. k&h kustannus, Turku, 7–20.
- Kalela, Jorma 2000: *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kalela, Jorma 2006: Muistitiedon näkökulma historiaan. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 67–92.
- Kalela, Jorma 2010: Historian rakentamisen mieli ja tutkijan valinnat. Teoksessa: Grönholm, Pentti & Sivula, Anna (toim.) *Medeiasta pronssisoturiin. Kuka tekee menneestä historiaa?* Turun Historiallinen Yhdistys, Turku, 40–59.
- Kurvinen, Heidi 2013: "En mä oo mies enkä nainen. Mä on toimittaja". *Sukupuoli ja suomalaisen toimittajakunta 1960- ja 1970-luvulla*. Oulun yliopisto, Oulu.
- Kurvinen, Heidi 2014: Toimittajakoulutus ja sukupuoli 1960–1980-lukujen Suomessa. *Kasvatus & Aika* 8:1, 83–97.
- Kurvinen, Heidi 2019a: "Minusta tuntuu, ettei suomalaisille naisille sovi iskulauseiden sorvaaminen." Toimittajien tasa-arvokeskustelu 1980- ja 1990-luvulla. *Media & Viestintä* 42:3, 141–164, <https://doi.org/10.23983/mv.85779>
- Kurvinen, Heidi 2019b: Women's non-Unionised Activism in Swedish Newsrooms, 1961–89. *Women's History Review* 28:7, 115–1135. <https://10.1080/09612025.2019.1616884>
- Rossi, Leena 2013: Muisti, muistot ja muistitietohistoria. Teoksessa: Nivala, Asko & Mähkä, Rami (toim.) *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. k&h kustannus, Turku, 49–81.
- Ruoho, Iiris 2007: Ero minussa feministinä ja tutkijana. Teoksessa: Halonen, Irma Kaarina & Ruoho, Iiris & Savolainen, Tarja & Zilliacus-Tikkanen, Henrika (toim.) *Välttämisen tilassa. Feminististä mediatutkimusta synnyttämässä*. SopHi, Jyväskylä, 207–222.
- Saarenmaa, Laura 2012: Unohdetun kansan Leena. SMP:n nousu ja nuoret naiset. Lähihistorian yhteensopimattomat elementit. Teoksessa: Railo, Erkki & Oinonen, Paavo (toim.) *Media historiassa*. Turun historiallinen yhdistys, Turku, 151–173.
- Summerfield, Penny 2016: Oral History as an Autobiographical Practice. *Miranda* 12. <https://doi.org/10.4000/miranda.8714>
- Taavetti, Riikka 2018: *Queer Politics of Memory. Undisciplined Sexualities as Glimpses and Fragments in Finnish and Estonian Pasts*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Teräs, Kari 2000: Muistelmateokset, omaelämäkerrat ja suullinen historia. Teoksessa: Kettunen, Pauli & Kultanen, Auli & Soikkanen, Timo (toim.) *Jäljillä. Kirjoituksia historian ongelmista osa 1 ja osa 2*. Kirja-Aurora, Turku, 357–373.
- Teräs, Kari 2011: Epäilystä vuoropuheluun. Muistelmateokset historiantutkimuksen aineistona. Teoksessa: Lakomäki, Sami & Latvala, Pauliina & Laurén, Kirsi (toim.) *Tekstien rajoilla. Monitieteisiä näkökulmia kirjoitettuihin aineistoihin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 181–201.
- Teräs, Kari & Koivunen, Pia 2017: Historiallinen muistitietohaastattelu. Teoksessa: Hyvärinen, Matti & Nikander, Pirjo & Ruusuvoori, Johanna (toim.) *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Vastapaino, Tampere, 193–213.
- Zilliacus-Tikkanen, Henrika 1982: Kvinnlig och manlig journalistik. Nyhetsvärdering ur jämställdhetssynvinkel. Viestinnän pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, Helsinki.

- Zilliacus-Tikkanen, Henrika 1997: *Journalistikens essens i ett könsperspektiv*. Yleisradion tasa-arvokomitea, Helsinki.
- Zilliacus-Tikkanen, Henrika 2007: Möjligheter och hinder för en kvinnlig journalistik. Teoksessa: Halonen, Irma Kaarina & Ruoho, Iiris & Savolainen, Tarja & Zilliacus-Tikkanen, Henrika (toim.) *Välittämisen tilassa. Feminististä mediatutkimusta synnyttämässä*. SopHi, Jyväskylä, 59–78.
- van Zoonen, Liesbet 1998: One of the Girls. The Changing Gender of Journalism. Teoksessa: Carter, Cynthia & Allan, Stuart & Branston, Gill (toim.) *News, Gender and Power*. Routledge, Abingdon, 45–58.

Lapsuuden ja nuoruuden historian näkökulmia muistitietotutkimukseen

Kaisa Vehkalahti

 <https://orcid.org/0000-0001-7740-5645>

Essi Jouhki

 <https://orcid.org/0000-0002-5243-8552>

Synnyin Harlun pitäjän Vehkalahden kylässä Laatokan rannalla v. 1928. Kotini oli lähellä kaunista hiekkarantaa melko jylhällä kalliolla. Talon pihalta oli erittäin kauniit näkymät Laatokalle ja edessä olevalle Oravaselän siintävälle ulapalle. Asuinrakennuksen takana avautuivat pellot ja mäki. Keväisin kukkivat sinivuokot ja alkukesästä kullerot, sekä pihan tuntumassa kasvava kaunis tuomi. Tämä sama maisema oli myös isäni synnyinseutu, vaikka se silloin kuului vielä Sortavalan maalaiskuntaan. Myöhemmin muistelllessaan elämäänsä isä sanoi aina tätä seutua ”maailman, kauneimmaksi paikaksi”. Niin se on muistoissani minullekin. Nämä ensimmäiset lapsuusvuoteni täällä Laatokan rannalla olivat, ehkä elämäni onnellisinta aikaa: kuin olisi aina aurinko paistanut, laineet liplattaneet ja ollut aina kesä. (Nimim. Sanelma 146_N_1928.)

Lapsuus on perinteisesti mielletty omaelämäkerrallisen muistamisen lähtökohdaksi: oma minäkuva saa alkunsa lapsuuden kokemuksissa ja kohtaamisissa ja jalostuu vuosien varrella. Omaelämäkerrallinen muisti

on identiteetin hahmottamisen ja rakentumisen ytimessä. Identiteetti, minäkuva, on sosiokulttuurisesti rakentunut narratiivi henkilökohtaisesta elämästä mutta myös suhteesta laajempaan, kulttuuriseen ja kollektiiviseen kokonaisuuteen. (Mm. Fivush 2013, 13.) Lapsuus- ja nuoruusmuistoilla on keskeinen asema myös omaelämäkerrallisen kerronnan ja muistelemisen konventioissa. Lapsuuden ja nuoruuden kokemukset asettuvat usein itsestään selväksi lähtöpisteeksi kertomukselle, kuten yllä siteeratussa, vuonna 1928 syntyneen naisen kertomuksessa. Tarina omasta elämästä lähtee käyntiin synnyinpaikasta, maiseman ja vanhempien kuvauksesta, edeten kertojan varhaisimpiin lapsuusmuistoihin. Tämä on rakenne, jonka kaikki tunnistavat omaelämäkerraksi. Näin olemme tottuneet kertomaan itsestämme.

Tässä luvussa lähestymme muistitietotutkimusta lapsuuden ja nuoruuden historian näkökulmasta. Pohdimme, millaisia erityispiirteitä muistitietoaineistoihin lapsuuden ja nuoruuden historian lähteinä liittyy. Millaisia näkökulmia lapsuuteen ja nuoruuteen liittyvät muistot – niin suulliset kuin kirjoitetut muistitietoaineistot – avaavat menneisyyden tutkimukseen? Muistitieto ei avaa suoraa väylää menneisyyden lasten ja nuorten maailmaan, mutta se tarjoaa mahdollisuuden lähestyä heidän historiaansa toisenlaisesta näkökulmasta kuin vaikkapa hallinnolliset asiakirjalähteet. Muistitietoaineistoja on käytetty erityisesti arjen historian, tunteiden historian, sukupuolihistorian tai kokemushistorian kaltaisia lähestymistapoja hyödyntävässä tutkimuksessa, jossa mielenkiinnon kohteeksi asettuvat menneisyyden moninaisuus, yksilöiden kokemukset sekä lapsuuden ja nuoruuden kulttuuriset merkitykset (esim. Tuomaala 2004; Vehkalahti & Suurpää 2014; Savolainen 2015; Taavetti 2016; Malinen & Tamminen 2017; Silova & Piattoeva & Millei 2018).

Lähdekriittisin silmin tarkasteltuna edellä esitetty kertomus lapsuudesta voi näyttäytyä monin tavoin ongelmallisena. On epävarmaa, kuinka paljon kirjoittaja varsinaisesti muistaa omista kokemuksistaan ja kuinka paljon hän välittää vanhempiensa muistitietoa. Kertomus toistaa lukemattomista muista kulttuurintuotteista tuttua tarinaa Karjalasta menetettynä paratiisina, missä aurinko paistoi, laine liplatti ja oli ikuinen kesä. Omaa lapsuutta katsotaan kovin romanttisten silmälasien läpi. Kenen kertomuksesta tässä onkaan kysymys, lukija miettii. Toistaako

kirjoittaja esimerkiksi kaunokirjallisuudesta tai muista elämäkertoista lukemaansa tarinaa? Muistitietotutkimuksen näkökulmasta juuri nämä piirteet, jotka näyttäytyivät perinteisen historian tutkimuksen (vrt. Kalela 2006; Teräs 2011) näkökulmasta usein ongelmallisina, ovat niitä kaikkein mielenkiintoisimpia. Kertomuksen keskeisin merkitys ei ole siinä, paistoiko aurinko todella, vaan siinä, että muistelija haluaa muistaa ja kertoa lapsuutensa juuri näin. Omasta elämästään kertovaa muistelijaa ohjaavat usein laajemmat, sosiokulttuuriset narratiivit ja kerrontatavat. Lainaamalla ja uusintamalla jaettuja tapoja muistella rajan takaiseen Karjalaan sijoittuvaa lapsuutta kirjoittaja nivoo oman kokemuksensa osaksi laajempaa kertomusta.

Aineistonamme toimivat omaelämäkerralliset muistitietoaineistot, joita olemme hyödyntäneet aiemmissa tutkimuksissamme.³ Tapausesimerkkimme liittyvät suomalaiseen 1900-luvun lapsuuden ja nuoruuden historiaan. Kirjoitettujen muistitietoaineistojen osalta esimerkit liittyvät ”Oi nuoruus” -kirjoituskilpailukeruuseen, jonka Nuorisotutkimusseura, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Nuoren Voiman liitto toteuttivat yhteistyössä vuonna 2010. Keruun tavoitteena oli innostaa kaikenikäisiä kirjoittajia kertomaan lapsuudestaan ja nuoruudestaan sekä kommentoimaan omaa nuoruusaikaansa. Keruu oli organisoitu kahdessa eri sarjassa, ”Nuoruus tänään” (alle 25-vuotiaat kirjoittajat) ja ”Nuoruus eilen” (yli 25-vuotiaat kirjoittajat). Keruu tuotti tekstejä yhteensä 376 kirjoittajalta, jotka olivat syntyneet vuosina 1917–1998. (Ks. Vehkalahti & Suurpää 2014.) Suullisen muistitiedon osalta hyödynnämme Essi Jouhkin (2020) väitöstutkimustaan varten vuosina 2016–2018 tekemiä omaelämäkerrallisia haastatteluja, joiden teemana oli oppikoulujen teinikuntatoiminta 1950–1970-luvuilla. Tutkimuksen aikana haastateltiin kaikkiaan 32 entistä teinikunta-aktiivia, joista miehiä oli 17 ja naisia 15. Omaelämäkerralliset teemahaastattelut painottuivat pääasiassa muistelijoiden kouluajan mutta myös laajemmin lapsuuden ja nuoruuden kokemukseen.⁴

3 Luku liittyy Suomen Akatemian rahoittamaan hankkeeseen ”Rural Generations on the Move. Cultural History of Rural Youth, 1950–2020” (SA 323105, Vehkalahti) sekä Koneen Säätiön rahoittamaan ”Teiniliitto, vimma ja rakkaus. Tunneregiimin murros oppikoulumaailman loppuvaiheessa 1960–75” hankkeeseen (201902353, Soimetsä).

4 Viittaamme ”Oi nuoruus” kirjoituskeruun vastauksiin aineistolle annetuilla koodeilla muotoa

Olemme poimineet aineistoista analyysin kohteeksi otteita, joissa kietytty erityisen kuvaavia tapoja käsitellä lapsuus- ja nuoruusmuistoja. Lisäksi olemme etsineet otteita, joissa lapsuuden ja nuoruuden muisteleminen nousee erityisen pohdinnan kohteeksi. Kyse voi olla kerrontaosuuksista, joissa kirjoittaja tai haastateltava pysähtyy reflektoimaan omaa muisteluprosessiaan, kommentoi omaa kerrontatapaansa tai analysoi itse lapsuus- ja nuoruuskokemustensa merkitystä. Näiden aineistojen pohjalta nostamme esiin ja erittelemme muutamia suomalaisille lapsuus- ja nuoruusmuistoja koskeville muistitietoaineistoille tyypillisiä piirteitä. Vaikka muistitietotutkimuksen menetelmiä voidaan soveltaa monen ikäisten muistelijoiden kanssa, iso osa lapsuuden muistitietohistoriasta perustuu varttuneempien ikäpolvien muistitietoon. Näin myös tässä luvussa. Analyysimme keskittyy eläkeiän kynnyksellä tai myöhemmin kerrottuihin muistoihin. Muistojen merkitys vanhuusiässä ei sinällään ole tutkimuskohteenamme, mutta haluamme korostaa, että esille nostamamme piirteet koskevat erityisesti ikääntyneiden muistelupuhetta. Ajallisesti muistellut teemat ulottuvat toisesta maailmansodasta 1970-luvun alkuun.

Luomme aluksi lyhyen katsauksen muistitietoaineistoja hyödyntävän suomalaisen lapsuuden ja nuoruuden historian tutkimustraditioon. Tämän jälkeen siirrymme pohtimaan lapsuuden ja nuoruuden muistitietoaineistojen ja muistelukerronnan erityispiirteitä aineistojemme pohjalta. Pohdimme lapsuuden ja nuoruuden asemaa omaelämäkerrallisen muistin ja identiteettityön (oletettuna) lähtöpisteenä, sekä sitä, mitä kaikille muistitietoaineistoille luonteenomainen ajallinen kerrostuneisuus merkitsee lapsuuden ja nuoruuden tutkimuksen näkökulmasta. Nostamme esiin myös lapsuutta ja nuoruutta koskevalle muistelukerronnalle tyypillisiä kerrontakonventioita.

(o66_M_1945), jossa ensimmäinen numerosarja viittaa kirjoituksen saapumisjärjestykseen, kirjaimet N(ainen) tai M(ies) vastaajan sukupuoleen ja viimeinen numerosarja syntymävuoteen. Osaan kirjoittajista viittaamme heidän itse antamallaan nimimerkeillä. Essi Jouhkin toteuttamiin teinikuntatoimintaa käsitteleviin haastatteluaineistoihin viittaamme koodilla EJ/KN0657, jossa loppuosa on haastattelun tunnistekoodi, jonka rakenne on sama kuin Oi nuoruus -keruun vastauksissa. Haastateltaville on annettu myös pseudonyymit tekstin seuraamisen helpottamiseksi.

Muistitieto lapsuuden ja nuoruuden historian tutkimustraditiossa

Lapsuuden ja nuoruuden historian kehitystä tutkimusalana voi pitää monin tavoin rinnasteisena muistitietohistorian kehitykselle. Molempien juuret voidaan juontaa 1960–1970-lukujen sosiaalihistorialliseen murrokseen. Huomion kiinnittäminen lapsuuteen ja nuoruuteen oli osa ”uusiksi historioiksi” kutsuttua aaltoa, joka nosti esille monia aiemman tutkimuksen väheksymiä tutkimuskohteita muun muassa uuden sosiaalihistorian, postkolonialismin, naishistorian sekä muistitietoa hyödyntävän historiantutkimuksen (ks. myös Häkkinen tässä teoksessa).

Tärkeä molempia historiantutkimuksen suuntauksia yhdistävä perusta on pyrkimys tarkastella menneisyyden tapahtumia tavallisen ihmisen näkökulmasta, arjen ruohonjuuritasolta käsin (*history from below* -näkökulma, Thompson 1978). Muistitietohistorialle oli keskeistä pyrkimys nostaa esiin sellaisten väestöryhmien kokemuksia, jotka olivat jääneet valtaapitävien näkökulman, niin sanotun ”voittajien historian”, alle. Marginalisoitujen väestöryhmien haastattelututkimuksessa ja suullisen perimätiedon hyödyntämisessä nähtiin mahdollisuus haastaa ja kirjoittaa uusiksi tuolloin vakiintuneita historiatulkintoja, jotka 1960–1970-lukujen poliittisessa ilmapiirissä koettiin usein elitistisiksi. Aiemmin huomiotta jääneen lasten ja nuorten näkökulman tuominen mukaan historian suuriin kertomuksiin tuotti tutkimusta esimerkiksi siitä, mitä talous- ja poliittisen historian suuret käännteet olivat tarkoittaneet kasvatuksen, perhesuhteiden ja lasten tekemän työn näkökulmasta. Toinen vahva tutkimusala rakentanut pohjavirtaus oli itse lapsuus-käsitteen historiallistaminen, eli huomion kohdistaminen siihen, miten käsitykset lapsuudesta ovat sosiaalisesti ja kulttuurisesti konstruoituneita. (Esim. Hawes & Hiner 2008; Musgrove & Pascoe Leahy & Moruzi 2019. Suomalaisesta tutkimuksesta ks. Vehkalahti & Suurpää 2014.)

Silti lasten ja nuorten ”oman äänen” on kritisoitu jääneen heitää koskevassa tutkimuksessa aikuisnäkökulmien alle. Tutkimusta on määrittänyt vahvasti menneisyydestä kertovien lähdeaineistojen valikoituneisuus. Mitä kaukaisempaa menneisyyttä tarkastellaan, sitä vähemmän on säilynyt lasten ja nuorten itse tuottamia aineistoja, kuten kirjeitä tai piiri-

roksia, samoin kuin heidän elämäänsä suoraan liittyvää materiaalista aineistoa, kuten leluja ja vaatteita. Lisäksi nämä aineistot painottuvat voimakkaasti ylempiin yhteiskuntaryhmiin. Alempien yhteiskuntaryhmien tai niin sanotun tavallisen rahvaan lasten elämästä kertovaa aineistoa on säilynyt niukasti. Niin kansainvälisessä kuin suomalaisessa tutkimuksessa tulkinnot menneisyyden lasten ja nuorten elämästä on laadittu pääasiassa aikuisten tuottaman kirjallisen lähdeaineiston varassa. Tutkimus on painottunut erityisesti lapsuuden ja nuoruuden hallinnan instituutioihin, kuten koulutusinstituutioihin, jolloin lapsuutta ja nuoruutta tarkastellaan usein vahvasti sosialisaaion näkökulmasta. Keskustelu lasten toimijuuden tai äänen tavoittamisesta on ollut sekä lapsuudentutkimuksessa että lapsuuden historiassa yksi kaikkein keskeisimmistä teoreettisista kysymyksistä. Historiantutkijat ovat nähneet paljon vaivaa hallinnollisten aineistojen lähdekriittisessä problematisoimisessa ja lasten toimijuuden kaivamisessa esiin aikuislähtöisiä aineistoja ”vastakarvaan” lukemalla. Lapsinäkökulmaista tutkimusta on peräänkuulutettu 1980-luvulta lähtien, mutta menneisyyden lasten kokemuksen tavoittaminen historiallisista aineistoista on todettu yhä uudelleen vaikeaksi, ellei suorastaan mahdottomaksi. (Sköld & Vehkalahti 2016; Gleason 2016; Musgrove & Pascoe Leahy & Moruzi 2019.)

Niinpä voi pitää jossain määrin yllättävänä, että muistitietoaineistot, kuten muistelmat tai haastattelut, eivät ole olleet lapsuuden ja nuoruuden historian tutkimuksessa sen suosituimpia kuin muussakaan historian tutkimuksessa. Kuten poliittisen historian tutkija Jorma Kalela (esim. 2006) on useissa yhteyksissä tuonut esiin, ei pelkästään suomalaista, vaan myös laajemmin historiantutkimuksen kenttää luonnehti pitkään epäluulo muistitietoa ja sen luotettavuutta kohtaan. Muistitietoaineistoja on analysoitu vertailevalla otteella ristiinlukien esimerkiksi haastatteluja asiakirjalähteiden kanssa sen selvittämiseksi, miten luotettavan kuvan menneisyydestä haastateltavat antavat. Historiantutkimuksen ja muistitiedon yhdistämisen laajemmat mahdollisuudet ja muistitiedon erityisluonteeseen liittyvät näkökulmat ovat yleistyneet vasta vuosituhannen alusta lähtien. (Ks. myös Teräs 2011; Teräs & Koivunen 2017.)

Institutionaaliset näkökulmat hallitsivat myös suomalaista lapsuuden ja nuoruuden historian traditiota 2000-luvulle saakka. ”Historiantutki-

muksessa ei ole käytetty laajamittaisesti lapsuuden suullisia tai kirjallisia kokemukertomuksia. Hallinnollisiin ja kirjallisiin lähteisiin lapset on kirjattu useimmiten vallan kohteina”, kirjoitti Saara Tuomaala (2004, 25) väitöskirjansa johdannossa ja totesi suomalaisen lapsuuden historian olevan painotetusti kasvatuksen, kasvattajien tai perheen historiaa. Tuomaalan väitöskirja oli ensimmäisiä historia-alan väitöstutkimuksia, jossa lapsuuden historiaa lähestyttiin muistitietotutkimuksen teoretisointia ja metodiikkaa hyödyntäen. Tutkimus käsitteli suomalaisen maalaislapsuuden rakentumista oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaamisissa, ja sen keskeisen aineiston muodostivat tutkijan haastattelut 1920–1930-luvulla lapsuuttaan eläneiden kanssa. Haastattelujen avulla hän hahmotti, miten koulunkäynti koettiin ja millainen merkitys sille annettiin. (Tuomaala 2004, 15.) Näin Tuomaala ei ainoastaan täydentänyt aiempaa tulkintaa suomalaisen oppivelvollisuuskoulun kehityksestä, vaan valaisi sen uudesta perspektiivistä. Muistitietoaineisto toi esiin muun muassa kansakouluun liittyneet ruumiilliset kokemukset ja sukupuolittuneet käytännöt, joilla oli keskeinen merkitys modernin kansalaisuuden rakentumisessa.

Tuomaalan väitöskirjaa ja sen laajaa teoreettista osuutta voi pitää lenkinä lapsuuden historian ja samaan aikaan vilkastuneen monitieteisen muistitietotutkimuksen välillä. Tuomaala hyödynsi muun muassa vajaa kymmenen vuotta aiemmin ilmestynyttä etnologi Pirjo Korkiakankaan tutkimusta *Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa* (1996). Korkiakankaan ja Tuomaalan tutkimukset edustivat 1990-luvulla lapsudentutkimuksessa – samoin kuin laajemmin humanistis-yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa – läpilyönyttä konstruktivistista lähestymistapaa, jossa kiinnitettiin huomiota lapsuuden hallinnan diskursseihin sekä lapsuutta kussakin ajassa ja kulttuurissa määrittäviin tekijöihin, kuten sukupuoleen, luokkaan ja etnisyyteen (vrt. James & Prout 1990). Lapsuuden muistitietotutkimuksen näkökulmasta tutkimusten keskeistä antia oli huomion kiinnittäminen lapsuusmuistojen ja muistelukerronnan sosiaaliseen rakentumiseen. Korkiakankaan (1996, erit. 36–37) tutkimuksen keskiössä olivat erityisesti kysymykset muistellun ajan ja muisteluhetken välisestä suhteesta: mikä maalaislapsuuden muistelussa on yhteistä, mikä yksi-

öllistä, ja miten eri aikatasot kietoutuvat yhteen kerronnassa. Tuomaala (2004) puolestaan kiinnitti huomion lapsuuskokemusten moninaisuuteen: sukupuolen, sosiaalisen luokan, alueellisten erojen sekä ruumiillisuuden merkitykseen lapsuuskokemusten rakentajina.

Huomionarvoista on, että vielä Tuomaalakaan ei pohjannut tulkin-tojaan pelkästään muistitietoaineistolle, vaan käytti myös kunnallishal-linnon ja kansakoulujen arkistoaineistoja sekä 1900-luvun alun peda-gogisia tekstejä. Asetelma on ollut tyyppillinen myös myöhemmälle lapsuuden ja nuoruuden historialle. Folkloristi Taina Ukkosen (2000, 187–189) määritelmää lainaten voi todeta, että lapsuudenhistoria on ollut tyyppillisesti realistista muistitietotutkimusta. Realistisessa suun-tauksessa muistitietoaineistoista etsitään sekä tapahtumahistoriallista tietoa että muistelijan omaa kokemusta ja näkemyksiä. Muistaminen ja muistelu eivät ole tutkimuksen pääkohteita, mutta niihin liittyviä ky-symyksiä voidaan pohtia osana lähteiden arviointia. Muistitiedolla on useimmiten muita aineistoja täydentävä rooli. Painopiste on kuitenkin siirtynyt 2000-luvun mittaan myös lapsuuden historian tutkimuksessa kohti tulkinnallista muistitietoaineistojen luentaa, jossa muistitieto ym-märretään ennen kaikkea kerronnaksi ja menneisyyden tulkinnaksi.

Erilaisten muistitietoaineistojen, niin haastattelujen, omaelämäkerral-listen tekstien kuin julkaistujen muistelmien käyttö on 2010-luvulla va-kiintunut osaksi lapsuuden historian tutkimusta. Muistitietoaineistojen käytön lisääntymiseen on merkittävästi vaikuttanut se, että sukupuoli-historian, mikrohistorian, tunteiden historian ja kokemushistorian kal-taiset tutkimussuuntaukset ovat voimistuneet. Tutkimuksen kohteena ovat olleet menneisyyden lapsuuksien moninaisuus, yksilöiden erilaiset kokemukset sekä lapsuuden ja nuoruuden kulttuuriset merkitykset. Muistitietoaineistoja on hyödynnetty näistä näkökulmista muun muassa sodan ja jälleenrakennusajan lapsuuksien tutkimuksessa (Näre & Kirves & Siltala 2010; Malinen & Tamminen 2017; Jouhki & Vehkalahti 2021), nuorisokulttuurien tutkimuksessa (Vehkalahti & Suurpää 2014; Poiko-lainen 2015; Tormulainen 2018), sateenkaarinuoruuden tutkimuksessa (Taavetti 2016) tai nuorten poliittisen toiminnan historian tutkimuk-sessa (Jouhki & Lalu 2018; Jouhki 2020; Koivunen 2020). Myös perin-teisiin kasvatukseen ja koulutuksen historian teemoihin on avattu uusia

näkökulmia (Tähtinen & Vitie 2015). Oman lukunsa lapsuuden muistitietohistorian traditiossa muodostaa traumaattisia lapsuuden kaltoinkohtelukokemuksia koskeva tutkimus, joka on ollut kansainvälisesti yksi merkittävimmistä 2000-luvun tutkimuskohteista (esim. Sköld & Swain 2015). Myös Suomessa on selvitetty lastensuojelun piirissä tapahtunutta kaltoinkohtelua muistitiedon avulla (ks. Hytönen ja muut 2016; Laitala & Puuronen 2016; Hytönen & Malinen tässä teoksessa).

Monia muistitietoa hyödyntäviä tutkimuksia on yhdistänyt halu katsoa menneisyyttä lasten ja nuorten silmin, ohi aiempaa tutkimusta hallinneiden instituutioiden. Mitä sota merkitsi lapsille? Millaista 1950-luvun lastensuojelulaitosten arki oli lasten näkökulmasta? Pyrkimys on ollut yhtenevä monitieteisellä lapsuudentutkimuksen kentällä voimistuneen lasten toimijuutta korostavan suuntauksen kanssa. Muistitieto on nähty mahdollisuutena tavoittaa menneisyyden lasten ääni ja toimijuus.

Samaan aikaan pinnalle on kuitenkin noussut kriittinen keskustelu aikuisuuden ja lapsuuden välisestä suhteesta. Kriittisimmät tutkijat kysyvät, onko aikuiseksi kasvaneen edes mahdollista tavoittaa ja tulkita lapsuuden maailmaa. (Harris & Valentine 2017, 506.) Esimerkiksi Owain Jones (2003; 2013) on korostanut, että omaelämäkerralliset muistot lapsuudesta suodattuvat pohjimmiltaan aikuisuuden kautta. Tällöin on vaarana luoda ja vahvistaa lapsuuden toiseutta, jossa lapsuus nähdään vain aikuiseksi tulemisen (*adult-becoming*) ja nykyhetken minuuden vahvistajana. (Ks. myös Philo 2003.)

Muistitietoaineistot ovat siis rikas ja lupauksia herättävä aineisto menneisyyden lasten ja nuorten maailmaan, mutta niiden käyttöön liittyy myös paljon varauksia. Perinteiselle historian tutkimukselle keskeinen kysymys, muistaako aikuinen muistelija lapsuuteensa sijoittuvat asiat oikein ja puhuuko hän totta, on korvautunut nykytutkimuksessa muistojen kerrostuneisuutta, välittyneisyyttä ja kerronnan konventioita koskevilla pohdinnoilla, joihin perehdymme seuraavaksi tarkemmin.

Lapsuus ja nuoruus identiteetin pohjana

NUORUUS EILEN. Ehkä pikemminkin toissapäivänä kuin eilen. Joskus ihmettelen laulun sanoin ”mä milloin vanhenin”. Vastahan minä äsken olin nuori, vain peiliin katsominen pudottaa nykypäivään. En usein viitsi katsoa, peilistä tuijottaa niin ruma vanha akka. Ikä on enemmän mielentila, vuosia on paljon mutta olen sama ihminen kuin ennenkin. (Nimim. Ikikakara, o66_N_194I.)

Lapsuuden ja nuoruuden muisteltu minä voi retrospektiivisesti näyttää vieraalta, kuten lainauksen nimimerkki Ikikakara pohtii ”Oi nuoruus”-keruuseen lähettämänsä kertomuksen ensimmäisillä riveillä. Muistoisiaan hän kuitenkin palaa lapsuuden ja nuoruuden kokemuksiinsa ja muistuttaa itseään matkasta omaksi itsekseen. Kirjoittajan kasvukipuihin kertomus nuoreksi naiseksi kasvamisesta tiivistyy toteamukseen, että kaikkien elämänvaiheiden jälkeen peilistä katsoo kuitenkin sama ihminen.

Omaelämäkerrallinen muisti edellyttää elämäntarinaa, jonka kertoja kokee kertomisen arvoiseksi. Pohjimmiltaan se on omien kokemusten pukemista kertomuksen muotoon ja näin vastaus eksistentiaaliseen kysymykseen, miten minusta tuli minä. (Mm. Barnes 1998; Roos 1987.) Kertomuksentutkija, sosiologi Matti Hyvärinen (1998, 323) on todennut, että omaelämäkerrallinen juoni tarvitsee kehkeytyäkseen aikaa, reflektiota ja tradition välittämää ymmärrystä. Lapsena ja nuorena ihminen sijoittaa itsensä aivan toisenlaiseen tarinaan kuin kertoessaan lapsuudestaan tai nuoruudestaan vuosien tai vuosikymmenten jälkeen. Kyse ei ole siitä, että muistaisimme sinänsä väärin, korostaa muistitietohistorioitsija Lynn Abrams (2010). Monet muistitutkimukset osoittavat, että ihmiset muistavat lapsuuteen ja nuoruuteen sijoittuvia asioita varsin hyvin, eikä kyky palauttaa keskeisiä tapahtumia mieleen heikenny vanhuusiässäkään. Ihmiset kuitenkin muistavat erityisesti ne asiat, joita he pitävät tärkeinä. Yksittäiset lapsuutta ja nuoruutta koskevat muistot ja niiden merkitykset ovat jäsentyneet mielessämme osaksi laajempaa tulkintaa, jonka olemme rakentaneet itsestämme (mm. Abrams 2010, 86, 90).

Kertomus omasta nuoresta itsestä on ennen kaikkea muistelijan pyrkimys selittää ja ymmärtää omaa identiteettiään. Muistaminen voi olla refleksiivistä havahtumista omaan identiteettiin, mutta myös sen tietoista tai tiedostamatonta muokkaamista ja vahvistamista. Näin tekee esimerkiksi Pirjo, joka pohtii seuraavassa haastatteluotteessa nuoruuden teinikuntatoiminnan antamia eväitä hänen myöhemmille elämänvalinnoilleen:

Minusta olis voinu tulla myöskin sellanen, joka jättäytyy kaikesta pois, koska mä olin semmonen ujo ja herkkä. Mutta jotenkin se, että tuli vedetyksi mukaan johonkin sellaiseen yhteiseen, niin se kasvatti minulla henkilökohtaista rohkeutta lähtee toimimaan, ja toi erilaista itseluottamusta. (Pirjo, EJ/KN0657.)

Teinikunnat olivat nykypäivän oppilaskuntiin verrattavia, oppikoulujen lukioluokkalaisten piirissä toimineita itsenäisiä oppilasyhteisöjä, jotka järjestivät jäsenilleen harrastuskerhoja, koululaisjuhlia ja muuta vapaa-ajan toimintaa. Samalla ne toimivat koululaisten edunvalvojina. Haastattelussa Pirjo pohtii, millainen hänestä olisi voinut tulla ilman teinikunnan tuomaa mallia ja yhteisöä. Myös monille muille entisille teiniaktiiveille teinikunnan muodostama tiivis yhteisö näyttäytyi minäkuvan kannalta tärkeämpänä kuin muu kouluyhteisö. Useat haastateltavat kokivat teinikuntavuosien vahvistaneen ennen kaikkea henkilökohtaisia ominaisuuksia, kuten rohkeutta ja itsetuntoa, mutta avartaneen myös maailmankuvaa ja auttaneet ymmärtämään erilaisuutta. (Jouhki 2020, 291.) Teinikuntatoimintaa koskevien haastattelujen kohdalla on kuitenkin aiheellista pohtia, korostivatko haastateltavat teinikunnan merkitystä siksi, että haastattelun aiheena oli juuri teinikuntatoiminta eikä esimerkiksi oppikoulu yleisesti.

Sitaatti tekee kiinnostavalla tavalla näkyväksi lapsuus- ja nuoruuskokemuksia koskevan muistelupuheen identiteettiä rakentavan luonteen. Muistellessaan Pirjo pyrkii samalla ymmärtämään omaa nuorta itseään, mikä on muistelupuheelle tyypillistä. Aikuisen Pirjon tulkinta, että nimenomaan teinitoimintaan osallistuminen kasvatti ja antoi rohkeutta muuten ujolle tytölle, luo perspektiivin koko kertomukselle lap-

suudesta ja nuoruudesta. Myös ”Oi nuoruus” -keruuseen osallistuneet kirjoittajat kertoivat teksteissään oman elämänkulun ymmärtämiseen ja selittämiseen liittyvistä motiiveista muistelutyölle. Lapsuuden ja nuoruuden kokemusten muisteleminen on osa elämänkulun hahmotamista ja identiteetin lujittamista. Nykyisyyttä selitetään lapsuuden kokemuksilla ja tunteilla. Toisaalta yksilö voi takertua omaan nykyisyyteensä ja pyrkiä ikään kuin ”kesyttämään” omaa menneisyyttään ja näin ylläpitämään aikuisidentiteettiään. (Korkiakangas 2013, 22; Jones 2013.)

Muistelupuheessa eletty ja koettu lapsuus rakennetaan kerrontahetkessä uudestaan suhteessa nykyhetkeen ja tulevaisuuden odotuksiin. Muistelussa on aina kyse aktiivisesta prosessista, jossa muistelijä kutsuu esiin, valikoi ja järjestää muistojaan sekä pukee ne kertomuksiksi. Kertomukset puolestaan syntyvät sosiaalisessa vuorovaikutuksessa, jossa muistelijä kertoo tarinaansa joko suullisesti kuulijalle tai kirjallisesti lukijalle. (Barnes 1998; Fivush 2013; Savolainen 2015, 32–37.) Etenkin haastattelututkimuksissa korostuu läsnä olevan tutkijan rooli kertomuksen vastaanottajana ja interaktiivisena osapuolena. Vaikka omaelämäkerrallisessa kirjoittamisessa on haastatteluun tai strukturoituun kyselylomakkeeseen vastaamiseen verrattuna kyse varsin itseohjautuvasta prosessista, sosiaalisen vuorovaikutuksen ulottuvuus on läsnä myös kirjoitetussa muistitiedossa.

Sekä teinikuntamuistoja että ”Oi nuoruus” -keruun vastauksia yhdistää yksi lapsuutta ja nuoruutta raamittava eletty ja muistettu paikka – koulu. Lasten ja nuorten koulujärjestelmässä viettämä aika on pidentynyt 1900-luvun alusta lähtien ja siitä on muodostunut kollektiivinen lapsuutta ja nuoruutta määrittävä kokemus. Koulunpenkillä vietetyt vuodet ovat poikkeuksellisen merkityksellistä aikaa identiteetin kannalta: erilaiset kohtaamiset, niin positiiviset kuin negatiivisetkin muovaavat nuoren persoonaa ja itsetuntoa tämän kasvaessa ja kehittyessä (mm. Lerner 2005). Entiset teiniaktiivit liittyivät kouluaikaansa pääasiassa positiivisia kokemuksia. Tämä johtunee pitkälti siitä, että teinitoiminnassa mukana olleet olivat muutenkin sosiaalisia oppilaita ja oman vertaisryhmänsä hyväosaisia edustajia, jolle oppikoulu oli yksi askel menestyvään elämään. Heille oli lähtökohtaisesti luontevampaa nähdä ja muistaa paljon hyvää omassa kouluajassaan. (Jouhki 2020, 53.) ”Oi nuoruus” -aineistossa on

sen sijaan enemmän muistoja negatiivisista ja lannistavista lapsuus- ja nuoruuskokemuksista. Keruun vastaajien muistoissa esimerkiksi oppikouluun pääseminen tai siitä paitsi jääminen olivat keskeisiä käännekohtia ja minäkuvaan vaikuttaneita tekijöitä. (Ks. Vehkalahti 2014; Jouhki 2014.)

Monelle ”Oi nuoruus” -keruun iäkkäämmälle vastaajalle lapsuuden ja nuoruuden ikävät kokemukset saattoivat liittyä myös perhesuhteisiin ja nuoruudessa asetettuihin raskaisiin vaatimuksiin tai odotuksiin. Vuonna 1947 syntynyt nainen kuvailee, miten hänestä tuntui kuin hän olisi koko nuoruutensa elänyt jonkun toisen tekemien suunnitelmien mukaisesti. Hän muistelee, kuinka oppikouluun meneminen muutti hänen nuoruutensa sarjaksi epäonnistumisia ja täyttymättömiä odotuksia. Loppusanoissaan hän jää monen muun kirjoittajan tavoin pohtimaan, tekisikö jotain nyt toisin. Samalla kirjoittaja arvioi ja tulkitsee muistojaan aktiivisesti uudelleen:

Nyt kun katselen noita mustavalkoisia valokuvia, joita ei otettu, haluan vähän korjailla niitä. Maalaan jokaiseen kullankeltaisen kulma auringon lasten tyyliin ja harmaalle taivaalle muutaman ilmapallon. Sinisen, punaisen ja vihreän. Jokaisen kuvan vasempaan alanurkkaan maalaan yhden pienen vaaleanpunaisen kukan.

Nyt kuvat ovat kauniimpia ja todempia. Kullankeltainen aurinko niissä on toivo ja unelma paremmasta. Ilmapallot kuvaavat sisäistä elämääni, sitä miten mielikuvitukseni auttoi lentämään pois harmaansävyisistä sameista kuvista. (076_N_1947.)

Aina lapsuuden ja nuoruuden kokemuksia ei voi katsoa suoraan, vaan reunaan on maalattava ”pieni vaaleanpunainen kukka”, kuten kirjoittaja tekstissään tekee. Hän rakentaa omaelämäkertansa ikään kuin sivustaseuraajan näkökulmasta, jossa tarkastelee kaikkitietävänä kertojana elämänvaiheitaan valokuva-albumin sivuilta. Vasta aivan kirjoituksensa lopussa hän palaa minäkertojan rooliin, aktiiviseksi nykyhetken muistelijaksi.

Tarkastelemalla muistoja ikään kuin ulkopuolisen kertojan silmin muistelijan voi olla helpompi käsitellä kipeitäkin aiheita. Vastaavasti osa

kirjoittajista on käyttänyt vaikeiden muistojen käsittelyssä huumoria, osa on sisällyttänyt tarinaansa kolmannessa persoonassa tai runomuotoon kirjoitettuja osioita. Nimimerkki Torniolaaksolainen (170_N_1937) kuvailee oman identiteettinsä rakentumista peili-vertauskuvan avulla:

Muistikuvat lapsuudesta välähtelevät sirpaleina niin kuin kuvani monesta erikokoisesta palasesta koostuvasta peilistä sisareni eteisen seinällä. [– –]

Peilin pinta on kylmä ja musta, siitä heijastuu luminen sydäntalven pakkaspäivä. Äiti on keittänyt lihakeittoa, perhe on syönyt ja äiti on viemässä keittopataa porstuan komeroon. Tytölle tulee hätä. Ei saa viedä keittoa kylmään, Pauli on tulossa lomalle, hänellä on kylmä, hän tarvitsee lämmintä ruokaa. Äidin ääni on surullinen. ”Ei lapsirukka Pauli ole tulossa lomalle, ei ole kuulunut taaskaan moneen viikkoon mitään.” [– –]

Kertoja katselee muistikuviaan välähdysten sarjana peilin sirpaleista, jotka vuoroin tummuvat, vuoroin kirkastuvat ja valaisevat uusia kohtauksia. Lapsuuden sotavuosien painostava tunnelma tihentyy kertomuksessa muistoon yhdestä sinänsä arkisesta hetkestä, keittopadan viemisestä kylmään ruokakomeroon, jolloin kertoja oivaltaa, mitä hänen veljelleen on voinut tapahtua.

Lapsuus- ja nuoruusmuistoihin sisältyy tyypillisesti paljon muistitietotutkimuksessa välähdyksenomaisiksi tai eloisiksi kutsuttuja muistoja (*flashbulb memories*, Conway 1995), joiden tunnelman, jopa hajut ja maut, kertoja pystyy palauttamaan mieleensä vuosien takaa valokuvan tarkasti. Muistot liittyvät usein emotionaalisesti erityisen latautuneisiin tilanteisiin. Muistelupuheessa tietyistä lapsuuden tapahtumista saattaa muotoutua koko elämän käännekohtia, suuntaa antavia avainkokemuksia, kuten nimimerkki Torniolaaksolaisen tarinassa tapahtuu. Kyse ei ole vain eloisan muiston kertaamisesta, vaan sen avulla kerronnassa tapahtuu siirtymä ja tuotetaan menneen todellisuuden uusia tulkintoja (vrt. Korkiakangas 2013, 22; Vehkalahti 2015, 330–332). Voimakasta läsnäolon vaikutelmaa tehostaa niin kutsutun historiallisen preesensin käyttö aikamuotona. Ulla Savolaisen (2015, 172) mukaan historiallinen preesens

luo illuusion muisteluhetken ja kerrotun menneisyyden lähentymisestä, ja ikään kuin asettaa muistelijan menneisyyden maailmaan.

Lapsuusmuistojen monikerroksisuus

Muistelupuheelle on tyypillistä kokemusten uudelleentulkinta ja merkityksellistäminen kerrontahetkessä. Lapsuus- ja nuoruusmuistot kietoutuvat nykyhetken elämäntapahtumiin ja määrittyvät aikuisuuden kautta, minkä vuoksi lapsuuden maailmaa ei ole mahdollista eristää aikuisen muistoista samanlaisena kuin se on joskus ollut. (Vrt. Abrams 2010, 78–79; Pöysä 2015, 75–79.) Sen sijaan aineistojen kautta voidaan tehdä tulkintoja siitä, minkä merkityksen muistelijat antavat menneille tapahtumille, ja miten he tuottavat omaa lapsuuttaan suhteessa laajempiin, kollektiivisiin ja kulttuurisiin käsityksiin.

Monet ”Oi nuoruus” -keruun vanhemman ikäpolven kirjoittajat tarkastelevat lapsuuttaan uudelleentulkiten sitä suhteessa pitkään elämäänsä. Erityisesti he pohtivat tarinoissaan, mikä merkitys kokemuksilla lopulta oli heidän myöhemmälle elämänsänsä. Vanhuusiällä kerrottua elämäntarinaa voi motivoida esimerkiksi halu tehdä sovinto menneisyyden kanssa tai välittää oma elämäntarina ja sen ”opetukset” jälkipolville, kuten vuonna 1945 syntynyt mieskirjoittaja pohtii kirjoituksensa loppuksi:

Ajatuksissani palaan vielä niin usein Lapissa vietettyyn nuoruuteen. Käydessäni kylällä, jossa olen viettänyt kaikki 20 lapsuuteni vuotta. Ajan autolla niin tuttua kotimme pihaan johtavaa maantietä. Perille päästyä tien päässä onkin hyvin hoidettu koivumetsä. Pihapiiriin kuuluneet rakennukset ovat kaikki poissa. Jäljellä on ainoastaan lahonnut leikkimökki ja pirtinmuuri takan jäännöksiin. Sen loiste antoi ennen valoa ja lämpöä pimeinäkin hetkinä kodin tunnelmaan. Mieleeni nousee ajatus, että onko se työ mitä täällä olemme tehneet mennytkin kaikki täysin hukkaan? Eihän toki! Täältä olemme saaneet vahvuuden omalle elämälle. [– –] Lapsena eletyn ajan muisteleminen on kuitenkin meille kaikille suuri ja ”ehyttävä” merkitys. Minun hartain toivomukseni on, että

lasten lapseni eivät joutuisi nykyisin kokemaan mitään tällaista nuoruutta. (o69_M_1945.)

Samoin kuin monien muiden saman ikäpolven mieskirjoittajien tarinoissa, kirjoittajan muistoissa korostuvat puute, vastuu ja kova ruumiillinen työ nuorella iällä. Elämäntarinan keskeiseksi juoneksi nousee pyrkimys päästä elämässä eteenpäin, parempiin oloihin. Kertomuksen päätös on koskettava. Ajatuksissa nuoruusvuodet ovat jatkuvasti läsnä, mutta kun kirjoittaja palaa konkreettisille paikoille lapsuutensa pihaan, kaikki onkin poissa. Mihin menneiden sukupolvien tekemä työ on valunut? Tässä tilanteessa toivo nousee sittenkin muistoista. Kovasta, ja monesta näkökulmasta turhasta, ponnistelusta on kuitenkin jäänyt rakkaita ja arvokkaita muistoja, jotka kirjoitushetkessä tekevät elämän mielekkääksi. Kertomus sulkeutuu sovintoon menneisyyden kanssa. Kertomusta voi lukea myös esimerkkinä siitä, miten lapsuus ja nuoruus näyttäytyvät erilaisina tapahtuma-aikanaan ja jälkikäteen kerrottuina. Kertomus todistaa sodanjälkeisen lapsuuden ankaruudesta syrjäseuduilla ja siitä, miten raskaalta kova työ ja perheen vastoinkäymiset lapsen näkökulmasta tuntuivat. Jälkikäteen tulkittuina rankat kokemukset kääntyvät kuitenkin jopa voimavaraksi.

Erilaisiin muistitietokeruisiin osallistuvia kertojia motivoi usein voimakas halu taltioida ja siirtää eteenpäin hallussaan olevaa tietoa menneisyydestä (ks. Salonen tässä teoksessa). Tätä taustaa vasten ei ole yllättävää, että myös ”Oi nuoruus” -keruuseen lähetettyihin teksteihin sisältyy esimerkiksi seikkaperäisiä kuvauksia vanhanajan maatalouden työmenetelmistä, omien vanhempien elämäntarinoita tai omassa lapsuudessa kuultujen suullisten kertomusten toisintoja. Niin kirjallisia kuin suullisia muistitietoaineistoja kokoaville tutkijoille on tuttua, että etäiselle ja anonyymille tutkijalle tai arkistolle on mahdollista kertoa myös sellaisesta todellisuudesta, jota kirjoittaja ei ole voinut jakaa lähipiirissään esimerkiksi omille lapsilleen ja lapsenlapsilleen.

Kiinnostavaa on, miten monet edellä analysoimamme kirjoittajat viittaavat todenmukaisuuteen. Omaelämäkerroille on tyypillistä, että tekstin referentiaalisuutta vahvistetaan läpi kertomuksen (Saresma 2007, 89–93; Kosonen 2009, 287–288). Edellä esitetyjä otteita yhdistää myös

muistelijan vahva läsnäolo omien muistojensa ensisijaisena tulkitsijana. Kommentit siitä, että kuva menneisyydestä on ”todempi” vasta kun sitä paikkaillaan suhteuttamalla omaan aikaansa tai lisäämällä kuviin jälkikäteen auringonpaistetta ja ilmapalloja, eivät pelkästään vakuuta kerrotun aitoutta, vaan niillä halutaan ehkä varmistaa, että kerrottu tulee tulkituksi oikealla tavalla. Alkuperäisen muiston erottaminen kertojan sille antamasta tulkinnasta ei tällöin olekaan mielekästä. Muistitiedon arvo on nimenomaan sen tulkinnallisuudessa.

Lapsuusmuistojen kertominen voi olla myös kanta-aottavaa. Luodesaan tarinaa omasta lapsuudestaan kertoja arvioi ja luo tulkintaa lapsuudesta yleensä. (Vrt. Korkiakangas 1996, 36). Kerrontaa voivat värittää esimerkiksi käsitykset nykypäivän lasten ja nuorten kasvatuksesta ja koulutuksesta, jota vasten kertomus menneisyydestä tuotetaan: meidän sukupolvellamme asiat olivat näin – nyt ne ovat toisin. Seuraavassa otteessa kaksi oppikouluvuosien ystävää selaa yhdessä vanhoja teinikunnassa toimittamiaan lehtiä ja muistelee nuoruusvuosiaan. Yhteistä tulkintaa teinikunnassa toteutetuista tempauksista rakennetaan suhteessa kuvaan, joka naisilla on haastatteluajankohdan, 2010-luvun, koulusta ja nuoruudesta:

Marianne: Mut et osaa [teinilehden] jutuista, kun lukee näin seitsemänkymppisen silmin, niin on ihan että, tosi hyvää työtä! Mut kauheesti on myös tämmöstä nuoruuden uhoa ja tämmöstä ”me panemme... hehe... maailman kuntoon!”

Suvi: Sitä lehtee kun lukee, niin ihan säälistää nykynuoriso, niillä on kaikki niin pirstaleina. Meillä oli selvät suunnitelmat, et me tehdään näin ja näin ja näin, ja kaikki muuttuu paremmaks. Ja se sellanen valtava toivo, että kaikki menee parempaan suuntaan. Nyt on vähän...

Haastattelija: Toisenlainen suunta niin...

Suvi: Niin niin, että kauheen vaikee on saada niitä elämän rakennuspuita, nähdäkseni. Minkä ympärille sitten pistää.

Marianne: Mutta se oli varmaan sitten tätä 50-luvulla alkanutta uudelleenrakennusta, et koko ajan asiat meni vähän paremmaksi. Et oli huomattu, että sodasta toivutaan ja voidaan uusia taloja ra-

kentaa hävitettyjen tilalle, ja päästään kouluun ja just tämmönen ”luokkaretki”-idea. Sitähän se oli meidänkin kohdalla, taistelu elämässä eteenpäin. (Marianne (EJ/IN1645) ja Suvi (EJ/IN1745).)

Naiset rakentavat aluksi melko jyrkän vastakkainasettelun nykypäivän nuorten ja oman nuoruutensa kokemusmaailmojen välille. Toinen naisista päätyy kuitenkin toppuuttelemaan ystävättärensä korostamaa ristiiriitaa. Hän kääntää tulkinnan uhmakkaasta marssista tietoiseksi ponnisteluksi ja osaksi suurta kertomusta koulutuksen mahdollistamasta sosiaalisesta noususta eli niin kutsutusta yhteiskunnallisesta luokkaretkestä (ks. Järvinen & Kolbe 2007). Eletty elämä ja ajallinen etäisyys voivat auttaa muistelijaa ymmärtämään paremmin sekä omaa että muiden toimintaa osana historiallisia kehityskulkuja. (Vrt. Silova & Piattoeva & Millei 2018, 8; Jouhki & Lulu 2018.)

Vertailuasetelma omien lapsuus- ja nuoruusmuistojen ja nykypäivän käsitysten välillä voi johtaa mennyttä maailmaa romantisoivaan ”kaikki oli ennen paremmin” -puheeseen, mutta ei välttämättä, kuten naisten esimerkki osoittaa. Eri aikakerrosten välillä luoviminen voi saada menneisyyden lapsuuden näyttämään myös puutteen ja kurjuuden ajalta. Esimerkiksi ”Oi nuoruus” -keruu tuotti paljon aineistoa, jossa kirjoittajat eivät haikaile menneeseen maailmaan, vaan ovat tyytyväisiä siitä, että heidän omat lapsensa tai lapsenlapsensa eivät joudu taistelemaan samojen vaikeuksien kanssa. Haikailun sijaan he korostavat teksteissään, miten ”kyllä nyt on paremmin”.

Lapsuuden ja nuoruuden muistelukerronnan konventiot

Muistaminen ja omista muistoista kertominen on pohjimmiltaan kulttuurista. Saman kulttuurin edustajilla on usein melko vakiintunut käsitys siitä, miten ”hyvä kertomus” etenee. He jakavat usein yhteisen ”kulttuurisen käsikirjoituksen” (*cultural life script*, Bernsten & Rubin 2004), joka määrittää mitkä tapahtumat ovat yhteisiä kaikille, miten ja missä järjestyksessä ne kerrotaan. Suomalaisessa lapsuuden ja nuoruuden kerronnassa tällaisia monia yhdistäviä, jaettuja kiintopisteitä ovat esimer-

kiksi omien vanhempien tarinan kertominen, koulun alku, rippikoulu, koulusta valmistuminen tai kotoa lähtö. Kulttuurinen käsikirjoitus edustaa tyypillistä elämäntarinaa, mutta usein se on myös normittava – se määrittelee, mitä kuuluisi tapahtua ja millaisia asioita tarinaan on sopiva sisällyttää. Yksilö suhteuttaa oman elämäntarinansa kulttuuriseen käsikirjoitukseen ja joko myötäilee sitä tai poikkeaa siitä. (Fivush 2013, 16; Savolainen 2015, 151).

Muistelukerronnassa elettyä elämää usein juonellistetaan. Juoni sitoo kertomuksen eri tapahtumat toisiinsa ymmärrettäväksi kokonaisuudeksi. Toisaalta elementit, jolle ei löydy juonessa mielekästä paikkaa, saattavat karsiutua kokonaan kertomuksen ulkopuolelle. (Pöysä 2015, 79–80.) Juonellistaminen tapahtuu usein juuri kulttuurissa jaettuina konventioita hyväksi käyttäen. Esimerkiksi lapsuuden maisemaan lähtöpisteenä ankkuroitua omaelämäkerrallisen kerronnan rakenne on Matti Hyvärisen (1998, 314) mukaan niin vakiintunut kirjallinen konventio, ettemme edes tunnista sitä konventioksi. Samoin kronologista kertomusrakennetta voi itsessään pitää vahvana konventiona. Siitä poikkeavia kertomuksia lukija saattaa pitää sekavina, vaikealukuisina tai kyseenalaistaa helpommin niiden ”todenmukaisuuden”, kun taas kronologista kertomusta luetaan kuin huomaamatta suorana kuvauksena eletystä elämästä. On kuitenkin tärkeä huomata, että kaavoja myös aktiivisesti rikotaan, esimerkiksi pohtimalla tapahtumien merkityksiä, tuomalla esiin epävarmuuksia ja suhteuttamalla niitä nykyhetkeen (vrt. Silova & Piattoeva & Millei 2018, 8). Edellä kuvattujen esimerkkien kaltaista halua kertoa menneen ajan ”totuudesta” voi motivoida myös tavoite oikaista muistelijan vääriksi kokemia tulkintoja menneisyydestä tai paljastaa asioita, jotka hän kokee vaietuiksi.

Omaelämäkerrallisessa tutkimuksessa yksilöllisten kokemusten suhteuttamista kulttuurisiin kertomuksiin on analysoitu muun muassa topoksen käsitteen avulla. Oman elämän kertomiselle on tyypillistä oman kokemuksen kiinnittäminen monien jakamiin topoksiin, ”kokemusrypäsiin” (Hyvärinen 1998, 327–328). Esimerkiksi toinen maailmansota on sen lapsuudessaan kokeneelle sukupolvelle ohittamaton kokemus, johon liittyy paljon kerronnan konventioita (ks. esim. Savolainen 2015). ”Oi nuoruus” -keruun sota-aikaan sijoittuvissa teksteissä sota näyttävä-

tyy usein lapsuuden loppuna. Se jakaa muistelukerronnan onnelliseen ja huolettomaan lapsuuden aikaan ennen sotaa sekä sodan myötä yhtäkkiseen heräämiseen aikuiseen maailmaan ja sen vastuisiin. Toinen vanhimmalle keruuseen osallistuneelle ikäpolvelle tyypillinen kerrontatyyppi ovat kovan työnteon ja puutteen tarinat, raatamisen eetos. Työstä (vrt. esim. Kortteinen 1992) ja elämän kovuudesta (vrt. esim. Stark 2011) kertomisen on usein todettu leimaavan suomalaista omaelämäkerrallista kerrontaa. Kovan työn korostamisen on todettu olevan erityisesti mieskirjoittajille tyypillistä. Kyse on kokemuksista, joiden kirjoittajat ymmärtävät – osa tietoisemmin, osa vähemmän tietoisesti – yhdistävän koko sukupolvea. Kutsumalla esiin sodan tai kovan työnteon kaltaisen niin sanotun ”suuren aiheen” kertoja todistaa olevansa osallinen samassa kokemuksessa: olinhan siellä minäkin.

Sodan ja työn kaltaisten suurten teemojen korostumista nimenomaan lapsuutta ja nuoruutta koskevassa muistelussa ei voi kuitenkaan selittää pelkästään sillä, että ne ovat yleensä hallitsevia näkökulmia menneisyyteen. Kyse on leimallisesti teemoista, jotka eivät ole läsnä nykypäivän suomalaisten lasten elämässä. Työn kovuutta ja sota-ajan ponnistuksia tai traumaattisuutta korostavat muistelijat kertovat lapsuudesta, jonka he kokevat eroavan kirjoitusajankohdasta.

Kulttuurista käsikirjoitusta hallitsevat teemat ja kerronnassa hyödynetyt strategiat ovat luonnollisesti ajassa muuttuvia. Sodan lapsuudessaan kokeneen ikäpolven ja heitä seuranneiden suurten ikäluokkien välillä on merkittäviä sisällöllisiä eroja siinä, mitä teemoja lapsuudesta ja nuoruudesta poimitaan esille ja miten niistä kerrotaan. ”Oi nuoruus”-aineistossa sodan ja raadannan rinnalle hivuttautuvat populaari- ja nuorisokulttuuriset teemat. Kerronnan konventioina alkavat nousta esiin nuoruuden vapautta ja kapinallisuutta korostavat kertomustyyppit, jotka ovat 1950–1970-lukujen populaarikulttuurista tuttuja nuoruudesta kertomisen malleja. Esimerkiksi teinikuntamuistoissa korostuu oppikoulunuorisolle tyypillisten teinitanssien vahva merkitys. Teinikuntien järjestämiin koululaistansseihin liittyi paljon 1950- ja 1960-lukujen nuoruuteen liittyvää kuvastoa, kuten nuorisomusiikkia ja uusia tanssityylejä, mutta myös kokemuksia ja kokeiluja seksuaalisuudesta ja erilaisista päihteistä. Monelle haastateltavalle teinikunta oli myös portti yhteis-

kunnalliseen aktivoitumiseen ja lopulta jopa poliittiseen radikalisoitumiseen. Kiivaistakin kokemuksista huolimatta haastateltavat totesivat kuin yhdestä suusta: ”Mutta hetkeäkään en kadu!”

Oma tulkinta lapsuus- ja nuoruusvuosista voidaan kirjoittaa myös tietoiseksi vastakertomukseksi oletetulle kulttuuriselle käsikirjoitukselle. ”Minunkin ikäluokkani nuoret olisivat halunneet iloita nuoruudestaan, tanssia, iloita niin kuin nuoruuteen kuuluu. Meidät, minut, nuoruus ohitti, tuli vastaan aikuisuus ja sen velvollisuudet”, toteaa ”Oi nuoruus”-keruuseen lähettämässään tekstissä vuonna 1925 syntynyt nainen. Hänen osallistumisestaan keruuseen motivoi juuri halu kertoa jälkipolville ”toisenlaisesta” nuoruudesta – nuoruudesta, jota ei oikeastaan ollutkaan. Toteamus on paljastava. Samalla kun kirjoittaja sanoutuu nuoruudesta irti, hän tulee kuvanneeksi, mikä hänen mielestään on 2010-luvun käsi-tys siitä: nuoruuden tulisi olla tanssin ja ilon aikaa. Paradoksaalisesti kirjoittajan oletama, nuoruutta ihannoiva ja nostalgisoiva kulttuurinen diskurssi siis tavallaan konstruoi myös hänen kertomustaan omasta nuoruudestaan.

Jos muistelukerronnalle on edellä todettu olevan tyypillistä nykyhetken ja oman elämänkulun selittäminen lapsuuskokemuksilla, voi selittävä pyrkimys kulkea ajallisesti myös päinvastaiseen suuntaan. Menneisyyden tapahtumia pyritään selittämään nykyhetken tietämyksen valossa. Köyhyyden ja puutteen leimaamia lapsuuskokemuksia voidaan tehdä ymmärrettäviksi sijoittamalla ne osaksi kulttuurista kertomusta jälleenrakennusajan ponnisteluista ja kansakunnan vaurastumisesta. Vastaavasti ”Oi nuoruus” -aineistoon sisältyy muutamia tekstejä, joissa oman lapsuuden kokemuksia, kuten ongelmallista äitisuhdetta (251_N_1938) tai lapsuuden evakkokokemuksia (146_N_1928) eritellään tavalla, jossa heijastuvat 2000-luvun psykologiset näkemykset lapsuuskokemusten merkityksestä. Näissä teksteissä lapsuuden kokemukset tulevat retrospektiivisesti tunnistetuiksi ja uudelleennimetyiksi psykologisoivassa viitekehityksessä. Myös tällöin taustalla on pyrkimys ymmärtää omaa elämänkulkua, mutta kertomukset eivät olisi olleet mahdollisia ilman laajempaa kulttuurista lapsuuskäsitysten muutosta. Lasten sota-ajan kokemusten traumaattisuus on noussut julkisuudessa tunnuste-

tuksi teemaksi vasta 2000-luvulla (Marten 2002; Welshman 2010; Näre & Kirves & Siltala 2010; Savolainen 2015).

Muistelijalla ja tutkijalla voi olla erilaiset tavoitteet ymmärtää ja käsitellä lapsuutta. Muistelija saattaa osallistua tutkimukseen vilpittömänä tavoitteenaan kertoa lapsuudestaan, mutta samalla taustalla on sekä tiedostamattomia että tiedostettuja motiiveja kertoa omasta nykyhetkestään. Viime kädessä myös tutkija on kiinni oman aikansa lapsuuskäsitelyissä. Lapsuuden historian voi hahmottaa jatkumoksi, jonka toisessa päässä on menneisyyteen sijoittuva tutkimuskohde ja toisessa tutkija itse, joka omien lapsuusmuistojensa ja -kokemustensa kautta on tavallaan itsekin osa tutkimuskohdettaan. Se tekee lapsuuden historiasta tutkimuskohteena erityisen sensitiivisen. (Vrt. Jordanova 1991, 70; ks. myös Harris & Valentine 2017.)

Miten lopulta on, voiko lapsuuden kokemusta enää tavoittaa aikuisiällä, tai voiko aikuinen tutkija tulkita menneisyyden lapsuutta lasten silmin? Kenties olennaisempaa onkin, että tulkitsemalla muistoja lapsuudesta ja nuoruudesta tutkija voi ainakin hetkeksi astua menneisyyden lapsuuden ja nuoruuden maailmaan – ei kuitenkaan absoluuttista totuutta etsivänä valloittajana, vaan sensitiivisenä ja uteliaana tutkimusmatkailijana (vrt. Philo 2003). Lapsuutta ja nuoruutta koskevaa muistelukerrontaa ei voi pitää väylänä puhtaasti yksilölliseen kokemukseen, mutta muistitietoaineistoja ei pitäisi myöskään erehtyä tulkitsemaan pelkästään yleisempiä konventioita ja historiakäsityksiä toistavana aineistona. Jokainen haastattelu, jokainen kirjoitettu tarina, on omanlaisensa tulkinta menneisyydestä. Tulkinta menneisyydestä luodaan aina kerrontahetkestä käsin, tulevaan orientoituen. Siinä sekoittuvat autenttiset lapsuuskokemukset, ajan eri kerrostumista kumpuavat tulkinnat kokemuksista sekä kulttuurissa mahdolliset kerronnan tavat.

LÄHTEET

ARKISTOLÄHTEET

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto
Perinteen ja nykykulttuurin kokoelma
Oi nuoruus -kirjoituskeruu, 2010

HAASTATTELUT

Haastattelut teinikuntatoiminnasta, 2016–2018. Haastattelija: Essi Jouhki. Aineisto on haastattelijan hallussa.

KIRJALLISUUS

- Abrams, Lynn. 2010: *Oral History Theory*. Routledge, Abingdon. <https://doi.org/10.4324/9780203849033>
- Barnes, Hazel 1998: *The Story I Tell Myself. A Venture in Existentialist Autobiography*. University of Chicago Press, Chicago. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226037349.001.0001>
- Bernsten, Dorte & Rubin, David C. 2004: Cultural Life Scripts Structure Recall from Autobiographical Memory. *Memory and Cognition* 32:3, 427–42. <https://doi.org/10.3758/BF03195836>
- Conway, Martin A. 1995: *Flashbulb Memories*. Lawrence Erlbaum Associates, Howe.
- Fivush, Robyn 2013: Autobiographical Memory. Teoksessa: Keightley, Emily & Pickering, Michael (toim.) *Research Methods for Memory Studies*. Edinburgh University Press, Edinburgh, 14–28.
- Gleason, Mona 2016: Avoiding the Agency Trap. Caveats for Historians of Children, Youth, and Education. *History of Education* 45:4, 446–459. <https://doi.org/10.1080/0046760X.2016.1177121>
- Harris, Catherine & Valentine, Gill 2017: Childhood Narratives. Adult Reflection on Encounters with Difference in Everyday Spaces. *Children's Geographies* 15:5, 505–516. <https://doi.org/10.1080/14733285.2016.1269153>
- Hawes, Joseph M. & Hiner, Ray N. 2008: The History of Children (and Childhood) in the Twenty-First Century. *The Journal of the History of Childhood and Youth* 1:1, 43–49. <https://doi.org/10.1353/hcy.2008.0002>
- Hytönen, Kirsi-Maria & Malinen, Antti & Salenius, Paula & Haikari, Janne & Markkola, Pirjo & Kuronen, Marjo & Koivisto, Johanna 2016: *Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten kaltoinkohtelu 1937–1983*. Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki.
- Hyvärinen, Matti 1998: Lukemisen neljä käännettä. Teoksessa: Hyvärinen, Matti & Peltonen, Eeva & Vilkkonen, Anni (toim.) *Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa*. Vastapaino, Tampere, 311–336.
- James, Allison & Prout, Alan 1990 (1997): Preface to Second Edition. Teoksessa: James, Allison & Prout, Alan (toim.) *Constructing and Reconstructing Childhood. Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. Falmer Press, Lontoo.

- Jones, Owain 2003: "Endlessly Revisited and Forever Gone". On Memory, Reverie and Emotional Imagination in Doing Children's Geographies. An "Addendum" to 'To Go Back up the Side Hill'. *Memories, Imaginations and Reveries of Childhood* by Chris Philo. *Children's Geographies* 1:1, 25–36. <https://doi.org/10.1080/14733280302185>
- Jones, Owain 2013: "I Was Born but". Children as Other/Nonrepresentational Subjects in Emotional and Affective Registers as Depicted in Film. *Emotion, Space and Society* 9, 4–12. <https://doi.org/10.1016/j.emospa.2013.02.001>
- Jordanova, Ludmilla 1991: New Worlds for Children in the Eighteenth Century. *History of the Human Sciences* 3:1, 69–83. <https://doi.org/10.1177/095269519000300110>
- Jouhki, Essi 2014: Nuoruus opintieellä. Vuosina 1940–55 syntyneiden muistot koulunuoruudesta. Teoksessa: Vehkalahti, Kaisa & Suurpää, Leena (toim.) *Nuoruuden sukupolvet. Monitieteisiä näkökulmia nuoruuteen eilen ja tänään*. Nuorisotutkimusseura, Helsinki, 226–249.
- Jouhki, Essi & Lalu, Liisa 2018: "Hei me itse nyt tehdään!" Muistoja nuoruudesta teinikuntatoiminnassa ja nuortaistolaisessa liikkeessä. *Elore* 25:2, 9–32. <https://doi.org/10.30666/elore.77117>
- Jouhki, Essi 2020: *Teinikuntatoiminnan sukupolvet. Muistitietohistoria oppikoulujen koululaisliikkeestä 1950–1970-luvuilla*. Oulun yliopisto, Oulu.
- Jouhki, Essi & Vehkalahti, Kaisa 2021: Reconstructed Landscapes of Northern Youth. Reading the Autobiographies of Finnish Youth, 1945–1960. Teoksessa: Tuominen, Marja & Ashplant, Timothy G. & Harjumaa, Tiina (toim.) *Reconstructing Minds and Landscapes. Silent Post-War Memory in the Margins of History*. Routledge, Abingdon, 131–149. <https://doi.org/10.4324/9781003032472-9>
- Järvinen, Katriina & Kolbe, Laura 2007: *Luokkaretkellä hyvinvointiyhteiskunnassa. Nykysukupolven kokemuksia tasa-arvosta*. Kirjapaja, Helsinki.
- Kalela, Jorma 2006: Muistitiedon näkökulma historiaan. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 67–92.
- Koivunen, Pia 2020: *Rauhanuskovaiset. Suomalaiset maailman nuorisofestivaaleilla 1940–1950-luvuilla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Korkiakangas, Pirjo 1996: *Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa*. Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Korkiakangas, Pirjo 2013: Onnen aika lapsuuden. Muistelua ja nostalgiaa. Teoksessa: Hytönen, Kirsi-Maria & Rantanen, Keijo (toim.) *Onnen aika? Valoja ja varjoja 1950-luvulla*. Atena, Jyväskylä, 19–30.
- Korttinen, Matti 1992: *Kunnan kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Kosonen, Päivi 2009: Moderni omaelämäkerta kertomuksena. Teoksessa: Hägg, Samuli & Lehtimäki, Markku & Steinby, Liisa (toim.) *Näkökulmia kertomuksen tutkimukseen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 282–293.
- Laitala, Marjo & Puuronen, Vesa 2016: *Yhteiskunnan tahra? Koulukotien kasvattien vaietut kokemukset*. Vastapaino, Tampere.
- Lerner, Richard 2009: The Positive Youth Development Perspective. Theoretical and Empirical Bases of a Strengths-Based Approach to Adolescence Development.

- Teoksessa: Snyder, C.R. & Lopez, Shane J. (toim.) *Oxford Handbook of Positive Psychology*. Oxford University Press, New York, 149–163. <https://doi.org/10.1093/oxford-hb/9780195187243.013.0014>
- Malinen, Antti & Tamminen, Tuomas 2017: *Jälleenrakentajien lapset. Sotienjälkeinen Suomi lapsen silmin*. Gaudeamus: Helsinki.
- Marten, James (toim.) 2002: *Children and War. A Historical Anthology*. New York University Press, New York.
- Musgrove, Nell & Pascoe Leahy, Carla & Moruzi, Kristine 2019: Hearing Children's Voices. Conceptual and Methodological Challenges. Teoksessa: Moruzi, Kristine & Musgrove, Nell & Pascoe, Carla Leahy (toim.) *Children's Voices from the Past. New Historical and Interdisciplinary Perspectives*. Palgrave Macmillan, Lontoo, 1–25. https://doi.org/10.1007/978-3-030-11896-9_1
- Näre, Sari & Kirves, Jenni & Siltala, Juha (toim.) 2010: *Sodan kasvattamat*. WSOY, Helsinki.
- Philo, Chris 2003: "To Go Back up the Side Hill". Memories, Imaginations and Reveries of Childhood. *Children's Geography* 1:1, 7–23. <https://doi.org/10.1080/14733280302188>
- Poikolainen, Janne 2015: *Musiikkifanius ja modernisoituva nuoruus. Populaarimusiikin ihailija-kulttuurin rakentuminen Suomessa 1950-luvulta 1970-luvun alkuun*. Nuorisotutkimusseura, Helsinki.
- Pöysä, Jyrki 2015: *Lähiluvun tieto. Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu.
- Roos, J. P. 1987: *Suomalainen elämä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Savolainen, Ulla 2015: *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka. Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta*. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu.
- Saresma, Tuija 2007: *Omaelämäkerran rajapinnoilla. Kuolema ja kirjoitus*. Jyväskylän yliopisto: Jyväskylä.
- Silova, Iveta & Piattoeva, Nelli & Millei, Zsuzsa 2018: Remembering Childhoods, Rewriting (Post)Socialist Lives. Teoksessa: Silova, Iveta, Piattoeva, Nelli & Millei, Zsuzsa (toim.) *Childhood and Schooling in (Post)Socialist Societies. Memories of Everyday Life*. Palgrave Macmillan, New York, 1–18. https://doi.org/10.1007/978-3-319-62791-5_1
- Sköld, Johanna & Swain, Shurlee (toim.) 2015: *Apologies and the Legacy of Abuse of Children in 'Care'*. *International Perspectives*. Palgrave MacMillan, Lontoo. <https://doi.org/10.1057/9781137457554>
- Sköld, Johanna & Vehkalahti, Kaisa 2016: Marginalized Children. Methodological and Ethical Issues in the History of Education and Childhood. *History of Education* 45:4, 403–410. <https://doi.org/10.1080/0046760X.2016.1177609>
- Stark, Eija 2011: *Köyhyyden perintö. Tutkimus kulttuurisen tiedon sisällöistä ja jatkuvuudesta suomalaisissa elämäkerta- ja sananlaskuaineistoissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Taavetti, Riikka 2016: Reflecting the Queer Me. Memories of Finnish Queer Youth from the 1950s Onwards. *Lambda Nordica* 3–4, 81–107.
- Teräs, Kari 2011: Epäilystä vuoropuheluun: muistelmateokset historiantutkimuksen aineistona. Teoksessa: Lakomäki, Sami & Latvala, Pauliina & Laurén, Kirsi (toim.) *Tekstien rajoilla. Monitieteisiä näkökulmia kirjoitettuihin aineistoihin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 181–201.

- Teräs, Kari & Koivunen, Pia 2017: Historiallinen muistitietohaastattelu. Teoksessa: Hyvärinen, Matti & Nikander, Pirjo & Ruusuvuori, Johanna (toim.) *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Vastapaino, Tampere, 193–213.
- Thompson, Paul 1978: *The Voice of the Past. Oral History*. Oxford University Press, Oxford.
- Tormulainen, Aino 2018: *Tyttöenergiällä kasvaneet. Postfeministisen populaarikulttuuri-ilmiön yhdessä muistellut merkitykset*. Nuorisotutkimusseura, Helsinki.
- Tuomaala, Saara 2004: *Työtätekevästä käsistä puhtaiksi ja kirjoitettaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Tähtinen, Juhani & Vitie, Paula 2015: Elämäkerta ja -muistitietotutkimuksesta uusia avauksia kasvatuksen historialle. Teoksessa: Sääntti, Janne (toim.), *Koulumuistot. Kokemuksia koulusta, tutkimusta muistelusta*. Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seura, Helsinki, 16–45.
- Ukkonen, Taina 2000: *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Vehkalahti, Kaisa 2014: Muisteltu ja kerrottu nuoruus 1920–1930-luvulla syntyneiden omaelämäkerrallisissa teksteissä. Teoksessa: Vehkalahti, Kaisa & Suurpää, Leena (toim.) *Nuoruuden sukupolvet. Monitieteisiä näkökulmia nuoruuteen eilen ja tänään*. Nuorisotutkimusseura, Helsinki, 58–87.
- Vehkalahti, Kaisa 2015: Muisti ja tunteet 1920–1930-luvulla syntyneiden naisten omaelämäkerrallisissa nuoruuskertomuksissa. Teoksessa: Parente-Čapková, Viola & Grönstrand, Heidi & Hapuli, Ritva & Launis, Kati (toim.) *Nainen kulttuurissa, kulttuuri naisessa*. k&h, Turku, 321–346.
- Vehkalahti, Kaisa & Suurpää, Leena (toim.) 2014: *Nuoruuden sukupolvet. Monitieteisiä näkökulmia nuoruuteen eilen ja tänään*. Nuorisotutkimusseura, Helsinki.
- Vehkalahti, Kaisa & Suurpää, Leena 2014: Nuoruus, sukupolvet ja oman elämän kirjoittaminen. Teoksessa: Vehkalahti, Kaisa & Suurpää, Leena (toim.) *Nuoruuden sukupolvet. Monitieteisiä näkökulmia nuoruuteen eilen ja tänään*. Nuorisotutkimusseura, Helsinki, 5–29.
- Welshman, John 2010: *Churchill's Children. The Evacuee Experience in Wartime Britain*. Oxford University Press, Oxford.

Queernäkökulmia muistitietotutkimukseen

Tuula Juvonen

 <https://orcid.org/0000-0003-2313-2826>

Riikka Taavetti

 <https://orcid.org/0000-0001-9601-2206>

Nykykeskusteluissa esiintyvät erilaiset tavat ymmärtää seksuaalisuus ja sukupuoli ovat herättäneet kysymään, miten vastaavia menneisyyden moninaisuuksia voitaisiin tavoittaa tutkimuksessa. Tämä luku käsittelee historiaa koskevan queertutkimuksen ja muistitietotutkimuksen välistä yhteyksiä. Pohdimme yhtäältä, miten seksuaalisuutta ja sukupuolta rajaavien normien ylittämistä koskevia muistoja on tutkittu ja toisaalta, miten queertutkimus näihin teemoihin pureutuvana ja rajoja ravistelevana tutkimusotteena asettuu vuoropuheluun muistitietotutkimuksen kanssa. Sekä muistitietotutkimuksen mahdollisuudet että pulmat nousevat esiin, kun sitä lähestytään queertutkimuksesta, jossa kiinnostuksen kohteena on lesbojen, homojen, bi- ja transihmisten (LHBT) sekä muiden sukupuoleltaan ja seksuaalisuudeltaan yhteiskunnan normeihin sopeutumattomien ihmisten elämä.

Queertutkimus on kehittynyt 1990-luvulta alkaen niin feministisen kuin lesbo- ja homotutkimuksenkin kriittisenä suuntauksena, joka on ammentanut paljon poststrukturalistisesta tutkimusotteesta ja yhdistänyt sitä kirjallisuuden tutkimuksessa käytettyyn dekonstruktiiviseen lähestymistapaan (queertutkimuksesta ks. esim. Hekanaho 2010). Pai-

kannamme tämän luvun erityisesti suomalaisen queerhistoriaa ja -muistamista käsittelevään tutkimukseen. Haluamme painottaa queer-tutkimukselliselle lähestymistavalle ominaista ja antoisaa metodologista kekseliäisyyttä muistitietotutkimuksessa kohdattujen pulmien ratkomisessa. Lisäksi queernäkökulma auttaa havaitsemaan seksuaalisuuteen ja sukupuoleen liittyvien kulttuuristen käsitysten muutoksia, joiden huomioon ottaminen voi olla tarpeen myös sellaisessa muistitietotutkimuksessa, joka ei varsinaisesti keskity queerelämän muistoihin.

Avaamme luvun kuvailemalla muistitietotutkimuksen keskeisyyttä queerhistorian tutkimiselle. Tämän jälkeen esittelemme muistitieto-haastatteluilla ja kirjoituskeruilla tuotetun queerhistoriaa koskevan muistitiedon keruuta, tallentamista ja käyttöä. Lopuksi pohdimme queerin muistitietotutkimuksen rajoja ja tulevia mahdollisuuksia sekä arvioimme, mitä annettavaa queertutkimuksella voisi olla muistitietotutkimuksen muuttuvalle kentälle.

Queerhistorian ja muistitietotutkimuksen yhteys

Yksi näkökulma queerhistoriaan on keskittyminen menneisyyden ihmisiin, jotka ovat omalla toiminnallaan horjuttaneet normatiivisia seksuaalisuuden ja sukupuolen rajoja. Laura Doan (2013) on omassa queerhistoriankirjoitusta erittelevässä tutkimuksessaan kutsunut tätä suuntausta esivanhempien genealogiaksi, sillä sen tavoitteena oli löytää nykyisten seksuaali- ja sukupuoli-identiteettien aiempia ilmentymiä ja tavoittaa queer menneisyydessä olevana (*queerness as being*, ks. myös Taavetti 2018a). Suomessakin tutkimuksessa on hyödynnetty sellaisia viranomaiskontrollin jättämiä aineistoja, joita myös muu historian tutkimus on jo pitkään käyttänyt lähteinään. Tutkijat löytävät aineistoja potilasasiakirjoista niiltä osin kuin heteroseksuaalisen käyttäytymisen rajoja rikkovia ja homoseksuaalisiin tekoihin ryhtyneitä henkilöitä on 1800-luvulta lähtien patologisoitu (Uimonen 2000; Parhi 2018). Sodomia-pykälien perusteella Suomessa oli mahdollista saada tuomio miesten välisestä seksistä jo Ruotsin vallan aikaan (Mustola 2007). Myös naisia voitiin tuomita ”haureuden harjoittamisesta” samaa sukupuolta olevan

henkilön kanssa vuosina 1894–1971 (Sorainen 2005; 2011). Koska miesten homoseksuaaliset teot ovat usein olleet julkisempia kuin naisten, ne ovat herättäneet enemmän yhteiskunnallista huomiota ja niistä on löydettävissä enemmän arkistojälkiä (esim. Mustola 2007; Hagman 2016).

Sairaaloiden ja tuomioistuinten arkistot sisältävät satunnaisesti kuvauksia myös arkielämästä, mutta patologisoinnin ja kriminalisoinnin jälkeensä jättämät viranomaisaineistot kertovat queerelämästä lähinnä siihen kohdistetun kontrollin ja repression näkökulmasta. Yhteiskunnan normeihin sopeutunut tai taitavasti peitelty queerelämä jää niissä helposti näkymättömäksi. Myös sanoma- ja aikakauslehdet tarjoavat satunnaisia näköalapaikkoja yksittäisten ihmisten elämänkohtaloihin, mutta toisistaan irralliset, usein skandaalinkäryiset pikku-uutiset kertovat nekin ennemmin kirjoitusajankohtansa asenneilmapiiristä kuin arkisesta queerelämästä. Uutisia voi löytää esimerkiksi Sateenkaarihistorian hakusanakirjan (Juvonen 2021c) kaltaisten hakuvälineiden avulla. Aineistojen rajat tulevat kuitenkin nopeasti vastaan tutkijalle, joka olisi kiinnostunut tutkimaan elettyä elämää, ihmisten omia tulkintoja sekä niitä kokemuksia, jotka eivät päätyneet kontrollikoneistojen käsittelyyn.

Tuoreempaa queerhistoriaa tutkivilla on käytössään LHBT-yhteisöjen itse kokoamia aineistoja, sillä 1960-luvun lopulta alkaen Suomessakin LHBT-yhteisöt ovat itse tuottaneet kuvauksia omasta toiminnastaan esimerkiksi Setan kaltaisten järjestöjen julkaisemissa lehdissä ja yhdistysten kokouspöytäkirjoissa. Osin tällainen arkistoaineisto on jo tutkijoiden saatavilla (Taavetti 2016), mutta myös järjestöjen aineistoissa painottuu aktivistien toiminta arkielämän kuvausten sijaan. Rikkaampaa kuvaa queerista arkielämästä tavoittelevat tutkijat kääntyvätkin kernaasti henkilöarkistojen puoleen. Päiväkirjat, kirjeet ja muut yksityiseen käyttöön tuotetut kirjoitukset ovat periaatteessa aarreaitta arjen ja ihmisten välisen suhteiden tutkimukselle (Juvonen 1994a; 1995; Paqvalén 2021). Tutkijoille näiden aineistojen ongelma on, että ne ovat vaikeasti löydettävissä – ellei tiedossa ole jo valmiiksi henkilöitä, joiden kokoelmista niitä kannattaisi alkaa etsiä. Aineistot ovat usein myös hajallaan ja keskenään yhteismitattomia, ja luovuttajatahojen (itse)sensuurin vuoksi valitettavan usein aukkoisia juuri niiden teemojen osalta, jotka olisivat queertutkimuksen kannalta kiinnostavia (ks. Dahlberg & Timosaari 2014).

Koska queerhistoria käyttää hyvin moninaisia lähteitä ja pyrkii tavoittamaan menneisyyden queerelämän jälkiä myös lähteitä vastakarvaan lukemalla, queerhistoriallista tutkimusta luonnehtii parhaiten eklektinen monitieteisyys, jossa tutkijat tarttuvat herkästi kiinni kaikkeen, mitä voisivat käyttää menneisyyden rekonstruointiin – Jack Halberstam on kutsunut tällaista tutkimusasennetta jopa haaskalla käymisen metodologiaksi (*scavenger methodology*, Halberstam 1998), sillä siinä tutkija hyödyntää muiden hylkäämää aineistoa, joka on kuitenkin hänelle antoisaa. Suomalainen historiantutkimus on karttanut queerhistoriallisia kysymyksenasetteluja ja samalla queertutkimuksen outoja aineistoja, jolloin menneisyyttä tutkittaessa yhteiskuntatieteelliset näkökulmat ovat korostuneet (Taavetti 2018a; Juvonen 2021a). Suomessa queerhistoriallista tutkimusta ovatkin tehneet historioitsijoiden lisäksi esimerkiksi sosiologit, folkloristit, sukupuolentutkijat, sekä lesbo- homo- ja queertutkijat (Juvonen 2021b).

Jos halutaan kirjoittaa LHBT-ihmisten omasta näkökulmasta kerrotua queerhistoriaa, on usein välttämätöntä turvautua muistitietoon. Yhdysvalloissa queerhistoriallinen tutkimus on jo vuosikymmeniä hyödyntänyt muistitietohaastatteluja (esim. Bérubé 1990; Kennedy & Davis 1993; ks. myös Summerskill & Tooth Murphy & Vickers, toim. 2022 ja Boyd & Rogue Ramirez, toim. 2012). Queerhistorian tutkija Nan Alamilla Boyd (2008) on arvioinut näitä tutkimuksia ja todennut, miten varsinkin lähimenneisyyden tutkimuksessa muistitieto on queerhistorian itsestään selvä lähdeaineisto. Muistitieto onkin ensiarvoinen lähde kuvaamaan sitä, miten ihmiset ovat kokeneet oman seksuaalisuutensa ja sukupuolensa. Kuten muistitietotutkimuksessa aina, myös queermuistitiedossa kun aiemmista kokemuksista kerrotaan myöhemmin uudelleen, niitä tulkitaan jälkikäteen opitun kautta ja uusin käsittein. Tämä on tutkimukselle yhtäältä rajoite, sillä muistitiedon avulla voidaan tavoittaa vain häivähdyksiä siitä, millaisia tunteita kokemukset ovat aikanaan herättäneet. Toisaalta ajan kuluessa karttunut ymmärrys luo muistelijalle myös mahdollisuuden sanallistaa ja tulkita aiempia kokemuksiaan.

Esseessään queerhistorian ja muistitietotutkimuksen metodologisista yhtymäkohdista Kevin P. Murphy, Jennifer L. Pierce ja Jason Ruiz (2016) painottavat näiden tutkimussuuntien sekä samanaikaista että monin

tavoin yhteistä historiaa. Tutkimussuuntia on yhdistänyt ajatus aiemmin kuulumattomien äänien tuomisesta historian tutkimukseen ja ulkopuolinen asema suhteessa akateemiseen tutkimukseen. Murphy, Pierce ja Ruiz kommentoivat Alessandro Portellin klassikkoasemaan nousutta esseitä muistitietotutkimuksen erityislaatuisuudesta (suomeksi Portelli 2006). He korostavat, miten Portellin esittämät ajatukset muistitietotutkimuksen lähtökohtaisesta rakentuneisuudesta, paikantumisesta ja keskeneräisyydestä tekevät siitä erityisen hyvin queertutkimuksen kanssa yhteensopivan menetelmän. Niin Portellin essee kuin Murphyn, Piercen ja Ruizin queerluenta siitä paikantuvat tutkimuskeskusteluun, jossa muistitietotutkimusta tehdään ensisijaisesti haastattelemalla. Suomalainen muistitietotutkimus on sekä historialtaan että nykymuodoiltaan varsin erilaista. Meillä tehtävän muistitietotutkimuksen erityispiirteet, eli kirjoitettujen aineistojen käyttö, muistitietotutkimuksen monitieteinen asema akateemisen tutkimuksen sisällä ja yhteys perinteentutkimukseen herättävät kysymään, mitä erityistä on suomalaisessa queermuistitietotutkimuksessa. Tutkimuksellisesti kiinnostava ristiriita syntyy, koska muistitietotutkimus tarvitsee itsensä tunnistavan kertojan, jota voidaan puhutella esimerkiksi haastattelukutsuissa, kun taas queerteoriassa haastetaan ajatusta pysyvästä identiteetistä (Boyd 2008). Myös tähän suomalaisen tutkimuksen tarkastelu voi avata uusia näkökulmia.

Muistitieto haastatteluja tekemässä ja tutkimassa

Siinä missä luonnollistettu heteroseksuaalisuus voi näyttäytyä tutkijalle petollisen muuttumattomana ja historiasta irrallisena, queertutkija törmää nopeasti siihen, että ei-heteroseksuaalisuuden määrittelyt ja niihin identifioitumisen mahdollistavat kontekstit muuttuvat ajan myötä radikaalisti (Juvonen 2019). Esimerkiksi Tampereella 1950- ja 1960-lukuja käsitteleviä muistitieto haastatteluja tehdessään Tuula Juvonen ei onnistunut tavoittamaan naisia, jotka olisivat tuolloin määritelleet itsensä lesboiksi. Yksi todennäköinen selitys tälle on, että tuolloin kyseisellä käsitteellä operoinutta yhteisöä ei ollut vielä syntynyt. Sen sijaan Juvonen löysi heteroseksuaalisia haastateltavia, jotka kertoivat lähipiirinsä ”sel-

laisista” ihmisistä, joilla tuona aikana oli oletetusti ei-heteroseksuaalisia haluja ja suhteita (Juvonen 2002). Huhujen ja juurujen muistelemisen tarjosikin väylän tarkastella seksuaalisuuksia ja sukupuolia kontrolloivien asenteiden tuottamia arkipäivän kokemuksia. Toisista kerrotut muistot, tai kahdesti kerrotut tarinat (*twice told stories*), kuten John Howard (2001) niitä kutsuu, voivat näin osaltaan valottaa muuten tavoittamatta jääviä kokemuksia niiden ihmisten queerelämästä, joita ei suoraan tavoiteta haastateltaviksi. Riippuu tutkimuksen aiheesta, avaa-atko nämä muista kerrotut tarinat uusia tutkinnallisia näkökulmia. Esimerkiksi Göteborgia homo- ja lesbokaupunkina tutkineiden Margareta Lindholmin ja Arne Nilssonin (2002) tutkimuksessa haastateltaviksi saatiin lähinnä homoja, lesboja ja ”sellaisia” (*”såna”*), eli miehiä, joilla oli ainakin jollain tapaa homoseksuaalinen itseymmärrys. Sen sijaan saman vaihtoehtoisen kaupunkitilan rakentamiseen osallistuneiden ”oikeiden miesten” ja ”osa-aikalesbojen” tarinoita haastatteluissa ei kuultu, emmekä voi tietää, miten heidän tarinansa olisivat muuttaneet tutkimuksen tuloksia.

Siirtyessään tutkimaan 1970–1990-lukujen Tamperetta Juvonen ryhtyi käsittelemään ajanjaksoa, jonka kuluessa hänestä itsestään tuli tutkimuskohteenaan olevan lesbo yhteisön jäsen. Muistitietohaastatteluja tehdessään hän oli tutkijana nyt aiempaa yksiselitteisemmin sisäpiiriläinen. Tällainen tilanne tekee erityisen näkyväksi kaikkeen haastattelututkimukseen liittyvän kysymyksen siitä, kenelle tarinoita kerrotaan. Vaikka esimerkiksi eri sukupolviin kuuluvat ja eri tavoin seksuaalisuutensa tai sukupuolensa kokevat ihmiset eivät jaa täysin samaa kokemusmaailmaa, kuuluminen jollain tapaa yhteiseksi miellettyyn queeryhteisöön saattaa lisätä haastateltavien luottamusta haastattelijaan. Toisaalta tällöin joitain asioita saatetaan jättää kertomatta siksi, että ne oletetaan tunnetuiksi tai itsestään selviksi. Mahdollisesti kiusallisia seikkoja taas ei haluta sisäpiiripaljastusten vuoksi kertoa henkilölle, joka pienen yhteisön sisällä voisi helposti päätellä myös kolmansien tahojen henkilöllisyyden (Juvonen 2017). Toisaalta yhteisön ulkopuolisen, etenkin jos hän toimii etuoikeutetusta asemasta käsin, voi olla vaikeampaa saavuttaa yhteisön jäsenten luottamus, ja tällaista tutkimusta onkin tehty vähemmän (ks. Tooth Murphy & Vickers & Summerskill 2022, 10–11; sisä- ja ulkopuoli-

suuden kysymyksistä haastatteluissa ks. myös Tuori & Muir & Illman tässä teoksessa).

Pienen ja tiiviin yhteisön tutkiminen tarkoittaa myös, että aineistojen käsittelyyn ja arkistointiin liittyy merkittävä sisäpiiripaljastusten riski. Vaikka tiettyyn paikkaan kietoutuvien ja yhteisöllistä elämää kuvaavien aineistojen anonymisointi saattaisi teknisesti olla mahdollista niiden arkistoinnin ja jatkokäyttöön luovuttamisen yhteydessä, tällainen ratkaisu tuhoaisi pysyvästi mahdollisuuden tutkia aineistojen varassa esimerkiksi yhteisön sisäistä dynamiikkaa. Siksi huomattavasti anonymisointia suositeltavampi ratkaisu muistitietohaastattelujen käsittelylle on tutkijan eettisen vastuun painopisteen siirtäminen aineiston arkistoinnista tutkimustulosten raportointiin. Kun tutkittavien yksityisyyttä suojaavan anonymisoinnin vaatimus koskee tulosten julkaisemista, voidaan arkistoitavien tutkimusaineistojen historiallinen arvo säilyttää koskemattomana.

Haastatteleamalla on siis mahdollista tallentaa seksuaali- tai sukupuoli-vähemmistöön kuuluvien henkilöiden arjen kokemuksia. Muistoihin painottuvia haastattelunauhoja kuunnellessaan voi huomata, kuinka menneisyyttä koskevassa haastattelutilanteessa menneet ja nykyiset arjen kokemukset kietoutuvat yhteen ja aiemmat kokemukset tulevat mukaan myös nykyisyyttä käsitteleviin haastatteluihin. Siksi muistitietohaastattelun ja muun haastattelututkimuksen välinen raja onkin usein häilyvä (Juvonen 2002; Kangasvuo 2014; Lehto & Kovero 2010). Lisäksi nykyhetkeä käsittelevät aineistot muuttuvat ajan myötä historiallisiksi ajankuviksi ja muodostavat siten kiinnostavan vertailuaineiston myöhemmin kerättävälle muistitietoaineistolle. Esimerkiksi Tietoarkistoon tallennettujen LHBT-aineistojen lukeminen rinnan uusien muistitietoaineistojen kanssa tarjoaisi kiinnostavia mahdollisuuksia pohtia muistojen rakentumista ja aiemmin tehtyjen tulkintojen muuttumista ajan myötä (vrt. Lahti 2018).

Muistitietohaastattelujen tekeminen ei ole vain historiasta kiinnostuneiden tutkijoiden oikeus, vaan niitä tekevät usein myös muut tahot omia tarpeitaan varten. Esimerkiksi vuonna 1992 julkaistu lesboelämäntarinakokoelma *Toisenlaisia naisia* (Kaartinen ja muut 1992) syntyi vapaamuotoisen aktivistiverkoston työnä (Pakkanen & Peake & Santavuori 2019). Samoin *Queering Sápmi* -teoksen elämäkertahaastattelut

sukupuoli- ja seksuaalinormien ulkopuolella elävistä saamelaisista syntyivät yhteisön sisältä nousseesta tarpeesta nostaa queerelämä näkyväksi omien piirissä (Bergman & Lindquist 2013). Aktivistien ohella myös LHBT-järjestöt ovat kokeneet muistitiedon keruun itselleen tärkeäksi. Kun Työväenmuseo Werstas järjesti vuonna 2013 sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuuden historiaa valottavan näyttelyn Hilpeys ja ennakkoluulo, se teki yhteistyötä Pirkanmaan Setan kanssa saadakseen mukaan kertomuksia sateenkaari-ihmisten arjesta. Yhdistyksen nykyiset aktivistit videohaastattelivat edellisten sukupolvien toimijoita, ja näistä haastatteluista museo valitsi katkelmia esitettäväksi näyttelyssä. Vastavasti valtakunnallinen Seta antoi Punainen Vaara Productionsille tehtäväksi haastatella vuosina 2018–2019 setaveteraaneja eli yhdistyksen entisiä aktiivitoimijoita. Näistä haastatteluista koostettiin videoita, jotka ovat vapaasti katsottavissa Setan YouTube-kanavalla.

Videoiduilla haastatteluilla on eittämättömät ansionsa suhteessa äänitallenteisiin. Videot tuovat litteroitua tekstiä selvemmin esiin haastateltavan oman ilmaisan äänensävyä ja kehonkieltä myöten. Molemmat yllä mainitut järjestöaktivistien videohaastattelukokonaisuudet on sittemmin kokonaisuudessaan arkistoitu tutkijoiden käyttöön Werstaalle ja Työväen Arkistoon. Aktivistien haastattelut eivät kuitenkaan voi korvata varsinaista järjestötutkimusta, joka Suomessa odottaa yhä tekijäänsä (huomaa kuitenkin esim. Manner 2002; Hautanen 2005; Pirttijärvi 2011). Näin on huolimatta siitä, että valtakunnallisen Setan ja joidenkin sen paikallisjärjestöjen arkistot olisivat tutkijoiden saatavilla Työväen Arkistossa.

Yhteisön itsensä tekemät ja teettämät haastattelut nostavat esiin keskeisiä kysymyksiä muistitietohaastattelujen toteuttamisesta. Tutkimuksellisesti arvokkaiden haastattelujen tekeminen edellyttää, että haastattelijä kykenee tarvittaessa myös haastamaan kertomusta, jonka haastateltava tarjoilee kuulijalleen. Tämä on erityisen keskeistä silloin, kun haastateltavana on rutinoitunut aktivisti, joka on jo saattanut kertoa omaa elämäntarinaansa useissakin julkisissa yhteyksissä. Haastattelijalla on haastatteluun ryhtyessään oltava siksi riittävät taustatiedot, joiden varassa hän voi esittää haastateltavalleen mielekkäitä ja jopa kriittisiä lisä- ja jatkokysymyksiä. Haastattelu on taitolaji myös siinä mielessä, että

haastattelijan täytyy osata kysymisen lisäksi kuunnella ja tukea kertojaa, ja hänen on uskallettava myös antaa aikaa haastateltavan kerronnalle (Heimo & Juvonen & Kurvinen 2021).

Kirjoitetun queermuistitiedon keruiden muutoksia

Suomalaisten rikkaiden kansanperinteen ja kirjoitetun muistitiedon aineistojen voisi kuvitella tarjoavan väylän myös sukupuoleltaan ja seksuaalisuudeltaan moninaisten ihmisten arkeen. Jan Löfströmin väitöskirjaansa varten 1990-luvulla tekemä suomalaisten perinneaineistojen perusteellinen kartoitus nosti kuitenkin esiin queerhistoriallisesti kiinnostavan kysymyksen suomalaisten arkistojen homoseksuaalisuutta koskevista hiljaisuuksista (Löfström 1999; 2015): Miksi arkistoaineistoista ei löytynyt juuri lainkaan homoseksuaalisuutta kuvaavaa perinnettä, vaikka muuta seksiperinnettä on runsaasti? Tämän havainnon pohtiminen on nostanut hiljaisuuden hedelmällisellä tavalla yhdeksi keskeiseksi queerhistorian kysymykseksi, joka inspiroi yhä uusia tulkintoja (Juvonen 2007; Taavetti 2018a; 2021). Koska queermonienisyydestä halutaan tutkia hiljaisuuden lisäksi myös äänten moninaisuuksia, se on kannustanut tutkijoita kokoamaan omia aineistoja kirjoituskeruiden avulla. Keruiden kohdalla korostuu muistiorganisaatioiden rooli keruiden järjestäjänä, aineiston tallentajina ja tutkijoiden opastajana aineistojen äärelle.

Ensimmäisen suoranaisesti queerhistoriaa koskevan muistitietokeruun toteutti Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) Kansanrunousarkisto (nykyisin SKS:n arkiston perinteen ja nykykulttuurin kokoelma) vuonna 1993. Kysely oli osa Löfströmin tutkimusta homoseksuaalisuudesta suomalaisessa agraarikulttuurissa ja se suunnattiin arkiston vastaajaverkostolle, eli joukolle vakituisia vastaajia, joille lähetetään säännöllisesti arkistossa avatut muistitieto- ja perinnekeruukutsut (vastaajaverkostosta ks. tässä teoksessa Kivilaakso & Pesonen & Taavetti sekä Salonen). Keruuseen saatiin vastaukseksi sata muisteluja, mikä oli tuolloin varsin tavallinen vastausmäärä. Muisteluissa kuvattiin lähiympäristössä elävien kanssaihminen sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuutta (Löfström 1999).

Kyselyn vastauksissa painottui – osin vastaajien ikärakenteestakin johtuen – sota-ajan merkityksellisyys uudenlaisten, heteroseksuaalisuutta horjuttavien ja homoseksuaalisuuden olemassaoloa avaavien seksuaalikäsitusten leviämislle. Samalla esimerkiksi kaksineuvoisuutta käsittelevät muistelut tekivät näkyväksi vanhempia, agraarikulttuurissa vallinneita ajattelutapoja, jotka kiinnostavalla tavalla haastavat moderneja sukupuoli- ja seksuaalisuuskäsityksiä (Juvonen 1994b). Sen paremmin muistitietohaastattelut kuin muistitietokeruutkaan eivät kerää valmiina poimimistaan odottavia muistoja, kuten Löfströmin suunnitteleman keruun analyysi osoittaa. Kyselyn konteksti eli 1990-luvun alkupuolen Suomi, vastaajaverkosto muistelijoiden tavoittamisen tapana ja kyselyn kohdistuminen perinteeseen ja kulttuuriin käsityksiin johtivat yhdessä siihen, ettei vastaajilla ollut tilaa kertoa omista homoseksuaalisista kokemuksistaan tai tunteistaan (Taavetti 2014).

Homoseksuaalisuuskyselyn jälkeen SKS on ollut toteuttamassa myös muita queerelämää koskevia keruita. Samaa sukupuolta olevien kumppaneiden parisuhteiden virallistamisen mahdollistaneen lakimuutoksen voimaantulo antoi vuonna 2002 kimmokkeen ”Uusi hääperinne”-keruulle. Tämä on esimerkki siitä, miten yhteiskunnalliset muutokset heijastuvat arkistojen keruutoimintaan. Hääperinnekeruuseen tuli vain vähän vastauksia – osin mahdollisesti siksi, että monet pariskunnat halusivat säilyttää häihinsä liittyvät yksityiset muistot ainakin aluksi vielä itsellään, osin ehkä siksi, että ajatus samaa sukupuolta olevien pariin hääperinteen keräämisen arvoisuudesta oli vielä uusi. Arkisto keräsi häihin liittyvää muistitietoa uudelleen vuonna 2017 keruulla, jonka otsikkona oli ”2010-luvun häät”. Tuolloin yksi keruukutsun kehystyksistä liittyi tasa-arvoisen avioliittolain voimaan astumiseen. Muistitietotutkimuksen kannalta huomionarvoista on, että molemmat keruut keskittyivät häihin liittyvään perinteeseen, eivätkä varsinaisesti muistitietokerrontaan, ja ne vastasivat tässä mielessä vuoden 1993 homoseksuaalisuuskeruuta, joka myös kohdistui perinteisiin käsityksiin ja kulttuuriin ymmärryksiin. Siinä missä 1990- ja 2000-luvuilla Kansanrunousarkiston keruutoiminta oli jo laajentunut kattamaan omaelämäkerrallista kokemukserrontaa, queerelämään liittyvien aiheiden kohdalla tämä muutos tapahtui hitaasti. Mahdollisesti queerelämää on ollut helpompaa lähestyä arkistolle tu-

tumman perinteen keräämisen kautta, jolloin myös vältettiin intiimeiksi miellettyjen muistojen keräämiseen liittyvät pulmat esimerkiksi yksityisyydensuojan osalta.

SKS:n lisäksi Työväen Arkiston yhteydessä toimiva Työväen muistitietotoimikunta on toteuttanut queerelämään kohdistuneita kirjoituskeruita. Osin tämä on seurausta siitä, että arkisto on vuodesta 2002 sitoutunut yhdessä Työväenmuseo Werstaan kanssa tallettamaan LHBT-ihmisten sekä queerien ja intersukupuolisten elämään liittyvää aineistoa, nykyisin myös muistiorganisaatioiden valtakunnallisen työnjaon mukaisesti. Ensimmäinen muistitietotoimikunnan järjestämistä kirjoituskeruista oli nimetty ”Näkymättömästä näkyväksi”. Keruu toteutettiin vuonna 2005 yhteistyössä Työväenmuseo Werstaan kanssa, ja se liittyi museossa samana vuonna järjestettyyn LHBT-historiaa käsittelevään näyttelyyn ”Vaarin paketti ja sateenkaarinappi” (Jaskari & Juvonen & Vallinharju 2005). Myös tässä keruussa oli nähtävissä, että LHBT-yhteisö ei kokenut omakseen oman tarinansa kertomista ”ulkopuoliselle” arkistolle, sillä vastaajamäärä jäi varsin pieneksi. Toisaalta keruuseen saadut yhdeksäntoista muistitietokirjoitusta ovat laajoja, monipuolisia ja ne valottavat suomalaista queerelämää yllättävistäkin näkökulmista, usein aktivistien kertoman historian ulkopuolelta. Keruuseen ei liittynyt varsinaista tutkimushanketta, mutta aineistoihin on sittemmin haettu useita käyttöluvia opinnäytetöitä ja tutkimuksia varten (ks. myös Taavetti 2014).

Viime vuosina keruiden painopiste on siirtynyt lesboista ja homoista entistä laajemmin queerihmisille suunnattuihin keruisiin. Vuonna 2014 toteutettiin osana Nuorisotutkimusseuran ja Setan Hyvinvoiva sateenkaarinuori -tutkimushanketta muistitietokeruu sateenkaarinuoruudesta Suomessa yhteistyössä SKS:n kanssa (Taavetti 2015). Erityisesti verkossa olevia kanavia hyödyntämällä se saavutti aiempia keruita suuremman vastaajajoukon. Keruuseen vastasi yhteensä 142 kirjoittajaa, joista enemmistö oli nuoria. Jo keruukutsussa otettiin huomioon identiteettimääreiden moninaistuminen sekä queerkokemuksen ja normien välinen suhde, minkä lisäksi moni vastaaja kertoi haluavansa mieluummin jättää identiteettinsä määrittelemättä. Myös Svenska litteratursällskapet (SLS) järjesti yhteistyössä hankkeen ”Suomi 100 – sateenkaaren väreissä”

kanssa kirjoituskeruun vuosina 2016–2017. ”Minoritet i minoriteten” -keruussa painottui kahteen vähemmistöön kuulumisen kokemus, kun suomenruotsalaisia vastaajia pyydettiin kertomaan omasta LHBT-elämästään. Lisäksi keruukutsussa rakennettiin vastaajille mahdollisuus kahdesti kerrottujen tarinoiden kertomiseen omia läheisiä muistelemalla. Enemmistö 31 vastaajasta oli nuoria (Österlund-Pötzsch 2018; Öberg 2019; Paqvalén 2021). Toistaiseksi viimeisin muistiorganisaation järjestämä kirjoituskeruu toteutettiin Suomessa vuonna 2018, jälleen Työväen muistitietotoimikunnan toimesta. ”Unohtumattomat hetket” -keruussa vastaajien toivottiin kertovan sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuudesta sekä henkilökohtaisten kokemusten että yhteiskunnallisten muutosten valossa, moniperustaista syrjintää ja nettimaailmaa unohattamatta. Keruukutsussa vastauksia toivottiin paitsi sukupuoleltaan tai seksuaalisuudeltaan moninaisilta ihmisiltä, myös heidän liittolaisiltaan, siis heteroseksuaaleilta ja cissukupuolisilta, jotka kokevat yhdenvertaisuuskysymykset tärkeiksi. Tällä tavoin painotettuun keruuseen osallistui 72 vastaajaa.

”Unohtumattomat hetket” -keruun kysymyksenasettelu nosti uutena mahdollisuutena esiin identiteetin ajallisen muuttumisen mahdollisuuden. Näin se irrottautui selvästi vanhemmasta lesbo- ja homotutkimuksen perinteestä, joka olettaa jo tiedettyjä sekä pysyviä ja kaksinapaisia sukupuoli- ja seksuaali-identiteettejä kuten nainen/mies tai homo/hetero. Queertutkimuksellisesti orientoituneessa keruutekstissä tarjottiin mahdollisuus siihen, että identiteetit ja niiden nimeämisen tavat voivat muuttua ajassa ja asettua myös näiden binäärien väliin (Juvonen 2019). Tätä ajatusta seuraten ensisijaisesti tai vastaushetkellä heteroksi identifioituvia vastaajia ei suljettu kyselyn ulkopuolelle, vaan keruussa haettiin myös heidän yhtymäkohtiaan queerelämään.

Huomionarvoisaa on lisäksi, että ”Unohtumattomat hetket” -keruu puhutteli yhtä potentiaalista vastaajaa, Aikku Meuraa, niin, että hän ehdotti keruun tutkijalle Tuula Juvoselle kirjoituskahvilan järjestämistä. Kirjoituskahvilassa vastaajat kerääntyvät sovittuun aikaan yhteen tietokoneittensa kanssa ja pienen alkukeskustelun sekä mahdollisen aikataulutuksesta sopimisen jälkeen ryhtyvät kukin kirjoittamaan omaa vastaustaan. Tällainen käytäntö tekee yksilöllisestä ja yksityisestä kirjalli-

sesta muisteleminen (esim. Pöysä 2006) yhteisön tukemaa ja kannattelemaa. Meuran ideoimia yhteisöllisiä kirjoituskahviloita toteutettiin sekä Helsingissä että Turussa. Osoittautui, että kirjoittamisen suunnitelmallisuus eli siihen valmistautuminen edeltä käsin, johti myös siihen, että kirjoituskahviloissa kirjoitetut vastaukset olivat punnitumpia ja pidempiä kuin silloin, kun vastaamiseen ryhdyttiin sattumalta muun netti-surffailun lomassa.

Muistitietokeruisiin liittyviä kirjoituspyyntöjä on jaettu 2000-luvulla ensisijaisesti verkossa ja myös niihin vastaaminen on siirtynyt verkkoon. Sähköpostilistat olivat vuosituhannen alkupuolella ehkä käytetyin kanava vastaajien tavoittamiseksi ja vastauksetkin lähetettiin sähköpostilla – vaikka myös kirjepostia käytettiin vastausten perille saattamiseen yhä vuonna 2018. Siirryttäessä 2010-luvulle kyselyiden onnistunut markkinointi puolestaan liikkui verkossa sinne, missä potentiaaliset vastaajatkin viettivät aikaansa, esimerkiksi deittisivustoille. Queermuistojen keruu saattaa saada myös erityistä nostetta silloin, kun se osuu ajallisesti yhteen marraskuussa järjestettävän Sateenkaarihistoriakuukauden kanssa. Se, että queerelämät ovat nykyisin tulleet osaksi intiimin elämän julkista kerrontaa ja myös queerhistorian näkyvyys on lisääntynyt, voi jatkossa johtaa siihen, että kynnyks keruisiin osallistumiseen madaltuu.

Queertutkimus auttaa omalla tavallaan kiinnittämään huomiota identiteettejä koskeviin pysyvyyden ja muuttumattomuuden oletuksiin sekä siihen, millaiset aiheet jäävät helposti huomaamatta keruita suunniteltaessa. Esimerkiksi queerelämää koskevia keruukutsuja tarkasteltaessa voidaan huomata, miten lesbo- ja homotutkimukseen nojaavissa hankkeissa vastaajien heteroseksuaalisten kokemusten huomioiminen on jäänyt katveeseen – varmasti samaan tapaan kuin miten muita aiheita koskevissa keruukutsuissa vastaajien oletetaan olevan yksinomaisesti heteroseksuaaleja. Samoin vastaajien seksuaalista suuntautumista määrittävä sukupuoli on usein otettu annettuna. Queernäkökulmasta tarkasteltuna myös sukupuoli on kuitenkin kyseenalainen ja liikkuva, eikä seksuaalisen suuntautumisen määrittymisenkään siksi ole aina yksinkertaista.

Queertutkimuksen anti ja haaste muistitietotutkimukselle

Kaiken kaikkiaan queermuistitietoa on kerätty Suomessa edelleen varsin vähän. On helppo keksiä teemoja, kuten esimerkiksi ihmisoikeusjärjestö Setan historia, joiden tutkimus edellyttäisi uusien aineistojen keruuta. Toisaalta olemassa olevia aineistojakaan ei ole vielä hyödynnetty tutkimuksessa kovinkaan monipuolisesti. Tutkimuksen teon rajoitukset tulevat vastaan paitsi aineistojen saatavuudessa, myös siinä, miten tutkijat osaavat ja haluavat käyttää niitä hyödykseen. Queertutkimus joutuu työskentelemään hajanaisten ja usein vaikeasti löydettävien aineistojen kanssa, mikä pakottaa kekseliäisyyteen ja luovuuteen, josta voi puolestaan seurata metodista kehittelyä.

Queermuistitietotutkimus on jo lisännyt muistitietotutkimuksen keinovalikoimaa omilla innovaatioillaan, mutta niiden jatkohyödyntäminen odottaa vielä tekijöitä. Siinä missä muistelukahviloiden osallistujat jakavat keskustellen muistojaan, niiden rinnalla muistelijan yksityisyyttä varjelevat kirjoituskahvilat tarjoavat mahdollisuuden tutkia yhteisöllisen ja yksityisen muistamisen rajapintoja. Entä voisivatko tutkijat ohjata Suomessakin nuoria aktivisteja haastattelemaan vanhempia aktivisteja ja näin auttaa siirtämään muistitietoa ja kokemuksia sukupolvien välillä, kuten muualla on jo tehty? Myös suosittujen queerhistoriallisten kiertokävelyiden hyödyntäminen muistitiedon keräämiseen ja uusien tallentamisen mahdollisuuksien kokeilemiseen voisi luoda yhteyksiä muistitietotutkimuksen ja tilallisuudesta kiinnostuneiden tutkimus-suuntien välillä.

Avoimista kirjoitetun muistitiedon keruusta on vain harvoin mahdollista tavoittaa rajatun yhteisön muistoja ja menneisyyttä, sillä muisteluisista puuttuu tyypillisesti samanviitteisyys, eli muistojen liittyminen muistelijoiden yhteisiin kokemuksiin (Pöysä 2006). Toisaalta kirjoittamalla queerelämää muistelevien yhteiset viittauskohdat voivat löytyä populaarikulttuurista tai julkisuuden tapahtumista. Tällöin muistitieto voi tarjota lisävalotusta niiden merkityksellisyyteen (Taavetti 2018c; Juvonen 2019). Se, että muistelijat mainitsevat yksittäisiä kulttuurituotteita tai julkisuuden tapahtumia kertoo yhtäältä siitä, miten vähäisiä ovat olleet sellaiset tapahtumat, joihin omia kokemuksia on voinut peilata. Toisaalta jul-

kisuuden tapahtumien ja populaarikulttuurin hahmojen esiintyminen mahdollisesti hyvin henkilökohtaisia kokemuksia ja tunteita käsittelevissä muistoissa kertoo yksityisen ja kulttuurisen muistamisen yhteenkiinnittymisestä, joka on queerin muistamisen kohdalla erityisen ilmeistä ja monimuotoista (Taavetti 2018b). Esimerkiksi näiden näkökulmien ja metodisten kokeilujen avulla queermuistitietotutkimus voi tarjota välineitä henkilökohtaisen ja kulttuurisen muistamisen suhteen tutkimiseen. Mikään näistä kehittälyistä ei ole queertutkimuksen yksityisomaisuutta, vaan pikemminkin osa antia, jota queertutkimuksellisesti virittynyt muistitietotutkimus voi tarjota laajemmin muistamisen ja muisteleminen tutkimuksen kentälle.

Queerit elämät ja kokemukset ovat lähtökohtaisesti läsnä aina ja kaikkialla – kunhan ne osaa tunnistaa. Siksi myös oletetusti heteroseksuaalisia aineistoja voi ja kannattaa katsoa toisin. Jo Löffströmin 1990-luvulla tekemä tutkimus osoitti, että perinneaineistoista löytyy – tutkimuksen päätulokseksi tulleen hiljaisuuden lisäksi – myös välähdyksiä menneisyyden queerelämästä. Samoin esimerkiksi osana FINSEX-tutkimusta vuonna 1992 kerätyt seksielämäkerrat ovat osoittautuneet antoisaksi aineistoksi erityisesti vakaiden homo-, lesbo- ja bi-identiteettien ulkopuolelle asettuvan samansukupuolisen halun kuvausten tutkimukselle (Kaskisaari 1998; Taavetti 2019). Queerien kokemusten uloslukeminen aineistoista voi horjuttaa homo-hetero-dikotomiaa ja yksinomaisen heteroseksuaalisuuden oletusta myös sellaisten aineistojen kohdalla, jotka eivät ole keskittyneet seksuaalisuuteen ja sukupuoleen liittyviin kokemuksiin.

Lisäksi queertutkimuksellinen näkökulma ravistelee arvioimaan uudelleen, millaisena haluamme muistaa menneisyyden. Esimerkiksi 1990-luvulla Tampereella toiminut lesbobaari Nice Place, ”ravintola naisille ja fiksuille miehille”, tarjosi turvaa myös monille sellaisille lesbosuhteessa eläneille henkilöille, jotka sittemmin, aikojen muututtua ja transsukupuolisuuden noustua näkyvämmiin keskusteluun, ovat päätyneet korjaamaan sukupuolensa miehiksi. Esimerkiksi tässä tapauksessa lesbo- ja transhistoria kietoutuvat yhteen tavalla, joka tekisi niiden selvärajaisesta erottelusta väkivaltaista. Tämä lomittaisuus ei silti poista tarvetta erityisen transhistorian kirjoittamiselle. (Transhistorian sekä lesbo-

ja homohistorian leikkauspisteistä sekä historioiden päällekkäisyyteen liittyvistä pulmista ks. Suhonen 2007; Juvonen 2020.)

Transhistorian kirjoittamisessa erityisiä kysymyksiä herättää se, että transihmisten elämänkaareen kuuluu aika, jolloin he joutuivat elämään vasten tahtoaan väärin sukupuolitettuina. Myös sukupuolenkorjausprosessiin hakeutuminen, hoitopäätösten odottelu ja itse hoitojen läpikäyminen ovat usein paitsi fyysisesti myös henkisesti raskaita prosesseja, joihin transihmiset eivät välttämättä halua palata vain muistitietotutkijan iloksi (Kilpiä 2015; Alamikkela & Saloranta 2019). Muistitietotutkimuksen näkökulmasta on lisäksi oleellista huomata, että sukupuolenkorjausprosessi edellyttää transihmisiltä oman elämäntarinan kertomista tavalla, joka sopeutuu lääketieteen näkemykseen transsukupuolisen ihmisen elämästä. Siksi myös muistitietotutkimushankkeen kysymykset voivat tuntua uudelta vaatimukselta hyväksyttävän oikeanlaisen elämäntarinan kertomiseen silloinkin, kun tutkijan tavoite on olla hyväksyvä ja moninaisuutta tukeva lukija tai kuulija.

Katseen kääntäminen sukupuolen moninaisuuden historiaan haastaa myös queermuistitietotutkimuksen käytäntöjä. Vaikka osa korjausprosessin läpikäyneistä henkilöistä haluaa pitää kiinni transidentiteetistään, toiset suhtautuvat siihen ohimenevänä elämänvaiheena: aiemmin, ennen prosessiani ja vielä sen aikana, olin transsukupuolinen, mutta nyt olen vihdoinkin vain nainen (tai mies). Sen sijaan, että nämä ihmiset haluaisivat tulla kirjoitetuksi osaksi transhistoriaa, he saattavat pikemminkin vedota oikeuteensa tulla unohdetuiksi. Transkertomusten lisäksi on yhtä lailla tarpeen lukea muistitietoaineistoista esiin sellaisia kokemuksia, jotka jäsentyvät nykyymmärryksellä pikemmin muunsukupuolisuudeksi, sukupuolettomuudeksi tai muuksi sukupuolen moninaisuudeksi kuin transsukupuolisuudeksi. Esittämämme kriittiset huomiot eivät tarkoita, etteikö transihmisten muistitiedon kerääminen ja tutkiminen olisi äärimmäisen tärkeää. Haluamme kuitenkin painottaa, että transhistorian tutkimuksessa on otettava huomioon sen vaatima sensitiivisyys ja vältettävä ajatusta, että samat menetelmät ja mallit soveltuisivat kaikkeen queermuistitiedon keräämiseen.

Muistitiedon keräämisestä ja analysoinnista innostuneen tutkijan voi olla vaikea muistaa, että on myös niitä, jotka eivät ole pystyneet tavoit-

tamaan asemaa, josta käsin he voisivat tai haluaisivat muistella normeihin sopimatonta elämäänsä. Siksi heidän voi olla helpompi kieltäytyä muistelemasta ja mieluummin jättäytyä unohdetuksi. Queernäkökulma muistelukerrontaan antaa mahdollisuuden tarkastella kriittisesti luonnollistettuja kertomusmalleja, jotka yhtäältä mahdollistavat henkilökohtaisesta elämästä kertomisen, mutta toisaalta voivat pakottaa yksilön kokemuksiin liian ahtaisiin muotteihin olettamalla esimerkiksi seksuaali- tai sukupuoli-identiteettien pysyvyyttä ja binäärisyyttä. Samalla myös queerelämästä kertomiselle syntyy omia kaavoja, kuten edellä mainitut transelämän kertomisen medikalisoituneet konventiot tai kaapista tulemisen kulttuurinen kertomus (ks. Boyd 2008). Queermuistitietotutkimus pysyy uskollisena queerteorian kriittisille lähtökohdille, jos se uskaltaa tarkastella kummastellen myös näitä vakiintuneita käytäntöjä.

Queermuistitietotutkimus tekee näkyväksi muistitietotutkimukseen laajemminkin liittyviä monimutkaisia kysymyksiä tutkimusaineistojen tallentamisesta ja tuomisesta uusien tutkijoiden saataville. Esimerkiksi muistitieto-haastattelujen merkitys ei rajoitu varsinaisten haastattelujen tekemiseen, eikä edes niitä hyödyntävän tutkimuksen julkaisemiseen. Haastattelujen arvo kasvaa korkoa, kun ne arkistoidaan myöhempiä käyttöä varten. Aktivistien toteuttaman *Toisenlaisia naisia* -kirjahankkeen kirjoitukset ja haastattelut olisivat nyt, lähes kolme vuosikymmentä myöhemmin, arvokasta historian tutkimuksen lähdeaineistoa – mikäli ne olisi aikoinaan arkistoitu tutkijoiden käyttöön. Nykyisinkin monet opin- näytetöitä tai tutkimuksia varten kerätyt aineistot väistävät arkistointia. Koska erityisesti haastatteluaineiston keruu ja litterointi on työlästä ja kallista, kerättyjä aineistoja tulisi arkistoida ja käyttää uudelleen mahdollisuuksien mukaan sen sijaan, että ne hävitetään tutkimuksen päätyttyä (Juvonen 2014; haastattelujen uusiokäytöstä ja sen huomioinnista haastattelututkimusta tehdessä ks. Kuula & Tiitinen 2010).

Olisi äärimmäisen toivottavaa, että Kanadan tavoin myös Suomessa alettaisiin pohtia sitä, kuinka arkistoihin saataisiin pelastettua niitä lukemattomia haastatteluja, joita varten erilaisissa elämäntilanteissa olevia queerihmisiä on vaivattu mitä moninaisempia opin- näytetöitä varten (Chenier 2009). Kerätyn aineiston jatkokäyttö tulee huomioida jo tutkimusta suunnitellessa ja siitä tulee keskustella tutkimukseen

osallistuvien kanssa. Suotavaa olisi, että tutkijat eivät itse jatkaisi kaapittamisen politiikkaa ja tuomitsisi kertojiansa puolesta queerelämää niin arkaluontoiseksi, että se sopii vain yhden tutkijan kuultavaksi ja sen jälkeen tuhottavaksi (Juvonen 2014). Nähdyksi ja muistetuksi tulemisen mahdollisuuden tarjoaminen – toki sensitiivisesti, tutkimukseen osallistuvien omia päätöksiä kunnioittaen – on yksi anti, joka muistitietotutkimuksella voi olla tarjottavana siihen osallistuville.

KIRJALLISUUS

- Alamikkela, Heidi & Saloranta, Alexander 2019: *Rohkeudesta olla minä. Alexander Salorannan tarina*. Fitra, Oulu.
- Bergman, Elfrida & Lindquist, Sara 2013: *Queering Sápmi. Saamelaisia kertomuksia normien ulkopuolelta*. Qub förlag, Uumaja.
- Bérubé, Allan 1990: *Coming Out under Fire. The History of Gay Men and Women in World War Two*. Free Press, New York.
- Boyd, Nan Alamilla 2008: Who Is the Subject? Queer Theory Meets Oral History. *Journal of the History of Sexuality* 17:2, 177–189. <https://doi.org/10.1353/sex.0.0009>
- Boyd, Nan Alamilla & Roque Ramírez, Horacio N. (toim.) 2012: *Bodies of Evidence. The Practice of Queer Oral History*. Oxford University Press, Oxford.
- Chenier, Elise 2009: Hidden from Historians. Preserving Lesbian Oral History in Canada. *Archivaria* 68, 247–270.
- Dahlberg, Julia & Timosaari, Niina 2014: ”Kaikkihan tiesivät että Edvard-setä oli homo!” Seksuaalisuuden tutkiminen lähdekriittisenä ongelmana. Teoksessa: Hakosalo, Heini & Jalagin, Seija & Junila, Marianne & Kurvinen, Heidi (toim.) *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 98–112.
- Doan, Laura 2013: *Disturbing Practices. History, Sexuality, and Women’s Experience of Modern War*. The University of Chicago Press, Chicago. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226001753.001.0001>
- Hagman, Sandra 2016: *Seitsemän kummaa veljestä. Kertomuksia suomalaisen homoseksuaalisuuden historiasta*. Gaudeamus, Helsinki.
- Halberstam, Jack 1998: *Female Masculinity*. Duke University Press, Durham. <https://doi.org/10.1515/9780822378112>
- Hautanen, Tarja 2005: *Yksitystilaisuus. Turkuilaisten homojen ja lesbojen kulttuurihistoriaa*. Seksuaalinen tasavertaisuus SETA, Helsinki.
- Heimo, Anne & Juvonen, Tuula & Kurvinen, Heidi 2021: *Opas muistitietohaastattelun tekemiseen*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki
- Hekanaho, Pia Livia 2010: Queer-teorian kummit vaihteita. Teoksessa: Saresma, Tuija & Rossi, Leena-Maija & Juvonen, Tuula (toim.) *Käsikirja sukupuoleen*. Vastapaino, Tampere, 144–155.

- Howard, John 2001: *Men Like That. A Southern Queer History*. University of Chicago Press, Chicago.
- Jaskari, Ulla & Juvonen, Tuula & Vallinharju, Raini 2005: *Vaarin paketti ja sateenkaarinappi*. Työväen keskusmuseo Werstas, Tampere.
- Juvonen, Tuula 1994a: Malminkadun bolaagissa on jotain hullusti. Naisten rakkaussuhteista vuosisadan vaihteessa. *Naistutkimus – Kvinnoforskning* 7:3, 36–43.
- Juvonen, Tuula 1994b: Ruumiita, sukupuoli ja hermafroditteja. *Naistutkimus – Kvinnoforskning* 8:4, 14–28.
- Juvonen, Tuula 1995: *Sukupuoli ja halu Hilda Käkikosken kirjeenvaihdossa ja päiväkirjoissa*. Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki.
- Juvonen, Tuula 2002: *Varjoelämää ja julkisia salaisuuksia*. Vastapaino, Tampere.
- Juvonen, Tuula 2007: Ruotsalaistaudin kourissa. Heteromaskuliinisuuden jälleenrakentaminen 1950-luvun Suomessa. Teoksessa: Karonen, Petri & Tarjamo, Kerttu (toim.) *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 310–340.
- Juvonen, Tuula 2014: Tutkimusaineistojen arkistoinnista ja bittivaruuksista. *SQS – Suomen Queer-tutkimuksen Seuran lehti* 8:1–2, 58–64.
- Juvonen, Tuula 2017: Sisäpiirihaastattelu. Teoksessa: Hyvärinen, Matti & Nikander, Pirjo & Ruusuvuori, Johanna (toim.) *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Vastapaino, Tampere, 396–408.
- Juvonen, Tuula 2019: Nimeämisen mahti. Sukupuolta ja seksuaalisuutta kuvaavien termien suhteisuudesta. *SQS – Suomen Queer-tutkimuksen Seuran lehti* 13:1–2, 1–21. <https://doi.org/10.23980/sqs.89126>
- Juvonen, Tuula 2020: Frågor till transhistorieskrivningen. *Astra* 102:3, 37–39.
- Juvonen, Tuula 2021a: Historiantutkimusta toisin katsoen. *Historiallinen Aikakauskirja* 119:1, 66–76.
- Juvonen, Tuula 2021b: Homoseksuaalisuuden tutkimuksen paikka Historiallisessa Aikakauskirjassa. *Historiallinen Aikakauskirja* 119:1, 93–97.
- Juvonen, Tuula (toim.) 2021c: Sateenkaarihistorian hakusanakirja. [verkkoaineisto]. Sateenkaarihistorian ystävät. Saatavissa: <https://sateenkaarihistoria.fi/hakusanakirja/>. Viitattu 5.1.2022.
- Kaartinen, Auli & Kurkinen, Marjaana & Malinen, Outi & Pakkanen, Johanna 1992: *Toisenlaisia naisia. Elämäntarinoita*. Meikänainen, Helsinki.
- Kangasvuori, Jenny 2014: *Suomalainen biseksuaalisuus. Käsitteen ja kokemuksen kulttuuriset ehdot*. Oulun yliopisto, Oulu.
- Kaskisaari, Marja 1998: Rakkauden täyttymys. Seksuaaliset erot ja romanttinen rakkaus. Teoksessa: Hyvärinen, Matti & Peltonen, Eeva & Vilkkonen, Anni (toim.) *Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa*. Vastapaino, Tampere, 273–309.
- Kennedy, Elizabeth Lapovsky & Davis, Madeline D. 1993: *Boots of Leather, Slippers of Gold. The History of a Lesbian Community*. Routledge, Abingdon.
- Kilpiä, Juha 2015: *Nimestä minut tunnet*. Aktuaali koulutuspalvelu, Helsinki.
- Kuula, Arja & Tiitinen, Sanni 2010: Eettiset kysymykset ja haastattelujen jatkokäyttö. Teoksessa: Ruusuvuori, Johanna & Nikander, Pirjo & Hyvärinen, Matti (toim.) *Haastattelun analyysi*. Vastapaino, Tampere, 446–459.

- Lahti, Annukka 2018: Listening to Old Tapes. Affective Intensities and Gendered Power in Bisexual Women's and Ex-Partners' Relationship Assemblages. Teoksessa: Juvonen, Tuula & Kolehmainen, Marjo (toim.) *Affective Inequalities in Intimate Relationships*. Routledge, Abingdon, 49–62. <https://doi.org/10.4324/9781315107318-4>
- Lehto, Juhani E. & Kovero, Camilla 2010: *Homoseksuaalisuus tieteen näkökulmasta ja miesten kertomana*. Lilith, Helsinki.
- Lindholm, Margareta & Nilsson, Arne 2002: *En annan stad. Kvinnligt och manligt homoliv 1950–1980*. Alfabet/Anamma, Göteborg.
- Löfström, Jan 1999: *Sukupuoliero agraarikulttuurissa. "Se nyt vaan on semmonen"*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Löfström, Jan 2015: Miten päätellä, onko hiljaisuus vaikenemista? 'Homoseksuaalisuus' agraarikulttuurin perinneaineistoissa. Teoksessa: Häkkinen, Antti & Salasuo, Mikko (toim.) *Salattu, hävetty, vaiettu. Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*. Vastapaino, Tampere, 121–135.
- Manner, Ilse 2002: Ennen näkymättömät. Naisaktivistien toimintakokemuksia Setan alkuaikojilta. Pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto, Joensuu.
- Murphy, Kevin P. & Pierce, Jennifer L. & Ruiz, Jason 2016: What Makes Queer Oral History Different. *The Oral History Review* 43:1, 1–24. <https://doi.org/10.1093/ohr/ohw022>
- Mustola, Kati 2007: Finland 1889–1999. A Turbulent Past. Teoksessa: Rydström, Jens & Mustola, Kati (toim.) *Criminally Queer. Homosexuality and Criminal Law in Scandinavia 1842–1999*. Aksant Academic, Amsterdam, 215–256.
- Pakkanen, Johanna & Peake, Rose-Marie & Santavuori, Outi 2019: Toisenlaisia naisia ja entisiä heteroita. Vuoropuhelu seksuaalisen identiteetin kertomisen keinoista ja ongelmista. *SQS – Suomen Queer-tutkimuksen Seuran lehti* 13:1–2, 80–87. <https://doi.org/10.23980/sqs.89148>
- Paqvalén, Rita 2021: *Queera minnen. Essäer om tystnad, längtan och motstånd*. Schilds & Söderströms, Helsinki.
- Parhi, Katariina 2018: Diagnostiikka: Homoseksuaalisuuden tulkinnasta ja hoidosta Helsingin psykiatrian klinikalla 1954–1968. *SQS – Suomen Queer-tutkimuksen Seuran lehti* 12:1–2, 58–63. <https://doi.org/10.23980/sqs.70787>
- Pirttijärvi, Anssi 2011: Asiallisen tiedon antaja. Seksuaalinen tasavertaisuus 1974–1981. Pro gradu -tutkielma, Turun yliopisto.
- Portelli, Alessandro 2006: Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen? Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 49–64.
- Pöysä, Jyrki 2006: Kilpakirjoitukset muistitietotutkimuksessa. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 145–171.
- Sorainen, Antu 2005: *Rikollisia sattumalta? Naisten keskinäistä haureutta koskevat oikeudenkäynnit 1950-luvun Itä-Suomessa*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Sorainen, Antu 2011: Oikeudelliset dokumentit seksuaalisuuden tutkimuksessa. Teoksessa: Lakomäki, Sami & Latvala, Pauliina & Laurén, Kirsi (toim.) *Tekstien rajoilla. Monitieteisiä näkökulmia kirjoitettuihin aineistoihin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 31–53.

- Suhonen, Sami 2007: Transsukupuolisuuden näkymätön historia. Teoksessa: Mustola, Kati & Pakkanen, Johanna (toim.) *Sateenkaari-Suomi. Seksuaali- ja sukupuoli vähemmistöjen historiaa*. Like, Helsinki, 53–65.
- Summerskill, Clare & Tooth Murphy, Amy & Vickers, Emma (toim.) 2012: *New Directions in Queer Oral History. Archives of Disruption*. Routledge, Abingdon.
- Taavetti, Riikka 2014: Siiri ja minä. Lesboelämän kirjoittaminen ja lukeminen muistitiedossa. *SQS – Suomen Queer-tutkimuksen Seuran lehti* 8:1–2, 1–19.
- Taavetti, Riikka 2015: "Olis siistiä, jos ei tarttis määritellä...". *Kuriton ja tavallinen sateenkaari-nuoruus*. Nuorisotutkimusseura, Helsinki.
- Taavetti, Riikka 2016: A Marshall in Love. Remembering and Forgetting Queer Pasts in the Finnish Archives. *Archival Science* 16:3, 289–307. <https://doi.org/10.1007/s10502-015-9251-7>
- Taavetti, Riikka 2018a: Queer-historian avoimet menneisyydet. Teoksessa: Hakoniemi, Elina & Kärrylä, Ilkka & Silvan, Kristiina & Taavetti, Riikka (toim.) *Menneet tulevaisuudet. Ajan-kohta, poliittisen historian vuosikirja* 2018. Helsingin yliopisto, Helsinki, 95–125.
- Taavetti, Riikka 2018b: *Queer Politics of Memory. Undisciplined Sexualities as Glimpses and Fragments in Finnish and Estonian Pasts*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Taavetti, Riikka 2018c: Sukupolven käsite ja sateenkaarevan nuoruuden muistaminen. *Elore* 25:2. <https://doi.org/10.30666/elore.77047>
- Taavetti, Riikka 2019: Discovered Queer Desires. Rereading Same-Sex Sexuality from Finnish and Estonian Life Stories of the 1990s. *Journal of the History of Sexuality* 28:2, 205–234. <https://doi.org/10.7560/JHS28202>
- Taavetti, Riikka 2021: "Jotta meidät muistettaisiin sellaisina kuin elimme". Queerit äänet ja muistitietoarkistojen hiljaisuudet. *SQS – Suomen Queer-tutkimuksen Seuran lehti* 15:1–2, 37–53. <https://doi.org/10.23980/sqs.112513>
- Tooth Murphy, Amy & Vickers, Emma & Summerskill, Clare 2022: Introduction. *Archives of Disruption*. Teoksessa: Clare Summerskill & Amy Tooth Murphy & Emma Vickers (toim.) *New Directions in Queer Oral History. Archives of Disruption*. Routledge, Abingdon, 1–18.
- Uimonen, Minna 2000: Man and Woman? A Case of Contrary Sexual Feeling in 1882 in Finland. Teoksessa: Lars-Göran Tedebrand (toim.) *Sex, State and Society. Comparative Perspectives on the History of Sexuality*. Almqvist & Wiksell International, Uumaja, 127–142.
- Öberg, Jasmin 2019: *Queer i ankdammen. Upplevelser av dubbelt minoritetskap i Svensk-finland*. Pro gradu -tutkielma, Åbo Akademi.
- Österlund-Pötzsch, Susanne 2018: Frågelistan Minoritet i minoriteten. Teoksessa: Paqvalén, Rita (toim.) *Minns du? Vårt queera kulturarv och arkivens roll*. Kultur för alla, Helsinki, 9–10.

IV

Muistitietotutkimus yhteiskunnassa

Tiedon yhteistuottamisen käytännöt

Muistoihin perustuva kokemustieto päätöksenteon tukena

Anna-Kaisa Kuusisto

 <https://orcid.org/0000-0003-3979-6934>

Kristiina Korjonen-Kuusipuro

 <https://orcid.org/0000-0002-8528-0237>

Kokemusten ja muistitiedon keräämisen, tallentamisen ja analyysitapojen kehittäminen on ollut muistitietotutkimuksen sekä kulttuurisen muistitutkimuksen ytimessä erityisesti Suomessa. Usein huomion kohteena ovat olleet ihmisryhmät, joiden ääni ei välttämättä kuulu yhteiskunnassa. Heidän kanssaan yhdessä toteutettu tiedon tuottaminen edellyttää sekä ennalta pohdittuja eettisiä valintoja että tilanteisesti ratkaistavia kysymyksiä (ks. Juvonen & Taavetti sekä Kurvinen & Yoken tässä teoksessa). Tutkimuksen eettisenä lähtökohtana on aina se, että kokemusten ja muistitiedon hyödyntäminen ei saa vahingoittaa tai aiheuttaa vaaraa tutkimukseen osallistujille eikä tuottaa heille uusia traumoja. (Fingerroos 2017; Hytönen & Salenius 2017.) Tutkimuksellisissa kohtaamisissa keskiöön nousevat tutkimuseettinen sääntely sekä eletty etiikka (esim. Kaukko & Korkiamäki & Kuusisto 2019). Elettyyn etiikkaan kuuluvat kohtaamisten myötä syntyvä luottamus ja muistitiedon kerronnalliseen ja keholliseen välittymiseen liittyvät erilaiset tiedon keräämisen, analyysin ja jatkokäytön kysymykset (Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto 2019).

Tässä luvussa¹ pohdimme, miten muistoihin perustuvaa kokemustietoa voidaan hyödyntää osana poliittisia päätöksentekoprosesseja. Tarkastelemme erityisesti tiedon yhteistuottamisen ja tiedon kääntämisen käytäntöjä. Tiedon kääntämisellä tarkoitamme niitä prosesseja, joiden avulla kokemustietoa muokataan päätöksentekoa tukevaan muotoon. Tiedon kääntäminen ei tarkoita mekaanista tiedon siirtämistä merkitysjärjestelmästä tai kielestä toiseen, vaan syvemmän ymmärryksen välittämistä helposti ymmärrettävässä muodossa. Tässä prosessissa tärkeä rooli on sekä kokemusasiantuntijoilla että niin sanotuilla välittäjillä. Välittäjät ovat toimijoita, jotka kääntävät kokemusasiantuntijoilta saamaansa tietoa muille toimijoille. Välittäjät voivat olla myös organisaatioita, jotka hyödyntävät kokemusasiantuntijoiden tietoa suoraan omissa toiminnoissaan. Tässä luvussa esittelemässämme tutkimuksessa tiedon välittäjiä olivat tutkijoiden lisäksi muun muassa aineistonamme olleiden taidetyöpajojen ohjaajat, vertaisohjaajat ja erilaiset kohtaamisten mahdollistamiseen osallistuneet institutionaaliset tahot, kuten nuorten parissa työskennelleet kansalaisjärjestöt.

Tässä luvussa käsittelemme muistoja osana kokemustietoa sekä kokemustiedon sovellettavuuden periaatteita. Aineistoesimerkkimme pohjautuvat yksin Suomeen tulleiden turvapaikanhakijanuorten kanssa toteuttamiemme taidelähtöisten työpajojen etnografiseen havainnointiin vuosina 2016–2018. Tutkimuksissamme olemme toistuvasti huomanneet, ettei näiden nuorten kokemuksiin pohjautuvaa tietoa ole hyödynnetty esimerkiksi palvelutarpeiden kartoittamisessa tai nuoria varten luotujen eri hallinnon sektoreiden tuottamien kotouttamisohjelmien suunnittelussa. Kokemustiedon hyödyntämättä jättäminen on johtanut muun muassa toimimattomiin asumisen käytäntöihin, rikkonaisiin koulutuspolkuihin, yksinäisyyteen, kotoutumisen ongelmiin ja yleiseen kuulumattomuuden tunteeseen. Kysymme, kuinka lasten ja nuorten pakotettuun siirtymiseen (*forced displacement*) liittyviä muistoja ja kokemuksia voidaan kerätä taidelähtöisten ja moniaistillisten menetelmien avulla, ja osoitamme, miten ja millaisten vaiheiden kautta kokemus-

¹ Tutkimuksemme on tuotettu osana Suomen Akatemian rahoittamia tutkimushankkeita SA 266161, SA 304146 ja SA 330574.

tietoa voidaan kääntää päätöksenteon tueksi. Esitämme lopuksi, että kokemustiedon politiikkarelevanssin hyödyntäminen vaatii yhtäältä kontekstuaalisen kokonaiskuvan luomista tutkittavasta ilmiöstä, ja toisaalta sitä, että erilaiset tiedolliset käännökset tunnistetaan osaksi tutkimuksen yhteiskunnallista vaikuttavuutta. On siis oleellista ymmärtää tiedon kääntämisen prosesseja, jotta kokemustiedon hyödyntäminen ei typisty eri foorumien, kuten viranomaistahojen, kansalaisjärjestöjen tai tutkimuksen sisäiseksi keskusteluksi, vaan johtaa myös päätöksenteon ja poliittisen ohjauksen tueksi vaadittavan yhteiskunnallisen tietopohjan rakentumiseen. Muistitietotutkimuksen kentällä tällainen näkökulma on vielä varsin harvinainen (ks. myös Fingerroos & Haanpää sekä Hytönen & Malinen tässä teoksessa).

Muistoista ja kokemuksista politiikkaa tukevaksi tiedoksi

Suullinen ja kirjoitettu muistitieto perustuu yksilöiden intersubjektiivisiin kokemuksiin ja niiden tilanteiseen tulkintaan. Tällainen tieto ei synny tyhjiössä vaan aina suhteessa muihin ihmisiin, materiaan, paikkaan ja aikaan. Jaettuna muistitieto on kollektiivista, ja se voi olla myös ylisukupolvista, jolloin ensikäden kokemuksen sijaan kyse on kerrottujen muistojen siirtymisestä. Käytämme pääosin kokemustiedon käsitettä, jonka ytimessä ovat tutkittavien ihmisten eletyn elämän kokemukset, muistot ja nykyhetkessä tapahtuva menneisyyden tulkinta. Kokemustieto tulisi nähdä tilanteisesti tuotettuna ja kontekstin huomioivana ymmärryksenä (esim. Latzko-Toth & Bonneau & Millette 2017). Kokemustiedon keräämisessä, analyysissä ja kääntämisessä tutkijalla on keskeinen rooli. Päätöksenteossa kokemustieto täydentää käytäntöjen ymmärtämisessä ja esimerkiksi palvelujärjestelmien kehittämisessä muita tiedonlajeja, kuten tilastoja, kun taas muistitieto linkittyy tiiviimmin historiaa ja menneisyyttä painottaviin tiedollisiin asetelmiin (esim. Vehkalahti & Jouhki tässä teoksessa).

Kokemustieto on usein aliarvostettu ja alihyödynnetty tiedonlaji erityisesti päätöksenteossa ja politiikkaa tukevan moniarvoisen tietopohjan rakentamisessa (Hennala & Melkas 2016). Tämä johtuu useista

tekijöistä. Ensiksi päätöksenteon tukena on perinteisesti totuttu hyödyntämään moninaista asiantuntijätietoa ja tieteellistä tietoa. Toiseksi kokemustiedon kääntäminen tieteelliseksi tiedoksi vaatii toimijoilta analyttisiä välineitä kokemuksen tiheyden (*thickness*) ymmärtämiseen ja tämän kontekstisidonnaiseen tulkintaan. Tämä tarkoittaa erityisesti tunteiden ja muistojen ymmärtämistä osana kokemusta. Kolmanneksi kokemustiedon episteemistä pohjaa ei ole useinkaan kriittisesti tarkasteltu tieteen piirissä, vaan kokemustieto ymmärretään usein vain yksilöiden mielipiteinä eikä laajempana tietopohjana ja inhimillisen kokemuksen ilmentäjänä (vrt. Rossi & Tuurnas 2021). Neljänneksi, jotta kokemustietoa voitaisiin paremmin hyödyntää esimerkiksi palveluorganisaatioissa ja yhteiskunnallisessa päätöksenteossa, tulisi ymmärtää, miten eri toimijat ylipäättään osaavat ja pystyvät hyödyntämään eri tietopohjia toiminoissaan (Ahlqvist & Sirviö 2019).

Kokemustiedon strategisesta merkityksestä kirjoittava Marella Hoffman (2020) painottaa, että sen avulla on mahdollista lisätä ymmärrystä, joka puolestaan auttaa ihmislähtöisten ja tarveperustaisten palvelujen kehittämisessä. Samalla saadaan aikaan moninaisten äänten kollaasi, jossa myös hiljaisten ryhmien ääni on mahdollista nostaa kuuluviin. Kokemustiedon avulla on mahdollista vaikuttaa yleiseen mielipiteeseen ja sen keräämisen eri prosessit voivat olla tutkimukseen osallistuville myös terapeutteja, vaikka tutkijat työskentelevätkin asiantuntijaroolistaan käsin, eivätkä lähtökohtaisesti ole terapeutteja. Kokemustiedon hyödyntämisen prosessi on myös kaksisuuntainen, eli se lisää keskinäistä ymmärrystä ja dialogisuutta yhteiskunnassa. (Hoffman 2020.) Kokemustiedon avulla globaaleja ilmiöitä voidaan tarkastella arjen ja paikallisuuden tasolta käsin, ja samalla kokemuksellinen arkitieto tulkitaan suhteessa teoreettiseen ja faktuaaliseen tietoon. (Fingerroos ja muut 2017; Lillbroända-Annala 2017.)

Tarkastelemme tässä luvussa maahanmuuttajanuorten kokemustietoa pakotettuun siirtymiseen liittyvistä asioista, tapahtumista, muistoista, tunteista ja arjen kohtaamisista. Hyödynnämme kohtaamisten analyysissä Erving Goffmanin (1959) ajatuksia arjesta näyttämönä, jossa itseä asemoidaan jatkuvasti suhteessa toisiin ihmisiin ja oman elämän rooleihin. Goffmanin teatterimaailmasta lainatun analogian mukaisesti

ihmiset ovat sosiaalisissa tilanteissa esillä näyttämöllä (*front stage*). Näyttämön vastakohtana on kulissien takainen alue (*back stage*), jossa on mahdollista irrottautua esityksen vaatimasta roolista, rentoutua tai suunnitella seuraavaa ”esitystä”. Kaikissa näissä sosiaalisissa tilanteissa ihmiselle on tärkeää toimia yhdessä, tulla ymmärretyksi ja hyväksytyksi. (Goffman 1959; Schulman 2017.) Goffmanin ajattelu on ohjannut myös analyysimme kohdennusta, sillä kaiken keskiössä on se, mikä tuntuu pieneltä ja vähäpätöiseltä (Luhtakallio 2012). Erityisesti vuorovaikutuksen dynamiikan tarkastelussa keskitymme erilaisten näyttämöiden ja välittäjien rooliin. Näin meidän on mahdollista seurata tiedon tuottamisen erilaisia käytäntöjä sekä tunnistaa kohtia, joissa tiedollisia käännöksiä erityisesti tarvitaan ja ketkä niissä ovat mukana.

David Schulman (2017) on päivittänyt Goffmanin teoreettisia ajatuksia nykyhetkeen, johon teknologinen kehitys on tuonut mukanaan monia uusia tapoja itsensä esittämiseen. Teknologian merkitys on näkyvissä myös omassa tutkimuksessamme. Taidetyöskentely toimi tilanteena (*setting*), jossa luotiin sosiaalisia kohtaamisia ja mahdollistettiin muistelua. Näissä tilanteissa toimintaa määrittävät materiaaliset kytkökset kuten mobiililaitteet, monenlaiset arvot, normit ja kulttuuriset käsitteet. Koska kyse oli eri kulttuuritaustoista tulevista nuorista ja työskenntelyn lähtökohtana oli monikulttuurinen vuorovaikutus, oli asetelma jo sinällään haastava niin nuorille itselleen kuin ohjaajillekin. Taidetyöpajoissa oli nähtävissä jatkuvaa liikettä näyttämöltä taka-alalle ja takaisin. Lisäksi näyttämö saattoi toimijasta riippuen muuttua taka-alaksi ja taka-ala puolestaan näyttämöksi. Teknologisen kehityksen mukanaan tuomat sosiaalisen median palvelut, kuten Snapchat, Instagram tai TikTok, loivat myös mahdollisuuden olla usealla näyttämöllä samanaikaisesti. Taidetyöpajojen sosiaalisen vuorovaikutuksen tilanteet antoivat meille tutkijoille mahdollisuuden havainnoida ja analysoida vuorovaikutuksessa syntyviä käytäntöjä sekä muistojen merkitystä osana tiedontuotantoa.

Väitämme, että kokemustiedon tuottaminen, kääntäminen ja hyödyntäminen päätöksenteossa vaatii sosiomateriaalisten ja kulttuuristen käytäntöjen ymmärtämistä osana kokemusten muotoutumista. Tarvitaan myös uusia helposti hyödynnettäviä metodeja näiden käytäntöjen tiheän kuvauksen luomiseen, tämän tiheyden ymmärtämiseen ja yksilöiden ja

yhteisöjen kokemusten ja niihin liittyvien merkitysten tulkintaan (esimerkiksi Latzko-Toth & Bonneau & Millette 2017). Näiden menetelmien pitäisi pystyä tunnistamaan kokemustiedon eri ulottuvuudet, kuten muistot, kokemuksiin liittyvät ei-kielelliset ja keholliset ilmaisut sekä näihin liittyvät tunteet (Korjonen-Kuusipuro ja Kuusisto 2019; Kuusisto-Arponen & Gilmartin 2019). Osoitamme, kuinka ymmärrys kokemustiedosta sosiaalisesti, tilallisesti ja ajallisesti kontekstiherkkänä ilmiönä on erityisen hyödyllistä, kun haluamme vaikuttaa yhteiskunnallisiin prosesseihin ja kehityskulkuihin (Dikeç 2017; Latzko-Toth & Bonneau & Millette 2017). Poliittikkaa tukevan tutkimuksen on myös oltava kiinni ajassa. Tämä osittain altistaa tutkimuksen tekemisen muutoksille, ja tutkijoiden on pystyttävä reagoimaan tutkimuskentän ja tutkittavan ilmiön äkkinäisiinkin muutoksiin. Kun pyrkimyksenä on tarjota politiikan kehittämiseksi tukea käsitteellisen ymmärryksen perustalta, tutkimustieto on lisäksi sovitettava yhteen soveltajien käsitteistön ja joskus jopa institutionaalisen toimintakulttuurin kanssa. Näitä tiedon käännöksiä erittelemme empiirisen aineistomme avulla.

Yksin tulleet oman elämänsä asiantuntijoina

Erityisesti vuosina 2015–2017 Suomesta ilman huoltajaa turvapaikkaa hakevien alaikäisten määrän suuri vaihtelu aiheutti ongelmia vastaanottovaiheen majoituksessa, turvapaikkahakemuksien käsittelyssä ja kuntapaikkojen järjestämisessä oleskeluluvan myöntämisen jälkeen. Nuorten arkea kuormittivat muun muassa menneisyyden traumaattiset kokemukset, vastaanottovaiheen asumisyksiköiden sulkemisista johtuvat nuorten siirtymiset Suomen sisällä ja pitkittyneet hallinnolliset prosessit. Tällaisessa elämäntilanteessa kuormitusta aiheuttavat myös yleinen epävarmuus omasta tulevaisuudesta, huoli mahdollisesti kotimaahan jääneen perheen tilanteesta ja pelko kielteisestä oleskeluluvasta tai sen jatkosta Suomessa. Yksin maahan tullut nuori tarvitsee paitsi turvallisen fyysisen myös sosiaalisesti hyväksyvän ympäristön, jonka avulla kotoutuminen uuteen maahan voi alkaa. Hän tarvitsee luotettavia aikuisia ja ennen kaikkea ystäviä uudessa kotimaassa. (Kuusisto-Arponen 2015;

Kuusisto & Korjonen-Kuusipuro 2018). Vaikka Suomessa ilman huoltajaa saapuvien lasten ja nuorten hoivantarpeeseen on pääsääntöisesti pystytty vastaamaan riittävästi, on hoivakäytännöissä ja niitä ohjaavissa laeissa paljon kehitettävää, jotta yksin tulleiden hyvinvoinnin pitkäjänteinen turvaaminen olisi mahdollista (Kuusisto-Arponen 2016, 36–38).

Yksin tulleet nuoret nähdään usein oman menneisyytensä uhreina silloinkin, kun he ovat palveluiden käyttäjiä ja aivan tavallisia nuoria kuten muut ikätoverinsa. Tällöin nuoren toimijuus määrittyy ensisijaisesti yksin tulleet maahanmuuttajana ja sosiaalisen tuen tarpeen kohteena eikä oman elämänsä aktiivisena toimijana. Tästä syystä tutkijoina tarkoituksemme oli nimenomaan ymmärtää nuorten moninaisia maailmoja ja osoittaa, kuinka heillä on omassa elämässään paljon erilaisia taitoja ja resursseja (Kuusisto & Korjonen-Kuusipuro 2018). Näin on mahdollista irtautua uhriuttavasta puheesta ja pyrkiä nuorten toimijuuden positiiviseen tunnistamiseen (ks. myös Häkli & Kallio & Korkiamäki 2015). Erityisen tärkeää on, että sosiaalinen ympäristö sitoutuu omalla toiminnallaan tukemaan nuorten kykyjä ja tavoitteita. Esimerkiksi yhteisen taidetyöskentelyn avulla voidaan tukea nuorten itsetuntemusta, sosiaalisia taitoja ja yhteiskunnallista osallisuutta.

Metodologisesti oleellinen kenttätyömme lähtökohta oli taidetyöskentelyn yleinen tavoite, jossa nuoren ja ohjaajan kohtaaminen syntyy mielihetimiten ja arvojen esille tuomisen ja keskustelemisen kautta. Työskentelyssä korostettiin kunkin osallistujan vapautta ilmaista itseään ja identiteettiään. Lisäksi taidetyöskentelyllä pystyttiin ylittämään kielellisiä rajoitteita, koska taiteelliset menetelmät pohjautuivat myös keholliseen ilmaisuun. Tällöin kokemukset ja yhteys ympäröivään maailmaan syntyvät kehon kautta. Monikulttuurisen ryhmän takia työskentelytapamme oli tärkeä, sillä se mahdollisti sanattoman dialogin syntymisen sellaisenkin nuorten kesken, joilla ei ollut yhteistä kieltä (ks. myös Kivijärvi 2015). Taidetyöskentely voikin parhaimmillaan mahdollistaa irrottautumisen tavanomaisista ja jopa leimaavista tai stereotyyppisistä yhteiskunnallisista määrittelyistä ja rooleista. Keholliseen ilmaisuun liittyy kuitenkin aina kulttuurisia erityispiirteitä, jotka voivat vaikeuttaa dialogin syntymistä (ks. Savolainen & Taavetti tässä teoksessa). On myös muistettava, että yhdessä työskentely voi tuoda pintaan monenlaisia vaikeutakin

muistoja, joita erityisesti haavoittuvien ryhmien kanssa työskentelevien tulisi osata tunnistaa ja käsitellä. (Hubbard & Backett-Milburn & Kemmer 2001; Whyte 2017, 685–686; ks. myös Laurén & Jaago tässä teoksessa.) Nämä reunaehdot huomioiden on mahdollista tunnistaa ja tukea uudenlaisen ylikulttuurisen kuulumisen ja toimijuuden syntymistä.

Kohtaaminen ja yhdessä tekeminen metodologisena asenteena

Alkuvuodesta 2017 osallistuimme kolmen tutkijan voimin nuorten RIMLAB-musiikkityöpajoihin, joiden tavoitteena oli järjestää yksin tulleille turvapaikanhakijanuorille ja suomalaisille nuorille yhteistä toimintaa. Osallistuimme kahteen eri RIMLAB-musiikkipajaan, jotka koostuivat kahtena ja kolmena päivänä nuorisotaloilla järjestetyistä koko päivän mittaisista sessioista. Paikalla oli jokaisella kerralla viidestä kymmeneen nuorta, vertaisohjaajia sekä ohjaajina toimivia musiikin ammattilaisia. Ensimmäisessä työpajassa kaikki nuoret olivat maahanmuuttajataustaisia, toisessa työpajassa osallistujina oli sekä maahanmuuttajataustaisia että taustaltaan suomalaisia nuoria. Taiteellinen toiminta nähtiin keinona, jonka avulla jokainen osallistuja saattoi tuoda esille omia ajatuksiaan ja kokemuksiaan. Musiikkipajat alkoivat yhteisellä jutustelulla, jota seurasi sanalämmittely, jossa jokaisen osallistujan tuli kirjoittaa itselleen 100 sanan lista valitsemallaan kielellä. Kun sanalista oli valmis, kukin sai halutessaan lukea omalta listaltaan valitsemansa sanat ääneen ja ohjaaja poimi fläppitaululle näistä sanoista koostetun yhteisen listan. Tämän avulla ryhdyttiin yhdessä rakentamaan riimiesimerkkejä. Alkulämmittelyn jälkeen jokainen osallistuja sai joko pienissä ryhmissä tai yksin jatkaa sanoituksen kanssa työskentelyä. Työskentelyn aikana ohjaajat kiersivät ryhmien ja yksittäisten henkilöiden luona. Päivän aikana oli myös yhteisiä hetkiä, jolloin syötiin ja juteltiin. Kun toisen ja kolmannen päivän aikana kappaleet alkoivat valmistua, niitä hyräiltiin, laulettiin, soitettiin ja miksattiin studiossa yhdessä musiikin ammattilaisten kanssa. Työpajojen lopuksi valmiit kappaleet kuunneltiin yhdessä.

Metodologisesti työskentelymme nojasi etnografiaan, jossa painottui osallistumisen kautta syntyvä tiivis vuorovaikutus ja mahdollisuus näin tehdä näkyväksi ilmiökentän moniäänisyyttä. Olimme työpajoissa aktiivisia osallistujia ja toimimme tarvittaessa työpajan ohjaajien apukäsinä. Annoimme tälle menetelmällemme nimen ”yhdessä tehden” (*doing with*) (ks. Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto & Tuominen 2019). Teimme havaintoja työskentelyn ohessa ja valokuvasimme työskentelyä, mikäli osallistujat sen sallivat. Emme tehneet erillisiä haastatteluja, vaan jutustelimme nuorten kanssa työskentelyn aikana pyrkien kuitenkin olemaan häiritsemättä musiikin tekemistä. Näitä keskusteluja tai työskentelyä ei nauhoitettu, mutta valmiit musiikkiesitykset taltioitiin. Etnografiaan pohjautuvan havainnoinnin ja näistä kirjoitettujen muistiinpanojen avulla meidän oli mahdollista hahmottaa maahanmuuttajanuorten muistoja ja kerrontaa (ks. Fingerroos 2010) sekä selittää sellaisia heidän arjessaan esille tulevia ilmiöitä, jotka eivät ole yksiselitteisiä tai mitattavissa (ks. Hämeenaho & Koskinen-Koivisto 2014, 27).

Tutkijoina tekemiemme havaintojen kirjaaminen yhteiseen kenttätyöpäiväkirjaan jokaisen työpajan jälkeen oli tärkeä osa kokemustiedon tuottamisen prosessia. Käytimme havaintojen kirjaamisessa kahden sarakkeen mallia (ks. Kuusisto-Arponen 2016). Ensimmäiseen sarakkeeseen kirjattiin päivän tapahtumat ja nuorten kanssa käydyt dialogit. Toiseen sarakkeeseen kirjattiin kunkin tutkijan omat kenttätöystä nousevat havainnot, tuntemukset, ajatukset ja pohdinnat. Ensimmäisen sarakkeen kuvaus tapahtumista pyrittiin kirjoittamaan mahdollisimman kattavasti. Siihen kirjattiin työpajojen ohjaamiseen liittyviä huomioita, nuorten keskinäistä kanssakäymistä, nuorten ja tutkijoiden dialogia sekä havaintoja nuorten kehollisesta läsnäolosta. Jokaisen tutkijan itsenäisesti kirjoittamat reflektiot täydensivät olemisen ja tekemisen arkisia kuvauksia. Niiden avulla tallensimme omia tuntemuksiamme sekä kävimme tutkijoina havainnointiemme pohjalta keskustelua ristiriitaisista tilanteista ja eriävistä ymmärryksistä. Tutkijoiden omissa reflektoinneissa näkyi myös kenttätöön henkinen kuormittavuus ja erilaisten tunteiden jatkuva läsnäolo (Kuusisto-Arponen 2016; Suopajarvi ja muut 2019). Kenttätömuistiinpanojen lisäksi tutkimusaineistoomme kuului valokuvia ja videoita, joihin tallentui nuorten kehollista ilmaisua, esimerkiksi

tanssia, eleitä ja ilmeitä. Työpajoissa syntyneet musiikkikappaleet ja niiden sanoitukset olivat keskeinen osa aineistoamme, sillä niiden kautta nuoret yhdessä kertoivat heille merkityksellisiä asioita (ks. kuva 5).

Metodologisesti yhdessä tekeminen ja kohtaamisten mahdollistaminen oli kenttätöössämme erityisen tärkeää kolmesta syystä. Ensiksi pohdimme, millaista kokemustietoa taidelähtöisellä työskentelyllä oli mahdollista tuottaa erityisesti yksin tulleiden nuorten elämismaailmasta ja heidän arjestaan. Tavoitteemme oli nimenomaan ymmärtää nuorten moninaisia maailmoja ja osoittaa, kuinka heillä on omassa elämässään paljon erilaisia elämäntaitoja ja resursseja. Toiseksi yksin tulleiden ja suomalaisten nuorten kohtaamisista oli olemassa erittäin vähän tutkimustietoa. Sosiaalisten tilanteiden fasilitointi taidetyöskentelyn keinoin mahdollisti havaintojemme mukaan nuorten kohtaamisia sekä monikiekkistä kommunikaatiota, joka selkeästi tuki nuorten kuulumisen tunteen ja keskinäisen solidaarisuuden syntyä. Kolmanneksi kohtaamisissa syntyvä tieto oli moniaistillista, eikä sitä voi tästä syystä ymmärtää yksinomaan kielellisesti tuotettuna kertomuksena, vaan sitä tulee tarkastella myös kehollisena tietämisinä. Hyödyntämämme etnografinen lähestymistapa voidaankin ymmärtää pyrkimyksenä kehittää kokemusperäisen ja moniaistillisen tietämisen tapoja (Aromaa & Tiili 2014, 259). Esimerkiksi empaattisuuden ja kehollisen tiedon avulla voidaan tuoda tietoisuuteen osallistujien välisissä kohtaamisissa esiin nousevia asioita, joille ei välttämättä löydy sanallisia vastineita (Aromaa & Tiili 2014, 261; Wikan 1992, 463.)

Tiedon yhteistuottamisen käytännöt

Empiirinen analyysimme musiikkityöpajoista osoittaa, millaista nuorten kokemuksiin pohjautuva tieto voi olla ja kuinka nämä fragmentaariset kertomukset kuulumisesta tarvitsevat tiedon yhteistuottamista ja yhdessä tekemistä, jotta niitä on mahdollista hyödyntää laajemmin. Suomalaistaustaisista nuorista lähes kaikki olivat osallistuneet jo aiemmin musiikkityöpajoihin oman kiinnostuksensa innoittamana. Maahanmuuttajanuoret tulivat musiikkipajoihin heille kotouttamistoimintaa

organisoivan kansalaisjärjestön kautta, eikä heillä ollut aikaisempaa kokemusta musiikin tekemisestä. Työpajan alussa nuoret olivat iloisia ja innostuneita, vaikkakin hieman jännittyneitä uudesta tilanteesta. Nuorten erilaisista kielellisistä taustoista johtuen työpajan tavoite ei heti auennut osallistujille, vaan he loivat toisiinsa ihmetteleviä silmäyksiä. Mukana olleet vertaisohjaajat tulkkasivat mahdollisuuksien mukaan nuorille työskentelyn pääperiaatteita dariksi, farsiksi, englanniksi ja arabiaksi. Samoin asioita selitettiin suomeksi usealla eri tavalla, ja nuoret itse käyttivät älypuhelimiaan sekä erilaisia käännohjelmia omien kysymystensä selventämiseen.

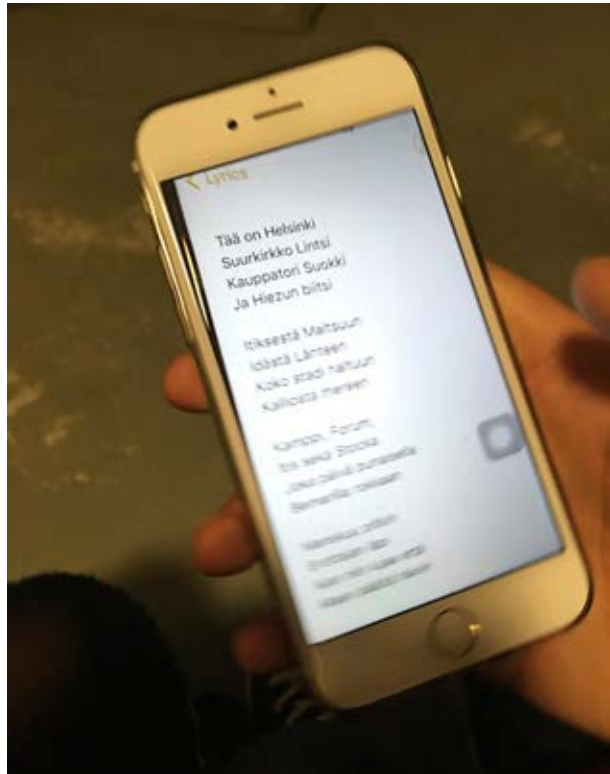
Lämmittelyksi tarkoitetun sanaharjoituksen aikana havaitsimme, kuinka muistot ja muisteleminen kietoutuivat osaksi kokemustietoa: sanojen joukossa oli monia nuorten pakotettuun siirtymiseen liittyviä sanoja ja tunneilmauksia, kuten *äiti, isä, perhe, entinen kotimaa, ikävä ja yksinäisyys*. Sanaharjoituksen jälkeen nuoret jaettiin kahteen ryhmään sukupuolen perusteella ja ryhmät siirtyivät omiin tiloihinsa jatkamaan työskentelyä. Tämä toive ryhmäjaon toteuttamisesta sukupuolen mukaan ei tullut nuorilta itseltään, vaan toimintaa järjestävän tahon edustajilta, jotka perustelivat asiaa kulttuurisensitiivisyydellä. Tutkijat, ohjaajat ja musiikintekijät jakautuivat nuorten mukana eri ryhmiin, mutta he myös liikkuivat ryhmästä toiseen seuratessaan työskentelyn etenemistä. Nuorten naisten ryhmässä oli vain kolme jäsentä. Heistä kaksi puhui hyvää suomea, mutta kolmas vain englantia. Tästä syystä he eivät aluksi saaneet toisiinsa yhteyttä, vaikka ymmärsivät yksittäisiä sanoja toistensa puheesta. Ohjaajat auttoivat, kyselivät ja kannustivat työskentelyssä eteenpäin. Työpajan kulku kuvastaakin oivallisesti sosiomateriaalista vuorovaikutusta, jossa oma roolinsa oli erilaisilla sosiaalisilla ja kulttuurisilla käytänteillä (ryhmiin jakautuminen, eri kielten hyödyntäminen, yhdessä työskentelyn tavat) ja teknisillä laitteilla (mobiililaitteet, käännohjelmät).

Vaikka yhteinen kieli yhdisti nuorten miesten ryhmää, heidänkin oli vaikea päästä sanalistaista eteenpäin riittävästi tekemiseen. Listan sanat oli kirjoitettu pääosin suomeksi ja siellä vilahteli sanoja kuten *rakkaus, tytöt, BMW* ja *aamu*. Listoissa oli myös paikannimiä, kuten *Helsinki* ja *Kotka*, sekä perheeseen ja ystäviin liittyviä sanoja. Noin tunnin jälkeen

kaksi vertaisohjaajaa otti heidät huomaansa, ja musiikkikappaleen tekeminen käynnistyi alusta uudelleen. Osallistujat katsoivat puhelimitaan videoita, etsivät kappaleelleen sopivaa tyylilajia, rytmiä ja ideoita musiikkivideoonsa. Näillä videoilla näytti olevan yhteys nuorten aiempaan elämään. Yksi osallistujista löysi YouTube-palvelusta kappaleen ”Tehran is here” ja poimi sen inspiraatioksi. Koko ryhmä innostui ajatuksesta. Nuoret alkoivat listata sanoja, käänsivät niitä toisilleen ja alkoivat samalla pohtia myös sanojen rytmitystä ja kappaleen kulkua. Kappaleen nimeksi tuli ”Tää on Helsinki”. Darin- ja suomenkieliset riimit alkoivat syntyä. Alkuperäisen kappaleen sanoituksen uudelleenriittäminen suomeksi havainnollisti idullaan olevia kuulumisen säikeitä. Sanoitus yhdisti toisiinsa nuorten entisten asuinympäristöjen tärkeitä paikkoja ja uuden kotipaikan maantieteellisiä sijainteja, jotka lopulta sulautuivat yhteen monikielisyyden ja yhteisen tekemisen kautta. Nuorten entisen kotimaan kulttuuripiiristä malliksi valittu kappale korosti aiemman kodin muistelua ja muistamista, kun taas uudet sanat todensivat uuden paikan ja uuden elämän tärkeitä asioita nuorten elämässä.

Omaa kappaletta pähkäillessään pojat istuivat isossa avoimessa tilassa saman pöydän ääressä. Heitä ympäröi useiden aikuisten joukko, jotka seurasivat, kannustivat ja välillä myös ohjailivat tilannetta. Osa aikuisista puheli myös keskenään. Yhtäkkiä yksi nuorista pyysi kaikkia aikuisia poistumaan yhtä darin kieltä osaavaa vertaisohjaajaa lukuun ottamatta, koska nuoret kokivat, etteivät pystyneet keskittymään kappaleen tekemiseen. Nuoret osoittivat näin erityistä rohkeutta, mikä kertoo heidän tilanteisesta toimijuudestaan. Tulkitsimme tilanteen Goffmanin (1959) ajatusta mukaillen hetkeksi, jolloin nuoret ottavat näyttämön vahvemmin haltuunsa ja aikuiset siirtyvät konkreettisestikin tapahtumien näyttämöltä taka-alalle. Nuoren rohkea pyyntö aikuisille voidaan nähdä myös osoituksena luottamuksen ilmapiiristä, jossa toiminta tapahtui. Näissä tilanteissa me tutkijat mietimme erityisesti omia roolejamme musiikkipajoissa: koimme ajoittain olevamme ulkopuolisia, ylimääräisiä, jopa tungettelevia, vaikka olimme osa tiedon yhteistuottamisen dynamiikkaa.

Kolmantena päivänä työpajan tila vaihtui ja nuoret sulkeutuivat studioon äänittämään kappaleitaan. Tämä muutti kohtaamisten ja yhteisen tekemisen logiikkaa. Ajoittain nuoret pyysivät yhä aikuisia poistumaan,

Kuva 5.
Nuoret rakensivat
kuulumisen
säikeitä
sanoitusten avulla.

jotta he saisivat työskennellä rauhassa. Me tutkijat kävimme keskusteluja yksittäisten nuorten kanssa taukojen aikana ja pyrimme olemaan hyödyksi esimerkiksi ruokaa laittamalla. Roolimme tiedon yhteistuottamisessa muuttui työpajapäivien aikana toiminnan mahdollistajasta ja toimintaan rohkaisemisesta kuuntelijaksi ja sivusta seuraajaksi, kun nuoret ottivat musiikin tuottamisen näyttämön haltuunsa ja työstivät ajatuksiaan osittain tutkijoiden katseiden tavoittamattomissa. Osa nuorista ja (vertais)ohjaajista kävi kertomassa meille taka-alalle jääneille tutkijoille studiossa tapahtuvista asioista. Näissä tilanteissa nuoret olivat luoneet uuden etualan oman aktiivisen toimijuutensa korostamisen merkiksi. Sinne vertaisohjaajat olivat kuitenkin tervetulleita, mikä mahdollisti heidän välittäjäroolinsa tiedon rakentumisessa.

Musiikin luomisen tilanteissa yksilöiden moninaiset ja moniaistilliset kokemukset ja tarinat sekä muistoissa että käsillä olevassa hetkessä kietoutuivat osaksi vyyhtimäistä kokonaisuutta, joka koostui monenlaisista säikeistä ja rönsyili moneen suuntaan (ks. esim. Kinnunen 2017, 40). Näitä oli usein mahdotonta litistää yhdeksi alusta loppuun sujuvasti eteneväksi kertomukseksi (kertomusten katkelmista ks. myös French 2020). Musiikkia tehdessään nuoret jakoivat omia kokemuksiaan ja muistojaan lyhyinä, fragmentaarisina katkelmina. Kokemukset ja muistot saattoivat kiteytyä jopa yhteen sanaan, ilmeeseen tai eleeseen. Kielellistä ja kehollista kerrontaa syntyi, kun nuori ja tutkija katsoivat esimerkiksi videon yhdessä tai jutustelivat ruokailun lomassa. Musiikin tekeminen itsessään oli myös kehollisesti kokonaisvaltaista. Tämän huomasi kappaleiden nauhoittamista seuratessa: nuoret tanssivat ja liikkuivat rytmin tahdissa. Tällaisen vyyhtimäisen kokemustiedon tallentaminen ja analyysi vaatii tutkijoilta herkkyyttä nähdä sosiaalisen vuorovaikutuksen pieniäkin yksityiskohtia ja toisaalta kokemusten fragmentaarisuuden hyväksymistä.

Musiikkipajojen lopputuloksena syntyi kaksi kappaletta, joista toinen, ”Älä sure minua”, on katsottavissa Yle Areenassa (RIMLAB. Älä sure minua). ”Tää on Helsinki” -kappaletta ei koskaan julkaistu. Kappaleen tehneiden poikien omaa toivetta ei kuunneltu, vaan nuoret yhteen tuonut järjestö päätti, ettei kappaletta julkaista. Kappaleen julkaisematta jättäminen herättää myös eettisen kysymyksen niin kutsutuista tiedon portinvartijoista, joilla tarkoitetaan tahoja, jotka voivat kontrolloida millaista kokemustietoa tietystä ryhmästä välitetään ja kuka tätä tietoa saa välittää edelleen (Leonard 2007).

Kokemusasiantuntijat ja välittäjät: tiedon tuottamisesta tiedon käännöksiin

Seuraavaksi käsittelemme muistoihin ja kokemuksiin pohjautuvan tiedon yhteistuottamiseen liittyvien inhimillisten ja materiaalien kohtaamisten merkitystä. Aineistomme kokemusasiantuntijoina yksin tulleet maahanmuuttajanuoret olivat tiedontuottamisen avainhenkilöitä.

Yhtä tärkeässä roolissa olivat myös niin kutsutut inhimilliset välittäjät eli työpajojen ohjaajat, vertaisohjaajat, musiikkituottajat sekä tutkimustiimin jäsenet. Materiaalisina välittäjinä toimivat nuorisotilat, nauhoitusstudiot välineineen ja monet muut tekniset tarjoumat, kuten älypuhelimien kautta käytettävät erilaiset sovellukset, kuten riimi- ja synonyymisanastot, kielikäännohjelmat sekä valmiit rytmiarkistot. Kokemustiedon tuottaminen, analyysi ja hyödyntäminen vaativatkin juuri näiden sosiomateriaalisten vyyhtien ymmärtämistä osana tiedontuotantoa. Tieto, kuten myös muistelu ja muistaminen, rakentuvat aina nykyhetkestä käsin vuorovaikutuksessa ympäröiviin ihmisiin, paikkoihin ja esineisiin (Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto-Arponen 2017; Korkiakangas 2005; Savolainen & Lukin & Heimo 2020.) Näin ajateltuna kyse on siis aina tiedon tuottumisesta erilaisissa sosiomateriaalisissa suhteissa.

Eri kulttuureista tulevien nuorten vuorovaikutuksen syntyymiseen vaikuttavat merkittävästi fyysiset tilat, sosiaaliset ennako-odotukset sekä vuorovaikutustilanteiden fasilitointi. Fyysisinä tiloina nuorisotalot mahdollistivat oleilun, yhdessä tekemisen, mutta myös omaan rauhaan vetäytymisen:

[Nuorisotalo X] on tilana ihan omanlaisensa – pieniä huoneita: mummonkammari ja pari muuta studiohuonetta. Lisäksi on yhteinen ”olohuone” ja keittiö, joka on myös radiohuone. Nuori kertoo meille, kuinka siitä tehdään nettiradiota, johon kuka tahansa voi mennä mukaan. Käytävillä on graffiteja, muutakin taidetta ja kitaroita. Seinät ovat kirkkaan väriset ja oleskelutilat sisutettu kivasti (Kenttämuistiinpanot 27.5.2017).

Nämä puitteet ja oletetut käyttäytymiskoodistot olivat kokemuksemme mukaan hyvin erilaisia verrattuna esimerkiksi kouluissa aiemmin tekemiimme taidetyöpajoihin (Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto-Arponen & Tuominen 2019), joissa koulun normit ja käytänteet olivat suomalais-taustaisille nuorille tuttuja, mutta maahanmuuttajanuorille vieraita. Taidetyöpajoissa keskiössä oli heti musiikin tekeminen, ja vapaa-aikaan suunnitelluissa nuorisotiloissa osallistujat olivat tilallisten koodistojen haltuunoton suhteen samanlaisessa asemassa. Nuoret tekivät omia jut-

tujan, auttoivat toisiaan ja pyysivät ohjaajilta apua. Keskusteluja käytiin musiikin tekemisen ohella monista aiheista: elämästä yleensä, nuoruudesta, haaveista, omien ajatusten esittämisestä biisien kautta, peloista ja ahdistuksesta. Tila muovautui jatkuvasti myös nuorten oman tekemisen kautta uudenlaiseksi: milloin syötiin, riimiteltiin yhdessä, kirjoitettiin hiljaa kertosaiteita tai kuunneltiin toisten demonauhoituksia.

Erytisen mielenkiintoinen rooli tiedontuotannon mahdollistamisessa oli vertaisohjaajilla sekä niillä nuorilla, jotka toimivat tulkkeina ystävilleen. Nämä välittäjät tulivat usein samoista kulttuuritaustoista kuin työpajojen maahanmuuttajanuoret. Näin heillä oli mahdollisuus käyttää nuorten kanssa heidän kotikieltään ja esimerkiksi selventää tehtävänäntoja ja leikitellä riimien luomisessa yhdessä. Samoin vasta vähän aikaa maassa olleet nuoret tukeutuivat niihin nuoriin, joiden kielitaito oli kehittynyt pidemmälle kuin heidän omansa. Nuoret toimivat tulkkeina toisilleen, kun tarvittiin ”asiantuntijaa” välittämään viestiä tai selittämään jotakin epäselvyyttä työpajojen ohjaajien kanssa. Vaikka viestiä tulkatesa on aina mahdollisuus väärinymmärrykseen tai jopa vallan käyttöön, toivat vertaistulkit toiminnallaan esille tärkeän tiedontuottamisen reunaehdon työpajoissa: monikielisyden salliminen tuki ja vahvisti nuorten ylikulttuurista toimijuutta.

Työpajoissa tämä näkyi esimerkiksi niin, että nuoret saattoivat jopa varmistaa ohjaajilta, onko heidän mahdollista yhdistellä osaamiaan eri kieliiä. Tämä epävarmuus kuvastaa sitä, ettei Suomessa liiemmin ole monikielisyyttä tukevia areenoja ja nuoret ovat oppineet itse säätelemään kielillisiä resurssejaan eri elämänsä konteksteissa. Kuten eräs työpajan vertaisohjaajista kertoi: ”haluan kunnioittaa sitä paikkaa missä oon ja teen sen kielistä musiikkia”. Työpajan aikana hän sujuvasti tulkasi ja jutusteli monilla kielillä, mutta päätyi aina sanomaan meille tutkijoille ja ohjaajille, kuinka hänen ensimmäinen kielensä on suomi. Eräs työpajaohjaaja kommentoikin, että tiesi monta nuorta, jotka kotioven suljetuaan ulos lähtiessään puhuivat vain suomea myös samalta kielialueelta tulevien nuorten kanssa. Näin he omasta mielestään tulivat vähemmän leimatuiksi muiden silmissä ja kokivat enemmän kuuluvuutta suomalaiseseen yhteiskuntaan. (Kenttämuistiinpanot 28.5.2017)

Seuraamalla taidetyöpajoissa syntyvää ja tapahtuvaa vuorovaikutusta havaitsimme, että vuorovaikutustilanteiden tukeminen vaatii erityistä sosiaalista silmää työpajojen ohjaajilta. Viralliset työpajaohjaajat, vertaisohjaajat sekä musiikkituottajat vetivät taiteellista prosessia ja samalla ohjasivat sosiaalista tilannetta ja luottamuksen syntymistä. Nämä välittäjät loivat työpajojen hengen ja mahdollistivat nuorten luovan prosessin. Ohjaajat kiersivät nuoren luota toiselle ja ryhmän fasilitointi jatkui läpi koko työpajan. Nuorten ohjaus oli hyvin yksilöllistä ja keskusteluja käytiin ammattimaisesti musiikin tekemisen eri teemoista sekä laajasti kunkin nuoren elämästä. Nuoret vaativat välillä paljon huomiota ja tukea päästäkseen eteenpäin. Toisaalta nuorille oli taattava mahdollisuus vetäytyä omiin oloihinsa, jotta taiteellinen ja sosiaalinen tilanne sai elää nuorten määrittelemissä raameissa. Goffmanin (1959) ajatusta seuraten yhteisen tiedontuotannon näyttämöllä jaettu kokemustieto nuorten elämäntilanteista tuli välittäjille, kuten tutkijoille, näkyväksi ja edelleen jalostettavaksi. Nuorten vetäytyminen joko siirtymällä fyysisesti pois yhteisen tiedontuotamisen näyttämöltä tai vaihtamalla kieltä sellaiseksi, jota suomea puhuvat aikuiset eivät osanneet, osoittaa muistojen ja kokemustiedon aina sisältävän osa-alueita, johon kaikilla ei ole suoraan pääsyä.

Tutkimuksen onnistumisen kannalta oli tärkeää, että nuorten keskinäinen vuorovaikutus sai tilaa. Tutkijoina meidän täytyi hyväksyä, että olimme ajoittain taustalla, emmekä aina päässeet kaikkiin yhteiskehittelyn tilanteisiin mukaan. Tällöin muut tilanteessa läsnäolleet tiedonvälittäjät, kuten vertaisohjaajat ja musiikkituottajat, olivat keskeinen osa tutkijoiden ymmärryksen rakentamista. Vietimmekin osan ajasta heidän kanssaan keskustellen ja työpajan antia pohtien, ja tämä mahdollisti aineistomme rikkaan ja moniäänisen analyysin tutkimuksen myöhemässä vaiheessa, kun loimme toimintamalleja poliittisen päätöksenteon tueksi. Näitä tiedollisia siirtymiä ei olisi ollut mahdollista rakentaa ilman kokemustiedon kautta saavutettua ymmärrystä ja välittäjien mahdollistamia tiedollisia käännoiksiä.

Kokemustiedon tuottaminen ja sen kääntäminen tieteelliseksi tiedoksi tai päätöksenteon tueksi vaatii kuvaamiemme tilheiden ja kontekstisidonnaisten käytäntöjen tunnistamista. Samoin on tärkeää ymmärtää

eri rooleissa olevien välittäjien merkitys ja analysoida sitä suhteessa kerättyyn aineistoon. Yhteisöllinen ääni pohjautuu aina yksilöiden intersubjektiivisiin kokemuksiin, mutta tutkijan analyttisen tulkintakehyksen uskottavuutta lisää nimenomaan aineiston toimijoiden, tekemisten ja sanomisten ristiinluenta. Kokemustiedon kääntäminen päätöksenteon tueksi vaatii tutkijoilta edellä kuvaamamme tiedon keräämisen, kontekstoimisen ja analyysin lisäksi tiedollisen siirtymän. Tiedollisella siirtymällä tarkoitamme uusien toimintamallien ja tietopohjan rakentamista päätöksenteon tueksi. Yhdistämällä useiden keräämiemme aineistojen tuloksia (mukaan lukien asiantuntijahaastattelut ja ulkomaille kohdistuneet tutustumiskäynnit yksin tulleiden järjestöihin) työpajojen havaintoihin rakensimme sosiaalisen tuen konseptin, jonka nimesimme ”Yhdessä – yksin tulleiden tukiverkko” (Korjonen-Kuusipuro ja muut 2018). Mallin ajatuksena oli tukea yksin maahan tulleiden nuorten toimijuutta, lisätä nuorten elämään merkityksellisiä sosiaalisia suhteita ja poistaa yksinäisyyttä. Yhdessä-konsepti kokosi yhteen nuoret ja muut toimintaa tukevat ja mahdollistavat tahot. Tämä jalkautettiin kansalaisjärjestöjen ja ministeriöiden avustuksella vapaasti toimijoiden hyödynnettäväksi. Osia konseptista on hyödynnetty muun muassa SPR:n vaikuttajatiimin Yksin tulleet -toiminnassa.

Kokemustiedon käänöksillä kohti eettisesti kestävästä yhteiskuntaa

Millaista kokemustietoa saimme kerättyä musiikkityöpajoissa yksin tulleiden nuorten arjesta? Taidetyöskentely oli oivallinen tapa ymmärtää nuorten sisäisiä maailmoja, kerätä kokemuksellista tietoa ja havainnoida sosiaalisen vuorovaikutuksen ilmentymistä ja kehittymistä. Useissa tilanteissa keskustelu nuorten kanssa oli arkista, jokapäiväisiin tilanteisiin liittyvää jutustelua. Tällaiset tilanteet saattoivat kuitenkin yhtäkkiä muuttua hyvinkin syvällisiksi ja esille saattoi nousta menneisyyden traumaattisia kokemuksia tai omaan kotimaahan liittyvää suurta kaipuuta, joka ilmeni myös kehollisina kokemuksina. Yhteinen taidetyöskentely herätteli nuoria pohtimaan kuulumisen moninaisuutta omassa arjes-

saan. Erityisesti se antoi nuorille tilaa ilmaista vahvaa kuuluvuuden tunnetta entiseen kotimaahansa ja orastavaa kuulumistaan uuteen yhteiskuntaan. Nuoret kuuluivat selvästi kahteen paikkaan, ja pakotetusta siirtymisestä johtuva liikkeelläolo näkyi heidän kokemuksissaan ylikulttuurisena toimijuutena. Tämä ilmeni lisäksi muistojen peilaamisena eri aika-tilallisissa konteksteissa: siellä/silloin, täällä/nyt.

Perinteisessä mielessä toteutettua havainnoivaa etnografiaa on arvoiteltu ”objektivoivasta kuvauksesta” (Salo 2007, 227; ks. myös Behar & Gordon 1995), jolla on tarkoitettu sitä, että tutkijan ääni on ikään kuin kaikkietävä ja hän antaa subjektin äänen tutkittavilleen vain valikoidusti. Omissa kenttätöissämme pyrimme välttämään objektivoivaa kuvausta yhteistoiminnallisuuden keinoin. Taidetyöpajat olivat ilmaisukanavia sille, kuinka nuoret kokivat ympäröivän maailman ja valitut työmenetelmät rakentuivat jo lähtökohtaisesti nuorten osallisuuden varaan.

Näkemyksemme mukaan kokemustiedon hyödyntäminen vaatii kokemusasiantuntijoiden kanssa tehdyn tiedon tuottamisen lisäksi välittäjien roolin tunnistamista ja sen arvioimista, millaisia vaikuttimia ja lähtökohtia tiedon jatkohyödyntämiseen liittyy. Muistot ja kokemukset eivät ole suoraan käytettävissä päätöksenteossa. Empiirisen aineiston ristiinluennan ja analyysin kautta on kuitenkin mahdollista tuoda erilaisia vaihtoehtoja päätöksenteon tueksi. Tämä lähestymistapa ei aina sovi yhteen sen kanssa, että päätöksenteon tueksi tarkoitettun tiedon tulisi olla mahdollisimman tiivistä, kohdennettua ja yksiselitteistä.

Kokemustiedon hyödyntämisen ytimessä ovatkin tiedon kääntämisen periaatteet. Esitämme koontina viisi tiedon kääntämisen lähtökohtaa. Ensiksi yksilöiden ja ryhmien kokemusten tallentamisessa huomion tulee keskittyä erilaisten käytäntöjen tunnistamiseen ja näiden kontekstiherkkään analyysiin. Toiseksi analyttisen huomion tulee kohdentua yksittäisistä kokemuksista yhteisöllisiin merkityksiin. Kolmanneksi kokemustiedon tuottamisessa syntyvä tieteellinen data, kuten havainnointit, haastattelut ja erilaiset visuaaliset yhteistoiminnan tulokset, on käännettävä politiikan kielelle. Tämä tarkoittaa muun muassa tulosten kielellisen ilmaisun sovittamista hyödyntävien organisaatioiden viestinnälliseen tapaan ja esitettävien ratkaisujen tiivistämistä suoraan hyödynnettävään muotoon. Neljänneksi tiedon tuottamisen ajatuksen tulee

laajentua kokemusten keräämisen ja tallentamisen lisäksi yhteistuo-
tannon ytimessä olevan prosessuaalisen oppimisen analyysiin. Tällöin
näkyväksi tulevat erilaiset tiedon muotoutumiseen liittyvät kulttuuri- ja
kontekstisidonnaiset tekijät sekä inhimillisten että materiaalisten välit-
täjien rooli tiedon käänöksissä. Viidenneksi kokemustiedon kautta
tuotetun kokonaiskuvan pohjalta on laadittava ja esitettävä erilaisia toi-
mintavaihtoehtoja. Näiden askelmien kautta on mahdollista tuottaa poli-
tiikkaa tukevaa tietoa, jossa moninaiset eletyt kokemukset on käännetty
eri politiikkavaihtoehtoja tukeviksi tietopohjaisiksi ratkaisuuksi. Kaikki
tämä on luonnollisesti tehtävä tutkimuseettisiä käytäntöjä ja periaatteita
kunnioittaen.

Kokemustiedon hyödyntäminen päätöksenteossa on monivaiheinen
prosessi. Tiedon tuottamisen reunaehdot ovat oikean ajoituksen löy-
täminen niin tiedon tuottamiselle kuin oikean politiikkaprosessin löytä-
miselle. Tiedon kääntämiseen aina liittyvä tiedon yksinkertaistaminen
ei saa hävittää elettyjen kokemusten ja muistojen moninaisuutta tai
tuottumisen sosiaalista dynamiikkaa. Muutoin päädytään tilanteeseen,
jossa tuotettu politiikka ei kohtaa arkea ja tutkimuksen osallisille syntyy
tunne, ettei heitä ole kuultu lainkaan. Olemme omien tutkimusprojek-
tiemme kautta oppineet, että kokemustiedon välittäminen politiikkapro-
sesseihin ja päätöksentekoon on mahdollista vain laajojen verkostojen ja
toimijoiden tuntemisen kautta. Näiden kehittyminen vaatii aikaa ja luot-
tamusta molemmiin puolin. Samoin tutkijoilla täytyy olla akateemisen
meritoitumisen lisäksi suurta paloa yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen
ja pyrkimystä yhteiskunnan muuttamiseen. Lisäksi heidän tulee olla
valmiita esittelemään ja puolustamaan tutkimuksensa tuloksia julkises-
ti. Näin kokemustiedon käänöksillä on mahdollista rakentaa eettisesti
kestävämpää ja moniarvoista yhteiskuntaa, kuten analyysimme yksin
tulleiden kuulumisen siteiden ymmärtämisestä ja vahvistamisesta osoit-
taa.

KIRJALLISUUS

- Ahlqvist, Toni & Sirviö, Heikki 2019: Contradictions of Spatial Governance. Bioeconomy and the Management of State Space in Finland. *Antipode* 51:2, 395–418. <https://doi.org/10.1111/anti.12498>
- Aromaa, Johanna & Tiili, Miia-Leena 2014: Empatia ja ruumiillinen tieto tutkimuksessa. Teoksessa: Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Suomen kansatieteilijöiden yhdistys Ethnos, Helsinki, 258–283.
- Behar, Ruth & Gordon, Deborah 1995: *Women Writing Culture*. University of California Press, Berkeley.
- Dikeç, Mustafa 2017: Disruptive Politics. *Urban Studies* 54:1, 49–54. <https://doi.org/10.1177/0042098016671476>
- Fingerroos, Outi 2010: Muisti, kertomus ja oral history -liike. Teoksessa: Grönholm, Pertti & Sivula, Anna (toim.) *Medeiasta pronssisoturiin. Kuka tekee menneestä historiaa?* Turun historiallinen yhdistys, Turku, 60–81.
- Fingerroos, Outi 2017: Etnologi tutkimassa perheenyhdistämistä. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Lundgren, Maija & Lillbroända-Annala, Sanna & Koskihaara, Niina (toim.) *Yhteiskuntaetnologia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 27–54.
- Fingerroos, Outi & Lillbroända-Annala, Sanna & Koskihaara, Niina & Lundgren, Maija 2017: Yhteiskuntaetnologia. Arkinen, mutta kriittinen katse maailmaan. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Lundgren, Maija & Lillbroända-Annala, Sanna & Koskihaara, Niina (toim.) *Yhteiskuntaetnologia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 7–26.
- French, Lindsay 2020: Refugee Narratives; Oral History and Ethnography; Stories and Silence. *The Oral History Review* 46:2, 267–276. <https://doi.org/10.1093/ohr/ohz007>
- Goffman, Erving 1959: *The Presentation of Self in Everyday Life*. Doubleday, New York.
- Hennala, Lea & Melkas, Helinä 2016: Understanding Users' Collective Voice in Public Service Innovation. *Knowledge and Process Management* 23:1, 62–72. <https://doi.org/10.1002/kpm.1498>
- Hoffman, Marella 2020: Practicing Oral History Among Refugees and Host Communities. Routledge, Abingdon. <https://doi.org/10.4324/9781351011334>
- Hubbard, Gill & Backett-Milburn, Kathryn & Kemmer, Debbie 2001: Working With Emotion. Issues for the Researcher in Fieldwork and Teamwork. *International Journal of Social Research Methodology* 4:2, 119–137. <https://doi.org/10.1080/13645570116992>
- Hytönen, Kirsi-Maria & Salenius, Paula 2017: Yhteiskunnallisen etnologisen tutkimuksen eettisiä kysymyksiä. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Lundgren, Maija & Lillbroända-Annala, Sanna & Koskihaara, Niina (toim.) *Yhteiskuntaetnologia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 79–100.
- Häkli, Jouni & Kallio, Kirsi Pauliina & Korkiamäki, Riikka (toim.) 2015: *Myönteinen tunnistaminen*. Nuorisotutkimusverkosto, Helsinki. Saatavissa: http://www.nuorisotutkimusseura.fi/images/julkaisuja/myonteinen_tunnistaminen.pdf. Viitattu 22.5.2020.
- Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika 2014: Etnografian ulottuvuudet ja mahdollisuudet. Teoksessa: Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Suomen kansatieteilijöiden yhdistys Ethnos, Helsinki, 7–31.

- Kaukko, Mervi & Korkiamäki, Riikka & Kuusisto, Anna-Kaisa 2019: Normatiivisesta etiikasta elettyyn kohtaamiseen. Tutkimuksellista hengailua yksin tulleiden maahanmuuttajanuorten kanssa. Teoksessa: Rutanen, Niina & Vehkalahti, Kaisa (toim.) *Tutkimuseettisistä sääntelystä elettyyn kohtaamiseen. Lasten ja nuorten tutkimuksen etiikka II*. Nuorisotutkimusverkosto, Helsinki, 86–102.
- Kinnunen, Veera 2017: *Tavarat tiellä. Sosiologinen tutkimus esinesuhteista muutossa*. Lapin yliopisto, Rovaniemi.
- Kivijärvi, Antti. 2015: *Etnisyyden merkityksiä nuorten vertaissuhteissa. Tutkimus maahanmuuttajataustaisten ja kantaväestön nuorten kohtaamisista nuorisotyön kentillä*. Tiede-sarja, 162. Nuorisotutkimusseura, Helsinki.
- Korjonen-Kuusipuro, Kristiina & Anna-Kaisa Kuusisto-Arponen 2017: Muistelun monet muodot. Kertomus, kehollisuus ja hiljaisuus paikan tietämisen tapoina. *Elore* 24:1, 1–17. <https://doi.org/10.30666/elore.79278>
- Korjonen-Kuusipuro, Kristiina & Kuusisto, Anna-Kaisa & Tuominen, Jaakko & Mari Pie-nimäki 2018: Yhdessä – yksin tulleiden tukiverkko 1/2018. [verkkoinen]. Saatavissa: https://issuu.com/trustproject/docs/yhdess_-konsepti_yksin_tulleiden_tu. Viitattu 22.5.2020.
- Korjonen-Kuusipuro, Kristiina & Kuusisto, Anna-Kaisa 2019: Socio-Material Belonging. Perspectives for the Intercultural Lives of Unaccompanied Refugee Minors in Finland. *Journal of Intercultural Studies* 40:4, 363–382. <https://doi.org/10.1080/07256868.2019.1628725>
- Korjonen-Kuusipuro, Kristiina & Kuusisto, Anna-Kaisa & Tuominen, Jaakko 2019: Everyday negotiations of belonging - making Mexican masks together with unaccompanied minors in Finland. *Journal of Youth Studies* 22(4), 551–567. DOI:10.1080/13676261.2018.1523539
- Korkiakangas, Pirjo 2005: Muistoista tulkintaan. Muisti ja muisteluaineistot etnologian tutkimuksessa. Teoksessa: Korkiakangas, Pirjo & Olsson, Pia & Ruotsala, Helena (toim.) *Polkuja etnologian menetelmiin*. Suomen kansatieteilijöiden yhdistys Ethnos, Helsinki, 129–147.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa 2015: Ajatuksia myötätunnosta ja kivusta. *Terra* 127:2, 83–89.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa 2016: Myötätunnon politiikka ja tutkimusetiikka Suomeen yksin tulleiden maahanmuuttajanuorten arjen tutkimisessa. *Sosiologia* 53:4, 396–415.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa & Gilmartin, Mary 2019: Embodied Migration and the Geographies of Care. The Worlds of Unaccompanied Refugee Minors. Teoksessa: Mitchell, Katharine & Jones, Reece & Fluri, Jennifer L. (toim.) *Handbook on Critical Geographies of Migration*, Edward Elgar, Cheltenham & Northampton, 80–91. <https://doi.org/10.4337/9781786436030.00014>
- Kuusisto, Anna-Kaisa & Korjonen-Kuusipuro, Kristiina 2018: Miten kokemuksellista tietoa käyttäen voidaan parantaa yksin Suomeen saapuneiden maahanmuuttajanuorten asumista? *Tiede ja edistys* 43:2, 152–158. <https://doi.org/10.51809/te.105287>
- Latzko-Toth, Guillaume & Bonneau, Claudine & Millette, Mélanie 2017: Small Data, Thick Data. Thickening Strategies in Trace-Based Social Media Research. Teoksessa: Sloan, Luke & Quan-Haase, Anabel (toim.) *The SAGE Handbook of Social Media Research Methods*, SAGE Publications, Lontoo, 199–214. <https://doi.org/10.4135/9781473983847.n13>

- Leonard, Madeline 2007: With a Capital "G". Gatekeepers and Gatekeeping in Research with Children. Teoksessa: Best, Amy L. (toim.) *Representing Youth. Methodological Issues in Critical Youth Studies*. New York University Press, New York, 133–156.
- Lillbroända-Annala, Sanna 2017: Etnologi kaupungissa – kaupunki etnologiasa. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Lundgren, Maija & Lillbroända-Annala, Sanna & Koskihaara, Niina (toim.) *Yhteiskuntaetnologia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 101–122.
- Luhtakallio, Eeva 2012: Esipuhe. Teoksessa: Goffman, Erving *Vuorovaikutuksen sosiologia*. Vastapaino, Tampere, 7–21.
- RIMLAB. Älä sure minua. [verkkoaineisto]. Yle Areena. Saatavissa: <https://areena.yle.fi/1-4147385>. Viitattu 19.8.2021.
- Rossi, Paula & Tuurnas, Sanna 2021: Conflicts Fostering Understanding of Value Co-Creation and Service Systems Transformation in Complex Public Service Systems. *Public Management Review* 23:2, 254–275. <https://10.1080/14719037.2019.1679231>
- Salo, Ulla-Maija 2007: Etnografinen kirjoittaminen. Teoksessa Lappalainen, Sirpa & Hynninen, Pirkko & Kankkunen, Tarja & Lahelma, Elina & Tolonen, Tarja (toim.) *Etnografia metodologiana*. Vastapaino, Tampere, 22–246.
- Savolainen, Ulla & Lukin, Karina & Heimo, Anne 2020: Omaehtoisen muistamisen materiaalisuus ja monimediaisuus. Muistitietotutkimus ja uusmaterialismi. *Elore* 27:1, 60–84. <https://doi.org/10.30666/elore.89039>
- Schulman, David 2017: *The Presentation of Self in Contemporary Social Life*. SAGE Publications, Lontoo.
- Suopajärvi, Tiina & Koskinen-Koivisto, Eerika & Korjonen-Kuusipuro, Kristiina & Hytönen, Kirsi-Maria & Hämeenaho, Pilvi 2019: Tunteilla on väliä. Tutkijan tunteet etnografisessa tutkimusprosessissa. *Elore* 26:2, 42–67. <https://doi.org/10.30666/elore.77809>
- Whyte, Zachary 2017: Meetings of the Art. Cultural Encounters and Contact Zones in an Art Project for Asylum-Seeking Minors in Denmark. *Journal of Intercultural Studies* 38:6, 679–693. <https://doi.org/10.1080/07256868.2017.1386634>
- Wikan, Unni 1992: Beyond the Words. The Power of Resonance. *American Ethnologist* 19:3, 460–482. <https://doi.org/10.1525/ae.1992.19.3.02a00030>

TAPAUSTUTKIMUS

Kaltoinkohtelun muistot lapsuudesta

Muistitietotutkimus vaikuttamassa yhteiskuntaan

Kirsi-Maria Hytönen

 <https://orcid.org/0000-0003-3460-7508>

Antti Malinen

 <https://orcid.org/0000-0002-1967-5871>

Vaiettujen, vaikeiden ja traumaattisten kokemusten tutkimus kuuluu oleellisesti muistitietotutkimukseen (ks. esim. Leydesdorff ja muut 1999). Eräs kansainvälisesti merkittävä osa tutkimusta ovat kaltoinkohtelua lastensuojelun sijaishuollossa koskevat selvitykset ja tutkimukset, joita on tehty 1990-luvulta alkaen eri puolilla maailmaa (ks. Sköld 2013; Daly 2011; Daly 2014; Hayner 2011)¹. Myös Suomi liittyi aiheita selvittäneiden länsimaiden joukkoon vuosina 2014–2016 toteutetulla selvityksellä ”Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten kaltoinkohtelu 1937–1983” (jatkossa *lastensuojelun menneisyys -selvitys*). Selvitystyö nojasi lähtökohdiltaan muistitietotutkimukseen ja perustui kokemushaastatteluihin.

1 Antti Malisen tutkimustyön rahoittaja on Suomen Akatemian Kokemuksen historian huippuyksikkö. Kirsi-Maria Hytönen työskentelee Koneen säätiön rahoituksella. Kirjoittajat kiittävät rahoittajia tutkimuksen mahdollistamisesta.

Selvitys lastensuojelun sijaishuollon epäkohdista erosi tavallisimmista muistitietotutkimuksista ainakin kolmella keskeisellä tavalla. Ensinnäkin se tehtiin hyvin tilaajälhtöisesti: tutkimustyön toteutusta ohjasi Sosiaali- ja terveysministeriön (STM) Selvitystyön suunnitelma (2013), jossa määriteltiin lähtökohdat, tutkimustehtävä, tavoitteet ja osin teoreettinenkin kehys. (Tilaustyön reflektoinnista ks. Malinen & Markkola & Hytönen 2019.) Toinen erityispiirre oli hankkeen laajuus. Selvitystyötä varten tehtiin noin 300 muistitietohaastattelua. Massiivisen laadullisen aineiston käyttö tutkimuksessa olisi haastavaa jo sellaisenaan, mutta lisäksi aineistoa koskevat erittäin tiukat tutkimuseettiset vaatimukset ja suojaukset. (Hankkeen tutkimuseetikasta ks. Hytönen & Salenius 2017; Malinen & Hytönen 2018.) Kolmanneksi lastensuojelun sijaishuollon epäkohtien selvityksen vaikutukset ulottuivat laajalle.

Tässä luvussa avaamme tarkemmin edellä todettuja lastensuojelun menneisyyttä selvittäneen tutkimuksen erityispiirteitä. Tarkastelemme hanketta erityisesti muistin ja kokemusten tutkimuksen näkökulmasta pohtien sen keinoja ja mahdollisuuksia vaikuttaa yhteiskunnalliseen päätöksentekoon ja ihmisten hyvinvointiin. Näemme, että muistitiedon yhteiskunnallinen merkitys rakentuu osaltaan sen ihmisiä voimaannuttavasta luonteesta: jakamalla omakohtaisia kokemuksiaan haastattelussa tai kirjoittamalla muistelijat kokevat tulleen kuulluksi ja arvostetuiksi ja saavat mahdollisuuden aktiiviseen toimintaan (ks. Honneth 1995; Fingerroos 2004, 91–93; Muhonen & Penneworth & Olmos-Peñuela 2018, 17).

Kokemukset tunnustetuksi ja huomioiduksi tulemisesta olivat tärkeitä lastensuojelun menneisyys -selvitykseen osallistuneille haastateltaville, sillä lapsuudessaan ja nuoruudessaan he kokivat usein kokemustensa vähättelyä ja torjuntaa tai heidät saatettiin esittää valehtelijoina ja epäluotettavina. Osaltaan syitä lasten kuuntelemattomuuteen voidaan hakea kulttuurisista tekijöistä ja ajan kasvatusideealeista. Suomessa pyrittiin pitkään kasvattamaan siveellisiä ja isänmaallisia ihmisiä, jotka eivät kyseenalaista auktoriteetteja (esim. Tuomaala 2004, mm. 81, 163). Lasten kanssa työskenteleviin henkilöihin tuli luottaa, ja vanhemmat pyrkivätkin harvoin puuttumaan esimerkiksi opettajien toimintaan (Malinen & Tamminen 2017, 90, 328; Hytönen ja muut 2016, 115). Kodit,

koulut ja laitokset muodostivat omat maailmansa, johon ulkopuolisilla ei ollut asiaa.

Kuulluksi tulemisessa ja toisaalta mahdollisuudessa saada oma ääni kuuluville on myös historiapolitiittinen ulottuvuus. Tutkimuksessa on tuotu esiin vuotta 1918 koskevan muistitiedon ja sitä koskevan kerronnan keskeinen osa työväestön vastakulttuurissa ja historiakuvaan koskevista kamppailuista (Peltonen 1996, 14–18, 280–282; Fingerroos 2004, 61–76). Kokemuksista kertominen ja niiden jakaminen on vallankäyttöä. Lastensuojelun historiaa on käsitelty pitkään instituutioiden, ajattelutapojen ja ideologioiden näkökulmasta, ja nämä näkökulmat ovat jättäneet alleen yksilöiden ja erilaisten ryhmien kokemukset ja niiden tuottamat kokemuksyhteisöt (Daly 2014). Monet haastateltavat näkivät selvityshankkeen mahdollisuutena tuoda julki omat kokemuksensa ja näkemyksensä lastensuojelun historiasta.

Olimme osa tutkimusryhmää, teimme haastatteluja sekä kirjoitimme selvityksen loppuraportin (Hytönen ja muut 2016) yhdessä muiden työryhmän jäsenten kanssa. Tässä luvussa pohdimme lastensuojelun menneisyys -selvityksen toteutusta ja merkitystä nimenomaan vaikuttamaan pyrkivän muistitiedon näkökulmasta. Kuvaamme hankkeen käynnistämistä ja kilpailutusta sekä haastattelujen toteutusta ja aineiston käsittelyä. Pidämme tärkeänä jakaa kokemuksiamme muistitietoon nojautuneesta, laajamittaisesta hanketyöstä, sillä tehdyn työn reflektointi jälkeenpäin on tuntunut tärkeältä muistitietotutkimuksen soveltamisen yleistyessä myös muissa aiheissa. Keskellä tutkimustyötä emme voineet vielä kunnolla hahmottaa, mitä oikeastaan olimme saamassa aikaan. Pohdimme muistitietotutkimuksen teoriaa suhteessa isoon selvitystyöhön ja kysymme, mitkä ovat muistitietotutkimuksen rajat ja mahdollisuudet tämän mittakaavan hankkeessa. Tuomme esiin, millä tavoin tutkimuksen tai selvitystyön rakentumiseen ja lopputulokseen vaikuttavat tutkimuseettiset vaatimukset, tilaajan ennakkoon asettamat reunaehdot sekä eri tahoilta esitetyt odotukset.

Kuulluksi tuleminen ja hyvittämisen mahdollisuudet

Yhteiskunnallisesti tarkasteltuna lastensuojelun menneisyys -hankkeen käynnistäminen oli osoitus siitä, että poliittiset päättäjät tahtoivat tehdä oikeutta kaltoinkohtelua kokeneille ja tunnustaa heidän kokemansa vääryydet. Suomessa menneisyysshanke muodostui keskeiseksi hyvittämisen keinoksi. Selvitystyön suunnitelmassa todettiin, että selvitystyön tekemisen itsessään tuli osoittaa, että koettuja vääryyksiä ja kaltoinkohtelua ei unohdeta eikä hyväksytä. Tämän yhteiskunnallisen tavoitteen lisäksi hankkeen tehtävänä oli myös tunnistaa lastensuojelun sijaishuollon historiasta asioita, joita viranomaiset eivät olleet aiemmin nähneet. Hankkeessa pyrittiin näin ollen tavoittamaan laaja joukko kaltoinkohtelua kokeneita ja tarjoamaan heille mahdollisuus kokemusten jakamiseen ja kuulluksi tulemiseen. (STM 2013, 4, 10; Malinen & Hytönen 2018, 143–144.)

Selvitystyötä ohjanneet tavoitteet liittivät hankkeen osaksi menneisyyden hyvittämisen ilmiökenttää. 1980-luvulta lähtien ihmisoikeuksien poliittinen painoarvo on selvästi vahvistunut, ja tämä on yhtenä syynä vaikuttanut siihen, että erilaisten etnisten, kielellisten ja muiden vähemmistöjen ääni on päässyt kuuluville. Samanaikaisesti myös yksilön oikeuksien ja yksilöllisen kokemuksen painoarvo on kasvanut. (Malinen & Hytönen 2018, 143.) Hanke voidaankin liittää myös osaksi niin sanottua kokemuksellista käännettä. Esimerkiksi lastensuojelun historiaa käsittelevien selvitysten näkökulma on selkeästi vaihtunut instituutioista ja rakenteista henkilökohtaisiin kokemuksiin ja niiden kuunteluun (Swain 2014).

On syytä kuitenkin tuoda esille, että menneisyyden epäkohtiin ja niiden hyvittämiseen liittyy niin poliittisesti kuin tieteellisesti kiistanalaisia kysymyksiä. Menneisyyden hyvitysten tutkijat ovat kritisoineet prosesseja muun muassa siitä, että hyvittämisen käytännöt, esimerkiksi rahalliset korvaukset, voivat tuottaa pahimmillaan uusia vääryyden ja jopa kaltoinkohtelun kokemuksia. Ruotsissa lastensuojelun menneisyys selvitys johti päätökseen myöntää rahallisia korvauksia, mutta hakemuksista yli puolet on hylätty johtuen muun muassa puutteelliseksi todetusta dokumentaatiosta ja kaltoinkohtelun määrittelyyn tehdyistä tiukoista rajauk-

sista (Sköld & Sandin & Schiratzki 2020). Ulla Savolainen (2018, 62) on tuonut esille, kuinka myös Saksan ja Unkarin kansalaisten internointeihin liittyvä korvauslaki tuotti hakijoiden keskuudessa turhautumista muun muassa käsittelyn hitauden takia.

Selvitystyön suunnittelu, toteutus ja julkaisu

Helmikuussa 2011 Ruotsissa julkaistiin lastensuojelun menneisyyttä käsitellyt raportti, joka herätti ilmestymisensä jälkeen keskustelua myös Suomessa. Lisävirikettä lastensuojelun historiaa käsittelevään keskusteluun antoi syksyllä 2011 ilmestynyt dokumentti *Huutolaiset*, Ari Lehiköisen ohjaama kuvaus 1900-luvun alkuvuosikymmenten nöyryyttävisistä lastensuojelun käytännöistä. Lehiköinen on ohjannut myös toisen aihetta käsittelevän dokumentin *Varastettu lapsuus* (2013), joka kertoi koulukodeissa tapahtuneista väkivallanteoista ja niiden merkityksestä kokijoiden elämässä. Molempien dokumenttien voi katsoa nostaneen esiin vaiettuja tapahtumia ja kokemuksia. Osaltaan ne lisäsivät painetta kaltoinkohtelun yhteiskunnalliseen tunnustamiseen. (Malinen & Hytönen 2018, 138.)

Selvitystyö käynnistyi vuoden 2013 alussa, kun työryhmä Sosiaali- ja terveysministeriössä laati tulevan hankkeen alustavan suunnitelman (STM 2013). Selvityksen raamit tarkentuivat myös ministeriön hankinta-ilmoituksessa, jossa haettiin työn toteuttajaa (Sosiaali- ja terveysministeriö, Ajankohtaista 1.11.2013). Keskeisintä oli kokemustieto, mutta se tuli kontekstoida pitkällä aikavälillä tapahtuneisiin muutoksiin sekä aikansa lainsäädäntöön. (STM 2013, 5.)

Kilpailutuksen voitti Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksen monitieteinen tutkijaryhmä, joka aloitti työn kesällä 2014. Työryhmän vastuullisena johtajana toimi historian professori Pirjo Markkola. Professoritason asiantuntijuutta työryhmässä edustivat lisäksi sosiaalityön professori Marjo Kuronen sekä etnologian professori emerita Pirjo Korkiakangas. Hankkeen tutkijat edustivat niin ikään kolme eri oppiainetta: historiaa, etnologiaa ja sosiaalityötä, ja mukana oli sekä suomen- että ruotsinkielisiä tutkijoita. Monitieteisyys ja oppiaineiden

välinen vuoropuhelu, kunnioitus toisten osaamista kohtaan ja työnjako osoittautuivat yhdeksi avaimeksi selvitystyön onnistumiseen.

Selvitystyössä otettiin mallia vastaavista ulkomaisista tutkimuksista, etenkin ruotsalaisista. Mukaan otettiin kaikki sijaishuollon muodot: lastenkodit, koulukodit ja perhesijoitukset sekä esimerkiksi pitkät sairaalajaksot ja joulumerkkikodit. Kaltoinkohtelu määriteltiin laajasti. Sen katsottiin sisältävän ruumiillisen, henkisen ja seksuaalisen väkivallan eri muodot ja yhteenkietoutumat. Emme alkaneet määritellä kaltoinkohtelun muotoja tämän tarkemmin itse, vaan annoimme haastateltavien itse kertoa kokemuksistaan ja määrittelimme kaltoinkohtelun loppuraportissa haastattelujen perusteella. Kaltoinkohteluksi määrittyi näin esimerkiksi ravinnotta jättäminen, ikään ja voimiin nähden liiallinen työnteko, terveydenhuollon laiminlyönti tai lapsen nöyryyttäminen saonin tai teoin.

Selvitystyössä tuli kiinnittää huomiota myös erityisryhmien tilanteeseen sijoituksessa. Aiempi tutkimus oli osoittanut, että etenkin romanilasten sijoituksissa oli tapahtunut vääryyksiä (Grönfors 2012, 242–245). Tutkimusaika osoittautui kuitenkin liian lyhyeksi: romanien pariin pääseminen olisi vaatinut pidempää ajallista kenttätöytä, sillä aihe oli vaikea ja hyvin arkaluontoinen. Siksi romanien kokemukset tulevat loppuraportissa esiin lähinnä viitteenä, joka osoittaa, että aihetta tulisi tutkia tarkemmin. (Hytönen ja muut 2016, 54). Haastavaksi tehtäväksi osoittautui myös niin sanottujen sivustakatsojien ja tekijöiden tavoittaminen sekä useiden eri näkökulmien samanaikainen kokemusperäinen tarkastelu (ks. Malinen & Hytönen 2018).

Sama koskee myös saamelaislasten kouluasuntoloita ja lastenkoteja. Tutkimus on osoittanut, että saamelaislapset eivät saaneet lastenkodeissa, kuten Riutulassa ja Toivoniemessä, puhua äidinkieltään tai tutustua kulttuuriinsa. Heitä suomalaistettiin ankarinkin keinoin, ”sivistettiin” ja kasvatettiin valtaväestön tapoihin. Osa lapsista kasvoi näkemään saamelaisuuden häpeällisenä ja alempiarvoisena. (Esim. Lehtola 2012; Nyysönen 2014; Oinas 2014.) Selvitystyön suunnitelmassa saamelaisuutta ei nostettu erikseen esiin, mikä voi johtua siitä, että julkinen keskustelu saamelaisten asuntolaoloista oli vasta käynnistymässä. Hankkeen aikana keskustelimme tutkimusryhmän kanssa saamelaisten tilanteesta,

mutta aika ei riittänyt uuden kenttätöosuuden käynnistämiseen, eikä saamelaisia ehditty tavoittaa haastatteluihin (Hytönen ja muut 2016, 55). Saamelaisten lastenkotien ja kouluasuntoloiden kokemushistorian selvitystyö jäi siis romanilastenkotien tavoin tulevien tutkimusten aiheeksi.²

Haastattelut toteutettiin tutkittavien valitsemassa paikassa. Mahdollisuus haastattelupaikan valintaan liittyy laajempaan kysymykseen tutkimuksenteon strategisista valinnoista (Herzog 2012). Useimmat osallistujat valitsivat haastattelupaikaksi oman kotinsa. Turvallista tilaa ja luottamusta rakennettiin kertomalla avoimesti selvityshankkeen tavoitteista, haastattelujen luottamuksellisuudesta ja anonymisoinnista. (Hytönen & Salenius 2017; Hytönen ja muut 2016, 17–19.) Haastattelujen kesto vaihteli puolesta tunnista noin viiteen tuntiin. Pari kolme viikkoa haastattelun jälkeen olimme yhteydessä jokaiseen haastateltavaan varmistaaksemme heidän vointinsa ja kuullaksemme selvitystyöstä heränneitä ajatuksia.

Jokainen haastattelutilanne oli omanlaisensa riippuen sen osallistujista, ympäristöstä ja kerrotusta elämäntarinasta. Tila, jossa haastattelu tehtiin, rakensi ja muovasi osaltaan haastattelutilannetta. Astuessamme haastateltavien kodin piiriin edustimme edelleen hanketta ja yliopistoa, mutta samalla meidät asetettiin myös kotiin tulevan vieraan rooliin. Enemmistö haastateltavista halusi osoittaa haastattelijoille vieraanvaraisuutta tarjoamalla kahvia ja pientä purtavaa, välillä lounastakin. Tämänkaltaisen toiminta saattoi osaltaan purkaa jännitteitä, joita usein syntyy tutkimushaastatteluissa. Kysymykset ja vastaukset asettavat osallistujat haastattelijan ja haastateltavien rooleihin, ja haastattelutilanteen institutionaalisuutta luo osaltaan haastattelun tallennus ja se, että haastattelijat tekivät muistiinpanoja. (Ruusuvuori & Tiittula 2017.)

Kodeissaan haastateltavien ulottuvilla oli heidän lapsuuttaan koskevia muistoesineitä. Osa haastateltavista tarjosi sijoitustaan koskevia papereita haastattelijoiden luettavaksi, ja he vetosivat niihin ikään kuin todistaakseen puhuvansa totta. Osa myös halusi kysyä tutkijoilta papereista

2 Pääministeri Sanna Marinin hallitus asetti 28.10.2021 Saamelaisten totuus- ja sovintokomission. Tätä kirjoitettaessa komission työ on vasta alkamassa. Ks. Valtioneuvoston kanslia, <https://vnk.fi/saamelaisten-totuus-ja-sovintokomissio>.

löytyvien asioiden merkityksistä, ja osa pyysi neuvoja, miten saisi omaa sijoitusta koskevat asiakirjat nähtäväkseen. Monella oli yksittäisiä valokuvia mukanaan, ja kotona tehdyissä haastatteluissa katselimme lasten tai lastenlasten kuvia. Eräällä haastateltavalla oli mukanaan lapsuuden pehmolelu, joka oli hänen ainoa tallella oleva esine lapsuudestaan. Onkin muistettava, että laitoksissa ja todennäköisesti myös sijoituskodeissa kasvaneilla lapsilla on muuhun ikäluokkaansa verrattuna vähemmän kuvien, muistoesineiden tai lelujen kaltaisia apuvälineitä lapsuutensa muisteluun. Koska lapset kiersivät kodista toiseen, ei heillä ole myöskään muistelun apuna pitkäaikaisia ystäviä tai huoltajia, jotka olisivat kertoneet heille sattuneista hauskoistakin tapahtumista. Lastensuojelulapsilla muistaminen voi olla yksinäisempää ja siitä puuttuu sosiaalinen tai esineiden antama tuki. (Sköld 2016.) Lastensuojelun menneisyys-selvityksessä tehtiin muutamia ryhmähaastatteluja, joissa sisarukset tai samassa paikassa sijoitettuna olleet kokoontuivat kertomaan lapsuudestaan. Näihin tilanteisiin liittyi usein yksilöhaastatteluja enemmän nau-rua ja hauskojen juttujen kertomista. Haastateltavat myös täydensivät toistensa kerrontaa, jos jollain ei ollut omia muistikuvia.

Osa selvitykseen osallistujista oli kirjoittanut kokemuksistaan tai kertonut tarinansa useaan kertaan eri tahoille, kuten puolisolle, lääkärille tai psykoterapeutille. Heillä oli ikään kuin valmis narratiivi, jolloin haastattelua ei juuri tarvinnut ohjailla kysymyksin, vaan se muotoutui vapaasta kerronnasta. Enemmistön kohdalla kyse oli kuitenkin vaietusta asiasta. Osa ei ollut kertonut kokemuksistaan kuin läheisimmille perheenjäsenille, jos heillekään. Tällöin elämäkerronta oli hapuilevaa, katkonaista, paikoin epäjohdonmukaista ja kulki ajassa edestakaisin. Kerronnan epävarmuus ja pirstaleisuus saattoivat johtua myös vaikeasta aiheesta, syvästä traumasta tai siitä, että haastattelijat olivat vieraita ihmisiä, jotka edustivat osalle haastateltavista ministeriötä ja hallintoa, jotain etäistä ja vierasta. (Hyvärinen ja muut 2010.)

Kuten edellä olemme todenneet, tutkijoiden tavoitteena oli eri keinoin vähentää institutionaalisen haastattelutilanteen jäykkyyttä ja luoda haastateltaville turvallinen olo. Haastatteluissa oli kuitenkin läsnä valtaspekti. Kaltoinkohtelun hyvittäminen oli eräs haastatteluissa esiin tullut aihe, ja osa haastateltavista oli tietoisia Ruotsissa aiemmin tehdystä

selvityshankkeesta ja kaltoinkohtelun uhreille maksetuista korvauksista. Toisinaan haastattelijoiden toivottiin auttavan korvausten saamisessa, ja tätä tarkoitusta varten heille jaettiin materiaalia ja vetoamuksia, joita pyydettiin toimittamaan eteenpäin vallanpitäjille ja erityisesti STM:lle. Joidenkin haastateltavien silmissä edustimme tutkimuksen tilaajaa eli ministeriötä, vaikka itse koimme olevamme työssä vain yliopiston tutkijoina. Vetäydylimmekin tutkijan roolimme taakse ja pyrimme selittämään, että meillä ei ole valtaa korvaukseen liittyvien kysymysten käsittelyssä emmekä voi vaikuttaa kyseisen prosessin etenemiseen. Nämä kysymykset eivät sisältyneet hankkeen tavoitteisiin. (Suopajarvi ja muut 2019, 57; Malinen & Hytönen 2018, 143.)

Välittelevä suhtautumisemme poliittisiin kysymyksiin saattoi tuntua osasta haastateltavista heidän ohittamiseltaan ja väheksynnältä. Nämä tilanteet olivat vaikeita myös meille tutkijoille, ja hankkeen päättymisen jälkeen olemme reflektoineet tilaustutkimukseen liittyviä erityispiirteitä ja valtaulottuvuuksia (Malinen & Markkola & Hytönen 2019). Jo tulevan selvityksen suunnitteluvaiheessa sen toteutukselle luotiin tiettyjä reunaehtoja, jotka vaikuttivat rooliimme ja liikkumavaraamme tutkijoina. STM linjasi hankintailmoituksessaan selkeästi, että selvityksen tulee täyttää akateemisen tutkimuksen kriteerit muun muassa tutkimusetiikkaan kuuluvan tutkittavien suojauksen suhteen.

Sijaishuollon kokemukset luokitellaan aiheen puolesta arkaluontoisiksi, joten tutkimusetiikkaa pohdittiin paljon. Suunnittelussa nojattiin Arja Kuulan (2006) tutkimusetiikkaa käsittelevään teokseen sekä käytännön tasolla hankkeen tutkijoiden kokemustietoon. Ruotsissa vastaavan selvityksen tehneet tutkijat myös auttoivat pohtimaan, millaisiin tilanteisiin olisi syytä varautua tämänkaltaisia, sensitiivisiä ja osin traumaattisiakin aiheita käsitteleviä haastatteluja tehtäessä. (Hankkeen etiikasta ks. Hytönen & Salenius 2017; Malinen & Hytönen 2018; historian-tutkimuksen etiikasta laajemmin Lidman & Koskivirta & Eilola 2017.) Etiikka oli läsnä tutkimuksen jokaisessa vaiheessa: suunnittelussa, haastattelujen toteutuksessa, loppuraportin kirjoittamisessa ja aineiston tallentamisessa. Haastattelujen luottamuksellisuus ja haastateltavien turvallisuudentunne olivat edellytyksiä monien osallistumiselle, joten

hyvät käytänteet piti suunnitella jo ennalta.³ Ennen analyysia aineisto litteroitiin ja samalla siitä poistettiin suorat tunnistetiedot (tunnisteti-
tietojen määritelmistä ks. Aineistonhallinnan käsikirja).

Loppuraportti (Hytönen ja muut 2016) kirjoitettiin ydintyöryhmän yhteistyönä. Siinä kuvattiin haastatteluista nousseet kaltoinkohtelun muodot sekä kontekstoititiin niitä oman aikansa lainsäädäntöön, sosiaali-
työn käytänteisiin ja haastattelutilanteisiin. Tehtävänannon mukaisesti raportissa esitettiin suosituksia nykyisen ja tulevan lastensuojelun kehit-
tämiseksi.

Selvitys nosti esiin paikoin mielivaltaista lasten kaltoinkohtelua sekä rakenteita, jotka mahdollistivat lasten pahoinvoinnin. Väkivalta oli sekä ruumiillista, henkistä että seksuaalista, ja sen eri muodot kietoutuivat yhteen toisinaan hyvin traumatisoivilla tavoilla. Kokemukset väkivallasta ja kaltoinkohtelusta olivat vaikuttaneet haastateltavien minäkuvaan, itse-
tuntoon, ihmissuhteisiin ja elämänhallintaan. Osa heistä oli hakenut ja saanut apua kokemustensa käsittelyyn, osa oli koettanut selvitä yksin. Huomionarvoinen seikka oli myös se, että haastatteluihin osallistuneet kertojat olivat kaikki tavalla tai toisella selviytyjiä. Ne, jotka eivät kyen-
neet elämään lapsuuskokemustensa kanssa tai joille aihe oli edelleen liian kipeä, eivät olleet enää kertomassa tai eivät kyenneet antamaan haastattelua.

Raportin suljettuun julkaisutilaisuuteen 6.4.2016 kutsuttiin kaikki haastatteluihin osallistuneet. Paikalla oli tutkijoiden lisäksi STM:n virkamiehiä. Keskustelussa haastateltavat esittivät toiveita ja vaatimuksia siitä, miten heidän kokemuksiinsa ja raportin tuloksiin tulisi reagoida. Haastateltavat ensinnäkin odottivat, että lastensuojelusta vastaavat tahot tulisivat esittämään vilpittömän anteeksipyyntönsä erillisessä tilaisuudessa. Toiseksi keskustelussa vaadittiin kärsimysten rahallista korvaamista. Kolmantena keskeisenä teemana keskustelussa nostettiin esille vaateet lastensuojelun kehittämisestä ja sen varmistamisesta, että nykypäivän ja tulevaisuuden lapset eivät joutuisi kokemaan samaa kuin he. Seuraava-

3 Ennalta suunnittelua vaati myös Jyväskylän yliopiston eettinen toimikunta, joka antoi tutkimussuunnitelma lausunnon ennen haastattelujen aloittamista.

na päivänä, 7.4.2016, pidettiin avoin julkaisuseminaari lastensuojelun alan eri toimijoille ja asiantuntijoille.

Raportin luovuttamisen ja julkaisun jälkeen siirryimme tutkijoina töstä sivuun, ulos kentältä. Seurasimme kuitenkin kiinnostuneina selvitykseen liittyntä keskustelua, muun muassa julkaisuudessa esitettyjä vaatimuksia anteeksipyyntöä ja korvauksista.

Valtioneuvosto järjesti virallisen anteeksipyyntötilaisuuden Finlandia-talossa lapsen oikeuksien päivänä 20.11.2016. Tilaisuus oli juhlava ja arvokas, tunnelmaltaan tiivis ja vaikuttava. Finlandia-taloon oli kutsuttu kaikki selvitykseen osallistuneet tukihenkilöineen. Paikalla oli myös lastensuojelun ammattilaisia sekä nykypäivän sijaishuollossa kasvaneita, lastensuojelun kehittämissyhteisö Pesäpuu ry:n kouluttamia kokemus-asiantuntijoita. Valtiollisen anteeksipyyntö esitti perhe- ja peruspalveluministeri Juha Rehula. Anteeksipyyntö sai paljon valtakunnallista huomiota, mutta sen jälkeen julkinen keskustelu korvauksista sekä niiden laadusta ja määrästä on hiljentynyt. Kuitenkin esimerkiksi Pesäpuu ry on hankkeillaan jatkanut menneisyys selvityksen työtä, ja hankkeissa on ollut mukana myös selvityksen tutkijoita. (Ks. X-ketju-hanke.)

Kokemus tutkimuksen lähtökohtana

Kesäkuussa 2013 julkaistussa Selvitystyön suunnitelmassa samoin kuin myöhemmin hankkeen kilpailutuksen ilmoituksessa korostettiin tulevan selvitystyön kokemuspohjaisuutta:

Henkilön kokemus on ensisijainen eikä kokemuksen oikeellisuutta pyritä kiistämään. Tämä on merkittävä valinta, koska se korostaa yksilön tulkintaa, muistia ja teoille antamaa merkitystä. Kokemusta ei voi kiistää esimerkiksi vetoamalla aikakaudelle ominaisiin kasvatuskäytäntöihin tai näytön puuttumisella. (STM 2013, 5.)

Tavoitteena oli, että haastatteleamalla uhrien lisäksi sivustaseuraaajia ja tekijöitä ”saavutetaan mahdollisimman laaja käsitys koetuista epäkohdista ja niihin vaikuttamisen käytännöistä”. (STM 2013, 5.) Erityisesti

2000-luvulla kokemusperäisen tiedon merkitys on lisääntynyt julkisen hallinnon ja sosiaali- ja terveystalouden kehittämistyössä, ja selvitystyön valinnat heijastelevat tätä kehitystä (ks. Hirschovits-Gerz ja muut 2019, 10). Lastensuojelun uudistamisen nähtiin tarvitsevan kokemuksen tuomaa asiantuntijuutta, mutta vielä olennaisempaan pidettiin itse kokemusten kuulemisen ja niiden tunnustamisen prosessia.

Tehtävä oli kaksijakoinen: yhtäältä selvityksen raportoinnissa tuli arvostaa ”kokemuslähtöistä näkemystä epäkohdista, kaltoinkohtelusta ja väkivallasta”, mutta samalla tuli esittää ajan käytännöllinen ja lainsäädännöllinen konteksti (STM 2013, 5). Suomalaisen selvityksen kokemuspainotteisuus poikkesi esimerkiksi ruotsalaisesta vastaavasta tutkimuksesta, jossa pohdittiin ja punnittiin kokemuskerronnan uskottavuutta (*credibility*) esimerkiksi vertaamalla samassa instituutiossa kasvaneiden kokemuksia keskenään tai arkistolähteisiin. Historioitsija Johanna Sköldin (2016, 503) mukaan ruotsalaisessa hankkeessa tasapainoiltiin kahden keskenään ristiriitaisen lähestymistavan välillä.

Hankkeen lähtökohdissa ja tehtävänannossa nostettiin esiin kuunteleminen ja kuulluksi tuleminen. STM:n lähtökohdan voi nähdä osana niin sanottua kokemuksellista käännettä: myös muissa tämän hankkeen kaltaisissa virallisissa selvityksissä näkökulma on siirtynyt instituutioista ja rakenteista henkilökohtaisiin kokemuksiin. Instituutiot ja rakenteet ovat mukana, mutta niitä tarkastellaan niiden arkielämän merkitysten kautta. (Swain 2014.) Kokemuskertomuksista muodostuva ”moniääninen kollaasi” (Fingerroos 2017, 46) oli tutkimustulos sellaisenaan. Ajallisella kontekstoinnilla kyettiin selittämään kaltoinkohtelua mahdollistaneita rakenteita, mikä teki kaltoinkohtelun kokemukset ymmärrettävämmiksi, joskaan ei hyväksyttävämmiksi.

Tavoite ei ollut etsiä mitään puhdasta, yleistettävää ”totuutta” suomalaisen lastensuojelun historiasta, vaan ihmisten omaa käsitystä ja ymmärrystä heille lapsuudessa tapahtuneista asioista. Juuri tässä muistitietotutkimuksen teoreettinen lähtökohta tuli apuun. Käsitteellistämällä haastatteluaineisto muistitiedoksi oli mahdollista nähdä sen liikkuminen ajassa: muistitieto syntyy aina haastatteluhetken vuorovaikutuksessa ja kysymyksenasettelussa, vaikka katse on tarkennettu menneisyyteen. Muistoihin ja niistä kertomiseen vaikuttavat myös tapahtumahetken ja

kerrontahetken välissä eletty aika, elämäkokemukset ja tieto (esim. Korkiakangas 2006; muistitiedon aikakerroksista tarkemmin ks. Hytönen 2016). Monille selvitykseen osallistuneille kyse oli myös tulevaisuudesta: asiasta puhumisen toivottiin edistävän ainakin omaa hyvinvointia, mutta usein sen toivottiin johtavan myös asian laajempaan tunnustamiseen ja nykypäivän lastensuojelun kehitykseen (Hytönen ja muut 2016, 160–164). Kertomalla lapsuuden tapahtumista, tunteista ja niihin liittyvistä tulkinnoistaan haastateltavat eivät tuottaneet ymmärrystä elämästään ainoastaan kuulijoilleen, vaan myös itselleen (Sikes & Goodson 2017, 61–65).

Selvitystyö kiinnittyi yliopiston ja akateemisten tutkijoiden niin kutsuttuun kolmanteen tehtävään, yhteiskunnalliseen vuorovaikutukseen ja vastuuseen yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisemisessa (Fingerroos ja muut 2017, 8–9). Muistitietotutkimuksen kansainvälinen lähtökohta on ollut vaiettujen aiheiden tai marginaaleihin jääneiden kokemusten esiin tuomisessa (*give voice to the voiceless*, Thomson 2006). Moni osallistuja kantoi häpeää ja syyllisyyttä omasta lapsuudestaan, eikä osa ollut ennen haastattelua sanoittanut elämäntarinaansa lainkaan. Tällä tavoin selvitys toimi keinona saada oma elämäntarina ja lapsuuden kaltoinkohtelu näkyväksi tai kuulluksi. Joillekin osallistujista haastattelun tärkein yleisö oli oma perhe, joka tiesi tarinasta vain osittain tai ei lainkaan, kun taas osa tähtäsi viestinsä muille samaa kokeneille tai suoraan poliittisille päättäjille.

Muistitiedon mahdollisuudet ja rajat isossa hankkeessa

Syntynyt, noin 300 haastateltavan kokemukset kattava aineisto on laajuudessaan ainutlaatuinen. Sen tallentaminen myöhempää tutkimusta varten kuului hankkeen tavoitteisiin. Asiaa valmisteltiin jo kirjallisissa haastattelulomakkeissa, joissa haastateltavat antoivat luvan aineiston tallentamiseen ilman tunnistetietoja. Aineistoa litteroidessa siitä poistettiin kertojien syntymävuodet (ikä merkittiin viiden vuoden tarkkuudella), isoimpia kaupunkeja lukuun ottamatta paikkakunnat sekä henkilöiden nimet. Laitosten nimet jätettiin, koska myöhemmille tutkijoille oli jätet-

tävä jotain, minkä avulla ymmärtää aineistossa kerrottuja asioita laajemmassa yhteiskunnallisessa kontekstissa. Jatkotutkimuksen tai jälkiseurannan mahdollisuudet katkaistiin kokonaan, sillä kaikkia haastateltavia on mahdotonta tavoittaa enää muutama vuosi selvityksen jälkeen.

Myös selvitystä varten muodostettu organisaatio (tutkimusryhmä ja ohjausryhmä) on purettu, eikä selvityksen yhteiskunnallisia vaikutuksia-kaan ole näin ollen helppo seurata. Vaikka olemme tutkijoina siirtyneet uusiin tehtäviin, aina ajoittain haastateltavat nousevat mieleemme, sillä kohtaamiset ja selvitystyö olivat merkityksellisiä myös oman tutkijuu-temme kannalta (ks. esim. Hytönen artikkelissa Suopajärvi ja muut 2019). Olemme pohtineet, minkälaisia vaikutuksia menneisyysselvi-tyksellä on ollut haastateltavien hyvinvoinnille, miten heihin vaikutti muistoihin palaaminen, kuulluksi tuleminen tai tunne siitä, että heitä ei ymmärretty.

Olimme muutama viikko haastattelujen jälkeen yhteydessä jokaiseen haastateltavaan, mutta uskomme, että vaikutukset ovat voineet olla pitkä-kestoisempia. Esimerkiksi eräs haastateltava kertoi, että osallistuminen ja tarinan kertominen rohkaisivat häntä etsimään biologisia sukulai-siaan, joita ei ollut aiemmin tuntenut. Osa sai rohkeutta hakeutua psykoterapiaan käsittelemään lapsuuden kokemuksiaan. Tällaisten merkittävien prosessien käynnistyminen ja eteneminen olisi tutkimuk-sellisestikin kiinnostavaa seurattavaa pitkällä aikavälillä. Hankkeen eri vaiheet – niin haastattelu, raportti tai siitä seurannut julkinen anteeksi-pyyntö – ovat saattaneet käynnistää prosesseja, todennäköisesti niin myönteisiä kuin kielteisiä, joista me tutkijat emme ole tietoisia, mutta jotka vaikuttavat niin haastateltavien kuin heidän lähiomaistensa elä-mään.

Etnologi Helena Ruotsala on pohtinut monesta näkökulmasta tutki-muskentän käsitettä: mistä kenttä alkaa, miten se vaikuttaa tutkijaan ja tutkittavaan ja missä kulkevat kentän rajat (esim. Ruotsala 2002; 2005; 2017; myös esim. Fingerroos & Jouhki 2014). Tutkimuseettinen velvoite haastateltavien hyvinvoinnista ei voi jatkua loputtomiin, mutta vastuu tutkimuksen seurauksista kulkee silti mukana. Tiedämme, että osa haastateltavista on osallistunut myös muihin tutkimushankkeisiin, muun muassa Marjo Laitalan ja Vesa Puurosen (2016) tutkimukseen,

jossa selvitettiin erityisesti koulukotilasten kokemuksia. Tätä tutkimusta tehtiin osin samanaikaisesti meidän selvityksemme kanssa. Tiedämme myös, että osa kaltoinkohtelua kokeneista haastateltavista ovat hakeneet oikeutta kokemilleen vääryyksille ja ottaneet yhteyttä viranomaisiin ja poliitikkoihin. Jälkeenpäin olemme pohtineet, olisiko ollut mahdollista tai tarpeellista luoda mahdollisuudet seurantatutkimukselle esimerkiksi kysymällä haastateltavilta haluavatko he antaa luvan myöhempään yhteydenottoon. Tutkimuseettisesti tämä olisi kuitenkin ollut hyvin haastavaa tai jopa arveluttavaa.

Laajuudestaan (190 sivua) huolimatta hankkeen loppuraportti kykeni vain raapaisemaan voimakkaan, syvällisen ja määrällisesti ison muistitietoaineiston pintaa. Selvitystyössä ei ollut tilaa eikä varsinkaan aikaa tarkemmalle analyysille esimerkiksi kerronnan strategioiden, affektien, tunteiden tai trauman vaikutusten näkökulmista. Aineistosta pyrittiin luomaan kokonaiskuva, ”kooste haastattelujen keskeisistä sisällöistä”, esittäen sekä erityisiä että tavallisia kokemuksia, väkivallan toistuvuutta ja sen mahdollistaneita rakenteita (Hytönen ja muut 2016, 13, 20).

Laadullista tutkimusta tehdään tavallisesti suhteellisen pienillä aineistoilla, mikä mahdollistaa syvällisen analyysin. Lastensuojelun menneisyys -selvityksen tuottama aineisto sisältää 300 henkilön pitkät, elämäkerronnalliset haastattelut ja on sellaisenaan valtava yhdellä kertaa hallittavaksi tai analysoitavaksi. Mahdollisessa jatkotutkimuksessa onkin kyettävä rajaamaan aineistoa jollain tutkimuskysymyksestä kumpuavalla tavalla, jotta sitä voi tehokkaasti hyödyntää.

Hankkeen tutkijoina meille annettiin valtaa ja vastuuta lastensuojelun kehittämiseen, ja selvityksen yhtenä tehtävänä oli laatia suosituksia lastensuojelun laadun parantamiseksi ja kaltoinkohtelun ennaltaehkäisemiseksi. Selvityshankkeella oli konkreettisia yhteiskunnallisia vaikutuksia. Susanna Hoikkalan (2020, 24) mukaan valtio ohjasi lisäresursseja sijaishuollon kehittämiseen ja muutti lainsäädäntöä. Tulkintamme mukaan tilaustutkimuksen riskeihin kuuluu se, että sen vaikutusten seuranta jää monella tapaa ilmaan hankkeen päättymisen jälkeen. Sekä tutkijaryhmä että sen työskentelyä tukenut ohjausryhmä purettiin selvitystyön valmistuttua, ja ymmärtääksemme mitään erityistä tahoja ei ole nimetty esimerkiksi suositusten toteutuksen tai lainsäädännön muu-

tosten vaikutusten seurantaan. (Malinen & Markkola & Hytönen 2019.) Valtion keskeisimmät ohjauksen muodot ovat normiohjaus, kuten lainsäädäntö, resurssiohjaus ja informaatio-ohjaus. Selvityksen loppuraportti kuuluu informaatio-ohjauksen piiriin: se sisältää tietoa, jonka nähdään olevan tarpeellista ja hyödyllistä paikallistason toimijoille. Informaatio-ohjauksen haaste on, että on vaikea tietää, miten se saavuttaa lukijansa. Tässä yhteydessä voidaan puhua jopa ohjauksen uskottavuuskriisistä. Tiedämme, että raporttia on ladattu valtion julkaisukokoelmasta yli 10 000 kertaa (luku ajankohdalta 7.6.2022), mutta sitä emme tiedä, ketkä sitä ovat lukeneet ja minkälaisia vaikutuksia sillä on ollut.

Lastensuojelun järjestökenttä, esimerkiksi Lastensuojelun Keskusliitto, on tuonut toistuvasti esiin selvityksen tuloksia ja pyrkinyt vaikuttamaan lainsäädäntö- ja kehittämistyöhön (esim. Lastensuojelun Keskusliitto 2016; 2018). Myös Pesäpuu ry on reagoinut selvityksen tuloksiin ja tuonut näkyväksi kaltoinkohtelun tunnustamisen tärkeyden esimerkiksi vertaistukeen keskittyvillä ”Yhdessä koettua” -tapahtumakiertueella vuonna 2017 sekä X-ketju hankkeen ”Kohtaamisen foorumi” -tapahtumilla (X-ketju-hanke; Yhdessä koettua). Tästä huolimatta on nähtävissä, että selvityksessä esitetyt kehittämisehdotukset olivat suosituksia: ne eivät sido ketään, eikä niiden toteutusta tarvitse valvoa.

Voidaankin pohtia, missä määrin erilaisilla hyvitysmenettelyillä pyritään saattamaan poliittisesti vaikeat asiat päätökseen ja vääryydet menneisyyteen kuuluvaksi asiaksi (Savolainen 2018, 68). Selvityshankkeen suunnitelmassa tunnustettiin nykyisen lastensuojelun kehittämisen tarve, ja hankkeen todettiin tavoittelevan myös välitöntä muutosta lastensuojelun sijaishuollon käytännöissä (STM 2013, 6). Hankkeen loppuraporttiin kirjattiin sijaishuollon uudistamista käsitteleviä suosituksia, mutta epäselväksi jäi kysymys, kenen vastuulla on suositusten edistäminen ja käyttöönotto.

Menneisysselvityksellä ja ministeri Juha Rehulan esittämällä valtiolisella anteeksiopyynnöllä voi nähdä olleen myös laajempia yhteiskunnallisia vaikutuksia. Tapahtumaketju herätti muun muassa Kuurojen Liiton johdossa luottamusta siihen, että kuurojen ja viittomakielisten kohtaamien vääryyksien selvittämiseen löytyisi yhteiskunnallisia välineitä ja tahtoa (Katsui ja muut 2021, 12). Samanlaista keskustelua käytiin myös

saamelaisten yhteisöjen sisällä, muun muassa saamelaiskäräjillä. Tulevina vuosina käynnistettiinkin niin saamelaisten kuin kuurojen menneisyyttä koskevat selvitystyöt. Saamelaiskäräjien aloitteesta Suomen hallitus ilmoitti 19.10.2017 aloittavansa saamelaisten asioita koskevan sovintoprosessin valmistelun (Saamelaisten totuus- ja sovintokomission asettamispäätös; Saamelaiskäräjien toimintakertomus vuodelta 2018, 13). Antti Rinteen hallitus puolestaan kirjasi ohjelmaansa 6.6.2019 päätöksen ”käynnistää valtiollisen sovintoprosessin kuuroihin kohdistuneista oikeudenloukkauksista.” (Katsui ja muut 2021, 12). Saamelaisten ja kuurojen historiaa käsittelevissä hankkeissa on vahvasti yhteisöllinen ulottuvuus ja niissä on turvauduttu lisäksi uudenlaisiin välineisiin, muun muassa totuus- ja sovintokomission asettamiseen ja yhteisöllisiin kuulemistilaisuuksiin. Lastensuojelun menneisyys selvityksessä ja sen valmistelussa ei kaltoinkohtelua kokeneilla juurikaan ollut heidän oikeuksiaan ajavia taustayhteisöjä – koettuja vääryksiä toivat esille lähinnä dokumentaristit ja poliitikot. Tämä asetelma korosti entisestään haastattelutilanteiden ja kuulluksi tulemisen merkitystä.

Lastensuojelun menneisyys -selvityksen yhteiskunnallinen vaikuttavuus oli suuri. Vaikuttavuus nousi juuri sen muistitietoon nojaavasta, kokemuksellisesta lähtökohdasta. Julkinen valtiovallan anteeksipyyntö on Suomessa harvinaista, joten se voidaan nähdä merkittävänä seurauksena. Vaikutuksia sijaishuollon lainsäädäntöön tai politiikkaan on vaikeampi jäljittää ilman asiaan perehtynyttä seurantaryhmää, mutta arvelemme niitäkin tapahtuneen. Muistitiedon vaikuttavuus ei kuitenkaan ole ainoastaan näin suoraviivaisissa asioissa. Sen voiman voi nähdä jokaisessa haastattelussa, jossa aiemmin vaiennut tai vaiennettu kokija tulee kuulluksi ja kuunnelluksi ja hänen kokemuksensa tunnustetuksi. Haastateltavien voimaantumisen kokemus oli ihmislähtöisesti ajatellen yksi tämän muistitietotutkimuksen suurimmista tuloksista.

KIRJALLISUUS

- Aineistonhallinnan käsikirja. Tietoarkisto. [verkkoaineisto]. Saatavissa: <https://www.fsd.tunifi/aineistonhallinta/fi/>. Viitattu: 28.5.2020.
- Daly, Kathleen 2011: *Redressing Institutional Abuse of Children*. Springer, New York.
- Daly, Kathleen 2014: Conceptualising Responses to Institutional Abuse of Children. *Current Issues in Criminal Justice* 26:1, 5–29. <https://doi.org/10.1080/10345329.2014.12036004>
- Fingerroos, Outi 2004: *Haudatut muistot. Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Fingerroos, Outi 2017: Etnologi tutkimassa perheenyhdistämiä. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Koskihaara, Niina & Lillbroända-Annala, Sanna & Lundgren, Maija (toim.) *Yhteiskuntaetnologia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 27–54.
- Fingerroos, Outi & Jouhki, Jukka 2014: Etnologinen kenttätyö ja tutkimus. Metodini muotoisuuden pohdintaa ja esimerkkitapauksia. Teoksessa: Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Suomen kansatieteilijöiden yhdistys Ethnos, Helsinki, 79–108.
- Fingerroos, Outi & Lillbroända-Annala, Sanna & Koskihaara, Niina & Lundgren, Maija 2017: Yhteiskuntaetnologia. Arkinen mutta kriittinen katse maailmaan. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Koskihaara, Niina & Lillbroända-Annala, Sanna & Lundgren, Maija (toim.) *Yhteiskuntaetnologia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 7–26.
- Grönfors, Janette 2012: Mustalaislähetyksen lastenkotitoiminta. Teoksessa: Pulma, Panu (toim.) *Suomen romanien historia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 241–249.
- Hayner, P. B. 2011: *Unspeakable Truths*. Routledge, Abingdon. <https://doi.org/10.4324/9780203867822>
- Herzog, Hanna 2012: Interview Location and its Social Meaning. Teoksessa: Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. & Marvasti, Amir B. & McKinney, Karyn D. (toim.) *The Sage Handbook of Interview Research. The Complexity of the Craft*. Sage, Los Angeles, 207–217. <https://doi.org/10.4135/9781452218403.n14>
- Hirschovits-Gerz, Tanja & Sihvo, Sinikka & Karjalainen, Jarno & Nurmela, Anna 2019: *Kokemusasiatuntijuus Suomessa. Selvitys kokemusasiatuntijakoulutuksen ja -toiminnan käytännöistä*. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki.
- Honneth, Axel 1995: *Struggle for Recognition. The Moral Grammar of Social Conflicts*. Polity Press, Cambridge.
- Hoikkala, Susanna 2020: *Historiallinen tapaustutkimus lastensuojelulaitoksen rajoittamis- ja kurinpitökäytännöistä 1950–2000*. Pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskus Socca, Helsinki.
- Hytönen, Kirsi-Maria 2016: Tutkija aikamatkustajana. Mennyt, nykyhetki ja tulevaisuus keruukilpailuvastauksissa. Teoksessa: Korkiakangas, Pirjo & Olsson, Pia & Ruotsala, Helena & Åström, Anna-Maria (toim.) *Kirjoittamalla kerrotut. Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteenä*. Suomen kansatieteilijöiden yhdistys Ethnos, Helsinki, 301–337.
- Hytönen, Kirsi-Maria & Malinen, Antti & Salenius, Paula & Haikari, Janne & Markkola, Pirjo & Kuronen, Marjo & Koivisto, Johanna 2016: *Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten kaltoinkohtelu 1937–1983*. Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3806-9>

- Hytönen, Kirsi-Maria & Salenius, Paula 2017: Yhteiskunnallisen etnologisen tutkimuksen eettisiä kysymyksiä. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Koskihaara, Niina & Lillbroända-Annala, Sanna & Lundgren, Maija (toim.) *Yhteiskuntaetnologia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 79–100.
- Hyvärinen, Matti & Hydén, Lars-Christer & Saarenheimo, Marja & Tamboukou, Maria 2010: Beyond Narrative Coherence. An Introduction. Teoksessa: Hyvärinen, Matti & Hydén, Lars-Christer & Saarenheimo, Marja & Tamboukou, Maria (toim.) *Beyond Narrative Coherence*. John Benjamins, Amsterdam & Philadelphia, 1–15. <https://doi.org/10.1075/sin.11.01hyv>
- Katsui, Hisayo & Koivisto, Maija & Tepora-Niemi, Suvi-Maaria & Meriläinen, Niina & Rautiainen, Pauli & Rainö, Päivi & Tarvainen, Merja & Hiilamo, Heikki 2021: *Viitotut muistot. Selvitys kuuroihin ja viittomakielisiin Suomenhistoriassa 1900-luvulta nykypäivään kohdistuneista vääryyksistä sekä niiden käsittelyyn tarkoitetun totuus- ja sovintoprosessin käynnistämissä edellytyksistä*. Valtioneuvoston kanslia, Helsinki.
- Korkiakangas, Pirjo 2006: Etnologia näkökulmia muistiin ja muisteluun. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 120–144.
- Kuula, Arja 2006: *Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. Vastapaino, Tampere.
- Laitala, Marjo & Puuronen, Vesa 2016: *Yhteiskunnan tahra? Koulukotien kasvattien vaietut kokemukset*. Vastapaino, Tampere.
- Lastensuojelun Keskusliitto 2016: Menneestä on opittava. Turvallinen sijaishuolto on lapsen oikeus. [verkkoaineisto]. Lastensuojelun Keskusliitto 6.4.2016. Saatavissa: <https://www.stinfo.fi/tiedote/menneesta-on-opittava-turvallinen-sijaishuolto-on-lapsen-oikeus?-publisherId=1950&releaseId=43596422>. Viitattu 20.6.2022.
- Lastensuojelun Keskusliitto 2018: Liian pieniä tekoja lastensuojelussa. [verkkoaineisto]. Lastensuojelun Keskusliitto 15.5.2018. Saatavissa: <https://www.lskl.fi/lehdistotiedotteet/liian-pienia-tekoja-lastensuojelussa/>. Viitattu 25.9.2020.
- Lehtola, Veli-Pekka 2012: *Saamelaiset suomalaiset. Kohtaamisia 1896–1953*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Leydesdorff, Selma & Dawson, Graham & Burchardt, Natasha & Ashplant, T. G. 1999: Introduction. Trauma and Life Stories. Teoksessa: Lacy, Kim & Leydesdorff, Selma & Dawson, Graham (toim.) *Trauma and Life Stories. International Perspectives*. Routledge, Abingdon, 1–26.
- Lidman, Satu & Koskivirta, Anu & Eilola, Jari (toim.) 2017: *Historian tutkimusetiikka*. Gaudeamus, Helsinki.
- Malinen, Antti & Hytönen, Kirsi-Maria 2018: Kaltointohtelun äänet ja hiljaisuudet lastensuojelun historian tutkimuksessa. Teoksessa: Hannikainen, Matti O. & Danielsbacka, Mirikka & Tepora, Tuomas (toim.) *Menneisyyden rakentajat. Teoriat historian tutkimuksessa*. Gaudeamus, Helsinki, 132–149.
- Malinen, Antti & Markkola, Pirjo & Hytönen, Kirsi-Maria 2019: Conducting Commissioned Research. The Finnish Inquiry into the Failures of Child Welfare, 1937–1983. *Scandinavian Journal of History* 44, 1–20.

- Malinen, Antti & Tamminen, Tuomo 2017: *Jälleenrakentajien lapset. Sotienjälkeinen Suomi lapsen silmin*. Gaudeamus, Helsinki.
- Muhonen, Reetta & Bennenworth, Paul & Olmos-Peñuela, Julia 2018: *From Productive Interactions to Impact Pathways. Understanding the Key Dimensions in Developing SSH Research Societal Impact*. Center for Higher Education Policy Studies, Enschede. <https://doi.org/10.3990/4.2589-9716.2018.02>
- Nyysönen, Jukka 2014: Saamelaisten kouluolot 1900-luvulla. Teoksessa: Keskitalo, Pigga & Lehtola, Veli-Pekka & Paksuniemi, Merja (toim.) *Saamelaisten kansanopetuksen ja koulunkäynnin historia Suomessa*. Siirtolaisuusinstituutti, Turku, 63–86.
- Oinas, Outi 2014: Saamelaisten kouluhistorian tarkastelua 1910-luvun Enontekiön Lapissa piispan ja papin teksteissä. Teoksessa: Keskitalo, Pigga & Lehtola, Veli-Pekka & Paksuniemi, Merja (toim.) *Saamelaisten kansanopetuksen ja koulunkäynnin historia Suomessa*. Siirtolaisuusinstituutti, Turku, 121–145.
- Peltonen, Ulla-Maija 1996: *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Ruotsala, Helena 2002: *Muuttuvat palkiset. Elo, työ ja ympäristö Kittilän Kyrön paliskunnassa ja Kuolan Luujärven poronhoitokollektiiveissa vuosina 1930–1995*. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Ruotsala, Helena 2005: Matkoja, muistoja, mielikuvia. Kansatieteilijä kentällä. Teoksessa: Korkiakangas, Pirjo & Olsson, Pia & Ruotsala, Helena (toim.) *Polkuja etnologian menetelmiin*. Suomen kansatieteilijöiden yhdistys Ethnos, Helsinki, 45–76.
- Ruotsala, Helena 2017: Meänkieli herättää tunteita. Mistä kentän kielivalinnat kertovat? Teoksessa: Fingerroos, Outi & Koskihaara, Niina & Lillbroända-Annala, Sanna & Lundgren, Maija (toim.) *Yhteiskuntaetnologia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 265–287.
- Ruusuvuori, Johanna & Tiittula, Mirva M. 2017: Tutkimushaastattelu ja vuorovaikutus. Teoksessa Hyvärinen, Matti & Nikander, Pirjo & Ruusuvuori, Johanna (toim.) *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Vastapaino, Tampere, 46–83.
- Saamelaiskäräjien toimintakertomus vuodelta 2018. Saamelaiskäräjät.
- Savolainen, Ulla 2018: Miksi historian hyvytykset epäonnistuvat? Törmäävät muistikäsitykset ja hyvityksen moraalit. *Historiallinen aikakauskirja* 116:1, 56–68.
- STM = Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö 2013: Selvitystyön suunnitelma. Epäkohdat ja kaltoinkohtelu lastensuojelun sijaishuollossa 1930- ja 1980-lukujen välisellä ajanjaksolla. [verkkoaineisto]. Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö, Helsinki. Saatavissa: <https://stm.fi/documents/1271139/1359578/Ep%C3%A4kohdat+ja+kaltoinkohtelu+lastensuojelun+sijaishuollossa.pdf/7d87ee52-c8fb-40fa-b63c-7791d4591e53/Ep%C3%A4kohdat+ja+kaltoinkohtelu+lastensuojelun+sijaishuollossa.pdf>. Viitattu 29.5.2020.
- Sikes, Pat & Goodson, Ivor 2017: What Have You Got When You've Got a Life Story? Teoksessa: Goodson, Ivor & Antikainen, Ari & Sikes, Patrick & Andrews, Molly (toim.) *The Routledge International Handbook on Narrative and Life History*. Routledge, Abingdon, 60–71. <https://doi.org/10.4324/9781315768199>
- Sköld, Johanna 2013: Historical Abuse – A Contemporary Issue. Compiling Inquiries into Abuse and Neglect of Children in Out-of-Home Care Worldwide. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention* 14:1, 5–23. <https://doi.org/10.1080/14043858.2013.771907>

- Sköld, Johanna 2016: The Truth about Abuse? A Comparative Approach to Inquiry Narratives on Historical Institutional Child Abuse. *History of Education* 45:4, 492–509. <https://doi.org/10.1080/0046760X.2016.1177607>
- Sköld, Johanna & Sandin, Bengt & Schiratzki, Johanna 2020: Historical Justice through Redress Schemes? The Practice of Interpreting the Law and Physical Child Abuse in Sweden. *Scandinavian Journal of History* 45:2, 178–201. <https://doi.org/10.1080/03468755.2018.1555100>
- Suopajärvi, Tiina & Koskinen-Koivisto, Eerika & Korjonen-Kuusipuro, Kristiina & Hytönen, Kirsi-Maria & Hämeenaho, Pilvi 2019: Tunteilla on väliä. Tutkijan tunteet etnografisessa tutkimusprosessissa. *Elore* 26:2, 42–67. DOI: <https://doi.org/10.30666/elore.77809>
- Swain, Shurlee 2014: *History of Australian Inquiries Reviewing Institutions Providing Care for Children*. Royal Commission into Institutional Responses to Child Sexual Abuse, Sydney.
- Thomson, Alistair 2006: Four Paradigm Transformations in Oral History. *Oral History Review* 34:1, 49–70. <https://doi.org/10.1525/ohr.2007.34.1.49>
- Tuomaala, Saara 2004: *Työtätekevästä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Yhdessä koettua. 100-vuotias Suomi sijoitettujen lasten silmin. [verkkoaineisto]. <https://yhdessakoettua.fi/>. Viitattu 25.9.2020.
- X-ketju-hanke. Turvallisen sijaishuollon puolesta. [verkkoaineisto]. Pesäpuu ry. Saatavissa: <https://pesapuu.fi/toiminta/turvallinen-sijaishuolto/turvallisen-sijaishuollon-puolesta-x-ketju-hanke/>. Viitattu 28.5.2020.

Yhteisölähtöiset muistitietohankkeet osana yliopisto-opetusta

Outi Fingerroos

 <https://orcid.org/0000-0001-7288-2127>

Riina Haanpää

Muistitietotutkimuksen piirissä on avattu keskustelua siitä, kenen ehdoilla ja taidoilla menneisyyttä tutkitaan sekä mitä ja miten menneisyydestä kirjoitetaan. Meitä kiinnostaa kysymys asiantuntijuudesta: siitä, mitä sillä tarkoitetaan ja mitä sen katsotaan sisältävän. Pohdimme, ketkä ovat ja ketkä voivat olla menneisyyden tarkastelussa asiantuntijoita sekä miten asiantuntijuuden käsite kietoutuu muistitietotutkimuksen keskeisiin metodologisiin lähtökohtiin. Lähestymme aihetta yhteisölähtöisten muistitietohankkeiden näkökulmasta.

Käsitlemme aluksi kotimaisia yhteisölähtöisiä historia- ja muistitietohankkeita. Esittelemissämme hankkeissa korostuvat prosessit, jotka nousevat paikallisista lähtökohdista ja yhteisön omista tarpeista. Yhteisön jäseniä on kussakin hankkeessa otettu aktiiviseksi osaksi mukaan tutkimukseen – heitä on monin tavoin osallistettu ja sitoutettu tuottamaan tutkimuksen aineistoa ja osin myös tulkitsemaan sitä. (Olsén ja muut 2017, 13; ks. myös Pontes Ferreira & Gendron 2011, 153–157.) Tämän jälkeen tuomme esiin kaksi omaan yliopisto-opetukseemme liittyvää esimerkkitapausta, joissa asiantuntijuutta tunnustetaan ja tunnustetaan eri tavoin. Tavoitteemme on selvittää, kenellä asiantuntijuus on tai

voi olla sekä miten opiskelijoita on mahdollista muistitietohankkeiden kautta kouluttaa akateemiseen asiantuntijuuteen.

Esimerkkitapauksista ensimmäisessä tarkastellaan Porin Reposaaren kaupunginosan omaa historiaa. Turun yliopiston kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen tutkinto-ohjelman (jatkossa KTMT) opiskelijat ja opettajat julkaisivat pääosin muistitietoon pohjautuvan teoksen Reposaaresta yhteistyössä paikallisten asukkaiden kanssa. Yhteisön omaa historiaa kirjoitettaessa olennaista oli sellaisten menneisyyden tulkintojen tavoittaminen, joita yhteisön jäsenet itse pitivät arvokkaina ja merkityksellisinä ja joita vaalittiin, jaettiin ja edelleen välitettiin uusille sukupolville. Nämä paikallisten ylläpitämät tulkinnat laajensivat käsityksiä menneisyydestä ja tuottivat samalla uudenlaisia näkökulmia tutkimuksen kohteeksi. (Fingerroos & Haanpää 2006, 27; Kalela 2006, 81; Ukkonen 2000, 14.) Esimerkkitapauksessa tarkastelemme niitä muistitietotutkimuksen mahdollistamia keinoja, joiden kautta yhteisön jäsenen omaa historiaa ja menneisyyttä voidaan arvioida ja tulkita.

Toinen esimerkkitapaus liittyy KTMT:n ja Jyväskylän yliopiston Kulttuurit ja yhteisöt muuttuvassa maailmassa -tutkinto-ohjelman (jatkossa KUMU) opiskelijoiden yhdessä organisoimaan kenttätyökurssiin, jossa tuotettiin tilaustyönä muistitietoaineistoa Seinäjokelaisten kaupunkihistoria -hankkeeseen. Esittelyssä pureudumme tarkastelemaan opiskelijoiden asiantuntijuuteen kasvamista ja sen kehittymistä: miten tämänkaltaisissa yhteisölähtöisissä muistitietohankkeissa yliopistojen ulkopuolisen toimijan kanssa opiskelijat omaksuvat niitä tietoja ja taitoja tai alan käytäntöjä, joita muistitietotutkijan työkenttään kuuluu. (Hmelo-Silver 2004; Hmelo-Silver & Barrows 2006; ks. myös Kalela 1986; Haanpää 2014.)

Yhteisölähtöisten historia- ja muistitietohankkeiden näkökulmia

Poliittisen historian tutkija ja suomalaisen muistitietotutkimuksen *grand old man* Jorma Kalela koulutti 1980-luvulla Paperiliiton jäseniä oman historiansa tutkijoiksi saaden toimintaansa virikkeitä työväentut-

kijoilta ja folkloristeilta. Kalelan kirjoittamat artikkelit kansanomaisesta historiasta, historialiikkeestä ja muistitietotutkimuksesta ovatkin merkittävästi vaikuttaneet suomalaisen muistitietotutkimuksen muotoutumiseen. (Ks. esim. Kalela 1984a; 1984b.) Kalela tunsi jo 1970-luvulla Ruotsissa harjoitetun työväen omaehtoisen sivistystyön ja siihen kytkeytyvän tutkimuksen. Sittemmin hän tutustui Raphael Samuelin (1981) näkemyskyseen ihmisten omasta historiasta (*people's history*) sekä brittiläisistä kulttuuritutkijoista koostuneeseen *Popular Memory Group* -ryhmään. Suomessa Kalela kävi tiivistä dialogia metodologiastaan folkloristien, kuten Outi Lehtipuron, Seppo Knuutilan, Annikki Kaivola-Bregenhøj'n ja Taina Ukkosen kanssa, jotka kaikki olivat kiinnostuneita muistitiedosta, kerronnasta, omaehtoisesta asiantuntijuudesta ja menneisyyden moniäänisyydestä. (Heimo 2014; ks. myös Kalela 2006; Heimo 2010.)

Kalelan teoksista *Taistojen taipaleelta. Paperityöläiset ja heidän liittonsa 1906–1981* (1981) ja *Näkökulmia tulevaisuuteen. Paperiliiton historia 1944–1986* (1986) muotoutui suomalaisten muistitietotutkijoiden arvostamia oman historian klassikkoja. Teokset olivat ensimmäisiä akateemisia tutkimuksia, joissa historiantutkija otti aidosti tutkimansa yhteisön edustajat mukaan historian tuottamisen prosessiin ja myös reflektoi akateemisen tutkijan positiota. Kalela muun muassa pohti, mihin ammattiliiton jäsenet tarvitsivat oman historiansa tutkimusta. Vastausta etsiessään hän samalla punnitsi historiantutkimuksen tarkoitusta sekä historiantutkijoiden kysymystä siitä, miten he voisivat parhaiten toteuttaa yhteiskunnallista tehtäväänsä. (Kalela 1986, 7, 12; ks. myös Kalela 2006, 68.) Kalelaa inspiroi historioitsijan työssä erityisesti liiton jäsenen omaksumien mielipiteiden ja käsitysten seuraaminen sekä niiden tulkitseminen. Oma historia ja oma menneisyys kiinnostivat jäsenistöä ja saivat heidät pohtimaan, miten nykyinen liiton tila oli ymmärrettävissä, mitä menneisyydessä oli oletettu tapahtuneen ja mitkä seikat olivat nykyiseen tilanteeseen johtaneet. Tutkimuskohteen oman äänen tavoittelu sekä sitä itseään kiinnostavien näkökulmien ja kysymysten esiin nostaminen muodostuivat näin historiateoksen lähtökohdiksi. (Kalela 1986, 8, 41; 2006, 81.)

Tarve oman historian tarkastelulle oli liiton keskuudessa ollut ilmeisen suuri, sillä kimmoke tutkimuksen aloittamiselle tuli nimenomaan

paperityöläisiltä itseltään. Liiton tutkivissa opintokerhoissa jäsenistö oli jo valmiiksi tulkinnut omaa elämänpiiriään, työtään ja ammatillista toimintaansa, ja tämän työn tuloksena oli koostettu muun muassa näytteilyitä ja valokuvaesityksiä. Historiantutkijalta kaivattiin asiantuntemusta ja tutkimuksen keinoin tuotettua tietoa, joka paitsi valaisisi menneisyyttä myös antaisi lähtökohtia ja perusteita liiton omalle toiminnalle tämän päivän maailmassa. Paperiliittolaisten näkemysten ja niiden merkitysten tulkitseminen osana suomalaisen yhteiskunnan ja ammattiliittojen kehitystä sekä suhteutettuna aikaisempiin tieteellisiin esityksiin olivat tehtäviä, joissa korostuivat tutkijan osaaminen ja akateeminen asiantuntijuus. (Kalela 1986, 10, 12, 23, 28–29, 35, 41; 2006, 67, 69–71, 81.)

Paperiliiton historiahankkeessa tutkijan työn yhtenä keskeisenä tavoitteena oli menetelmällisten valmiuksien antaminen paperiliittolaisten tutkiville opintokerhoille ja omalle historian tutkimukselle. Jälkikäteen arvioiden hanke onnistuikin tässä tavoitteessaan. Omaa historiaa tai omana historiana pidettävää tietoa ihmiset olivat tuottaneet ja tutkineet eri tavoin lähestulkoon aina. Nyt oli kuitenkin keskeistä opettaa oman historian tuottajia myös arvioimaan omia ennakkoluulojaan ja selvittämään, millaisissa yhteiskunnallisissa ja kulttuurisissa olosuhteissa nämä menneisyyden tulkinnat oli tuotettu – toisin sanoen paperiliittolaisten oli opetettava arvioimaan eri tiedonlähteiden luonnetta. (Kalela 1986, 13; 2006, 70–71.)

Paperiliiton historiahanketta luonnehti kuitenkin hienoinen eron- teko jäsenistön harjoittaman tutkimustoiminnan ja historioitsijan tutkimustyön välillä. Liiton jäsenet olivat itse sekä tietoa tuottavia että tietoa tulkitsevia subjekteja. He päättivät, ”mihin tarkoitukseen tietoa käyttivät ja missä muodossa välittivät sen” (Kalela 2006, 69). Historioitsijalle jäsenistön tuottama muistitietoaineisto puolestaan avasi uusia näkökulmia tieteellisen tiedon tuottamiseen, ja tämä jäsenistön oma panos näkemystensä, kokemustensa ja mielipiteidensä välittäjänä oli arvokasta sinänsä. (Kalela 2006, 72; Peltonen 2006, 99–100.)

Kalelan paperiliittolaisia osallistava tutkimustoiminta toimi esimerkkinä useille vastaavanlaisille historia- ja muistitietohankkeille Suomessa. Folkloristi Taina Ukkonen kiinnostui työväen omasta historiasta ja haastatteli 1980-luvun lopulla turkulaisia työväenliikkeen jäseniä. Silloisessa

historiahankkeessa tehdyt haastattelut perustuivat kuitenkin tutkijoiden ennakkolta laatimiin kysymyksiin, ja niin ollen työväen oma historianäkemys sekä omat tulkinnat ja kokemukset jäivät saavuttamatta, mitä Ukkonen tutkimuksessaan reflektoikin. (Ukkonen 2000, 43–49; 2006, 179, 182.) Työväenliikkeen historiahankkeen tutkija-asiantuntijavetoisuudesta oppineena Ukkonen esitti väitöstutkimuksessaan *Menneisyyden tulkinta kertomalla* (2000), miten haastattelujen teemojen oli liityttävä ensi sijassa muistelijan omaan arkielämään ja kokemuspäiriin ja vasta toissijaisesti tutkijoiden oletuksiin. Näkemys perustui lähes kymmenen vuoden kokemukseen toimimisesta metallityöläisnaisten opintokerhossa. Näissä tapaamisissa oli tutkijan ja työläisnaisten yhteistyönä tuotettu muistitietoa ja omaa historiaa – ja samalla asiantuntijahistorian ohittamaa tulkintaa menneisyydestä. (Ukkonen 2000, 49–54; 2006, 179–180.)

Metallityöläisnaisten yhteiset muistelut osoittautuivat mielenkiintoiseksi ja yhteisöllisyyttä synnyttäväksi toiminnaksi. Ukkosen mukaan turkulaiset työläisnaiset eivät vain vastanneet tutkijan esittämiin kysymyksiin, vaan he ottivat vastuuta projektin etenemisestä tekemällä haastatteluja, valikoimalla muistelun aiheita ja lopulta arvioimalla ja kommentoimalla tutkijan esittämiä tulkintoja. (Ks. myös Aho 2019, 13–16, 43–44.) Tutkijalle nämä tapaamiset antoivat mahdollisuuden paitsi osallistua historiallisen tiedon tuottamiseen yhdessä tutkimuskohteen kanssa myös tarkastella tilannetta, jossa tietoa tuotettiin. Ukkonen päätyikin tarkentamaan oman historian tuottamisen määritelmää: omassa historiassa oli kyse nimenomaan oman elämän arvioinnista, mutta tätä arviointia tehtiin yleensä aina suhteuttamalla omia kokemuksia muiden kokemuksiin ja julkisiin historian esityksiin. (Ukkonen 2000, 38; 2006, 180–181; ks. myös Aho 2019, 65.)

Ukkosen työ metallityöläisnaisten parissa toi esiin kiinnostavalla tavalla asiantuntijuuteen liittyvät erilaiset ulottuvuudet: yhteisön jäsenillä oli kulttuurista tietoa ja taitoa kertoa siitä, mikä heitä menneisyydessä kiehtoi, millä oli merkitystä ja mikä oli tarpeen muistaa. Tutkijaa puolestaan aihepiiri kiinnosti ja hänen tehtävänsä oli pohtia, miten tutkittavat ymmärsivät menneisyyttään ja nykyisyyttään tai miten he rakensivat muistelun yhteydessä identiteettiään. (Ukkonen 2006, 177; ks. myös

Aho 2019, 44, 51; Kalela 2006, 74; Korkiakangas 2006, 126–132; Tonkin 1992, 9–11.)

Perinteentutkija Elina Makkosen teos *Muistin mukaan. Joensuun yliopiston suullinen historia* (2004) oli lähtökohdiltaan toisenlainen esimerkki siitä, miten ihmisten ja yhteisöjen omaa historiaa on tavoitettu ja tuotettu Suomessa. Siinä akateeminen muistitietotutkija toteutti muistitiedon keruun akateemisessa yhteisössä ja samalla omaa yhteisöään sisältäpäin tutkien. Tutkimuksen teon taustalla oli silloisen Joensuun yliopiston 30-vuotisjuhla vuonna 1999. Yliopiston ensimmäisten vuosikymmenten vaikuttajat olivat siirtymässä eläkkeelle ja pelättiin, että heidän mukanaan katoaisi arvokasta tietoa yliopiston varhaisvaiheista. Yliopistoyhteisössä päädyttiin mielenkiintoiseen ja varsin poikkeukselliseen ratkaisuun: muistitiedon keruun ja historian kirjoittamisen toteuttamista varten perustettiin muistitietotoimikunta, ja tutkimuksen tekijäksi pestattiin perinteentutkija Elina Makkonen. (Fingerroos 2006; Makkonen 2004, 19; 2006, 252.)

Muistin mukaan -teos valmistui viisi vuotta myöhemmin vuonna 2004. Se avasi yliopiston historiaan näkökulman, joka ei ollut kokonaiskuva vaan muistitietotutkimus, joka toi yliopiston historiallisten jälkien rinnalle elävää ja asiakirjojen ulkopuolelle jäänyttä suullista historiaa. (Makkonen 2006, 245; Fingerroos 2006.) Silloinen yliopiston rehtori Perttu Vartiainen kirjoittikin teoksen esipuheessa:

Kun olen ollut itsekkin osa tätä yliopistoyhteisöä lähes koko sen historian ajan, niin en voi millään asettua kirjassa esitettyjen – joskus ehkä ristiriitaisia tulkintoja herättävien – muistelusten ulkopuolelle. Meistä kellään ei ole kuitenkaan hallussaan yhtä oikeaa totuutta. Muistitiedon perusluonteeseen kuuluu sen subjektiivisuus. Toivon teille kaikille mieluisia ja ajatuksia kirvoittavia lukuhetkiä! (Vartiainen 2004, 9.)

Mallia teokselle Makkonen ja muistitietotoimikunta lähtivät hakemaan juuri Kalelalta ja Ukkoselta. Teos pohjasi mittavaan muistitiedon keruuseen yliopistoyhteisön sisällä: haastateltavana oli noin sata entistä ja nykyistä yliopiston työntekijää ja opiskelijaa. Muistelijat olivat teoksessa

näkyvästi esillä kokemuksineen ja tulkintoineen. Makkosen tavoitteena oli myös kannustaa yliopistolaisia muistamaan, tuottamaan ja tulkitsemaan omaa menneisyyttään ja omaa historiaansa, mutta samalla hän tutkijana korosti muistitiedon keruun vaativan vuorovaikutusta ja siihen kohdistuvan tulkinnan olevan jatkuvaa neuvottelua. Makkonen kirjoittaakin, miten teoksen

sivuilla rakentuu fragmentaarinen ja samalla kaleidoskooppinen kuva yliopistosta työ- ja opiskelupaikkana. Lukija voi tilkitä tekstin aukkoja omalla muistitiedollaan, kiistää toisten muistin ja huomata, miten lukemattomilla eri tavoilla samoistakin asioista voidaan näköjään kertoa. (Makkonen 2004, 19.)

Kiinnostava sivujuonne Joensuun yliopiston menneisyyden tulkintojen saralla oli se, että historian tutkija Arto Nevalan kirjoittama ”virallinen historia” *Uudisraivaaja. Joensuun yliopiston 40-vuotishistoria* ilmestyi vuonna 2009, viisi vuotta *Muistin mukaan* -tutkimuksen jälkeen. Historioitsija Alina Kuusisto, joka kävi omaa Joensuun korkeakoulun politisoitumista käsittelevää väitöstutkimustaan *Korkeakoulun punainen aave* (2017) varten läpi molempien hankkeiden tuottamia aineistoja, luonnehti tehtyjen haastattelujen eroa:

Joensuun yliopiston 40-vuotishistoriaa varten tehtyjen ja muiden haastatteluaineistojeni keskeisin ero on siinä, että yliopiston 40-vuotishistorian haastattelut on tehnyt kokenut Joensuun yliopistossa pitkään työskennellyt miespuolinen tutkija, jolle useimmat haastateltavat olivat entuudestaan tuttuja. Haastateltavan ja haastattelijan suhde oli siis jo lähtökohtaisesti luottamuksellinen. Toisaalta haastattelun tarkoitus, eli yliopiston virallisen historian kirjoittaminen, osittain ennalta määrittää sen, millaisten kysymysten parissa haastattelussa liikutaan. Yliopistohistoriathan ovat perinteisesti keskittyneet kyseisen laitoksen organisatoriseen ja hallinnolliseen kehitykseen sekä asemaan laajemmassa korkeakoulu- ja koulutuspoliittisessa kehityksessä. Samalla yliopiston keskeiset arjen tason toiminnot jäävät kuvauksissa etäisiksi. (Kuusisto 2017, 43.)

Kuusiston luonnehdinnassa näkyy vahvasti ajatus kamppailusta, joka liittyi erilaisiin menneisyyden esittämisen tapoihin. Joensuussa muistitietotutkimuksen rinnalle oli tarpeellista kirjoittaa ”virallinen”, organisatoriseen ja hallinnolliseen kehitykseen paneutuva historia. Muistitietotutkimus ei ollut riittävä juhluvuoden tarpeisiin, vaikka se lähtökohtaisesti huomioi yhteisön tuottamat moniääniset menneisyydet. Toisaalta Kuusisto toi esiin myös muistitietotutkimuksen metodologisia lähtökohtia todetessaan, miten *Muistin mukaan* -teos oli nimenomaan esitys arjen tason toiminnoista, joiden tuottamiseen sisältyi myös historiankirjoittajan oman toiminnan reflektoinnin vaatimus. Muistitietotutkimus tarkasteleekin juuri muistelijoiden ylläpitämiä vernakulaareja menneisyyden tulkintoja, jotka määritellään lähtökohtaisesti yksilöllisiksi, arkisiksi ja vaihtoehtoisisiksi. Seuraavissa luvuissa siirrymmekin omiin kokemuksiimme yhteisölähtöisten muistitietotutkimusten toteuttajina koulutusohjelmissamme. Esittelemme toimintamalleja, joita sovellamme opetuksessa. Ensimmäinen tapausesimerkki sijoittuu Porin Reposaaren kaupunginosan oman historian tekemiseen. Toisessa esimerkkitapauksessa käydään läpi tilaustyötä, jossa tuotettiin muistitietoa Seinäjokelaisten kaupunkihistoria -hankkeeseen. Oleellista molemmissa esimerkkitapauksissa on, että tilaus hankkeille syntyi paikallisyhteisöissä ja kaikki tieteellinen tekeminen on tehty paikallisten toiveet huomioiden ja neuvotellen. Näin toimiessa ei ole syntynyt kamppailua siitä, kenellä on etuoikeus menneisyyden esittämisen tapoihin ja tuotettuun muistitietoon.

Asiantuntijuus yhteisölähtöisissä muistitietohankkeissa

Yhteisölähtöiset muistitietohankkeet ovat KTMT:n ja KUMU:n tutkinto-ohjelmille hyvin luontevia, ja opettajina sekä opinnäytetöiden ohjaajina toteutamme jatkuvasti hankkeita, joissa olemme kiinnostuneita paitsi arjesta myös yksilöiden ja yhteisöjen omaehtoisesta toimijuudesta, muistista ja kerronnasta. Opinnot ovat molemmissa tutkinto-ohjelmissa työelämäläheisiä, mikä tarkoittaa, että työelämään ja sen käytäntöihin tutustuminen sekä projektityöt läpäisevät kandidaatti- ja maisteriohjelmat.

(Kumpulainen & Vierimaa & Fingerroos 2019; Warren 2019.) Erilaiset projektimuotoiset muistitietotutkimukset ovatkin opiskelijoille yksi keskeinen mahdollisuus oman asiantuntijuuden hyödyntämisen käytännön harjoitteluun.

Akateemisen asiantuntijuuden käsitteellistäminen ja ymmärrys sen sisällöistä on moninaista. Asiantuntijuus voi pitää sisällään tietoja ja taitoja, joita kyetään yhdistämään omaan työhön ja oman alan käytäntöihin. Tällöin asiantuntijuus on nimenomaan ammatillista osaamista, ja esimerkiksi historian tutkijat ovat menneisyyden tulkintojen asiantuntijoita. Asiantuntijuus voi tarkoittaa myös laajemmin tiedon kartoittamista ja tuntemusta tai uuden oppimista, osaamisen kehittämistä ja oman osaamisen reflektointia, jolloin asiantuntijuus vaatii kasvua ja kehitystä esimerkiksi koulutuksen tai käytännön kokemusten kautta. (Hakkarainen 2000, 84–98; ks. myös Haanpää 2014, 26–27.) Asiantuntijuudessa tiedoilla ja taidoilla onkin suuri merkitys. On tärkeää osata etsiä, löytää, omaksua ja kyseenalaistaa tietoa. Myös tiedon jakaminen kuuluu asiantuntijuuteen. Esimerkiksi paikallisia oman historian tutkijoita ja vaikkapa yliopisto-opiskelijoita tukemalla kehitetään heidän asiantuntijuuttaan ja edistetään oman asiantuntijuuden tunnistamista. Yhtäältä paikalliset voivat toimia erilaisissa projekteissa akateemisen tutkijayhteisön rinnalla asiantuntijoina jakamassa hallussaan olevaa tietoa. Tällöin asiantuntijuus on pikemminkin tunnustettu yhteisön toimintatapa kuin yksilöiden ominaisuus. (Hakkarainen 2000, 84–98; ks. myös Haanpää 2014, 26–27.)

Asiantuntijuutta painottavia tietoja ja taitoja sekä itseohjautuvaa työskentelyä harjoitetaan tutkinto-ohjelmien opintojen aikana muun muassa työelämäläheisillä kenttätyökurseilla, joissa opetetaan teoreettisen ja käsitteellisen tiedon soveltamista käytäntöön. Toisaalta näillä kurseilla painotetaan kykyä aktiivisesti ja itsenäisesti hankkia ja käsitellä tietoa sekä toisaalta myös tiedon jakamisen ja yhdessä keskustelemisen kautta ongelmien ratkaisemista. (Hmelo-Silver 2004, 236–241; Hmelo-Silver & Barrows 2006, 21–25; Hung & Jonassen & Liu 2008, 488–489.) Opiskelijoiden motivointi tapahtuu kenttätyömetodien haltuunoton, ryhmissä toteutettujen ja kenttään tutustuttavien ennakkotehtävien sekä sitten kenttätyön suunnittelun ja lopulta toteutuksen myötä. Yhteys niin kut-

suttuun yliopiston ulkopuoliseen maailmaan on monesti toteuttamiemme hankkeiden lähtökohtana: teemme tutkimusta toimeksiannosta tilaajaa tai tarkasteltavia yhteisöjä varten. Tieto siitä, mitä tavoitellaan, miten ja miksi, on sen vuoksi erityisen merkityksellistä. Ensisijaista onkin myös oppijan kokemus ja oppimiseen kohdistuva reflektio, jolla tarkoitamme paitsi oppijan omaa kykyä arvioida toimintaansa sekä tätä toiminnasta hankittua kokemusta myös tutkivaa ja kehittävää otetta omaan työhön ja asiantuntijaksi kasvuun. (Poikela 2005, 9, 14; Poikela & Poikela 1997; ks. myös Tynjälä 2003.)

Tarkastelemisissamme esimerkkitapauksissa käsitys asiantuntijuudesta muovautuu eri toimijoiden kohdalla erilaiseksi. Reposaaressa nostamme esiin paikallisten asukkaiden omaksuman tiedon merkityksen ja paikallisten tunnistetun ja tunnustetun oman historian asiantuntijuuden. Seinäjoen tapauksessa käsittelymme painotus on opiskelijoiden asiantuntijuuden kehittämisessä. Tuomme esiin, miten opiskelijat omaksuvat niin akateemisen muistitietotutkimuksen metodologisen kehyksen kuin myös menetelmälliset valmiudet tuottaa tilaustyönä muistitietotutkimusta.

Reposaari – yhteisön jäsenet oman historiansa asiantuntijoina

Reposaaressa ja reposaarelaisten menneisyyttä kartoittavan hankkeemme tavoitteena oli tutkijavetoisen prosessin sijaan kokeilla toisenlaista, demokraattisempaa ja osallistavampaa tapaa tuottaa yhteisön historiaa. Halusimme ottaa paikalliset kokonaisvaltaisesti mukaan prosessiin. Tutkimushankkeen pääperiaatteina olivatkin alusta alkaen vuorovaikutteisuus ja oman historian tuottaminen yhteistyössä yliopiston ja paikallisten asukkaiden, eritoten Reposaaari-yhdistyksen¹ sekä reposaarelaisista ikämielistä koostuvan Rantaparlamentin² kanssa. Ponnin yhteistyölle syn-

1 Reposaaari-yhdistys ry on perustettu vuonna 1983. Yhdistyksen päätehtävänä on paikallisen elämänmenon, historian ja kulttuurin ylläpitäminen, säilyttäminen ja edelleen välittäminen.

2 Reposaaressa Rantaparlamentti eli noin 60 miehen ryhmä kokoontuu kerran viikossa palaveeraamaan saaren menneisyydestä, nykyisyydestä ja tulevaisuudesta Reposaaaritalolle. Rantaparlamentin keskei-

tyi keskusteluista, joita olimme jo vuosien ajan käyneet reposaarelaisten kanssa. Yliopisto-opettajina ja tutkijoina olimme hyödyntäneet Reposaarta ja reposaarelaisia kursseista ja kenttätöistä toiseen, mutta selkeää palautetta esimerkiksi tutkimuksen keinoin emme olleet takaisin kentälle tuottaneet. Nyt toteutettavassa hankkeessa etsimmekin paitsi keinoja reposaarelaisten oman luovan ilmaisun tukemiseen myös heidän vaalimiensa muistojen ja tarinoiden tutkimukselliseen tarkasteluun sekä eri asiantuntijoiden tuottamien tekstien yhdistämiseen yhtenäiseksi julkaisuksi. Tämänkaltainen vuoropuhelu mahdollisti yliopiston yhteiskunnallisen tehtävän toteuttamisen eli toimimisen vuorovaikutuksessa muun yhteiskunnan kanssa. Paikallisille – ja myös yliopistolle – se merkitsi vihdoinkin heidän hallussaan olevan tiedon näkyväksi tekemistä. (Fingerroos ja muut 2017, 8–9; Kalela 1986, 12.)

Reposaari valikoitui kokeellisen tutkimushankkeen kohteeksi ensisijaisesti kaupunginosan identiteetin vuoksi, mutta myös siellä toteutettujen aineistonkeruiden myötä. Tänä päivänä Reposaari on noin tuhaten asukkaan yhdyskunta, jonka omaleimaisuus on rakentunut pitkälti saaren erillisyyden ja myös sen menneisyyden varaan. Reposaari oli 1800-luvulla vilkas satama- ja kauppapaikka ja sittemmin laivanrakennuksen sekä saha- ja konepajateollisuuden keskus aina 1900-luvun puoliväliin asti. Tämänkaltainen toiminta kaupunkimaisena teollisuus- ja satamayhdyskuntana loi puitteet ja mahdollisuuden alueen oman historian ja perinteen synnylle. (Haanpää & Raike 2017, 7.)

Reposaari on kiinnostanut myös akateemisia tutkijoita nimenomaan kenttätöiden ja aineistonkeruun kohteena. Alueella on tehty eri vuosikymmenillä laajoja keruita, joiden teemat ovat liikkuneet reposaarelaisessa arjessa ja jokapäiväisessä elämässä, muistitiedossa ja perinteessä. Haastatteluin on kerätty aineistoa muun muassa lapsuuden ja nuoruuden, koulunkäynnin, aikuisuuden, vapaa-ajan ja harrastusten, eri ammattiryhmien sekä saaren paikkojen teemoista. Kattavimmat ja laajimmat aineistot kerättiin vuosina 1994, 1995 ja 2011, jolloin Turun yliopiston folkloristiikan opiskelijat kartoittivat lapsuusmuistoja ja reposaarelaisten

simpää tehtäviä on yhteistyössä Reposaari-yhdistyksen kanssa vaalia oman saaren perinteitä ja asukkaiden hyvinvointia.

ammatin kuvauksia. Sittemmin Reposaarella liikkivat folkloristiikan, kulttuuriperinnön tutkimuksen ja maisemantutkimuksen opiskelijat. Heitä kiinnostivat eri-ikäisten asukkaiden saarelaisuuden kokemukset ja erityisesti ympäristöön ja paikkoihin liittyvät muistot.³

Tätä jo kerättyä laajaa muistitietoaineistoa sekä uutta aineistonkeruuta ryhdyttiin työstämään vuonna 2014 reposaarelaisten oman historian asiantuntijoiden kanssa. Käynnistyvän hankkeen keskiössä olivat reposaarelaiset itse, ja siksi prosessin lähtökohtana olivat heitä kiinnostavat ja heidän tärkeinä pitämänsä asiat. (Ks. myös Kalela 1986, 12–13; Aho 2019, 5–6; Ukkonen 2000, 14.) Yliopisto-opiskelijoilla oli puolestaan tärkeä rooli tutkittavan kohteen etsimisessä: he määrittelivät projektin kohdetta, toteutusta ja tuloksia opettajiensa opastamana ja reposaarellaisen yhteisön toiveita kuunnellen. Tällä tavoin yhteisluovasti⁴ erilaisissa tilaisuuksissa keskustellen, pohtien ja valikoiden reposaarelaisten oman historian teemoiksi muodostuivat muun muassa kalastajan arki, luotit sekä laivantäyttäjien elämät. Myös reposaarellainen lapsuus, kasvatusta ja koulutus saaristo-olosuhteissa kiinnostivat, samoin saarelaisten vapaa-aikaa rytmittäneet tanssit, elokuvat ja urheilu. Käsiteltäviksi teemoiksi valikoituivat lisäksi yhdyskunnan teollinen toiminta, kuten höyrysaahalaite ja konepaja. Hankkeessa myös selvitettiin, mikä sai monien reposaarellaisen nousemaan kapinaan vuonna 1918.

Vaikka yliopisto osallisti reposaarelaiset mukaan tutkimushankkeeseensa, paikallisten keskuudessa oli menneisyyttä tutkittu aktiivisesti jo paljon aikaisemmin. Siksi merkittävä osa prosessia oli heiltä saatu tieto keskustelujen, haastattelujen ja monipuolisten muistojen muodossa. Reposaarelaisilta saatiin muun muassa kirjallista ja kuvallista materiaalia, visuaalisia esityksiä ja muistelmia. Menneisyyden esitysten moninaisuus kertoo paikallisten omaksumasta runsaasta historiatietämyksestä. Reposaarelaiset olivat kiinnostuneita omasta menneisyydestään, ja heillä oli tiedollisia valmiuksia tuottaa siitä tulkintoja. Kyse oli siis ennen kaik-

3 Turun yliopisto, Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksen arkisto, Reposaari-aineisto 1994, 1995; Turun yliopisto, Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen tutkinto-ohjelman kokoelmat, Reposaari-aineisto 2011.

4 *Yhteisluova* on suomennos Nina Simonin (2010, 263) termistä *co-creating (with visitors)*. Ks. myös Aho 2019, 18; Kumpulainen & Vierimaa & Fingerroos 2019.

kea paikallisten omasta, itsenäisestä toiminnasta, jota he olivat harjoittaneet vuosikymmeniä. Yliopisto-opettajien ja opiskelijoiden vaativana haasteena oli tunnistaa, tavoittaa ja tuottaa vastavuoroisessa dialogissa heidän omaa historiaansa.⁵ (Ks. myös Kalela 1986, 12–13, 37; 2006, 70; Savolainen & Lukin & Heimo 2020, 73–76.)

Kiinnostavaa prosessissa olikin erilaisten menneisyyden esitysten välinen vuorovaikutus ja tämän vuorovaikutuksen merkitys. Esimerkiksi reposaarelaisten tuottamat tekstuaaliset ja visuaaliset esitykset olivat tärkeitä todellisuuden tulkkeja, sillä ne keskustelivat historian julkisten esitysten kanssa, arvioivat niitä ja ehkä jopa paljastivat akateemisiin ajatusmuotoihin tukeutuvien tulkintojen puutteet. (Ks. myös Fingerroos & Haanpää 2006, 25, 27–29; Heimo 2010, 16–19; 2014, 144–146; Kalela 1986, 8–13, 37.) Reposaarelaisten itsensä tuottamat tulkinnat oli kuitenkin ensi sijassa suunnattu omalle paikalliselle yhteisölle jaettavaksi, ja niistä oli käyty keskustelua lähinnä oman yhteisön sisällä. Tämänkaltaiset esitykset osoittivat silti ihmisten pyrkimyksen ja tarpeen rakentaa identiteettiään sekä löytää itselleen ja yhteisölleen historiallinen jatkuvuus ja yhteiskunnallisen samastumisen kohteet. Ne kertoivat siis pikemminkin reposaarelaisista itsestään kuin muistetuista, kerrotuista ja jaetuista tapahtumista sinänsä. (Ks. myös Fingerroos & Haanpää 2006, 33; Heimo 2014, 143; Kalela 1986, 12–13, 37; Portelli 2006, 55, 57–58; 2012, 44–45; Savolainen & Lukin & Heimo 2020, 73–76.)

Reposaarelaiset omaksuivat prosessin aikana erilaisia rooleja. Paikalliset ja laajemmin koko yhdyskunta olivat toisaalta yliopisto-opettajien ja opiskelijoiden tutkimuskohteita. Toisaalta paikalliset olivat aktiivisia prosessiin osallistujia oman historiansa asiantuntijoina, tiedon tuottajina ja etenkin tiedon jakajina. Toisaalta he aktiivisesti määrittivät, mitä asioita Reposaaressa menneisyydestä nostettiin esiin ja miten niitä tuli tarkastella. Jos reposaarelaiset olivat alun perin tuottaneet aineistoja itseään varten, omista lähtökohdistaan ja toisilleen jaettaviksi (ks. esim. Aho

5 Reposaarelaiset oman historian asiantuntijat olivat tutkimuksissaan tarkastelleet muun muassa alueen elinkeinotoimintaa, kuten kauppojen, elokuvateatterien ja teollisuuden tuotantolaitosten historiaa. Eri asuinalueiden ihmisiä, arkea ja elämää sekä talojen historiaa oli kerätty sekä muisteluihin, arkistodokumenteihin että valokuvain. Paikallisten kokoama monipuolinen aineisto on arkistoitu Reposaaari-talolle. Uusia menneisyyden tulkintoja tuotetaan edelleen kaikkien saataville muun muassa Youtube-videoina.

2019, 60), nyt he tuottivat niitä yhteistyössä yliopiston organisoiman tutkimushankkeen kanssa. Tämä tarkoitti jatkuvaa neuvottelua ja vuoro-vaikutusta erilaisten tulkitsijoiden ja tulkintojen välillä.

Tutkimus julkaistiin teoksena *Kertomusten Reposaari* (2017). Paikalliset jättivät lopulta jälkensä myös teoksen käsikirjoitukseen toimimalla julkaistaviksi aiottujen tekstien esilukijoina, kommentoijina ja kirjoittajina. Heidän uskonsa hankkeen toteutumiseen oli voimakas, mikä ilmeni myös aivan tutkimushankkeen lopulla, jolloin katoimme vielä keskeneräisen käsikirjoituksen tulevia painokustannuksia ennakkotilaaajien avulla. Tilajat maksoivat teoksen etukäteen luottaen siihen, että teos todella valmistuisi. Teoksen ensimmäinen painos julkaistiin Reposaarella joulukuussa 2017, ja painos myytiin loppuun kahden päivän aikana.

Kuva 6. *Kertomusten Reposaari* -teoksen kanssi. *Kertomusten Reposaari* rakentui kokonaisuudessaan yhteisölähtöiseksi prosessiksi, jossa reposaarelaisten panos tiedon tuottajina, tulkitsijoina ja jakajina oli varsin mittava.

Vuorovaikutus paikallisten kanssa toi näkyviin asioita, joita emme ehkä olisi osanneet kysyä tai muutoin käsitteellistää. Tuotettu tieto oli osin ollut tutkijoiden ulottumattomissa – se oli paikallista ja arkista. Reposarelaisten oman historian asiantuntijuus kohdistui nimenomaan saaren omaan elämänpiiriin ja -käytäntöihin, siis konkreettisella tavalla läheiseen ja tuttuun. (Ks. myös Kalela 1986, 35; Puolamäki 2020, 54.) Vuorovaikutus oman historian tuottajien ja yliopiston hallinnoiman tutkimushankkeen välillä synnytti myös hedelmällistä keskustelua osapuolien välillä, kun tätä paikallista ja kokemuksellista tietoa suhteutettiin tutkimuksellisiin lähtökohtiin. (Ks. myös Fingerroos & Haanpää 2006, 29–30, 43–44; Kalela 2012, 54; Savolainen & Lukin & Heimo 2020, 60–61.) Prosessissa rinnakkain kulkeneet opiskelijoiden, opettajien ja paikallisten tuottamat tulokset synnyttivät lopulta sellaisen jaetun historian ja menneisyystulkinnan, jonka molemmat osapuolet saattoivat hyväksyä.

Muistitietoa ja työelämäläheistä oppimista Seinäjoella

KTMT:n ja KUMU:n opiskelijat toteuttivat keväällä 2019 yhteistyössä Seinäjoen museoiden kanssa muistitietokeruun. Haastattelututkimuksen keinoin suoritettu keruu oli osa Seinäjokelaisten kaupunkihistoria-hanketta, jossa tarkasteltiin Seinäjoen historiaa vuodesta 1960 nykypäivään saakka. Hankkeen keskeisin tavoite oli osallistaa ja kannustaa paikallisia tuottamaan ja tulkitsemaan omaa historiaansa, omaa kulttuuri-perintöään ja kulttuuriympäristöään. Kyse oli siis lähimenneisyyden muistamisesta, mutta olennaisella tavalla myös menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden suhteen hahmottamisesta. (Seinäjokelaisten kaupunkihistoria -hanke; ks. myös Savolainen & Lukin & Heimo 2020.) Seinäjoen kaupunkia lähestyttiin muun muassa seuraavin teemoin: kaupunki toiminnan ja kokemusten paikkana, kaupunki muistoissa ja puheissa sekä kaupungin perinteet, tapahtumat ja kulttuuri. Tarkoituksena oli saada esille näkemyksiä siitä, mitä Seinäjoki oli ja mitä se oli ollut, miten eri ihmiset olivat kaupungin kokeneet ja minkälaisia merkityksiä kaupunkiin oli liittynyt ja edelleen liitettiin. Tämänkaltainen tarkastelu ymmärrettiin erityisen tärkeäksi paikkakunnalla, jossa oli tapahtunut

kuntaliitoksia osittain melko ristiriitaisin prosessein ja jossa muutosvauhti oli edelleen nopea.

Yhteistyö muistitietokeruun tilaajan eli Seinäjoen museoiden kanssa edellytti alkuun kenttätökurssin tavoitteiden yhteistä linjausta: minkälaisia sitoumuksia yhteistyö museon ja yliopiston välillä edellytti, miten laaja-alaisesti hankkeen tavoitteita eli esimerkiksi paikallisten osallistamista oli kurssin aikana tarkoitus toteuttaa ja minkälaisia tuloksia nimenomaan opiskelijoiden suorittamalta keruulta odotettiin. Tämä kaikki edellytti meiltä opettajilta tilaajan kuuntelemista sekä odotusten kartoittamisen jälkeen aktiivista neuvottelua ja tavoitteiden toteuttamisen suunnittelua. (Ks. myös Uimonen 2010, 66.) Yhteistyö rajattiin lopulta koskemaan muistitiedon keruuta ainoastaan haastattelumenetelmän avulla, ei esimerkiksi erilaisten osallistavien muistelutilaisuuksien kautta, ja tilaaja asetti kenttätöön toteutukselle raamit hankkimalla suurimman osan haastateltavista. Opiskelijat puolestaan laativat muun muassa haastattelujen teemalistoja museon henkilökunnan sekä Seinäjoen kaupungin edustajien esiin tuomien ajatusten ja tutkimuskirjallisuuden⁶ pohjalta.

Yliopiston yksi perustehtävistä on työelämävalmiuksia kehittävän opetuksen antaminen. Tämä pitää sisällään muun muassa opiskelijoiden sitouttamisen osaksi akateemista asiantuntijakulttuuria. (Fingerroos ja muut 2017, 8–9; Haanpää 2014, 27.) Seinäjoen kenttätökurssin ensisijaisena tavoitteena oli kouluttaa kenttätöön ja ymmärtää etnografisen osaamisen ja projektinhallinnan merkitys tulevana työelämäaitona. Niin ollen ennen kentälle menoa opiskelijat suorittivat teoria- ja menetelmäopinnot, suunnittelivat projektin käytännön toteutusta ja pohtivat muistitietotutkimuksen metodologisia kysymyksiä. Näiden opintojaksojen myötä opiskelijoille pyrittiin antamaan valmius ymmärtää paitsi kenttää ja tilaajaa myös saada tuntumaa erilaisista aineistonkeruun menetelmistä ja kerätyn tiedon subjektiivisesta luonteesta. Eettisten periaatteiden ja käytäntöjen arviointi oli sekin olennainen osa koulutusta.⁷

6 Kentälle menoa edelsivät ennakkotehtävät, joissa opiskelijat kartoittivat tietoa Seinäjoesta ja seinäjokelaisuudesta juuri tutkimuskirjallisuuden ja erilaisten kulttuurituotteiden kautta.

7 Uuden tietosuojalain (1050/2018) myötä muun muassa henkilö tietojen käsittelystä ja kenttätöön tarkoituksesta, kerätyn aineiston käytöstä ja käyttäjistä on selkeästi informoitavaa tutkittavaa. Tämä tapahtuu tietosuojailmoituksen ja aineiston käyttöluvan kautta.

Opiskelijoita myös ohjeistettiin arvioimaan omaa oppimistaan reflektiivissa kenttätöraporteissa (Haanpää 2014, 26–29; ks. myös Poikela 2005)⁸. Oman toiminnan ja käytännön kokemusten kriittisen tarkastelun myötä opiskelijoille pyrittiin havainnollistamaan kenttätökurssilla tavoiteltavia tietoja ja taitoja, minkä toivottiin lisäävän vastuunottoa omasta tekemisestä ja ymmärrystä esimerkiksi ryhmädynamiikan merkityksestä.

Oppimisen tarkasteluissa korostuivat kokemukset, oma osaaminen ja sosiaalisten suhteiden hallinta: oppimista tapahtui sekä vuorovaikutuksessa toisten oppijoiden kanssa että dialogissa haastateltavien kanssa. Opiskelijoilta vaadittiin keskinäistä yhteistyötä ja aktiivisuutta kenttään tutustumisen ja tiedon hankinnan sekä haastattelujen suunnittelun ja toteuttamisen myötä, mutta heitä myös kannustettiin kyseenalaistamaan ja ratkomaan ongelmia ja sitä kautta syventämään tietämystään ja asiantuntijuuttaan. (Ks. myös Nevgi & Lindblom-Ylänne 2009, 206–208, 220–222; ks. myös Haanpää 2014, 27.) Itse haastattelutilanteessa ja tavoittelussa dialogissa haastateltavan kanssa puolestaan ymmärrettiin, miten yhteinen näkemys muodostui: kuuntelemalla ja kyselemällä sekä yhdessä neuvottelemalla mahdollistettiin uuden tiedon syntyminen. (Ukkonen 2006, 183–184.) Kenttätökurssilla juuri haastattelutilanteet ja lopulta kentällä olo konkretisoivatkin sen, miten yhteisön jäsenet eivät olleet yksinomaan vain tutkimukseen osallistujia tai tutkijat pelkästään tutkijoita, vaan molemmat osapuolet olivat myös aktiivisia toimijoita ja oppijoita. (Esim. Pontes Ferreira & Gendron 2011, 153.)

Seinäjoen kenttätökurssilla opiskelijoiden asiantuntijuus kehittyi ennen kaikkea muistitietotutkimuksen metodologisten lähtökohtien ja nimenomaan muistitieto-haastattelujen dialogin ymmärtämisessä. Muistitieto on kaikessa subjektiivisuudessaan, moniäänisyydessään ja kulttuurisidonnaisuudessaan herkkää tietoa, joka liittyy tietoa tuottavien, käyttävien ja jakavien ihmisten henkilökohtaiseen elämään ja arkeen.

8 Kenttätöraporteissa pohdittiin muun muassa haastattelutilanteita ja niissä tuotetun tiedon syntymistä ja merkitystä. Keskeisellä sijalla oli oman toiminnan, omien kokemusten ja omaksutun tiedon kriittinen tarkastelu ja arviointi. Tarkoitus oli saada opiskelijat kirjoittamaan niin sanottu subjektiivinen raportti, jossa arvioitiin, mitä he oppivat, mitä jäivät miettimään ja miksi, mitä he oivalsivat, mitä ryhmässä työskentely heille merkitsi ja ennen kaikkea mitä he oppivat ja miten.

(Ks. esim. Puolamäki 2020, 16, 22–24, 56; Ukkonen 2000, 38–42.) Opiskelijat myös oppivat haastatteluja suunnitellessaan, tehdessään ja litteroidessaan ymmärtämään, mitä vuorovaikutus tutkittavien yhteisöjen kanssa ja tiedon tuottaminen yhdessä tutkittavan kanssa tarkoitti vallankäytön ja tutkijaposition reflektoinnin näkökulmasta. Muistitieto-haastatteluissa haastateltavilla oli aina mahdollisuus ja myös syynsä kertoa haluamallaan tavalla. He voivat käyttää haastattelutilanteissa diskursiivista valtaa ja määrittää sen, mistä halusivat puhua ja miten sen tekivät. Tämä ilmeni opiskelijoille muun muassa hyvin vaihtelevilla tavoilla toteutuneiden haastattelujen myötä. Haastattelijat saattoivat myös haastaa haastateltavia esimerkiksi etukäteen laadituilla teemalistoilla tai kulttuurisen toisen rooliin asettamalla, jolloin haastattelutilanteen dialogi saattoi näyttäytyä yksinomaan tutkijavetoisena prosessina. Kenttätyökurssin aikana opiskelijat pohtivatkin, oliko akateeminen tutkija loppujen lopuksi muistitietohankkeissa ensisijainen vallankäyttävä vaikeo ennemmin kuuntelija ja keskustelija. (Ks. myös Fingerroos 2004; Fingerroos & Haanpää 2006, 42–43; Pontes Ferreira & Gendron 2011, 157.)

Yhteisölähtöisten muistitietohankkeiden merkitys

Olemme tässä luvussa tarkastelleet yhteisölähtöisten muistitietohankkeiden ja niihin kiinteästi liittyvän asiantuntijuuden tematiikkaa: sitä, miten, kenen ehdoilla ja millä taidoilla yhteisöjen menneisyyttä on erilaisten historia- ja muistitietohankkeiden myötä tutkittu ja miten tämänkaltaista tutkimusta voidaan tehdä osana yliopisto-opetusta. Näytteinä oman historian tuottamisen tavoista toimivat ensin Jorma Kalelan, Taina Ukkosen ja Elina Makkosen toteuttamat 1980-, 1990- ja 2000-lukujen hankkeet ja sen jälkeen kaksi tuoreempaa esimerkkitapausta, joista ensimmäinen sijoittui Porin Reposaareen ja toinen Seinäjoelle. Kalelan, Ukkosen ja Makkosen toteuttamissa hankkeissa korostui ajatus menneisyyden moniäänisyydestä ja demokratisoitumisesta historiografisessa mielessä. Keskiössä ei kuitenkaan ollut tutkimuksessa tai yhteiskunnassa ”aiemmin ohitettujen” äänien julkituonti sinänsä, vaan uudenlaisten historioiden ja historian kirjoittamisen tapojen hahmotta-

minen. (Kalela 1986, 15.) Hankkeiden anti akateemiselle tutkimukselle onkin ollut katsanto, jossa muistelijoille ja oman menneisyyden tulkit-sijoille annetaan asiantuntijan asema: oma historia on tämän asenteen tulos.

Myös Reposaari on esimerkki klassisesta yhteisölähtöisestä muistitie-tohankkeesta, jossa tavoitteena oli tutkijavetoisen prosessin sijaan kokeil-la mahdollisimman demokraattista ja osallistavaa tapaa tuottaa yhteisön omaa historiaa. Hanke toteutettiin yliopisto-opettajien, opiskelijoiden ja reposaarelaisen yhteisön tasa-arvoisessa ja vuorovaikutukseen pyrki-vässä yhteistyössä, ja sen kivijalkana oli sellaisten menneisyyden tulkin-tojen tavoittaminen, joita reposaarelaisen yhteisön jäsenet itse pitivät arvokkaina, merkityksellisinä ja vaalimisen arvoisina. (Pontes Ferreira & Gendron 2011, 154.) Muistitietotutkimuksen metodologisten lähtökoh-tien jalkauttaminen toikin esiin paikallista, arkista ja omaehtoista men-neisyyden tulkintaa, mutta pyrkimyksenä oli kuitenkin edelleen saattaa nämä tulkinnat myös tieteellisen tutkimuksen kohteeksi.

Toinen esimerkki avasi Seinäjoen museoiden, KTMT:n ja KUMU:n yhteistä muistitiedon keruuta. Tutkinto-ohjelmien opiskelijat organisoivat yhdessä kenttätöyökurssin ja muistitiedon keruun, jossa tuotettiin ti-laustyönä muistitietoaineistoa Seinäjokelaisten kaupunkihistoria -hank-keeseen. Kyse oli Reposaaren tavoin myös aidosta yhteisölähtöisestä hankkeesta, jossa työn tilaajana oli Seinäjoen museot. Opiskelijat teki-vätkin muistitiedon keruuta ja tulkintaa museota ja Seinäjokea varten, ja opiskelijat saivat tehdystä työstä myös ensimmäisen oman alansa työ-todistuksen, jossa konkreettisesti kerrottiin, millaisia hankeosaamisen ja laadullisen tutkimustyön taitoja kenttätöyökurssilla opittiin ja hyödyn-nettiin. Opiskelijat oppivat myös tunnistamaan ja harjoittamaan omia työelämätaitojaan ja kasvattivat akateemista muistitietotutkijan asian-tuntijuuttaan.

Yhteisölähtöiset muistitietohankkeet ovat opettaneet meille opettajille ja muistitietotutkimuksen ammattilaisille, miten hankkeiden lähtökohta ja ydin ovat vuorovaikutuksessa ja neuvottelussa: dialogin tasa-arvoisina toimijoina ovat hankkeen kaikki osapuolet, kuten opettajat, opiskelijat, mahdollinen tilaaja tai yhteistyökumppani ja tutkittava yhteisö. Nämä käytännön hankkeet ovat opettaneet meille myös, miten yliopisto-opis-

kelijoiden oman osaamisen tunnistaminen ja sanoittaminen ei ole itsestään selvää vaan siihen pitää harjaantua. Hankkeiden toteuttaminen on vaatinut opettajilta kokemusta, uuden opettelua ja opetuksen kokonaisvaltaista tutkimuslähtöistä kehittämistä. Opiskelijoilta ne vaativat ymmärrystä oppimisen reflektoinnin merkityksestä. Yliopisto kuitenkin kannustaa opiskelijoita ja opettajia tunnistamaan ensi sijassa oppiaineiden sisältöihin ja osaamistavoitteisiin kirjattuja taitoja. Sen sijaan siitä, miten esimerkiksi muistitietotutkimuksen sisällöt muuttuvat yliopiston ulkopuolisessa maailmassa hyödynnettäväksi asiantuntijuudeksi, ei välttämättä ole selkeää näkemystä.

KIRJALLISUUS

- Aho, Mikko 2019: "Kun meiltä laiva lähtee ulos, ni siitä voi olla kaikki ylpeitä". *Raumalaisten laivanrakentajien ammatillinen omakuva teollisena kulttuuriperintönä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki. <https://doi.org/10.33355/tw.88914>
- Fingerroos, Outi 2004: *Haudatut muistot. Rituaalisen kuoleman tulkinnat Kannaksen muistitiedossa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Fingerroos, Outi 2006: Uudenlainen yliopistohistoriankirjoituksen muoto. *Elore* 13:1, 1–5. <https://doi.org/10.30666/elore.78546>
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina 2006: Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 25–48.
- Fingerroos, Outi & Lillbroända-Annala, Sanna & Koskihaara, Niina & Lundgren, Maija 2017: Yhteiskuntaetnologia. Arkinen mutta kriittinen katse maailmaan. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Koskihaara, Niina & Lillbroända-Annala, Sanna & Lundgren, Maija (toim.) *Yhteiskuntaetnologia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 7–26.
- Haanpää, Riina 2014: Haastattelumenetelmä ihmisten ympäristökokemusten kartoittamiseksi. Teoksessa: Puolamäki, Laura & Raike, Eeva (toim.) *Osana omaa ympäristöä*. Turun yliopisto, Pori, 24–45.
- Haanpää, Riina & Raike, Eeva (toim.) 2017: *Kertomusten Reposaaari*. Satakunnan Historiallinen Seura, Harjavalta.
- Hakkarainen, Kai 2000: Oppiminen osallistumisen prosessina. *Aikuiskasvatus* 31:2, 84–98. <https://doi.org/10.33336/aik.93274>
- Heimo, Anne 2010: *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Heimo, Anne 2014: The 1918 Finnish Civil War Revisited. The Digital Aftermath. *Folklore* 57, 141–168. <http://doi.org/10.7592/FEJF2014.57.heimo>
- Hmelo-Silver, Cindy E. 2004: Problem-Based Learning. What and How Do Students

- Learn? *Educational Psychology Review* 16:3, 235–266. <https://doi.org/10.1023/B:E-DPR.0000034022.16470.f3>
- Hmelo-Silver, Cindy E. & Barrows, Howard S. 2006: Goals and Strategies of a Problem-based Learning Facilitator. *Interdisciplinary Journal of Problem-Based Learning* 1:1, 21–39. <https://doi.org/10.7771/1541-5015.1004>
- Hung, Woei & Jonassen, David H. & Liu, Rude 2008: Problem-Based Learning. Teoksessa: Specton, J. Michael & Merrill, M. David & van Merriënboer, Jeroen & Driscoll, Marcy P. (toim.) *Handbook of Research on Educational Communications and Technology*. Routledge, Abingdon, 485–506. <https://doi.org/10.4324/9780203880869>
- Kalela, Jorma 1981: *Taistojen taipaleelta. Paperityöläiset ja heidän liittonsa 1906–1981*. Paperiliitto, Helsinki.
- Kalela, Jorma 1984a: Muistitietotutkimus ja historialiike. *Kotiseutu* 75:1, 4–5.
- Kalela, Jorma 1984b: Mitä on kansanomainen historia. Miksi sen pitäisi kehittyä ja mihin sitä tarvitaan? *Kotiseutu* 75:4, 179–182.
- Kalela, Jorma 1986: *Näkökulmia tulevaisuuteen. Paperiliiton historia 1944–1986*. Paperiliitto, Helsinki.
- Kalela, Jorma 2006: Muistitiedon näkökulma historiaan. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 67–92.
- Kalela, Jorma 2012: *Making History. The Historian and Uses of the Past*. Palgrave MacMillan, Basingstoke. <https://doi.org/10.1007/978-0-230-35658-0>
- Korkiakangas, Pirjo 2006: Etnologisia näkökulmia muistiin ja muisteluun. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 120–144.
- Kumpulainen, Kaisu & Vierimaa, Sanna & Fingerroos, Outi 2019: KUMU kehittää ongelma-lähtöistä pedagogiikkaa. *What the Hela?* [verkkoaineisto]. Saatavissa: <https://www.jyu.fi/hytk/fi/laitokset/hela/ajankohtaista/blogi/aikasemmat-blogitekstit/kumu-kehittaa-ongel-malahtoista-pedagogiikkaa>. Viitattu 23.1.2022.
- Kuusisto, Alina 2017: *Korkeakoulun punainen aave. Keskustelu Joensuun korkeakoulun politi-soitumisesta 1970-luvun sanomalehtikirjoittelussa ja muistelupuheessa*. Itä-Suomen yliopisto, Joensuu.
- Makkonen, Elina 2004: *Muistin mukaan. Joensuun yliopiston suullinen historia*. Joensuun yliopisto, Joensuu.
- Makkonen, Elina 2006: Instituution suullinen historia. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 245–270.
- Nevala, Arto 2009: *Uudisraivaaja. Joensuun yliopiston 40-vuotishistoria*. Joensuun yliopisto, Joensuu.
- Nevgi, Anne & Lindblom-Ylänne, Sari 2009: Oppimisen teorit. Teoksessa: Lindblom-Ylänne, Sari & Nevgi, Anne (toim.) *Yliopisto-opettajan käsikirja*. WSOY, Helsinki, 194–236. <https://doi.org/10.31885/9789515150325>
- Olsén, Laura & Harkoma, Assi & Heinämäki, Leena & Heiskanen, Heta 2017: *Saamelaisten perinnetiedon huomioiminen ympäristöpäätöksenteossa*. Lapin yliopisto, Rovaniemi.

- Peltonen, Ulla-Maija 2006: Muistitieto folkloristiikassa. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 93–119.
- Poikela, Esa & Poikela, Sari 1997: Ongelmaperustainen oppiminen. PBL – metodi vai strategia. *Fysioterapia* 44:2, 7–12.
- Poikela, Esa 2005: Työ ja kokemus oppimisen lähtökohtana ja tavoitteena. Teoksessa: Poikela, Esa (toim.) *Osaaminen ja kokemus. Työ, oppiminen ja kasvat*. Tampere University Press, Tampere, 9–17.
- Pontes Ferreira, Maria & Gendron, Fidji 2011: Community-Based Participatory Research With Traditional and Indigenous Communities of the Americas. Historical Context and Future Directions. *International Journal of Critical Pedagogy* 3:3, 153–168.
- Portelli, Alessandro 2006: Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen? Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 49–64.
- Portelli, Alessandro 2012: *Käsä on täytetty: Historia, muisti ja verilöyly Roomassa 1944*. Faros, Turku.
- Puolamäki, Laura 2020: *Kätkeyty maisema. Arkitieto lähiympäristön kohtaamisessa*. Turun yliopisto, Turku.
- Samuel, Raphael 1981: *People's History and Socialist Theory*. Routledge & Kegan Paul, Lontoo.
- Savolainen, Ulla & Lukin, Karina & Heimo, Anne 2020: Omaehtoisen muistamisen materiaalisuus ja monimediaisuus. Muistitietotutkimus ja uusmaterialismi. *Elore* 27:1, 60–84. <https://doi.org/10.30666/elore.89039>
- Seinäjäkoki 2018: Seinäjokelaisten kaupunkihistoria -hanke. Hankeselvytys.
- Simon, Nina 2010: *The Participatory Museum*. Museum 2.0., Santa Cruz, Kalifornia.
- Tonkin, Elizabeth 1992: *Narrating Our Past. The Social Construction of Oral History*. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511621888>
- Tynjälä, Päivi 2003: Ammatillinen asiantuntijuus ja sen kehittyminen tietoyhteiskunnassa. Teoksessa: Kirjonen, Juhani (toim.) *Tietotyö ja ammattitaito. Knowledge Work and Occupational Competence*. Koulutuksen tutkimuslaitos ja Jyväskylän koulutuskuntayhtymä, Jyväskylä, 39–62.
- Uimonen, Pirjo 2010: Tutkijana tilaustöiden maailmassa. Teoksessa: Pöysä, Jyrki & Järvi- luoma, Helmi & Vakimo, Sinikka (toim.) *Vaeltavat metodit*. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu, 63–78.
- Ukkonen, Taina 2000: *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuksetuottamisen tuottamisprosessina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Ukkonen, Taina 2006: Yhteistyö, vuorovaikutus ja narratiivisuus muistitietotutkimuksessa. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 175–198.
- Vartiainen, Perttu 2004: Esipuhe. Teoksessa: Makkonen, Elina *Muistin mukaan. Joensuun yliopiston suullinen historia*. Joensuun yliopisto, Joensuu.
- Warren, Simon 2019: Re-Thinking the "Problem" in Inquiry-Based Pedagogies through Exemplarity and World-Oriented. *Education Sciences* 9:4, 295. <https://doi.org/10.3390/educsci9040295>

TAPAUSTUTKIMUS

”Siitä on lähdettävä, että tähän on tultu”

Veteraanikansanedustajien muistitiedon erityispiirteistä

Joni Krekola

Eduskunnan kirjasto on kerännyt yli 30 vuoden ajan muistitietoa haastatteleamalla entisiä kansanedustajia. Eduskunnan muistitietoarkistoon tallennetun 450 poliitikkohaastattelun keskimääräinen pituus on reilut kuusi tuntia. Äänitallenteiden yhteispituus on runsaat 2700 tuntia, joista kertyy purettuna yli 73 000 tekstisivua. ”Siitä on lähdettävä, että tähän on tultu”¹: kaikkien äänitteiden kuunteleminen peräkkäin kestäisi runsaat 110 vuorokautta.

Olen työskennellyt Eduskunnan kirjastossa Eduskunnan muistitietoarkistosta vastaavana tutkijana vuodesta 2010 lähtien. Arkiston nimi oli vuoden 2020 loppuun asti Veteraanikansanedustajien muistitietoarkisto. Huolehdin muistitietoarkiston kehittämisestä ja tutkijapalvelusta sekä koordinoin uusien veteraanihaastattelujen tekemistä. Toimin myös itse haastattelijana. Vaikka seuran akateemista muistitietotutkimusta, rooliani voisi luonnehtia virkamiestutkijaksi, joka osallistuu myös kirjaston muihin tehtäviin. Tässä luvussa pyrin avaamaan edus-

¹ Kansanedustaja Tapani Töllin lohkaisu, jota hän käytti ensi kerran keskustan eduskuntaryhmässä vuonna 2003 (Töllin haastattelu, 77–78).

kunnan muistitietotyön poikkeuksellista luonnetta ja tekemään tunnetuksi veteraaniedustajien haastattelukokoelmaa.

Eduskunnan muistitietoarkisto on kansallisesti ja kansainvälisestikin vertaillen ainutlaatuisen laaja, pitkäikäinen ja huolellisesti ylläpidetty haastattelukokoelma, jonka tutkimuskäyttö on luvanvaraista. Tässä luvussa esittelen, miten poikkeuksellinen muistitietokokoelma on syntynyt ja miten sen ylläpitoa ja kartuttamista on perusteltu. Pohdin myös, millaista muistitietoa syntyy, kun ammatikseen puhuvia ja haastatteluja antavia poliitikkoja haastatellaan perinpohjaisesti, ja kartoitan, miten entisten poliitikkojen muistitietoa on hyödynnetty tutkimuksessa.

Muistitiedon tie Eduskunnan kirjastoon

Romanian Bukarestissa järjestettiin vuonna 1980 XV historiatieteiden maailmankongressi, jonka yhtenä alateemana oli suullisen historian (*oral history*) ongelmat ja metodit. Kongressiin osallistunut yleisen historian dosentti Marjatta Hietala oli Helsingissä saanut hengenvahvistusta muistitiedon merkityksestä myös amerikkalaiselta vierailijaprofessorilta William H. Chafelta. Hietala luetutti kongressiraportteja seminaarissaan, jonka johtopäätöksenä oli, että Suomesta puuttuivat lähes tyystin lähihistorian tutkimusta palvelevat haastattelukokoelmat (Hietala & Luukkanen 1982, 58–62, 68; Hietala 2019, 67). Asialle oli tehtävä jotain.

Seminaariin osallistunut Jukka Luukkanen työskenteli opintojensa ohessa Eduskunnan kirjastossa. Hän keksi, että entiset kansanedustajat olisivat haastateltavaksi sopiva päätöksentekijöiden ryhmä. Poliittisen historian professorina aiemmin toiminut alivaltiosihteeri Keijo Korhonen oli samoihin aikoihin peräänkuuluttanut Suomen Historiallisen Seuran (SHS) keskustelutilaisuudessa ”isokenkäisten haastattelu-pankkia”. Ehdotus ei saanut vanhoillisen historiayhteisön varauksetonta kannatusta: haastattelutiedon luotettavuus ja käyttökelpoisuus sekä poliitikkojen myötämielisyys oleellisen tiedon välittämiseen epäilyttivät (Hietalan haastattelu 2.4.2020; Isohookana-Asunmaa 2015, 64–65).

Jukka Luukkanen ehdotti suullisen historian lähdeaineiston koostamista veteraaniedustajilta ja sen tallentamista Eduskunnan arkis-

toon.² Ylikirjastonhoitaja Eeva-Maija Tammekann piti ehdotusta harkittamisen arvoisena mutta totesi, että kirjastolla ei ollut riittävää asiantuntemusta sen laadukkaaseen toteuttamiseen. Kirjaston hallitus sekä asiantuntijatahona kuultu SHS asettuivat kannattamaan esiprojektia, jonka puitteissa tutkittaisiin edellytyksiä systemaattisempaan muistitiedon tallennukseen.

Eduskunnan kansliatoimikunta päätti keväällä 1984 myöntää määrärahan esiprojektille, joka kartoitti muistitietotyön mahdollisuuksia ja menetelmiä. Esiprojektin vetäjäksi valittiin Marjatta Hietala. Kolmihenkoinen tiimi haastatteli vuoden kuluessa 21 kokenutta ja iäkästä veteraanikansanedustajaa. Esiprojektin myönteiset kokemukset puolsivat haastattelujen jatkamista ja vakiinnuttamista.³ Ulkopuolinen arvio tilattiin SHS:lta, joka piti tärkeänä päätöksenteon taustoittamista haastattelujen avulla. Muistitieto kartoitti aihealueita, joihin historiantutkimuksen perinteiset lähdeaineistot eivät tarjonneet vastauksia. Projektin jatkamisella oli kiire, sillä iäkkäimpien veteraanien elinajan odote ei ollut enää pitkä (Hietala 1986, 330–333).⁴

Eduskunnan kansliatoimikunta sisällytti puhemies Erkki Pystysen ehdotuksesta vuoden 1988 valtion tulo- ja menoarvioon määrärahan kolmivuotisen haastatteluprojektin toteuttamiseen. Määräaikaiseksi tutkijaksi, muistitietotyötä koordinoimaan palkattiin VTM Kristiina Graae. Haastattelujen sisällöistä ja tutkimuksellisesta laadusta vastasi SHS:n nimeämä projektiryhmä, joka koostui historiantutkijoista, kansanedustajista ja eduskunnan virkamiehistä (Graae & Hietala 1994, 98–100). Projekti sai jatkaa vielä toisen kolmivuotiskauden, minkä jälkeen muistitiedosta vastaavan tutkijan virka vakinaistettiin vuonna 1995.

Veteraanikansanedustajien muistitietoarkiston synnylle oli ratkaisevaa, että Eduskunnan kirjaston varovainen johtaja Tammekann saatiin vakuutettua esiprojektin kannalle. Haastateltavien veteraaniedustajien

2 Jukka Luukkanen Eeva-Maija Tammekannille 24.2.1982. Kansio Veteraanikansanedustajien muistitietoprojektin esiprojekti, Eduskunnan muistitietoarkisto (Emu), Eduskunnan arkisto (EA).

3 Raportti esiselvityksestä, Marjatta Hietala ja Eeva-Maija Tammekann 7.2.1986. Kansio Veteraanikansanedustajien muistitietoprojektin esiprojekti, Emu, EA.

4 Olli Vehviläinen ja Kari Selén Eduskunnan kansliatoimikunnalle, ei päivystä. Kansio Veteraanikansanedustajien muistitietoprojektin esiprojekti, Emu, EA.

suopeus ja toisaalta istuvien kansanedustajien tuki ovat olleet työn vankkoja kivijalkoja (Isohookana-Asunmaa 2015, 64–66). Määrärahopyyntöön ajoitus oli kohdallaan, sillä 1980-luvun puolivälissä Suomen talous kasvoi kohisten ja valtion budjetit olivat ylijäämäisiä. Hiljan päätökseen saatu pitkäkestoinen historiaprojekti, kaksitoistaosainen *Suomen kansanedustuslaitoksen historia* (1958–1982) oli jättänyt tilaa uudelle hankkeelle. Teossarja oli keskittynyt eduskuntainstituution historiaan, kun taas muistitiedon avulla haettiin yksittäisten edustajien henkilökohtaisia näkemyksiä.

Eduskunnan muistitietotyön jatkuvuus on ollut muutamaaan otteeseen katkolla: kahden kolmivuotisen projektikauden jälkeen elettiin 1990-luvun syvintä lamakautta ja 128 veteraanihaastattelun toteuduttua tavoitteet arvioitiin saavutetuiksi. Instituutio oli kohdannut kyllästymispisteen, jossa virkamiesten mielenkiinto kääntyi säästöpainneiden puristuksessa ajankohtaisempiin hankkeisiin. Istuvien kansanedustajien tuki, joka ilmaistiin sivistysvaliokunnan vahvana kannanottona, ratkaisi haastattelujen jatkamisen (Seldon & Pappworth 1983, 123; SiVM 10/1993; Astalan haastattelu, 155–156).

Myös seuraavan taluskriisin yllättäessä vuonna 2008 muistitietotyön jatkuvuus eduskunnassa oli uhattuna. Kirjasto toteutti muistitietoarkiston tutkijan eläköityessä tietopyynnön, jossa selvitettiin haastattelupalvelujen ulkoistamista. Saatujen tarjousten perusteella arvioitiin, että haastatteluaineistojen laatu ja arkiston palvelut säilytetään parhaiten ja kustannustehokkaimmin rekrytoimalla uusi tutkija, joka työskentelee myös kirjaston muissa tehtävissä.⁵ Tuumaustauon takia 2009 on toistaiseksi ollut ainoa vuosi, jona ei ole tehty veteraaniedustajahaastatteluita.

Muistitiedon tallentaminen eduskunnan tehtävänä

Veteraanikansanedustajien muistitiedon kokoaminen aloitettiin Suomessa vaiheessa, jossa historian tutkimus oli murroksessa. Ensimmäiset

5 Muistio veteraanikansanedustajien muistitietoprojektin järjestämisestä. Sari Pajula ja Timo Turja puhelehdelle 10.11.2009. Kansio Tietopyyntö 2009, Emu, EA.

kansainväliset *oral history* -konferenssit oli pidetty 1970-luvun loppupuolella, ja käsite tuli tunnetuksi Suomessa vuosikymmenen vaihteessa. Jorma Kalelan vetämässä paperityöläisten historiaprojektissa tuoreet ajatukset jalostuivat toiminnaksi, jossa työläiset kirjoittivat omaa historiaansa (Kalela 1984, viitteet 1 ja 2). Suullinen historia ei kuitenkaan saanut Suomessa vastaavaa jalansijaa kuin angloamerikkalaisissa maissa. Meille ei juurikaan syntynyt omaehtoisia liikkeitä, joissa vähemmistöryhmät olisivat kartoittaneet omaa menneisyyttään, joka ei ollut mahtunut mukaan historiankirjoitukseen.

Eduskunnan muistitietokokoelma on luonnehdittavissa instituution tuottamaksi eliittimuistitiedoksi, vaikka tätä leimaa pyrittiin 1980-luvun puolivälissä tietoisesti välttämään: kansanedustajien katsottiin sopivan haastateltavien päätöksentekijöiden ryhmäksi, joka olisi alueellisesti, poliittisesti ja sosiaalisesti edustava. Kansalaisten mielestä kaikki kansanedustajat ovat eliittiä, vaikka eliittien tutkija Ilkka Ruostetsaari on arvioinut, että vain noin neljännes 1990–2000-luvun ensi vuosikymmenen kansanedustajista on kuulunut kansalliseen poliittiseen eliittiin (Ruostetsaari 2014, 67–68). Eliittiä eli ei – sittemmin myös Jorma Kalela on tunnistanut kansanvallan saranakohdassa vaikuttavat kansanedustajat hedelmälliseksi haastateltavien ryhmäksi. Haastatteluissa kiinnostaa itseymmärrys: se, miten entiset kansanedustajat määrittelevät asemansa kansanvallan toteuttajina (Kalela 2003).

Suomessa ei ollut 1980-luvun alussa laajamittaisesti haastateltu päätöksentekijöitä historian tutkimuksen tarpeisiin – ei tosin kovin monessa muussakaan Euroopan maassa. Eduskunnan muistitietoprojektin käynnistäjät imivät vaikutteita Yhdysvalloista, Britanniaista ja Australiasta, joissa *oral history* oli muodostunut vahva traditio. Arkistovierailuilla (Columbian yliopiston Oral History Center sekä London School of Economics) omaksuttiin Suomenkin käytännöiksi haastatteluaineistojen ei-julkisuus ja luvanvarainen, tarkoin kontrolloitu tutkimuskäyttö (Graae & Hietala 1994, 38–47). Yhdysvaltain senaatin maineikas *oral history* -projekti (United States Senate – Oral History Project) sen sijaan ei varsinaisesti ole toiminut eduskunnan muistitietotyön esikuvana. Australialaisten projekti (Museum of Australian Democracy) vastasi parhaiten suomalaista, sillä se keskittyi aluksi veteraaniedustajien muistitietoon

(Graae & Hietala 1994, 45–47). Euroopan parlamenteissa ei ole koottu muistitietoa yhtä pitkäjänteisesti. Ruotsin valtiopäivillä käynnistettiin 2000-luvun taitteessa suomalaisten ohjeistuksella projekti, joka jäi harmittavan lyhytkestoiseksi (Nilsson 2009). Britannian entisiltä parlamentaarikoilta on kerätty muistitietoa vuodesta 2011 alkaen. Työtä koordinoi The History of Parliament Trust, jonka haastattelutallenteet ovat kuunneltavissa British Libraryn verkkosivuilla (Peplow & Pivatto 2020).⁶ Haastattelijoina toimivat vapaaehtoiset historian harrastajat, mikä erottaa brittien projektin eduskunnan muistitietotyöstä.

Miksi Suomessa on jatkettu yli 30 vuotta veteraaniedustajien muistojen tallennusta, kun sitä ei Euroopan parlamenteissa ole nähty välttämättömäksi? Kun olen esitellyt eduskunnan muistitietoarkistoa ulkomaisille parlamenttikollegoille, saan yleensä kohteliaan kiinnostuneen vastaanoton, mutta myös toteamuksen, ettei heidän instituutioissaan olisi taloudellisia resursseja vastaavaan.⁷ Suomessa veteraanikansanedustajien muistitiedon tallentaminen on hyvinvointivaltion kultakaudelta henkiin jäänyt hanke, joka saa yhä rahoitusta, koska kansanedustajat ovat katsooneet oman muistitietohistoriansa kartuttamisen niin tärkeäksi.

Tieteellisiin tarkoituksiin viittaaminen on yleinen perustelu eliitin muistitiedon tallennukselle (Seldon & Pappworth 1983, 62–63; Mykkänen 2001, 112–114; Abrams 2010, 162). Eduskunnan muistitiedon keruulle on vuosien varrella kehitelty perusteluja, jotka voidaan jaotella tutkimuksellisiin, institutionaalisiin ja identiteettipoliittisiin. Ne ovat kaikki läsnä lainauksessa, jossa muistitietoprojektin avainhenkilöt määrittivät tavoitteitaan vuonna 1994:

Veteraanikansanedustajien muistitietoprojektin tavoitteena on tuottaa äänitearkistokokoelma, joka palvelee tulevaa vakavaa tutkimusta ja eduskuntakäyttöä. Pyrimme tavoittamaan kansanedustajuuden monipuolista yksilöllistä ainesta, joka ei jäisi elämään ilman tietoista tallennuspyrkimystä (Graae & Hietala 1994, 4).

6 The History of Parliament: Oral History Project: <https://www.historyofparliamentonline.org/research/oral-history>.

7 Brittiparlamentin linja vuodelta 1983: "Unfortunately, Parliament, like the BBC, does not feel it can afford to spend money on oral archives that will be of interest to outsiders, and sees its oral archival work primarily as a service for internal use." Seldon & Pappworth 1983, 201.

Historiantutkimuksen näkökulmasta oli arvokasta, että muistitietoa tuotettiin pitkäjänteisesti ja ammattimaisesti. Lähes kaikki haastattelijoina toimineet (yhteensä 20 henkilöä) ovat olleet historiantutkijoita, joten projektin työllistävää vaikutusta ei sovi väheksyä. Vaikka haastatteluaineiston tutkimuskäyttö ei ole ollut kovin aktiivista, tutkijat ovat kannattaneet haastattelujen tuotannon jatkamista, koska sen lakkauttaminen tuskin ohjaisi säästyviä varoja tutkimustoiminnan tukemiseen (Krekola & Latvala 2014, 41–42).

Arvioidessaan projektin ensimmäistä kolmivuotiskautta historian professorit Seikko Eskola, Hannu Soikkanen ja Olli Vehviläinen kiittelivät muistitiedon ”pelastustyötä”. Arvokkaimmaksi aineistoksi katsottiin esimerkiksi edustajien sosiaalisesta taustasta tai edustajantyön arjesta kertova hiljainen tieto, jota ei saataisi talteen muilla menetelmillä. Kriittiset näkemykset liittyivät siihen, kyettiinkö veteraanihaastatteluissa tallentamaan uutta tietoa, jos haastateltavalla oli jo runsas kirjallinen tuotanto (Graae & Hietala 1994, 155–157).

Suullista historiaa -julkaisussa ehdotettiin muistitiedon tallentamista eduskunnan tehtäväksi, mitä se ei tietenkään voi olla:

Voidaan jopa kysyä, eikö kansanedustajien kokemusvaraston ja omakohtaisen havainnoinnin tallentaminen kansanedustajakaudelta suorastaan kuulu eduskunnan tehtäviin, sillä eivätkö tehtävät haastattelut ole oleva hyödyksi ei ainoastaan tutkimustarkoituksiin, vaan myös tuleville kansanedustajapolville (Graae & Hietala 1994, 86).

Suullista historiaa -katsauksessa on runsaasti veteraaniedustajien myönteisiä haastattelulausuntoja muistitiedon merkityksestä, jota he voivat haastattelutilanteessa vain aprikoida (Graae & Hietala 159–167). Vuonna 1994 ilmestyneen julkaisun tavoitteena lienee ollut projektin jatkumisen perusteleminen 1990-luvun säästöpainneiden puristuksessa.

Istuvien kansanedustajien näkemykset muistitiedon merkityksestä ovat tallentuneet sivistysvaliokunnan mietintöihin, joissa on otettu kantaa muistitietotyön jatkuvuuteen. Vuonna 1993 vedottiin tutkimuksellisiin perusteluihin: ”– muistitietoprojekti on erittäin tärkeä sekä po-

liittisen historian että kulttuurihistorian perustutkimuksen kannalta.” Vuonna 2011 valiokunta katsoi muistitietoaineiston keruun jatkumisen tärkeäksi ”demokratian historian tallentamisen kannalta” (SiVM 10/1993 ja 2/2011). Kansan valitsevat edustajat ovat päättäneet, kenen ääni on valittu säilyttämään demokratian historiaa. Entisten kansanedustajien muistitiedon tallentaminen tuleville sukupolville on eduskuntainstituutiota vahvistavaa toimintaa, koska se korostaa eduskunnan merkitystä ja kansanedustajien roolia demokratian toteuttajina. Tutkimukselliset tarpeet ovat kuitenkin ohjanneet muistitietoarkiston kehittämistä eduskuntainstituution tarpeita enemmän. Haastatteluaineistoa ei ole toistaiseksi annettu lähdeaineistoksi eduskunnan historian popularisoimiseen eduskunnan verkkosivuilla saatikka uusien edustajien perehdytysaineistoksi.

Veteraanikansanedustajien haastatteluissa on Kari Teräksen ja Pia Koivusen (2017, 207–209) mukaan kyse sekä eliittimuistitiedosta että institutionaalisesta muistitiedosta, jolla on eduskunnan legitimaatio ja jota tuotetaan sen ehdoilla. Eduskuntainstituution legitimaatioita pyritään haastattelujen tuotannossa tietoisesti hyödyntämään lähettämällä haastattelupyyntökirjeet Eduskunnan kirjaston nimissä. Riippumattomat tutkijat, joilla ei ole vastaavaa institutionaalista selkänojaa, joutuvat ponnistelemaan enemmän uskottavuutensa eteen (Seldon & Pappworth 1983, 62–63; Mykkänen 2001, 112–114; Kantola 2002, 68–69). Osa haastatteluista tehdään, haastateltavien toiveiden mukaisesti, eduskuntakiinteistöissä.

Haastateltavien veteraanien suhde eduskuntainstituutioon haastatteluajankohtana määrittää osaltaan, miten he suhtautuvat haastattelupyyntöön. Takavuosina esimerkiksi kansanedustajien eläkejärjestelmä ylläpiti joidenkin entisten edustajien taloudellista riippuvuutta instituutiosta. Veteraanikansanedustajien haastatteleminen voidaan nähdä tukipalveluna, jonka eduskunta tarjoaa entisille jäsenilleen. Haastattelussa heille annetaan mahdollisuus retrospektiivisen muistelun kautta irrottautua poliitikon roolista ja määrittää uutta identiteettiään entisenä poliitikkona (Krekola & Latvala 2014, 45). Joissakin tapauksissa raskaiden poliitikkovuosien läpikäyminen on koettu terapeutiseksi prosessiksi. Eduskunta ylläpitää vastaavaa yhteisöllistä tukipalvelua rahoittaessaan Veteraanikansanedustajat ry:n toimintaa. Yhdistyksen jäsenet kokoontu-

vat kahdesti vuodessa vaalimaan entisten edustajien keskinäistä yhteenkuuluvuutta (Valtonen 2015). Instituution ote ei siis välttämättä pääty eduskunnan jättämiseen.

Veteraaniedustajien muistitiedon erityispiirteistä

Eduskunnan muistitietoarkistoon haastatellut entiset kansanedustajat ovat yleensä rutinoituneita antamaan päivänpoliittisia haastattelulausuntoja. Monia heistä on myös haastateltu perinpohjaisemmin tutkimustarkeiksi. Harva on kuitenkaan antanut monituntista elämäkerrallista muistitietohaastattelua, joka kattaa koko elämänkaaren ja erityisesti poliittisen uran. Veteraanahaastattelun pituus ja työläys on yllättänyt monet haastateltavat (Teräs & Koivunen 2017, 207).

Kun samaa teemarunkoa soveltavien haastatteluiden pituus on vaihdellut ääripäissään kahdesta kahdeksaentoista tuntiin, voidaan päätellä, että sisällöissä on eroja. Lyhimmat haastattelut on tehty projektin alkuvaiheessa, jolloin pyrittiin haastattelemaan mahdollisimman monia iäkkäitä veteraaneja. Haastattelijoiden määrä oli alkuvuosina suurimmillaan. Siitä lähtien, kun muistitietotyö vakiinnutettiin osaksi kirjaston toimintaa vuonna 1995, haastatteleminen jäi yhä useammin Jorma Kallentation tai Tapani Kuntun vastuulle. He tekivät vuoteen 2014 mennessä yhteensä 260 haastattelua, mikä vielä nykyäänkin kattaa 60 prosenttia kaikista veteraanahaastatteluista. Keskustelevaan vuorovaikutukseen pohjautuva haastattelutapa korostaa haastattelijan roolia ja lopputuloksen jaettua tekijyyttä. Tulkinnot ovat molemmin puolin subjektiivisia: haastateltava kertoo oman totuutensa, jota haastattelija sekä kunnioittaa että kyseenalaistaa. Kokeneimmilla poliitikoilla riittää yleensä keinoja kuljettaa haastattelutilannetta mieleiseensä suuntaan (Waldemarsson 2015, 69–70; Teräs & Hatavara 2016; Teräs & Koivunen 2017, 199–201).

Olen toiminut vuosikymmenen ajan muistitietoarkiston tutkijana, tehnyt 30 veteraaniedustajahaastattelua ja käyttänyt haastatteluja tutkimuksen lähteenä. Haastateltavan asenne haastattelutilanteessa on ratkaisevan tärkeää hedelmällisen muistitiedon talteen saamiseksi: Haluaako veteraaniedustaja aidosti avata henkilökohtaisia kokemuksiaan vai

tyytykö hän myötäilemään mediasta tuttuja kertomuksia? Jättääkö hän kertomatta kiinnostavimmat yksityiskohdat luvaten julkaista ne tulevissa muistelmissaan? Pystyykö hän refleктоimaan kriittisesti omia saavutuksiaan ja ruotimaan tappioitaan? Miten hyvin hän ylipäättään muistaa tai haluaa muistaa poliittisen uransa käännteitä?

Poliitikko, entinenkin, yleensä käyttää hänelle myönnetyn puheajan. Haastattelijan tehtävänä on huolehtia siitä, että muistelu pysyy asiassa eikä jää päivänpolitiikan pintapuheeksi, jonka tarkoitus on pikemminkin peittää kuin paljastaa. Monet poliitikot arvostavat sitä, että heidän näkemysensä haastetaan asiantuntevalla tavalla. Lähihistorian tuntemus ja haastateltavan uraan perehtyminen, jota on verrattu pienoiselämäkerran laatimiseen, ovat ratkaisevan tärkeitä haastattelun onnistumiselle (Graae & Hietala 1994, 94–95).

Toisin kuin voisi kuvitella, haastattelut sisältävät verrattain vähän kohupaljastuksia, jotka voisivat kiinnostaa politiikan journalisteja. Veteraanit luonnehtivat haastatteluissa kollegoitaan yleensä maltillisesti. Selän takana ei haluta puhua pahaa, sillä vain toinen edustaja voi ymmärtää, mistä kansanedustajuudessa on kyse. Elina Makkosen (2006, 248) mukaan yksilöllinen muistelupuhe onkin osittain yhteisöllisesti säädeltyä. Myös Anna Kontula (2018) on eritellyt vastaavia ristiriitoja sääteleviä ja yhteisöllisyyttä ylläpitäviä normeja istuvien kansanedustajien keskuudesta.

Kari Teräs (2000, 367–368) on tunnistanut poliitikkojen kirjallisista muistelmista neljä toistuvaa perustarinaa: selviytymistarinat, kehityskertomukset, sankaritarinat ja puolustuspuheet. Anne Ollila (2007, 160–167) on niiden pohjalta hahmottanut veteraaniedustajahaastattelujen kerrontatapoja, joilla haastateltavat ovat jäsentäneet identiteettiään. Ollila tyypittelee edelläkävijänaiset, matalan profiilin riviedustajat, politiikon työhönsä tyytyväiset ”sankarit”, politiikkaan pettyneet ja toisinajattelijat. Perustarinoiden tavoin identiteettityypit esiintyvät haastatteluteksteissä harvoin puhtaassa muodossaan. Kaikki haastatellut ovat jossain mielessä menestyjiä, koska jokainen heistä on tullut valituksi kansanedustajaksi ja useimmat vielä moneen otteeseen. Siksi on ollut kiinnostavaa tutkia eduskunnasta putoamisen kuvauksia, joissa haastateltavat ovat joutuneet muotoilemaan selityksiä epäonnistumiselleen (Krekola 2020).

Eduskunnan muistitieto tutkimuksen lähdeaineistona

Veteraanikansanedustajien muistitietoprojektivaiheen päättyessä vuonna 1994 haastatteluaineistoa ei vielä annettu tutkimuskäyttöön, koska ”voimavarat on ollut kohdistettava ääniarkiston perusmateriaalin tuottamiseen” (Graae & Hietala 1994, i). Tällä haluttiin sanoa, että haastattelukokoelma ei vielä ollut riittävän laaja ja edustava. Lupia ”vakavaan” tutkimustarkoitukseen ryhdyttiin kuitenkin pikkuhiljaa myöntämään, käytännössä vähintään maisteritasoisille tutkijoille. Torbjörn Nilsson luonnehti suomalaisen aineiston saatavuutta vuoden 2005 tietojen perusteella ”erittäin rajoitetuksi” (Nilsson 2009).

Osasyynä tiukkaan lupakäytäntöön oli eduskunnan satavuotisjuhlien lähestyminen. Eduskuntatutkimuksen keskus oli perustettu Turun yliopistoon vuonna 2002 koordinoimaan projektia, jonka tutkijat kirjoittivat kaksitoistaosaista eduskunnan satavuotishistoriaa. Kaikki veteraanihaastattelut toimitettiin aineistoksi projektin tutkijoille, jotka saivat ensimmäisenä täysimääräisesti hyödyntää kokoelmaa (Isohookana-Asunmaa 2015, 69). Osa tutkijoista viittasi artikkeleissaan laajasti veteraaniedustajien muistitietoon, mutta selkeä enemmistö jätti mahdollisuuden käyttämättä. Työläästi hyödynnettävä aineisto ei kiinnostanut, ellei se suoraan vastannut kirjoittajille annettuja teemoja. Siksi satavuotisprojektissa tehtiin myös omia täydentäviä haastatteluita. Muistitieto osoittautui käyttökelpoisimmaksi kansanedustajien arkea, eduskunnan yhteisöllisyyttä ja sukupuolten tasa-arvoa kartoittaneille artikkeleille (Lähteenmäki 2006; Honka-Hallila 2006; Ollila 2007; Kunttu 2007).

Eduskunnan historian lisäksi muistitietohaastatteluita on eniten hyödynnetty elämäkerroissa ja puoluehistorioissa (Niinistö 1998; Isohookana-Asunmaa 2006; Iivari 2007; Jokinen 2011; Nummivuori 2009; Katajisto 2017; Perttula 2017; Aalto 2018). Tutkimukset Suomen ulkopoliitiikasta (Kallenautio 2005) sekä vaalikampanjoinnin historiasta Suomessa (Railo ja muut 2016) sisältävät runsaasti tietoa, joka perustuu veteraaniedustajien haastatteluihin. Aineistoa ovat eniten hyödyntäneet eduskuntahistorian ja poliittisen lähihistorian tutkijat, joille muistitieto on usein täydentävää lähdeaineistoa. Muutamissa populismia ja kertomuksellisuutta sekä kommunismia ja demokratiaa käsittelevissä

artikkeleissa on otettu muistitietotutkimuksen näkökulma ja käytetty pääaineistona veteraanikansanedustajien haastatteluita (Teräs & Hatavara 2018; Teräs 2019).

Haastattelukokoelman laajuuteen suhteutettuna Eduskunnan muistitietoarkistoa on koko sen historian ajan hyödynnetty vähän. Tiukan lupamenettelyn lisäksi tämä johtuu kokoelman heikosta tunnettuudesta; edes historiantutkijat eivät ole välttämättä tienneet eduskunnan pitkäjänteisestä muistitietotyöstä. Niukka tiedottaminen on alkuvuosina ollut tietoinen valinta, sillä pelättiin, että kielteinen julkisuus voisi vaarantaa projektin jatkuvuuden (Hietalan haastattelu 2.4.2020). Eduskunnan muistitietoaineiston tunnettuutta ja käytettävyyttä on 2010-luvulla pyritty parantamaan esimerkiksi sallimalla käyttö graduntekijöille ja aineiston jakelu luvan saaneille tutkijoille suojatun sähköpostin välityksellä.

Myös tutkimusaineistoksi tuotetun muistitiedon erityispiirteet aiheuttavat haastetta tutkijoille. Aineistoa on niin paljon, että sen hallinnoiminen tutkimuksen lähdeaineistona voi tuntua ylitsekäymättömältä urakalta. Tampereen yliopistolla päättyi hiljattain Suomen Akatemian rahoittama tutkimusprojekti Demokratian äänet (2017–2021), jonka myötä veteraaniedustajien haastattelut on yhdistetty aineistokorpukseksi, johon voi tehdä sanahakuja. Projektin tietokanta on tarkoitus siirtää Eduskunnan muistitietoarkistoon muidenkin tutkijoiden hyödynnettäväksi. Mahdollisuus kohdistaa sanahakuja koko aineistoon lisää haastattelukokoelman käytettävyyttä merkittävästi.

Haastatteluissa käytetty teemarunko, joka on vuonna 2010 tehtyjä lisäyksiä lukuun ottamatta säilytetty samansisältöisenä, tuottaa periaatteessa keskenään vertailukelpoista haastattelutietoa. Runko perustuu oletuksiin siitä, millainen muistitieto tulevia tutkijoita saattaisi kiinnostaa. Kun haastattelu kattaa haastateltavan koko siihenastisen elämänsäkaaren, erityisteemoissa ei välttämättä mennä kovin syvälle, mikä voi aiheuttaa pettymyksen jonkin erityiskysymyksen tutkijalle. Aineiston tuottamisen tapa poikkeaa ratkaisevasti muistitietotutkimuksen tyypillisestä käytännöstä, jossa haastattelijä voi itse johdatella keskustelua tutkimuskysymystensä viitoittamaan suuntaan. Silloinkin kun haastattelu on jonkun toisen tekemä, tutkijan on kyettävä arvioimaan haastattelutilanteen vuorovaikutusta ja sen heijastumista haastattelun sisältöön (Teräs & Koivunen 2017, 209).

Eduskunnan muistitietoarkisto on malliesimerkki ”ylhäältä käsin” kootusta ja ylläpidetystä muistitietokokoelmasta. Akateemisilla tutkijoilla on kuitenkin ollut merkittävä rooli eduskunnan muistitietotyön kehittämisessä kautta vuosikymmenten. Vaikka aineiston tuottamisen institutionaalinen tapa voi tuntua raskaalta, on loppujen lopuksi kunkin tutkijan oma valinta, miten eliittimuistitietoa lähdeaineistonaan hyödyn-tää: veteraaniedustajien haastattelut mahdollistavat myös kansanvallan käytäntöjen kyseenalaistamisen (Kalela 2003).

Eduskunnan muistitietoaineistoja soisi hyödynnettävän muillakin tieteenaloilla kuin historiassa ja politiikan tutkimuksessa. Entisten kansanedustajien muistitiedon avulla voi tutkia esimerkiksi valtasuhteita ja sukupuolen merkitystä, poliittisen kulttuurin muutoksia, kansanedustajien mediasuhteita, kansanvallan performatiivisuutta ja rituaaleja sekä puheen merkitystä ja omantunnonkysymyksiä (avioliitto, alkoholi, ydinvoima ja niin edelleen) eduskuntatyössä.

LÄHTEET

ARKISTOLÄHTEET

Eduskunnan arkisto (EA), Eduskunnan kirjasto, Helsinki

Eduskunnan muistitietoarkisto (Emu)

Esiprojektin aineistot

Tietopyyntö 2009

Astala, Heli veteraanikansanedustajahaastattelu. Juhani Mylly 10.12.1999

Hietala, Marjatta puhelinhaastattelu. Joni Krekola 2.4.2020

Tölli, Tapani veteraanikansanedustajahaastattelu. Seppo Tamminen 11., 14. ja 16.12.2020

Nilsson, Torbjörn 2009: *Utvärdering av Riksdagens intervjuprojekt 1998–2008*, 17.12.2009.

KIRJALLISUUS

Aalto, Sari 2018: *Vaihtoehtopuolue. Vihreän liikkeen tie puolueeksi*. Into, Helsinki.

Abrams, Lynn 2010: *Oral History Theory*. Routledge, Abingdon. <https://doi.org/10.4324/9780203849033>

Graae, Kristiina & Hietala, Marjatta 1994: *Suullista historiaa. Veteraanikansanedustajat haastateltavina*. Eduskunnan kirjasto, Helsinki.

Hietala, Marjatta 2019: Muistikuvia – Bicentennial-professorien vaikutus. *Tieteessä tapah-tuu* 5/2019, 67–68.

- Hietala, Marjatta 1986: Suullinen muistitieto ja historiantutkimus. *Historiallinen Aikakauskirja* 84:4, 330–333.
- Hietala, Marjatta & Loukkanen, Jukka 1982: Suullinen perimätieto ja haastattelut historian-tutkimuksessa ja koulupuotuksessa. Teoksessa: Hänninen, Kauko (toim.) *Historian ja yhteiskuntaopin opettajien vuosikirja XVI*. HYOL, Helsinki, 58–72.
- Honka-Hallila, Helena 2006: Eduskunta sosiaalisena työyhteisönä. Teoksessa: *Suomen eduskunta 100 vuotta*, osa 6. Edita, Helsinki, 182–349.
- Iivari, Ulpu 2007: *Kansanvallan puolustajat. Sosialidemokraattinen eduskuntaryhmä 100 vuotta*. Otava, Helsinki.
- Isohookana-Asunmaa, Tytti 2006: *Maalaisliitto–Keskustan historia. 5, Virolaisen aika – Maalaisliitosta Keskustapuolue 1963–1981*. Otava, Helsinki.
- Isohookana-Asunmaa, Tytti 2015: Veteraaniedustajien muistitietoprojektin synty. Teoksessa: *Jälkikäikuja eduskunnasta. Veteraanikansanedustajat ry 25 vuotta*. Veteraanikansanedustajat ry, Helsinki, 64–70.
- Jokinen, Jyrki 2011: *Löyhästä vaaliorganisaatiosta kiinteäksi puoluejärjestöksi. Kansallisen Koomuksen järjestötoiminta ja vaalikampanjat vuosina 1944–1979*. Turun yliopisto, Turku.
- Kalela, Jorma 1984: Minnesforskning, oral history och historiorörelsen. *Sociologisk forskning* 3–4, 47–67.
- Kalela, Jorma 2003: Fresh Perspectives on Politics. Julkaisematon esitelmä. Contemporary History and its Public Use, Groningen 28.–30. August 2003.
- Kallenautio, Jorma 2005: *Suomi kylmän rauhan maailmassa. Suomen ulkopoliittikka Porkkalan palautuksesta 1955 Euroopan unionin jäsenyyteen 1995*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kantola, Anu 2002: *Markkinakuri ja managerivalta. Poliittinen hallinta Suomen 1990-luvun talouskriisissä*. Loki-kirjat, Helsinki.
- Katajisto, Kati 2017: *Verraton Virolainen. Johannes Virolainen 1914–2000*. Otava, Helsinki.
- Kontula, Anna 2018: *Eduskunta. Ystäviä ja vihamiehiä*. Into, Helsinki.
- Krekola, Joni 2020: Kootut selitykset. Entiset kansanedustajat ja eduskunnasta putoamisen tulkinnat. *Historiallinen Aikakauskirja* 118:3, 340–355.
- Krekola, Joni & Latvala, Pauliina 2014: Institutsioonikeskse meenutamise erijooni. Endised parlamendisaadikud suulise ajaloo loojaina Soomes. *Mäetagused* 56, 39–59. https://doi.org/10.7592/MT2014.56.krekola_latvala
- Kunttu, Tapani 2007: Valiokuntapersoonia viideltä vuosikymmeneltä. Teoksessa: Helander, Voitto & Pekonen, Kyösti & Vainio, Jouni & Kunttu, Tapani *Suomen eduskunta 100 vuotta. Valiokunnat lähikuvassa*. Osa 7. Edita, Helsinki, 280–360.
- Lähteenmäki, Maria 2006: Naiset tasa-arvoisemman yhteiskunnan puolesta 1907–2003. Teoksessa Sulkunen, Irma & Lähteenmäki, Maria & Korppi-Tommola, Aura: *Suomen eduskunta 100 vuotta. Naiset eduskunnassa*. Osa 4. Edita, Helsinki, 84–210.
- Makkonen, Elina 2006: Instituution suullinen historia. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.). *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 245–270.
- Museum of Australian Democracy. [verkkoaineisto]. Saatavissa: <http://moadoph.gov.au/collection/oral-history/>. Viitattu 2.6.2020.
- Mykkänen, Juri 2001: Eliittihaastattelu. *Politiikka* 43:2, 108–127.

- Niinistö, Jussi 1998: *Paavo Susitaival 1896–1993. Aktivismi elämänasenteena*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Nummivuori, Petri 2009: *Oikeistolainen. Tuure Junnilan elämäkerta*. Ajatus Kirjat, Helsinki.
- Ollila, Anne 2007: Ammattina kansan edustaminen. Teoksessa Paloheimo, Heikki & Ollila, Anne: *Suomen eduskunta 100 vuotta. Kansanedustajan työ ja arki*. Osa 5. Edita, Helsinki, 10–171.
- Peplow, Emma & Pivatto, Priscila 2020 (toim.): *The Political Lives of Postwar British MPs. An Oral History of Parliament*. Bloomsbury, Lontoo. <https://doi.org/10.5040/9781350089297>
- Perttula, Pekka 2017: *Äidin poika. V. J. Sukselainen hyvinvointiyhteiskunnan rakentajana*. Edita, Helsinki.
- Railo, Erikka & Niemi, Mari K. & Pitkänen, Ville & Ruohonen, Sini 2016: *Kamppailu vallasta. Eduskuntavaalikampanjat 1945–2015*. Docendo, Jyväskylä.
- Ruostetsaari, Ilkka 2014: *Vallan sisäpiirissä*. Vastapaino, Tampere.
- Seldon, Anthony & Pappworth, Joanna 1983: *By Word of Mouth. Elite Oral History*. Methuen, New York.
- SiVM 10/1993 sivistysvaliokunnan mietintö. Valtiopäivät 1993, asiakirjat C2. Eduskunta, Helsinki.
- SiVM 2/2011 sivistysvaliokunnan mietintö. Valtiopäivät 2011, asiakirjat C3. Eduskunta, Helsinki.
- Suomen kansanedustuslaitoksen historia*. Osat 1–12. Eduskunnan historiakomitea, Helsinki.
- Teräs, Kari & Koivunen, Pia 2017: Historiallinen muistitietohaastattelu. Teoksessa: Hyvärinen, Matti & Nikander, Pirjo & Ruusuvoori, Johanna (toim.): *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Vastapaino, Tampere, 193–213.
- Teräs, Kari 2000: Muistelmateokset, omaelämäkerrat ja suullinen historia. Teoksessa Kettunen, Pauli & Kultanen, Auli & Soikkanen, Timo (toim.) *Jäljillä. Kirjoituksia historian ongelmista osa II*. Kirja-Aurora, Turku, 357–373.
- Teräs, Kari 2019: Puhe ja teko. Kommunistikansanedustajat ja suomalainen demokratia 1960-luvun puolivälissä. Teoksessa Kärrylä, Ilkka & Pesonen, Pete & Rajavuori, Anna (toim.) *Työväestö ja demokratia*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki, 179–221.
- Teräs, Kari & Hatavara, Mari 2018: Kerrottu Vennamo. *Historiallinen Aikakauskirja* 116:3, 282–296.
- United States Senate – Oral History Project. [verkkoaineisto]. Saatavissa: <https://www.senate.gov/history/oralhistory.htm>. Viitattu 2.6.2020.
- Waldemarsson, Ylva 2015: Med makten som källa till historien. Elite oral history. Teoksessa: Thur Tureby, Malin & Hansson, Lars (red.) *Muntlig historia. I teori och praktik*. Studentlitteratur, Lund, 59–77.
- Valtonen, Kari 2015: Veteraanikansanedustajat ry:n vaiheita. Teoksessa: *Jälkikaikuja eduskunnasta. Veteraanikansanedustajat ry 25 vuotta*. Veteraanikansanedustajat, Helsinki, 13–36.
- Eduskunnan muistitietoarkisto. [verkkoaineisto]. Saatavissa: <https://www.eduskunta.fi/FI/naineduskuntatoimii/kirjasto/aineistot/eduskunta/arkistonaineistot-tietopaketti/Sivut/Veteraanikansanedustajien-muistitietoarkisto.aspx>. Viitattu 2.6.2020.

Epilögi*

Muistitietotutkimuksen muuttuvat kontekstit ja paradigmat

Ulla-Maija Peltonen

 <https://orcid.org/0000-0003-3601-4423>

Outi Fingerroos

 <https://orcid.org/0000-0001-7288-2127>

Riina Haanpää

Anne Heimo

 <https://orcid.org/0000-0002-7693-4710>

Kansainvälinen *oral history* -tutkimus on luonteeltaan laaja-alaista ja moninaista. Tästä syystä sitä voidaan kutsua sateenvarjokäsitteeksi, kuten Lynn Abrams (2010, 2) sanoittaa tutkimussuuntauksen idean teoksensa *Oral History Theory* alussa. *Oral history* viittaa suullisen historian tuottamisprosessiin eli ihmisten haastattelujen järjestelmälliseen tallentamiseen ja säilyttämiseen (*doing oral history*) erilaisiksi menneisyydestä kertoviksi esityksiksi. Usein nämä esitykset mielletään myös todistajalausunnoiksi (*testimony*) jostain menneisyyden tapahtumasta (Abrams 2010, 2–3; Grele 2007a, 33–34.) Suullinen historia voi sisältää kertomuksia ihmisten henkilökohtaisista kokemuksista ja käsityksistä kuin myös stereotyyppöitä, historiallisia tarinoita, lauluja, anekdootteja, symboleja, lausuntoja ja silminnäkijöiden kertomuksia menneisyydestä. *Oral*

history -tutkimuksen pitkän historian aikana menneisyyden esityksiä on tallennettu ja tallentunut ääninauhoille ja videonauhoille. Enenevässä määrin muistin lähteiksi on tunnistettu myös päiväkirjat, kirjeet, elämäkerralliset muistelmat, valokuvat ja artefaktit sekä ympäristö ja paikat. Käytännössä *oral history* ei siis ole enää yksinomaan suullisessa muodossa olevan muistitiedon prosessointia ja esittämistä.

Suomessa tehtävä *oral history* -tutkimus noudattaa yhtäältä edellä esitettyjä periaatteita, mutta on toisaalta muodostunut jossain määrin omanlaisekseen *muistitietotutkimukseksi* nimitetyksi tutkimussuuntaukseksi ja traditioksi. Suomalaisen muistitietotutkimuksen erityispiirteisiin kuuluu ennen kaikkea se, että tutkimusaineistoina käytetään suullisten lähteiden lisäksi kirjallisia lähteitä ja tutkimuksissa yhdistellään kansainvälistä tutkimusta väljemmin esimerkiksi historian tutkimuksen suuntauksia, muistitutkimusta ja omaelämäkerrallista tutkimusta. Suomessa muistitietotutkimusta tehdään pääosin yliopistoissa, joten tutkimus on painottunut teoreettisiin ja metodisiin kysymyksiin.

Viimeaikaisissa keskusteluissa, esimerkiksi Agnès Arpin, Annette Leon ja Franka Maubachin toimittamassa International Oral History Associationin (IOHA) historiassa *Giving a Voice to the Oppressed* (2019), kirjan toimittajat huomauttavat, että muistitietotutkimuksen oma historia on puutteellista ja monin paikoin tutkimatta.¹ *Giving a Voice to the Oppressed* -teos paikkaa tätä puutetta tarkastellessaan *oral history* -tutkimuskentän ja -liikkeen hahmottumista vuoteen 1996. Muodollisesti IOHA perustettiin Göteborgissa pidetyssä kansainvälisessä *Communicating Experience* -konferenssissa². Suomeen *oral history* -suuntaus asetui vähitellen näihin aikoihin, joten myös meillä kansallisen tradition historiankirjoittamisen aika alkaa olla käsillä. Aloitamme suomalaisen muistitietotutkimuksen historiografian hahmottelun kysymällä, mikä vuonna 2006 ilmestyneen teoksemme *Muistitietotutkimus. Metodologia*

1 Aikaisemmin kansainvälisen *oral history* -tutkimuksen syntyä ja vaiheita on tarkasteltu muun muassa painos painokselta laajemmaksi käyvässä Robert Perksin ja Alistair Thomsonin toimittamassa teoksessa *Oral History Reader* (3. uudistettu painos 2015).

2 Suomesta Göteborgin *Oral History* -konferenssiin 13.–16. kesäkuuta 1996 osallistui toistakymmentä henkeä. Esitelmiä pitivät ainakin Laura Aro, Hilikka Helsti, Tuija Hovi, Tuula Juvonen, Annikki Käivola-Bregenhøj, Kaisu Kortelainen, Elina Makkonen, Lena Marander-Eklund, Kate Moore, Ulla-Maija Peltonen, Tarja Raninen, Heikki Riikonen ja Hanna Snellman.

kysymyksiä paikka oli ja mitä muistitietotutkimuksen kotimaisella kentällä on sen jälkeen tapahtunut.

Käsite muistitietotutkimus

Vuonna 2006 ilmestyneen *Muistitietotutkimus*-teoksen keskeisin tehtävä oli selkiyttää, mitä *oral history* -tutkimus tarkoittaa ja millaisia piirteitä se on saanut Suomessa. Kirjamme sai alkunsa Helsingin ja Turun yliopistoissa 2000-luvun alkupuolella järjestettyjen muistitietotutkimuksen metodologiaan keskittyvien jatkokoulutusseminaarien *Oral history. The Methodological Challenges* (2002) ja *Methodological Choices in Oral History Research* (2004) jälkitunnelmissa. Luennoitsijoina seminaareissa olivat Alessandro Portelli Rooman Sapienza-yliopistosta ja Vieda Skultans Bristolin yliopistosta. Pontta teokselle loi lisäksi Alessandro Portellin Roomassa vuonna 2004 isännöimä IOHA:n XII kansainvälinen konferenssi *Memory and Globalization*³. Latviassa ja Virossa oli samoihin aikoihin virinnyt kiinnostus muistitietotutkimusta kohtaan, ja aktiivisen yhteistyön seurauksena vuonna 2006 ilmestyi *Eloren* teemanumero *The Oral History Network in the Nordic and Baltic Context* (Fingerroos & Heimo & Makkonen 2006). Vuonna 2002 perustettu muistitietotutkimusta tekevien jatko-opiskelijoiden verkosto otti vuoden 2005 tienoilla nimekseen FOHN, Finnish Oral History Network, ja jatkokoulutusseminaari laajennettiin tutkijasymposiumiksi.⁴

Ensimmäisen kansainvälisen tutkijasymposiumin ”*Memory and Narration. Oral History Research in the Northern European Context*” FOHN järjesti Helsingissä 15.–17.11.2006 yhteistyössä Suomalaisen Kir-

3 Suomesta Rooman vuoden 2004 *Oral History* -konferenssiin osallistuivat muun muassa Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Jyrki Pöysä ja Saara Tuomaala.

4 Jatko-opiskelijoiden verkostoa koordinoi vuosina 2002–2004 Ulla-Maija Peltonen, joka toimi myös FOHN:in ensimmäisenä puheenjohtajana vuoteen 2012. Tämän jälkeen FOHN:in puheenjohtajana toimi Anne Heimo (2013–2018). FOHN:in symposiumeista tiedotettiin ensi vaiheessa *IOHA Newsletterissä*, sähköpostilistoilla sekä SKS:n ja Helsingin yliopiston viestintäkanavissa. Niina Naarminen suunnitteli ensimmäisen FOHN-logon vuonna 2005. Nykyinen logo otettiin käyttöön IOHA 2018 Finland konferenssin *Memory and Narration* (Jyväskylä) visuaalista ilmettä suunniteltaessa. Logon suunnitteli Matleena Jänis.

jallisuuden Seuran ja Helsingin yliopiston folkloristiikan oppiaineen kanssa. Monitieteisen symposiumin pääpuhujina olivat yhdysvaltalaisen Columbian yliopiston muistitietotutkimuksen johtajana parikymmentä vuotta työskennellyt Ronald J. Grele ja Iso-Britannian Open Universityn muistitietotutkimuksen professori Joanna Bornat. Symposiumiin osallistui Suomesta, Ruotsista, Norjasta, Tanskasta, Virosta, Latviasta, Puolasta, Venäjältä ja Yhdysvalloista noin 50 tutkijaa, jotka edustivat antropologiaa, folkloristiikkaa, historiaa, etnologiaa, kasvatustiedettä, kirjallisuuden tutkimusta ja uskontotiedettä. Ulla-Maija Peltonen ja Kirsti Salmi-Niklander toimittivat symposiumista *Suomen Antropologin* teemanumeron *Memory and Narration. Oral History Research in the Northern European Context* (Peltonen & Salmi-Niklander 2007a; Grele 2007b).⁵

Kansainvälisyys ja poikkitieteellisyys toimivat lähtökohtina suomalaisen muistitietotutkimuksen kehittämiseksi. FOHN-tutkijasympposiumin tavoitteena oli virittää korkeatasoista keskustelua muistitietotutkimuksen teorioista ja metodeista sekä aktivoida jatko-opiskelijoiden ja tutkijoiden verkostoitumista. *Muistitietotutkimus*-teosta voi mielestämme pitää suomalaisen muistitietotutkimuksen yhteisenä saavutuksena. Se kokosi piiriinsä FOHN:in alkuaikojen aktiivisen tutkijajoukon – aivan samaan tapaan kuin käsillä oleva *Muistitietotutkimuksen paikka* -teos on tämän ajan tutkijoiden yhteinen ponnistus. Molemmat teokset on kustantanut FOHN-verkoston sekä monien kansainvälisten symposiumien ja keskustelunavausten kotipaikkana toiminut Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS).

Kirjamme nimessä esiintynyt käsite *muistitietotutkimus* oli tietoinen valinta, ja se on kuluneen viidentoista vuoden aikana iloksemme myös vakiintunut suomenkieliseksi vastineeksi englannin *oral historylle*. Näkemyksemme mukaan muistitietotutkimus kattaa hyvin *oral historyn* keskeisimmät ulottuvuudet: muistin ja tiedon sekä aineistot, tutkimuksen, lopputuloksen ja itse tradition. Näin määriteltynä muistitieto voi olla tutkimuksessa kohde, lähde, menetelmä ja toimintaa ohjaava orientaa-

5 Outi Fingerroos, Anne Heimo ja Elina Makkonen kirjoittivat symposiumista ja Outi Fingerroos, Simo Laakkonen ja Kirsti Salmi-Niklander kirjoittivat esittelyn FOHN-verkostosta *Eloren* vuoden 2006 teemanumeroon.

tio, kuten vuonna 2006 kirjoitimme. Monesti muistitieto on myös tekijöitään sitova ja ohjaava ideologia. Muistitietotutkimuksen tekeminen on kriittinen ja emansipatorinen sitoumus erityisesti silloin, kun muistitietotutkimusta tehdään *oral history* -liikkeen alkuperäisessä hengessä eli kirjoittaen muistitietoa unohdetuista, syrjään jääneistä ja vaietuista.

Muistitietotutkimuksen rinnalla käytetään ilmaisua *muistitietohistoria*, joka korostaa vaihtoehtoisia menneisyyden tulkintoja ja tutkimuksen luonnetta historian tutkimuksena ja esityksenä. Kansainvälisen liikkeen ytimessä on aina ollut ajatus, että tutkimuksen käytäntönä ovat haastattelut ja tuloksena on itse *oral history*, toisin sanoen historian esitys. *Suullinen historia* on osuva suomenkielinen vastine *oral historylle* silloin, kun halutaan korostaa suullisen esitystavan tai muodon ominaisuutta. (Ks. esim. Fingerroos 2021; Fingerroos & Haanpää 2006, 27–28; Rossi 2013, 50–55; Tuomaala 2004, 37–38; Ukkonen 2000, 13–16.)

Muistitietotutkimus Suomessa

Muistitietotutkimus-teoksen keskiössä olivat menneisyyttä ja nykyisyyttä koskevan tiedon tuottamisen tavat ja kansalliset traditiot. Meitä teoksen toimittajia inspiroi 2000-luvun alussa ajatus muistitiedon tarjoamista mahdollisuuksista tavoittaa toista tietoa nimenomaan tieteellisen tutkimuksen keinoin. Jälkikäteen arvioiden onnistuimme hahmottamaan suomalaisen tutkimuksen olemuksen hyvin, kun korostimme suomalaisen muistitietotutkimuksen erityisyytenä metodologisuutta ja akateemista orientaatiota. Kenties onnistuimme kannustamaan tutkijoita siihen, että metodologisuus ja akateemisuus ovat muistitietotutkimukselle sopivia suuntia. Kansainvälisen liikkeen ytimessä ovat aina olleet myös akateemisen maailman ulkopuoliset yhteisölähtöiset toimijat. Tähän asenteeseen 1990-luvun ja 2000-luvun alun suomalainen muistitietotutkimus kiinnittyi vahvasti saaden inspiraatiota muun muassa sosiaalishistorioitsijoiden, työväentutkijoiden ja *oral history* -tutkijoiden näkemyksistä ihmisten omasta historiasta (*people's history*), omaehtoisesta asiantuntijuudesta tai tutkivista opintopiireistä. (Ks. Kalela 1984a; 1984b; Samuel 1981; 1994; myös Heimo 2010, 17–18, 44–49.)

Vuoden 2006 teoksen artikkeleissa näkyy yllättävän hyvin sekini, miten laaja-alaisesti akateeminen muistitietotutkimus miellettiin jo tuolloin. Vaikka teoksen helmi oli yhden kansainvälisesti tunnetuimman muistitietotutkijan ja nimenomaan haastatteluihin vannovan Alessandro Portellin klassikkoartikkeli ”Mikä tekee muistitiedosta erityisen?” (2006; ks. myös Portelli 2012), teoksen artikkeleissa käsiteltiin näkyvästi kilpakeruuaineistoja ja käsin kirjoitettuja lehtiä. Hahmotimme teosta toimittaessamme, miten vahvasti suomalainen muistitietotutkimus kiinnittyy arkistoihin tallennettuihin kirjallisiin muistitieto-, elämäkerta- ja perinneaineistoihin sekä tutkijan omiin tai muiden tutkijoiden tuottamiin haastatteluihin.

Muistitieto ja elämäkerralliset aineistot ovat kansainvälisessä tutkimuksessa avoimia kaikenlaisille ongelmanasetteluille ja tulkinnoille. Muistitietotutkimus on aidosti Lynn Abramsin kuvaaman kaltainen laaja sateenvarjokäsite. Alan tutkijoista esimerkiksi Joanna Bornat on nostanut keskusteluun kontekstin, kulttuurisen habituksen⁶ ja etiikan ymmärtämisen merkityksen tutkimukselle. Aiemmin arkistoitujen aineistojen analyysissä (*secondary analysis*) epistemologiset kysymykset, kuten millaista tietoa tallennettujen aineistojen analyysi voi tuottaa, ovat perustavia. (Bornat 2008; 2003.) Bornat on myös korostanut, että aiemmin arkistoitujen aineistojen analyysi tarjoaa tiettyjä etuja tutkijalle. Se mahdollistaa esimerkiksi alkuperäisen lähteen uudelleen käsitteellistämisen, asettamisen uudenlaisen ymmärryksen viitekehyykseen, uusien teemojen ja vastausten etsimisen sekä analyysin paikantamisen myöhemmin tuotetun tiedon ja tutkimustulosten kanssa. (Bornat 2008, 12.) Uudenlaisten tutkimuskysymysten myötä arkistoihin tallennettujen muistitietoaineistojen ja aiemmin tehdyn tutkimuksen kontekstualisointi tarjoavat hyödyllistä tietoa tutkijalle. Vanhoihin tutkimusteemoihin palaaminen mahdollistaa myös niiden katsomisen uusista näkökulmista.

On selvää, että ympäröivä yhteiskunta vaikuttaa sekä tutkijoihin että tutkimuskohteiden valintaan. Aiemmin mainittu Arpin, Leon ja Maubachin toimittama *Giving a Voice to the Oppressed* -teos (2019) käsittelee hedelmällisellä tavalla ympäröivien yhteiskuntien vaikutuksia muistitie-

6 Habitus on sosiologian käsite (Marcel Mauss, Pierre Bourdieu). Kulttuurisella habituksella Bornat viittaa yksilön ja yhteisön sosiaalisesti tuottamaan ymmärrykseen normien noudattamisesta.

totutkimukseen. Kirjoittajat esittävät, että 1960- ja 1970-luvuilla tapahtuneet kansainväliset poliittiset murrokset ja konfliktit, kuten entisten siirtomaiden itsenäistyminen, Latinalaisen Amerikan sotilasvallankaappaukset ja afrikkalaisamerikkalaisten rasisminvastaiset ihmisoikeusliikkeet USA:ssa koskettivat vahvasti tuon ajan tutkijoita. 1970-luvun puolivälin jälkeen humanistisen ja yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen piirissä tapahtuneet käännteet korostivat yksilön (toimijan) merkitystä poliittisissa ja yhteiskunnallisissa prosesseissa. (von Plato 2019, VI; ks. myös Perks & Thomson 2015.) Tuon ajan tutkijat näkivät, että aiemmista tutkimuksista puuttui kokonaan henkilökohtainen ulottuvuus sorrettujen tai muutoin ohitettujen ihmisten omakohtaiseen kokemukseen.

Vastaavasti Suomessa työväentutkimus, naistutkimus (myöhemmin sukupuolentutkimus), sekä Annales-koulukunnalta vaikutteita saanut mikrohistoriallinen tutkimus kiinnittivät muistitietotutkimuksen ohella huomion yksilöön, sukupuoleen, luokkaan, kokemukseen, arkiseen, henkilökohtaiseen tai vähäpätöiseksi miellettyihin yksityiskohtiin. (Fingerroos & Haanpää ja muut 2006.) Yhtä lailla refleksiivisen paikantamisen teemaa, joka nykyisin on luonteva osa akateemisen tutkimuksen metodologiaa, muotoiltiin muun muassa 2000-luvun alun suomalaisten muistitietotutkijoiden kirjoituksissa (Fingerroos 2003; Fingerroos & Haanpää 2006) ja *Muistitietotutkimus*-teoksessa. Sittemmin keskustelun kärki on siirtynyt esimerkiksi etiikan, eläytymisen, affektiivisuuden ja osallisuuden teemoihin, kuten *Muistitietotutkimuksen paikka* -teoksessa voimme nähdä.

Muistitietotutkijat ovat kaikkina aikoina korostaneet, miten muistitieto, omaelämäkerrat ja muut henkilökohtaiset aineistot tarjoavat uudenlaisia näkökulmia tieteellisen tiedon tuottamiseen (ks. esim. Peltonen 2021, 213–219, 229–233). Yhteiskunnallisten konfliktien tai poliittisten prosessien tutkiminen on virittänyt laajalti metodologisia keskusteluja eri tieteenaloilla niin Euroopassa kuin maailmallakin (von Plato 2019, V–VII). Konfliktien analyysissa tutkijat kohdistivat huomionsa muistitietoon, konfliktien jälkivaikutuksiin, kokijoiden ja heidän lähipiirinsä ajatuksiin, uskomuksiin ja asenteisiin sekä luokkakokemukseen (von Plato 2019, VI).⁷

7 Myöhemmät 1980- ja 1990-lukujen tutkijoita stimuloineet konfliktit liittyivät puolestaan kansalais-

Suomessa sotien ja konfliktien seurauksiin ja analyysiin liittyy erityisen vankka muistitietotutkimuksen traditio. Sen voi karkeasti jakaa kahteen erilliseen haaraan. Vanhempi kerros ovat tutkimukset, jotka liittyvät sota- ja poikkeusaikoihin, siirtolaisuuteen, siirtokarjalaisten evakkouuteen, rauhaan palaamisen tematiikkaan sekä traumoihin ja narratiiveihin. (Ks. esim. Peltonen 2003; 2008; Fingerroos 2004; 2010; Loipponen 2010; Heimo 2010; Haanpää 2012; Hytönen 2014; Savolainen 2015.) Uudempaa kerrosta sotiin ja konflikteihin keskittyvässä muistitietotutkimuksessa edustaa yllirajaisten muuttoliikkeiden ajan tutkimus 1990-luvulta eteenpäin. Tutkimuksia on tehty muun muassa somalien perheenyhdistämisistä (Fingerroos 2014; 2016) ja yksin maahan tulleiden lasten kokemuksista (Kuusisto-Arponen 2016) kuin inkeriläisten ja Euroopan ulkосуomalaisten paluumuuttajien parissa (Haanpää 2013; Haanpää & Laine 2013; Peltonen 2009; 2020; Salonsaari 2018.)

Aleksander von Plato kirjoittaa, miten suhtautuminen muistitietotutkimukseen oli hänen kotimaassaan Saksassa aluksi parhaavaa. Tutkimusta kritisoitiin subjektiivisuudesta ja tutkimuskohteen merkityksen vähäisyydestä ”kansalliselle historialle”. Alan tutkijoita pidettiin ”konservatiivisten” akateemisten tutkijoiden piirissä ”paljasjalkatutkijoina” tai ”ei vakavasti otettavina”. (von Plato 2019, V–VI; ks. myös Kalela 2006.) Von Platon mukaan edellä mainitut tekijät selittävät sen, miksi muistitietotutkijat laajensivat keskusteluympäristöään eri tieteenaloilla ja lähentyivät samalla myös kansainvälisesti.

Von Platon kuvaama skeptinen suhtautuminen muistitietotutkimukseen oli tunnistettavissa Suomessa erityisesti 1980- ja 1990-luvuilla. Vielä tuolloin esimerkiksi historian tutkijat pitivät muistitietoa epäluotettavana lähteenä; folkloristit taas eivät pitäneet muistitietoa perinteenä. On selvää, että edellä mainitut kansainväliset ajattelumallit ja niiden muutokset ovat vaikuttaneet myös Suomessa toteutettuun muistitietotutkimukseen. Uudenlaisten tieteellisten avausten ja metodologisten keskustelujen tuloksena tutkimuksen piirissä syntyikin merkittäviä uusia näkökulmia (ks. esim. Teräs 2018). Eri tieteenalat lähentyivät toi-

oikeusliikkeisiin Itä- ja Keski-Euroopassa, Baltian maissa ja (Itä-)Saksassa sekä entisen Neuvostoliiton hajoamiseen.

siaan 1990-luvun kuluessa, ja myös FOHN toimi eri alojen tutkijoita yhteen sitovana verkostona. Tieteenalojen lähentyminen, aktiiviset kansainväliset kontaktit ja muistitietotutkimuksen tieteellisen merkityksen osoittaminen toimivat keskeisinä motiiveina kirjoittaa oppikirja muistitietotutkimuksen metodologiasta. Kirjan nimi *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä* ei ollut sattuma.

Suomalainen muistitietotutkimus vuoden 2006 jälkeen

Muistitietotutkimus on pysynyt kaikkina vuosikymmeninä elinvoimaisena, vaikka itse liike on ajan saatossa monimuotoistunut. Lisäksi liike käy hedelmällistä dialogia muun muassa muistitutkimuksen ja omaelämäkerrallisen tutkimuksen kanssa. Kansainvälinen liike ei ole kriisiytynyt, kumoutunut tai korvautunut uudella paradigmalla, vaan se on ajan saatossa saanut rinnalleen uusia katsantoja ja ajattelumalleja. (Heimo 2016; Fingerroos & Kajander tulossa 2022.) *Oral historyn* kaltaisissa monitieteisissä kansainvälisissä yhteisöissä muutos, näkökulmien moninaisuus ja jopa kilpailevien katsantojen rinnakkaisuus ovat normaalia tieteen uudistumista. Lisäksi kansalliset traditiot operoivat omanlaisissaan sosiaalisissa ja kulttuurisissa konteksteissa. Mikrohistorioitsija Giovanni Levin tavoin korostammekin ”historiallisten ja sosiaalisten kontekstien rekonstruoinnin” merkitystä eriaikaisille ja -paikkaisille muistia käsitteleville tutkimuksille, koska se mahdollistaa ymmärryksen usein ”muutoin käsittämättömästä ja hämmentävästä informaatiosta”. (Levi 2013, 100–101.) Yhteiskunnalliset muutokset ja kontekstit synnyttävät jatkuvasti uudenlaisia muisteja ja ongelmanasetteluja. Niitä varten tutkijat ovat kehittäneet entistä toimivampia teorioita, käsitteitä ja menetelmiä, kuten edellä olemme kuvailleet. Roy D’Andrade kutsuu tällaisia tiedettä uudistavia paradigman muutoksia agendahypyiksi (*agenda hopping*) (D’Andrade 1995, 4–8; Fingerroos & Kajander tulossa 2022.) Muistitietotutkimuksen osalta kyse on yksinkertaisesti uusista tehtävistä.

Suomalaisesta muistitietotutkimuksesta voi mielestämme hahmottaa vahvoja tutkimustehtäviä. Ensinnäkin muistitietotutkimuksen kohteena ja lähteenä ovat alusta alkaen olleet akateemisen tutkimuksen aiemmin

sivuuttamat ihmiset ja arjen ilmiöt. Toiseksi tutkimuksen keskiössä ovat olleet muistin, muistamisen ja yhteisöjen tutkimiseen sekä tutkijan paikantamiseen ja refleksiivisyyteen liittyvät metodologiset kysymykset. Kolmanneksi huomio on kiinnittynyt muistitietoon puheena ja ääninä, muistin ja kerronnan keinoihin sekä aineistojen hankintaan metodina. Näitä muistitietotutkimuksen tehtäviä yhdistää suomalaisella kentällä selkeästi toisen tiedon agenda. Toinen tieto voidaan määritellä viranomaisnäkökulmasta poikkeavaksi ruohonjuuritason näkökulmaksi. Toinen tieto on yksityiskohtaista, kokemuksellista, paikantunutta, ihmettelevää, paljastavaa ja pohdiskelevaa. (Ks. Hänninen & Karjalainen & Lahti 2005, 3–5). Nämä tutkimustehtävät olivat myös vuoden 2006 teoksessa keskeisiä (Ks. Fingerroos & Peltonen 2006, 11–12.)

Vuoden 2006 teoksen jälkeen muistitietotutkimus on saanut uusia muotoja ja tehtäviä. Käsillä oleva teos *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoria, käytännöt ja muutos* osoittaa, miten tämän päivän muistitietotutkimuksen ytimessä ovat aikaisempaa voimakkaammin kysymykset muistitietotutkimuksen digitalisaatiosta, etiikasta, vaikuttavuudesta sekä yhteisöjen muistamisen ja unohtamisen muodoista. Ei myöskään liene sattumaa, että otsikossa esiintyvät sanat *teoria*, *käytäntö* ja *muutos*. Suomalaiset muistitietotutkijat ovat kehittäneet entistä toimivampia teorioita ja käytänteitä toisen tiedon tavoittamiseksi. Muutos puolestaan kuvaa sitä aihepiirien kirjoa, jota muistitietotutkijat mukanaan kantavat 2020-luvun kontekstissa.

Agendahypelyn näkökulmasta keskustelu muistitietotutkimuksen digitaalisesta vaiheesta on edelleen ajankohtainen. 1990-luvulla alkanut ”digitaaliseksi vallankumoukseksi” kutsuttu vaihe on muuttanut perusteellisesti tapoja, joilla *oral history*a tallennetaan, arkistoidaan, analysoidaan ja jaetaan. (Thomson 2007, 49–70.) Lisäksi se on mahdollistanut dialogin eri puolilla maailmaa asuvien kesken. Sen sijaan internetin ja sosiaalisen median mukanaan tuomista muutoksista ihmisten väliseen kanssakäymiseen ja muisteluun ei ole juurikaan keskusteltu muistitietotutkijoiden keskuudessa. (Jolly 2012, 54–56; Heimo 2021; ks. myös Taavetti & Heimo tässä teoksessa.) Ronald Grele ja Michael Frisch ovat kuitenkin varoittaneet yliarvioimasta digitaalisuuden ja teknologian merkitystä muistitietoa tutkittaessa. Digitaalisuus ei heidän mukaansa

ole murtanut muistitietotutkimuksen perustaa vaan synnyttänyt keskustelua avoimuuden merkityksestä ja digitaalisessa muodossa olevan muistitiedon tarjoamista mahdollisuuksista. (Frisch 2016, 107; Grele 2007a, 121–124; Grele 2007b, 18–19.) Samalla digitaalisuus on tehnyt muistitietotutkimuksesta yhä osallistavampaa, avoimempaa, käytettävämpää sekä hausempaa (Frisch 2016, 107).

Kysymys digitaalisuudesta on tämän kokoelman puitteissa lopulta yllättävän vähäisessä asemassa, kun ottaa huomioon yhteiskunnan ja samalla aremme läpikotoisen digitalisoitumisen viime vuosikymmenten aikana. Vaikka ihmiset muistelevat yhä enenevässä määrin internetissä ja sosiaalisen median lukuisissa palveluissa (ks. Heimo 2017; Heimo 2022), suomalaisen ja kansainvälisen muistitietotutkimuksen paradigman ytimessä on edelleen ihminen, joka ilmaisee itseään muistelemalla ja kertomalla netin ulkopuolella. *Muistitietotutkimuksen paikka* -teoksen perusteella näyttää tällä hetkellä siltä, että suomalainen muistitietotutkimus kiinnittyy perinteisesti tiedon tuottamisen omaehtoisuuteen, mutta on havahtunut myös digitaalisuuden mahdollisuuksiin, teknisen kehityksen vaikutuksiin ja mukanaan tuomiin uudenlaisiin eettisiin kysymyksiin (ks. Taavetti & Heimo tässä kokoelmassa).

Akateemisissa muistitietotutkimuksessa korostuu 2020-luvulla eettinen osaaminen. Ulla Savolainen ja Riikka Taavetti esittävät tämän teoksen johdannossa Anna Shefteliin ja Stacey Zembrzyckiin viitaten, miten vielä 1990-luvulla *oral history* -tutkimusta väritti ”tasapainottelu yhtäältä aiemmin sivuutettujen näkökulmien esiin tuomisen sekä toisaalta haastattelujen intersubjektiivisuuteen ja konstruktivisuuteen liittyvien eettisten kysymysten ja pelkojen kanssa”. Pelkoa aiheuttivat tutkimustehtävässä epäonnistuminen ja tehtyjen valintojen seuraukset. (Sheftel & Zembrzycki 2016, 351–353.) Itse korostamme suomalaisen muistitietotutkimuksen korkeaa laatua ja eettistä osaamista. Näkemyksemme on, että eettinen toimijuus on muistitietotutkimuksen keskeinen tehtävä, ja tehtyjen valintojen perusteluissa suomalaiset tutkijat ovat onnistuneet hyvin. Muistitietotutkimus kohdentuu aina menneisyyteen ja usein myös menneisyyttään representoiviin luonnollisiin henkilöihin. Esimerkiksi konkreettiset haastattelutilanteet ja haastatteluaineistojen tulkinta edellyttävät hienovaraista tasapainoilua tilanteissa, joissa päämääränä on

ymmärtää haastateltavien kokemusmaailmaa, luoda tilanteessa luottamuksellinen suhde ihmisten välille ja tuottaa tietoa tutkijan ja haastateltavan yhteistyönä. Näistä vaativista tehtävistä suomalaiset tutkijat kirjoittavat tänä päivänä erinomaisesti. (Abrams 2010, 25; Hytönen & Salenius 2017, 84, 89, 93–94; Naarminen 2018, 106–109, 122, 125–129, 141–143.)

Muistitietotutkimuksen paikka -teoksessa konkretisoituu se, että muistitietotutkimuksella, aivan kuten tutkimuksilla ylipäätään, on kulttuuri- ja sosiaalisia ja yhteiskunnallisia vaikutuksia. Muistitietotutkimuksesta tekee erityisen juuri ymmärrys toisen tiedon luonteesta: sen henkilökohtaisuudesta, kokemuksellisuudesta ja paikantuneisuudesta. Muistitieto kertoo meille myös enemmän muistelijosta itsestään. (Ks. esim. Abrams 2010; Heimo 2010; Kalela 2006; Peltonen 2006; Teräs & Koivunen 2017.) Siksi tarkasteluissa ovat merkityksellisiä kysymykset siitä, kuka tiedon on tuottanut, miksi ja miten, sekä pohdinta, miten oleellista ja kuinka paljon tutkimuksen tulkintojen kannalta on syytä kertoa tietoja muistelijosta. Esimerkiksi käytännöt esitellä muistelijat omilla nimillään ja taustoillaan tai sitten tunnistamattomina vaihtelevat niin kotimaisen ja kansainvälisen muistitietotutkimuksen kuin myös eri tieteenalojenkin välillä. Eettinen toimijuus ja aineistonhallinta ohjaavat siis monin eri tavoin sitä, millaisia käytäntöjä muistitietotutkimuksessa tulee noudattaa. Eettinen muistitietotutkimus saa reunaehdot kotimaisesta ja EU-tason lainsäädännöstä sekä sisällön tieteenalakohtaisista käytänteistä ja tutkijan omasta kokemuksesta. Nämä aspektit yhdessä muodostavat laadukkaan tieteellisen muistitietotutkimuksen. (Ks. esim. Fingerroos & Kokko tulossa 2022; Haanpää 2008, 55; Heimo 2010, 33.)

Myös eri osapuolten panos muistitietohaastattelujen tai arkistojen keruiden myötä syntyneeseen tietoon ovat olleet tutkijoiden tarkasteluisia yhä enemmän esillä. Tätä jaettua tai yhteistä tekijyyttä (Frisch 1990; Teräs & Koivunen 2017) tutkijat tuovat esiin refleктоimalla, mitä arkistoon talletettu muistitieto kertoo meille esimerkiksi arkistosta kerääjä-tahona ja arkistolle kirjoittavista muistelijosta, tai miksi haastattelutilanteissa on muisteltu siten kuin muisteltiin ja miten muistelijoiden omia kokemuksia tilanteessa käydyin keskusteluin on tulkittu. Tutkimusprosesseihin ovat itsestään selviksi tulleet mukaan myös vaiheet, joissa tutkijan tekemiä tulkintoja luetutetaan muistelijoilta. Tällä tavoin pyritään

varmistumaan siitä, että tutkija on ymmärtänyt muistelijan oikein ja että tehty tulkinta esitetään oikeassa yhteydessään. Tavallaan reflektoinnin vaade on siis ulotettu myös muistelijoihin. (Ks. esim. Fingerroos & Haanpää 2006, 42–43; Heimo 2010, 72–77; Karhunen 2014, 50, 78–82; Naarminen 2018; Peltonen 2020, 126–127, 133–136.)

Sheftelin ja Zembrzyckin esille nostamat ajatukset peloista, jotka liittyvät muistitietotutkijoiden tutkimustehtäviin, ovat olemassa mutta ratkaistavissa. Nykyisellään muistitietotutkimukseen kuuluvat itsestään selvyyksinä tarkastelun lähtökohtien avaaminen ja haastateltavien tai kirjalliseen aineistoon liittyvien valintojen auki kirjoittaminen sekä tehtyjen tulkintojen asianmukaisuus ja oikeellisuus. Muistitietotutkijoiden toimintaa myös täydentää ja tukee eettinen ohjeistus, joka mahdollistaa tutkimusaineiston keruun ja käytön parhaalla mahdollisella tavalla. Siksi pohdinnat siitä, miksi ja miten tietoja keräämme ja miten niitä käsittelemme, missä aineistoa säilytetään ja kuka voi sitä jatkossa käyttää, kuuluvat muistitietotutkijoiden keskeisiin tehtäviin. (Ks. esim. Peltonen 2014, 153–156.) Muistitietotutkimuksessa tutkimusasetelmat saattavat silti edelleen olla sellaisia, että tutkimuksesta tai sen tuloksista voi koitua tutkittaville haittaa. Tällöin tutkimuksen tekemistä suhteessa riskeihin ja haittoihin voidaan arvioida jo etukäteen. (TENK 2019, 16; ks. myös esim. Ketola & Lahti 2014.)

Uusia avauksia muistitietotutkimuksen eettisyyden pohdintaan ovat tuoneet myös autoetnografinen tutkimus ja tutkijan oman kulttuurin tutkimus sekä osallistava, yhteisölähtöinen tutkimus. Näitä kaikkia tutkimusotteita leimaa tutkijan kiinteä suhde tarkastelemaansa yhteisöön ja sen arvoihin, jolloin myös tutkijan omalla taustalla on vaikutusta. Tämänkaltaiset tutkimusotteet eivät esimerkiksi voi perustua vain yksisuuntaiseen aineiston keruuseen ja tulkintaan, vaan tietoa tuotetaan aktiivisesti yhdessä tutkittavien kanssa. Myös tutkijan omat kokemukset ja havainnot saattavat olla osa tutkimusaineistoa ja toimia siten avaimina aineiston merkityksien tulkintaan. (Haanpää 2008; Koskinen-Koivisto 2013; Naarminen 2018; ks. myös Fingerroos & Haanpää tässä teoksessa.) Kanssatutkijuuteen tai eri tavoin osallistavaan ja yhteisölähtöiseen sekä tutkijan osallistuvaan toimintaan perustuvissa muistitietotutkimuksis-

sa synnytetäänkin erilaisia tekemisen malleja, jotka edellyttävät entistä tarkempaa ja reflektoivampaa tutkijan otetta.

Digitaaliset aineistot edellyttävät tutkijalta uudenlaista eettistä orientaatiota ja taitoa. Epävarmuus liittyy aineistojen tallentamisen ja käyttämisen lisäksi julkaisemiseen ja sen seurauksiin erityisesti sosiaalisessa mediassa, kuten myös tekijyyteen, yksityisyyden suojaan ja niin edelleen. Myös verkkokulttuurin elementit, kuten verkkoympäristössä toimiminen, sen luonteen ymmärrys ja siellä tuotettujen aineistojen piirteet tekevät digitaalisten aineistojen tarkasteluista erityisiä. Sisältöjen omaehtoisuus ja toisinaan intiimiys sekä myös verkkoaineiston näennäisen helppo saatavuus ovat tekijöitä, joiden myötä aineistojen käyttöä on pohdittava aina tapauskohtaisesti. (Ks. esim. Heimo 2022, 219–220; Hänninen & Turtiainen tulossa 2022.)

Arvioiva katse menneeseen

Kuluneen viidentoista vuoden aikana muun muassa Jorma Kalelan, Ulla-Maija Peltosen ja Taina Ukkosen kirjoituksista inspiraationsa saanut tutkijapolvi on varttunut ja vakiinnuttanut asemansa akateemisen tutkimuksen ja opetuksen piirissä. Muistitietotutkimusaiheista opetusta on tarjolla monissa yliopistoissa. Muistitietotutkimuksen vakiintumisesta kertovat myös ne kymmenet väitöskirjat ja muut tutkimukset, jotka ovat ilmestyneet vuoden 2006 jälkeen.

Muistitietotutkijoiden verkosto FOHN on puolestaan saavuttanut kypsän iän: siitä on tullut kansainvälinen suomalaisten muistitietotutkijoiden yhdistys, jonka vetovastuu on siirtynyt *Muistitietotutkimuksen paikka*-teoksen tekijöille ja kirjoittajille. Vuoden 2006 teoksen kirjoittajat muodostavat näkökulmastamme suomalaisen muistitietotutkimuksen ensimmäisen polven ja myös FOHN-verkoston kivijalan. Sen jälkeen kentällä on tapahtunut paljon. Tutkimus on löytänyt uusia agendoja ja FOHN:in tehtäväkenttä on laajentunut oleellisesti. Vaikka suomalainen muistitietotutkimus on alusta asti yhdistelty kansainvälistä *oral history*-tutkimusta, mikrohistoriaa, muistitutkimusta ja omaelämäkerrallista tutkimusta (esim. Heimo 2016), tutkijat ovat näiden tutkimussuun-

tausten erilaisista tieteentraditioista nykyään tietoisempia kuin aikaisemmin.

Kirjoitimme vuoden 2006 *Muistitietotutkimus*-teoksessa, miten tuon ajan akateeminen muistitietotutkimus oli yhä useammin metodologista pohdintaa muistin ja tiedon luonteesta. Toisin sanoen uskoimme, että pelkkä tulosten esittely ei riitä. (Ks. Fingerroos & Haanpää 2006, 43–44; Peltonen 2006, 108–III.) Akateemisina tutkijoina ajattelemmekin edelleen niin. *Muistitietotutkimuksen paikka* -teos todentaa väitteen selkeästi, sillä suomalainen muistitietotutkimus jatkaa akateemisen muistitietotutkimuksen uudistamista ja on vahvasti teoriaorientoitunutta. Akateemisia tutkijoita sitoo lisäksi vahva eetos: tutkijat refleктоivat ja perustelevat huolella, mitä menneestä löytävät ja mitä sen jälkeen tekevät. Tällaiseen toimintatapaan vuonna 2006 tarjoamme tietoteoreettiset mallit ja reflektoinnin työkalut ovat edelleen täysin käyttökelpoisia, joskin keskustelun ytimessä ovat nykyisin myös esimerkiksi affektit, tunteet ja etiikka.

Epilogimme lopuksi haluammekin korostaa, että kaikelta muistiin ja tietoon kohdentuvalta tutkimukselta ei voi vaatia pitkälle vietyä teoreettis-metodologista auki kirjaamista tutkimustekstin tasolla. Ei-akateemista muistitietohistoriaa tämä vaade ei kosketa lainkaan. Näin kirjoitimme jo vuonna 2006. Tarkastelumme mukaan kansainvälisessä valtavirrassa muistitietotutkimusta tyypillisesti tehdään juuri akateemisen tutkimuksen rajapinnoilla ja ulkopuolella. Suomessa trendi on ollut pitkään toisenlainen: esimerkiksi yhteisölähtöisen muistitietotutkimuksen (*community oral history*) rooli on ollut suomalaisessa traditiossa vähäinen (ks. Fingerroos & Haanpää tässä teoksessa), vaikka moni akateeminen tutkija itse asiassa toimii juuri yhteisölähtöisen muistitietotutkimuksen kentillä. Tutkijoiden ja tutkittavien vuorovaikutukseen ja ihmisten yhdenvertaisuuteen perustuva yhteisölähtöinen muistitietotutkimus korostaa moninaisia mahdollisuuksia osallistua menneisyyden tulkintojen tuottamiseen. Prosessit ovat yhteisiä, usein menetelmiltään luovia ja kerronnaltaan monimuotoisia. Yhteisölähtöisyys liittyy muistitietotutkijan asiantuntijuuden sekä tutkijoihin että ruohonjuuritason toimijoihin – tavoitteena on jaettu asiantuntijuus, joka parhaimmillaan myös haastaa tutkijan taidot ja kehittää heidän ammatillista osaamistaan.

Yhteisölähtöiset muistitietotutkimukset ovat usein pitkäkestoisia, sillä tulkinnoista neuvotellaan yhdessä ja niitä myös tuotetaan omalla tavallaan ja omassa tahdissaan. Esimerkiksi Taina Ukkonen ja Elina Makkonen ovat työskennelleet sekä metallinaisten että kyläyhdistyksen ihmisten parissa useita vuosia. Molemmat muistitietohankkeet ovat olleet ainutkertaisia ja todentaneet sen, miten ihmisten kuuntelemisen ja ymmärtämisen rinnalle on syntynyt uudenlainen tapa toimia, joka kannustaa konkreettiseen dialogiin toimijoiden kanssa. (Ks. Makkonen 2004; Ukkonen 2000; 2005; 2012.)

Kansainvälisen muistitietotutkimuksen syntyä siivitti tavoite äänen antamisesta äänettömille. Pyrkimys tasa-arvoiseen ja tasavertaiseen toimijuuteen on edelleen vahva, mutta nykyään tavoitteena on antaa tilaa erilaisille äänille sekä yksilöiden, yhteisöjen ja yhteiskuntien moninaisuudelle. Muistitiedon hedelmällisyys nojaa mielestämme edelleen myös lähtökohtaan, jossa syvennetään ymmärrystä ihmisten oman historiatulkinnan tuottamisesta ja niihin liittyvistä prosesseista. Tuomme tutkimuksissamme myös esiin ihmisten omaa näkökulmaa ja tiedonintressejä eli sitä, mitä he itse ajattelevat itsestään ja historiastaan; mitä he pitävät tärkeänä, kiinnostavana ja muistamisen arvoisena ja miksi. Toisaalta tutkijoina tehtävänämmä on myös sen pohtiminen ja reflektointi, miten tutkittavat ymmärtävät menneisyyttään ja nykyisyyttään tai miten he rakentavat muistelun yhteydessä identiteettiään sekä omaa tai yhteistä historiaansa.

Keskustelu kansainvälisen *oral historyn* ja suomalaisen muistitietotutkimuksen tavoitteista ja tarpeista on jatkuva prosessi. Tällä hetkellä kysytään, millä tavoin erilaisille äänille annetaan tilaa ja miten varmistetaan, että ihmiset voivat halutessaan kertoa niistä asioista, joita he itse pitävät tärkeinä. Muistitietotutkimuksen tehtävänä on edelleen toisen tiedon tavoittaminen.

KIRJALLISUUS

- Abrams, Lynn 2010: *Oral History Theory*. Routledge, Abingdon. <https://doi.org/10.4324/9780203849033>
- Arp, Agnès & Leo, Annette & Maubach, Franka (toim.) 2020: *Giving a Voice to the Oppressed? The International Oral History Association as an academic Network and political Movement*. De Gruyter Oldenbourg, Munchen. <https://doi.org/10.1515/9783110561357>
- Bornat, Joanna 2003: A Second Take. Revisiting Interviews with a Different Purpose. *Oral History* 31:1–2, 47–53.
- Bornat, Joanna 2008: The Implications of Secondary Analysis for Archived Oral History Data. Esitelmä konferenssissa Oral History Network of the Seventh European Social Science History, 26.2.–1.3.2008, 1–15, University of Lisbon, Portugal.
- D'Andrade, Roy 1995: *The Development of Cognitive Anthropology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Fingerroos, Outi 2003: Reflektoiva paikantaminen kulttuurien tutkimuksessa. *Elore* 10:2. <https://doi.org/10.30666/elore.78407>
- Fingerroos, Outi 2004: *Haudatut muistot. Rituaalisen kuoleman tulkinnat Kannaksen muistitiedossa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Fingerroos, Outi 2010: *Karjala utopiana*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Fingerroos, Outi 2014: Somaliperheen paradoksaalisuus. *Kulttuurintutkimus* 31:4, 16–29.
- Fingerroos, Outi 2016: The Concept of 'Family' in Somalis' Immigration to Finland. Views from Immigration Officials and NGOs. *Ethnologia Europaea* 46:1, 25–39. <https://doi.org/10.16995/ee.1175>
- Fingerroos, Outi 2021: Mitä on muistitietotutkimus? *Kleio* 2021:1, 22–23.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina 2006: Muistitietotutkimuksen erityiskysymyksiä. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 25–48.
- Fingerroos, Outi & Peltonen, Ulla-Maija 2006: Muistitieto ja tutkimus. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 7–24.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) 2006: *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Fingerroos, Outi & Heimo, Anne & Makkonen, Elina (toim.) 2006: Theme Issue. The Oral History Network in the Nordic and Baltic Context. *Elore* 13:1. <https://doi.org/10.30666/elore.78548>
- Fingerroos, Outi & Heimo, Anne & Makkonen, Elina 2006: Introduction. *Elore* 13:1, 1–4. <https://doi.org/10.30666/elore.78548>
- Fingerroos, Outi & Kajander, Konsta (tulossa 2022): Etnografia, paradigmat ja agendahypyt. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Kajander, Konsta & Lappi, Tiina-Riitta (toim.) *Kulttuurien tutkimuksen menetelmiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Fingerroos, Outi & Kokko, Marja (tulossa 2022): Tutkimusetiikka ja hyvä tieteellinen käytäntö. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Kajander, Konsta & Lappi, Tiina-Riitta (toim.) *Kulttuurien tutkimuksen menetelmiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- Fingerroos, Outi & Laakkonen, Simo & Salmi-Niklander, Kirsti 2006. Review. Finnish Oral History Network. *Elore* 13:1, 1–8. <https://doi.org/10.30666/elore.78556>
- Frisch, Michael 1990: *A Shared Authority. Essays on the Craft and Meaning of Oral and Public History*. State University of New York Press, New York.
- Frisch, Michael 2016: Oral History in the Digital Age. Beyond the Raw and the Cooked. *Australian Historical Studies* 47:1, 92–107. <https://doi.org/10.1080/1031461X.2015.1122073>
- Grele, Ronald J. 2007a: Oral History as Evidence. Teoksessa: Charlton, Thomas L. & Myers, Lois E. & Sharpless, Rebekka (toim.) *History of Oral History. Foundations and Methodology*. AltaMira Press, Lanham, 33–91.
- Grele, Ronald J. 2007b: Reflections on the Practice of Oral History. Retrieving What We Can from an Earlier Critique. *Suomen Antropologi. Journal of the Finnish Anthropological Society* 32:4, 11–23.
- Haanpää, Riina 2008: *Rikosten jäljet. Etsivän työtä yhteisön, suvun ja perheen muistissa*. Turun yliopisto, Turku.
- Haanpää, Riina 2012: Siirtokarjalaisten alkutaival sotien jälkeen. Teoksessa: Haanpää, Riina & Kaivola-Häyry, Riikka & Laine, Tarja (toim.) *Jaetut muistot. Porin Karjala-Seuran vaiheita 1940–2010*. Porin Karjala-Seura, Pori, 17–63.
- Haanpää, Riina 2013: Takaisin Suomeen. Ruotsinsuomalaiset paluumuuttajat Porissa. Teoksessa: Haanpää, Riina & Tuomi-Nikula, Outi (toim.) *Ruotsinkielisten kulttuuriperintöä*. Turun yliopisto, Turku, 202–221.
- Haanpää, Riina & Laine, Tarja 2013: Takaisin Suomeen -kysely Euroopan suomalaisille. Teoksessa: Tuomi-Nikula, Outi & Haanpää, Riina & Laine, Tarja (toim.) *Takaisin Suomeen? Euroopan ulkosuomalaisten ja heidän lastensa ajatuksia Suomesta maahanmuuton kohteena*. Turun yliopisto, Turku, 11–56.
- Heimo, Anne 2010: *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Heimo, Anne 2016: Nordic-Baltic Oral History on the Move. *Oral History Journal* 44:2, 37–46.
- Heimo, Anne 2017: The Italian Hall Tragedy, 1913. A Hundred Years of Remediated Memories. Teoksessa: Törnqvist-Plewa, Barbara & Sindbæk Andersen, Tea (toim.) *The Twentieth Century in European Memory. Transcultural mediation and reception*. Brill, Leiden, 240–267. https://doi.org/10.1163/9789004352353_012
- Heimo, Anne 2022: "Got My Finn Tattoo!". Sharing Family Memories on Facebook. Teoksessa: Švařičková Slabáková, Radmila (toim.) *Family Memory. Practices, Transmissions and Uses in a Global Perspective*. Routledge, Abingdon, 214–230. <https://doi.org/10.4324/9781003156048-17>
- Hytönen, Kirsi-Marja 2014: "Ei elämäni lomina mahtunut". *Naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana*. Suomen Kansantietouden Tutkijan Seura, Joensuu.
- Hytönen, Kirsi-Marja & Salenius, Paula 2017: Yhteiskunnallisen etnologisen tutkimuksen eettisiä kysymyksiä. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Koskihaara, Niina & Lillbroända-Annala, Sanna & Lundgren, Maija (toim.) *Yhteiskuntaetnologia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 79–100.

- Hänninen, Riitta & Turtiainen, Riikka (tulossa 2022): Digitaalinen etnografia kulttuurien tutkimuksessa. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Kajander, Konsta & Lappi, Tiina-Riitta (toim.) *Kulttuurien tutkimuksen menetelmiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Jolly, Margaretta 2012: Oral History, Life History, Life Writing. The Logic of Convergence. Teoksessa: Dawson, Graham (toim.) *Memory, Narrative and Histories. Critical Debates, New Trajectories*. Center for Narrative and Histories, University of Brighton, Brighton, 47–62.
- Kalela, Jorma 1984a: Muistitietotutkimus ja historialiike. *Kotiseutu* 1, 4–5.
- Kalela, Jorma 1984b: Mitä on kansanomainen historia? *Kotiseutu* 4, 179–182.
- Kalela, Jorma 2006: Muistitiedon näkökulma historiaan. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 67–92.
- Hänninen Sakari & Karjalainen, Jouko. & Lahti, Tuukka (toim.) 2005: *Toinen tieto. Kirjoitusta huono-osaisuuden tunnistamisesta*. Stakes, Helsinki.
- Karhunen, Eeva 2014: *Porin Kuudennen osan tarinoista rakennettu kulttuuriperintö*. Turun yliopisto, Turku.
- Ketola, Antti & Lahti, Raimo (toim.) 2014: *Ihmistieteellisten tutkimusaineistojen jatkokäyttö ja tietosuojat*. Helsingin yliopisto, Helsinki, 153–157. <https://doi.org/10.31885/9789521078484>
- Koskinen-Koivisto, Eerika 2013: *A Greasy-Skinned Worker. Gender, Class and Work in the 20th-Century Life Story of a Female Labourer*. University of Jyväskylä, Jyväskylä.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa 2016: Perheettömiksi suojellut. Yksin tulleiden alaikäisten oikeus perheeseen. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Tapaninen, A-M & Tiilikainen, Marja (toim.) *Perheenyhdistäminen. Kuka saa perheen Suomeen, kuka ei ja miksi?* Vastapaino, Tampere, 89–109.
- Levi, Giovanni 2013: The Uses of Biography. Teoksessa Renders, Hans & de Haan, Binne (toim.) *Theoretical Discussions of Biography. Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*. The Edwin Millen Press, Lewiston, New York, 89–112.
- Loipponen, Jaana 2010: *Telling Absence. War Widows, Loss and Memory*. Lap Lambert Academic Publishing, Saarbrücken.
- Makkonen, Elina 2004: *Muistin mukaan. Joensuun yliopiston suullinen historia*. Joensuun yliopisto, Joensuu.
- Makkonen, Elina & Kettunen, Oiva 2020: *Kunnasniemi. Elämää ja ihmisiä kotikylällä*. Kunnasniemen kyläseura, Kunnasniemi.
- Naarminen, Niina 2018: *Naurun voima. Muistitietotutkimus huumorin merkityksistä Tikka-kosken tehtaan paikallisyhteisössä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki.
- Peltonen, Ulla-Maija 2003: *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Peltonen, Ulla-Maija 2006: Muistitieto folkloristiikassa. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 93–119.
- Peltonen, Ulla-Maija 2008: Yksityisiä kuvia 1918. Teoksessa: Kukkonen, Jukka & Heikka, Elina (toim.) *Punamustavalkea. 1918 kuvat*. Suomen valokuvataiteen museo. Avain, Helsinki, 134–149.

- Peltonen, Ulla-Maija 2009: Memories and Silences. On the Narrative of an Ingrian Gulag Survivor. Teoksessa: Adler, Nanci & Leydesdorff, Selma & Chamberlain, Mary & Neyzi, Leyla (toim.) *Memories of Mass Repression. Narrating Life Stories in the Aftermath of Atrocity*. Transaction Publishers, New Brunswick, 61–79. <https://doi.org/10.4324/9780203785829-4>
- Peltonen, Ulla-Maija 2014: Näkökulmia arkistoitujen muistitietoaineistojen jatkokäytön periaatteisiin. Teoksessa: Ketola, Antti & Lahti, Raimo (toim.) *Ihmistieteellisten tutkimusaineistojen jatkokäyttö ja tietosuoja*. Helsingin yliopisto, Helsinki, 153–157. <https://doi.org/10.31885/9789521078484>
- Peltonen, Ulla-Maija 2020: *Barbaria ja unohdus. Historian kipujälkiä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki.
- Peltonen, Ulla-Maija 2021: Henkilöarkistot. Kuka kelpaa historiaan? Teoksessa Hupaniittu, Outi & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 211–247. <https://doi.org/10.21435/tl.268>
- Peltonen, Ulla-Maija & Salmi-Niklander, Kirsti (toim.) 2007a: Special Issue. Memory and Narration. Oral History Research in the Northern European Context. *Suomen Antropologi. Journal of the Finnish Anthropological Society* 32:4.
- Peltonen, Ulla-Maija & Salmi-Niklander, Kirsti 2007b: Introduction. Memory and Narration. Interdisciplinary Discussion of Oral history methodology. *Suomen Antropologi. Journal of the Finnish Anthropological Society* 32:4, 4–10.
- Perks, Robert & Thomson, Alistair 2015: *The Oral History Reader*. Routledge, Abingdon. <https://doi.org/10.4324/9781315671833>
- Plato, Alexander von 2019: Foreword. Thinking about Oral History Today. Teoksessa: Arp, Agnès & Leo, Annette & Maubach, Franka (toim.) *Giving a Voice to the Oppressed? The International Oral History Association as an Academic Network and Political Movement*. De Gruyter Oldenbourg, München, V–XIV. <https://doi.org/10.1515/9783110561357-001>
- Portelli, Alessandro 2006: Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen? Teoksessa: Finngerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 49–64.
- Portelli, Alessandro 2012: *Käskey on täytetty. Historia, muisti ja verilöyly Roomassa 1944*. Esipuhe Ulla-Maija Peltonen. Suomentanut Aulikki Vuola. Faros, Turku.
- Rossi, Leena 2013: Muisti, muistot, muistitietohistoria. Teoksessa: Nivala, Asko & Mähkä, Rami (toim.) *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Turun yliopisto, Turku, 49–81. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2015121724782>
- Salonsaari, Minna-Liisa 2018: *Inkerinsuomalaisten paluumuutto kerrottuna paluumuuttona ja kulttuuriperintöprosessina*. Turun yliopisto, Turku.
- Samuel, Raphael 1981: People's History. Teoksessa: Samuel, Raphael (toim.) *People's History and Socialist Theory*. Routledge, Abingdon, xi–xxxix.
- Samuel, Raphael 1994: *Theatres of Memory. Past and Present in Contemporary Culture*. Verso, Lontoo.
- Savolainen, Ulla & Lukin, Karina & Heimo, Anne 2020: Omaehtoisen muistamisen materiaalisuus ja monimediaisuus. Muistitietotutkimus ja uusmaterialismi. *Elore* 27:1, 60–84. <https://doi.org/10.30666/elore.89039>

- Savolainen, Ulla 2015: *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka. Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta*. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu.
- Sheftel, Anna & Zembrzycki, Stacey 2016: Who's Afraid of Oral History? Fifty Years of Debates and Anxiety about Ethics. *Oral History Review* 43:2, 338–366. <https://doi.org/10.1093/ohr/ohw071>
- TENK 2019 = Kohonen, Iina & Kuula-Luumi Arja & Spoof, Sanna-Kaisa (toim.) 2019: *Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden eettinen ennakoarviointi Suomessa. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohje* 2019. Toinen, uudistettu painos. Tutkimuseettinen neuvottelukunta, Helsinki. Saatavissa: https://tenk.fi/sites/default/files/2021-01/Ihmistieteiden_eettisen_ennakoarvioinnin_ohje_2020.pdf. Viitattu 24.1.2022.
- Teräs, Kari & Koivunen, Pia 2017: Historiallinen muistitietohaastattelu. Teoksessa: Hyvärinen, Matti & Nikander, Pirjo & Ruusuvoori, Johanna (toim.) *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Vastapaino, Tampere, 193–213.
- Teräs, Kari 2018: Mitä on muistitieto, ja miten se poikkeaa muusta historiallisesta tiedosta? [verkkoaineisto]. *Alusta! Tampereen yliopiston yhteiskuntatieteiden tiedekunnan verkkojulkaisu*. Saatavissa: <https://www.tuni.fi/alustalehti/2018/07/06/mita-on-muistitieto-ja-miten-se-poikkeaa-muusta-historiallisesta-tiedosta/>. Viitattu 23.1.2022.
- Thomson, Alistair 2007: Four Paradigm Transformations in Oral History. *Oral History Review* 34:1, 49–70. <https://doi.org/10.1525/ohr.2007.34.1.49>
- Tuomaala, Saara 2004: *Työtätekevästä käsistä puhtaksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Ukkonen, Taina 2000: *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Ukkonen, Taina 2005: *Metallinaiset työssä ja kotona. Naisten arkea metallimiesten rinnalla 1900-luvun loppupuolen Turussa*. Turun Metallityöväen ammattiosasto 49, Turku.
- Ukkonen, Taina 2012: *Tilkasten-Värrin sukukirja. Osa 3, Sukumuistoja*. Tilkasten-Värrin sukuseura, Naantali.

Kirjoittajat

Outi Fingerroos toimii Kulttuurit ja yhteisöt muuttuvassa maailmassa -tutkinto-ohjelman professorina Jyväskylän yliopistossa. Hän on muistitietotutkija, Muistitietotutkijoiden verkosto FOHN:in perustajajäsen ja IOHA:n hallituksen jäsen (2016–2021) ja varapresidentti (2018–2021).

🔗 <https://orcid.org/0000-0001-7288-2127>

Riina Haanpää, FT, dosentti, työskentelee kulttuuriperinnön yliopiston-lehtorina Turun yliopiston Porin yksikössä. Hän kuljettaa muistitietotutkimuksen kysymyksiä mukana opetuksessaan ja opiskelijoiden kanssa toteuttamissaan tutkimushankkeissa.

Anne Heimo toimii folkloristiikan professorina Turun yliopistossa. Hän on Muistitietotutkijoiden verkosto FOHN:in perustajajäseniä ja verkoston entinen puheenjohtaja. Hän kuuluu IOHA:n hallitukseen sekä toimii ESSHC Oral history & life stories -verkoston vetäjänä. Häntä kiinnostavat erityisesti jokapäiväisten muistelukäytäntöjen ja omaehtoisen historian tuottamisen moninaiset muodot ja erityisesti se, miten nämä ovat muuttuneet internetin myötä.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-7693-4710>

Kirsi-Maria Hytönen, FT, on etnologi ja yliopistotutkija Jyväskylän yliopistossa. Hän on tutkinut naisten sota-ajan työhön liittyvää muistitietoa ja kokemuksia epäkohdista ja kaltoinkohtelusta sijaishuollossa.

🔗 <https://orcid.org/0000-0003-3460-7508>

Antti Häkkinen, VTT, on Helsingin yliopiston sosiaalishistorian dosentti. Hän on tutkinut muun muassa yhteiskuntakriisien, siirtolaisuuden, köyhyyden, prostituution, nälän ja rikollisuuden sosiaalishistoriaa elämänkulku-, muistitieto- ja verkostoanalyysin menetelmin. Tällä hetkellä hänellä on meneillään ”Kymmenen sukupolvea – kolmesataa vuotta Suomen sosiaalishistoriaa” -projekti, jossa suuren genealogisen aineiston avulla tutkitaan yksilöiden ja sukujen historiaa 1700-luvun alusta nyky-

päivään asti. Sukupolvi, suku, perhe, sukupuoli, luokka, etnisyyt ja alue ovat sen keskeisiä määreitä.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-9302-5009>

Ruth Illman, FT, TT, on uskontotieteen ja uskontohistorian dosentti sekä Åbo Akademin yhteydessä toimivan, uskontotieteelliseen tutkimukseen erikoistuvan Donner-instituutin johtaja. Hän on väitellyt uskontotieteestä ja judaistiikasta Åbo Akademiasta. Hänen keskeisiä tutkimusaiheitaan ovat nykyjuutalaisuus, uskontojenvälinen vuoropuhelu, uskonto ja taide (etenkin musiikki) sekä etnografiset tutkimusmenetelmät. Tällä hetkellä hän johtaa ”Boundaries of Jewish Identities in Contemporary Finland” -tutkimusprojektia Åbo Akademiassa ja toimii yhdessä dosentti Svante Lundgrenin kanssa *Nordisk judaistik / Scandinaavian Jewish Studies* -lehden toimittajana.

🔗 <https://orcid.org/0000-0001-5258-7040>

Tiiu Jaago, PhD, on folkloristiikan apulaisprofessori Tarton yliopistossa. Hän keskittyy tutkimuksessaan pääasiassa menneisyyden tulkintaan tosielämän tarinoissa, elämäkerroissa ja kansanlauluissa. Tutkimusaineistonaan hän hyödyntää enimmäkseen Viron arkistoihin tallennettuja käsikirjoituksia sekä omissa kenttätöissään keräämäänsä materiaalia. Hän on tutkinut folkloristisesta näkökulmasta tekstien kielenkäyttöä. Muistitietotutkimuksen menetelmiä hän soveltaa menneisyyden kuvien tutkimuksessaan.

🔗 <https://orcid.org/0000-0003-2335-0567>

Ilkka Jokipii, FM, työskentelee Kansallisarkistossa digitaalisten tutkimuspalveluiden parissa vastuualueenaan muun muassa käsikirjoitetun tekstin koneellinen tunnistaminen ja tutkimustietokantoihin liittyvät tehtävät. Hän tekee historian alan väitöskirjaa Helsingin yliopistossa sisällissodan pitkäaikaisvaikutuksia tutkivassa hankkeessa, jossa hän keskittyy erityisesti historiatietoisuuden näkökulmaan, ja siihen kuinka vastaajan oma tausta on mahdollisesti vaikuttanut tämän näkemyksiin.

Essi Jouhki, FT, työskentelee tutkijatohtorina Jyväskylän yliopiston Historian ja etnologian laitoksella. Hänen tutkimuksensa painopisteet liittyvät lapsuuden ja nuoruuden historiaan, kasvatukseen ja koulutuksen historiaan sekä muistitietohistoriaan. Hänen uusimpiin tutkimusintresseihinsä lukeutuvat lapsuuden maantiede sekä lapsuuden tilallisuuden ja materiaalisuuden teemat.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-5243-8552>

Tuula Juvonen, YTT, on sukupuolentutkija, joka on julkaissut perustutkimusta homoseksuaalisuuden muuttuvasta asemasta suomalaisessa yhteiskunnassa. Häntä kiinnostaa erityisesti sateenkaarihistorian asema tutkimuksessa ja sateenkaareva aktivismi muistiorganisaatioissa. Tällä hetkellä Juvonen toimii sukupuolentutkimuksen ma. yliopistonlehtorina Tampereen yliopistossa, jossa hän vetää Suomen Akatemian rahoittamaa tutkimushanketta ”Affektiivinen aktivismi. Queer- ja transmaailmojen luomisen paikat” (AQT, 2021–2025).

🔗 <https://orcid.org/0000-0003-2313-2826>

Katri Kivilaakso, FT, työskentelee kokoelmapäällikkönä SKS:n arkistossa. Hän on väitellyt kotimaisen kirjallisuuden alalta ja työskentelee arkiston molempien kokoelmien osalta hankinnan sekä asiakas- ja tietopalvelun parissa. Kivilaakso on kiinnostunut kirjallisista ja suullisista muistitietoaineistoista sekä henkilöarkistoaineistojen käytöstä kirjallisuudentutkimuksen, kulttuurihistoriallisen tutkimuksen sekä elämäkertojen aineistona.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-1654-8797>

Seppo Knuuttila, FT, on perinteentutkimuksen emeritusprofessori Itä-Suomen yliopistosta. Hänen tutkimuksellinen mielenkiintonsa on suuntautunut muun muassa folkloren tieto-opillisiin kysymyksiin sekä kulttuuristen tulkintojen, kuten huumorin, dynamiikkaan. Hän on ollut vuodesta 1981 mukana monitieteisessä, edelleen jatkuvassa paikallistutkimuksen seurantaprojektissa Sivakan ja Rasimäen kylissä Valtimolla.

Kristiina Korjonen-Kuusipuro, FT, on kulttuuriantropologian dosentti ja työskentelee projektitutkijana Nuorisolan tutkimus- ja kehittämisskeskus Juveniassa, Kaakkois-Suomen ammattikorkeakoulussa. Hänen tutkimusteemojaan ovat ihmisen ja ympäristön välinen vuorovaikutus, kuuluminen, muistojen merkitys ihmisen paikkasuhteelle sekä tunteet kulttuurisena ilmiönä.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-8528-0237>

Eerika Koskinen-Koivisto, FT, on kansatieteen dosentti Helsingin yliopistossa ja työskentelee yliopistotutkijana Jyväskylän yliopistossa. Hän on tutkinut työhön ja arkeen sekä toiseen maailmansotaan liittyvää muistelua ja elämänkerrontaa. Koskinen-Koivisto johtaa parhaillaan aistimuistoja ja omaelämäkerrallista materiaalisuutta tarkastelevaa Suomen Akatemian rahoittamaa SENSOMEMO-tutkimushanketta.

🔗 <https://orcid.org/0000-0001-9056-4982>

Joni Krekola, VTT, on työskennellyt vuodesta 2010 lähtien Eduskunnan kirjastossa muistitietoarkistosta vastaavana tutkijana. Tällä hetkellä hän hoitaa vuoden mittaista eduskunnan arkistopäällikön viransijaisuutta. Ennen eduskuntaa Krekola toimi Helsingin yliopistolla poliittisen historian oppiaineessa tutkijana ja opetustehtävissä.

Heidi Kurvinen, FT, dosentti, työskentelee kollegiumtutkijana Turun yliopiston ihmistieteiden tutkijakollegiumissa (TIAS). Kurvinen on erikoistunut muistitietotutkimuksen ohella sukupuoli- ja mediahistoriaan. Hän on tutkinut muun muassa feministisen liikkeen ja toimittajan ammatin historiaa Pohjoismaissa sekä mediakeskustelujen yllirajaista kiertoa.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-1056-0701>

Anna-Kaisa Kuusisto, HT, on poliittisen maantieteen dosentti ja työskentelee aluetieteen yliopistonlehtorina Johtamisen ja talouden tiedekunnassa Tampereen yliopistossa. Kuusisto on erikoistunut paikkakokemuksen, sotien ja konfliktien sekä identiteettipolitiikan tutkimukseen. Hän on johtanut useita Suomen Akatemian rahoittamia hankkeita, jois-

sa on tutkittu yksin maahan tulleiden nuorten kokemuksia ja sosiaalisen tuen järjestämisen mahdollisuuksia. Kuusisto on kiinnostunut kulttuurisen muistitiedon kääntämisestä poliittisen päätöksenteon tueksi.

🔗 <https://orcid.org/0000-0003-3979-6934>

Kirsi Laurén, FT, dosentti, toimii kulttuurintutkimuksen yliopistotutkijana Itä-Suomen yliopistossa. Kirsi Laurén on perinteen- ja kulttuurintutkija, jonka tutkimus on keskittynyt laaja-alaisesti rajaseudun elämään, ympäristökulttuuriin ja luontosuhteeseen. Viimeaikaisissa tutkimuksissaan hän on tarkastellut toisen maailmansodan aikaista ja sen jälkeistä elämää Suomen itärajalalla ja perheissä.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-5277-6084>

Virva Liski, FM, on väitöskirjatutkija Helsingin yliopistossa. Hän valmistee väitöskirjaa sisällissodan pitkäaikaisvaikutuksista.

🔗 <https://orcid.org/0000-0003-1715-2046>

Päivi Magga, FM, väitöskirjatutkija, arkkitehtuurin yksikkö, Oulun yliopisto.

🔗 <https://orcid.org/0000-0003-0504-4332>

Antti Malinen, FT, tutkijatohtori, työskentelee Kokemuksen historian huippuyksikössä Tampereen yliopistossa. Hän on erikoistunut lapsuuden ja perhe-elämän historiaan ja ylläpitää lapsuudenhistoriaa.fi-verkkosivustoa.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-1967-5871>

Simo Muir, FT, on juutalaisen kulttuurin tutkimuksen dosentti Helsingin yliopistossa ja Honorary Senior Research Fellow University College Londonissa. Hän väitteli vuonna 2004 Helsingin yliopistossa aiheenaan Helsingin jiddishin kieli ja kulttuuri tutkimuksella, joka pohjautui etnografisiin haastatteluihin. Hänen keskeiset tutkimusaiheensa tällä hetkellä ovat toisen maailmansodan ja holokaustin muistikulttuuri Suomessa sekä Helsingin juutalaisen yhteisön musiikki ja kytkökset suomalaiseen ja ylijarjaiseen musiikkiteollisuuteen. Lisäksi hän toimii

tutkijana ”Boundaries of Jewish Identities in Contemporary Finland”-hankkeessa Åbo Akademiassa.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-4596-9849>

Ulla-Maija Peltonen, FT, on folkloristiikan dosentti Helsingin yliopistossa. Hän on yksi Muistitietotutkijoiden verkosto FOHN:in perustajajäsenistä ja verkoston ensimmäinen puheenjohtaja. Peltonen toimi erikoistutkijana ja arkistonjohtajana SKS:ssa 2001–2016. Hän on opettanut muistitiedon metodologiaa Helsingin yliopistossa ja pitänyt muistitietotutkimukseen perustuvia dosenttiluentoja eri oppiaineissa useissa Suomen yliopistoissa. Peltonen tutkimus- ja julkaisu-toiminta on kohdistunut sotien muistitietoon ja kerrontaan sekä kulttuurisen muistin ja kulttuuriperinnön muotoutumiseen. Hänen tunnetuimmat teoksensa käsittelevät Suomen sisällissodan muistamista ja unohtamista sekä kerroksen konteksteja eri aikoina.

🔗 <https://orcid.org/0000-0003-3601-4423>

Pete Pesonen, FM, on väitöskirjatutkija Turun yliopistossa. Hän valmistelee väitöskirjaa työelämän suhteista suomalaisessa teollisuudessa firabelitöiden näkökulmasta 1945–1990 välisenä aikana. Pesonen työskentelee erikoistutkijana Työväen Arkistossa, jossa hän vastaa Työväen muistitietotoimikunnan kokoelmista ja toiminnasta.

🔗 <https://orcid.org/0000-0001-6505-2627>

Anna Salonen (ent. Hynninen), FT, on tutkinut muistitietokirjoittamisen ja perinteenkerääjien toimijuutta. Hän tutkii, minkälaisien motiivien ja intentioiden puitteissa SKS:n arkiston kirjoitetut muistitietokeruuaineistot syntyvät ja miten keruuvastaaminen sekä muokkaa kirjoittajan itseymmärrystä että toimii tekijälleen tärkeänä yhteiskunnallisen osallistumisen muotona. Hän on kiinnostunut myös siitä, miten muistiorganisaatiot luovat, käyttävät ja välittävät kulttuurista muistia ja miten laajempi yleisö voisi olla mukana tässä prosessissa.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-4919-5406>

Kirsti Salmi-Niklander, FT, dosentti, toimii folkloristiikan yliopistonlehtorina Helsingin yliopistossa. Hänen tutkimusalojaan ovat muistitietotutkimus, suullisen ja kirjallisen kulttuurin vuorovaikutus, työväenkulttuuri ja siirtolaisyhteisöt.

📄 <https://orcid.org/0000-0003-0552-1801>

Ulla Savolainen, FT, dosentti, toimii yliopistotutkijana Helsingin yliopistossa. Hän on muistitiedon, kulttuurisen muistin ja kertomuksen tutkimukseen erikoistunut folkloristi, Muistitietotutkijoiden verkosto FOHN:in puheenjohtaja (2018–) ja Memory Studies Association Nordicin johtokunnan jäsen (2021–). Savolainen on tutkinut lapsuuden evakkomatkan muistelurajoituksia, Suomessa jatkosodan jälkeen internoitujen henkilöiden muistitietoa ja internointien korvauslain vastaanottoa sekä inkerinsuomalaisten kokemuksia käsittelevää kirjallisuutta ja kulttuurista muistia.

📄 <https://orcid.org/0000-0002-7995-416X>

Riikka Taavetti, VTT, FM, työskentelee poliittisen historian ma. yliopistonlehtorina Helsingin yliopistossa. Hän on Muistitietotutkijoiden verkosto FOHN:in hallituksen jäsen. Hän on tutkinut queer-historiaa, seksuaalisuuden historiaa, suomalaisen seksitutkimuksen tieteenhistoriaa sekä muistin politiikkaa ja muistitietoa Suomessa ja Virossa. Tällä hetkellä hän tutkii homoseksuaalisuudesta käytävää poliittista keskustelua Virossa ja Ruotsissa Koneen Säätiön rahoittamassa hankkeessa ”Sexuality and democracy. Exploring the links and re-thinking the concepts for feminist politics” (SEXDEM).

📄 <https://orcid.org/0000-0001-9601-2206>

Riikka Tuori, FT, on juutalaisen kulttuurin dosentti ja yliopistonlehtori Lähi-idän ja islamin tutkimuksen opintosuunnassa Helsingin yliopistossa. Hän käsitteli väitöskirjassaan varhaismodernia juutalaista kirjallisuutta. Hän on työskennellyt Frankfurtin yliopiston Seminar für Judaistik -osastolla sekä tutkijana ”Boundaries of Jewish Identities in Contemporary Finland” -hankkeessa Åbo Akademiassa. Hänen tutki-

muksensa painopisteitä ovat hepreankielinen kirjallisuus, juutalainen mystiikka sekä eri juutalaiset vähemmistöt ja identiteetit Euroopassa.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-2272-6131>

Sinikka Vakimo, FT, dosentti, on perinteentutkimuksen yliopistonlehtori Itä-Suomen yliopistossa. Hän on kulttuurigerontologi, joka on pitkään tutkinut ikään, elämäntilanteeseen, vanhuuteen, dementiaan ja sukupuoleen liittyviä kulttuurisia merkityksiä erilaisissa teksti- ja media-aineistoissa. Lisäksi hän on tehnyt etnografista tutkimusta muun muassa helsinkiläisten eläkeläistanssijoiden parissa sekä muistitietotutkimusta osana pitkäkestoista ja monitieteistä Valtimon kylät -tutkimushanketta.

Kaisa Vehkalahti, kulttuuri- ja sosiaalishistorian dosentti, on yliopistonlehtori Jyväskylän yliopiston Historian ja etnologian laitoksella. Hän on erikoistunut lapsuuden ja nuoruuden historiaan, maaseutututkimukseen, muistitietotutkimukseen sekä tutkimuseettisiin kysymyksiin. Parhailtaan hän toimii akatemiaturkijana suomalaisen maalaisnuoruuden historiaa käsittelevässä tutkimushankkeessa ”Rural Generations on the Move. Cultural History of Rural Youth, 1950–2020”.

🔗 <https://orcid.org/0000-0001-7740-5645>

Hannah Yoken, Dr, on sukupuolihistorioitsija ja toimii Suomen Akatemian tutkijatohtorina Jyväskylän yliopistossa. Hän tutki väitöskirjassaan pohjoismaisen feminismin yllärajaista kehitystä 1960-luvulta 1990-luvulle. Sukupuolihistorian, muistitiedon ja tunteiden historian lisäksi Yokenin tutkimusintresseihin lukeutuvat muun muassa kansanliikkeiden historia kylmän sodan aikaisessa Euroopassa ja etenkin ydinaseiden ja -voiman vastainen liikehdintä 1980-luvun Suomessa.

🔗 <https://orcid.org/0000-0003-2331-6887>

Abstract

The Place of Research on Memory-Based Knowledge. Theories, Practices and Change

The volume is a comprehensive handbook of oral history and memory studies in Finland. The Finnish research field has originally emerged at the collaborative intersection of history, folklore studies, and ethnology. Since then, this field has developed into vibrant multi- and cross-disciplinary arena characterized by a strong focus on methodological issues related to memory in culture and theoretical engagement with studies on narration and processes of remembering. The chapters of the book explore the perspectives on the production of memory-based knowledge in oral history interviews and collection campaigns of written reminiscences. Moreover, the book introduces versatile methodological approaches to the study of memory and memories, ranging from narrative to corpus analysis, and investigates the multiple media of remembrance from documentary film to museum exhibition. The chapters of the book also engage the field's disciplinary position and interrogate the potentials and challenges related to the application of the methods of oral history research and the use of memory-based knowledge beyond academia in political, societal, and community-based projects.